

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A SZERBEK TÖRTÉNETE
1780—1815.

IRTA
KÁLLAY BÉNI.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

A SZERBEK TÖRTÉNETE

1780 — 1815.

Irta KÁLLAY BÉNI.

A SZERBEK TÖRTÉNETE

1780—1815.

IRTA

KÁLLAY BÉNI.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN)

112685

Franklin Társulat nyomdája.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	1

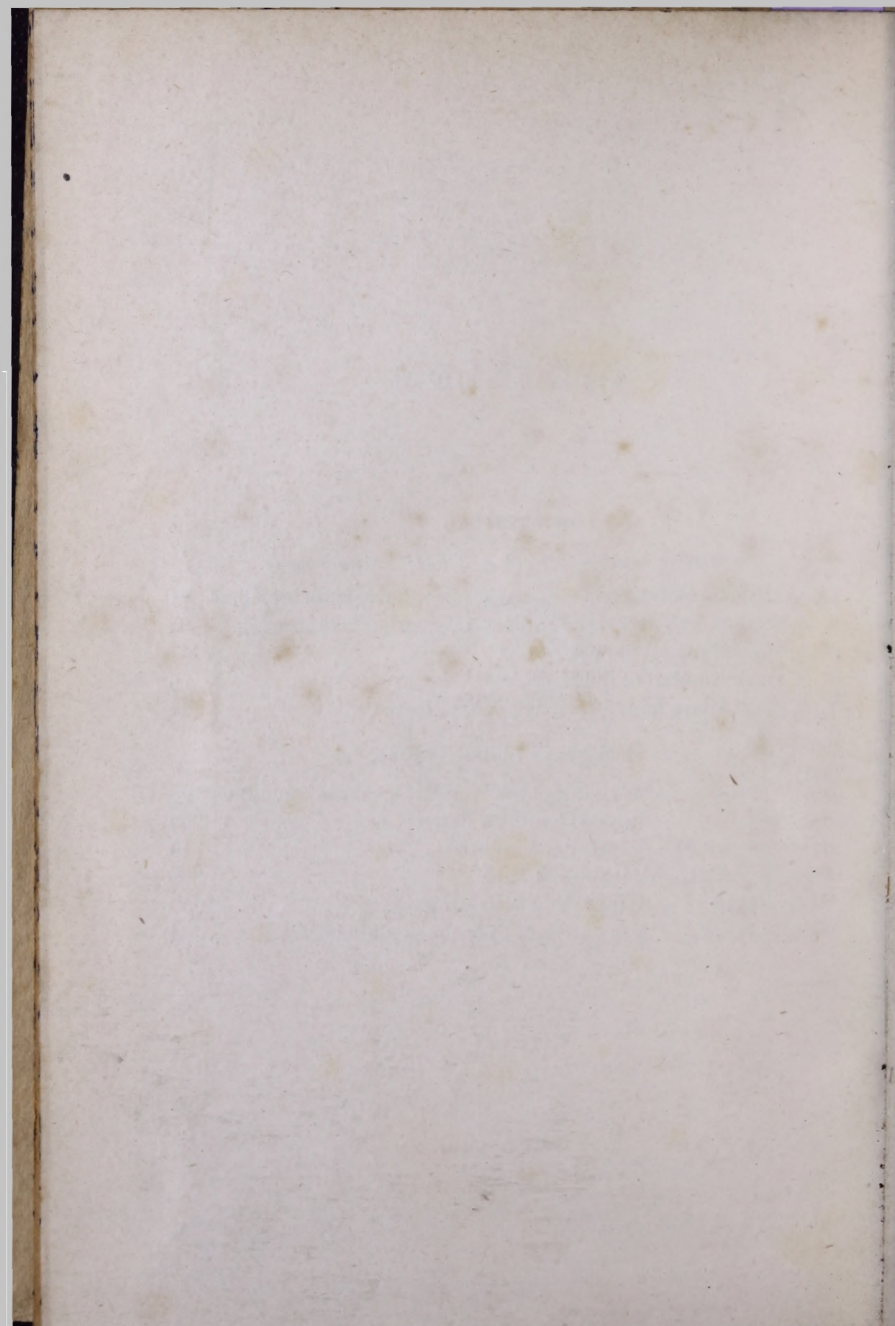
BEVEZETÉS.

A szerbek bevándorlásától a XVIII század végéig.

1. Az illyr-thrák félsziget a szerbek bevándorlásának idejében	11
2. A szerbek beköltözködésétől a királyság megalapításáig	22
3. A dynastikus államfejlődés	47
4. A szerb birodalom fénykora	76
5. A szerb állam hanyatlása és végenyészete	168

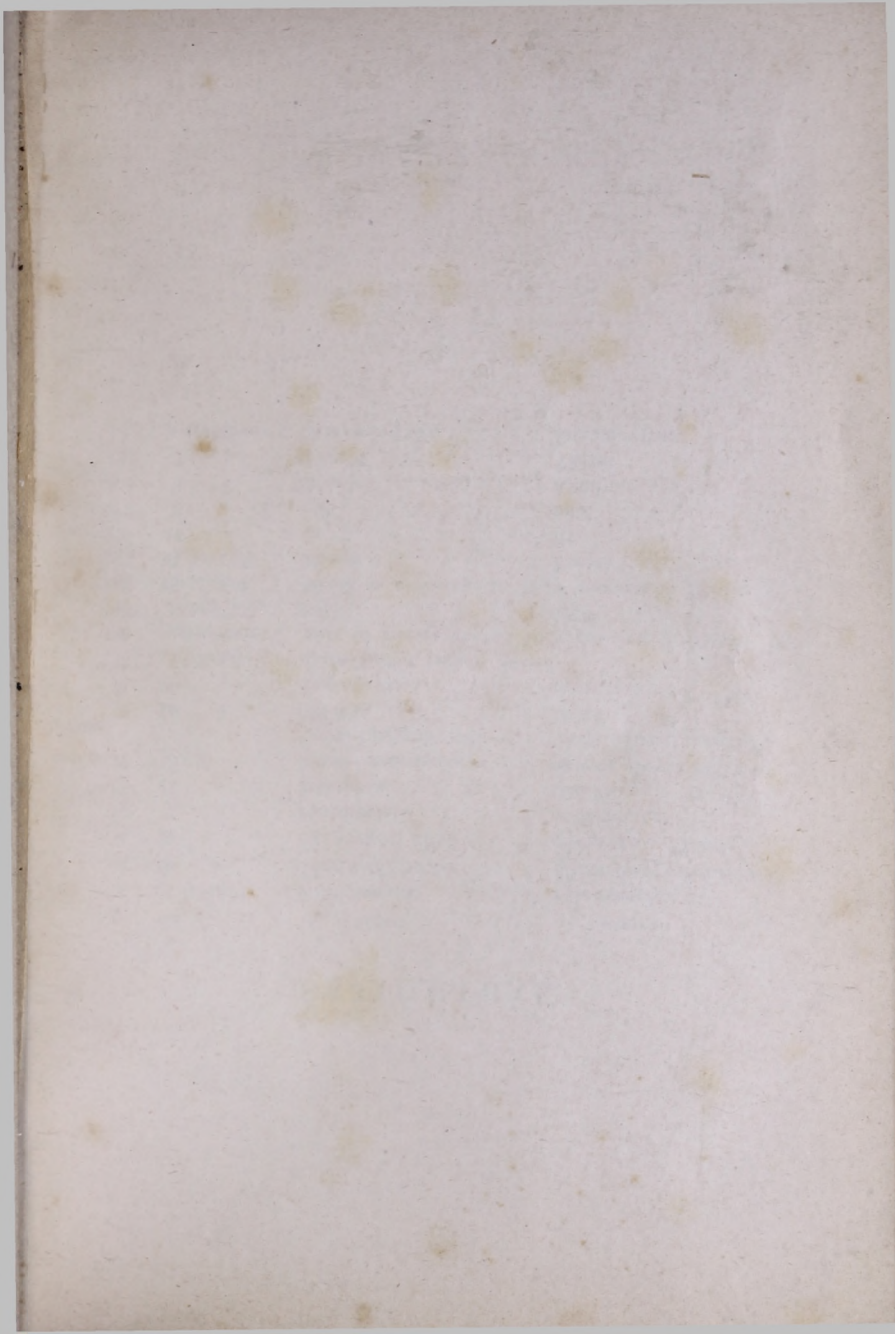
Első könyv (1780—1806).

<i>Első fejezet:</i> . . . Szerb állapotok a XVIII. század vége felé	195
<i>Második fejezet:</i> . Az osztrák-török háboru	249
<i>Harmadik fejezet:</i> A forradalom előtt	313
<i>Negyedik fejezet:</i> A loyalis felkelés	365
<i>Ötödik fejezet:</i> . Belügyek és külviszonyok	509
<i>Hatodik fejezet:</i> . A forradalom győzelmes előhaladása	564

SAJTÓHIBÁK.

<i>Lap</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasandó:</i>
6	1 felülről . .	Ethnoographie	Ethnographie
6	20 » . .	Παπαρόρησπούλου . .	Παπαρόρησπούλου
6	20 » . .	ἑλληνικοῦ ἔθνους	ἑλληνικοῦ ἔθνους
13	3 » . .	centrapetalis	centripetalis
14	21 » . .	Dáktában	Dákiában
27	13 s 14 » . .	keleti Oroszország és nyu- goti Lengyelország	nyugoti Oroszország és keleti Lengyelország
70	16 » . .	Milután	Milutin
71	20 » . .	Decsanczki	Decsanszki
136	5 alulról . .	átadta felibe teendő fiának	
138	jegyzetben . .	mely és esetben szavak közé beszúrando némely	
157	6 felülről . .	1275	1875
183	10 alulról . .	fiának és adományozta közé beszúrando Istránnak	
269	11 felülről . .	Borecs	Porecs
270	11 » . .	is	itt
277	3 » . .	elől	felől
402	4 » . .	Ajánlva	Ajánlja
427	7 » . .	Vássát	Vászátt
458	jegyzetben . .	Razumovüizky	Razumovszky

ELŐSZÓ.

Az 1804-ik évben a jelenlegi szerb fejedelemség keresztyén lakói fegyvert ragadtak közvetlen elnyomóik a mahomedán dahik ellen. E felkelés, melynek kezdeményezői épen nem gondoltak a török birodalomtól való elszakadásra, utóbb valóságos forradalommal fejlődött, mely végre a tartomány teljes függetlenségét czélozta.

Már a mozgalom elején kitűnik Kara-Gyorgye erőteljes egyénisége. Kilencz éven át ő volt a szerbek sorsának intézője békében és harczban. Az 1813-ban bekövetkezett török diadalog után Kara-Gyorgye letűnik az események színpadáról s a szerbek kénytelenek voltak ismét meghódolni a portának. Két év múlva azonban Obrénovics Milos újrolag kitűzte a lázadás zászlaját.

Ezen korszak történetét szándékozom elbeszélni, tehát az 1804-től az 1815. évig terjedő eseményeket. De hogy jobban megvilágíttassanak mindazon indokok, melyek a szerbek mozgalmát előidézték, szükségesnek láttam elbeszélésem fonalát egész az 1780-ik évig felvinni. A múlt század két utolsó évtizedének története tehát e munkának szinte szerves kiegészítő részét képezi.

A «szerbek» és nem «Szerbia» történetének neveztem el művemet, mert azon korban melyről az szól, szerb

állam még nem létezett. Az első kötet, melyet most sajtó alá bocsátok, 1780-tól 1806-ig terjed, mely utóbbi év nevezetes forduló pontot jelez. Ekkor kezdődött ugyanis az orosz védnökség, mely 50 éven át vette oltalmába Szerbiát, bár nem mindég a szerbek érdekében. A később megjelenendő második kötet az orosz védnökség megalapítása és Obrénovics Milos takovói felkelése között lefolyt időszakot fogja tárgyalni.

Az első kötet néhány fejezete megjelent volt pár év előtt a Budapesti-Szemlében; most ezeket átnézve és több helyt meg bővítve soroztam be a munka keretébe. Egészen új azonban a két utolsó fejezet és a Bevezetés. Ez utóbbiban megkísérlettem a szerbek történetének rövid vázlatát adni, a Balkán-félszigetre történt bevándorlásuktól a múlt század végeig. Nálunk e történet még oly kevésbé ismeretes, e mellett pedig reánk nézve oly kiváló érdeklélssel bír, hogy nem tartottam feleslegesnek, röviden megemlékezni azon régibb korról is, midőn Magyarország és Szerbia olykor mint barátok, de igen gyakran mint hatalmas vetélytársak jelennek meg. Még a létező adatok hiányossága mellett is, köteteket lehetne írni a szerbek ezen majdnem tizenkét százados történetéről. Természetes, hogy a Bevezetésben csak is a legjellemzőbb vonásokra szorítkoztam s inkább a belfejlődés legfontosabb mozzanatait iparkodtam kiemelni, kevesebb súlyt fektetvén magukra az eseményekre. És épen mivel e Bevezetés nem egyéb futólagos áttekintésnél, mellőzhetőnek véltem abban a források felemlítését. Szükségesnek tartom azonban legalább a fontosabb munkákat, melyeket használtam, ez előszó végén egy jegyzetben elősorolni.

A tulajdonképeni történetet tárgyzó fejezetekben, természetesen hivatkozom mindenütt a forrásokra is. Az ada-

tok közül, melyeket használtam sok megjelent nyomtatásban is, de elszórtan és különböző munkákban, minden rendszeresség nélkül. Ily terjedelemben s így egybeállítva, mint azt én megkísérlettem, még sehol sem voltak feldolgozva önálló kikerekített egészszé. Azon számtalan kisebb-nagyobb különféle nyelveken megjelent mű közöl, melyek Szerbia ujabbkori történetével foglalkoznak, kettő érdemel kiváló figyelmet. Az első helyet kétségkívül Rankénak «A szerb forradalom» című munkája foglalja el. Magán viseli ez a nagy történetíró szellemének bélyegét s a mi a széles látkörű felfogást, az egykorú európai viszonyok mély ismeretét és a remek előadási modort illeti, alighanem még sokáig a legjobb újabbkori szerb történet fog maradni. Az adatok azonban, melyek nyomán Ranke dolgozott, hiányosak és nem ritkán egyoldalúak. Ő majdnem kizárólag a szerb népdalok híres gyűjtőjének Vuk Karadzicsnak jegyzeteit használta, melyek bár becses forrásul szolgálhatnak is, magukban véve épen nem kielégítők, sőt nem is pártatlanok. A másik Ranke művénél sokkal terjedelmesebb munka, az orosz Nil Popov «Szerbia és Oroszország» cím alatt megjelent története. Popov hat hónapot töltött Belgrádban s volt is alkalma úgy a már közkézen forgó, mint a még kiadatlan kútfőkkel megismerkedni. Ő azonban a szerbek szabadságharczának első éveiről majdnem csak futólag emlékezik meg, a fősúlyt a viszonyok későbbi fejlődésére fektetvén. E mellett munkájából a helyes kritika teljesen hiányzik s e vastag két kötet alig egyéb, mint az orosz befolyás mellett harczó védírat. A forradalommal s az azt megelőző időkkel foglalkozó szerb munkák között mindenestre a legérdekesebbek és legbecsesebbek Nenádovics Máté prótának: «Emlékiratai»,

melyek csak 1867-ben láttak napvilágot. Nenádovics kezdettől fogva részt vett a mozgalomban s mint pap, katona, diplomata, törvényhozó és törvényvégrehajtó szolgálta nemzete ügyét. A már magukban véve igen érdekes új adatokon kívül, emeli ez emlékiratok értékét azon naiv, őszinte modor, mely az egész műhöz átvonúl s mely Nenádovics elbeszélésének hitelessége iránt a legnagyobb bizalmat költi fel az olvasóban. Számtalan más szerb és orosz munkácskát vagy folyóiratokban megjelent cikket nem is említve, melyeket a kellő helyen idézni fogok s nem szólva a más nyelveken írt idevágó művekről sem, még csak a belgrádi főiskola könyvtárában másolt mintegy 600 okiratot kell kiemelnem, melyek nagy része még sehol sem közöltetett. Többnyire a forradalomban részt vett szerb főnökök vagy osztrák hatóságok eredeti levelei ezek, melyek épen ennél fogva fontossággal bírnak. Nem mulaszthatom el itt köszönetemnek nyilvánosan is kifejezést adni azon előzékenységért, melylyel a belgrádi főiskola könyvtárnokai összes okirategyűjteményöket rendelkezésemre bocsátották. Meg kell még itt jegyezni, hogy a személy- és helyneveket mindenütt az eredeti szerb kimondásnak megfelelőleg, de magyar helyesírással írtam.

Hosszas tartózkodásom ideje alatt Szerbiában alkalmam nyílt, sok oly forrás-munkát megszerezhetni, melyek máshol épen nem, vagy csak hosszas és fárasztó kutatás után lennének feltalálhatók. A szerb és orosz nyelv ismerete, valamint általában évek óta folytatott szláv tanulmányaim, megkönnyítették reám nézve, nem csak a források használatát, de általában a szerbek beléletének, gondolkozási módjának és szokásainak is szabatosabb fel-fogását.

Mindazáltal igen jól érzem, hogy munkám koránt sem ment a hibáktól s hiányoktól, s hogy csalódhattam következtetéseimben is. De azt bátran elmondhatom, hogy rokon- vagy ellenszenv által vezéreltetve egy sort sem írtam le. Fő törekvésem volt, híven a történeti igazsághoz, a mennyire azt t. i. kiderítenem sikerült, egy vonalnyira sem térni el a legszigorúbb tárgyilagosságtól.

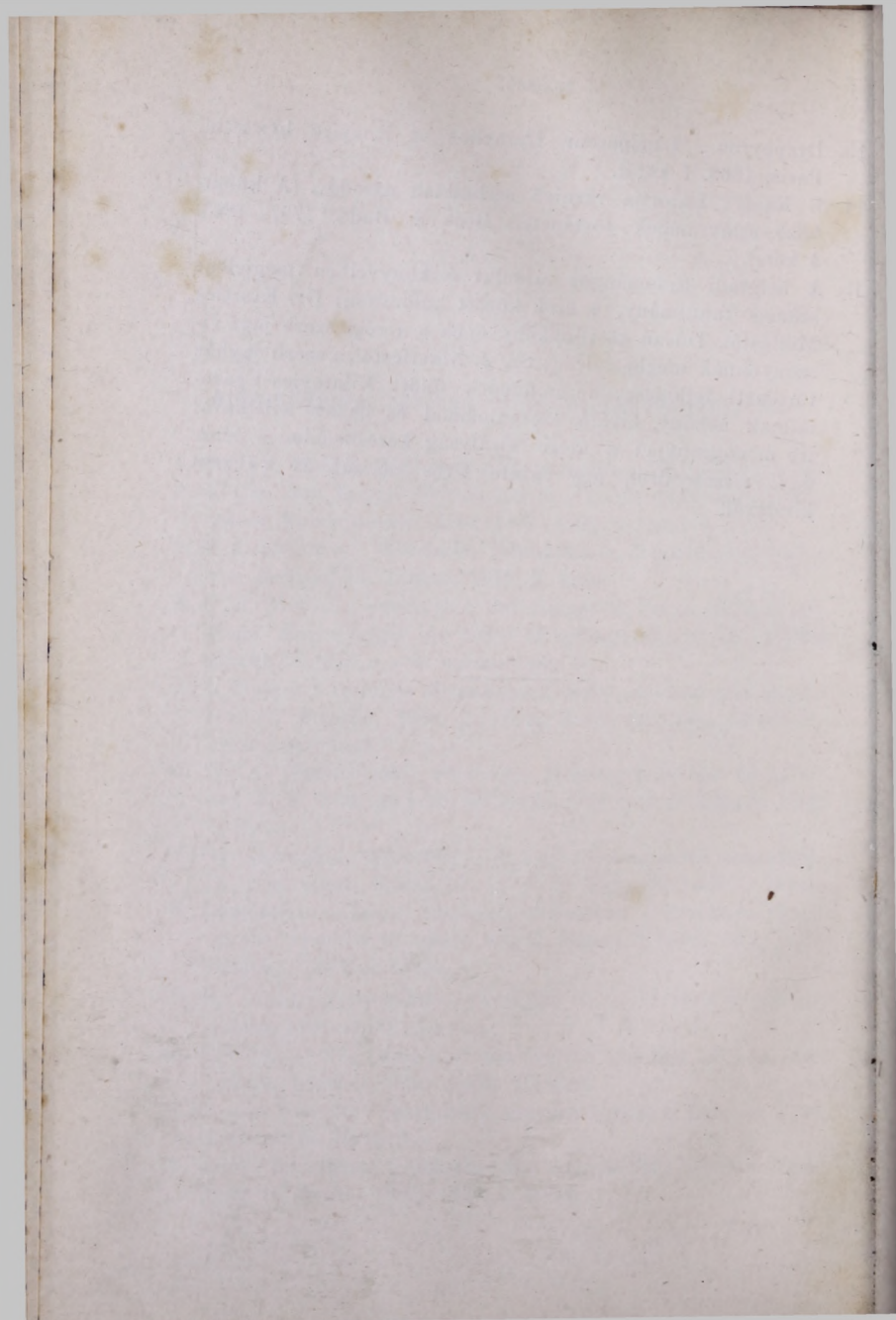
Budapest, 1876. novemberben.

Kállay Béni.

A Bevezetésben használt fontosabb munkák jegyzéke.

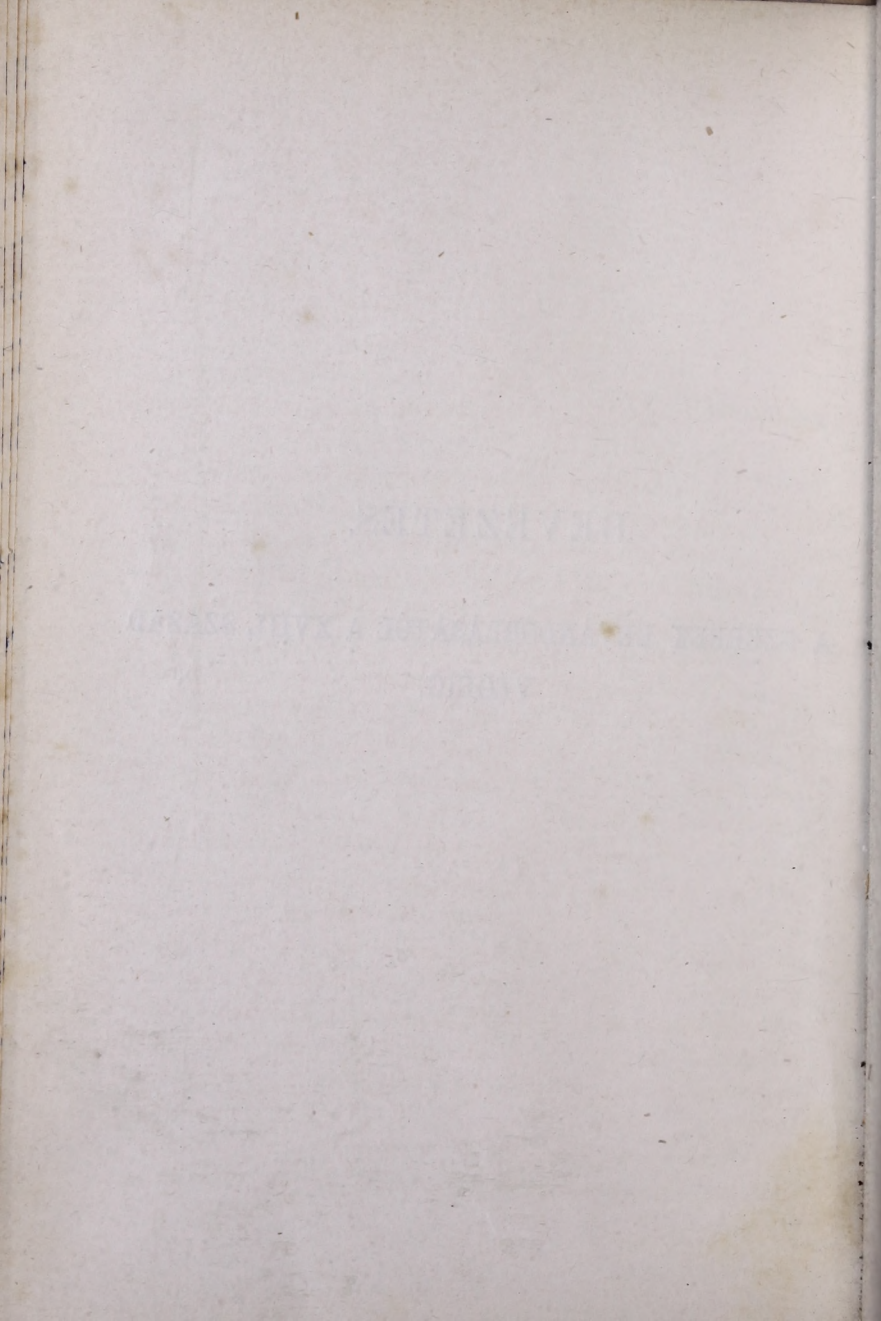
1. Dr. Fr. Müller: Allgemeine Ethnooraphie. Bécs, 1873. 1. köt.
2. J. Chr. von Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle 1797—1801. 3. rész.
3. P. J. Schafarik: Slavische Alterthümer, deutsch von Mosig von Aehrenfeld. Lipse, 1844. 2. kötet.
4. C. J. Jireček: Geschichte der Bulgaren. Prága, 1876. 1. köt. Nagy alapossággal és ritka tárgyilagossággal irt kitünő munka. Szerző a volt miniszternek fia.
5. A. Majkov: Isztorija szrbszkoga naroda. (A szerb nemzet története.) Belgrád, 1858. 1. kötet. Szerb fordítása az eredeti orosz munkának.
6. W. A. Macieiowski: Slavische Rechtsgeschichte übersetzt von F. J. Buss und M. Navrocki. Stuttgart és Lipse 1835. 4. rész.
7. Gy. Danicsics: RjecsNIK iz knyízsevnich sztarína szrpszkich. (A régi szerb okmányok szótára.) Belgrád, 1863. 3. kötet.
8. Domentiján: Zsivot Szvetoga Szimeuna i Szvetoga Szave. (Szent Symeon és szent Száva élete.) Kiadta Danicsics. Belgrád, 1865. 1. kötet.
9. K. Παπαρόρησπούλου: Ιστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Athene 1865—1874. 5 kötet.
10. E. Gibbon: The history of the decline and fall of the roman empire. London, 1853—1854. 7 kötet.
11. J. von Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. Pest, 1827—1835. 10 kötet.
12. J. W. Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. Hamburg és Gotha. 1840—1863. 7. kötet.

13. Drapeyron : L'empereur Heraclios et l'empire byzantin. Paris, 1869. 1 kötet.
 14. J. Raics : Isztorija raznich szrbszkich narodov. (A különböző szláv népek története.) Bécs és Buda, 1797—1823. 4 kötet.
 15. A belgrádi tudományos társulat Évkönyveiben megjelent számos tanulmány, s ezek között különösen: Dr. Krsztics Miklóstól, Dúsan törvénykönyvének s a régi szerb jogi viszonyoknak megbeszélése; Sz. J. Niketicstől, a szerb egyház történeti fejlődése; de mindenek fölött Mijatovics Csedomilnak néhány, kiváló szorgalommal és beható kritikával irt monografiája: a szerb királyság kereskedelmi s pénzügyi viszonyairól, úgy szinte Uros császár és Vukasin királyról.
-

BEVEZETÉS.

A SZERBEK BEVÁNDORLÁSÁTÓL A XVIII. SZÁZAD
VÉGÉIG.

I.

Az illyr-thrák félsziget a szerbek bevándorlásának idejében.

Európának azon délkeleti tartományai, melyek a Dunától és Szávától délre a fekete, az adriai s az aegaeai tenger között terülnek el, s az illyr-thrák, jelenleg pedig leginkább a Balkán félsziget neve alatt ismereteseek, a legrégibb kortól egész napjainkig mindenha fontos szerepet játszottak a történelemben.

Itt vetette meg alapját II. Fülöp a makedoniai birodalomnak; innét indult ki fia Nagy Sándor világhódító utjára. E félsziget vált később a byzanti birodalom központjává, e terület képezi még ma is az ozmánok európai uralmának zömét.

Nagy Sándor, Konstantin, II. Mohamed tündöklő nevei vonulnak át e félsziget kétezer éves történetén. E magasan kiemelkedő világtörténeti alakok mellett látjuk még Pyrrhusst, Epirus kalandor királyát, Symeont a hatalmas bolgár czárt, Erős Dusánt Szerbia császárárt, Skenderbeget a megtörhetetlen albán fejedelmet, kik mindannyian az illyr-thrák félszigeten jelentek meg fényes meteorokként, döntő befolyást gyakorolván e tartományok sorsára.

Nem létezik Európának oly része, mely annyi beható változásnak, oly századokon át tartó chaotikus alakulá-

soknak lett volna színhelye, mint éppen a Balkán félsziget. A folytonos, hogy úgy mondjuk, egymásra toluló államképződések mellett, még inkább magukra vonják a figyelmet azon szakadatlan, majd észrevétlenül, majd pedig erőszakosan végbemenő ethnographiai csoportosulások és átváltozások, melyek gyakran függetlenül a politikai határoktól és intézményektől, kisebb-nagyobb néptömbökre terjedtek ki, s tulajdonkép még ma sem szűntek meg teljesen.

Talán az egész földgömbön nem találhatni hasonló kiterjedésű területet, mely annyi különböző népnek szolgált volna rövidebb vagy hosszabb ideig tartó lakhelyül. Mint orkán vonulnak némely népfajok végig a félszigeten, nyomot sem hagyva maguk után. Mások oly csendesen, oly kevésbé feltűnően telepednek meg, hogy a legfigyelmesebb történetbúvár is inkább csak sejtheti bevándorlásuk korát. Van nép, mely hatalmas birodalmat alapít, majd egészen eltűnik, csak nevét kölcsönözvén a meghódítottaknak, kik aztán folytatják az elenyészett hódítóktól öröklött missiót. Olykor sűrűn benépesítve, virágzó állapotban találjuk e tartományokat; majd ismét minden romban hever s csaknem ösvadonná válnak a nem rég még művelt vidékek. És e tünemény több ízben ismétlődik a történeti időszakban.

De a legkülönbözőbb népeknél is, melyek állandóan megtelepedtek a félszigeten és rendezett államokat alkottak, felismerhető a törekvés egyesíteni mindazon tartományokat, melyek tulajdonképen a Balkán félsziget összeségét képezik. A teljes egyesítés csak két hatalomnak sikerült, a byzanczinak és az ozmánokénak, de ezeknek is aránylag csak rövid időre. Az időnként felmerülő s olykor-olykor nagy erőre vergődő ellentétes törekvések, csakhamar meg-

lazítják vagy végkép megbénítják a központi hatalmat. A Balkán félsziget tartományainak egyidejű centrifugális és centripetalis irányzata, mindenesetre egyike a legnevezetesebb történeti jelenségeknek, melyet ma éppen úgy szemlélhetünk mint századok előtt.

Herodot idejében a Balkán félszigeten a számos törzsre oszló thráko-illyreket találjuk megtelepedve. Ezek is mint Európa jelenlegi lakóinak legnagyobb része, az árja népcsalád egyik, talán legelőször különvált ága gyanánt tekinthetők. Valószínű, hogy a thráko-illyrek is Armenia fennsíkjáról, az árják ősi fészkeből vándoroltak be Európa délkeleti részébe. De hogy találtak-e ott még régibb lakókat, s ha igen, azok mely fajhoz tartoztak, erről nem birunk tudomással. Reánk nézve a thráko-illyrek a Balkán félsziget őslakói gyanánt tűnnek fel. E népfaj két főágra oszlott: a thrákokra és az illyrekre. Amazok a keleti részeket (a mai Bulgáriát, Makedoniát s talán Thessaliát), emezek pedig a nyugoti tartományokat birták (Albániát, Dalmáciát, Boszniát stb.). Napjainkban is hasonlólag oszolnak meg e tartományok a szlávok népcsaládjához tartozó bulgárok és szerb-horvátok között, a déli részek kivételével.

Nem lehet itt czélunk a thráko-illyrekkel hosszasan foglalkozni. Csak annyit említünk meg, hogy a folytonos belviszályok, melyek e népfajt számos kisebb államra szaggatták, végre annyira meggyengíték azt, hogy a későbbi hódítóknak nem bírt többé sikeresen ellenállani s végkép elenyészett. Egyedül a mai albánok tekinthetők a Balkán félsziget ez őslakóinak utódai gyanánt, valamint a thrák és római vegyületekből származó makedono-vlachok, vagy oláhok, kik Románia jelenlegi lakosságának elődei.

Már a III. században Kr. e. keletről nyugot felé haladva kelták boríták el a félsziget egy részét, csak rövid ideig fennálló birodalmokat alapítván, de súlyosan elnyomva és pusztítva a bennszülött törzseket. Egy századdal később a german eredetű Bastarnok dúlták fel e tartományokat.

Nem sokára a rómaiak is megjelentek a félszigeten, de csak hosszas és véres küzdelmek után voltak képesek uralmokat megalapítani. A rómaiak idejében merült fel a Moesia elnevezés, mely akkor egy tartomány megjelölésére szolgált, utóbb azonban mint geographiai fogalom, a Balkán félsziget éjszaki tartományainak legnagyobb részére kiterjesztetett.

A thrák-illyr félsziget ezután római bírtok maradt s a kettészakadás alkalmával a keleti birodalomnak jutott osztályrészül.

A III. század vége felé Kr. u. a rómaiak kénytelenek voltak, az oly tetemes áldozatok árán meghódított Dákiát elhagyni s végkép a Duna jobb partjára vonulni vissza. Ez időtől fogva, akár mert a 166 éves római uralkodás következtében Dáktában magában s az azzal szomszédos ész.-keleti tartományokban, bizonyos mozgalom keletkezett az ott lakó különböző népek között, akár mert már ekkor kezdetét vette a népvándorlás feltarthatatlan áramlata, de tény, hogy a rómaiak visszavonulása óta a Balkán félsziget folytonos támadásokat szenvedett a beözönlő barbarok részéről. Góthok és karpok, ez utóbbiak alighanem szlávok, már a II. és III. században pusztítottak a thrák-illyr félszigeten. És velök együtt számos más nép, az akkori történetírók által használt közös szarmata név alatt. Majd megindult a valóságos népvándorlás is. Visi-góthok, hunok, ostgóthok, számtalan más fajok társaságában kalan-

dozták be a Balkán félszigetet a IV. és V. századokban. Az első önálló szláv betörésről a 493-ik évben emlékezik meg a történet. És ezért meglehetősen el van terjedve a nézet, hogy a szlávok első megjelenése a Balkán félszigeten nem korábbi az 500-ik évnél. Igaz, hogy ez időtájt találkozunk először a szláv és ant elnevezésekkel (melyek mint alább látandjuk, ugyanazon faj különböző ágait jelezték) s hogy ezután már mind sűrűbben említik a byzanci írók az időről időre szláv törzsek által elkövetett pusztításokat, melyek nem egyszer Konstantinápolyig, Thessaloniki-ig sőt Hellasig terjedtek.

Mindazonáltal az újabb kutatások nyomán alaposabban látszik azon vélemény, hogy már jóval előbb léteztek a Balkán félszigeten szláv megtelepedések. És felette valószínű, hogy azon barbarok között, kik mint említők, a rómaiaknak Dákiából való visszavonulása után a thrakóillyr félszigetre betörni kezdettek, szláv törzsek is voltak. E barbarok, legyőzetvén a római császárok által, tömegesen telepítették át a Balkán félsziget elpusztított tartományaiiba. A karpok, kikről fentebb szólottunk, kétségkívül szlávok valának; de valószínűleg még sokan azok közül, kik szarmáta név alatt fordulnak elő a római és byzancezi íróknál.

Régibb helynevek és egyéb körülmények majdnem bizonyosnak tüntetik fel azon feltevést, hogy a Balkán félsziget csöndesen, nem meghódítás, hanem ellenkezőleg, olykor talán erőszakos áttelepítés által, már a III. század végétől kezdve több ízben nagy számú szláv lakósokat nyert, kik aztán részint egybeolvadtak a benszülöttek maradványaival, részint megőrizték nemzetiségöket, ekként tévén lehetővé például azt, hogy utóbb a finn-török eredetű hódító bulgárok aránylag rövid idő alatt elszlávosodtak.

A szlávok tehát nem őslakói a Balkán félszigetnek. Bevándoroltak oda, csak hogy első beköltözködésök minden feltűnés nélkül, a császárok által eszközölt nagymérvű áttelepítések következménye volt. Midőn a szlávok különféle törzsei önálló csapatokban kezdték a keleti birodalom ezen tájait nyugtalanítani, akkor már azok nagyszámú békés szláv lakossággal bírtak.

A folytonos harcok és pusztítások következtében, az egész félszigeten nagy mérvben megfogyott a lakosság száma. A thrák-illyr maradványok elpusztultak vagy a hegyekbe szorítottak vissza; csak itt-ott találunk a későbbi időkben kelta és góth eredetű oásisokat, de utóbb azok is végkép eltűnnek; a műveltség, vagyonoşodás és ipar a városokban és megerősített helyeken keresett menedéket, melyek keleten a hellenismus, nyugaton pedig a romaismus utolsó véd bástyaivá váltak. Ily körülmények között a földművelő, szorgalmas szlávok benépesítvén újra a vidékeket, természetesen mindinkább tért nyertek s körülöttök századok folytán észrevétlenül elszlávosodtak az előbbi fajok maradványai is.

Mert kétségtelen az, hogy azon szláv törzsek, melyek az V. VI. és VII. századokban nagy erővel rontottak be a félszigetre, tulajdonképen egy talpalatnyi földet sem hódítottak meg. E pusztító hordák, vagy csakhamar visszavonultak zsákmánynyal terhelve, vagy teljesen megverettek a római csapatok által, mely utóbbi esetben aztán az életben maradtak, mint a birodalom alattvalói telepedtek meg. Hogy a hódoltság gyakran csak felette laza volt, az természetes. A központi hatalom gyöngesége mellett folytonos lázadások a birodalom minden részében napirenden voltak, s így az ekként meghonosodott szlávok is, olykor több kevesebb függetlenség-

get élveztek s nem egyszer valódi harcokat is folytattak a birodalmi csapatok ellen. Mindazáltal tény az, hogy a Balkán félszigeten a szlávok fegyverrel kezökben, nem hódítottak meg állandóan egyetlen egy tartományt sem s nem alapítottak mindjárt a beköltözködéskor foglalás útján önálló országokat.

A horvátok és szerbek, kik a VII. század első felében jelentek meg a keleti birodalom határainál, szinte nem fegyverrel kezökben ragadták el a byzanci császártól azon földet, melyen megtelepedtek; hanem épen a császár meghívása következtében költöztek be oda.

Daczára tehát a gyakori és olykor nagymérvű rohamoknak, melyeket a szlávok az V. század utolsó évei óta, a byzanci birodalom ellen intéztek, ezen hadjárataik nem a hódítás, hanem inkább csak a zsákmányoló kalandozások jellegét viselik. Megtelepedések és elterjedések lassanként, vagy beköltöztetés vagy egyszerűen ott maradás által történt. Így aztán lehetővé vált, hogy idővel e vidékeken különböző szláv államok keletkeztek, a nélkül, hogy azok alapját, legalább eredetileg, a foglalás képezte volna. Később a már létező s megerősödött szláv tartományok, természetesen hódítás által is növekedtek. És most áttérhetünk azon viszonyok ismertetésére, melyek a szerbek bevándorlását megelőzték s előidézték.

A 610. évben Heraklios lépett a byzanci császárok trónjára, leszorítván arról a vérengző és gyűlölt Phokast, kinek nyolcz évi nyomorult uralkodása majdnem végveszélybe döntötte a birodalmat.

A szlávok mellett, kik a VI. század második felében ismételve a legborzasztóbb módon dulták fel a Balkan félsziget tartományait s még a Peloponnesusba is befészkelték magukat, Justinian uralkodása vége felé egy uj

nép faj jelent meg a Duna torkolatánál, rémületet terjesztve maga előtt. Az avarok voltak, kik már 575 körül kezdték betöréseiket a byzanczi birodalom területére. És ugyanakkor hosszas s a birodalmat alapjaiban megrendítő harczba keveredtek a byzanczi császárok, Persia hatalmas uralkodójával. Ennyi s ily félelmes ellenségek által megtámadva, a császárok több ízben csak roppant összegekkel vásárolták meg az egyik vagy másik barbár nép ingadozó s megbízhatatlan barátságát, hogy némi nyugalmat biztosítva a legveszélyesebb ellenség, a persák ellen fordíthassák minden erejüket. S valóban nem egyszer látjuk, hogy avarok és szlávok egymás ellen harcolnak a ravasz byzanczi politika érdekében. Ez azonban nem akadályozta azt sem meg, hogy utóbb aztán e népfajok külön-külön avagy olykor közösen is, meg ne támadják a birodalom tartományait, öldökölve és zsákmányolva vonulván azokon végig.

Justinián utódai Tiberios és Mavrikios, ha nem is voltak képesek az ily részletes pusztításokat elhárítani, de a persák ellen legalább még némi sikerrel harczoltak.

Phokas önkényes és örült uralkodása azonban, az anyagi és szellemi végromlás szélére sodorta a birodalmat. Egyptom és Afrika, e két nagy provincia, elszakadt a központtól. Az európai tartományokat, melyek már különben is annyit szenvedtek a szlávok és avarok pusztításaitól, újabb támadások veszélye fenyegette; az ázsiai részek oltalom nélkül a persák martalékaúl estek. A hadsereg, mely a birodalmat megvédheté vala, azt lehet mondani nem is létezett már. A veteránok kihaltak, az újabb csapatok pedig, úgy számra mint harczképességre nézve nem pótolhatták amazokat. A pénztár üres volt, a végkép kimerült tartományok több áldozatot nem hozhattak. Ily

körülmények között majdnem elkerülhetlennek mutatkozott a végfelbomlás békövetkezése.

Heraklios azonban megmenté még egyszer a birodalmat. A legnagyobb erőfeszítéssel, nem kimélve még az egyházak kincseit sem, sőt reábírva a papságot, hogy az drágaságait önként hozza áldozatul a veszélyben forgó hazának, békét igyekezett vásárolni az európai barbaroktól s ezalatt újjá szervezé hadseregét.

Évek múltak el, míg a frigy az avarokkal létrejött, kiknek egyszersmind kötelességök lett volna, a birodalmat a szlávok betörései ellen is védelmezni, úgy a Balkan félszigeten, mint az éjszak-nyugoti határokon. Heraklios tehát megkezdheté végre a régen tervezett háborút a persák ellen a 622-ik évben. Kívül esik e munka keretén, hogy még csak futólagosan is megemlítsük e valóban nevezetes hadjáratot, melynek végeredménye 6 évi folytonos küzdelem után, a persák birodalmának megdőlte volt.

Reánk nézve érdekesebb azon tény, hogy míg Heraklios Ázsiában harczolt, az avarok megszegvén a békét, egyesültek nagy számú szláv törzsekkel s 626-ban Konstantinápolyt megtámadták s ostromolni kezdték. A város falain azonban, de még inkább a lakosság hősies szívésségén, megtört az ostromlók ereje, s midőn végre a görög hajók a szlávok könnyű sajkáit tömegesen megsemmisíték, avarok és szlávok távozni kényszerültek. Konstantinápoly nagy veszélytől menekült meg, Herakliosra nézve pedig ez esemény tanulságul szolgált, hogy az avarokban többé ne bizzék.

A persák legyőzőjének, a diadalmas serege élén visszatérő Herakliosnak, nem volt ugyan oka attól tartani, hogy akár a dunai szlávok, akár az avarok egy hamar

megújítani merészjelék támadásaikat. Valóban alig lehet kétkedni a felett, hogy az erélyes császár, ha békében töltheti vala uralkodásának utolsó éveit, végkép megtörte volna a barbarok erejét.

A 622-ik év azonban, épen midőn Heraklios a persák ellen folytatott győzelmes hadjáratát megkezdé, egyszersemind egy nagyfontosságú változás és átalakulás kezdő pontját jelzi a távol keleten. Ez év a Hegira, vagyis Mahomet futásának éve. Az új tan, melyet az arab reformator hirdetett, csakhamar elterjedt egész Arábiában, s a szomszédos tartományokban, s a mester halála után, tehát a 632-dik évtől kezdve, vezérei fegyverrel is kezdtek azt terjesztetni. Mindjárt első támadásaikat is a byzanczi birodalom végtartományai ellen intézték és pedig oly sikerrel, hogy Heraklios nem táplálhatott többé kétséget az ezen oldalról fenyegető veszély komolysága iránt.

Épen ez időtájban, egy nagy számú népfaj, elhagyva távol éjszaki hazáját, a byzanczi birodalom éjszaknyugoti határai felé vonúlt. A horvátoknak szláv eredetű faja volt ez, mely új hazát keresett, mint annyi más nép a nagy vándorlások korszakában. Hogy Heraklios, ki egy nagy háború előestéjén állott s kénytelen volt összes haderejét birodalma legkeletibb részén összpontosítani, csak aggodalommal tekinthetett a nyugtalan és megbízhatatlan avarokra, az a viszonyok természetéből önként folyik. Az avarok ekkor már nem csak a nagy magyar sikságot s Pannoniát birták, hanem Dalmáciában és Boszniában is befészkeltek magukat. Ily körülmények között sok valószínűséggel bír azon föltevés, hogy Heraklios az új lakhelyeket kereső horvátokat igyekezett az avarok fékentartására felhasználni. Ekként történhetett

tehát, hogy egy részről a horvátok folyamodtak a császárhoz, hogy számokra megtelepedhetési helyet jelölne ki, másrészt pedig a császár ezt szívesen megadta, sőt egyenesen felszólította a horvátokat, hogy lépjék át a Szávát s foglalják el az avarok által bírt vidékeket. A horvátok valóban megtámadták, megverték az avarokat és azután megtelepedtek a byzanci birodalom éjszakyugoti csucsában.

Pár év múlva a horvátokat, a velők közel rokon szerbek követték, kik hasonló módon jutottak azon tartományok birtokához, hol mai nap is találjuk őket.

Szláv és más fajú néptörzsek ily nagymérvű áttelepítése a birodalom területére, mindenesetre egyik legjellemzőbb vonását képezi a későbbi római s a byzanci császárok politikájának. Röviden jeleztük már a kényszerítő szükségét, mely e politikának alapját képezte. A néptelenné vált vidékek új lakosokat igényeltek, s ilyenek csak is az időről-időre a birodalom határain megjelenő barbarok soraiban voltak találhatók. E mellett a meggyengült birodalom, mely haderejét már évek hosszú sora óta a keleti részek védelmére volt kénytelen fordítani, a különböző barbár népek támadásaitól csakis úgy remélhetett menekedni, ha azokat egymás ellen harcra ingerlé, a mi legbiztosabban az egyiknek vagy másiknak, a birodalom határain belől való megtelepítése által történhetett. És mégis méltán felmerülhet itt az a kérdés, hogy a harczias idegeknek ily nagy mérvű áttelepítése, nem gerjesztett-e aggodalmat a byzanci kormányban a birodalom egységét és fennállását illetőleg? Úgy látszik, hogy nem. Az éjszaki barbaroknak nem foglalásra, de pusztán csak zsákmányolásra irányzott betörései, azon időben jogosan kevésbé veszélyeseknek tündek fel, mint az orga-

nizált persa és arab hatalom támadásai, melyek mind-egyike a hódítást s nagy államok alkotását tűzte ki célul. Ez oldalról fonyegette tehát a byzanci birodalmat a legkomolyabb veszély. A rendezetlen viszonyok között élő barbarokat illetőleg, kik minden állami szervezetet nélkülözve, csakis hadseregeket képeztek, méltán reménylhette a byzanci kormány, hogy megtelepítésök által a birodalom alattvalóivá lévén, részint a Byzanczból küldött hivatalnokok igazgatása alatt, részint a kereszténység felvétele s a még megmaradt lakossággal való érintkezés következtében, lassanként majd elgörögösödnék s így idővel ismét egy tömör nemzet alkotó elemeit fogják képezni. E remény, mint említők, az akkori viszonyok között teljesen jogosult volt. A történeti fejlődés azonban hiúnak bizonyította be s a jelenben helyesnek látszó politika, a jövőben vészes következményeket vont maga után a birodalomra nézve.

II.

A szerbek beköltözködésétől a királyság megalapításáig.

Horvátok és szerbek a szlávok árja eredetű nagy népcsaládjának egymáshoz közelálló ágai.

Mély homály fedi a szláv népek őstörténetét. A legrégibb, még felette hiányos és gyér tudósítások, már Európa éjszak-keleti vidékeinek lakóiul tüntetik fel őket. Mindazáltal úgy látszik, hogy a szlávok is, miként az indo-európai népcsoport többi tagjai Ázsiából, Armenia fennsíkjáról, vándoroltak be a mai Oroszország síkságaira, meghódítván vagy éjszak felé nyomván maguk

előtt, azon vidékek még régibb finn eredetű népeit. E beköltözködés időpontját megközelítőleg sem határozhatjuk meg, de úgy látszik, hogy a többi indo-európai fajok eltávozása után tehető.

Négy különböző általános nevet viselnek a szlávok a régibb történelmi forrásokban. Szlávok, antok, szerbek (spori) és vindek vagy vendek elnevezése alatt emlékeznek meg róluk, úgy a római és görög történetírók, mint utóbb a középkori kronisták is. Ez elnevezések történelmi és nyelvészeti bírálgatásába nem bocsátkozhatunk jelenleg. Legyen elég annyit megemlítenünk, hogy a legkiválóbb szláv tudósok kutatásai szerint, a szláv népek ősidőkben általánosan valószínűleg szerbeknek (srb) nevezték magukat. A szláv és ant elnevezések e nagy népcsaládnak csak két főágazatára vonatkoztak. A középkor elején, midőn a tudósítások már pontosabbak és kimerítőbbek, különösen a szláv ágazathoz tartozó fajok vonták magukra, nyugot felé nyomulások által, Európa figyelmét. Így történt aztán, hogy az egykor általános szerb név háttérbe szorult, az ant elnevezés végkép eltűnt s a szláv név használtatott mind közönségesebben, az egész népcsalád megjelölésére. Az ősi szerb nevet még csak két szláv faj őrízte meg. A mai Szerbia lakói a Balkan félszigeten és Szászországban a lausitzi szlávok csekély számú maradványai. A vind vagy vend elnevezés, mely egy osztrák szláv törzsnél szinte fenmaradt, úgy látszik a szlávoknak a legrégibb időkben idegen (talán germán) népek által adott neve volt.

Ezen általános elnevezések mellett már igen korán számtalan fajnevekkel találkozunk, melyek mind különböző szláv törzsek megjelölésére szolgáltak. Safarik közel 200 sajátos névvel bíró szláv törzset említ fel.

A szlávok (vagy a szláv nyelvészet szerint helyesebben szlovének) európai őshazája a Kárpátokon túl, keleti Lengyelországban s a mai közép és nyugoti Oroszországban, a Dnjester és Dnjeper partjain, egész a Volgáig keresendő. Innét indult ki időről-időre a különböző szláv fajok megszámlálhatatlan raja, mely hol békésen előnyomúlva, hol pedig a fegyverek hatalmával, végre elfoglalta s megnépesítette délnyugatra Európa mindazon tájait, hol ma szlávokat találunk, a keleti tengertől le az Adriáig, az Archipelagosig és a fekete tenger partjaig; délkeletre pedig a Volga és az Ural között s a krími félszigetig elterülő vidékeket.

Alig szenved kétséget, hogy mindazon szláv fajok, melyekről a történelem említést tesz s melyeket még napjainkban is ismerünk, ugyanazon egy ősi törzsből származtak s valaha ugyanazon nyelvet beszélték. A történelmi időszakban azonban, már lényeges különbségeket észlelhetünk a szláv törzsek között, kivált a nyelvet illetőleg. A szétválás tehát kétségkívül oly régente megtörtént már, hogy annak időpontja és alakulása többé fel nem deríthetők.

Mindenesetre figyelmet érdemel azon különbség, melyet a szláv nyelvek egymás között és ugyancsak egy eredetű más nyelvek szinte egymás között mutatnak. Így pl. az ugynevezett latin nyelvek képződésének ideje pontosan kimutatható, felderíthetők azon különféle elemek is, melyeknek egybeolvadásából e nyelvek keletkeztek. Némi módosításokkal ugyanezt tapasztaljuk a germán és skandináv nyelveknél is. Ily alakulás a szláv nyelveknél nem mutatkozik. A szógyökök, lényegtelen eltérésekkel, valamenyi létező szláv nyelvben azonosak, mely körülmény világosan bizonyítja, hogy mindannyian ugyanazon ősnyelvből,

minden idegen elem hozzájárulása nélkül származnak. A nyelvek szerkezetében azonban, már oly különbségek észlelhetők, melyek olykor első pillanatra kevésbé fontosaknak tűnnek fel ugyan, de melyeknek mégis sokkal mélyebb jelentőségök van, mert századokon át megőrizték az egyes szláv nyelvek sajátosságát, még akkor is, midőn az egyik faj például évek hosszú során át a másiknak politikailag alá volt vetve. Igaz, hogy a középkor elején megjelent szláv törzsek közül, sokan végképen elenyésztek vagy másokban felolvadtak. Valószínű azonban, hogy mindazon nevek, melyek alatt a szlávokat ismerjük, nem mindannyian külön nyelvet beszélő fajokra vonatkoztak, hanem inkább csak az ősi lakóhelyek topograficus viszonyai-ból merítették. Nagyban és egészben azonban, azon különbség, melyet jelenleg a szlávok között észlelhetünk, kétségkívül létezett már akkor is, midőn Nyugot-Európában kiterjeszkedni kezdettek. A századok folyása alatt történtek ugyan némi módosulások magukban az egyes nyelvekben s léteznek még jelenleg is az egyes nyelv-csoportokban egymástól eltérő szólásformák; a főkülönbségek azonban, melyeket typicusoknak lehetne nevezni az V. századtól egész napjainkig fenmaradtak. Innét van, hogy a szláv nyelvek rokonsága részint közelebbi részint távolabbi mint pl. a latin vagy germán nyelveké. Etymologiailag és nyelvtanilag közelebb állanak egymáshoz, annyira, hogy majdnem csak dialectusok gyanánt tűnnek fel; de hasonlíthatlanul távolabb a vegyülési képességet illetőleg. Nem annyira politikai és történelmi okokból, mint inkább a szláv nyelveknek, ha szabad e kifejezést használnunk, ezen chemico-physiologiai sajátosságából magyarázható meg azon szívos egyéniségi érzet, mely a szláv népeknél mindenha jelentkezett s

mely őket épen legközelebbi rokonaikkal szemben, midőn pedig az egybeolvadás a legtermészetesebbnek látszhatott, a mai korig eredeti sajátságokban fentartotta.

Nem e munka feladata, bővebben taglalni a szláv nyelvek között mutatkozó eltéréseket. Csak már megállapított eredményekkel foglalkozhatunk. Az említett különbségek legalkalmasabbak arra, hogy azok szerint a szlávok bizonyos, könnyen áttekinthető osztályokba soroztassanak. E részben az ismert cseh tudós Dobrovsky nézetét követjük, melyet lényegében a nagy hírű Safarik is elfogadott. A szlávok e szerint, jelenleg két főcsoportra oszthatók t. i. a délyugotira és nyugotira, ahhoz képest a mint ugyan azon csoport nyelvei bizonyos feltűnő jelleggel bírnak. A délnyugoti csoporthoz számíthatók: az *oroszok*, *bulgárok*, *szerbek*, *horvátok* és *szlovenek* vagy *vindek* (Karintiában); a nyugotihoz pedig: a *lengyelek*, válfajaikkal, a *csehek*, *morvák*, a magyarországi *tótok*, (szlovákok) és végre a Szászországban élő *szlávok* (szerbek)* stb.

A szláv népcsalád délnyugoti csoportjához tartoznak tehát a szerbek és horvátok, kik a VII. század első felében a Szávát átlépven, a Balkán félszigeten vagy Illyricumban**) megtelepedtek, azon tartományokban, hol jelenleg is találjuk őket.

E horvátok és szerbek mint fentebb láttuk 630 – 640 között hagyták oda ősi hazájokat s költöztek be Illyri-

* Ez osztályozásból is kitűnik, hogy daczára a névrokonságnak, a Balkán félsziget szerbjei távolabb állanak a szászországi szerbektől, mint más szláv fajoktól s hogy e két szerb nép össze nem tévesztendő.

** És természetesen a Száván innen is a mai Horvátországban és Szlavóniában.

cumba. Biborban született Konstantin e két rokon nép egykori hazáját, minden kétséget kizárólag, a Kárpátoktól éjszak felé elterülő vidékekre helyezi. Itt létezett egymásmellett két nagy ország: Belochorvaczia és Beloszerbia vagyis Fehérhorvátország és Fehérszerbia. Konstantin megemlíti, hogy a szerbek hazájokat Boikinak nevezték, s hogy mindkét birodalom a frankokkal volt szomszédos. Ez utóbbi körülményből és a Boiki névből többen azt következtetik, hogy Beloszerbia ugyanazonos volt a mai Csehországgal, vagy legalább ezt is magában foglalta. Valószínűbbnek látszik azonban Safarik véleménye, mely szerint Beloszerbia ugyan túl a Kárpátokon éjszak felé, de inkább keletre feküdt, a mai keleti Oroszország és nyugoti Lengyelország tartományaira terjedvén ki. E megkülönböztetés fontossággal bír a szerbek eredetének és rokonságának megállapítására nézve; bennünket azonban itt kevésbé érdekel. Tény az, és ezzel megelégedhetünk, hogy a szerbek a Kárpátok mögül, alighanem a Visztula tájékáról vándoroltak be mostani lakhelyeikre.

A beköltözködés idejére nézve is eltérők a nézetek. Az ingadozás e részben nem nagy a történetírók között, s csak néhány évre terjed. Epen azért s hogy találgatásokba és újabb combinációk felállításába ne bocsátkozzunk, talán leghelyesebb ha a horvátok és szerbek bevándorlását a 630 és 640 évek közé helyezzük, mert az bizonyosnak látszik, hogy amannál előbb és ennél utóbb nem történt. Az pedig már kétségtelen, hogy a horvátok megelőzték a szerbeket.

Részint mivel e két nép között a legszorosabb rokonság létezik, részint pedig mert új hazájokban is, miként a régiben, mint közvetlen szomszédok gyakran közös sorsban részesültek, szükséges röviden a horvátok bevándor-

lásáról s azon vidékekről is megemlékeznünk, melyeken letelepedtek.

A népvándorlás által előidézett hullámozásokban keresendők kétségkívül azon okok, melyek 630 körül a horvátokat ősi hazájuk elhagyására és délfelé való nyomulásra kényszeríték. Megjelenésöket Pannoniában csak örömmel üdvözölhették Byzanczban, hol az avarok pusztításai, melyek ez időtájt Illyricumra, Dalmáciára s a Száva és Dráva vidékeire terjedtek ki, mély aggodalmat költöttek. Biborban született Konstantin nem említi ugyan, hogy a horvátokat Heraklios császár hívta segítségül az avarok ellen, de a már fentebb említett okokból valószínű, hogy azok ily meghívás következtében lépték át a határt. Öt fejedelmi fi- és két nőtestvér vezérlete alatt vonultak be a horvátok a mai Bosznia északi részébe és Dalmáciába, s megtámadván az avarokat, hosszas küzdelem után részint kiirtották, részint elnyomták. Az elfoglalt vidékeken azonnal megtelepedtek a horvátok s úgy látszik, hogy eleinte elismerték a byzanci császár fenségét. Fejedelmeik csakhamar felveszik a valószínűleg avar eredetű bán elnevezést. Nem sokára a beköltözködés után, a horvátok egy része ismét éjszakra fordult, s a mai Horvátország és határörvidék egy részében telepedett meg, jórészt függetlenül délen visszamaradt társaiktól. E kettészakadás meggyengítvén a horvátok ellenállási képességét, megkönnyíté hatalmasabb szomszédjaik a frankok, velenceziek s utóbb a magyarok hódításait. A horvátok északibb ágának sorsa e helyt többé nem érdekel bennünket. Délre megtelepedett rokonaiknak is még csak lakhelyeit említjük meg, hogy aztán azonnal áttérhessünk a szerbekre.

Ha mindjárt nem határozhatók is meg teljes pontos-

sággal azon tartományok, melyeket a horvátok ez alkalommal elfoglaltak, mégis már a Konstantin császár által feljegyzett nevekből is sok valószínűséggel lehet következtetni, hogy a horvátok az ottoesaczi és szluini határörzezek területét, Bosznia éjszaknyugoti csúcsát (mely jelenleg is török Horvátország neve alatt ismeretes) és Dalmáciát éjszokról délnek mintegy Spa'atroig szállották meg. Új hazájokat tehát éjszakon a Száva s ettől az Unnával körülbelül párhuzamosan a tengerig futó vonal, nyugatra az adriai tenger, délre a Czettina folyó ott, hol az Adriába ömlik, majd tovább az imoschii tó; délkeletre e tótól a Verbasz forrásáig húzódó hegységek és végre kelet felé a Verbász folyó képezték. Fővárosaik Biograd (ma Zaravecchia) a tenger parton, és Bihács (éjszaki Boszniában) voltak. Az egykori horvát birodalom ezen határai jelenleg mint olyanok, természetesen nem léteznek többé. Birtokaik a horvát határörvidék, Dalmácia és Bosznia között oszlottak meg. És mégis, daczára annak, hogy már pár évvel a beköltözködés után a horvát tartományok délkeleti határain mindenütt a szerbek rokon faja telepedett meg; daczára a több mint ezer éves együttlétnek s a közös sorsnak, mely e két népet érte, a fentebb kijelölt határok, ha mindjárt nem is földrajzilag, de ethnographiai szempontból s még a népszokásokat és a hitviszonyokat illetőleg is, a figyelmes szemlélő előtt mai nap is előtűnnek.

És most áttérhetünk a szerbekre.

Alig pár évvel a horvátok bevándorlása után, a Beloszerbiában lakó szerb nép egy része, szinte felkerekedett s az ősi hazában uralkodó két fejedelmi testvér közül az ifjabbik vezérlete alatt, a horvátok nyomain délfelé vonult s a byzanczi birodalom határaihoz érve, Heraklios császár-

tól befogadtatást kért. A császár a thessalonichi tartomány délnyugoti vidékét jelölte ki számokra megtelepedés végett, a még jelenleg is Szerbicza nevet viselő városka környékén. A bevándorlott szerbek azonban, mi okból, azt Konstantin nem említi, nem érezték jól magukat új hazájokban s csakhamar kiköltözködési engedélyért ismét a császárhoz folyamodtak. Heraklios beleegyezett a szerbek kiköltözködésébe. Egy részök azonban alkalmasint viszsza maradt s talán ezektől nyerte Szerbicza város nevét; ámbár nem lehetetlen, hogy e név más szláv törzsektől származott, melyek mint fentebb láttuk, a byzanci birodalomnak ezen tájain már régibb idő óta megtelepedtek vagy több ízben e vidékeket pusztítva bekalandozták. Az elvonuló szerbek átkelvén a Dunán, ismét visszakiváncsoztak a Balkán félszigetre és Herakliostól, kihez az akkori belgrádi görög parancsnok közvetítésével fordultak, új lakhelyeket nyertek keletre és délre a horvátok által már megszállott tartományoktól. Az avarok pusztításai következtében e vidékek előbbi népessége majdnem egészen kiirtatott. Annál könnyebben s akadály nélkül telepedhettek meg a szerbek, csakhamar több kisebb fejedelemséget alkotván. E fejedelemségek, mint látni fogjuk, hosszabb időn át, többé kevésbé önálló szerepet játszanak a szerbek történetében s nem egyszer elkeseredett küzdelmeket folytatnak egymással. Mindazáltal a nép, mely azokat lakta, úgy fajra mint nyelvre nézve teljesen egységes volt. És ezért kétségkívül a történelem egyik legsajátosabb tüneménye, hogy a Balkán félszigetet lakó összes szerb elem még a legkedvezőbb körülmények között is, aránylag csak rövid időre volt képes, a szerb tartományok egyesítésén alapuló egységes államot alkotni. A szétválás igen hamar bekövetkezett. És miként ma is, ha mindjárt

nem is öntudatosan átértett politikai irányzat kifolyása gyanánt, de tényleg mégis három gravitacionalis központot találunk a Szávántúli szerbek között u. m. a tulajdonképi Szerbiát, Boszniát és Montenegrót Hercegovinával, úgy már a szerbek megtelepedésének idejében s azután egész történetükön át mindenkor feltalálhatjuk ezen hármas központosulási törekvést. E nevezetes tény kétségkívül érdekel bir a múltban s figyelmet érdemel a jövőre nézve is.

A szerbek által megszállott tartományokat, miként már a fentebb elmondottakból is kitűnik, éjszakra és nyugotra a Száva és a Verbász folyók választották el a horvátoktól. A Verbász forrásaitól az imoschii tó felé, a Czettinának torkolatánál az adriai tengerig nyomult előre a szerbek birtoka. Innét egész Antivariig a tenger képezte a határt.

Az Adria partján már ekkor virágzó városok, melyek részint Velence hatalma alatt állottak, részint önálló köztársaságokat képeztek, avagy még Byzancznak hódoltak, habár utóbb jórészt elszlávosodtak is, soha sem kerültek a szerbek és horvátok birtokába. Antivaritól a szkutari tó mellett délkeletre a szerb Moraváig terjedtek a szerbek által megszállott tartományok, keleten pedig valószínűleg az Ibar és a Morava választotta el őket azon szláv népektől, melyek, mint tudjuk, már akkor a mai Bulgáriát lakták s utóbb bulgároknak neveztettek. — A keleti határ a legingatabb, mert itt a két rokon nép, — szerbek és bulgárok — csakhamar összevegyült, ám- bár még napjainkban is felismerhetők az elkülönítő jellemvonások. A tulajdonképeni tisztán szerb elem, ma sem terjed mindenütt Szerbiának egészen keleti határáig, hanem a valódi ethnographiai választó falat szerbek és bulgárok között, körülbelül a Morava képezi,

noha e vidékeken az utóbbiak most már mindinkább elszerbesednek.

A szerbek új hazája tehát, magában foglalta a mai Boszniát, azon éjszak-nyugoti csúcs kivételével, mely jelenleg is török Horvátországnak neveztetik, s mely akkor a horvát törzseké volt; továbbá Herzegovinának legnagyobb részét; majd déli Dalmáciát; egész Montenegro; éjszaki Albaniát; Ó-Szerbiát vagyis a jeni-bazari (novi-bazari) pasalikot egészen s a prizrendinek éjszaki kerületeit, végre a jelenlegi Szerbiát a Moraván túl eső kerületek híján.

Ezen területen találjuk ma is a Balkán félsziget szerbjeit. Kiterjedésök határai a századok folyása alatt nem változtak, csak politikai tekintetben történtek módosulások. Az egykori szerb birtokok egy része (Dalmácia) Ausztriához csatoltatott; más részéből a teljesen független Montenegro alakult; éjszak-keleten a hűbéres Szerbia képződött, míg a legnagyobb rész a Porta közvetlen uralma alatt áll. A régi tartományok nevei közül csak kettő maradt fenn napjainkig t. i. Bosznia és Szerbia; a többiek elenyésztek vagy másként alakulván, jelenleg más nevek alatt ismeretesek.

Az összes szerb föld, úgy miként az a beköltözködés után feltűnik, mint már említettük, közvetlenül a megtelepedés után, egymástól többé kevésbé független tartományokra szakadozott, vagy hogy helyesebben szóljunk, maga a megtelepedés ily különálló tartományok alakjában történt. A görög történetírók s a szerb krónikák nyomán, hat nevezetesebb tartományt különböztethetünk meg. Ezek voltak: a tulajdonképeni Szerbia, Bosznia, Travunija vagy Konavlje, Zachlumje, Neretva vagy Paganija és Zéta vagy Duklja (Dióklea), mely utóbbi az

ügynevezett Szerb-Dalmáciát is magában foglalta. A rendelkezésre álló adatokból s azon körülménynél fogva, hogy e tartományok folyvást majd barátságos, majd ellenséges, de mindég a legszorosabb viszonyban állottak egymáshoz, minek következtében a határok is folyvást változtak, — nem könnyű azok mindegyikének területét pontosan meghatározni. Különben is a gyakran inkább csak látszólagos, mint valódi függetlenség nem sokáig tartott és utóbb e tartományok nagyobb részint beolvadtak a Nemanják által egyesített szerb birodalomba.

Az említett tartományok között a legdélibb volt Zéta vagy Duklja. Utóbbi nevét Dioklea várostól nyerte, hol Diocletian császár született volt. E nevezetes város romjai még maig is láthatók a Montenegro délkeleti határán fekvő Podgoricza városka közelében. A Drin és Bojana torkolatától a tengerparton, egész Cattaróig terjedett Zéta. Magában foglalta a mai Montenegro legnagyobb részét, délen Skutarit s keletre a tulajdonképeni Szerbiával volt határos. E tartomány nagy fontossággal bír a szerb történetben. Innét származott a Nemanják uralkodó háza, mely az összes szerb földet egy nagy birodalommá egyesítette s mely alatt Szerbia a hatalom tetőpontjára emelkedett. És mindenesetre figyelemre méltó, hogy Zéta vagy Duklja vált későbbi időkben is a szerb függetlenség utolsó és egyetlen menhelyévé. Itt látjuk Montenegrót képződni, mely napjainkig megtudta őrizni önállóságát s daczára a török hatalom túlnyomóságának, mely előtt az összes délszlávok meghódoltak, e kicsiny sziklafészek következetesen megtagadta a tributum fizetését.

Cattarótól Ragusáig a tengerparton terült el Travunija vagy Konavlje. A mai Hercegovina déli csúcsa képezte e kised tartományt, körülbelül azon vidék, mely-

nek közepén Trebinje városa fekszik. Délre tehát Zétával, keletre Szerbiával volt határos.

Ragusától a tengerpart a stagnói öbölhöz Zachlumjéhez tartozott. A határ innét a szárazföldön éjszak felé valószínűleg a Narentáig (Neretva) terjedt, azon hegy-lánczolatig, mely az akkori Horvátország és Szerbia között vonúlt el. Ez is tehát Hercegovina egy részét foglalta magában, azt hol jelenleg Gacsko és Neveszinje városokat találjuk. Ide tartozott talán még Montenegró legéjszakibb csúcsa is. Keletre szinte Szerbiát érinté.

Neretva vagy Pagania, a Stagno öböltől a tengerparton a Czettina torkolatáig vonúlt. Részét képezte még a duvnoi fensík, mely a horvát livnoi tartományig terjedt, tehát Hercegovinának éjszaki kerülete. Neretvához számos sziget is tartozott. E tartomány lakói a nerecsánok vagy pogányok, miként őket a többi szerbek nevezték, mivel sokáig vonakodtak a keresztyén hitet felvenni, századokon át a legkorlátlanabb függetlenséget élvezték. Mint vakmerő kalózok csakhamar a tenger rémeivé váltak s több ízben Velence ellen is diadalmasan küzdöttek. Rabló hajlamaikat azonban a szárazon is gyakorolták, nem egyszer pusztítva törvén be Zachlumjébe és Travunijába.

A tulajdonképeni Szerbia: Zéta, Travunija és Zachlumje mögött keletre terült el. Magában foglalta a mai Bosznia délkeleti kerületeit, Ó-Szerbiát s a mai Szerbiát az Ibarig és Moraváig. Az összes szerb tartományok között ez volt a legkiterjedettebb, annyival inkább mert eleinte úgy látszik Bosznia is részét képezte. Ez azonban nem sokára elszakadt s míg a többi szerb tartományok tartósan egyesültek a tulajdonképeni Szerbiával, Bosznia mindinkább elvált attól és vagy mint független ország vagy mint

a magyar korona hűbérese szerepel a történelemben, csak időnként és akkor sem hosszasan csatoltatván Szerbiához. A régi Boszniát körülbelül ugyanazon határok között találjuk mint a mai, az éjszak-keleti és dél-keleti részek kivételével, melyeknek hovátartozásáról már fentebb szóltunk.

Ezen hat tartományon kívül, több kisebb tartományról emlékeznek még a krónisták, melyek olykor-olykor nagyobb jelentőségre vergődtek. Mi itt csak a rászai vagy raskai zsúpát említjük meg, mely voltakép Szerbiához tartozott, mely azonban kiváló fontossággal bír, mert Nemanja itt alapította meg azon központot, mely körül a szerb birtokokat egyesíté és mert ettől eredt a magyar és német nyelvekben a rácz elnevezés.

Csak gyér és bizonytalan tudósításokkal birunk a szerbek történetéről a megtelepedést követő első századokban. Biborban született Konstantin elbeszéléséből kitünik, hogy a keresztséget nemsokára a bevándorlás után felvették és pedig szerbek és horvátok egyaránt, a nerecsának kivételével, kik ekkor még megmarndtak az ősi pogány hit mellett. A térítést Heraklios császár által Rómából küldött papok eszközölték. Nem lehetetlen, hogy a beköltözött szerbek és horvátok, midőn keresztényekké lettek, leginkább csak a Byzanczból jövő sürgetésnek engedtek, nem akarván azonnal ellenkezni azon hatalommal, melynek új hazájokat köszönheték, s melynek fensőségét akkor még bizonyosan minden ellenállás nélkül elismerték. Hogy a keresztyénség nem vert mély gyökeret az első térítés alkalmával a szerbek és horvátok között, bizonyítja azon tény, hogy pár századdal később, újabb térítés szükségét vélte a byzanci kormány felismerni. Úgy látszik azonban, hogy a keresztyén hit ter-

jesztése, egyik esetben sem erőszakosan történt s a szerbek és horvátok ingadozása vallási tekintetben, inkább csak indifferentismusnak és politikai szervezetöknek, mint a pogány hithez való erős ragaszkodásnak volt tulajdonítható; kivéven mindég a nerecsánokat, kik mint említők, sokáig nem hajoltak meg a Rómából és Byzanczból hirdetett új tan előtt.

Szilárd egységes államalkotást nem találunk a szerbeknél a bevándorlást követő időszakban. Nem szenved kétséget, hogy a Byzancztól való függőséget jó ideig ők maguk sem vonták kétségbe. Mindazonáltal az ujonnan keletkezett szerb tartományok nem képezték a birodalom közvetlen provinciáját. A byzanci császárok hatalma ekkor már annyira lehanyatlott, kivált a központtól távolabb eső tartományokban, hogy legtöbb esetben megelégedtek fensőségük névleges elismerésével is. És az ily nemű elismerés, legalább az első időszakban, úgy látszik nem hiányzott a szerbek részéről. Annyival inkább kellett ennek így lennie, mert mint már említők, a szerbek nem alapítottak azonnal a beköltözködés után egységes államot.

A szerbek kezdetleges belpolitikai viszonyaiban felismerhető az általános szláv szellem hatása. A családi közösségben, mely a szláv társadalom alapját képezte egykor, s melynek nyomai kivált a szerbeknél mai napig is feltalálhatók, nem különben a községi közösségben, melyből a politikai szervezet fejlődött, mindenütt a legidősebb (sztarjesina) hatalma tűnik első pillanatra szemünkbe. Az egyes törzsek főnökei, a zsupánok is, kétségkívül ezen vezéreszmének köszönhetik eredetüket. Nem szenved kétséget, hogy a különböző kisebb tartományok főnökei, a zsupánok, egymástól teljes függetlenségben uralkodtak, s

hogy nem létezett közöttük oly kötelék, mely őket ugyan azon szerves állam végrehajtó közegei gyanánt tüntette volna fel. Mindazáltal a zsupánok fölött, az egyéniségekhez és viszonyokhoz képest változó hatalommal, egy fő zsupán (veliki zsupán = nagy zsupán) állott, kétségkívül a legidősebb közöttük. A zsupánok valószínűleg csak személyes alárendeltségi viszonyban állottak a főzsupánhoz, különben pedig saját tartományaikban teljesen független hatalmat gyakoroltak. És mégis a zsupánok és a főzsupán között létezett viszonyt, nem szabad azonosítanunk a Nyugot-Európában kifejlett hűbérviszonynyal, ha mindjárt az eredmény mind két helyt majdnem ugyanolyannak tűnik is fel. Európa hűbérintézménye a hatalmasnál oltalmat kereső gyengébbek önkéntes vagy kényszerített alárendeléséből származott, míg a szerbeknél a főzsupán hatalma a zsupánok felett, azon általános szláv nemzeti érzelemből vette eredetét, mely szerint az egyenlően jogosultak között egy, rendesen a legöregebb a társadalom minden csoportulásaiban legnagyobb tekintéllyel bír. Innét származik az is, hogy a főzsupáni méltóság nem honosult meg az első századok alatt egy családban. És természetyszerűen következett a nagyobb hatalomra vergődött zsupánok folytonos versenyzése egymás között a főzsupánságért, a mi ismét arra vezetett, hogy a praetendensek némelyike nem egyszer a byzanci császár pártfogásához folyamodott s annak segélyével igyekezett elnyerni a különben még igen is laza főhatalmat.

A főzsupánságnak különböző családokban való ingadozása daczára is, úgy látszik, hogy a főhatalom székhelye, legállandóbban mégis a szerbföldek délnyugoti csúcsában, Zétában keresendő, melynek jelentőségét már fentebb kiemeltük. Legnagyobb szerepet a Deszniczából,

Dukljából és Rászából származott zsupánok játszottak. A két első hely Zéta kiegészítő részét képezte. Rásza ugyan a tulajdonképeni Szerbia főhelye volt, de azon zsupánok is, kik innét terjesztették ki hatalmokat, tulajdonképen Zétából eredtek. E körülmény is azon feltevés mellett szól, hogy a szerbek legerőteljesebb törzse az volt, mely a mai Montenegroban s ennek környékén telepedett meg.

Sem a byzanci és nyugot-európai, sem pedig a szláv források nem képesek eloszlatni a homályt, mely a szerbek történetének első századait födi. A történelem fonala több ízben teljesen megszakad. De még a meglévő adatok sem számíthatnak teljes hitelességre. E bizonytalan s valószínűleg többé soha fel nem deríthető korszakon gyorsan áthaladhatunk tehát, a nélkül, hogy a röviden megemlítendő események vagy nevek szigorú bírálataiba bocsátkoznánk.

Majdnem másfélszázadon át a megtelepedéstől kezdve, alig találunk valamit feljegyezve a szerbekről. A VIII. század második felében találkozunk először főzsupánok neveivel. Egyes krónisták egész genealogiákat jegyeztek fel, melyek azonban hitelességre számot nem tarthatnak, s azért teljesen mellőzendők. Csak kevés név állapítható meg némi bizonyossággal. Reánk nézve, kik e korszakon inkább csak átfutni szándékozunk, az állítólagos uralkodók neveinek hitelessége és rendszeres egymásutánja különben is csekély érdekekkel bír. És azért csak azt említjük meg, a mi az egész kornak jellemzésére szolgálhat.

Már az első időkben feltűnik az a körülmény, hogy némely főzsupán halála után a hatalmat fiai közösen gyakorolják, daczára annak, hogy ősi szokás szerint többnyire a legidősebb lett volna hivatva az uralkodásra. E megosztás, — mint később bővebben kifejtendjük, —

valószínűleg szinte a családi közösség eszméjéből vette eredetét. Valószínű az is, hogy az ily osztozkodó testvérek mindegyikének hatalma csak bizonyos tartományra vagy tartományokra terjedt ki, s hogy egyik közöttük, kétségkívül a legidősebb, tekintélyben némileg a többiek fölött állott. Mindazáltal a tényleges uralom szétválasztása, természet szerint csakhamar viszályokat s végre belháborúkat idézett elő, melyek rendesen az egyik testvér győzelmével végződtek, a nélkül azonban, hogy egyetlen főzsupánnak is sikerült volna még tartósan egyesíteni a különböző tartományokat vagy dynastiát alapítania.

Az ekként meg-meg ujló belzavarok s viszálykodások a mellett, hogy a nemzet fejlődését akadályozák, egyszersmind arra vezettek, hogy a legyőzött uralkodó társak csakhamar idegen segélyhez kezdtek folyamodni, hogy újra vissza nyerjék az elvesztett hatalmat. És erre különben is bő alkalom kínálkozott. A már eredetileg egymáshoz laza viszonyban álló szerb törzseket minden oldalról hatalmasabb szomszédok környezték. A szerbek, mint láttuk, megtelepedésükkor a byzanczi birodalom elpusztított tartományaiban, nem vonakodtak elismerni a görög császárok fennhatóságát. És ha mindjárt Heraklios halála után, Byzancz hatalma lassanként névlegessé vált, s a szerbek által birt vidékek majdnem teljes függetlenséget élveztek is, a császárok nem szüntek meg e tartományokat a birodalom kiegészítő részei gyanánt tekinteni, melyek fölött, csak is a központi kormányzat gyöngesége miatt, nem gyakorolhattak tényleges hatalmat. A szerb fejedelmek között időnként felmerülő viszályok azonban, alkalmat nyújtottak a császári kormánynak a beavatkozásra, az egyik vagy másik vetélytárs mellett nyilatkozván.

A görögöknél sokkal veszedelmesebb szomszédja támadt Szerbiának a 679-ben alapított s nemsokára nagy hatalomra vergődött bulgár birodalomban. Már a IX-ik század második felében súlyosan érezték a szerb tartományok a bulgár fegyverek hatalmát. A viszálgató szerb fejedelmek ez idő óta több ízben kerestek részint menedéket, részint segélyt a bulgár császároknál, a mi ez utóbbiakat mindannyiszor beavatkozásra indította a szerb ügyekbe. Az emelkedő bulgár birodalom erejének érzetében, fegyverrel is igyekezett határait kiterjeszteni s a bulgár uralkodók valóban minden alkalmat megragadtak, hogy tartományaik számát növelhessék. Nem egyszer látjuk tehát a bulgár seregeket megjelenni szerb földön, részint hogy valamely elűzött fejedelmet az uralkodásba visszahelyezzenek s így egyszersmind országa felett is fennsőségi jogokat nyerjenek, részint hogy közvetlenül meghódítsák a szerbek által lakott vidékeket. A X-ik század elején Symeon bulgár császár megboszulandó az általa eleinte pártolt, állítólag Zacharias nevű szerb fejedelem hűtlenségét, (Zacharias ugyanis Byzancz felé látszott hajolni s Symeonnak tetteleg ellenszegült,) egy hatalmas sereget küldött ellene, mely az összes Szerbiát elárasztotta s feldúlta. A szerb főurakat a bulgárok magukkal czipelték kezeseikül, a nép nagy részét pedig, mely még visszamaradt (sokan ugyanis a szerbek közül Horvátországban kerestek menedéket) áttelepítették Bulgáriába. Szerbia lakatlan vadonná lett.

A IX-ik század vége felé megalakult s nemsokára a szerb-horvát határokig terjedő magyar birodalom, szinte veszélyes szomszédjává vált a szerb tartományoknak. A magyarok beavatkozása azonban valamivel későbbi időre esik.

Azon korban tehát, melyről jelenleg szólunk, leginkább a görögök s bulgárok fenyegették folyvást a különben is belvillongások által elgyengült szerb tartományokat. Igaz, hogy a szerbek nem egyszer győzelmesen harczoltak úgy a bulgár, mint a görög seregek ellen, de a nagyobb mérvű támadásoknak még sem bírtak ellenállani. És hogy mégis állandóan egyik birodalom közvetlen provinciája sem lettek, azt a szerbek kétségtelen szívósága mellett, leginkább ama két hatalom versengésének és századokon át egymás ellen vívott óriási tusájának tulajdoníthatni. A bulgár czárok főtörekvése a byzanci birodalom megdöntésére irányult. A byzanci császárok pedig, érezvén és belátván a veszély nagyságát, mindenek előtt ezen veszély ellen igyekeztek biztosítani birtokaikat. Ily körülmények között természetes, hogy a még bár fejletlen és kevéssé szervezett, de harczias szerbek megnyerhetése, úgy az egyik, mint a másik félre nézve felette kívánatosnak tünt fel. A Szerbiából elűzött s menekülő fejedelmek ennél fogva, úgy a görögök mint a bulgárok által szívesen fogadtattak, mert ezek úgy, mint amazok méltán reménylheték, hogy az a fejedelem, kit országába visszahelyeznek, háládatos lesz irántok. A szerbek azonban e két hatalom versengését saját függetlenségök biztosítására igyekeztek felhasználni. Ez a körülmény magyarázza meg azon ingadozást, ravaszságot és a legleplezetlenebbül nyilvánuló hálátlanságot, mely nem egy szerb fejedelmet jellemez e korszakban. A mint valamely zsupán bulgár fegyverek segélyével visszanyerte vagy elnyerte az uralmat saját hazájában, azonnal Byzancz felé kezdett hajolni és viszont, a mint a byzanci kormány lépett fel határozottabb követelésekkel, a szerb-bulgár szövetség fűződött szorosabbra. Csak némelyiknek sike-

rült és mindég csak rövid időre, mind a két hatalommal barátságos viszonyokat hozni létre.

A Balkán félsziget két hatalmas államának vetelkedése, kétségkívül nem egyszer háráította el a szerbektől az őket fenyegető végveszélyt, de olykor ismét végzetessé vált az reájuk nézve. Valóban azt tapasztaljuk, hogy midőn az egyik vagy másik fél túlnyomó erőre emelkedik s megszűnik annak szüksége, hogy lehető szövetségeseket biztosítson magának, azonnal teljes erővel a szerbek ellen fordul. Így látjuk, hogy az erélyes Vazul császár idejében, az akkori szerb fejedelem, ki Muntimir név alatt ismeretes, teljesen meghódolt Byzancznak, sőt a császártól papokat s tanítókat kért vagy fogadott el, kik aztán a keresztyén vallást hirdették a nép között, melynél az új tan Heraklios idejében nem tudott meggyökerezni. A X-ik század első tizedeiben a túlsúly a bulgárok részére hajolt. Symeon czár alatt érte el Bulgária fejlődésének tetőpontját. És ekkor, miként már említettük a bulgárok pusztították el oly módon a szerb tartományokat, hogy azok csak évek múlva népesítették be újra a hazatérő menekültek által.

Körülbelül egy századdal később az 1018-dik évben, II. Vazul byzanczi császár teljesen megtörte a bulgárok hatalmát s véget vetett az első bulgár birodalomnak. És ekkor azt látjuk, hogy a szerb tartományok is a görögök közvetlen uralma alá jutottak. Byzanczi kormányzók igazgatták az összes Szerbiát s az eddigi függetlenségnek még árnyéka is eltűnt.

E történelmi tények leghivebben jellemzik a szerb tartományok nemzetközi állását és jelentőségét e korszakban. A mig a bulgár s a byzanczi hatalom egymást ellensúlyozta, mindaddig a szerbek is számíthattak az

egyik vagy másik fél, sőt olykor mindkettőnek is támogatására s egyszersmind függetlenségüket is megőrizhették, melyet különben nem egy esetben saját vitézségüknek is köszönhettek. De a mint a nevezett két hatalom egyike túlsúlyra emelkedett, az rögtön Szerbia ellen is fordúlt és pedig egyszerűen mint hódító.

A XI. század első felében, mint az imént említettük, az összes szerb föld görög tartománynyá lett. A byzanci kormányzók mértéktelen zsarolásai és szigora, oly gyűlöletet s elkeseredést szültek a népben, hogy az több sikertelen forradalmi kísérlet után, végre is lerázta a görög igrát, sőt a császár által küldött seregek felett is diadal-maskodott a járhatlan hegyszorosokban. Minden arra mutat, hogy a mozgalom a délnyugoti tartományokban, tehát a mai Montenegróban és éjszaki Albániában vette kezdetét. A főzsupán ugyanis, kinek nevével a győzelmes forradalom után találkozunk, mely a szerbeknek visszaadta függetlenségüket, állítólag Diokleából származott.

Bármennyire leverte volt is Vazul császár a bulgárokat, ezek néhány évtized múlva már ismét mozogni kezdettek s ekkor még szerencsétlenül végződött felkeléseikben a szerbek részéről is támogattak. Ez által a szerbek ismét magukra vonták Byzancz haragját. És mert most már nem számolhattak Bulgária segélyére, máshol kerestek oltalmat. Mihály főzsupán a Nyugot felé fordítá tekintetét s alkudozásokba bocsátkozott a pápával, mint Európa leghatalmasabb uralkodójával. A keleti egyház tanait valló szerb fejedelem, kétségkívül a katolikus vallás és egyház pártolására vonatkozó ígéretekkel nyerte meg a pápa kegyét. A szerb fejedelmek és a római szent-szék között későbbi időben is fejlődtek ki hasonló alapon nyugvó és hasonló okokból eredő szívélyesebb viszo-

nyok; ámbár a szerb zsupánok és királyok e részben sohasem tanúsítottak őszinteséget s a pápa barátságát csakis saját céljaik elérésére használták fel, azonnal elfordulván a katolikus egyháztól, a mint többé nem szorultak annak támogatására.

Mihály főzsupánnak azonban sikerült annyira behízelegni magát Róma kegyeibe, hogy a pápa őt egy okmányban királynak nevezte.

A XI. század utolsó s a XII. század első évtizedeiről szóló felette zavaros és homályos krónikák s feljegyzések, legalább annyit engednek sejteni, hogy ez idő alatt a szerbek változó szerencsével küzdöttek a byzanczi seregek ellen, de hogy függetlenségmentesítő törekvésekkel meg tudták óvni.

Az 1120-dik év körül Uros, vagy mint nevezni szokták Bela Uros rászai zsupán emelkedik ki, mint leghatalmasabb, a többi zsupánok közül. Úgy látszik, hogy családjának ősi fészke szinte Zéta volt. Ezen Uros nagy fontossággal bír a szerb történetben, mert tőle származtatják a Némanják családját, mely mintegy 200 éven át megszakítás nélkül uralkodott Szerbia fölött s mely a lazán összefüggő szerb tartományokat szerves állammá egyesíté s az ekként alkotott birodalmat a virágzás tetőpontjára emelte.

Uros idejében sem szűnt meg a küzdelem a szerbek és görögök közt. A Byzanczcal való versengésben, a megtört bulgár birodalom helyét lassanként Magyarország kezdi elfoglalni. Természetes tehát, hogy a magyar-görög harczok első korszakában, a szerbeket a magyarok részén találjuk, mert Szerbiára nézve a legveszedelmesebb hatalom még mindig Byzancz volt. Azon nagy háborúban, melyet II. István magyar király a görögök ellen

folytatott s melyben Belgrádot s Branicsévót (t. i. Szentdróttól a Timokig terjedő vidéket) akkor még görög birtokokat elfoglalta, a szerbek is a Morava mentén egész Rázsány váráig nyomultak előre.

A magyar és szerb fejedelmek, úgy látszik ez időtájt szorosabb családi frigyre is léptek. Vak Béla neje állítólag Uros leánya volt. Sőt Bosznia is ekkor került a magyar korona birtokába békés úton, a szerbek hozzájárulásával. Ez idő óta használták a magyar uralkodók a rámai király czímét, mely czím a Narentába ömlő s Bosznia déli határát képező Ráma folyótól vette eredetét.

A Bela Uros halálát követő időszakot ismét bel- és családi viszályok a különböző szerb fejedelmek között s harcok a görögök ellen töltik be. A viszony Magyarországgal azonban folyvást barátságos maradt. Magyarok és szerbek közös ellenségül tekintették a görögöket s ezért nem egyszer szöveterkeztek ellenök. A byzanczi császárok ép oly kevésbé voltak hajlandók a szerbek és magyarok szövetekezését tűrni, mint előbbi időkben nem tűrték a szerbek és bulgárok között olykor-olykor létrejött frigyet. Különösen Manúel császár igyekezett e körülményt beavatkozásra használni fel a szerb ügyekbe. Az ő támogatásával és tetteleges segélyével sikerült Nemanja Istvánnak (ki az Uros családjából származott, lett légyen bár Urosnak unokája, vagy mint egy újabb szerb történetbúvár véli, fia) az 1165-ik év körül, a rászai zsupánságot s mint alább látandjuk, utóbb a főzsupánságot is a szerb tartományok legnagyobb része fölött elnyerni.

Ha végig tekintünk a szerbek bevándorlásától Nemanjáig terjedő korszakon, még a felette hiányos és kevésbé hiteles történeti adatokból is vilságosan kitűnik,

hogy Szerbiára nézve még nem érkezett el a szerves államképződés ideje. Az ugyanazon nép által lakott tartományok inkább csak ethnografiai, mintsem határozottan körülírt s megállapított politikai összefüggésben állanak egymással. A főhatalom bír ugyan személyesítővel, de ez csak annyiban gyakorolhatja azt, a mennyiben a többi zsupánok jónak látják engedelmeskedni, vagy nem elég erősek, hogy önállóságokat egyszerűen proclamálják. A nemzeti összetartozandóság, az egységes állam szükségességének érzete, úgy látszik hiányzott még a szerbeknél e korban. A családi és nemzetségi közösségből, a szláv népek ezen legsajátosabb intézményéből folyó particularismus, főjellemvonása a szerb történet ezen időszakának. Láttuk, hogy a nerecsánok hosszú ideig távol tudtak maradni a többi tartományoknak különben szinte igen laza egyesülésétől. A X-ik század elején, az akkori szerb főzsupán őket is hatalma körébe vonta, de néhány év múlva már ismét önálló harcokat folytatnak. A IX-ik század közepe táján Travunija fejedelme is függetlenné lett. E kitüntetést a szerb főzsupánnal kötött közel családi rokonságnak köszönheté, de még utódai is élvezték azt. Travunija különleges állása azonban a X. században, úgy látszik ismét megszűnt. Hatalmasabban fejlődött Zachlumje függetlensége; Visevit Mihály alapította azt meg, ki valószínűleg a X. század első tizedeiben uralkodott. És ezen idő óta a zachlumjei zsupánok tekintélye s ereje annyira növekedett, hogy nevök mind Byzanczban, mind Nyugot-Európában ismeretessé lett. Igaz, hogy függetlenségök nem volt folytonos, de még a XIII-ik században is, legalább rövid időn át, önálló szerződéseket kötöttek a ragusaiakkal s a bulgárokkal, a szerb uralkodók ellen. Bosznia sajátos helyzetéről s ingadozásáról

a teljes függetlenség, a magyar s a szerb fennhatóság között, lesz még alkalmunk bővebben szólni.

Hogy ezen particularisticus irányzatok mellett, nem hiányzott az egyesülés vágya sem, az igen természetes. A szerb tartományok összesítésének s az egységes állam alkotásnak, legnagyobb akadálya azonban a belállapotok ziláltságán kívül, mint fentebb láttuk, Byzancz túlkapó beavatkozásaiban, s különösen a görög-bulgár s utóbb a görög-magyar versengés visszahatásában a szerb ügyekre, keresendő. Öt századot töltöttek már a szerbek ily bizonytalan, kétes helyzetben, folytonosan küzdve, minden oldalról fenyegetett lételükért, a nélkül, hogy a kívülről jövő veszélylyel egy szilárd alapokra fektetett állami szervezetet állíthattak volna szembe.

Az első Nemanja volt arra hivatva, hogy a folytonos állami képződésnek alapjait megvesse.

III.

A dynastikus államfejlődés.

A szerb tartományokban mutatkozó particularisticus irányzatok s a fejedelmi családok folytonos viszáldásai képezték a belső, Byzancz szakadatlan beavatkozási kísérletei s a fennhatóság elnyerhetésére célzó törekvései pedig a külső akadályokat, melyek egy szilárd alapokon nyugvó egységes szerb állam képződését mindaddig lehetetlenné tévék. Igaz, hogy találkoztak eddig is a szerb zsupánok között egyesek, kik mindkét irányban megküzdöttek az akadályokkal; de sikertelenül.

Nemanjának jutott osztályrészül a szerencse s övé az

érdem is, hogy e részben határozott, hosszabb időre kiható eredményeket vívott ki. Politikai működésének kezdetén aligha birt még azon nagy cél tiszta fogalmával, melyet ugyan ő maga nem ért el teljesen, de melynek elérhetőségét, legalább utódaira nézve, lehetővé tette. Egyéni nagy-ravágyás indította s a viszonyok kényszerítették őt kétségkívül, hogy azon ösvényre lépjen, mely az egységes szerb állam alapjaihoz vezetett. De azért államférfiúi tehetségét és nagyságát nem vonhatjuk kétségbe. Mert a politikai téren, bármi legyen is a cselekvésnek kiindulási pontja, az eszközök helyes megválasztása minden egyes esetben, a korigényeihez való alkalmazkodás kitarító szívósság az egyszer megkezdett munka teljesítésében, képezik az államférfiúi nagyság alkotó elemeit; az pedig teljesen közömbös, vajon az elhatározás esetről-esetre, egy eleve átgondolt terv kifolyása-e vagy pusztán a szerencsés és helyes érzék eredménye. Ha tehát nem hisszük is, hogy Nemanja előtt mindjárt kezdetben a szerb birodalom későbbi nagyságának képe lebegett volna, sőt hogy általában birt tiszta fogalommal működésének lehető eredményéről, mindazáltal őt korához képest kiváló államférfiúnak kell mondanunk, mert megváltak benne a nagy és hatást gyakorló politikai egyéniségek jellemző tulajdonai, melyek minden időben s minden körülmények között azonosak.

Nemanja Zétában született, hová atyja, a rászai zsupán, a testvérei által támasztott zavarok következtében menekülni kényszerült. Zéta volt, úgy látszik, Nemanja családjának ősi fészke és egyszersmind nemzeti birtoka. Ezért keresett Nemanja atyja is ott menedéket, elüzetvén a tulajdonképeni Szerbiából.

Nincs biztos tudomásunk a felől, hogyan és mely

évben került vissza Nemanja Rászába. Úgy látszik, hogy testvérei és rokonai meg-megújuló villongását használta fel s egy ily alkalommal a görög császár segélyével elnyerte a rászai zsupánságot, Rásza várával (a mai Novibazar), mely akkor a legjelentékenyebb volt a szerb földön. Nemanját a szerb fejedelmi családokban divó ősi szokásjog szerint, nem illette volna meg épen a rászai zsupánság. Mert igaz ugyan, hogy a legidősebb fiú mellett, az ifjabbak is kaptak némely tartományokat vagy vidékeket, mintegy sajátjuk gyanánt, de mindenkor jelenték-telenebb részt a legidősebbnél, kinek tekintélyben valamennyit megkellett volna előznie. Nemanja, mint legifjabb fiú, nem tarthatott tehát igényt Rászára. És mert ezt mégis elnyerte és pedig alighanem görög segélylyel, testvérei és rokonai, kik e tényben az ősi zsupánsági jog megbontását látták s az idegen segélyre való támaszkodást is neheztelték, feltámadtak ellene. A küzdelem, mely ekkor Nemanja és rokonai között kezdődött, nagy politikai jelentőséggel bír a szerb történetben. Forduló pontot jelzett az, az államképződés terén s valóban nem volt egyéb mint az eddig dívott régi családi és nemzetségi rendszernek küzdelme, az egyeduralom, az összpontosítás ujabban felmerült fogalmaival. Nemanja rokonai előtt bitorlóul tűnt fel s mint ilyen kénytelen volt szakítani a múlttal s minden áron megőrizni saját és tartományának függetlenségét.

A görög császár oltalma mellett, Nemanja igyekezett a szerb nép hajlamát is megnyerni, mely nélkül nem számíthatott volna sikerre rokonai ellenében. Születése helyén Zétában s általában a délnyugati szerb tartományokban, a katholicismus sokkal inkább el volt terjedve még akkor, mint csak pár századdal később is. Sőt az

egyedüli főpapok, kik azon vidékeken székeltek, a pápa közvetlen hatalma alatt állottak. Így történt, hogy Nemanja római szertartás szerint, katolikus pap által kereszteltetett meg. Midőn azonban Rászába került, hol a nép nagy tömege a keleti egyház híve volt, újra felvette a keresztiséget a keleti szertartásnak megfelelőleg s elkezdett templomokat építtetni. Ez tetszett a népnek, de tetszett Byzanczban is, s a görögök annál nagyobb bizalommal viseltettek iránta.

Három ízben szálltak síkra Nemanja ellen rokonai. Egyszer sikerült is őt hatalmukba keríteni, de Nemanja megmenekült, a szerb kronisták szerint csodálatos módon, de alighanem Manuel görög császár segélyével. Végre az 1173-ik évben döntő ütközetre került a dolog, melyben Nemanja fényes diadalt aratott ellenfelein s legidősebb bátyja is életét veszté.

E folytonos harcok alatt, lassanként saját országához csatolván megvert rokonai s a particularismus érdekében ellene küzdő apró fejedelmek birtokait, Nemanja folyvást nagyobbítá hatalmának körét. Sőt a görög császártól is nyert volt már egy darab földet, ki őt különben is elismerte főzsupánul az 1165. év körül, minek fejében Nemanja hűséget fogadott a császár iránt. Hogy azonban Nemanja a görög barátságot csak is saját megerősödhetésének érdekében óhajtotta kiaknázni, kitűnik abból is, hogy még a rokonai ellen vívott nagy ütközet előtt, talán már eléggé hatalmasnak vélvén magát, megtámadott s elfoglalt némely görög birtokokat s még további hódításokra is látszott készülni. A császár megbüntetendő őt, nagy sereggel indult ellene. Úgy látszik azonban hogy csatára nem került a dolog. Nemanja meghódolt s Manuel ezzel megelégedett. Meglehet, hogy Nemanjának

ismeretes hősiessége s a serege által a hegyek között elfoglalt erős állás is engedékenységre birták a császárt. Bármint legyen is ez, Nemanja hű maradt Manuelhez, ennek egész haláláig.

Az 1173-ban aratott győzelem után, úgy látszik megszűntek a belviszályok. Nemanja rokonai s az ellenkező zsupánok kiírtattak vagy meghódoltak. Nemanja pedig néhány évet békében tölthetett, mely időt, mint a következő mutatta, kétségtelenül az új állam erejének kifejtésére fordította.

Manuel császár 1180-ban meghalt. És ekkor Nemanja is feloldozottnak tekinté magát a császárnak fogadott hűség alól. De a Byzanczban beállott zavarok is alkalmasnak tüntették fel az időpontot, a görög birtokok ellen való támadásra. Nemanja szövetkezvén III. Béla magyar királylyal, valóban csakhamar betört a görög birodalom területére, s ott néhány év alatt visszafoglalta azon szerb tartományok legnagyobb részét, melyek az előbbi belvilongások folytán görög fennsőség alá jutottak.

Duklya és Dalmácia, tehát Zéta, azután Travunija, Zachlumje, sőt Cattaro is, továbbá a mai Albániának éjszaki része, majd Prizrend és Nis vidéke, mind Nemanja jogára alatt egyesítették. Úgy látszik, hogy Boszniára nem terjedt ki hatalma. Ott egy ideig Boris magyar herceg uralkodott, a magyar korona fennhatósága alatt, majd Kulin bán, ki talán eleinte legalább látszólag meghajolt Nemanja előtt, de utóbb egészen a magyar királyok hűbéresévé vált. Csak az 1191-ik évben szenvedett vereséget Nemanja, Izsák görög császár részéről, ki az 1186-ban kitört bulgár forradalom leverésére indulván, egyszermind a Nemanja által elfoglalt tartományokat is szeretne volna visszaszerezni. Úgy látszik azonban, hogy Nemanja

a vesztett csata daczára is, hódításainak csak felette jelentéktelen részéről kényszerült lemondani. A béke helyreálltával a jó viszony a császár és a szerb fejedelem között még szorosabbra fűződött. Ez utóbbi, fia István számára, a császár fivérének Alexiosnak leányát Eudoxiát is nőül nyéré.

Nemanjának tehát sikerült (Bosznia kivételével) a szerbek által lakott tartományok legnagyobb részét egyesíteni és egyszersmind függetleníteni is Byzancz fennhatóságától. Uralma teljesen különbözött az előbbeni főzsupánok uralkodásától. Mert az előtt az összes fejedelmi család mintegy családi örökének tekintette az országot, melyre hatalma kiterjedt, minden egyes tag, hogy úgy szóljunk, birtoklási jogot igényelvén ahhoz s csak elvileg ismervén el a legidősebbnek tekintélyét, de e mellett többnyire közös tanácskozás és megállapodás alapján intézván a közügyeket. Nemanja azonban megtörvén az uralkodás ezen nemzetségi jellegét, egy egységes állam önhatalmú fejedelmévé lett. Igaz, hogy e nagy változás nem egyszerre s nem is teljesen hajtattott végre már Nemanja idejében. A régi rendszernek még később is találunk nyomaira; a particularismus, ha talán némikép más formában, de még többször veszedelmesen felütötte fejét, a czivódások a fejedelmi család kebelében nem egyszer döntöttek majdnem végromlásba az államot ezentúl is, sőt maga Nemanja sem tudott teljesen szabadulni a hagyományos szokások bilincseitől. De azért kétségtelen, hogy a szerb államnak, mint olyannak, s a fejedelmi hatalomnak, miként az épen a középkorban mindenütt fejlődni kezdett, t. i. egy minden bel és külrázkodtatások daczára a folytonosság és állandóság bélyegét magán viselő dynastia alakjában, ő vetette meg alapját. És ez által Szerbia leg-

alább külsőleg belépett az akkori európai államok társágába, a mit előbbi szakgatott, a családi szervezetet az állami életre átvivő állapotában, sohasem érhetett volna el. És valóban azt látjuk, hogy Nemanja az elfoglalt vagy ősi birtokával egyesített tartományokat felosztotta rokonai és egyéb hivei között; de ezek többé nem vele egyenjogú vagy épen tőle független, egyedül a családi kötelék által vele viszonyban lévő önálló urak, hanem egyszerűen az egységes fejedelmi hatalom végrehajtó közgei voltak. És ez képezte épen a legnagyobb különbséget az előbbi állapottal szemben. Méltán mondták tehát már az egykorúak: hogy Nemanja ősi örökének megújítója s megszilárdítója, s az összes szerb földnek egyeduralkodója.

Más részről azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy azon alkotások, melyeknek csiráit Nemanja rakta le, nem hatottak be a nemzet politikai érzületébe és sohasem érték el a fejlettség azon fokát, melyen egyedül válhatott volna biztossá és tartóssá a szerb állam létele. Igaz, hogy megalakult az állam s utóbb nagy hatalomra tett szert, s határait is messze kiterjeszté. De ez emelkedést inkább egyes uralkodók kiváló, erőteljes egyéniségének, mint sem a nemzet létével egybeforrt institutiók jóságának köszönhetette. Így történt aztán, hogy az organikus belső hibák és hiányok csak siettették az állam felbomlását és végelenyészését, midőn azok kedvezőtlen külviszonyok beálltával, jobban előtérbe nyomulhattak.

Ekként kiterjesztvén s megalapítván hatalmát, Nemanjának arról is kellett gondoskodnia, hogy azt a támadható külveszéylek ellen biztosítsa. Ez irányban egy nevezetes kísérletet jegyzett fel a történet. Az 1189-ik évben

érkezett a rötszakállú Frigyes német császár keresztes hadának élén Szerbiába. Nemanja Nisben jelent meg a császár előtt. Itt a legbarátságosabb viszony fejlődött ki a két fejedelem között, sőt egy krónista szerint Nemanja Frigyes császárt arra akarta bírni, hogy fogadná el őt országával együtt hűbéreséül. Frigyes, ki ekkor csak a keresztes háborúra gondolt s nem akart mindjárt annak kezdetén viszályba keveredni a görög császárral, nem teljesíté a szerb fejedelem kívánságát s hat napi pihenés után tovább vonúlt. Nemanja terve kétségkívül nagy előnyökkel bírt volna a fiatal szerb államra nézve. Mint a német császár hűbérese, sikeres oltalomra számíthatott volna Byzancz túlkapásai ellen, a nélkül, hogy a távoleső német birodalom közvetlen beavatkozásától kellett volna tartania. Ezen felül pedig e szorosabb kötelék Nyugot-Európa leghatalmasabb birodalmával Szerbiát is bevonta volna a nyugoti élet körébe. Frigyes vonakodása e terv sikerültét megghiusítá és Szerbia kénytelen volt a kelet áramlatát követni.

Különben magának Nemanjának működése a vallási téren nagy mérvben hozzájárult ahhoz, hogy Szerbia és a szerb nép fejlődése mindinkább a keleti világ irányzatához alkalmazkodott. Láttuk azt, hogy Nemanja, amint rászai zsupánná lett, daczára annak, hogy gyermek s ifjú korában a római egyház tanait követé, egyszerre nagy buzgalmat kezdett tanúsítani a keleti egyház s annak hitelvei iránt. Említettük azt is, hogy e változás által, mily politikai előnyöket ért el. Számos templom s utóbb kolostor építése által megnyeré teljesen a szerb papságot, mely aztán kétségkívül buzgó terjesztőjévé vált Nemanja népszerűségének a nemzet különböző rétegeiben. Azon eszme, mely Nemanja politikai működésén vörös fonal-

ként átvonúl t. i. a particularismus romjain az egységes uralom felépítése, vitte őt arra is, hogy a Bulgáriában keletkezett, s akkor már a szerb tartományokban is nagy mérvben elterjedt bogomilek vagy patarénok sectája ellen a legnagyobb szigorral lépjen fel. E vallási ujítás, melynek követői elnyomatások érzetében, készségesen támogatták volna a fennálló hatalomnak ellenzőit, vesélyessé válhatott az ujonnan alkotott szerb államra, melyben a particularismus csak letiportatott, de még nem irtatott ki teljesen. Az állam egységének szempontjából, az akkor fennálló viszonyok között, Nemanja nem tehetett mást, minthogy a hit terén is megsemmisítsen minden szakadási törekvést. Nagy erélylyel és a legtöbb esetben kegyetlenül fogott a vallási egység helyecállításához. A bogomilek s a még itt-ott létező pogányok elűzettek, bebörtönöztettek, sőt gyakran kínzások között életüket is veszték, birtokaik pedig elkoboztattak.

Ily módon Nemanja csakugyan elérte azt, hogy az egységes államban majd mindenütt egységessé vált a hit is.* A keleti egyháznak ily nagy mérvű támogatása az állami legfőbb hatalom részéről, vetette meg alapját azon szoros összefüggésnek, mely lassanként a szerbeknél a politikai és a hitviszonyok között kifejlődött, úgy hogy a vallás, melyet követtek, mintegy nemzeti vallás színében tűnt fel előttük, s a hit és a nemzetiségi fogalmak azonosakká váltak.

Nemanjának különösen utolsó éveiben nagy segítségére volt, az egyházi téren kifejtett működését illetőleg,

* Csak a katolikusokat nem üldözte a délnyugoti vidékeken, vagy régi emlékei kedvéért, vagy mert kerülni akarta az összeütközést a pápával.

legifjabb fia Rásztka, ki Száva név alatt szerzetessé lett az Athos hegyén s utóbb Szerbia első keleti hitü érsekévé neveztetett ki. Száva tevékenységét máshelyt fogjuk bővebben méltatni.

Úgy látszik, hogy azon buzgalom, melyet Nemanja az egyház érdekében, eleinte talán politikai okok által indítatva tanúsított, végre őt magát is megragadta, annyira, hogy az 1195-ik évben az uralkodást átadván első szülött fiának Istvánnak, Symeon név alatt szerzetessé lett s az általa épített sztudeniczai kolostorba vonúlt vissza. Innét két év múlva az Athos hegyére ment s itt kolostorok építésével és ajándékozásával tölté élete végét. Meghalt az 1200-ik év elején, az általa épített chilandari kolostorban az Athos hegyén.

Midőn Nemanja az 1195-ik évben, egy nagy gyűlekezésben, hol a nemzet különböző osztályai mind képviselve voltak, az uralkodásról lemondott s utódává a főzsupáni méltóságban, első szülött fiát Istvánt nevezte ki, egyszersmind második fiának Vúkánnak Zétát (Chum vagy Zachlumje egy részével) tehát a család ősi örökségét adta át. Nem szenved kétséget, hogy Vúkan nem volt teljesen független ura e tartománynak, hanem hogy idősb fivérének, a főzsupánnak, tartozott némi tekintetben engedelmességgel; mindazáltal az ifjabb testvér által saját birtokában elfoglalt állás, homlokegyenest ellenkezett a Nemanja által egész életében követett egyesítési törekvésekkel.

Ez osztály nem mozdíthatta elő, a még kezdetleges viszonyok között vajudó egységes állami szervezet megszilárdulását. Nemanja ez alkalommal csak a hagyományos szokásnak hódolt, mely megkövetelé, hogy az uralkodó család tagjai, a legidősebb tekintélyének elismerése

mellett, függetlenül örökség gyanánt birjanak egyes tartományokat. A Nemanja által elkövetett hiba csakhamar megboszulta magát. A particularismus ismét előtérbe nyomult. Vúkán Zéta birtokában elég erősnek vélte magát, hogy bátyja a főzsupán helyét vágyják elfoglalni. E czélból Imre magyar király öcsésével, Endrével akkor horvát és dalmát fejedelemmel egyesült István ellen s egyszersmind hogy még nagyobb támogatásban részesüljön, a pápához fordult, igérvén a katolikus hit terjesztését. Az Endrével való szövötkezés Chum elvesztét és Boszniának Magyarországhoz való teljes hozzácsatolását vonta maga után. A pápa azonban pártolta Vúkánt, mindaddig, míg István is hasonló ígéretekkel hozzá nem fordult; kérvén egyszersmind a királyi czímet. A pápa hajlandó is volt ezt megadni. Imre magyar király azonban, nem tűrhetvén szomszédja tekintélyének öregbedését, az 1202-ik évben seregével betört Szerbiába s István birtokainak legnagyobb részét, pusztítva, elfoglalta. A főzsupán országának valószínűleg valamelyik déli csúcsában vonúlt meg. Imre király pedig felvette a rex Rasciae vagy Serbiae czímet, mely ezen idő óta a magyar királyi cím kiegészítő részét képezi.

Imre terve, hogy Szerbiát Vúkánnak adományozván, azt a magyar korona hűbérévé alakítsa át, nem sikerült, mert már 1203-ban kitört Imre és Endre között a belháború, mely a király figyelmét a szerb ügyektől elvonta.

Kevéssel a magyar foglalás után, János bulgár fejedelem is pusztítva vonúlt át a szerencsétlen Szerbián, s csak a magyar fegyverek kényszeríték visszavonulásra.

Szerbia tehát alig pár évvel az államalkotó nagy Nemanja halála után, majdnem végenyészetbe sodortott. A virágzásnak indult tartományok elpusztultak,

elnéptelenedtek ; a főzsupán hatalmát veszítve, menekülni volt kénytelen s idegen hatalomnak helyt engedni saját országában.

E kétségbeejtő helyzetből az egyház tekintélye ragadta ki az országot s emelte fel azt újra. István átlátván, hogy a veszedelemnek, mely hazáját érte, oka a közte és öcsese Vúkán között kitört czíviódásban keresendő, ezt igyekezett mielőbb elhárítani. E czélból legfiatalabb öcséséhez a szerzetes Szávához fordult. És ez utóbbinak sikerült is az 1208. év körül a testvéreket kibékíteni s István uralmát feldúlt országában újból megszilárdítani. E tény maga, de különösen a Száva által a keleti hitvallás érdekében kifejtett működés, mély nyomokat hagyott a szerb nép lelkületében s nem kis mértékben járult ahhoz, hogy az orientalismus kiírthatatlan gyökeket vert a szerb földön.

A kibékülés után Vúkánról nem emlékeznek meg többé a krónisták. István azonban, vagy személyes nagyraagyása vagy olasz eredetű második neje által ösztönözve, ismét Róma felé kezdett hajolni s a pápához folyamodott királyi czímért. II. Endre magyar király, ki ez idő szerint a szent földön járt, nem akadályozhatá meg a pápa és a szerb zsupán között kifejlődött jó viszonyt, melyre a pápa maga nagy súlyt fektetett, a Szerbiával szomszédos Boszniában mindinkább elhatalmaskodó patarénusok elnyomtatása végett.

A pápa engedett István kérelmének s 1217-ben egy legatus által megkoronáztatta őt és István felvette a Szerbia, Dioklétia, Travunija, Dalmacia és Chum *

* Mily jelentőséggel birtak akkor e földrajzi elnevezések, azt bőven kifejtettük a II. fejezetben.

királyának címét. De nemsokára meggyőződhetett arról, hogy a nép e tette miatt előfordult tőle. Felette valószínű, hogy a keleti hitet követő papság nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus egyházat pártoló s a római pápa küldötte által megkoronázott király népszerűtlenné váljék. A Magyarország részéről folytonosan fenyegető veszély miatt, a meghasonlás a nemzettel végzetessé válhatott volna a királyra nézve. E szorongatásában István újólág öcséséhez Szávához fordult. Száva, ki e közben (1221) Nikaeában, a keleti egyház patriarchája Germanos által a szerb vidékek érsekévé avatottatott fel, az 1222-ik évben ismét megjelent Szerbiában s bátyját a nemzet minden osztályának egy nagy gyülekezetén ismételve megkoronázta a byzanci császártól hozott koronával, mely alkalommal úgy a király, mint az egész gyülekezet hangosan utánna mondta az érseknek a keleti egyház alaphittételét. E pillanattól kezdve aztán a szerbek valóban királyuknak tekintették Istvánt s prvovecsanni-nak (először megkoronázottnak) nevezték, mintegy ekként is jelezve azt, hogy a pápától eredő koronázás Szerbiában nem tekintetett érvényesnek.

Száva most az országban maradt s az egyház hatalmának megerősítése végett püspökségeket alapított. Békítő hivatását azonban, más irányban is gyakorolá. Közbenjárásának sikerült a II. Endre király által Szerbia ellen tervezett támadást elhárítani.

István az 1224-ik évben meghalt, legidősb fiára Radoszlávra hagyván az uralkodást.

A második Nemanja egy lépéssel előbbre haladott az államalkotás ösvényén, melyre a dynastia megalapítója oly fényes eredménytől kísérve lépett volt. István kibontakozva azon veszélyekből, melyek uralkodása ele-

jén az ifjú állam lételetét kockáztatták, ismét azon terület felett gyakorolható hatalmát, melyet atyja egyesített volt.* E mellett azonban a koronázás és a királyi cím felvétele által, egyfelől magát és utódait valamennyi szerb családok fölibe emelvén, a Nemanják családján kívül támadható igényeknek a trónra mindenkorra véget vetett; másfelől pedig a szerb dynastiának egyenlő rangot szerzett a szomszéd országok fejedelmeivel, minek következtében nem csak a szerb uralkodóház de Szerbia s sokat nyert tekintélyben a külföld előtt.

A szerb államfejlődés fontos tényezője gyanánt tűnik fel István idejében, a keleti hit megszilárdulása és elterjedése a szerb nép között, mire nézve Száva buzgalma és a püspökségek alapítása nagy mérvben közreműködtek.

Istvánnak négy fia maradt: Radoszlav, Vladiszláv, Uros és Prediszláv. Ez utóbbi szerzetessé s utóbb II. Száva név alatt Szerbia érsekévé lett. Mindenesetre figyelmet érdemlő körülmény az, hogy az első érsekek egyszersmind az uralkodó család tagjai voltak. A rokoni kötelék nagy befolyást biztosított a főpapoknak úgy a fejedelmekre magukra, mint a népre s megkönnyíté a keleti egyház érdekében kifejtett működéseket. Az uralkodó családnak ily szoros egyesülése a néppel hit dolgában, okozta részben azt, hogy Szerbiában a vallás a nemzeti lét egyik főmozzanatává fejlődött.

Hosszasabban foglalkoztunk az egységes állam és a királyság megalapításával, most azonban már gyorsabban haladhatunk végig az eseményeken, leginkább csak azo-

* Talán csak Chum egy része vészett el, mely Boszniával együtt a magyar korona fennhatósága alá került.

kat említvén meg, melyek a szerb állam fejlődésére lényegesebb befolyást gyakoroltak.

Az elmében és jellemében, úgy látszik egyaránt gyöngé Radoszláv uralkodásából, csak is annak vége bir fontossággal. Ugyanis az ország nagyjai nem lévén megelégedve a királylyal, öcsését Vladiszlávot óhajtották helyette a trónra emelni. Az 1234-ik év körül valóban lázadás ütött ki. Radoszlav Durazzóba, majd Ragusába menekült, s végre engedvén nagybátyja Száva rábeszélésének, szerzetessé lett. És ekkor Száva Vladiszlávot koronázta meg szerb királylyá.

Ez esemény világosan tanúsítja, hogy a Nemanják dynastiája már szilárd gyökeret vert a nemzetben. A lázadók elűzték ugyan a gyülölt királyt, de nem gondoltak arra, hogy maguk közül válaszszzanak fejedelmet, hanem az örökösödés törvényessége értelmében, az elűzött helyébe annak fivérét emelték a trónra. Ezen erőszakos trónváltás csak jobban megszilárdítja a Nemanják örökösödési jogait.

Vladiszláv rövid uralkodása szinte békében folyt le. Az ő idejében kezdett Szerbiában a bányászat felvirágozni, és pedig német munkások bevándorlása következtében. Vladiszláv az 1237-ik évben szűnt meg uralkodni. Némely krónisták szerint természetes halállal mulván ki s nem lévén gyermekei, a korona egyszerűen öcsésére Urosra szállott. Más adatokból azonban azt lehet következtetni, hogy Vladiszláv még sokáig élt Uros trónra lépte után. De hogy ezen esetben mikép és mely okokból volt kénytelen az uralkodástól megválni, az most már ki nem deríthető.

Uros 35 éven át kormányozta Szerbiát. Ha leszámítjuk a mongolok betörését, kik mindjárt uralkodásának

első éveiben az elpusztított Magyarországból Szerbia egy részébe is becsaptak, de innét, részint erős ellenállásra találván, részint pedig a hegyes vidékeken erejüket ki nem fejthetvén, csakhamar távozni kényszerültek, Uros ügyes politikával mindeu nagyobb összeütközést eltudott hárítani országától. Ragusával sokáig feszült viszonyban élt, de végre is előnyös szerződés jött a két állam között létre, mely a ragusai kereskedőknek megnyitotta Szerbiát s egyszersmind évenként 2000 perpert * biztosított a köztársaság részéről a szerb kincstárnak. Urost veliki králynak (nagy királynak) nevezik a szerb források. Mivel pedig fényes hadi tetteket nem találunk róla feljegyezve, melyekért szokta a történet leginkább egyes uralkodóknak a nagy nevet adományozni, azt kell feltennünk, hogy Uros e melléknevet azon jóllétnek köszönheti, melyet hazája az ő kormányzása alatt ért el.

Ő sem végezheté be életét a trónon ülve. Idősebb fia Dragutin, IV. Béla magyar király fiának, a későbbi V. Istvánnak leányát Katharinát birta nőül. Vajon, e házasság megkötésekor István által megszabott föltétel következtében-e avagy más okból, ez kétséges, de úgy látszik tény, hogy Uros ígéretet tett, mely szerint még életében átadandja az uralkodást idősebb fiának. A nyughatatlan Dragutin kétségkívül több ízben sürgette atyját ez ígéret teljesítésére, de nem birván hatalommal csak cselszövényekhez folyamodott. — Midőn azonban ipja V. István név alatt 1270-ben magyar királylyá lett, és Ottokárral kivel harcza keveredett volt, békét kötött, Dragutin hozzá fordult segélyért, s István rendelkezésére

* Hogy mily értéke volt akkori időben a perpernek, s hogy tulajdonképen mit jelentett, arról alább fogunk bővebben szólni.

is bocsátotta seregét. Dragutin 1272-ben a magyar csapatok élén benyomult Szerbiába s megvervén atyja seregét, az öreg Urost menekülésre kényszeríté, ki is Durazzoba vonta meg magát, hol nemsokára bánattól emésztve, meghalt.

Úgy látszik István király ez alkalommal átengedte vejének Dragutinnak a macsói bánságot, akár mint leánya hozományát, akár azt egyszerűen mint a magyar korona hűbérét adományozta.

Alig lehetséges most már az akkori macsói bánság határait pontosan kijelölni. Szorosabb értelemben alighanem Szendrőtől a Duna és Száva mentén a Drináig terjedő vidéket foglalta magában a mai Belgráddal együtt; tágabb értelemben hozzátartoztak még valószínűleg a branicsevói vidék a Moravától a Timokig és a Szeremségnek egy része is. Szerbia éjszak-nyugati vidéke a Drina, Száva és Kolubara között, még ma is Mácsvának neveztetik. Minden arra mutat, hogy a szerbek ezen tartományokat mindeddig nem egyesítették országukkal, hanem hogy azok, előbb byzanci birtokok, a görög-magyar harcokban közvetlenül a magyar korona fennhatósága alá jutottak, habár alig lehet kétkedni, hogy e vidékek lakosságát is szerbek és bulgárok képezték.

Dragutin azonban István királytól adományképen nyervén e tartományt, arra is kiterjeszté hatalmát. Ezentúl a macsói bánság Dragutin utódai alatt Magyarország és Szerbia között ingadozott, olykor-olykor látszólagos függetlenséget élvezvén, épen úgy mint Bosznia.

Nem sokáig élvezte nyugalomban Dragutin az erőszakosan szerzett hatalom örömeit. Nagyrovágyó és ravasz öcsse Milutin, annyira meg tudta kedveltetni magát az akkori időben, mint láttuk felette befolyásos papság-

gal, hogy ez részére állott s őt óhajtotta bátyja helyett királynak. Az innen eredő befolyásoknak tulajdonítható valószínűleg az, hogy Dragutin nemsokára megbánta az atyján elkövetett igaztalanságot s hogy lelkiismerete furdalásainak engedve, az 1275-ik évben Milutin javára lemondott a trónról, azon feltétel alatt, hogy a gyermektelen Milutin után az ő (t.i. Dragutin) fiára, Vladislávra szálland a korona. Az uralkodás átadása után Dragutin a Szerémségbe vonúlt vissza, melyet a macsói bánsággal együtt fenntartott magának. De a távolban nem állván többé a szerb papság befolyása alatt, csakhamar megbánta tettét s igyekezett visszanyerni a királyi hatalmat. Milutin nem ellenkezett vele, de hű szövetségese a papság annyira tudta megfélemlíteni Dragutint, hogy rövid idő múlva végkép visszatért a Szerémségbe, nem háborgatván többé öcsését, a most már egyedül uralkodó Milutint.

Az első koronás király uralkodását követő ötven éves időszak, mint láttuk, majdnem teljes békében telt el Szerbiára nézve. Igaz, hogy a királyi család tagjainak czivódásai nem folytak le véres összeütközések nélkül s tagadhatatlanul nagy mérvben akadályozták az ország fejlődését. Mindazáltal a bányászat és kereskedelem tetemes lendületet nyertek s a kívülről legalább meg nem háborított hosszas béke alatt, a nemzet vagyonosodása és jóléte is kétségkívül nagy haladást tett. Midőn Milutin a trónra lépett, Szerbia jóval erősebb, gazdagabb s tekintélyesebb volt, mint első István korában. Az ekként összehalmozott anyagi és szellemi erő, a nemzetek történeti fejlődésének természeti törvénye szerint, most már kifelé igyekezett érvényesülni. Nemanja egyesíté a szerb tartományokat, s megalkotta az államot. Utódai alatt megszilárdult az

állam-eszme párhuzamosan a dynastia megszilárdulásával. Egy erőteljes nagyravágyó fejedelem a szerb nemzet eddigi belterjes fejlődésének megadhatá a lökést, mely azt az expansiv irányba terelé. Ily uralkodó volt Milutin s vele Szerbia a hódító államok sorába lépett.

II. Uros Milutin megtörhetetlen akaratereővel s a legszívósabb kitartással bámulatos hajlékonyságot s valódi byzanczi ravaszságot párosított. Milutin kétségkívül a történelem legkiméletlenebb jellemeinek egyike. Csak a kitűzött cél lebegett folyvást előtte, az eszközök megválasztásában egyedül a gyakorlatiasság szempontját követte. És nem tagadható, hogy e részben helyes érzéke ritkán csalta meg. A szigorú erkölcsbíró okvetetlenül kárhoztató ítéletet hozna Milutin jelleme és egész élete fölött; a történetíró kiváló fejedelemnek kénytelen őt nevezni, ki nem csak új tartományokkal nagyobbítá hazáját, hanem egyszersmind rendezett állapotokat teremtvén, annak jóllétét és felvirágzását is nagy mérvben előmozdítá.

A byzanczi történetírók megbotránkozással emlékeznek meg Milutin kicsapongásairól, s a nők iránt tanúsított túlságos előszeretetről. Ezen felfogásból indulva ki, egyedül e szenvedélyben keresik a szerb király négyzseri megnősülésének magyarázatát s politikai tetteinek indokát is gyakran egyedül ezen hajlamában vélik feltalálni. Elfogulatlanul vizsgálva Milutin egész tevékenységét, ellenkező nézetre jutunk. Politikai céljainak mindenkor alárendelte egyéni hajlamait s minden cselekedete arra irányult, hogy Szerbiát nagygyá és hatalmassá tegye. Hogy e cél elérhetése végett olykor a kegyetlenségig kiméletlen volt, ez igaz; de e nélkül az ő korában s oly hatalmas ellenségekkel szemben, milyenekkel meg-

küzdenie kellett, sikert nem arathatott volna. Több rendbeli házassága által is nem annyira buja ösztöneit óhajtott kielégíteni, mint inkább mindannyiszor politikai tekintetben valamely előnyt kivívni, miként azt az események eléggé tanúsítják. Mindazáltal bizonyosnak látszik, hogy nagy hajlamot mutatott a kicsapongások iránt, csakhogy ezek közepette sohasem feledkezett meg uralkodói feladatáról.

Milutin mint hódító, kettős irányban fejtett ki tevékenységet. Egy részről a görög birodalom ellen irányozta támadásait, más részről pedig Bosznia annectálására törekedett.

Első neje Angelos Jánosnak a thessaliai szevasztokratornak leánya volt. Ezen rokonságot felhasználva s valószínűleg legalább titokban apósa által is segélve, kezdte meg 1279-ben nagy háborúját a byzanczi birodalom ellen.

Az évekig tartó küzdelemben, a szerencse Milutin fegyvereinek kedvezett. Messze behatott a birodalomba s egész Seresig, sőt az Athos hegyig nyomult előre. A megremült görög lakosság vagy meghódolt, vagy elfutott. A szerb király által kivívott fényes eredmény rettegésbe hozta a már különben is roskadozó byzanczi birodalmat. Palaeolog Mihály császár szükségesnek látta saját parancsnoksága alatt vezetni ellene seregét; de már útközben meghalt s Milutin ura maradt az elfoglalt tartományoknak.

A Byzancz ellen intézett ezen első csapás után, Milutin nyugot felé fordítá tekintetét. Bátor volt ugyan, s ha kellett nem riadt vissza a háborútól, de a míg csak más módon elérhetni vélte célját, kerülni igyekezett a sok áldozatot igénylő harcokat. És Milutinnak nem cse-

kély érdeme az, hogy több ízben el tudta hárítani orszá-
gáról a pusztító háborút, ha mindjárt oly eszközökkel
is, melyek a király egyéni jellemét nem a legszebb vilá-
gításban tüntetik fel.

Bosznia birtokához is egy kardesapás nélkül jutott.
E végre Milutin első nejét eltaszítá magától és V. István
magyar király leányát Erzsébetet vette nőül, kivel Bosz-
niát nyerte hozomány gyanánt. És miután a pápa nagy
érdekléssel viseltetett e tartomány iránt, hol a patarenusok
felekezete időközben nagyon elhatalmasodott, Milutin
hogy e birtokát biztosítsa s a pápa támogatását meg-
nyerje, ígéreteket tett Rómában, hogy a katolikus val-
lást pártolni s a patarenusokat üldözni fogja, sőt hajlan-
dóságot színlelt maga is a nyugoti egyház iránt.

Nem bocsátkozhatunk itt a Milutin és a pápák
között évek hosszú során és több ízben folytatott alkudo-
zások részletezésébe. Legyen elég annyit megemlíteni,
hogy a ravasz szerb királynak nem egyszer sikerült a
különbén ügyetlenséggel éppen nem vádolható Curiát azon
meggyőződésére bírni, hogy őszintén Róma karjaiba
akarja magát vetni. Hogy végre is Milutin ledobta álarc-
zát s hogy a pápa keresztes hadjáratokat hirdetett
ellene, az természetes, de ekkor Milutin már czélt ért,
vagy legalább azt hitte, hogy nem szorul többé a pápaság
támogatására.

A görög földön tett hódítások s Bosznia annektálása
után, Bulgáriára veté tekintetét Milutin. Ez oldalról azon-
ban komoly veszély kezdé őt fenyegetni. Bulgária ekkor
a Moldvából be-betörő tatárok hatalmába került, kik
Szerbiát is megtámadták. Az eszélyes Milutin ez esetben
is házasság által hárítá el országától a háborút. Eltaszítá
második nejét, a magyar Erzsébetet és Terteres bulgár

fejedelem leányát vette nőül. Ez által szabad kezet nyerve, ismét a görög birodalmat kezdé háborgatni. Andronikos császár, hogy szabadúljon ez alkalmatlan ellenségtől, saját leányát ajánlá nőül Milutinnak, ki az ajánlatot örömmel fogadá. A bulgárnő alig négy évi házasság után kiszolgáltattatott a görögöknek, s Milutin negyedszer nősült meg. Arája a byzanci császár-leány Simonis még nem töltötte be 8-ik évét.

E házasság következtében a szerb király egyszersmind szövetségre lépett Byzanczczal, s apósát segítette is a kis-ázsiai törökök ellen. A kibékülés a görög birodalommal egy nagyszerű tervet érlelt meg Milutin lelkében, mely terv, ha sikerülhet vala, kétséggel századokra terjedő hatást gyakorolt volna nem csak a Balkán félsziget, de egész Európa sorsára is.

Milutinnak nem voltak törvényes fiörökösei s negyedik nejétől általában gyermeket sem reménylhetett. Két törvénytelen fia István és Konstantin, Zétában és Skutari környékén éltek visszavonultságban. Arra pedig, hogy Vladislavra Dragutin fiára, az egyetlen még élő törvényes Nemanjára, hagyja az uralkodást, Milutin nem is gondolt. Ehhez járult, hogy a byzanci birodalom folytonos hanyatlása mellett, annak végfelbomlása már nem messze jövőben előrelátható volt. Ily körülmények között majdnem természetesnek látszik, hogy a nagyratörő Milutin elméjében megvillant a gondolat, hogy saját országát egyesítse a görög birodalommal, ugyanazon fejedelem jogara alatt. Hogy e fejedelem nem lehetett más, mint ő maga, az kétségtelen, de kik lettek volna utódai? E kérdés eldöntésében úgy látszik már idegen befolyás is szerepelt. Ugyanis Iréne császárné, Milutin nejének anyja, hévvel karolta fel vejének egyesítési tervét, saját férjének

Andronikos császárnak rovására. Irénétől eredhe ett a gondolat, hogy az egyesített két birodalom császári trónján Milutint az ő (t. i. Iréne) fiai kövessék és minden arra mutat, hogy Milutin is elfogadta ez eszmét.

Milutin a szerb főurak egy részét szinte meg tudta nyerni tervének. A legnagyobb rész azonban s úgy látszik a papság is irtózott az idegen hatalommal való egyesüléstől. Dragutin és fia Vladisláv távol lévén (mint tudjuk a Szerémségben tartózkodtak) az elégedetlen szerbek a törvénytelen ágyból származott Istvánra, mint a Nemanják természetes utódára vetették tekintetüket. És István fel is lázadt atyja ellen. De Milutin legyőzte őt s megfosztatá szeme világától, azután pedig Byzanczba küldé, a császárra bízván őriztetését.

Majd ismét Bosznia birtokáért harczolt Milutin, hol a brebiri grófok némi foglalásokat tettek. Utóbb, még mindég nagy terve lebegvén szemei előtt, Valois Károlylyal s ennek fiával Alençon Károlylyal lép alkudozásokba, kik a byzanczi trónra igényt vélték formálhatni. Milutin a Valois-k igényeit saját céljaira szándékozott felhasználni, s már ismét a pápát is hitegette. Midőn azonban észrevette, hogy új szövetségesei sokkal gyöngébbek, hogy sem az ő támogatásokkal valami eredményt reménylhetne kivívni, ismét elfordult a nyugattól.

Az 1317-ik évben meghalt Dragutin. A király ez alkalmat felhasználván, birtokait saját országához csatolta.

És ugyanezen évben megkegyelmezett István fiának is. Valószínűleg, mert belátta, hogy a nagy terv talán épen saját nemzetének ellenzése miatt és mert ez időtájban eddigi hű szövetségese Iréne császárné is elhalálozott, többé nem sikerülhet, s ezért Istvánt, közelében óhajtotta tudni, öcscsének Vladislávnak trónörökösödéséről még

hallani sem akarván. István ezen idő óta ismét Szerbiában telepedett meg.

Milutin utolsó évei nem teltek el nyugalomban. Az 1318-ik évben Róbert Károly magyar király támadta meg őt; szövetségben szicíliai Károlylyal, a brebiri grófokkal s néhány albán főnökkel. Róbert Károly hatalmába kerítette a macsói bánság egy részét s Pál brebiri gróf Bosznia némely vidékét. A többi szövetségesek felett azonban Milutin győzedelmeskedett és pedig annyival inkább, mert a magyar királyt a hazájában dúló zavarok visszatérítésre kényszeríték.

Milutin meghalt az 1321-ik évben, éppen midőn készülteket tett az idősebb és ifjabb Andronikos között kitört viszályban részt venni.

Daczára az utolsó években szenvedett veszteségeknek, a szerb állam Milutin halálakor jóval szélesebb határok között terült el, mint midőn Dragutin a trónról lelépett. Milutin több ízben s hosszasan is viselt háborút ugyan, de mint láttuk, többnyire ellenségeinek birtokaira tudta átjátszani annak színhelyét. És ennek következtében Szerbia népessége évről évre szaporodott és gyarapodott vagyonosságban és jólétben. Milutin az egyházzal, a szerb fejedelmek e hatalmas támaszáról sem feledkezett meg. Számos templomot és kolostort építtetett s ajándékozott meg gazdagon, és pedig nemcsak Szerbiában, de annak határain túl is pl. Salonikiban, az Athos hegyén, sőt még Jeruzsálemben is. Igaz, hogy ez utóbbi alapítványai leginkább azon számításból eredtek, hogy a görög papságot megnyervén, előkészítse a talajt az egyesítés nagy tervének. Mindazáltal a szerb krónisták nem győzik eléggé dicsérni az istenfélő kegyes királyt.

Milutin halálakor, mint említettük a Nemanják há-

zának még csak egy törvényes férfi-utódja élt t. i. Vladisláv, Dragutinnak fia. A nemzet nagyjai azonban, minden kétségen kívül a papság hozzájárulásával, a törvénytelen származású Istvánt emelték a trónra. A nemzet ezen vonzalma István iránt részint onnét eredhetett, hogy a hosszas fogságban, majd pedig a távol Szerémségben élő Vladisláv, csaknem teljesen ismeretlen volt hazájában, míg Istvánt már azon körülmény is, hogy atyjától Milutintól a Nemanják ősi fészket Zétát nyerte osztályrészü, mintegy a trón természetes örököseül tüntette fel. De még inkább megnyerte István a nemzeti önállóságokra féltékeny szerbek rokonszenvét az által, hogy midőn Milutin a görög és szerb birodalmak egyesítésére törekedett, e szándéknak ellenszegült s mintegy a nemzeti érdekek oltalmára, bár sikertelenül, fegyvert is ragadott atyja ellen.

III. Uros István a vak, ki azonban nem teljesen vesztette volt el szeme világát, sőt azt, míg Byzanczban tartózkodott, nagy részben vissza is nyeré, a történetben leginkább Decsanczki név alatt ismeretes, mely nevet a Decsánában általa épített pompás templomtól kapta. Mindjárt uralkodása első éveiben két trónkövetelővel kellett megküzdenie. Az egyik öcscse Konstantin volt, Milutinnak hasonlóképen törvénytelen fia, a másik pedig Vladisláv. István azonban mindkettőt legyőzé, s mindkettő életét veszté.

Megszűnődtván uralmát saját országában, István atyja példáját követve, azonnal a külügyek felé irányzáa figyelmét. Boszniában ekkor Róbert Károly a Kotromanovicsoknak ajándékozván e tartományt, megerősíté a magyar korona tekintélyét. István félvén a magyar királytól, a pápához folyamodott s miként elődei igére-

teket tett a katolikus vallás felvétele és terjesztése iránt. Midőn azonban észrevette, hogy Róbert Károlytól, kinek idejét más gondok vették igénybe, nincs többé mit tartania, ismét félbeszakítja a Rómával folytatott alkudozásokat.

És ekkor a görög birodalom ellen fordúlt. A két Andronikos viszályát ürügyül használván, benyomult seregével a görög földre és több évi harcok alatt lényeges hódításokat tett Makedoniában s Thessaliában, az elfoglalt tartományokat saját hívei között osztván ki hűbérgyanánt. Az Andronikosok viszályában való részvéte a bulgár czárral, Mihálylyal is háborúba keverte őt. A szerencse itt is István fegyvereinek kedvezett. Az 1330-ik évben egy nagy csatában, melyben különösen István fia Dúsan tüntette ki magát, a bulgár sereg teljesen szétveretett, sőt maga a czár is életét veszti. István behatolt Bulgáriába is, de bár tehette volna, nem egyesíté azt országával.

Pár évvel ezután békét kötött a görög császárral s ez idő óta folyvást barátságban élt Byzanczczal, annyira, hogy midőn Róbert Károly ismét fenyegeté Szerbiát, Andronikos segédcsapatokat is küldött a szerb király védelmére. Sőt úgy látszik, hogy István, talán atyjának nagy tervével is foglalkozott s hogy épen ennek következtében mindinkább a görögök felé kezdett hajolni.

De épen ez okozta bukását. Fia Dúsan, kit mindjárt trónra léptekor »ifjabb király« czímmel szinte megkoronáztatott s ki Zétában tartózkodott, nem nézte egykedvűen atyja görög hajlamait, melyeket csak nevelt és fiára nézve még veszedelmesebbé tett második házassága egy görög nővel, kitől gyermekei is születhetnek vala. Dúsan fenyegetve látván örökösödési jogait, csakhamar egyesült az

elégedetlenekkel, kiknek száma napról-napra növekedett. A szerb nagyok, úgy az egyháziak mint a világiak, aggodalommal tekintettek azon előszeretet lehető következményeire, melyet a király a görögök iránt tanusított. Ezen elégedetlenek aztán az ifjabb király körül csoportosultak. Az atya és a fiú között létező feszültség már egy párszor nyílt ellenségeskedéssé fajult, de mindannyiszor kibéküléssel végződött. Végre azonban, az 1336. (vagy némelyek szerint már az 1332 ik) évben, Dúsan részint saját nagyravágyása által vezérelteve, részint engedve az elégedetlenek sürgetéseinek, fegyveres kézzel megtámadta atyját s fogságba ejtven vagy megölette, vagy legalább eltűrte, hogy a lázadók által megölettessék. E tett után Dúsan, most már mint valóságos király, a szerb trónra lépett.

Az államalkotás műve, melynek az első Nemanja vetette meg alapját, Dúsan uralkodásának kezdetéig nagy haladást tett. A szerbek által lakott föld (Bosznia kivételével) egyesítettett egy egységes állam keretében, melynek belszervezete lassú bár, de folytonos fejlődést mutat. Az idő folytában egyes hatalmasabb fejedelmek újabb tartományokkal nagyobbították az ország területét. Győzelmes küzdelmeik a görög és bulgár birodalmak ellen, Szerbiát ismeretessé tették egész Európa előtt. Összekötetések a nyugottal is folyvást szaporodtak s a pápákkal folytatott alkudozások még inkább felkölték Nyugot-Európa figyelmét. Tagadhatatlan tehát, hogy Szerbia a 14 ik század első tizedeiben, már nem csekély tekintéllyel birt a többi államok sorában. A lakosság száma jelentékenyen megszorodott, az anyagi jólét emelkedett s ha az ipar még nem is haladta meg a fejlődés legkezdtelegesebb stadiumát, az ország megnyílt az idegen keres-

kedők előtt, kiknek tevékenysége nem maradhatott jótékony hatás nélkül maguknak a szerbeknek vagyonosodására. A jogi viszonyok terén is, mint később látandjuk, rendezettebb állapotok kezdettek meghonosodni. A szerb állam kétségtelenül a haladás ösvényére lépett.

De nem szabad megfélekednünk azon vonásokról sem, melyek e képet elhomályosítják. Az erkölcsökben és szokásokban még mindenütt nagymérvű durvaságot és vadságot észlelhetünk. Igaz, hogy e részben Európa többi államai sem mutathatnak fel polgárisultabb állapotokat ezen korban. De Nyugot-Európában akkor már fejlődni kezdett a városokban a polgári elem, melynek szorgalma, békés hajlamai s az iparra és kereskedelemre irányzott tevékenysége, de különösen azon törekvése, mely saját érdekeit különleges jogokkal iparkodott körülsánczolni, már megvetették alapját a későbbi fejlődés és civilisatio lehetőségének. Szerbiában a városi, a tulajdonképeni polgári elem mindvégig hiányzott, és így nem is keletkezhetett oly osztály, mely egy részről a kiváltságos osztályokat ellensúlyozhatta, más részről pedig a népet lassanként magához emelhetne volna.

És ezért mindenesetre méltán sötétebb színekben tűnnek fel a 13. és 14-ik században a szerb nemzet erkölcsi viszonyai, mint Európa más nemzeteié. Máshol is találkozunk kegyetlenséggel, ravaszsággal. Az egymást a trónról letaszító, életöktől vagy látásoktól megfosztó szerb királyok nem voltak talán kegyetlenebbek, mint sok európai uralkodó, kik egyidejűleg hasonló tetteket követtek el. Milutint kicsapongással és buja hajlamokkal vádolja a történelem és szemére veti, hogy négyszer nősült, három első nejét eltaszítván magától. A sokkal később élt VIII. Henrik angol király még inkább megérdemli e

vádakat. Igaz, hogy nem csekély mérvű ravaszságot tanusítottak a szerb királyok a pápákkal folytatott alkudozásaikban és a görög birodalommal szemben; de vajon maguknak a pápáknak, az olasz kis államoknak és majdnem valamennyi európai államnak, nem is említve a korhadtt byzanczi birodalmat, egykorú története nem mutathatja-e fel a hitszegés, a ravaszság még szembeszökőbb példáit? És ha a szerb nagyok feltámadnak fejedelmeik ellen, ha részt venni, befolyást gyakorolni igyekeznek a közügyekben s olykor a király hatalmát is megbénítják, nem akadunk-e hasonló jelenségekre Franciaországban s Angliában is? Igaz, hogy az angol bárók felkelése földnélküli János ellen, a magna chartát eredményezte, míg a szerb oligarchia túlkapásai a kedvezőtlen külkörülmények közrehatása mellett, az állam végvesztét idézték elő. De erre is találunk példát épen a magyar történetben. A szerb királyok vallásossága a felületes szemlélő előtt hypocrisiának tűnthenék fel. És még sem volt az. Az egyház mindenkor hűséges támasza volt a valóban nemzeti érzelmű fejedelmeknek. Maga Nemanja is a papságnak köszönheté jó részben a kivívott eredményeket. És a középkorban nemcsak Szerbiában, de máshol is sokat elnézett, sokat megengedett az egyház oly uralkodóknak, kik templomokat és kolostorokat építettek s falvakat ajándékoztak azoknak. A vallásosságnak inkább csak külsőségekre irányuló érzete, akkor még nem volt mindenkor azonos az erkölcsiség fogalmával, miként nem mindég azonos napjainkban sem. És ezért a szerb királyok ajtatott buzgalma, daczára erkölcstelen tetteiknek kétségkívül nem színlés eredménye volt. Nem szándékunk védelmezni a szerbek akkori erkölcsi állapotát; de a történeti tárgyilagosság szempontjából igaztalan volna olyanokért

vádolni a szerbeket, a mik azon korban az összes európai nemzetek hibái voltak.

Mindazáltal épen ezen tárgyilagosság kényszerít annak elismerésére, hogy daczára a fejlettség ezen majdnem azonos fokának, a szerb történet mégis komorabbnak tűnik fel, mint Európa más országainak története. És pedig azért, mert mint fentebb említettük, Szerbiában hiányzott a közvetítő elem, mely a későbbi civilisatio magvát magában hordta volna.

IV.

A szerb birodalom fénykora.

Dúsan ki kortársaitól az Erős melléknevet nyerte, majdnem egy negyed századon át uralkodott mint szerb király s utóbb császár. Az ő uralkodása alatt érte el a szerb állam a fejlődés tetőpontját. Utánna azonnal bekövetkezett a hanyatlás és nem sokára a végenyészet. De a míg ő élt, Szerbia hatalomban túlszárnyalta a Balkán félsziget többi államait s már-már megdőlt előtte a byzanci birodalom is.

Valóban Dúsan egyike volt a század legkiválóbb egyéniségeinek. Már külseje is tiszteletet parancsoló hatást gyakorolt. Személyes bátorsága, sőt vakmerősége a harcztéren általános bámulat tárgya volt. De még inkább kitűnt uralkodói és államférfúi tulajdonai által. Igaz, hogy érezte önbecsét s ez dölyfössé tette őt, de a mitsaját hiúságának kielégítésére tett, az hazájának is növelte hírét s tekintélyét. Midőn nagyravágásától vezéreltetve cselekedett, egyszersmind Szerbia hatalmát öregbíté. Dúsan kétségkívül a legnemzetibb fejedelem volt, ki nem gon-

dolt a görög és szerb birodalmak egyesítésére, mint nagyatyja Milutin, hogy aztán az uralkodást a görög császár utódaira hagyja. Előtte egy nagy szerb birodalom eszményképe lebegett, mely magában foglalta volna az egész Balkán félszigetet, de minden eaféle, a szerb elem hegemóniája alatt. És e nagy terv kivitelére nem hiányzott benne sem az akarat, sem a szellemi képesség. Ő megalkotta a hatalmas szerb birodalmat, de aránylag rövid uralkodása alatt tartós életképességet nem tudott, mert nem lehetett abba lehelni. Szláv írók érdemül róják fel Dúsánnak, hogy megtörvén a szerb nemességnek a nemzeti hagyományokon alapuló igényeit a kormányzásban való részvételre, ennek helyébe egyedül az uralkodó személyében összpontosított államhatalmat léptetve, a minek következménye volt, hogy udvarában s az elfoglalt tartományok kormányzói tisztségében csak azokat alkalmazta, kik magukat kitüntették vagy az ő kegyét meg tudták nyerni. Másrészt azonban némelyek, a csakhamar bekövetkezett hanyatlás egyik okát éppen abban keresik, hogy ezen kormányzók nagy hatalomra tévén szert, Dusan halála után önállóságra kezdtek törekedni s ez által elősegíték a birodalom felbomlását. A hiba azonban talán nem magában az intézményben, hanem azon körülményben keresendő, hogy a szerb állam sokkal kisebb és kevésbé fejlett volt még, hogy sem egy nagy mérvű állami jegeződés központjául szolgálhatott volna. És mindazáltal, bár meg nem történt dolgok következményeiről ítéletet mondani alig lehetséges, ha Dusan tovább él és különösen ha a török támadások, melyek már e korban kezdődnek, nem öltenek csakhamar oly nagy mérvet, némi valószínűséggel lehet azt állítani, hogy a Dusan által alapított birodalom, különösen Byzancz korhadt szervezete mellett

nem csak fennállhatott de megis szilárdúlhatott volna. Bármint legyen is ez, Dúsan érdeme, hogy hazáját és nemzetét a hatalomnak és fejlődésnek az azon korban lehető legmagasabb polczára emelte, el nem vitatható.

A szerb államnak eddigi fejlődési iránya és Dúsanak saját nagyratörekvő egyénisége is, természetesen elkerülhetlenné tévék reá nézve a küzdelmet a görög birodalommal. És valóban, uralkodásának egész tartama alatt, majdnem megszakítás nélkül folyt a háború görögök és szerbek között. Dúsan diadalmas előnyomulása Makedoniában, Albániában sőt egész Euböáig és lovas csapatainak a byzanci falakig terjedő czirkálása, békekötésre kényszeríté a Salonikba bezárkozott öreg Andronikos császárt az 1341-ik évben. Számos virágzó város és nagyki-terjedésű tartomány jutott ekkor Dúsan birtokába.

Andronikos halála után, Kantakuzinos, a birodalom fődomestikussa ragadta magához a hatalmat, eleinte a kiskorú Palaeolog János nevében, majd önállóan gyakorolván azt. E bonyolult viszonyok évekig tartó belviszályokat szültek, egy részről az özvegy császárné Anna és hívei, másrészt pedig Kantakuzinos és pártja között. Dúsan ügyesen tudta felhasználni saját céljaira a byzanciak meghasonlását, hol az egyik, hol a másik félnek pártjára állván és mindenkor saját és országa javára zsákmányolva ki a győzelmeket. Eleinte Kantakuzinost támogatta, majd pedig midőn látta, hogy ez a vele kötött barátságnak és szövetségnek nem hajlandó városait és tartományait feláldozni, ellene fordult. Nem bocsátkozhatunk azon hosszadalmas harcok leírásába, melyeket Dúsan halála perczéig a görög birodalom ellen folytatott. Nem emlékezhetünk meg részletesen e nagy küzdelemről, melyben a résztvevő felek folyvást változtatva egymáshoz való

viszonyukat, vetélkedtek egymással ravaszságban és szószegésben. Nem sorolhatjuk elő a mérgezési, orgyilkossági, vesztegetési kísérleteket, melyek által egymástól szabadulni, vagy az ellenfél híveit elpártolásra csábítani iparkodtak. Kiméretlen, kegyetlen hadviselés volt ez, pusztulás, betegségek, éhhalál követték nyomdokait. Nem hiányzottak azonban a nemesebb vonások sem és ezek között a legérdekesebb mindenesetre a Dúsan és Kantakuzinos között kifejlődött viszony, mely még akkor is, midőn már nyílt ellenségeskedésben állottak egymással s fegyverrel és csellel küzdöttek egymás ellen, mindvégig megőrizte a lovagiasságnak némi színezetét. A krónisták Dúsannak tizenhárom hadjáratát jegyezték fel a görög birodalom ellen. Nem mindenkor volt győztes a szerb fejedelem, sőt olykor érzékeny veszteségeket is szenvedett. A nevezetesebb városok és tartományok gyakran cseréltek urat, de a szerencse véglegesen mégis Dúsánnak kedvezett. Nagymérvű hódításait nem voltak képesek a görögök tőle elragadni. A tulajdonképeni szerb tartományokon kívül egész Makedonia, Albánia és Thessalia jó része a szerb birodalom kiegészítő alkatelemeit képezték.

De ha kénytelenek vagyunk is hallgatással mellőzni a háború részleteit, melyet Dúsan a byzanci birodalom ellen folytatott, egy mozzanatról nem szabad megfedkezünk. És ez, a szövetekezés, mely Kantakuzinos és az ozmánok között az 1346-ik évben létrejött és az utóbbiaknak kedvező ürügyül szolgált az Európába való nagyobb mérvű betörésekre s ottani meglepedésökre.

A Kis-Ázsiában ez idő tájban virágzó különböző önálló török tartományokból, leginkább Aidin és Szaruchanból, már rég idő óta háborgatták egyes harc és zsák-

mányszomjas csapatok a thrák félsziget partjait, olykor messzebb is bekalandozván a birodalom belsejébe. A görög császárok belviszályaikban s a szerb és bulgár fejedelmek ellen folytatott harcaikban, nem egyszer hívtak ily török martalócz csapatokat segítségül, melyek aztán rendszeren csak borzasztó pusztítások után tértek vissza hazájokba. Midőn Dúsan felbontva a baráti kötelékeket, melyek Kantakuzinoshoz fűzték őt, ez utóbbit megtámadta, a császár Umur-beghez Aidin urához folyamodott segítségért. Négy éven át küzdöttek a törökök a görög sereggel egyesülten a szerbek ellen, olykor, mint említők győzelmet is aratván ezek felett. Az Umur-beg által küldött segítség nem volt azonban folytonos. A törökök, valahányszor szükség volt rájuk, átjöttek hajóikon Európába s a hadjárat bevégezte után, gyakran a közben is, visszatértek, feldúlva barát és ellenség birtokát egyaránt.

E törökök nem tekinthetők teljesen azonosoknak az ozmánokkal, kik a XIII. század utolsó éveiben s a XIV. század elején leginkább a hajdani Bythiniában vetették meg alapjait később oly hatalmassá vált birodalmoknak. A közel fajrokonság és vallásközösség, mely az ozmánok és a többi kis-ázsiai törökök között létezett, nem gátolta azt, hogy egymás ellen több ízben hadat is viseljenek. Urchan az ozmánok fejedelme, mindeddig tartózkodott az Európába való betöréstől. Már ekkor is minden vágya, minden gondolatja Európa meghódítására irányult, de előbb Kis-Ázsiában óhajtotta hatalmát megszilárdítani s nem akarta erejét elforgácsolni. Nem sokára azonban, önként kínálkozott a várva várt kedvező alkalom az európai ügyekbe való avatkozásra. Anna császárné látván, hogy saját erejével nem küzdheti le többé Kantakuzinost, ki a török segédcsapatokban is erős támaszt talált,

Urchanhoz, az ozman fejedelemből folyamadott, fényes igéretekkal igyekezvén őt rábírni, hogy seregét Kantakuzinos ellen Európába küldje. Urchan engedett a felszólításnak s csapatjai két ízben léptek európai földre. Kantakuzinos azonban győzött s az ozmánok iszonyú pusztításokat követve el, tértek vissza hazájokba. Daczára a kivívott előnynek, Kantakuzinos csakhamar belátta, hogy ha Urchan továbbra is hajlandó Anna császárnét és fiát Palaeolog Jánost támogatni, nem számíthat végleges diadalra. Hogy az ozmánok barátságát megnyerje, saját leányát áldozta fel Kantakuzinos, és 1346-ban nőül ajánlotta fel a már öreg Urchannak. Az ozmánok fejedelme elfogadta az ajánlatot s e házasság által létrejött, a következőkben oly végzetes szövetség Kantakuzinos és Urchan között. Ez idő óta Urchan nagyobb seregeket bocsátott több ízben apósa rendelkezésére, Dúsan ellen ugyan csekély eredménnyel, de a birodalomnak nem csekély kárára. A szövetségesekként Európába átkelő ozmánok csakhamar megfélemeztek a birodalom s Kantakuzinos érdekeiről s mind leplezetlenebbül elárulták hódítási céljaikat. Kantakuzinos látta a veszélyt, mely ez oldalról fenyegeté, de már késő volt azt elhárítani. Az 1356-ik évben az ozmánok hatalmukba kerítették a Hellespont partjain fekvő kis erődtményt Czimpét s itt állandóan befészkeltek magokat. A jövő évben Kallipolist (Gallipoli) is elfoglalták. És ezzel megvettetett alapja az ozmánok állandó megtelepedésének Európában.

Ez esemény már Dúsan halála után történt. A míg ő élt, az ozmánok nem vergődhetek nagyobb hatalomra a félszigeten. De a veszélyt, mely ezen ázsiai nép részéről, nem csak Byzanczot, de Szerbiát is fenyegeté, ő is sejtette már. Életének utolsó évében 1355-ben vagy 1356-ban

nagy sereget gyűjtött s felkerekedett magának Byzancznak elfoglalására. — Azonban már útközben meghalt. És vele együtt sírba szállott a szerb birodalom nagysága is.

Dúsan figyelme nem kizárólagosan kelet felé fordult. Az expansiv erő, mely akkor a szerb államban jelentkezett, minden irányban való terjeszkedést igényelt. Mindjárt uralkodása elején a Száváig nyomult előre, úgy hogy Róbert Károly szükségesnek látta védelmi intézkedésekhez nyúlni ellenében. Összeütközésre azonban nem került a dolog a két állam között. Később, midőn 1346-ban Nagy Lajos Dalmáciába jött, Dúsan tartván attól, nehogy Bosznia közvetlen magyar tartománynya váljék, alkudozni kezdett a pápával s ígéreteket tett a katolikus vallásra való áttérését illetőleg. A pápa e feltétel alatt azonnal meg is ígérte neki védelmét és hódításainak elismerését. Midőn azonban Lajos Nápolyba távozott, Dúsan is abba hagyta a pápával folytatott alkudozásokat. Nehány évvel később Lajos király ujolag Nápolyba készülvén, előbb a bosnyák bánnak Kotromanovics Istvánnak rendeletet adott, hogy seregével kalandozza be az egész tartományt Cattaróig, kétséggkívül Dúsan megfélemlítése végett. A jövő évben azonban Lajos király távolléte alatt, Dúsan betört Boszniába. Travnikot ugyan hasztalanul ostromolta, de Zachlumjet sikerült elfoglalnia. Az 1353-ik évben ismét harczra készült Magyarország és Szerbia egymás ellen. Úgy látszik ez alkalommal kerítette hatalmába Dúsan a macsóí bánságot, Belgráddal együtt. Midőn Lajos király ez események után hadat gyűjtött, színleg hogy Szerbiát támadja meg, Dúsan ismét a pápához fordult, ki nem is késett követséget küldeni hozzá. Ez alatt azonban nyilvánossá lett, hogy Lajos

tulajdonképen Velence ellen szándékozik hadat vinni, Dúsan tehát újból megszaktított minden összeköttetést Rómával az 1355-ik évben.

A győzelmek, melyeket Dúsan minden irányban aratott, a nagymérvű hódítások, melyekkel birodalma területét nagyobbítá, a tekintély melyre úgy saját nemzete körében, mint a szomszéd államok előtt szert tett s egyszersmind saját nagyra törő lelkülete is arra ösztönlte a szerb királyt, hogy külsőleg is kifejezést adjon azon hatalmi állásnak, melyre ő és vele együtt Szerbia emelkedett. A császári cím, mely addig, míg a római birodalom le nem hanyatlott, mintegy a világuralom jelképe gyanánt tekintetett s azóta Kelet és Nyugot által hasonló értelemben ugyan, bár nem hasonló jogosultsággal vétetett igénybe, felelt meg leginkább azon czélnek, melyet a szerb király a kivívott előnyök alapján a jövőben elérhetni reménylt. Mert a császári cím felvétele által nem csak saját és nemzete hiúságának tett eleget Dúsan. E cím a byzanci császárok természetes örökösül jelölte ki őt, ha majd teljesen meghódítá vala a görög birodalmat.

Az 1346- vagy némelyek szerint az 1348-ik év óta nevezte magát Dúsan makedoniai császárnak (czár) és a szerbek, görögök, bulgárok, a tenger mellék s a nyugoti részek egyeduralkodójának. Ugyanakkor, midőn a császári címet proclamaltatá, fiát az ifjú Urost is megkoronáztatá királynak és a tulajdonképeni Szerbia kormányzását bízta reá. Az első eset ez a Nemanják dynastiájának történetében, hogy a trónörökös nem kapott családi osztályrészt. Eddig, mint tudjuk Zéta, szerepelt a család ősi öröke gyanánt. A jogok összeségét magában foglaló és mindent felülmúló császári hatalom előtt, a régibb joga-

súltságoknak el kellett törpülniök. Uros, azon egy különbséggel, hogy királynak neveztetett, épen oly kormányzója volt Szerbiának, mint a többi tartományoknak azon főurak, kiket Dúsan ilyenekül kinevezett. És valamennyi felett, mintegy az egész birodalmat eszményileg önmagában összpontosítva, állott a császár. De ha mindjárt e változás látszólag haladást jelzett is a centralisticus államfejlődés ösvényén és Dúsan erőteljes egyénisége mellett valóban az is volt, tulajdonkép mégis csak a régi hagyományos felfogásban gyökerezett, miként alább kifejtendjük. Hogy az államfejlődés ezen irányban oly hamar véget ért, azt a külviszonyok befolyásán kívül, miként már említettük, leginkább azon okban kell keresnünk, hogy a tulajdonképeni Szerbia semmi tekintetben sem szolgálhatott ily nagy birodalom központjául. És áll az is, hogy egyrészt a birodalomnak felosztása aránylag csekély számú túlságosan kiterjedt tartományokra, minek következtében azoknak kormányzói a tartomány határain belül mintegy önálló fejedelmek gyanánt érezték magokat, másrészt pedig az összes hatalomnak túlságos központosítása a császár személyében, a mi ismét arra vezetett, hogy állami központ az uralkodó személyét kivéve tulajdonképen nem létezett, a homogén államszervezet megszilárdulását csak azon feltétel mellett tette lehetővé, ha az erőteljes kiváló uralkodóknak egész sora követi vala Dúsant. A nagy tulajdonok azonban, melyek őt jellemezték, már fiánál is hiányoztak. Így aztán még az udvari méltóságok, melyeket Dúsan byzanci minták szerint országában meghonosított, a görögöktől átvett szevasztokrator, despota, caesar címek, melyekkel híveit s különösen a nagyobb tartományok kormányzóit felruházta, mindmegannyi ösztönné váltak egyes nagyravagyókra

nézve, hogy a gyöngge uralkodó tekintélyét megtörjék s nevében maguk uralkodjanak. Dúsan hatalmas keze alatt azonban e hiányok még nem tüntek fel; az államgépezet háborítlanul működött s a főhatalom be és kifelé akadálytalanul érvényesülhetett.

A szerb állam a császári cím felvételével nem csak a fejlődés tetőpontját érte el, de egyszersmind az önállóság s az állami főhatalom teljességének tekintetében, egyenlő rangra emelkedett a szomszédos régen fennálló államokkal. Az állami lét ezen új fázisában, az egyházi viszonyoknak is változáson kellett átmenniök. Miként már említettük volt, a keleti egyház Szerbiában (de más országokban is hol meghonosult) kiválóan nemzeti irányt követett. Azon szoros kapocs, mely az egyház és az állam, sőt a nemzet összes politikai léte között fennállott, elutasíthatlanul követelte, hogy a politikai hatalom terjedésével és önállóságának fokozódásával, az egyház is mind függetlenebb állást iparkodjék elfoglalni, nem ugyan a szerb állammal, hanem oly egyházakkal szemben, melyek más, idegen politikai szervezet területén fejlődtek ki. Eddig a szerb egyház a byzanci patriarchatustól függött, az erősítette meg a szerb érsekeket. Szerbia császársággá válván, a szerb egyház különválása a byzanczitol, mintegy természetes következmény gyanánt tűnt fel. És valóban Dúsan a szerb papságnak egy nagy zsinatján kimondotta, hogy a szerb érsek ezentúl szinte a patriarcha címet viselendi s pár évvel később a végleges elszakadás is a byzanci patriarchatustól fogatosított. Ez által az új birodalom egyházi tekintetben is a teljesen független államok sorában foglalt helyet s e részben is egyenjogúvá lett a byzanci birodalommal.

A hódítások s a politikai és egyház-közjogi viszo-

nyok rendezése mellett Dúsan figyelmét a belügyek is nagy mérvben igénybe vették. Ezen szorgoskodásának eredménye azon nevezetes törvénykönyv (Zákonik) volt, melyet Dúsan 1349-ben hirdettetett ki egy általános nemzet gyűlésen. E törvénygyűjtemény, melyről még bővebben meg fogunk emlékezni, minden hiánya mellett is érdekes képét tárja előnkbe a szerbek akkori kulturalis és jogi viszonyainak.

Mielőtt Dúsántól, e valóban nagy uralkodótól megválnánk, s a hanyatlás szomorú korának rövid áttekintését megkezdénők, nem lesz talán érdektelen, ha megkísértjük röviden ismertetni a szerb állami lét belfejlődését és szervezetét, úgy a miként az különösen Nemanjától Dúsan haláláig alakult, kiterjesztvén figyelmünket természetesen a régibb korra is. A legbecsesebb adatokat e részben kétségkívül Dúsan törvénykönyve nyújtja. A törvények és rendszabályok, melyeket az magában foglal, nem kizárólag Dúsan akaratainak vagy az ő korának szüleményei. Többnyire régi szokásokat vagy az előbbi fejedelmek rendeleteit emelik azok törvény erőre, s ily szempontból e gyűjtemény nemcsak élénk világot vet a szerbek politikai, társadalmi és jogi viszonyainak fejlődésére, de még mint codificationalis kísérlet is, minden hiányai és rendezetlensége mellett nagy érdekekkel bír.

Dúsan törvénykönyve mellett, a belfejlődés forrásait a régibb királyi adomány-levelekben, s egyéb okmányokban kell keresnünk. Maga a történet is szolgáltat olykor-olykor felvilágosító adatokat.

Mindazáltal a belviszonyok és állapotok hű és teljes képét adni lehetetlen. Eddig még fel nem derített homályos részletekre, még be nem töltött s alighanem soha többé be nem tölthető hézagokra akadunk lépten-nyomon.

Adatok hiányában igen sokszor csak az érzék vagy feltételezés dönthet valamely kérdésben. Szükségesnek tartottuk ezen megjegyzéseket előre bocsátani, részint, hogy a nehézségeket, melyekkel a történetírónak e részben küzdenie kell, feltüntessük, részint pedig, hogy ne legyünk kénytelenek, azokat minden egyes tárgynál ismételni.

A szerbek társadalmi szervezetének alapját az összes szláv népek különböző fejlődési korszakaiban feltalálható azon sajátos intézmény képezi, melyről már futólag megemlékeztünk volt, s mely zadruga név alatt a délszláv törzseknél még napjainkban is fennáll.

A zadruga oly egyesület vagy társaság, mely több kevesebb, leginkább vérségi kötelék által egymáshoz fűzött, de olykor egészen idegen egyéneket és családokat foglal magában; melyben az összes vagyon közösen kezelik, s az egyes tagok munkája és szerzeménye a közösség javát mozdítja elő, s annak vagyonát erősbíti. Közösek a társaság fenntartási költségei is, sőt valamennyien kik egy zadrugához tartoznak, ugyanazon helyen együtt élnek. A zadruga ügyeit, majdnem korlátlan hatalommal, az egyik férfi vezeti, kit a többiek e tisztre szabadon választanak. Bármelyik tagra, a legfiatalabbra is eshetik a választás, de a dolog természeténél fogva, miután a főnököknek a legtöbb tapasztalással kell birnia, rendesen a legidősebb szokott megválasztatni, a honnét eredt a sztarjesina elnevezés, mely öreget jelent, s mely a szlávoknál még jelenleg is általában a nagyobb hatalom birtokosát jelzi. Daczára a közösségnek s a sztarjesina nagy hatalmának, a zadruga tagjai korántsem vesztek el, akár személyes önállóságukat, akár birtoklási képességüket. A közös vagyonban minden tag egyenlő részszel bir, s e mellett még magán vagyont is szerezhet, mely felett

aztán tetszése szerint rendelkezhetik. A zadruga nem is mereven elzárkozó társaság, lehetséges a kilépés, valamint új tagok hozzájárulása is.

Nem bocsátkozhatunk e nevezetes és figyelemreméltó intézmény részletesebb ismertetésébe, az eddig elmondottak elégségesek arra nézve, hogy a szerbek társadalmi és állami fejlődéséről megfelelő fogalmat alkothassunk magunknak.

A zadruga sajátos intézményében két momentum tűnik ki különösen. Először, hogy a szövetkezett tagok mindegyike egyenlő igényekkel bír, nem csak a közös vagyont illetőleg, hanem, hogy a sztarjesina választása által befolyást is gyakorol a társaság ügyeire. És másodszor, hogy a zadruga főnökének hatalma, a többi tagok szabad választásából ered és az által korlátoztatik, s hogy e részben leginkább a korra, de éppen nem az egyenes örökösödésre van tekintet.

Vajon a szerbek, bevándorlások korszakában a Balkán félszigeten bírtak-e már a zadrugának ősi társadalmi intézménye mellett, egyszersmind oly intézményekkel is, melyek a központosított államéletnek legalább csiráit magukban hordták; — vajon a fejedelem vagy fejedelmek, kiknek vezetése alatt költöztek új hazájokba, valóban uralkodói jogokat gyakoroltak-e már, vagy csak a hadviselés idejére választott vezérek voltak, miként ezt más szlávoknál is látjuk; — e kérdésekre most már határozott feleletet adni alig lehetséges. Daczára a biborban született császár határozott állításának, hogy azon fejedelmet, ki a szerbeket a Száván átvezette, fia követte az uralkodásban s így tovább utódai, úgy látszik, hogy a fejedelmi hatalom ekkor még valóban csakis ez ideiglenesen választott vezérségre szorítkozott. És alig szenved

kétséget, hogy a bevándorlás idejében a nyelv- és fajrokonságon s a zadrugából folyó törzs-szervezetten kívül, alig létezett még más intézmény, mely a szerbeknek összpontosítottabb állami életet biztosított volna.

Magukkal hozták-e már a szerbek a törzs-szervezetet, vagy csak új hazájokban fejlődött, az reánk nézve közömbös. Kétségtelen azonban, hogy több zadruga egyesülve, megőrizvén azért önállóságokat, nagyobb terjedelmű szövetkezést t. i. törzset képezett. A vidék, mely egy ily törzsnek lakhelyül szolgált és birtokát képezte, zsupa nevet viselt.* Miként a zadruga ügyeit egy sztarjesina igazgatta, úgy a zsupa is bírt saját főnökével, a zsupánnal, kit valószínűleg a törzset alkotó zadrugák vagy inkább azok sztarjesinái választottak maguk közül, kiváló figyelemmel lévén az érdemekre és a korrá. A természetes fejlődés következménye volt, hogy egyes családok vagy inkább zadrugák nagyobb jelentőségre vergődván, megszerezték vagy biztosították maguknak a kiváltságot, hogy a zsupánok az ő körükből választassanak. A zsupánság nem vált tehát még örökösödővé, de már bizonyos családokra szorítkozván, e családok nem csak tekintélyben, de lassanként a politikai jogok gyakorlatában is felülemelkedtek a többiekén. Ezen családokból képződött aztán a szerb kiváltságos osztály, nyugot-európai értelemben véve a nemesség, vagy az eredeti szerb kifejezést használva a hatalmasok (vlasztelin) rendje.

A szerb nemesség eredete tehát a választott főnökökre (tisztviseleőkre) s e választhatóság egyes hatalmasabbá vált családokban való meghonosodására vezethető.

* Mai nap is Boszniában a katolikus parochia zsupának és a pap zsupniknak neveztetik; a parochia szinte bizonyos szövetkezést képviselvén.

vissza. A család fogalma természetesen nem nyugot-európai, hanem általános szláv értelemben — mint zadruga — veendő.*

Miként a nemesség, úgy a legfőbb állami hatalom is, a törzs vagy zsupánsági szervezetből fejlődött. Láttuk, hogy a szerbek bevándorlások idejében s az arra következő századokban többé-kevésbé, de bizonyos mértékben, Byzancztól függöttek. A görög császárok hatalma sokkal ingatagabb volt már ekkor, hogysem ily távol tartomány lakóira a birodalom közvetlen alattvalói kötelékét kiterjeszthették volna. Kétségkívül megelégedtek azzal, ha a szerbek bizonyos tributumot fizettek s olykor segédszapatokat állítottak, vagy ha legalább elméletileg elismerték Byzancz fennsőségét. A belügyekben aztán majdnem teljes függetlenséget élveztek a szerbek. Csakis a szerb föld és a birodalom központja között létező ezen felette laza összefüggésből magyarázható meg az a körülmény, hogy a szerbek már ezen korban is, oly sokszor és gyakran eredménynyel, harcolhattak a császári seregek ellen.

A zsupánok** tehát, — a belügyeket illetőleg, —

* A tulajdonképeni Szerbiában, bár már hanyatlófélben, maig is feltalálható a zadruga intézménye. A magyar-horvát határörvidéken is létezett az a legközelebbi időig. Herczegovina éjszaki vidékein és Montenegróban, mely tájakat, mint tudjuk, a bevándorló szerbek legerőteljesebb csapatai szállottak meg, s melyek leginkább megtudták őrizni önállóságokat s legtisztábban fentartották sajátságaikat, még napjainkban is találkozzunk oly nemű törzsszervezettel, a melyet fentebb ecseteltünk.

** Nem akarjuk itt megkísérteni azon kérdés eldöntését, vajon ezen főnökök valóban zsupánoknak, vagy mint némelyek vélik knézeknek neveztettek-e, avagy hogy mindkét elnevezés ugyanazon értelemben használtatott. A knéz elnevezésről még lesz alkalmunk bővebben szólani.

épen oly függetlenül uralkodtak a törzs vagy a zsupa mint a zadruga feje a zadruga fölött. Hatalmok azonban nem volt korlátlan. A választás joga azoknak, kik őket választották, egyszersmind befolyást adott a közügyek intézésére. És különben is, miként utóbb látandjuk, ősi szláv szokás szerint a tanácsadás és megbeszélés, ha mindjárt ritkábban a határozat hozatal, egyes hatalmasbakknak vagy az egész nemzet arra képesített osztályainak mindenkon megőrzött joga volt.

A személyes nagyravágyás, az egyéni tetterő, s másrésről a népben élő élénk függetlenségi vágy, mely a környező ellenségekkel szemben a szorosabb egyesülést szükségesnek tűntette fel, voltak kétségkívül az okok, melyek a saját törzsük körében független zsupánokat arra birták, hogy egy főzsupán választása s a főhatalomnak arra való átruházása által, saját lételőket is biztosítani törekedjenek. A főzsupán (veliki zsupán) tehát épen úgy csak mondatariusus volt a zsupánoknak, mint ezek eleinte a zadrugák főnökeinek. Azon elv, hogy a mennyire lehet, a legidősebb választassék főzsupánnak s hogy csak a többi zsupánokkal egyetértőleg cselekedjék, egyideig szinte mérvadó maradt.

De miként a zsupánság idő folytával bizonyos családokra szorítkozott, úgy a főzsupánság is később egyes családokban honosodott meg és itt már a főhatalom természeténél fogva inkább csak a tulajdonképeni családban. Hanem észlelhetjük azt is, hogy a főzsupánsági méltóság, az illető család által közös tulajdon gyanánt tekintetik, melyhez minden egyes tag igényt tart, melyben részesülni óhajt. Innét van, hogy a tartományok a főzsupáni családok tagjai között felosztattak, kik aztán a címzetes főzsupánnak mint legidősebb családtagnak, inkább csak

tekintélyét ismerték el s vele, mint természetes tanácsadóí közösen intézték az ügyeket, de hatalma előtt, ha csak kényszer eszközökhöz nem nyúlt, nem hajoltak meg teljesen.

A főzsupánság ilyen fejlődése sokat megmagyaráz, ami különben érthetetlen maradna a szerb történelemben vagy a szerb nép jellemének hibás és helytelen felfogására vezetne.

Az a körülmény, hogy egy részről a zsupánok a főzsupánt mindenkor csak megbizottjok gyanánt tekintették, ki az ő választásoktól, tehát sok tekintetben tőlök, függött, másrészt pedig, azon igen természetes törekvés, hogy minden főzsupán az egyszer elnyert hatalmat saját szűkebb családja és különösen egyenes utódai részére biztosítani és azok számára örökösödővé tenni iparkodott, legvilágosabban felfedi előttünk azon indokokat, melyek a szerb földön a VII. és XII. század között dúló viszályokat előidézték és egyszersmind lehetetlenné tették azt, hogy erőteljes dynastia keletkezzék.

A főzsupánság váltakozása különböző családokban, a hatalom megosztása ugyanazon főzsupán fiai között, egyrészt az egyenes örökösödés megszilárdítására irányúlt tevékenység, másrészt a legidősebb jogosultságának felelevenítése ugyanazon szűkebb család körében is, a könnyűség, melylyel minden vetélytárs pártot tudott magának szerezni, a legfőbb állami hatalom korlátoltsága az állami ügyekben maguknak részt igénylő zsupánok által, ezeknek függetlenségi törekvései és mindennek következtében azon tény, hogy ezen egész korszakban Szerbia mint állam nem létezett, hanem csak mint a szerbek által lakott tartományok laza összesége tekinthető; mind e jelenségeknek egyedül kiegészítő magyarázatát

a családi és törzs-szervezet röviden ismertetett ősi intézményében találjuk.

És így természetes, hogy az egységes állameszme a szerb földön sokáig nem emelkedhetett túlsúlyra. A szerb állam valódi megalapítójául Nemanja tekinthető. Működését már fentebb méltányoltuk. Itt még csak azt kell kimutatnunk, miként alakult és bontakozott ki a kezdetleges és hagyományos viszonyok bilincseiből az állami legfőbb hatalom.

Nemanja, mint tudjuk, testvérei között a legifjabb volt. És mégis elnyerte a legfontosabb zsupát vagy tartományt, t. i. Rászá-t. E tény annyira ellentétben áll a hagyományos szokásokkal, hogy az egyáltalában érthetetlen maradna, ha nem tudnók, hogy Nemanját a görög császár pártolta.

Mindazáltal az ősi rendet s a hagyományos szokásokat ily nyíltan kicsinylő és felforgató tény, természetesen nyílt támadásra ingerelte azokat, kik jogaikban sértve érezték magukat. Nemanjának hosszú harczokat kellett vívnia testvéreivel, kik például igen jellemzően többek közt azt is szemére vetették, hogy egy templom építéséhez fogott, a nélkül, hogy idősebb testvéreit ez iránt megkérdezte volna. Kétséget nem szenved, hogy Nemanja testvéreivel egyesültek azon kisebb zsupánok és főurak is, kik Nemanját bitorlónak, a szokás által szentesített állapotok feldúlójának tekintették. Nemanja részén állott pedig a köznép, miként ez minden újításnál szokott lenni, a nép, melyet a papság által sikerült megnyernie. Segítette őt pártfogója Mánuel császár is és ekként sikerült ellenségein diadalmaskodnia s a lazán összefüggő tartományokat egyesíteni.

Nemanja meggyöngítette, megbénította az addig oly

hatalmas törzs-szervezetet, de végkép átalakítani még nem volt képes. A legnagyobb eredmény, melyet kivított — s ez az akkori viszonyok között valóban nagyinak mondható — az volt, hogy a főzsupáni hatalmat oly mérvben megszilárdította és kiterjesztette, hogy ezentúl versengéssel a főzsupánság vagy utóbb királyság körül, a különböző családok részéről nem találkozunk. Egy szóval ő oly dynastiát alapított, melynek mint olyannak jogosságát az uralkodásra többé kétségbe nem vonatott.

Ez azonban nem zárta ki a viszály lehetőségét magának a dynastiának kebelében, sem pedig a főurak törekvését, befolyást gyakorolni, nem csak az államügyekre, hanem még a trónörökösödésre is, természetesen már csak az uralkodó család egyes tagjaira vonatkozólag.

Midőn Nemanja az uralkodásról lemondott, elsőszülött fiának, Istvánnak, adta át azt. Az egyenes örökösödés elvét tehát még akkor Nemanja sem tekintette teljesen elismertnek. Szükségesnek látta a hatalmat fiára átruházni, és pedig nyilvánosan. Ugyanis a lemondás, valamint Istvánnak főzsupánná való proclamáltatása, egy nagy nemzetgyűlésen történt, melyen mindazon egyházi és világi főurak és kisebb nemesek, vojvodák és harczosok, kik általában ily gyűlésre meghivatni szoktak, jelen voltak. Ez által István mintegy a nemzet által elismertetett Nemanja utódjául, s e tény által némikép eleje vétetett az ősi szokáson alapuló s netalán ismét felelevenülhető választási mozgalmaknak.

A Nemanja által alapított új rend s az előbbi viszonyok küzdelme nem csak ezen egy példában nyilvánul. Lemondásakor Nemanja második fiának Vukánnak Zétát adományozza, a család ősi fészket. Bármily szép intéseket adott is az atya ez alkalommal fiának, hogy legyen

engedelmes bátyja, a főzsupán iránt, nem szenved kétséget, hogy Nemanja ez adományozása által nyíltan bebizonyította, hogy még maga sem tudta végkép lerázni az ősi szokás bilincseit, mely szokás az uralkodást az uralkodó család oly tulajdonául tekintette, melyben annak tagjai valósággal osztozkodtak. Hogy mily szerencsétlen következményeket vont maga után az új államnak megosztása a két testvér között, s miként veszélyeztette az a Nemanja által hosszú évek során emelt egész mű lételét, azt fentebb bővebben elbeszéltük.

Nemanja fia István felvette a királyi czimet s ez által az uralkodó s egyszersmind a dynastia tekintélyét annyira növelé, hogy a többi hafalmasabb családoknak esetleg még a trón birtoklása iránt támasztható igényeik, mintegy önként elenyésztek. A királyi czím majdnem áthághatatlan mélységet támasztott közöttük és a trón között.

István szinte nem mulasztotta el, halálos ágyán megnevezni utódját, legidősebb fiát Radoszlávot áldván meg, mint királyt.

Radoszláv uralkodása alatt, az ország nagyjainak befolyása a trónörökösödésre feltűnően nyilvánul. A tehetetlen és gyöngé elméjű királyt a főurak lemondásra kényszerítették s helyette öcsét Vladislávot emelték a trónra. Itt tehát az ősi választási jog lép előtérbe, csak-hogy minden kétely nélkül ugyanazon család tagjaira szorítkozva.

Maga mondott-e le Vladisláv avagy hasonló körülmények között volt kénytelen az uralkodástól megválni, a mi az előbbi példa után nem lehetetlen, az most már el nem dönthető, de úgy látszik, hogy a harmadik fivér, Uros, még bátyjának életében jutott a trónra.

Uros, kit nagy királynak neveznek a történetírók, hosszú uralkodás után fia Dragutin által taszítottatott le a trónról. Igaz, hogy Dragutint magyar csapatok is segítették, de nem szenved kétséget, hogy a szerb főurak között is talált párthiveket, kik örömmel üdvözölték a változást, alighanem azt reménylván, hogy a gyöngé Dragutin alatt jobban érvényesíthetik befolyásokat mint az erélyes Urossal szemben.

Dragutint néhány év után öccse Milutin váltja fel a trónon. És itt nevezetes körülmény az, hogy a visszavonuló Dragutinnak fia volt, Vladisláv, s mégis nem ez, hanem az atya öccse lett királylyá. Hogy a nemzet oly könnyen elfogadta Milutint, azt ezen uralkodó ügyessége és erőteljes jelleme s a papság pártolása mellett, különösen azon körülménynek lehet tulajdonítani, hogy ő volt a dynastia legidősebb tagja s hogy a szerbekben még élénken élt ekkor a legidősebb örökösödési jogosultságának fogalma. És hogy az egyenes örökösödés még nem vált általánosan elismert ténynyé, bizonyítja azt azon körülmény is, hogy Dragutin, némely krónisták állítása szerint, csak azon feltétel alatt mondott le a trónról, öccse Milutin javára, hogy az utóbbi a Dragutin fiát, Vladislávot, fogja elismerni utódjául. Az egyenes örökösödésnek tehát még biztosítékokra volt szüksége.

Milutin, mint tudjuk hatalmassá, gazdaggá tette Szerbiát, de az uralkodó tekintélyét is nagy mérvben meglárdította. És mégis törvénytelen fia István fellázadhatott ellene. Ha mindjárt Istvánt csak a nagyravágyás ösztönözte volt is a felkelésre, az őt támogató nemesség már egészen más természetű okok t. i. a görög tervek következtében keletkezett elégedetlenség által indított részvétre a mozgalomban. De mindazáltal tény, hogy a trón-

követelő, még az erélyes Milutin ellen is talált hívekre a szerb főurak között. És talált Dúsan is, midőn atyját a tróntól és az élettől megfosztotta. Általában azon különleges, sok tekintetben független állás, melyet az uralkodó ház tagjai, de különösen a legidősebb fiú, kit a fejedelmi atya rendesen utódjául tekintett, elfoglaltak, számos viszálynak, lázadásnak és belháborúnak szolgált kiindulási pontjául. Az ősi törzs-, vagy ez esetben inkább nemzetségi jog, mint látjuk, megkövetelte azt, hogy a dynastia tagjainak ne csak tanácsadási jogok s befolyások legyen a kormányzásban, de hogy az uralkodásban való részességök jelképe gyanánt valóban függetlenül adminisztrált tartománnyal is bírjanak, mely csak némi hűbéri viszonyban állott az államhoz, noha e viszony, miként az eddig mondottakból önként következik, lényegesen különbözött a nyugot-európai hűbér-rendszertől. Nemanja egyesítvén a szerb tartományokat s egy nagyobb államot alkotván, úgy látszik, hogy ez időtől fogva azon felfogás kapott lábra, mely különben csak is a hagyományos fogalmakban gyökerezett, hogy az uralkodó halála után az egész ország vagy inkább, hogy így fejezzük ki magunkat, az országlás a család azon tagját illete, kit az előbbi fejedelem utódjává nevezett ki s a nemzet ilyenül hallgatólag vagy nyíltan elismert, de hogy ezért a többi családtagoknak is bizonyos osztályrészt kellett kapniok. Ezen osztályrészt, a Nemanják nemzetségének ősi tartománya Zéta képezte, mely felett a fejedelmek mint magán birtok felett véltek rendelkezhetni. És különösen látjuk azt, hogy később a praesumtiv trónörökös rendesen Zétában székel, előbbi időkben azonban a család más tagjai is. Több ízben említettük például hogy Nemanja lemondásakor Zétát ifjabb fiának Vúkánnak adományozta. Milutin törvénytelen fiai

Istvánt és Konstantint szintén Zétában és Skutari környékén találjuk, mindkettőt elég hatalommal arra nézve, hogy az első atyja, a második pedig királylyá lett bátyja ellen fellázadhasson. Dúsan, atyja életében szinte Zétában tartózkodott s innét intézte végzetteljes felkelését a király ellen. Decsanszki idejében a praesumtiv trónörökös tekintélye akülön birtok mellett, még egy czímmel is öregbedett. Decsanszki ugyanis, akár hogy fiának nagyravágyását kielégítse, akár pedig a byzanci udvar szokásait utánozandó, Dúsánt az ifjabb király czimével ruházta fel. Nem szenved kétséget, hogy e czím csak az ellentétek élesítésére szolgált atya és fiú között. Nevezetes fordulat állott be e tekintetben Dúsan uralkodása alatt. Midőn e hatalmas fejedelem felvette a császári czímet, egyszersmind fiát Urost is királylyá koronáztatta és Szerbia kormányzásával bízta meg, míg az elfoglalt új tartományok a császár által kinevezett kormányzók alatt állottak. Uros tehát már nem Zétát a család ősi örökségét nyeri osztályrészü. A császárság oly nagy terjedelmű hatalmat jelentett, hogy e mellett a régi osztályozásoknak el kellett törpülniök. A régi fogalmak azonban megmaradtak. Dúsan most már a szerbek, bulgárok s görögök császárljának nevezte magát s valóban reménylheté is, hogy e czím, melynek akkor jó részben csak elméleti értéke volt, nem sokára tényleges állapotokat fog megjelölni. Ily hatalom növekedés mellett, a dynastia ősi birtokának is növekednie kellett, miután Dúsan sem szabadulhatott még egészen azon felfogástól, hogy az államban az uralkodó családnak külön részt kell bírnia. A szélesebb mederben mozgó viszonyok között, a kis Zéta nem tekintethetett többé a császári dynastia örökéül és így Szerbia, a Nemanja által egyesített tartományok összesége vált azzá, mely aztán egyszersmind az

új birodalom zömét volt hivatva képezni. Innét magyarázható meg az, hogy Dúsan miért proclamáltatta fiát királylyá s miért adta át neki nem Zétát, hanem egész Szerbiát. Igaz, hogy Dúsan hatalmas egyénisége nem tűrt volna fia részéről oly független magatartást, mint a minőt ő maga tanúsított atyja ellen és Uros, nem is volt egyéb — leszámítva a királyi czímet — mint Szerbia kormányzója. De kérdés, hogy e viszony, melyet Dúsan a császár és a király között teremtetett, nem vezetett volna-e az előbbenieknél még nagyobb viszályokra, ha a szerb állam fejlődése az ozmánok által meg nem semmisítették.

Ha végig tekintünk az állami legfőbb hatalom fejlődésének korszakán a Nemanják idejében, határozottan két ellentétes irányt észlelhetünk. Az egyik az uralkodók törekvésében nyilvánul, megtörni az ország nagyjainak a régi törzs-szervezetből eredő és abból származott folytonos beavatkozási vágyát az állami lét legfontosabb cselekvényeibe s önhatalmúvá tenni a fejedelmi hatáskört; a másik a mely ezzel homlokegyenest ellenkezik, a nemeség folytonos küzdelme, a mennyit csak lehet, megmenteni a hagyományos szokásokon alapuló befolyásból és hatalomból.

E küzdelemben Milutinig, nem mindég a királyság volt a győztes fél. Igaz, hogy a dynastia szilárdul megalapított. De nem egyszersmind az örökösödési rend is, mely a folytonos viszályoknak végét vethette volna. Az uralkodók természetesen saját gyermekeiknek és pedig az első szülött fiúnak óhajtották biztosítani a koronát, s több példát látunk arra, hogy a fejedelem határozottan kijelöli utódját. De e szándék nem mindég teljesült és pedig leginkább azért nem, mert az ellentétes törekvések mindenkor pártolásra találtak a nemzet körében, mely-

nek politikai érületében az elsőszülöttségen alapuló örökösödési jog, még nem birt erőteljes gyökereket verni. Csak Milutintól kezdve látjuk azt, hogy az atyát a fiú követi a trónon. De ezen folytonosság sem nevezhető még teljesen megállapodottnak. Elmondottuk, hogy mily rendkívüli körülmények között jutott Decsanszki István uralomra unokaöccse Vladisláv helyett. Es maga Dúsan is csak atyja holttestén keresztül lépett a trónra. Dúsan alkotásai, az új rend, melyet teremtett, már magukban hordották a rendszeres fejlődés magvait. Hozzá hasonló nagy szellemű utódokra és kedvezőbb külkörülményekre lett volna szükség, hogy az a mit ő a hagyományos szokások romjain épített, össze ne omoljék. Így azonban a még meg nem szilárdult viszonyok között, a gyöngye belvezetés és az erős kultámadás mellett, a hiányok és hibák túlburjánzották a csak később létesülhető előnyöket s a szerb állam tönkre ment.

Az absolut uralomra törekvő királyság és a törzsszervezetten alapuló nemesség által képviselt nemzeti particularismus között folyt küzdelemből bontakozik ki a szerb államnak korlátolt monarchikus kormányformája, úgy miként azt Dúsan korában kifejlődve látjuk. Hogy mily terjedelemben s mily módon korlátoztatott a fejedelmi hatalom, rendes körülmények között, arról alább bővebben szolandunk. Itten még csak azt említjük meg, eddigi fejtegetéseink kiegészítéséül, hogy a Nemanják korszakában (s valószínűleg az előtt sem), bármily befolyást gyakoroltak is olykor a nők a közügyekre, az állami legfőbb hatalmat nő sohasem gyakorolta névlegesen. A fiág kizárólagos örökösödése az uralkodásban, ősi szláv szokásokon alapszik. A zadruga feje sem lehet soha nő.

Az egységes állam létesítésére s a királyi hatalom

kiterjesztésére irányzott törekvések buzgó támogatásra találtak Nemanja kora óta a szerb egyház körében. A legfőbb államhatalom s az egyház párhuzamosan fejlődtek Szerbiában, s benső összeköttetésben állottak egymással. Az egyház fejlődése a szerbek között sajátosságánál fogva, már magában véve is egyike a legérdekesebb történeti jelenségeknek. A nagy befolyás, melyet az, az állami formák alakulására gyakorolt, még fontosabbá teszi. Helyén lesz tehát, ha közvetlenül a királyi hatalomról mondtak után, röviden megemlékezünk az egyházi viszonyokról is.

Heraklios császár a pápát kérte meg, hogy küldene térítőket, kik a bevándorlott horvátokat és szerbeket a keresztyén hitben oktatnák. Akkor még a nagy vallási szakadás a Nyugot és Kelet között nem jött létre, a byzanczi császár s a római pápa a legjobb egyetértésben éltek egymással és Dalmáciában már tényleg működtek a pápa által küldött térítők. Természetes tehát, hogy Heraklios is első sorban a pápához fordult. És így a keresztyénség a római katholicizmus tantételei szerint hirdettetett kezdetben a szerbek között. Mily vallást követtek a pogány szerbek a bevándorlás idejében? e kérdés fejtegetésébe nem bocsátkozunk. Tény az, hogy a beköltözött törzsek egy része minden ellenállás nélkül felvette a keresztyénséget. De épen oly könnyen ismét visszatért ősi vallásához. A Herakliosra következő korszakban, midőn a byzanczi császárok saját belügyeikkel s a birodalom határait fenyegető hatalmasabb ellenségekkel voltak elfoglalva, nem igen törődhetek az alig ismert néppel, mely a távol nyugaton majdnem zajtalanul megtelepedett. Úgy látszik tehát, hogy az első térítési kísérletek tartós eredményt nem tudtak felmutatni. A IX. században make-dóniai Vazúl császár újólág térítőket küld a szerb földre

és pedig most már Byzancezból. Vajon a szerbek magok ajánlkoztak-e a keresztség felvételére, miként Konstantin állítja, vagy Vazul az ő megkérdezésök nélkül cselekedett, azt nem kutatjuk, de annyi tény, hogy a szerbek ez alkalommal sem szegültek ellene a keresztyén tanoknak. Mindazáltal a keresztyénség általánosabb elterjedése a nép között azon időtől (IX. század) számítandó, midőn a Cyrill és Method szláv apostolok működése következtében szláv eredetű hittérítők jelentek meg a szerb tartományokban, a nép anyanyelvén hirdetvén az új tant. Való, hogy már ekkor a szláv nyelv használtatott a szerb egyházakban, annyira, hogy a 925-ik évben Spalatóban összegyűlt zsinat, a szláv nyelv használatát eltiltá s a latint tette kötelezővé, miként ez Nyugaton mindenütt szokásban volt. A horvátok lassanként meghódoltak a zsinat rendelete előtt, a szerbek azonban az isteni tiszteletet továbbra is saját nyelvükön végezték. Ez idő óta kezdődik a szerbek és horvátok különválása a hit terén, a mi nemzetiségi tekintetben is egészen a jelenkorig kiható befolyást gyakorolt.

Újabb szerb írok a Heraklios és Vazul császárok alatt, először latin, utóbb pedig görög papok által eszközölt térítés csekély eredményét azon körülményben keresik, hogy a nép nem értette a hithirdetőket s így nem is fogadhatta el tanaikat, ellenben a szláv papok tanítását megértvén, azonnal örömet magáévá tette az új tant.

E nézetet nem oszthatjuk. A térítés lassú terjedésének valódi oka a szerb földön a szerbek politikai szervezésében rejlik. A polgári, sőt emberi lét minden mozzanatát átható, az összes létező viszonyokat felkaroló átalakulás, mely a római birodalomban a keresztyénség keletkezésekor az egész társadalom életszükségévé vált, lehetővé

tette a kor aspiratióinak megfelelő új tan gyors terjedését, az államhatalom pártolása nélkül, sőt ellenzése daczára is.

De a későbbi századokban, a római birodalom felbomlása után, vagy annak határain kívül, oly népek között, melyekre nézve ily újítás szüksége nem forgott fenn, a keresztyénség a történet tanúsága szerint, majdnem kivétel nélkül, erőszakosan s az államhatalomtól eredő kényszereszközök alkalmazása mellett honosodhatott csak meg, származott légyen bár a kényszer a megtérítendő nép saját fejedelmeitől vagy valamely hatalmasabb külföldi uralkodótól.

A szerb tartományokban akkor még, mint láttuk, oly erőteljesen nyilvánuló egységes államhatalom, mely kényszerítőleg léphetett volna fel, nem létezett. A zsupánok függetlenül kormányozták tartományaikat s a főzsupán tekintélylyel birt ugyan, de nem mindig egyszersmind tényleges hatalommal is. De másrésről külkényszer sem érvényesülhetett. Byzancz sokkal gyöngébb volt, hogy sem azt tehetné volna; a pápának legatusain s a conciliümök kárhoztató rendeletein kívül egyéb eszközök nem álltak rendelkezésére; a bulgárok szinte csak a IX. század vége felé vették fel a keresztséget; Magyarország pedig, mely később a katholicismus hatalmas öre gyanánt jelenik meg, még nem létezett.

Ily körülmények között természetesnek kell találnunk, hogy egyrésről a keresztyénség nem tett nagyobb haladást, másrésről pedig, hogy a mennyire mégis elterjedt, ez erőszak és ellenállás nélkül történt.

Kétségkívül volt némi befolyással a keresztyénség elterjedésére a szláv hittérítők megjelenése is. A szerbek nem elleneztek az új tant, de nem is buzgólkodtak mellette, azok tehát, kik annak felvételére hajlamot éreztek,

igen természetesen inkább fogadták el azt, midőn saját nyelvükön, mint mikor idegen nyelven hirdettetett. Mindazáltal a szerb nyelvnek meghonosodása után is az isteni szolgálatban, a pogányság nem tűnt el azonnal. Valószínű, hogy a keresztyénség terjesztésére minden addigi úgy latin és görög, mint szláv papoktól eredő kísérleteknél több történt azon néhány évtized alatt, midőn a szerb föld a XI-ik század első felében, mint közvetlen byzanci tartomány, görög kormányzók igazgatása alatt állott, kik hatalmokat kétségkívül a térítésnek ha mindjárt erőszakos keresztül vitelére is felhasználták.

És hogy azon befolyás mellett, mely a keresztyénség felvételében és megszilárdulásában a szerbek között a szláv nyelvnek tulajdoníttatik, mily nagy hatást gyakorolt a Byzancztól való, bár inkább látszólagos mint tényleges függés, annak legvilágosabb bizonyítékát abban találjuk, hogy a szerbek, daczára a velük vérokon horvátok csatlakozásának Rómához, daczára azon körülménynek, hogy a szerb földön keletkezett püspökségek tulajdonkép eleinte a spalatói utóbb az antivari érsek alatt állottak, ki a pápától nyerte palliumját, daczára tehát a legnyomatékosabb indokoknak, melyek a szerbeket legalább vallási tekintetben Nyugot felé vonzották, — a XII. században Bosznia és a délnyugoti részek kivételével a szerbek, már nagyobb részt a keleti egyház hívei voltak, melynek eredeti nyelve pedig ép oly idegen volt reájuk nézve, mint a római egyházé. Ezen eredmény egyedül a görög befolyásnak tulajdonítható.

A törzs-rendszerben nyilvánuló particularisticus szellemmel találkozunk tehát, nem csak a politikai, de az egyházi fejlődés terén is. A szerb papság, mely fenn tudta tartani a nemzeti nyelv használatát az egyházban, inkább

csak elvileg ismerte el a tengerparti városokban székelő, a pápa által küldött érsekek tekintélyét. Tulajdonképen függetlennek lehet nevezni e korban a szerb papságot, úgy kifele mint saját körében. Egy középkori forrás szerint minden zsupának saját önálló püspöke (vagyis főpapja) volt. És megtörtént az is, hogy Vladimir podgoriczai fejedelmet, mind a nyugoti, mind a keleti egyház szentnek nyilvánította, amaz a római katholicismus, emez pedig a byzanczi orientalismus tanai érdekében kifejtett buzgalmát dicsőítván, világos jeléül annak, hogy Róma és Byzancz egyaránt saját hívei gyanánt tekintette a szerbeket. Az egyház erejének ily szétforgácsolása és a központi erőteljes vezetés hiánya okozta aztán részben azt is, hogy a pogányság hosszú időn át teljesen ki nem irtathatott és hogy a bogomil féle eretnekség nagy mérvben elterjedhetett, különösen Boszniában, hol a katholicismus vagy patarenismus neve alatt századokon át uralkodott.

A XII-ik században tehát még eléggé zavaros viszonyokat találunk a szerb földön egyházi tekintetben. A keresztyénség mély gyökereket vert ugyan már, de megoszlott Róma és Byzancz között. Azok kik a keleti egyház felé hajoltak, tényleg majdnem teljes függetlenséget élveztek vallási ügyekben, bár névleg a pápa által kinevezett érsekek hatósága alatt látszottak állani. E mellett léteztek még itt ott pogányok is s a bogomilek a népnek egy részét meghódították tanaiknak.

Ily körülmények között kezdette meg Nemanja államalkotó szereplését. Mint tudjuk ő katholicus szertartás szerint kereszteltetett meg s 30 éves koráig a katholicus vallás híve maradt. Midőn Rászába jött s valószínűleg Manuel császár segélyével a zsupánságot elnyerte, áttért

a keleti hitre és ez időtől fogva a keleti orthodoxia lassanként a szerb fejedelmek és állam nemzeti vallásává lett.

Nemanja áttérése nagy fontosságú s mély politikai belátásról tanúskodó tény volt. Úgy látszik, hogy a tartományban, mely felett sikerült az uralmat kezébe ragadni, a nép őszintén ragaszkodott a keleti egyház tanaihoz. Nemanja tehát e lépése által megnyerte a néprokonszenvét, melyre oly nagy szüksége volt a közte és rokonai s a többi zsupánok között kitört harcokban. De egyszersmind még jobban behízelegte magát ezáltal a császár kegyébe, kinek támogatása több ízben a végveszélyből mentette ki őt. Nemanja törekvése, egész uralkodása alatt, oda irányult, hogy a szövetséget vallási téren a nép és a fejedelem között mindinkább megszilárdítsa. Számos templomot épít és szerel fel gazdagon, kétségkívül leginkább azon czélból, hogy a hívők vallási érzelmét megerősítse s hogy az ingadozókat az egyháznak meghódítsa. E mellett azonban erélyesen üldözi a patarenus eretnokséget s mindent elkövet, hogy azt kiirtsa. Csak a katholicismust nem támadja meg, részint talán, mert a nyugoti tartományokban igen erős gyökereket vert volt az s így nem lett volna tanácsos a katolikus szerbek ellenszenvét felébreszteni, részint pedig, hogy szükség esetére saját országában is legyen oly elem, melyre a byzanci befolyás esetleges túlnyomósága ellenében, támaszkodhassék.

Egységes állam és ebben egységes vallás volt tehát Nemanja államférfiúi működésének két fő irányzata. Ő maga mint láttuk e két czél egyikét sem valósíthatta meg teljesen, de övé az érdem, hogy mindkét irányban megküzdött a kezdet nehézségeivel.

A vallási egység, s a szerb egyház függetlensége nagy haladást tett a közvetlenül Nemanjára következő

időben, legifjabb fia Szent-Száva lankadatlan tevékenysége következtében. Elmondottuk fentebb, hogy Nemanja harmadik fia Rásztka, Száva név alatt az Athos hegyén szerzetessé avattatá fel magát. Éveket töltött ő ott, s aztán a legnagyobb buzgalommal hazája vallási ügyeinek szentelte egész életét. Tudjuk, hogy Száva befolyásának sikerült, viszálykodó testvéreit Istvánt és Vúkánt kibékíteni, s ez által az ujonnan alakított szerb államot a végenyészettől megmenteni. És ez idő óta Száva rendkívüli tekintéllyel birt a szerb nemzet előtt.

Az 1221-ik évben a nikaeai zsinaton a byzanci patriarchia Szávát a szerbek érsekévé avatta fel. De Száva ezzel nem elégedett meg. A császártól és patriarchától megnyerte a felhatalmazást arra nézve, hogy ezen túl a szerb érsek avathassa fel, függetlenül a byzanci patriarchatustól, a szerb egyházi zsinat által választott püspököket, csak is az érsek megerősítési joga tartatván fel a patriarchának. Nevezetes lépés volt ez, az egyházi függetlenség ösvényén. Vissza térvén hazájába Száva, nagy tevékenységet fejtett ki. Mindenekelőtt bátyját újlag királylyá koronázta, s ez alkalommal az egész nemzetgyűlés által elmondatja a keleti egyház hittételét. Azután az egész országot 12 püspökségre osztja be. Püspökökül csak szerbeket választat (azelőtt a byzanci befolyás következtében a főbb egyházi méltóságok görögök által töltettek be,) s ily módon végkép megalapítja a minden tekintetben nemzeti szellemű papságot. Az érsek székhelyéül Zsicza jelöltetik ki, a hová Száva már előbb átszállította volt az Athos hegyről Nemanja földi maradványait. István király pedig, hogy az érseki székhelynek nagyobb fényt és fontosságot kölcsönözzön, elrendeli, hogy a királyok ezentúl Zsiczában koronáztassanak meg.

A keleti orthodoxia megszilárdítására és a nép között való terjesztésére az imént említett intézményeken kívül nagy hatást gyakoroltak még a kolostorok, melyeket szinte Száva honosított meg Szerbiában, behozván egyszersmind az athosi szerzetesi rendszert. A szerb szerzetesek sokkal sűrűbben érintkeztek a néppel, mint a nyugotiak. Nagy vagyonnal és számos jobbágygyal birtak ugyan, de oly teljesen elzárkozó közösséget, mint a nyugot-európai szerzetesek sohasem képeztek. Különben is hivatások volt a népet oktatni, s a vallási érzelmekben megerősíteni. Az a körülmény, hogy majdnem minden templom mellett kolostor is létezett, vagy inkább hogy templomok leginkább a kolostorok közelében léteztek, s hogy a nép a védszentek napján tömegesen szokott e szent helyeken összegyűlni nemcsak ájtatoskodás, de világi mulatságok és üzletek kedvéért is, a szerzeteseket szorosabb viszonyba hozta a néppel. Tagadhatatlanul nagy befolyást gyakoroltak a kolostorok úgy vallási, mint művelődési tekintetben a későbbi századokban is. Egy királyi rendelet meghagyja, hogy a földműves fia, ha mindjárt írástudó volna is, földműves legyen. Voltak tehát már azon korban is földművesek, kik némi műveltségre tettek szert, s mivel iskolák nem léteztek, csak is a lelkészekről vagy a szerzetesekről sajátíthatták el azt.

A mit Nemanja az államiság érdekében tett, ugyanazt tette Száva vallási téren. Nagy fontosságú tényezőnek tekintendő működésében az a körülmény, hogy az uralkodó család tagja volt. Bátyja a király, kinek egykor országát menté meg s kit utóbb megkoronázott, nem ellenkezhetett vele. Száva tehát teljes szabadsággal intézkedhetett a vallási ügyekben, sőt számíthatott is az állami

legfőbb hatalom támogatására, annyival inkább, mert ez utóbbira nézve csak előnyös volt azon tevékenység, melyet Száva kifejtett.

Természetes, hogy azon kiváló állás, melyet az egyház az államban már az első király uralkodása alatt elfoglalt, időhaladtával még kedvezőbbé vált s egyszersmind a papság befolyása is folyvást növekedett úgy az állami ügyekre, mint közvetlenül a fejedelmekre.

A roppant terjedelmű tehermentes egyházi birtokok, az egyházi főméltóságok személyes részvéte a nemzetgyűlés tanácskozásaiban, a biráskodás joga egyházi személyek és jobbágyságok felett, a sűrű és közvetlen érintkezésből származó nagy befolyás a népre, oly hatalmat adtak a papság kezébe, melyet ez legszívesebben a mindenkori fejedelem érdekében használt fel, de olykor ellentétes irányban is érvényesített. Dragutint, vallási kételyeket és lelkiismereti furdalásokat támasztván benne, a papok birták lemondásra öcsce Milutin javára, ki inkább megtudta őket nyerni.

Milutin korától kezdve, midőn az állam a hódítások ösvényére lépett, a szerb egyház is az ecclesia militans jellegével kezd birni. A győzelmes seregek nyomán a szerb papok is benyomultak az elfoglalt tartományokba és szervezték azokban is a szerb egyházat.

Általában feltűnő a szerb egyház kiválóan nemzeties szelleme, és hogy úgy fejezzük ki magunkat, élénk politikai érzéke. Ismerjük már azon tényt, hogy a szerb királyok és pedig épen azok, kik legtöbbet tettek az állam érdekében, nem egyszer hajlandóságot tanúsítottak a katholicismus iránt, sőt gyakran közvetlen alkudozásokba is léptek a pápákkal, ígervén, hogy nemcsak magok áttérnek a katolikus hitre, hanem hogy az egész nemze-

tet is megtérítendik. — Ezen látszólagos ingadozásnak okvetetlenül a legélesebb surlódásokra kellett volna vezetnie a királyság és a keleti egyház tanaihoz oly híven ragaszkodó papság között. Ez azonban nem történt. Igyekeztünk fentebb kimutatni, hogy a szerb királyok nem voltak őszinték Rómával kezdett alkudozásaikban. A katolicismus iránt színlelt hajlam, csak is akkor jelentkezik, midőn Nyugotról különösen Magyarország részéről veszély fenyegette Szerbiát, leginkább azonban Boszniát, melyre a szerb királyok sohasem szüntek meg igényt formálni, s mely tartományban, a katolikus hit nagy elterjedtségénél fogva, a pápa nem csekély befolyással birt. Úgy látszik a szerb papság felfogta e kényszerhelyzetet, s megbocsátotta a királyoknak a látszólagos apostasiát, jól tudván, hogy a veszély elmúltával önként vissza fognak térni a nemzeti egyház kebelébe. A mint hogy úgy is történt. Sőt Dúsan, ki mint tudjuk szinte több ízben alkudozott a pápával, végre hatalmának növekedtével egyenesen a katolicismus ellen fordúlt. Szigorú, sőt gyakran kegyetlen rendszabályokkal igyekezett a katolikusokat vallások elhagyására birni. A keleti hitű klerusnak meghagyta, hogy a katolikusokat minden módon törekedjék megtéríteni, a latin szertartású papságnak ellenben megtiltotta a keleti hit követőit egyházokba felvenni. A katolikusokká vált keleti hitűeknek vissza kellett térniök, büntetés terhe alatt, előbbi vallásokhoz. Katolikus nem lakhatott, s nem is házasodhatott keleti hitűek között mindaddig, míg ki nem tért. Szigorú büntetés érte azt, a ki katolikust mert elrejteni. Ily eszközökkel Dúsan sokat tett a katolicismus meggyöngítésére, s a keleti hit terjesztésére. Nem vallási buzgalom indította Dúsant a katolikusok üldözésére, hanem a Ne-

manja által utódainak örökségül hagyott vezéreszme: egységes egyház az egységes államban.

Miként az állam, úgy az egyház is Dúsan uralkodása alatt érte el fejlődésének tetőpontját, A császári cím oly teljes függetlenséget, oly valóban önérzetes a világ minden államaival egyenrangú önálló uralmat jelentett, hogy a szerb birodalom főpapja sem függhetett többé egy más hasonló állam egyházától. Az 1346-ik évben Szkoplyében tartott zsinaton, az összes szerb és bulgár papság jelenlétében, Dúsan az akkori szerb érseket II. Janityiját (Jonannikios) szerb patriarchiává proclamáltatta, megszüntetvén jövőre a kötelezettséget, hogy Byzanczhoz forduljon megerősítésért és székhelyéül Ipeket jelölvé ki. Kallistos a byzanci patriarcha, nem késett ugyan az anathema kimondásával, de oly hatalmas uralkodó mint Dúsan, ki nemcsak nagy birodalmat alkotott, de független egyházat is tudott teremteni, nem sokat törődött a Byzanczból ellene szórt átkokkal. Sőt a nemsokára Seresben tartott zsinaton, kimondotta, hogy a görög püspökök az egész birodalomból kiűzendők. Ha meggondoljuk, hogy ekkor már számos nem szláv tartomány is képezte Szerbia kiegészítő részét, még inkább meggyőződünk a felől, hogy Dúsan, nem miként nagyatyja a görög és szerb államok egyesítését, hanem egy tisztán szerbbé válandó birodalom alkotását tekintette feladatgúl.

A szerb egyháziak birtokairól, jogairól és részvételéről a közügyekben alább szólandunk, itt csak azt említjük meg, hogy a szerb hierarchia Dúsan idejében a főbb és az alsóbb rendű papságra oszlott. Amahoz tartozott: 1 patriarcha, mintegy 20 metropolita és püspök, néhány exarch, számos igumán vagy kolos-

tori főnök. Ehhez pedig a világi papok és szerzetesek nagy sokasága.

Mielőtt áttérnénk az állami élet egyes ágainak ismertetésére, meg kell emlékeznünk a különböző társadalmi osztályokról, azoknak jogairól és kötelezettségeiről s egymáshoz és az államhoz való viszonyukról. A közép-korban, midőn az állam a nem egyenlő mérvben jogosultak összességéből állott s midőn ezek épen a jogosultság mérvéhez képest, egymástól szigorúan elkülönzött osztályokat képeztek, az államnak majdnem egész tevékenysége a társadalmi osztályok kiváltságai és kötelezettségei által határoztatik meg. És ha mindjárt a társadalmi osztályok jelentősége és fontossága napjainkban, daczára a majdnem mindenütt meghonosodott jogegyenlőségnek, nem csekélyebb is, mint volt régente, mégis akkor a szokás vagy törvény által szentesített kiváltságok korában, jobban előtérbe lép, s hogy úgy szóljunk, inkább kézzel fogható. Mert ha jelenleg a művelt államok szervezetéről és annak működéséről meglehetősen tiszta fogalmakat nyerhetünk is, a nélkül, hogy mélyebben be kellene hatnunk például a nagy és kis földbirtokosok, a kapitalisták és munkások, az iparosok és kereskedők, a szellemi munkával foglalkozók s az értelmi proletariusok társadalmi osztályainak sajátos viszonyaiba, a közép-korban a különböző osztályok viszonyainak és jogosultsági körének ismerete nélkül, nem érthetjük meg kellően az állami tevékenység változatos mozzanatait sem.

Szerbiában is, mint Európának minden országában feltaláljuk a különbséget, mely egyes osztályok között, egy részről bizonyos jogoknak kiváltságos gyakorlatából, másrészről pedig e jogoknak hiányából támadott. Fentebb elmondottuk már, miként keletkezett a szerbek között

azon osztály, melyet legtalálóbban nemességnek nevezhetünk. Utaltunk több ízben arra is, hogy a szerb nemesség, daczára a látszólagos érintkezési pontoknak, nem tévesztendő össze a nyugot-európai feudális nemességgel. A szerb nemesség eredete egyeseknek, az egyenjogúak által bizonyos előljárói tisztségre való megválasztatásában keresendő. Természetes, hogy idővel a hatalom tényleges gyakorlata megszerezte az illetőknek azon tekintélyt is, mely már nem csak az eredetileg teljesítendő kötelesség, hanem a pusztá méltóság viselése által is bizonyos jogokat és kiváltságokat biztosított. És épen oly természetes, hogy e jogok és kiváltságok azon családokban, melyek azokat megszerezték, utóbb örökösödővé váltak.

A Nemanják korában a nemesség már mint nagy birtokokkal, számos kiváltsággal s az államügyekben döntő befolyással rendelkező igen hatalmas osztály jelentkezik. Többször volt alkalmunk látni, mily erélylyel tudott fellépni, még a királyokkal szemben is. És hatalma annál nagyobb volt, mert az egyes kiválóbb családok szorosabb összeköttetésben állván egymással, kiterjedt nemzetségeket képeztek. Egy-egy ily nemzetség, nemcsak tekintélyes fekvő jószágokkal bírt, a melyeken a jobbágyokon kívül még számos kisebb nemesi családok is éltek, hanem ezek felett bizonyos fennhatóságot is gyakorolt; nem ugyan a nyugot-európai feudalizmus értelmében, de mégis annyira, hogy gyakran nem csekély mérvű önállóságot fejthetett ki. A nemesség hatálmát még növelte azon kiváltsága, hogy a nemzetgyűlésekben a nem-nemesek kizárásával tanácskozhatott a közügyek felett, s hogy saját és jobbágysai ügyeiben bíraskodást gyakorolhatott. Ez azonban, csakis a polgári ügyekre vonatkozott, mert

mint látandjuk, a bűnügyek különbség nélkül a királyi, utóbb császári törvényszékek által intéztettek el.

Dúsan törvénykönyve megkülönbözteti a vlasztelikeket a vlasztelicsityektől, vagyis szószerint a nemeseket a nemeskéktől. Amazok a fő-, emezek pedig az alsóbbrendű vagy köznemességet képezték. Bajos meghatározni, hogy miben különböztek tulajdonképen egymástól. A nem-nemesek irányában kétségkívül egyenlő jogokkal bírtak s így a különbség csakis a maguk közötti viszonyokra vonatkozhatott, a mi leginkább abból tűnik ki, hogy Dúsan törvénye szerint, ha főnemes köznemest sértett meg, bizonyos bírságot fizetett, az ellenkező esetben pedig a köznemes nemcsak ugyanazon összeget volt kénytelen fizetni, de még meg is botoztatott. A nem-nemesre nézve azonban a büntetés mindig ugyanaz volt, akár fő- akár köznemest sértett meg. Valószínű tehát, hogy a sérelmi díj nagyobb vagy kisebb voltán kívül, a fő- és köznemesek között a tulajdonképi különbséget a nagyobb tényleges hatalom s az igény a kiválóbb hivatalokra képezte. Mert kétségtelennek látszik az, hogy a hivataloskodás általában az összes nemesség kiváltságai közé tartozott, csakhogy alighanem, legalább későbbi időkben a nagyobb hivatalok a fő, a kisebbek pedig a köznemesség jogköréhez tartoztak. Fogunk még bővebben szólni a hivatalokról, itt azonban csak annyit említünk meg, hogy a főnemesek által viselt címek, melyekkel kivált a királyság utolsó s a császárság egész idejében találkozunk, bizonyos hivatalos hatáskörtől látszanak származni. A zsupán és knéz egykor kisebb vagy nagyobb területek többé-kevésbé független administratív előjárói voltak, a vojvoda pedig szószerint azt jelenti, a mit a magyar hadvezér s valóban használtatott is mindenkor

ily értelemben. Ugy látszik azonban, hogy később ezen elnevezések, az efféle főméltóságokat gyakorló családokban örökösödökké váltak és nem egyszer pusztá czímgyanánt szállottak atyáról fiúra, még akkor is, midőn az illető nem teljesíté a czímnek megfelelő kötelességeket.* Dúsan idejében számos, a byzanci udvari és hivatalos hierarchiától kölcsönzött, elnevezéseket találunk Szerbiában. Voltak szevasztoktorok, caesarok, despoták stb. Mindezek udvari méltóságokat vagy főhivatalnokokat jelentettek, de valószínűleg csak mint czímek is adományoztattak. És hogy már előbb is kellett létezniök, kitűnik abból, hogy Nemanja első szülött fiát, Istvánt, a despota czímmel ruházta fel. Nyugot-európai czímeknek azonban nyomaira nem akadunk. Szerbia vallásilag, politikailag és társadalmilag határozottan az orientális-mus felé hajolt.

A nemesség azon birtokaitól — bástina — melyeket őseitől örökölt, vagy a teljesen szabad rendelkezés-jogával az uralkodóktól adományképen nyert, sem adót nem fizetett, sem szolgálmányokat nem teljesített, egyedül háború esetében volt köteles csapatokat és lovakat állítani, s személyesen részt venni a harczban. Mindazáltal a szerb nemesség nem volt teljesen ment a teherviseléstől. Dúsnak egy törvényéből azt lehet következtetni, hogy a nemesség is köteles volt a közterhekhez járulni és pedig részint természetben bizonyoz mennyiségű gabonával s egyéb terményekkel, részint pedig közelebbről meg nem határozott pénzösszegekkel. A bástina-birtokok tehermentesek lévén, a nemesség ezen adózása alighanem az úgynevezett prónia-féle föld után történhetett, mely mint

* Így például a mai Rómániában az egykori fejedelmek maradékai hercegeknek nevezik magukat.

látni fogjuk a bastinától különböző birtoklási czímet jelentett.

A nemesség lévén a fő földbirtokos, e helytlesz talán legczélszerűbb a különben is felette homályos birtokviszonyokról röviden megemlékezni. Mint mondtuk, különösen kétféle földbirtokot lehet megkülönböztetni: a bástinát és a próniát. A bástina oly földet jelentett, melyhez senki és semmi által meg nem háborítható teljes birtokjog volt csatolva. A bástinát »sem a császár, sem a király, sem a császárné erővel el ne vehesse, meg ne vásárolhassa, el ne cserélhesse« rendeli Dúsannak egyik törvénye. A bástina-féle birtok és keletkezése, miként már a hozzákötött feltétlen tulajdonjog is mutatja, a zadruga-rendszerre vezethető vissza. Minden zadruga és utóbb törzs bírtoka, kétség kívül eredetileg közös és teljesen független birtok volt. Ezen közösségi elvet még az állami legfőbb hatalom fejlődésében is nevezetes tényezőként láttuk szerepelni. Midőn később egyes családok nagyobb hatalomra vergődtek, s a törzsrendszert a mindinkább szűkebb körre szorító családok váltották fel, igen természetes, hogy hatalmuk növekedtével az egykori törzsvagyonból is mind nagyobb és nagyobb részt tekintettek sajátjuk gyanánt, mintegy önmagukat helyezvén az egykori törzs helyébe és jogaiba. Ezen birtokok aztán, mint ősi örökség, minden egyes család megtámadhatatlan tulajdonát képezték, melynek korlátlan birtoklási joga épen az ősiségen, s a régibb időkben élvezett függetlenségen alapult. Az ilyenmű birtokok voltak a bástinák. Már ezen felette valószínű fejlődés is önként feltételezte a tehermentességet. Mert az a souverénitás, melyet egykor a törzsek minden tekintetben gyakoroltak, s melyet a hatalmasabb családok, mint azok örökösei, maguknak igé-

nyeltek, későbbi időkben, az államiság fejlődésével, már csak a birtokviszonyokra terjedhetett ki. A bástinák valóban minden tehertől, úgy robottól mint adózástól teljesen mentek voltak. A nemesség ezen birtokai után csak egyetlen kötelezettséggel t. i. katonáskodással tartozott, a mi azonban az akkori időkben, legalább a nemességet illetőleg, inkább jognak mint kötelességnek tekinthető. Ezen teljes és korlátlan birtoklás természetes következménye volt az is, hogy a bástina-féle birtoknak a rajta lévő falvak, lakosok, templomok, sőt papok is, mintegy kiegészítő részét képezték, s hogy magával a bástinával együtt változtattak esetleg tulajdonost is. A hatalmasabb és vagyonukat folyvást nevelő családok mellett, a törzsnek kevesebb tekintélylyel bíró családjai nem vesztették el azonnal vagy legalább nem mindnyájan birtokaikat is. Az ilyenek ugyan lassanként elszegényedtek s bizonyos függési viszonyba is jutottak az előkelőbb családokkal, úgy hogy végre azon nem-nemesek közé soroltattak, kik, mint látni fogjuk, neropchoknak neveztettek. Ha azonban az ősi birtoknak bármely részét is megőrizték, azt még ezen állapotukban is mint olyat, tulajdon gyanánt megtarthatták. És valóban azt tapasztaljuk, hogy bástinát mindenki bírhatott, az uralkodó épen úgy mint a nemesek, az egyházi személyek, kolostorok, templomok és még a nem-nemesek is, ez utóbbiak azonban bizonyos feltételek alatt. Az ősi örökösödés mellett a bástina-szerzés módja gyanánt még a fejedelmi adományozást találjuk. Az adományozási jog, a szerbeknél, szinte a régi szervezet átalakulásából származott. A legrégibb időben, mint tudjuk, maga az uralkodás is a legfőbb hatalmat gyakorló család közös tulajdona gyanánt tekintetett; természetes, hogy ezen felfogás azon nézetre vezetett később, hogy miként a

valódi ősi birtok, mindenkor a fejedelmi család tulajdona maradt, melyben annak egyes tagjai osztoztak (miként ez például a Nemanjákat illetőleg Zétával történt), úgy az állam vagy legalább annak földjei a tényleges uralkodó szabad rendelkezése alatt álló tulajdont képeztek. E befogás nem korlátozta ugyan a bástinák teljes magán birtokát, de az uralkodónak jogot adott adományozás által ily bástina-nemű birtokokat teremteni, akár saját földjeiből, akár azokból, melyek a nemesektől elkobzás vagy bármily más oknál fogva a koronára, illetőleg a fejedelmre vissza szállottak, akár későbbi időkben a meghódított tartományokban szerzett állami (illetőleg fejedelmi) magánvagyonból. És e jogukkal a szerb fejedelmek, különösen a harczban szerzett érdemeket megjutalmazandó vagy az egyház fényét emelendő, sokszor és nagy kiterjedésben éltek.

Kérdés már, vajon a bástina tulajdonosa szabadon rendelkezhetett-e az ilynemű birtok felett, eladhatta, elajándékozhatta-e? E kérdésre a felelet se nem könnyű, se nem egyszerű. A fentebb említett korlátlan birtoklási elvből folynék a szabad rendelkezhetés joga is. És valóban Dúsan egyik törvénye, de régibb adomány-levelek is azt bizonyítják, hogy a nemesek, sőt még a nem-nemesek is a bástina féle birtokokat eladhatták, vagy az egyháznak ajándékozhatták. Ezzel szemben áll az a körülmény, hogy az adomány levelek a bástinákra vonatkozólag többnyire azon határozott megjegyzéssel élnek: hogy örökre adatnak és pedig nem csak az adományozottnak, de gyermekeinek, unokáinak, dédunokáinak és maradékainak is. Továbbá Dúsan törvényei pontosan meghatározzák, legalább a nemesekre nézve, az örökösödés rendjét a bástinákat illetőleg. Ugyanis a nemes bástináját gyermekei

öröklík, ezek nem létében pedig a testvér-gyermekek harmad iziglen. Végre egyes okmányok azt bizonyítják, hogy a nemesek adományozhattak ugyan az egyháznak birtokokat, de rendesen csak a fejedelem előleges engedélyével. Mindez azt látszik bizonyítani, hogy a bástinák felett a tulajdonos mégsem rendelkezhetett oly feltétlenül, mint azt a fentebb idézett törvény szavai szerint vélni lehetne. Ezen ellenmondás talán akként egyenlítettetné ki, ha Dúsan törvénykönyvének egyik ujabbkori szerb magyarázójával felteszszük, hogy csak az első tulajdonos bírt teljes rendelkezési joggal, a későbbiek pedig már csak feltételessel, a mi annyit tenne, hogy csak is az adományozott bástinák cserélhettek volna szabadon tulajdonost.

A földbirtok másik, de igen kevésbé ismert neme a prónia volt. Miután ez, mintegy a bástina ellentéte gyanánt tűnik ki, azt kell következtetnünk, hogy oly földet jelentett, melynek birtoklási joga nem volt oly teljes, mint a bástináé s hogy attól a birtokos már adózni is tartozott. És mivel a nem-nemes földművelőket a nemesek által birt prónia földeken látjuk megtelepedve, bizonyos szolgálmányokat teljesítve, talán nem csalódunk, ha a régi szerb prónia és a magyar úrbéres birtokok között némi (de csak is némi) hasonlatot vélünk észlelhetni. Dúsan törvénye szerint a próniát sem eladni, sem megvenni, sem elajándékozni nem volt szabad. Ezen rendszabály alighanem úgy értelmezendő, hogy a prónia föld kizárólag a nem-nemes földművelők számára volt fenntartva, nem ugyan tulajdoni, hanem csak haszonélvezeti joggal, de egyszersmind azonkötelezettséggel, hogy a nemes tulajdonosnak bizonyos szolgálmányokat teljesítsenek. Valószínű tehát, hogy a prónia a nemesi birtoknak azon a job-

bágyok számára kihasított részét képezte, mely felett különállólag a földesúr nem rendelkezhetett szabadon. Csakis midőn az egész nemesi birtok, tehát a bástina is minden hozzá tartozandóságával együtt, a szokás által szentesített módon tulajdonost cserélt, vonatott be a prónia is ezen általános birtokváltozásba a rajta lévő jobbággyokkal együtt, kik azonban nem fosztathattak meg annak haszonélvezetétől. Azon földeken, hogy úgy szóljunk jobbággy telkeken kívül, melyeken mint látni fogjuk, a neropch és otrok név alatt ismeretes nem-nemesek éltek, találunk még a falvak által egyetemlegesen használt közlegelőket és erdőket, melyek vagy a falusiak nyájainak eltartására szolgáltak, vagy pedig a vándor pásztoroknak (vlachok és albánok) bérbe adattak. Kétségtelen hogy a jobbággyok ezen közlegelők és erdők felett ép oly kevésbé rendelkezhetek, mint a prónia földek felett, melyeken megtelepedtek. Csak az nem bizonyos, vajon a földes úr is birt-e ezen falusi közös birtokon haszonélvezeti joggal vagy az egyedül a jobbággyok számára volt fenntartva. A nemesek saját jószágaikon kívül olykor fejedelmi (illetőleg állami) földet is birtak mintegy bérben vagy inkább ideiglenes haszonélvezetűl. Ez esetben azonban a jobbággyoktól semmiféle adót nem szedhettek, kivéven némi pénzt a lakházak után.

A nemesi jogokat nem csak szerbek, hanem ideg nek is elnyerhették. Dúsan törvénykönyve a szerbek mellett különösen görög és német fő- és köznemesekről emlékezik meg. A görögökre nézve határozottan kimondja, hogy bástináik, melyeket már előbb aranybullák által nyertek, s még bírnak «szilárdak» legyenek, azaz, hogy a szerbek által bírt bástina természetének mindenben megfelelő megtámadhatatlan tulajdont képezzenek. Ugyanez állott két-

ségkívül a német nemesekre nézve is. Hogy görögök és pedig számosan nemességet nyertek Szerbiában idő folytával, az a szoros viszonynál fogva, melyben a két nemzet egymáshoz állott, természetes. A német nemesek pedig, kétségkívül azon idegenek (többször német) kalandor fegyveres csapatok főnökeiből keletkeztek, kik a szerb királyoknak is nem egyszer felajánlották szolgálataikat. Önként felmerül itt a kérdés, hogy melyek voltak a nemesség elnyerhetésének kellékei és módozatai? E kérdésre biztos adatok hiányában nem válaszolhatunk. De talán némi jogosultsággal fel lehet azt tenni, hogy bástina-féle birtoknak az uralkodó által tett adományozása volt legalább az egyik mód.

Az egyház tekintélyes állásából és a klerus által gyakorolt nagy befolyásból önként folyt a papság kiváltságos jogosultsága is. A főpapság a politikai és magánjogi kiváltságok szempontjából kétségkívül osztozott mindazon előnyökben, melyeket a főnemesség élvezett. És e tekintetben úgy látszik, hogy a kolostorok is mint erkölcsi testületek ugyanazon jogokban részesültek. A patriarcha, a metropoliták és püspökök személyesen jelentek meg a nemzetgyűléseken, úgyszinte a kolostorok főnökei, az igumánok, ez utóbbiak valószínűleg mint a kolostorok képviselői. Az egyház mint olyan és pedig a világi épen úgy mint a szerzetes rend, szinte nagy terjedelmű bástinával bírt, csakhogy ezek nagyon természetesen nem az egyesek, hanem az egyház örökös tulajdonát képezték. Az egyházi falvak lakói általában felmentettek minden királyi vagy császári robottól s csak az egyháznak tartoztak szolgálmányokkal. Felettök az egyházi hatóság bíraskodott, miként az egyházi személyek felett is. Kétes azonban, vajon ez utóbbiak csak is egyházi vagy egyéb

polgári és büntető ügyekben is ezen egyházi törvénszékek hatóságától függöttek-e. És nem szólnak a létező források arról sem, vajon a főpapok tartoztak-e az egyházi birtokok után személyesen megjelenni a harczban vagy legalább embereiket katonáskodásra szorítani.

Az alsó papság már nem élvezett oly kiterjedt jogokat, mint a magas klerus. A szerzetesek, kik a kolostorokban laktak, s a kolostori birtokok jövedelmét élvezték, ha nem is gyakoroltak bizonyos jogokat személyesen, de legalább a világi hatalomtól teljes függetlenségben éltek. A világi papságnál már másként állott a dolog. Azon lelkészek, kik oly templomban végezték az isteni tiszteletet, mely saját, tehát egyházi vagyonnal bírt, teljesen fel voltak mentve azon terhektől, melyek a nemzetnek nememes osztályaira nehezedtek. Eltartásokról az egyház gondoskodott s meg volt határozva, hogy bizonyos darab föld hasítottassék ki számukra. Ha azonban a templom nem bírt saját vagyonnal, hanem például valamely nemes birtokán épült, ekkor a nemes földbirtokos tartozott a lelkészről is gondoskodni. Az ilyen pap nem hagyhatta el földesurát, kivéven, ha ez utóbbi nem volt képes őt kellően eltartani s ha az egyházi főhatóság intése után sem teljesítette e részben kötelességét.

De ha mindjárt az alsóbbrendű világi papság jogi állása némikép korlátolt volt is, úgy látszik személyes szolgálmányok tételére ez sem köteleztethetett. És általában az összes klerus, úgy az főbb mint az alsóbbrendűnek kiváltságos állásáról tanúskodik Dúsannak az a törvénye, mely arra, ki egyházi személyt (még egyszerű szerzetest vagy lelkészt is) megsért, minden osztály-különbség nélkül súlyos büntetéseket szab.

A nemesi és egyházi kiváltságos osztályokon kívül a

nemzet már csak oly osztályokból állott, melyek e kiváltságokat nélkülözték. Mindazokra, kik a jogosultság szempontjából, mintegy a nemességgel ellentétben említettnek a szebr vagy szebar név alkalmaztatik. * E kifejezés tehát magában foglalja mindazon osztályokat, melyek nem részesültek a nemesség előjogaiban. A szebrek tehát nem vehettek részt a közügyek intézésében, sőt nyilvános összejöveteleket sem tarthattak (természetesen politikai értelemben) a füllevágás és megbélyegzés büntetésének terhe alatt; a föld használata, esetleg birtoka reájuk nézve bizonyos a földesúrral szemben (lett légyen az a fejedelem, a nemesség vagy az egyház) teljesítendő feltételekhez volt kötve; saját bíróságokkal nem bírtak, hanem vagy a nemesi vagy az egyházi bíraskodástól függöttek ** és a nemesek ellen elkövetett sérelmekért nagyobb büntetést kellett szenvedniök, mint amazoknak, ha szebrt bántottak meg. A kiváltságokkal nem bíró osztály polgári és politikai állásának ezen ismertető jelei általános érvénynyel bírnak ugyan, de azért a szebrek között is több osztályt különböztethetünk meg, melyek mindegyike sajátos jogkörrel bírt.

Létezett-e Szerbiában polgári osztály? E kérdésre határozottan nemmel felelhetünk. Oly polgárságot t. i. a minőt Nyugot-Európában, különösen Olaszországban s még a félig szláv dalmát városokban is találunk, Szerbia nem mutathat fel. Szerbiában ez időszerint még nem kép-

* Hasonló ellentét ez ahhoz, mely Franciaországban a noblesse és a roture, vagy a noble és vilain között létezett a legtágabb értelemben.

** A királyi vagy császári bíróságokról nem szólunk itt, mert ezek rang és osztály-különbség nélkül az állam összes polgárai felett ítélték bizonyos ügyekben.

zódtek nagyobb városok, erőteljes városi élet nem fejlődhetett, az ipar nem haladta túl a kezdetlegesség stadiumát, kereskedéssel majdnem kizárólag idegenek foglalkoztak. Ily viszonyok között nem csoda, ha polgárság sem képződhetett. Mindazáltal a várak vagy megerősített helyek lakói (s ily várak az akkori harczias időkben nagy számmal lehettek) élveztek bizonyos előjogokat. Legalább Dúsan törvénykönyve hivatkozik arra, hogy azelőbbi aranybullák által, a váraknak adományozott jogok épségben fenntartassanak s azokat még a császár se változtathassa meg. Miből állottak e jogok, arról nem bírunk tudomással; a Dúsan-féle törvénykönyv egyes helyeiből azt lehetne következtetni, hogy a várbeliek azon kiváltsággal bírtak, hogy ügyeiket a vár előljárósága és a várban székelő papság előtt intézhették el és hogy talán az erődítmények felépítéséhez és kijavításához szükséges munkán kívül egyéb szolgálmányokat nem teljesítettek, de azután úgy látszik, tartoztak az átutazó idegeneknek szállást adni és őket eltartani. A várakhoz és városokhoz tartozó földek azonban aligha a lakosok tulajdona voltak. Inkább fejedelmi, illetőleg állami birtok gyanánt tekinthetők azok, melyek az erődített helyekhez csatolva némikép más természettel bírtak, mint akár a bástina, akár a prónia földek.

Az alighanem csekély számú kézműves, mesterember és kereskedő kivételével, kik valószínűleg a várakban s városokban telepedtek meg s talán a polgárság azon nemét képezték, melyről az imént szólottunk, a szebrek vagyis a kiváltságokkal nem bírók nagy tömege a földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó népből állott. Teljes egyenlőség ezen osztályban sem létezett, hanem a személyes szabadságot, a szolgálmányok teljesítését s a

birtoklási jogot illetőleg itt is némely különbségeket észlelhetünk.

Első sorban a neropchok vagy meropchokról kell szólanunk. Már maga ezen osztály elnevezése némi felvilágosítást ad annak keletkezése felől. A noropok a thrák eredetű péón népfajnak egyik törzse voltak, kiknek ősi lakhelyei leginkább a Vardár völgyében keresendőek. Midőn a szerbek Heraklios császár korában a Balkán félszigetre bevándoroltak, a kelta, góth, szláv és avar betörések következtében elpusztított vidékeken, az ősi thrák lakosságnak még csak némi maradványait találták. Ezek is a hegyek közé vonúlva, vagy félreeső völgyekben meghúzva magukat, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Nem szenved kétséget, hogy e békés thrák törzsek, melyek ekkor talán már részben el is szlávosodtak, nem szegültek ellene a szerbek megtelepedésének, hanem egyszerűen elismerték új uraik fennsőségét, szívesen viselvén egyszersmind a reájok rótt terheket is, csak hogy lételüket ne veszélyeztessék. A századok folyamában ezen alattvalók elszerbesedvén és a szerbek közül is mint fentebb láttuk sokan hasonló sorsra jutván, a nemeség mellett lassanként kifejlődött a földművelőknek számra nézve okvetlenül legnépesebb osztálya. A thrák noropoktól csak a neropch név maradt meg.

A neropchok (a kiket tulajdonkép jobbágyoknak is nevezhetünk) ahhoz képest, a mint oly falvakban laktak, melyek a fejedelem vagy valamely nemes vagy az egyház birtokán léteztek, fejedelmi (császári), nemesi vagy egyházi neropchoknak neveztettek. A földbirtokos irányában, lett légyen az a fejedelem, valamely nemes vagy az egyház, miután ezeknek birtoklási joga a nép többi osztályaival szemben azonos volt, a neropchok is valószínűleg ugyan-

azon kötelezettségekkel birtak. E mellett azonban még egyéb szolgálatokat is kellett végezniök a fejedelem vagy állam javára (e fogalmakat egyenértékűeknek vévén, a mi az akkori felfogásnak különben is megfelel). Némely esetekben a neropchok e kötelezettségeknek mindkét nemét teljesítették, olykor azonban az egyik, például a fejedelmi robot alól felmentettek. Általában a neropchok teljesítményei tényleg végzett munkából, vagy robotból és adózásból állottak. A robot igen sokféle volt. Szántás, aratás, széna-kaszálás, a szőlők megművelése, sólymok és vadászebek gondozása, a fejedelemnek vagy némely hivatalnokoknak kíséretet adni, podgyászukat szállítani, a várak építésénél dolgozni, katonatartás, stb. mind oly személyesen végzendő teljesítmények voltak, melyek a neropchok terhére estek. Ezenkívül pedig adózni is tartoztak és pedig részint természetben, részint pénzben.

Az oly neropchok a kiknek földesura a fejedelem vagy állam volt, alighanem úgy az összes robotra, mint a teljes adózásra köteleztettek. — Az egyházi neropchok ellenben, azok t. i. kik a templomoknak vagy kolostoroknak adományozott földeken laktak, az adományozás alkalmával felmentettek az uralkodók által, nemcsak a fejedelmi robottól, de még az adózástól is. Tartoztak azonban az egyháznak dolgozni. — A nemesi földeken élő neropchok végre bizonyos munkát tartoztak végezni a földes úr javára, s e mellett adóztak is, sőt kétséggkívül azon robotot is teljesítették, a melyet fentebb államinak neveztünk. — A nemesi földesúrral szemben a neropch kötelezettségei a következők voltak. Dúsan törvénye szerint: a neropch két napot tartozott földesurának dolgozni hetenkint, s ezen felül évenként egy (mint a törvény kifejezi magát császári) perpert adni. A napszám természe-

tesen földművelési munkákra fordítottatott. Különösen hangsúlyozza ezen törvény, hogy egy napszám (kétségtelenül nem hetenkint, de évenként) szénakaszálásra, egy pedig a szőlők megművelésére fordíttassék, ha pedig a földesúrnak szőlője nem volna, úgy ezen napszámot más munkára is használhatja. A mi már a neropchok által évenként fizetendő perpert illeti, ez miként azt a császári kifejezés is jelzi, valószínűleg az állami adó egy részét képezte s a nemesek a neropchoktól beszédett ezen összegből rótták le adójukat. Ugyanis Dúsánnak egyik törvénye megnevezvén a császári (állami) jövedelmeket, melyek a szok, namet és arács, elrendeli, hogy «minden ember» (tehát nemes és nem-nemes különbség nélkül) bizonyos mennyiségű gabonát természetben (szok) és e mellett pénzt is (namet és arács) tartozzék adni. Valószínű tehát, hogy a neropchok által évenként fizetett összegeket a nemes földbirtokosok vagy egészben vagy legalább részben, mint közadót a fejedelmi kincstárba szolgáltatták be.*

Az említett napszámokon és perperen kívül a földesúr más munkát vagy teljesítményt nem követelhetett a neropchoktól. Sőt a mit a neropch ezen földesúri munkálatok teljesítése mellett még szerzett, az egészen az ő

* A királyi adománylevelekben és egyéb okiratokban kis és nagy robot említetik. Mily munkálatok tekintettek nagy és milyenek kis robotnak, ezt sehol sem találjuk határozottan kimondva. És ezért csak gyanítani lehet, hogy nagy robot volt a terhesebb munka, talán az olyan, melyre a falú összes lakossága köteleztetett, mint például a szántás, széna kaszálás, aratás, várépítés, katonatartás stb. A kisebb robot pedig általában a könnyebb és egyes neropchok által is teljesíthető munkát jelentette, milyen volt talán a sólymok és kutyák gondozása, a kiséretadás, podgyász szállítás stb. kötelessége.

sajátja volt. A neropchok e mellett még földet is szerezhettek tulajdonuk gyanánt. Az a földesúri birtok, melyen a neropchok éltek, prónia föld volt. Kétségkívül ennek használata fejében voltak kötelesek a földesurnak munkálatokat teljesíteni, melyeket az valószínűleg a bástina földek megművelésére fordított.

A neropchok azonban a prónia földek hasznélvezete mellett, a miért robotot és adózást tartoztak teljesíteni, még bástinákat is birhattak teljes tulajdoni joggal és szabad rendelkezéssel. Említettük fentebb, hogy mily fejlődés következtében maradt még a későbbi időkben is bástina birtok a nem-nemesek (neropchok) kezeiben. De e mellett a törvény világos szavai szerint, vásárlás által is szerezhettek ily birtokot. Ez pedig kétségkívül nem volt nemesi bástina, a melylyel úrbéri tartozások voltak egybekötve, hanem más neropch bástinája. Az úrbéri kötelezettségből önként következett az, hogy a neropch oly bástinát, melyen már földművelők (= jobbágyok) voltak megtelepedve nem birhatott. A neropchnak tehát saját bástináját magának kellett megművelnie és ha ezt nem tette vagy nem tehette, úgy látszik jogában állott a nemesnek, kinek birtokaiban foglaltatott a neropch bástinája, ezt elfoglalni, miután a neropch személyes munkára köteleztetvén, természetesen másnak munkáját nem vehette igénybe. E mellett azonban a neropch bástinája is, ezen birtoknem általános természetéhez képest, a terhektől ment volt, de nem a neropch a szoktól és arácstól, melylyel mindenki különbség nélkül tartozott és nem lehetetlen, hogy a bástina után, — miként a nemesek — szinte saját költségén tartozott katonáskodni.

A prónia földeken, tehát teljes úrbéri viszonyban élő neropchoknak, a földesúr engedelme nélkül nem volt

szabad elköltözniök. És ha mégis eltávoztak, joga volt a földesúrnak őket visszahozatni s még e mellett igen érzékenyen meg is büntetni. Mindazáltal Dúsan törvényeiben a neropchok minden önkény ellen megvédetnek. Szigorúan tiltva volt a földesúrnak, a törvény által megszabott szolgálmányokon kívül egyebet követelni a neropchtól. És ha a földesúr törvényteleniséget követett el a neropchon, ez utóbbinak szabadságában állott földesura ellen (lett légyen ez valamely nemes, az egyház vagy maga a fejedelem) a rendes törvényszék előtt fellépni. Senkinek sem volt szabad a neropchot meggátolni abban, hogy a császári törvényszékekhez forduljon. Ha pedig pörét megnyerte, a bíró biztosítani tartozott a neropchot, hogy földesurától a kártérítést valóban meg fogja kapni. A földesúr pedig e miatt nem bántalmazhatta a neropchot.

Nem szükséges Dúsan ezen intézkedésének nagy fontosságát kiemelni. Tény, hogy egyike a nem-kiváltságos osztályok oltalmát célzó legnevezetesebb és legmértányosabb rendszabályoknak, a melyet a XIV. században Európának kevés állama mutathat fel.

Decsanszki István idejében a neropchok mellett még a szokalynikok és falusi mesteremberek is megemlíttetnek. Nem bizonyos, hogy a szokalynik elnevezés mily értelemben használtatott. Csak azt látjuk, hogy a szokalynikok és mesteremberek az egyházi földeken fél annyi robotot tartoztak teljesíteni, mint a neropchok.

A nem-nemesek osztályához tartoztak még az otrokok is. Ezek is, miként a neropchok, a kiváltságos birtokosok prónia földjein megtelepítve, szinte földműveléssel foglalkoztak és ugyanazon munkára és adózásra köteleztettek. Mindazáltal helyzetük különbözött a neropchokétól. Ugyanis az otrok tulajdoni czímen földet nem bírha-

tott, magánügyeinek elintézése a földesúr fóruma elibe tartozott, míg a neropchok a rendes bíróságokhoz folyamodtak * és végre úgy látszik, hogy a törvény sem nyújtott az otroknak annyi óltalmat a földesúr hatalmaskodása ellen, mint a neropchnak. Kétségtelen tehát, hogy az otrokok nélkülözték még azon előnyöket is, melyekben a neropchok részesültek. Vajon az otrokok valóságos rabszolgáknak tekintendők-e, mint némelyek vélik, vagy csak a földhöz ragadt, de azért mégis némi személyi jogokkal bíró jobbágyság egy faját képezték-e, e kérdés megfontolására jelenleg nem bocsátkozhatunk.

A kiváltsággal nem bírók osztályához tartoztak még a vlachok, albánok és szászok. Miként ez elnevezések is mutatják, eredetileg a szerbektől eltérő nemzetiségeket jelöltek meg. A vlachok és albánok épen úgy mint a noropok, a thrák-illyr félsziget régi lakóinak maradványai voltak. Ha a noropok, mint nép, el is tűntek, a makedonovlachok és albánok még maig is ismeretesek a Balkán félszigeten s különösen az utóbbiak sziklás hazájokban némi függetlenséget élveznek a gyöngye török uralom alatt. A szerbek beköltözködésekor a vlachok és albánok, a barbar hadjáratok által a hegyek közé szorítva, leginkább állattenyésztéssel foglalkoztak. Legalább e két név alatt a régi szerb okiratokban a vidékről vidékre költözködő pásztorok értetnek. A szerbek megtelepedése és elszaporodása után ezen elnevezések kétségkívül elvesztették nemzeti-ségi jellegüket s általában a kizárólag állattenyésztéssel foglalkozó néposztály megjelölésére használtattak. Az

* Büntető ügyekben az akkor Szerbiában általánosan elfogadott elv szerint a császári törvényszékek ítélték az állam összes lakói felett.

ilyen pásztorok nyájaikkal az egész országot bekalandozták, keresvén a czélszerűbb legelőket, melyekért bizonyos díjat, állatokban vagy pénzben tartoztak fizetni. Különben jogok és kötelezettségek tekintetében helyzetük valószínűleg hasonló volt a neropchok helyzetéhez. Ugyanezt lehet mondani a szászokról is, vagyis azon németekről, kik még Vladisláv korában bevándoroltak s a bányákban dolgoztak. Utóbb kétségkívül ezek is elszerbesedtek s a szász név alatt az erdőkben favágással és alighanem szénégetéssel foglalkozó nem-nemes alattvalók értettek.

Már eddig is többször volt alkalmunk az állam szervezetéről, annak politikai és jogi viszonyairól és közegeiről, más tárgyakkal kapcsolatban, legalább futólag megemlékezni. Helyén lesz tehát ha most kissé bővebben foglalkozunk e kérdésekkel.

A szerb állam kormányformája, mint tudjuk, monarchikus volt és pedig sok tekintetben korlátozott. Az a befolyás, melyet a zadruga tagjai tanácsadás és megbeszélés által a sztarjesinára, majd utóbb a zsupánok a főzsupánra gyakoroltak, később a nemességre ment át. A királyok hatalma éppen nem nevezhető önkényesnek. Elhatározásaikban többnyire a nemesség tanácsaihoz voltak kénytelenek alkalmazkodni. Különben is a közügyek közös megbeszélése, oly ősi szláv szokás, mely minden szláv népnél s így a szerbeknél is a legrégibb időktől fogva, feltalálható. Leginkább ennek a körülménynek lehet tulajdonítani, hogy noha a királyi hatalom, különösen Milutin óta, mind erőteljesebben nyilvánult is, a nemesség által igényelt particularisticus befolyással szemben, a közös tanácskozások hagyományos szokása nemcsak fennmaradt, sőt azok éppen Dúsan korában már majdnem mint törvényhozó testületek jelentkeznek.

Szabórokkal (szószerint gyülekezet) vagy nemzetgyűlésekkel már Nemanja korában találkozunk. Ily szábor által határozhatta el Nemanja a bogomil-féle eretnokség üldözését, ily száboron mondott le az uralkodásról. De azért kétségtelen, hogy akkor még a szábor tisztán csak tanácskozó testület volt, arra hivatva, hogy meghallgassa a fejedelem akaratát, s azt elfogadván, mintegy a nemzet által szentesíttesse. És ily értelemben az ily száborok ismét csak a fejedelmi hatalom növekedését mozdították elő, az egyes hatalmasabb főúrak által különállólólag gyakorolt befolyások rovására. Már Nemanja idejében is a világi fő és köznemesek, a vojvodák és harczosok mellett a száborokon megjelentek az egyházi főbb méltóságok is. Akkor talán ez utóbbiak még nem bírtak döntő szóval az ily gyülekezeteken, de később a klerus hatalmának növekedtével, a száborokon is mind fontosabb szerepet játszottak az egyházi tagok. Azon szoros kapocsnál fogva, mely a királyság és az egyház között létezett, alig kételkedhetünk a felett, hogy az utóbbinak befolyása legtöbbszörre amannak javára érvényesült. És ez egy másik oka annak, hogy miért engedtek épen a legerélyesebb fejedelmek szabad fejlődést ez intézményeknek. Sokkal kevésbbé ismerjük e nemzetgyűlések hatáskörét, hogysem arról behatóan szólhatnánk. Ugy látszik azonban, hogy a legfontosabb állami ügyek képezték a tanácskozás tárgyát. A háború és béke kérdései nem egyszer ily száboron döntettek le. A királyok megkoronázása szinte a nemzetgyűlés jelenlétében történhetett. Nagy befolyással bírt a szábor vallási ügyekre is. Nemanja, mint érintettük, az eretnokség üldözését egy nemzetgyűlés által mondatta ki és pedig nem minden előleges ellenzés nélkül. Később a püspökök s végre a patriarcha megválasztatása is a világi és egyházi

főurakból álló szabor hatásköréhez tartozott. Némely okirat azt látszik bizonyítani, hogy Decsanszki István ideje óta a kolostoroknak tett királyi adományozások s talán még némely nagyobb hatalommal felruházott tisztviselők kineveztetése is a nemzetgyűlés megerősítését igényelték. Dúsan uralkodása alatt pedig azt látjuk, hogy híres törvénykönyve egy nemzetgyűlés által vitattatik meg és fogadtatik el, a minek következtében nem csak Dúsánnak, hanem közvetlen elődjeinek némely rendeletei is törvényerőre emelkednek.

Tagadhatatlan tehát, hogy a száborok jelentősége a Nemanjától Dúsánig terjedő időszakban határozottan fokozódik s hogy a császárság első éveiben a nemzetgyűlés már majdnem a valóságos törvényhozó testület jellegével bír. Mindazáltal kétségtelen az is, hogy a szábor összehívásának joga, a tanácskozás helyének meghatározása s valószínűleg a megbeszélendő ügyek kijelölése is, az uralkodónak kizárólagos jogát képezte. És ha mégis a királyok több ízben hívtak össze száborokat, tették ezt, nem mintha erre kötelezettek lettek volna, hanem mert az ősi szokás úgy kívánta s mert ez érdekeiknek is megfelelt. Az pedig igen természetes, hogy az uralkodók saját székhelyükön tartották meg a nemzetgyűléseket is. A fejedelmi székhely a királyok idejében igen gyakran változott.

A szerbek ősi politikai szervezetéből folyt a nemesség jogosultsága, részt venni az uralkodó tanácsában s utóbb a nemzetgyűlésekben. A zsupánsági rendszer fejlődéséből magyarázható, hogy eleinte a többé kevésbé független tartományi előjárók szerepeltek mint a főzsupán tanácsadói. Nemanja korában is tehát, midőn már e kisebb tartományi főnökök függetlenségüket elvesztették s a feje-

delem közvetlen hatalma alatt álló kormányzókká lettek, leginkább ezen magasabb rangú hivatalnokokat nevezik meg a régi okmányok első sorban, a többi nemesek előtt, mint a nemzetgyűlés tagjait. De már ekkor is és később még inkább a száboron, az összes, tehát úgy a fő mint a köznemesség megjelenhetett. És hogy a főpapok is meghivattak az ilyen tanácskozásokra, az az egyház növekvő befolyásából önként folyik. A száboron részt vehettek tehát az uralkodó maga, az uralkodó gyermekei és miként több példa bizonyítja neje is, továbbá a főpapság, az alsóbb rendű aligha nem képviselői által és a nemesség. Úgy látszik azonban, hogy a Dúsant megelőző időkben már olyanok is jelentek meg a nemzetgyűlésen, kik nem tartoztak a két kiváltságos osztályhoz. Ugyanis Dúsan egyik törvénye azt rendeli, hogy szebar ne lehessen tagja a szábornak; és ha mégis megjelenék ott, szigorú büntetéssel fenyíttessék. E törvényre nem lett volna szükség, ha a nem kiváltságos osztályok legalább meg nem kísérelték volna már, szinte részt venni a köztanácskozásokban.

A nemzetgyűlésen kívül a királyi hatalmat korlátozták még azon szűkebb körű tanácskozmányok is, melyeket a fejedelmek fontosabb ügyekben, kisebb számú oly főurakkal tartottak, kik kétségkívül bizalmukat birták. E tanácskozásokból nem fejlődött ki ugyan rendszeres államtanács, de a királyok sokszor folyamodtak azokhoz. Igaz hogy ily módon a felelősséget is, nem egyszer elhárították magukról. Ily előleges tanácskozás következtében fosztatta meg szemevilágától fiát Milutin, és ölette meg atyját Dúsan.

A fontosabb államügyekben tehát a fejedelmi hatalom nem nyilvánulhatott korlátlanul, de a közigazgatást illetőleg már teljesen függetlenül intézkedhetett. A szer-

bek ősi politikai szervezete, mint láttuk, a legalsóbb foktól a legfelsőig tehát a zadrugában, a zsupánságokban és az államban egyaránt, csak tanácsadási jogot ad az egyenlően jogosultaknak, a végrehajtó hatalmat azonban az eleinte választott, később örökösödővé vált előljárók kezeiben összpontosítja. Szerbiában önelhatározáson és végrehajtáson alapuló autonomicus fejlődést nem észlelhetünk. Figyelemmel kívül hagyva a különben is felette homályos és kevésbé ismert zsupánsági korszakot, a Nemanják idejében már az egész közigazgatást, sőt sok tekintetben az igazságszolgáltatást is, központosítva találjuk és talán csakis a falusi előljáróság kivételével, mindenütt a fejedelem által kinevezett tisztviselők intézték a közigazgatás ügyeit, Mindazáltal a tisztviselők igen sok esetben egyszersmind méltóságok is voltak; a hivatal elnevezése időfolytával címme változott; de látjuk azt is, hogy ugyanazon kifejezés majd a hivatal, majd pedig csak a cím megjelölésére használtatik és koronként új hivatalok és méltóságok keletkeznek, régiek tűnnek el vagy értelmet cserélnek. Nem lehet meglepő azok után, a miket a nemesség törekvéseiről több ízben volt alkalmunk elmondani, hogy a nagyobb tartományok kormányzói gyakran igen nagy hatalmat összpontosítottak kezükben, hogy azt nem egyszer felette önkényesen használták, sőt olykor saját uralkodóik ellen is fordulván, még a teljes függetlenség kivívását is megkísérették. Mindezen ingadozások természetes következményei a kor fejletlenségének s a királyi hatalom és a nemesség között folyt küzdelemnek. De azért a tény, hogy Szerbiában autonomicus alakulások nem léteztek, s hogy az összes közigazgatás a fejedelmi hatalom kizárólagos hatáskörét képezte, azon egy megszorítással, hogy csakis nemesek tarthattak igényt a hivata-

lokra, e tény mondjuk, mindenesetre kiváló figyelmet érdemel Nyugot-Európának ezen időszakban észlelhető fejlődésével szemben.

Hivatalviselésre, mint említők, egyedül a nemesség volt jogosítva. És pedig alighanem a főbb hivatalok, melyek egyszersmind méltóságok is voltak s igen gyakran az udvar fényének emelésére is szolgáltak, a főnemesség soraiból töltettek be, míg a kerületi hivatalokra a köznemesség alkalmaztatott.

Egész Szerbia nagyobb tartományokra és kisebb kerületekre vagy zsúpákra oszlott fel. Minden zsúpában volt egy megerősített hely, vagy vár, mely annak mintegy középpontját képezte. A nagyobb tartományok élén korábbi időkben a knézeket és zsupánokat találjuk. Nem szenved kétséget, hogy ezek az egykor többé-kevésbbé független törzsfőnökök utódjai voltak, ha mindjárt nem is örökösödési joggal. Kétségkívül igen kiterjedt hatalmat gyakoroltak tartományaikban, saját hadsereggel bírtak s a nemesek is alájuk voltak rendelve. Ugy tűnnek fel tehát némileg, mint a nyugot-európai hatalmas hűbéresek. A különbség közöttük és ezek között lényeges. A tartomány, melynek élén állottak nem volt hűbér, hanem az állam közvetlen része, melynek csak igazgatása volt reájuk bízva. Mindkét elnevezés utóbb inkább cím gyanánt használtatott, de úgy látszik a knéz rangban megelőzte a zsupánt. A knézek mellett még főknézekről is megemlékeznek a régibb okmányok. Így Nemánja, midőn első szülött átadta a főzsupánságot, második fiának Vúkánnak a főknéz czímét adományozta egy tartománynyal. A főzsupán cím a királyság megalapítása után úgy látszik többé nem használtatott. A knéz kifejezés azonban nem csak a legmagasabb, hanem egyszersmind a legalacsonyabb tiszt-

ség megjelölésére is alkalmaztatott. A hatalmas főnemsek, kik nemcsak a nemesség, hanem a tartományi kormányzók sorában is az első helyet foglalták el, épen úgy knézeknek neveztettek, mint a falusi előljárok. A knéz szó ugyanis hasonló értelemmel bír, mint a sztarjesina és így természetes, hogy ugyanazon fogalom kifejezésére használtatott az állami szervezett különböző fokozatain.* A vojvoda a hadsereg vezére volt. De ez elnevezés is utóbb méltósággá változott. Boszniában pedig tartományi kormányzók is viselték e címet. A nevezetesebb főbb hivatalnokok között találjuk még a kaznac-ot és a logotet-et, ez utóbbit úgy látszik csak Dúsan ideje óta. A kaznac kiestárnoki tisztet teljesített, míg a logotet valószínűleg a császári iroda főnöke volt. A logotet mellett működött a diák mint irodai tisztviselő. Ezen utóbbi hivatalra alighanem nem-nemesek is alkalmaztathattak. Nagy fontossággal bírtak az úgynevezett kraisnikok vagy a határtartományok és várak kormányzói is, kik a tartomány igazgatásán kívül különösen ay ország határát, minden ellenséges betöréstől, tartoztak megóvni.

Nem sorolhatjuk itt elő mindazon alsóbb rendű hivatalokat, melyekről részint a régibb okmányokban, részint Dúsan törvényeiben említés történik, de melyeknek hatásköre jórészt ismeretlen. A kiválólag közigazgatási hivatalnokok közül leginkább csak a kefaliát (mely név a görög *κεφαλῆ* szótól származott s csak későbbi időben jött használatba) említjük meg, ki valószínűleg hasonló hivatalos teendőket teljesített, mint a több helyt előforduló premikija (primicerus) és vladalacz. A kefalia a kerület vagy zsúpa székhelyét képező várban tartózkodott és

* A jelenlegi Szerbiában is a fejedelem s a falusi előljáró egyaránt knézeknek neveztetik.

hatalma kiterjedt nem csak a várra, de a kerületre is. Az összes közigazgatási és rendőri teendők az ő kezeiben összpontosultak. Ő ügyelt fel a rendre úgy a várban mint a kerületben; az útakra öröket állított a közbiztonság érdekében és pedig saját felelőssége alatt. Ugyanis hantások megraboltattak, a kefalija volt köteles őket sajátjából kárpótolni, fenmaradván kártérítési keresete a (természetesen elfogott) rablók ellen. A börtönök szinte reá voltak bízva. De bírság terhe alatt tiltatott, hogy bárkit is a börtönbe befogadjon «császári levél» vagyis ítélet nélkül. E mellett a kefalija mint bíró is szerepelt a várbelieknek egymás közt és a kerületbeliekkel folytatott ügyeiben. Mindezen szolgálataiért némi jövedelmeket húzott, s a várbeliek köteleztettek az élelmi szereket fele áron adni el a kefalijának. Kisebb rendű, hasonlólag közigazgatási tisztviselők voltak még többek közt a presztavnik vagy prisztavnik, a szevaszt, prebegar stb. A vámok kezelése a czarinik hivatása volt. Nem csak a határon átvitt, hanem az ország belsejében eladott áruk után is bizonyos díjak fizettettek, melyeket a czarinik szedett be. Ezen hivatalnok a kereskedelmi és vásári ügyekben bíraskodott is. Súlyos bírságra ítéltetett a czarinik, ha hivatalos hatalmával saját érdekében visszaélt.

A szerb királyi, utóbb császári udvarban egész sorát találjuk az udvari méltóságokat viselő főuraknak. Ilyenek voltak a deszpot, szevasztokrator, készar (caesar), proto-szevaszt, protovesztiar, protoszpatar, dvorodrzsicza, sztjegonosa *) stb. A két utolsó szerb elnevezés, melyek annyit jelentenek, mint udvarmester és zászlóvivő, már az illetők tisztét is kifejezi; a többiek a byzanci udvari hierarchiá-

* E neveket a szerb kimondás szerint írjuk, mely esetben eltér az eredeti görögtől.

tól kölcsönöztettek, s ezek közül is legalább a protoszpatar alig szorúl bővebb magyarázatra. A deszpot, szevasztokrátor, készar és protoszevaszt úgy látszik a legfőbb méltóságok megjelölésére használtattak, s mint már említettük, olykor az uralkodók fiainak vagy rokonainak adományoztattak. Ennyiben tehát ez elnevezések nem csupán hivatalokra vonatkoztak volna, mivel azonban úgy Dúsan idejében, mint közvetlenül utánna a nagy tartományok kormányzóit e címek némelyikével látjuk felruházva, azt vélhetnők, hogy azok nem pusztá címek voltak, vagy legalább nagyobb tekintélyt kölcsönöztek a hatalmas főuraknak.

A régmúltból származó jogi intézmények eredetét és jelentőségét pontosan kimutatni és körvonalozni még a legműveltebb nemzeteknél is felette nehéz feladat. Az ellentétes nézetek, melyek minden egyes ily intézményt, illetőleg a jogtörténettel foglalkozó íróknál találhatók, eléggé bizonyítják ezt. De még nehezebbé válik e feladat oly népnél, mint a szerbek, melynek múltjáról csak felette gyér és hiányos adatok jutottak el hozzánk, s mely épen akkor veszté el nemcsak állami önállóságát, de nemzeti létét is, midőn a múltból örökölt alakulások alapján a civilisatio ösvényére lépett, a minek következtében megszakadt örökre a folytonosság is, mely a régibb intézmények, s az újabbak között más országokban észlelhető s ezekről amazokra enged következtetést vonnunk.

Ily körülmények között, természetesen csak igen hiányos és sok tekintetben hézagos képét adhatjuk a szerb birodalom jogi viszonyainak és az igazságszolgáltatásnak.

Dúsan idejében a bíráskodás is, miként a közigazgatás nagy részint az állam által kezeltetett. Háromféle tör-

vényszéket találunk, melyek mind királyi vagy császári nevet viselnek. A bírók (talán csak a falusi knézek kivételével) állami hivatalnokok voltak. A várakban és a hozzájuk tartozó kerületekben mint már említettük volt, a kefalija gyakorolta a birói tisztelet. A falusi községekben, a kisebb ügyekben a kerületi vagy falusi előljárók ítélték, *) az egész országban pedig a fontosabb ügyekben maga a fejedelem, vagyis az általa kinevezett királyi vagy császári bírák, kik vagy az udvarnál tartózkodtak, vagy pedig időnkint bejárták a tartományokat a szegény népviták ügyeinek elintézése végett. A kereskedelmi ügyek a czarinik hatásköréhez tartoztak. Minden egyes bíró vagy bíróság végérvényesen hozta ítéletét; legalább nem találjuk annak nyomát, hogy az egyiktől a másikhoz fellebbezés történt volna. A terület, melyen minden bíró az igazságszolgáltatást gyakorlá, meg volt határozva és mindenki csak saját bírájához fordulhatott. Miután rendszerezett törvények még nem léteztek, s Dúsan gyűjteménye is igen sok kérdést érintetlenül hagyott, igen természetes, hogy a bírák saját belátásuk szerint és a hagyományos szokásnak megfelelőleg hozták ítéleteiket. A törvénykezési eljárás, miként másképen nem is lehetett, szóbeli volt. Mindazáltal a bírák már írásba foglalták az ítéletet, és pedig két példányban. Az egyik a végrehajtónak adatott át, a másikat a bíró megtartotta. Az ily írott bírói ítéletnek mindenki feltétlenül engedelmeskedni tartozott. És írásbeli rendelet nélkül nem volt szabad senkit sem bebörtönöztetni. 500 perper bírság terhe alatt. A pörlekedő feleknek tiltva volt a bíró előtt egymást

* Lehet, hogy a falusi knézek a község által választottak s ez esetben természetesen nem voltak állami hivatalnokok. Hatáskörük azonban mindenesetre igen korlátolt lehetett.

szidalmazni, s megtámadni, valamint más váddal előállani azon kívül, a mely miatt megjelentek. A bíró elébe való idézés szövevényes voltánál fogva, fontos részét képezte a szerb törvénykezési eljárásnak. A főnemest csak írásban és csak ebéd előtt idézhette meg a bíró. Más rendűeknél elegendő volt a pecsét felmutatása. Nőt nem lehetett megidézni férje távollétében; a ki a harczból tért haza, annak három heti idő engedtetett. Ugyanazon családi közösség tagjai közül tetszés szerint akármelyik jelenhetett meg a bíró előtt. A bírák ajándékokat elfogadhattak ugyan, de nem megvesztegetés fejében és nem is követelhettek olyanokat a néptől.

Az egyház és nemesség kiváltságos állásának és a nem-nemesek személyes alárendeltségének természetes következménye volt, hogy az utóbbiak bizonyos ügyekben, a földbirtokostól függtek. Már fentebb érintettük, hogy a nemes földesúr jobbágysai felett némely esetekben bíráskodást gyakorolt, úgy szinte az egyház is, nem csak a jobbágysók, de az egyházi személyek felett is. Úgy látszik azonban, hogy e hatáskör csakis a polgári ügyekre terjedett ki, a bűnügyekben alighanem kivétel nélkül a császári bírák ítélték.

Az elősorolt bíróságok mellett, létezett Szerbiában a bíráskodásnak még egy neme, mely az ősi szokásokban gyökerezve, Dúsan koráig fenntartotta magát, noha már ekkor mindinkább háttérbe szorítottatott a császári bírák intézménye által. Ertjük az esküdtek bíráskodását. Alig szenved kétséget, hogy régebben ez volt az igazságszolgáltatásnak majdnem kizárólagos módja. A rendes vagy fejedelmi bírák csak később keletkeztek. Mindazáltal a bírák és az esküdtek által gyakorolt igazságszolgáltatás között, nem fejlődött oly kapcsolatos viszony, mint Európa

némely éjszaki, különösen germán eredetű, nemzeteinél. E két intézmény Szerbiában, párhuzamosan létezett egymás mellett, csak hogy az újabb, az állami hatalom fejlődésével, mind nagyobb jelentőségre emelkedett a régibbel szemben.

Talán nem egészen alaptalan azon nézet, hogy az esküdtek biráskodása is a zadruga ősi szláv intézményének folyománya volt, t. i. hogy a pörös ügyek olyanok által intéztettek el, kik a pörlekedő felekhez legközelebb állottak, kik tehát eleinte az illetők zadrugáinak, később ugyanazon rendnek vagy osztálynak tagjai voltak. Az ekként ítélő bírák tehát, némikép választott bírácoknak (arbitere) nevezetethetnének. Mindazáltal ez utóbbi megjegyzés, csak is ezen intézmény eredetére vonatkozhatik, mert utóbb, miként az legalább Szerbiában fejlődött, az esküdtek, kik elítélhettek és felmenthettek, de a feleket ki nem békíthették, valóságos bírák, nem pedig arbiterek voltak. Az esküdtek csak bizonyos meghatározott ügy elintézésére választattak és pedig egy vagy több, de mindig a pörlekedő felek mindegyikének rendjéből, egyenlő számmal esküt tettek le, hogy az igazság szerint fognak itélni.

Alig szenved kétséget, hogy a bíróságok ezen nemi jóval megelőzte a királyi bíróságokat és tény, hogy fenntartotta magát akkor is, midőn azok már régóta meghonosodtak, sőt mindinkább alkalmaztattak. A királyok idejében úgy látszik, hogy a pörlekedő felek részéről csak egy-egy esküdt vett részt az ítélelhozásban. Dúsan törvénykönyve már több esküdt alkalmazását is megengedi, sőt rendeli. Az erre vonatkozó szakasz így szól: »Mostantól kezdve ítéljen az esküdtszék fontosabb és csekélyebb ügyekben. A fontos ügyben 24, a csekélyebben 12, a még csekélyebben 6 esküdt vegyen részt, de ne legyen

köztük sem rokonság, sem nyílt ellenségeskedés. És ezen esküdtek senkit ki ne békitsenek, hanem vagy felmentést vagy elítélést mondjanak ki. Minden esküdtszék templomban tartassék, az esküdteket pedig a pap ornatusban eskesse meg. És a kinek részére az esküdtszéken a többség esküszik vagy a kinek igazat ad, az birjon hitellel« (t. i. az nyerje meg pörét). És ha még ehhez hozzáadjuk a következő szakaszt, mely így hangzik: »miként, a császár nagyatyjának, a fenséges királynak (Milutinnak) idejében volt, úgy most is a főnemesek esküdtjei legyenek főnemesek, a középrendűekéi az ő rendbelieik, a többiekéi szinte az ő rendjükből«; e két törvény által eléggé jellemeztük az esküdtszékeket úgy, miként azok Dúsan korában léteztek. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy az esküdtek Urosnak egy okmánya szerint, végre is hajtották az ítéletet s a király vagyis a királyi bíróság csak azon esetben vette át a végrehajtást, ha erre az esküdtszék nem volt képes.

Úgy látszik azonban, hogy az esküdtszék (szerbül porota, e szótól rotiti = esküdni) kifejezés kétféle értelemben használtatott. Jelentette a biráskodás azon nemét, melyről az imént szólottunk, midőn t. i. az esküdtek nemcsak ítéletet hoztak, de azt végre is hajtották, és jelentette, hogy úgy mondjuk, csupán a tényálladék megállapítását, vagy hogy a régi s különösen a szláv fogalomkörben maradjunk, a vitás kérdés eldöntését esküvel erősített tanúságtétel által. A különböző szláv népek ősi jogszokásai közé kell sorolnunk azt is, mely szerint a pörlekedő felek, vádlott és vádló, tanúk kíséretében jelentek meg, kik nem annyira a tényt bizonyították, mint inkább esküjük által a fél esküjét erősítették meg. Az ilyenféle tanuskodásból fejlődhetett az esküdtszéknek második formája.

Szerbiában. Ugyanis az ily esküdtek (kik szinte pörötnikoknak vagy dúsnikoknak neveztettek) a kérdést magát eldönthették ugyan, s az ily döntvényük ítélet erejével is bírt, de a végrehajtás már más közegek közbenjárását igényelte, kivéven azon esetet, midőn az ily döntvény a dolog természeténél fogva vagy a felek beleegyezésének következtében jogerőre emelkedett. Így például ha az ily esküdtek a vádlottat felmentették, ez ellen további keresetnek nem volt helye; vagy ha valamely határ-pörben a határt kijelölték, avagy a réteken, szőlőkben, gabonában tett kárt megbecsülték a törvény szavai szerint, a határt az ő ítéletük szerint kellett kijelölni s a kárttevőnek a kárt megfizetni, de az ily ítéletet ezek az esküdtek, ha ellenzésre talált, már végre nem hajthatták.

Nem szenved kétséget, hogy az esküdtszékek ezen formái mellett léteztek még valóságos választott bíróságok is, azaz hogy az úgynevezett dobri lyudi (becsületes emberek), mely kifejezéssel különösen a bosnyák és dalmát okmányokban találkozunk, oly általánosan becsült vagy szakértő férfiak voltak, kik a felek által felszólítva, eskütétel nélkül mondták ki ítéletüket. Különben a dobri lyudi kifejezés egyszerűen tanúkat is jelentett.

Úgy a büntető, mint polgári pörökben bizonyíték gyanánt szolgáltak: tanúvallomások, okiratok (például adomány-levelek), eskü és pedig nemcsak a felek, de a segédtanúk részéről is, isten-ítélet és a bizonyításnak még néhány eredeti módja, melyekről itt tűzetesebben nem szólhatunk.

E munka kerete nem engedi meg, hogy akár a törvénykezési eljárásra, akár általában a jogviszonyokra bővebben kiterjeszkedjünk. Még csak egyes jellemzőbb és sajtóságosabb momentumokat fogunk megemlíteni.

A polgári magánjogot illetőleg, igen kevés intézkedést találunk akár Dúsan törvénykönyvében, akár a különféle okmányokban. A magán jogviszonyok a mellett, hogy azon időben még sokkal egyszerűbbek voltak, kétségkívül annyira a szokásban gyökereztek, hogy szükségtelennek látszott azokat törvénybe foglalni. A birtokviszonyokról már fentebb megemlékeztünk. Láttuk, hogy az ingatlan birtok tulajdonosa (alighanem csak bizonyos esetekben) szabadon rendelkezhetett vagyona felett. Elmondottuk azt is, miként intézkedett Dúsan, az örökösödést illetőleg a nemesi bástinákra vonatkozólag. Ebből és több más adatból azt lehet következtetni, hogy ha a szabad rendelkezés esete nem állott be, egyenes örökösök a legközelebbi rokonok voltak s csak ezek nem léteben örökösödtek a nemzetség távolabb álló ágai. Az ingatlan birtokot, úgy látszik, mindenkor a fiág örökölte, míg az ingó az egyenesen leszármazó nőágra is átszállhatott, ha fiörökösök nem voltak. A mellékágon ellenben csak is a férfiak örökösödhetek. Mint a nemesi örökösödési jog egyik sajátosságát kell megemlítenünk Dúsan törvénykönyvének azon intézkedését, hogy a nemes halála után legjobb lova és fegyverzete az uralkodóra szállt, gyöngyökkel ékített ünnepi ruházata és aranyöve azonban fiát illeté. Ha pedig csak leánya maradt, akkor e tárgyak ezt illeték, ki is szabadon rendelkezhetett azok felett.

A házassági viszonyok rendezésére is befolyt a világi hatalom, a mi annyival szükségesebb volt, mert különösen Nemanja és az első király idejében, az egyház még nem erősödött meg annyira, hogy szemben a nagy mérvben elterjedt bogomil-féle eretnekséggel és a még itt-ott lappangó pogánysággal, rendeleteinek minden támogatás nélkül érvényt szerezhetett

volna. Természetesen csak oly házasság tekintetett érvényesnek, mely az egyházi hatóságok engedelmével és az egyházi szertartás szerint kötöttet. Már István, az első király, birság terhe alatt tiltotta a férjnek neje eltaszítását, a nőnek pedig a férjtől való eltávozást. A főnemes, ha nejét elűzte, 6 ökröt, a középrendű 2 lovat, a nem-nemes pedig 2 ökröt tartozott birság gyanánt adni. Hasonló büntetés érte a nőt, ki a férj házát odahagyta. Ha pedig nem volt képes birságot adni, a férjnek jogában állt testi büntetéssel illetni őt s ha akarta, vissza is vehette. A férj is köteles volt eltaszított nejét visszafogadni s megválni azon nőtől, kivel esetleg ez idő alatt élt. A szülőknek nem volt szabad leányokat férje házának elhagyására csábítani. És általában szigorúan tiltatott a nőknek, hogy férjeiktől megválván, más férfiakkal éljenek. E rendszabályok szükségességeknek mutatkoztak akkor, mivel a nagy mérvben elszaporodott patarenusok egyik hittétele a nők közösségét vallotta.

Sokkal több és kimerítőbb adattal birunk a büntetőjogot illetőleg. Mert ha a magánjog terén a századokon át fejlődött szokás pótolhatta is a törvényt, a büntettek nézve igen természetesen határozott intézkedések váltak szükségessékké. És valóban Dúsan törvénykönyve e részben számos rendszabályt tartalmaz. Mindazáltal itt is, mint Szerbia belfejlődésének minden ágában, kipótolhatatlan hézagokat találunk. És azért csak is a legfeltűnőbb momentumok megjelölésére fogunk szorítkozni.

Dúsan törvénykönyvének mindenesetre nevezetes intézkedése az, hogy a büntettek felett, bárki követett el is ilyet, tehát nemes vagy nem-nemes, a császári bírák ítélték. Meglehet, hogy e szabály már előbb is létezett, de akár valamelyik királytól, akár magától

Dúsantól származott is az, helytelen volna abban az újabb kor jogegyenlőségi eszméinek csiráit keresni. Az állami legfőbb hatalom megerősülésével, az ország vagyonosodásával és különösen a hódítások által előidézett nagyobb forgalommal, a rendezett belállapotok szüksége mindinkább előtérbe nyomult. A rend és közbiztonság fenntartására a szerb uralkodók általában és közöttük Dúsan kiválólág, tagadhatatlanul nagy gondot fordítottak. E cél pedig leginkább akként volt elérhető, ha a büntettek megtorlása a fejedelem legsajátosabb jogkörébe tartozott. De bármiként legyen is, annyi bizonyos, hogy a császári bíróságoknak jogosultsága a bűnügyekben itélni, tekintet nélkül a tettes rangjára és rendjére, számos önkénynek vette elejét.

Ezen intézkedés mellett Dúsan törvénykönyvének a büntetőjoggal foglalkozó része még azon előnyt tünteti fel, hogy a birságokat nem oly általánosan alkalmazza, mint ez akkor Európa szerte divatos volt, hanem azokat gyakran más büntetésekkel helyettesíti.

A legszokásosabb büntetések voltak a birság, fogság, testi fenyték, csonkítás és halál. Ezen kívül az egyházi személyek, de bizonyos esetekben a világiak ellenében is, alkalmaztatott még az áldás megtagadása, a nő elválasztása a férjtől, az átok. Továbbá némely hivatalnokok, ha visszaélést követtek el, megfosztattak állomásuktól. Látjuk azt is, hogy azon falvak, melyekben aranyművesek találtattak, felgyújtattak és lakóik szétüzettek.* Nem sorolhatjuk el mindazon eseteket, melyekben Dúsan törvényei szerint, az említett büntetések közül az egyiket vagy másikat, vagy olykor többet is egyszerre mért a bíró

* E sajátos büntetés indokáról más helyt bővebben lesz alkalmunk szólani.

a bűnösre. Csak néhányat fogunk megemlíteni a jellemzőbbek közül. A birságra nézve különböző fokozatok voltak megállapítva. Hat perpertől ezer perperig terjedhetett az. Hat perpert fizetett a szebar, ha szebartársának szakállát megtépte; ezeret pedig az esküdt, ki az esküdtszéken igazságtalan ítéletet hozott, az ilyet e mellett még más büntetés is érte. Szidalom, bántalmazás, gyilkosság, vámoknak jogtalan beszédese, erőszakos bebörtönzés császári levél (ítélet) nélkül stb., mind oly tények voltak, a melyekért a tettes birságot tartozott fizetni, olykor ezen felül még más büntetést is szenvedvén. Oly esetekben, midőn egyszerűen birságra ítéltetett a vádlott, de azt nem volt képes megfizetni, rendesen bebörtönöztetett, régebben pedig, úgy látszik, néha személyesen is átadatott a vádlónak vagyis annak, kinek kárt okozott. Ez intézkedést Dúsan törvénykönyvében már nem találjuk, de azért valószínű, hogy gyakorlatban még alkalmaztatott. Annál többször előfordúl a fogság és pedig kezesség név alatt, a mint hogy értelme valóban az volt, hogy a vádlott ítélet előtt meg ne szökjék, vagy hogy az elítélt a birságot mielőbb lefizesse. És különben a vádlott valóban állíthatott is kezeseket maga helyett, kik aztán, ha meg nem jelent's magát az ítéletnek alá nem vetette, kénytelenek voltak a reá mért büntetést kiállani. A szebar a legtöbb esetben kisebb birságra ítéltetett, mint a nemes, de aztán testi fenyítéssel illeték őt. Általában a társadalmi osztályok különböző jogosultságának s kiváltságokkal körülsáncolt helyzetének következménye volt az, hogy a nemeseket és nem-nemeseket illetőleg, Szerbiában épen úgy, mint a középkor tartama alatt egész Európában, különböző mértékkel szabattak a büntetések. Mindazáltal Szerbiában az ily eltérések nem nagyok és nem is gyakoriak voltak. Így

például, ha főnemes köznemest gyaláz meg, 100 perpert fizet, a köznemes ellenben, ki főnemest gyaláz meg, fizet 100 perpert, de egyszersmind megbotoztatik; szebar meggyalázásáért úgy a fő- mint a köznemes 100 perpert ad, végre a szebar ha fő- vagy köznemest gyaláz, hasonlóképp 100 perpert fizet s e mellett megbélyegeztetik. És továbbá, ha nem-nemes szebart meggyilkol, 1000 perpert fizet, a szebar ellenben a nemes meggyilkolásaért 300 perpert ad, s ezen felül mindkét keze levágatik. Ha mindjárt különbséget állít is fel a törvény az osztályok között a büntetések megszabásában, úgy látszik e különbséget nem, vagy legalább nem mindig terjeszti ki magára a bűnös cselekményre is. Ezt mindenkor egyenlő mérvben megtorlandónak tekinti s ha mégis a büntetésben, melyet ugyanazon tett elkövetéseért a vétkesre szab, különbséget tesz, a büntetés súlyosbitása vagy gyöngítése ily esetben már csak az osztályok közt fennálló különbségek kiegyenlítését czélozza. Dúsan egyik törvénye azt rendeli, hogy ha nemes férfi nemes nőt erővel elragad, vesztse el mind két kezét és orrát, ha ezt szebar teszi nemes nővel, akasztassék fel, ha pedig szebar szebar nőt ragad el erővel, vesztse el mindkét kezét és orrát. A mint e példából látható, a büntetés ugyanaz akár nemes, akár szebar követi el a tettet, de mindegyik saját osztályában, s csak akkor változik, midőn nem-nemes a nemessel áll szemben.

A hol az osztálykülönbség nem szerepel, ott a büntetés ugyanaz marad, bármely osztályhoz tartozzék is a tettes. A nemes tehát épen úgy fizetett birságot, épen úgy szenvedhetett bebörtönözést, testi büntetést, (ezt legalább a köznemesek), csonkítást és halált, mint a nem-nemes. Úgy látszik, hogy egyedül a megbélyegzés nem alkalmaztatott a nemeseknél. Ilyen mindenkire egy-

aránt alkalmazott büntetések voltak például: a ki a prisztavnak (bírói végrehajtó) ellenszegült, bebörtönöztetett; ha a prisztav nem az ítélet értelmében járt el, kezét és nyelvét veszté; a részeg, ki ily állapotban mást megtámadott, de meg nem sebesített, börtönre ítéltetett, ha pedig valaki részegen súlyosabb testi sértést követett el, egyik kezét és szemét vesztette; a rabló és orgazda egyaránt vagy szemétől fosztatott meg vagy lábánál fogva felakasztatott. A szülő-, testvér- vagy gyermekgyilkos elevenen megégettetett stb. Miként már az elősorolt büntetésekből is kitűnik, Dúsan korában a rablás tekintetett majdnem a legnagyobb bűnnek; legalább a szülőgyilkosság kivételével ez sújtatott a legszigorúbban. Es ez természetes volt. A társadalmi élet fejletlenségénél, a népesség csekély számánál, a közlekedési eszközök majdnem teljes hiányánál fogva, a rablás nagy mérvben elharapódzhatott s veszélyeztetvén a közrendet, teljesen meggátolhatta volna a különben sem élénk, de az országra és az államra nézve felette szükséges forgalmat és kereskedést. Ezért igyekeztek már a királyok is, de különösen Dúsan a rablást minden áron elnyomni, a legkíméletlenebbül büntetvén rablókat és orgazdákat.

Mielőtt bevégeznők a jogi állapotok ezen rövid ismertetését, még egy intézményre kell kiterjeszteni figyelmünket, mely azt eredetiségénél fogva nagy mérvben megérdemli. Ez intézmény az ősi szokáson alapuló kölcsönös és egyetemleges felelősség, mely abból állott, hogy a kerületek és várak, a területökön elkövetett bűnökért egyetemlegesen tartoztak felelni, azaz kötelesek voltak a tettest kiszolgáltatni s ha ezt nem tették, akár mert nem találták meg, akár mert elrejtették, meg kellett fizetniök a büntény után járó birságot. Ha aztán később a bűnös meg-

került, természetesen visszakövetelhatték tőle a helyette fizetett összeget s el is ítélthették, de ha ezzel nem törődtek, úgy a tettes minden további büntetéstől megmenekült. Ezen egyetemleges felelősség mint oly sok más intézmény, szintén a zadruga-féle szervezetből vette eredetét. A zadruga, mint említettük, erkölcsi testületet képezett, melyben az egyesek tetteiért a felelősség az egészet, vagy is ennek képviselőjét, a sztarjesinát illette. Ő tartozott a bűnöst kiadni vagy a bírságot megfizetni. Midőn a zadrugából a törzsszervezet fejlődött, az egyetemleges felelősség is átment az egész törzsre. A legfőbb állami hatalom megerősülésével és terjedésével, miként említettük, a törzsrendszer nem csak elvesztette előbbi jelentőségét, de végre teljesen meg is bomlott. De épen maradt a nemzet érzületében az egyetemleges felelősség fogalma és ekkor törzsek nemlétében, e felelősség a politikai és administratív egységet képező testületekre t. i. a várakra és kerületekre háromlott. A jogelv, melyen ezen intézmény alapúlt, ugyanaz volt, a melyből nemcsak Szerbiában, de máshol is a bűnös cselekvény következményeinek megváltása bírság által származott t. i. hogy fő dolognak nem a büntényt követő büntetés, hanem a kár megtérítése tekintetett. Kétségtelen, hogy az egyetemleges felelősség elvének alkalmazása, azon hiánya mellett, hogy a vétkest igen gyakran minden büntetéstől felmentette, az akkori időben üdvös hatással is bírt, mert az egész népet kényszerítette a rendre és közbiztonság fenntartására ügyelni. A mint azonban a királyi hatalom nagyobb tekintélyre emelkedett, a kerületek és várak egyetemleges felelőssége mellett a fejedelmi vagy hogy úgy szóljunk, állami felelősség elvét is látjuk fejlődni. A régi okmányok tanúskodnak a felől, hogy sok esetben, külö-

nösen midőn idegen kereskedők ellenében elkövetett bűnök, főkép lopás és rablás forogtak szóban, a felelősséget, tehát a kártérítést, a fejedelem vállalta el, fenntartván magának a jogot, hogy a tettest megbüntethesse s a helyette fizetett összeget rajta megvehesse. És végre Dúsan idejében már a hivatalnokok személyes felelősségének példáira is akadunk. Így ha az úton rablás történt, többé nem a kerület volt köteles a kárt megtéríteni, hanem a kefalija és az örök. Hasonlókép a kraishnokok is személyesen feleltek a tartományukba idegen földről betört rablók által okozott károkért. Kétségtelen tehát, hogy Dúsan korában már e részben is nevezetes haladás észlelhető. Mindazáltal az egyetemes felelősség, úgy miként azt fentebb vázoltuk, az ő uralkodása alatt is fennállott, sőt halála után, midőn az állami hatalom hanyatlani kezdett, ismét nagyobb érvényre jutott. Oly mélyen gyökerezett az a nép jogi érzületében, hogy mint látni fogjuk, még a múlt század végén s a jelen század elején is gyakoroltatott a szerb tartományokban.

Többször említettük már, hogy Szerbia azon időben nem zárkózott el a külvilág előtt, sőt hogy a kereskedést is legnagyobbbrészt idegenek üzték. Idegenek között leginkább ragusaiakat és németeket találunk, amazok kereskedők voltak, emezek pedig részint bányászok, részint pedig más, különösen a hadjáratok miatt, bevándorlottak és megtelepedettek. Az idegenek és szerbek ügyei a szerb bírák által intéztettek el, de az idegeneknek egymás közti pöreit illetőleg, más szabályok léteztek. A ragusaiak és németek, valamint német és német között egyedül esküdtek dönthettek, kik természetesen a felek nemzetbeliei közül választattak. A ragusaiaknak egymás

ellenében folytatott ügyei felett az ő saját konzulok és bíráik ítéltek a szerb földön is.

Általában Ragusa nem csak a kereskedelem, de még a jogi viszonyok alakulásának szempontjából is nagy befolyást gyakorolt a szerbek fejlődésére, ámbár nem tagadható másrésről hogy e befolyás kölcsönös volt. De ha mindjárt a szerbeknél, az általános szláv felfogásnak megfelelő ősi jogi nézetek sok tekintetben módosulást szenvedtek is azon idő óta, hogy a szerb állam különösen Ragusával és a byzanczi birodalommal sűrűbb érintkezésbe lépett, mégis el kell ismernünk, hogy a szerbek a jogviszonyok terén önálló fejlődést mutathatnak fel s eredeti sajátságaikat jobban meg tudták őrizni, mint bármely más szláv nép. Igaz, hogy a szerbek az említett két államon kívül, már helyzetöknél fogva, más műveltebb európai állammal szorosabb összeköttetésbe nem jutottak s így önkéntelenül is megmenekedtek azon idegen behatásoktól, melyek más szláv nemzeteket oly nagy mérvben átalakítottak.

A hadi szervezetről, bármily fontossággal bír is az a folytonos küzdelmek és háborúk azon korszakában, csak kevés adatot találunk a régibb okmányokban és Dúsan törvénykönyvében. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a Nemanják idejében rendes hadsereg még nem létezett Szerbiában. A hadsereg zömét az összes nemesség képezte, melynek kötelessége volt az uralkodó felhívásának engedve, saját költségén megjelenni a táborban s részt venni a hadjáratban. Minden nemes saját embereit is magával hozta, kik valószínűleg családjának tagjai voltak, s e mellett még talán a nem-nemesek közt is toborzottak. De hogy ez utóbbiak kötelesek voltak-e a nemes földesurat a harcza követni (természetesen ennek költségén)

vagy önként állottak be csapatjába, ez határozottan el nem dönthető. A nem-nemesek tartozásai sorában előfordúl a vojszka (hadsereg) szó is, mely azonban úgy a katonaszkodás mint a beszállásolás kötelezettségét jelentheti. Így nem bizonyos az sem, vajon a papság teljesített-e hadi szolgálatokat, vagy azoktól teljesen fel volt mentve, ám-bár úgy látszik, hogy inkább ez utóbbi bir valószínűség-gel. A nemesek a személyes részvét mellett, még lovakat is tartoztak szolgáltatni a hadsereg számára, a nép pedig a hadi podgyász szállítására szorítottatott robotban. A leg-főbb hadvezér természetesen a fejedelem volt. Alatta állottak a vojvodák mint parancsnokok, kik, midőn az uralkodó nem vett részt a háborúban, vezéri tisztet teljesítettek. Irántuk mindenki oly engedelmességgel tartozott, mint maga a fejedelem iránt s a ki parancsaik ellen cselekedett, olybá vétetett, mintha a fejedelem ellen vétkezett volna. A hadüzenet és hadviselés joga, mint fentebb láttuk, nem volt kizárólagosan fejedelmi jog. Nagy befolyással birt arra a nemesség is és a legtöbb esetben az uralkodó a főbb nemesekkel vagy a száborral folytatott tanácskozás után kezdett háborút. A nemesség képezvén a tulajdonképeni hadsereget, természetes, hogy a háborút illető ügyekben igyekezett befolyását megőrizni. Ezen nemzeti hadseregen kívül találunk Szerbiában zsoldos csapatokat is. Így például a Decsanszki által, a bulgár Mihály ellen vívott ütközetben 1300 frank (alighanem német) lovas vett részt. Dúsan udvarában a pápa által küldött követ 300 német fegyverest látott. Ezen idegen zsoldosok az uralkodónak vagy testőrségét vagy legsajátosabb csapatját képezték. Mily nagy sereget volt képes Szerbia harcza küldeni? E kérdésre igen természetesen határozott választ nem adhatunk, de különben is a sere-

gek számereje a birodalom folyvást módosuló területéhez képest, szintén változott. Egy krónista állítása szerint Dúsan utolsó hadjáratára, melynek célja Byzancz meghódítása volt, de melynek a császár útközből bekövetkezett halála véget vetett, 80,000 főnyi sereggel indult meg. Ha e szám megfelel a valóságnak s ha meggondoljuk, hogy akkor a szerb birodalom, minden tekintetben a fejlődés tetőpontján állott és hogy Dúsan is kétségkívül egész erejét összeszedte a nagy cél elérhetésére, úgy azon sereget tekinthetjük a legnagyobbaknak, melyet Szerbia kiállíthatott.

Végezetül legalább futólag meg kell még emlékeznünk a szerb birodalom anyagi fejlődéséről és a társadalmi viszonyokról is.

Mindabból, a mit eddig mondtunk, világosan kitűnik az, hogy a középkori szerb állam súlypontja a szerb tartományok délnyugoti részében, tehát a mai Szerbián kívül keresendő. A legnagyobb jelentőséggel kétségkívül Zéta bírt és utóbb ezzel együtt még az a vidék, melyet ma is Ó-Szerbiának neveznek s a hol találhatók Novipazar (hajdan Rásza) és Prizrend városok, melyek mindegyike székhelyül szolgált a szerb uralkodóknak. Hogy miért tekinthető épen Zéta a későbbi szerb birodalomnak, hogy úgy szóljunk, kiindulási pontjául s hogy miért képződött az a Zétával határos rászai zsupánság körül, ezt fentebb igyekeztünk tüzetesen kimutatni. Itt elég ha még csak azon körülményre utalunk, hogy a macsóí bán-ság (a mai szerb fejedelemség éjszaki része) igen későre jutván a szerb államhoz, Bosznia pedig mindég csak rövid időre ismervén el Szerbia fennsőségét, a Nemanják birodalma valóban csak is a szerbek által lakott föld délnyugoti zugában alakulhatott meg s innét inkább délfele

terjeszkedhetett a Vardár völgyében Salonikig vagy Ochrida irányában messze be Albániába. Adva lévén így a viszonyok által a szerb birodalom eredeti központja és természetes terjeszkedhetési iránya, e két mozzanat nem maradhatott befolyás nélkül a belső fejlődésre sem. Szerbia helyzetének legfontosabb következése az volt, hogy mindenekelőtt a dalmát tengerpart, részben úgy is szláv lakosokkal bíró városaival és ezek közt Ragusával jött szorosabb viszonyba, mely utóbbi, a csekélyebb jelentőségű Cattaróval együtt legközelebbi szomszédja volt Zétának és így a birodalom központjának Prizrendnek is. Az anyagi viszonyok áttekintésénél is, ez oldalra kell tehát első sorban fordítanunk tekintetünket, annyiival inkább, mivel a dalmát városok, melyekre Velence részint politikailag, részint kereskedelmi összeköttetései által rendkívüli befolyást gyakorolt, ekkor már aránylag sokkal magasabb művelődéssel és élénk forgalommal bírtak.

Épen nem meglepő jelenség ennél fogva, hogy a bevándorlásra következő századokban a dalmát tengerparton át, a velencei pénz hatolt be legelőször a szerbek közé. Utóbb aztán byzanci pénzek is jöttek forgalomba, de Velence e részben végig megőrizte túlnyomóságát. Hogy a szerbek a Nemanják koráig pénzt maguk nem vertek, az természetes következménye volt úgy a politikailag még meg nem szilárdult helyzetnek, mint a művelődés igen alacsony fokának. Úgy látszik, hogy az első szerb pénz Vladiszláv király korában veretett, ki állítólag először kezdte nagyobb mérvben műveltetni a gazdag ezüstbányákat. De úgy a szerb, mint az idegen pénz még igen ritka lehetett e fejletlen korban. Nemanja a bírságokat leginkább csak állatokban, ökrökben és lovakban állapítja

meg, hasonlókép fia István király. Sőt még Dúsan törvénykönyve is némely esetekben a megbüntettetnek tettségére bizza, hogy pénzben vagy természetben óhajtja-e megadni a bírságot. A legújabb időig, azt vélték, hogy a szerb pénzek kivétel nélkül ezüstpénzek voltak. Aranypénzek csakis az 1275-ik évben találtattak Ó-Szerbiában.* Az a körülmény, hogy nagyobb értékű pénzek nem léteztek és az, hogy az apró rézpénz is csak a XIV. század közepe felé jelenik meg először, azt látszik bizonyítani, hogy Szerbiában a forgalom soha sem, vagy legfeljebb csak az állam fennállásának utolsó évtizedeiben nyert oly nagymérvű általános lendületet, hogy egyrészt tetemes összegek kifizetésére nagyobb értékű, másrészt pedig az élénk helyi szükséglet fedezésére igen apró pénzek igényeltettek volna. És ezért, az eddig ismert szerb pénzek az értéket illetőleg, mintegy a középútat választották. Különben is a kereskedés majdnem kizárólag a ragusaiak kezeiben összpontosulván, ezek saját pénzeiket, főkép pedig a velencei aranyokat használták s így a szerb aranyok veretése feleslegessé is vált (kivévéen talán a Milutin-Dúsan korszakban) és pedig annyival inkább, mert az ezüstpénzek készítése a szerb bányák gazdagsága mellett sok előnnyel járt a fejedelemre, illetőleg az államra nézve. Hogy pedig maguknak a szerb pénzeknek is gyakran inkább a nemzetközi mint a belforgalom közvetítése volt feladatok, kitűnik abból, hogy azokon a szerb felírás mel-

* Ugy látszik, hogy nem terjednek tovább Milutin koránál, ami teljesen megfelel a szerb állam politikai és anyagi fejlődési fokozatosságának. Ez aranypénzek azonban sokkal csekélyebb számban léteznek még s nem is tanulmányoztattak oly tüzetesen, hogy azok, minden kétely kizárásával, alapos következtetések kiindulási pontjául szolgálhatnának.

lett, nem egyszer latin felírás is található, a mi kétségkívül az olasz kereskedők érdekében történt.

A régi okmányok számos idegen és belföldi pénznemet említenek, mint melyek a szerb birodalom területén forgalomban voltak. Talán egyetlen kivétellel e pénzek elnevezései mind idegen nyelvekből, legnagyobb részint az olaszból s a görögből származtak. Itt csak egyehányat fogunk megemlíteni. Több ízben szólottunk már a perperről. Nem kutatjuk, hogy a perper tulajdonképp mily jelentőséggel bírt, s hogy vajon egykor mint valóságos pénz volt-e forgalomban. Bizonyosnak látszik, hogy Szerbiában, különösen azon időben, melyről hitelt érdemlő adatok maradtak fenn, már csak számítási érték gyanánt használtatott, s hogy oly pénzdarab, mely perpernek neveztetett volna, nem létezett. A perper mindenkor 12 ezüstdinárt tartalmazott, bár mikép módosult is a dinár értéke. A dinár kifejezés szinte használtatott pusztán számítási érték gyanánt, jelentett azonban bizonyos meghatározott, bár a korhoz képest változó súlyu és finomságú ezüstpénzdarabot. És valóban a perper és dinár kifejezéseket látjuk leggyakrabban alkalmazva a számításoknál, például: fizetessék ennyi és ennyi perper dinárookban. Miután egy perper mindég 12 dinárt tartalmazott, az pedig ismeretes lévén, hogy bizonyos súlyegység mennyi perpert foglalt magában, ez által az összeg is adva volt. A pénz súlyegységét a litra képezte, mely mintegy 288 mai grammot nyomott. Az ezüst értékének változásához képest, a litra perper tartalma is változott és pedig a XIII. század elejétől a XV. század közepéig 12-ről 22-re emelkedett. Az 1350-ik év körül, tehát kevéssel azután, hogy Dúsan a császári címet felvette, 16 perper

ment egy litrára.* Velenczében és a dalmát tengerparton egy más pénzláb is volt használatban, mely a szerb okmányokban is előfordúl. Ennél egy litrára 20 perper jutott. Nem bocsátkozunk ezen osztályozás további részletezésébe, csak annyit említünk még meg, hogy ezen perperekből kettő tett egy velencei aranyat.

Szerbiában a pénzveretés mindenkor az uralkodó kizárólagos jogát képezte. A fejedelmek azonban nem verettek maguk pénzt, hanem e munkát a magán ötvösökre bízták. Mindazáltal a visszaélések és csalások meggátolása végett, az ily ötvösök csak is a várakban lakhattak, hol a parancsnok közvetlen felügyelete alatt állottak. Láttuk, mily rettenetes megtorlás érte azon helységeket, melyek a fennálló törvény ellenére ötvösöket befogadtak, ez utóbbiak pedig, ha a lakásokúl kijelölt helyeken kívül mertek megtelepedni, elevenen megégettettek. Mindazáltal a XIV. században felette sok hamis pénz jelentkezett a forgalomban, sőt nem valószínűtlen, hogy magok az uralkodók is több ízben folyamodtak a középkorban Európa szerte divatos csekélyebb értékű pénzek veretéséhez.

Szerbia gazdagságát ezen korban, kizárólag a föld és annak terményei képezték. Ipar még nem létezett s a mi volt, az nem haladta még meg a legközvetlenebb szükségleteket fedező házi ipar kezdetleges stádiumát.

A földművelés és az állattenyésztés képezte akkor a szerbek főfoglalkozását, miként még napjainkban is. A korhoz képest mindkettő meglehetősen magas fejlettséget ért el. A földművelést illetőleg búza, zab és köles ké-

* A perper és dinár alosztályai ekként alakultak: 1 perper = 12 nehéz dinár; 1 nehéz dinár = 2 polutina (fél); 1 polutina = 2 soldo; 1 soldo = 8 kis dinár, mely utóbbi alighanem rézpénz volt, míg a többiek mind ezüst pénzek.

pezte a főterményeket. Az utóbbi, t. i. a köles, Nyugot-Európában csak a XIII. század második felén túl honosodott meg, míg Szerbiában már rég idő óta előfordult. Különösen nagy mennyiségben termeltetett azonban a búza, és nevezetes, hogy Dúsan a tavaszi mellett már az őszi szántást és vetést is elrendelte. Általában a Nemanjaházból származó uralkodók nagy gondot fordítottak a földművelésre s az akkori felfogáshoz képest és azon eszközökkel, melyek rendelkezésükre állottak, mindenkép biztosítani iparkodtak a földművelés részére a munkás kezeket, melyekben a népesség csekély sűrűségénél fogva, miként máshol, úgy Szerbiában is, nagy hiány mutatkozott. E cél elérésére törekszik több királyi rendelet. Így például az, mely szerint, ha szerb vlach-nőt (azaz pásztorcsaládból származót) vett el, gyermekeik neropchokká vagyis földművelőkké lettek. Vagy, hogy ha egy falusi kézművesnek több fia van, ezek közül csak egy szánhatja magát atyja mesterségére, a többieknek földműveléssel kell foglalkozniuk. Avagy ismét az, melyről már fentebb is megemlékeztünk, hogy a neropch fia, még ha írástudó volna is, neropch, tehát földművelő kell hogy maradjon. Es ilyen az is, mely a pap fiai közül csak az írástudónak engedi meg, hogy atyja hivatását követhesse, a többiek neropchokká lettek.

A búza, zab és köles mellett nagy mennyiségben termesztett kender és len is. De különös fontossággal bírt a szőlőművelés. Láttuk, hogy a neropchok szolgálmányainak sorában a szőlők megmunkálása különösen említettik. Úgy látszik, hogy azon időben igen sok szőlő létezett Szerbiában, s az uralkodók is különös gondot fordítottak e művelési ágra. Nemanjáról több ízben említik az okmányok hogy szőlőket ültetett.

Az állattenyésztés nem csekélyebb fontossággal bírt, mint a földművelés, sőt jelentőségben ezt talán még felül is múlta. Az akkori viszonyok nagy mérvben kedveztek a foglalkozási ág felvirágzásának. A népesség csekély száma s a roppant terjedelmű erdők és erdős legelők mind olyan tényezők voltak, melyek nagyban előmozdították az állattenyésztés fejlődését. Az uralkodók, a kolostorok és nemes-ség birtokain, melyeknek csak kisebb része használtatott földművelésre, nagyszámu nyájak legeltek. És hogy ez valóban úgy volt, bizonyítja többek közt azon körülmény, hogy még Nemanja idejében is ökrök és lovak tekintettek oly általánosan elterjedt tárgyaknak, melyek a forgalom közvetítésére a legalkalmasabbak. Tudjuk, hogy Nemanja állatokban rendelte leróni a bírságokat. Nem is szükséges talán említenünk, hogy különösen a szarvasmarha, sertés, juh és lótenyésztés üzetett igen nagy mérvben. Az állattenyésztés mellett, természetesen nagy mennyiségben készítették az állati termények is, u. m. kiválólág sózott hús, zsír és sajt. Különös fontossággal bírt a lótenyésztés, részint mert akkor a hadsereg legnevezetesebb része a lovasságból állott, részint pedig mert az összes közlekedés lóháton történvén, az utazók és kereskedők karavánjai igen sok lovat igényeltek. Nem szabad megfeledkeznünk a méhészetről, a mézről s a viaszról sem. Mindkét termény igen nagy szerepet játszott. Amabból egy általánosan fogyasztott ital készült, emez pedig a számtalan kolostorban és templomban használtatott fel.

A Szerbia nagy részét borító őserdők a nemzeti vagyon fontos ágát képezték. A makktermés jelentőségét nem is szükséges kiemelnünk. Dúsan egyik törvénye azt rendeli, hogy annak fele a császáré, és csak másik fele a föld tulajdonosáé. Nem csak a fa használtatott tüzelő szerül, hanem

faszén is égettetett nagy mennyiségben. Ezen kívül Zéta, Zachlumje és Rásza erdői sok épületfát szolgáltattak, a mit a tengerpart közelsége eléggé megmagyaráz. A bányák is igénybe vették az erdőket és pedig oly mérvben, hogy Dúsan szükségesnek találta az erdők pusztítását illetőleg törvényt hozni. A vadászat, melyre az erdők bő alkalmat szolgáltattak, nem csak mulatság, de egyszersmind nevezetes termelési ág volt. És pedig nem annyira az eledelül szolgáló vadhús, mint inkább a bőrök és prémek tekintetéből, melyeket az akkori divat igen nagy mennyiségben fogyasztott. A XIV. század vége felé, épen a rendszertelenül és felette kiterjedt mérvben űzött vadászat következtében, már érezhetőn lepadt a vadállomány.

A nemzeti vagyon egyik legnevezetesebb alkatrészeül tekinthetők a bányák is. Azon tartományok, melyeket a VII. század óta szerbek laktak, már a rómaiak idejében híresek voltak érczgazdagságokról. A zsupánsági korszakban is kétségkívül műveltettek bányák, ha mindjárt csekély mérvben is. De a tulajdonképeni bányászat a Nemanják idejéből veszi eredetét, különösen mióta Radoszlav vagy mások szerint Vladisláv király, nagyszámú zászokat telepített meg az országban. Legnagyobb fontossággal természetesen az arany-, de különösen az ezüst bányák bírtak. E nemes érczek egy része kivetített, más és pedig tetemes része az országban dolgoztatott fel, többnyire Velenczéből bevándorlott ötvösök által. Hogy ólom, kivált pedig réz is nyeretett s hogy ez utóbbinak már öntése is ismeretes volt, erről tanúskodnak azon harang-, stb. maradványok, melyek e korból léteznek. Egy utazó állítása szerint, ki a XIV. század első felében látogatta meg Szerbiát, akkor ott öt ezüst- és öt aranybánya műveltetett. A leggazdagabbak voltak a novobrdói bányák,

melyeket a ragusaiak a XV. század elején állítólag 200,000 arany évi díjért béreltek ki.

Ismervén az ország terményeit, áttérhetünk azon czikkek elősorolására, melyek a nemzetközi kereskedésben leginkább szerepeltek. Mindenek előtt meg kell említenünk, hogy a szerb birodalom földrajzi fekvésénél fogva, a legélénkebb kereskedés a dalmát városokkal és ezek között Ragusával fejlődött ki. A szerb királyok érezték is e viszony nagy horderejét. Számtalan szerződés és békekötés tanúskodik arról, hogy mily előnyökben, kiváltságokban és oltalomban részesültek a ragusai kereskedők a szerb földön. Mint láttuk, külön törvényhatósági joggal bírtak, s ha megraboltattak, a kárt maga a fejedelem térítette meg. Szerbia azonban Byzanczczal is folytatott kereskedést, ha mindjárt csekélyebb mérvben. Nagy fontossággal bírt azonban az átviteli kereskedés is. A távoli keletről, sőt Indiából is Nyugot-Európába küldött árúk egy része, Byzanczot érintve, Szerbián vonult keresztül Németország felé s ugyanazt az utat követték az Európából keletre vitt árúk is. Ezeknek egy része kétségkívül már Szerbiában talált vevőkre, különösen a német fegyverek nagy kelendőségnek örvendtek.

A kopár sziklás parton épült, majdnem kizárólag kereskedéssel és iparral foglalkozó dalmát városok, nemcsak a nyersterményeket, de még az élelmi szereket illetőleg is a szomszéd Szerbiára voltak utalva. Nagy mennyiségben vásároltak tehát gabonát, lábas marhát, sózott és vadhúst, továbbá nyers bőroket, kátránt, szenet és épületfát, mely utóbbira a hajózás érdekében nagy szükségök volt. Kiviteli czikkeket képeztek még Szerbiából a gyapjú, főkép mióta Ragusa is posztót kezdett gyártani, len és kender, viasz. Különös fontossággal bírt a kereskedés az

érczekkel; a kivitelnél leginkább arany, ezüst, ólom és réz szerepel. Ragusából pedig és a többi városokból só és iparárúk hozattak be Szerbiába. A kivitt czikkek azonban nem egyedül a kis dalmát köztársaságok fogyasztásának kielégítésére szolgáltak. Ragusa, Cattaro s még egy pár dalmát város a szerb kereskedelemre nézve egyszersmind közvetítő gyanánt lépett fel.

Nem lesz talán érdektelen, ha az állami jövedelmekről is mondunk néhány szót. Kezdetben, de talán még Nemanja idejében is, az állami gazdálkodás a magán gazdaság jellegével birt. A fejedelem fő jövedelme, melyből a közköltségeket is fedezte, kétségkívül magán birtokából folyt be. Eleinte az uralkodó vagyona és az állami birtok között nem is létezett különbség. A fejedelem, mint a leggazdagabb birtokos, jövedelmével nemcsak saját, hanem az állam szükségleteit is fedezte. Később sem látjuk a király magán vagyonát az államétól elkülönözve; mindazáltal a királyi vagy császári nagy terjedelmű erdők és legelők, inkább állami mint fejedelmi magánbirtok gyanánt voltak tekinthetők, mintán ezeket mindenki használhatta. Hogy az uralkodók, mint nagybirtokosok, terményeikkel kereskedést is űztek és pedig kiváltságos kereskedést, kitűnik azon rendszabályból, hogy a királynak joga volt követelni, hogy a vásároknak az ő árúi adassanak el először s csak ha ezek elkeltek, juthassanak mások is elárúsításhoz. Az uralkodónak, mint leggazdagabb birtokosnak, a mezei gazdaságból és állattenyésztésből befolyó jövedelmeken kívül, rendelkezésére állottak még a birságok, melyek szinte a közjövedelmek egy részét képezték. Fontos szerepet játszottak, mint jövedelmek, még a vámok és a kereskedők által fizetett vásárdíjak. Vámok nemcsak a határon szedettek, a ragusaiak-

tól különösen Brszkovónál, hanem az ország belsejében is, minden hidnál, gázlónál, szorosnál, várnál és városnál. A vásárok ez időszerint a kolostorok s némely templomok közelében tartattak, midőn a nép a védszentek ünnepén nagy számmal összesereglett e helyeken. A kereskedőknek az eladási jogért bizonyos díjat kellett fizetni. A ragusaiak e tehertől menekülendő, gyakran elkerülték a vásárokat, s egyenesen a falvakba vitték árúikat. Uros király, az ekként a kincstárnak okozott kárt megszüntetendő, elrendelé, hogy a kereskedők tartoznak előbb bizonyos meghatározott helyeken, hol úgynevezett királyi vásárok tartattak, megjelenni, ott a díjakat lefizetni s csak azután járhatták be a falvakat. A ki e rendelet ellen cselekedett, annak árúi elkoboztattak. Hogy az ily vásárdíjakból tetemes összegek gyűlhettek be, bizonyítja azon körülmény, hogy a királyok gyakran adományozták kolostoroknak egyes helyek vásári jogát. Dúsan idejében már rendes adókat is találunk, melyeket részint természetben, részint pénzben, a nemes és a nem-nemes egyaránt tartozott fizetni. Ezekről már szólottunk, itt még csak azt említjük meg, hogy a szok, vagyis a természetben való adózás kiterjedt mindennemű terményekre, tehát gabonára, borra, tejre, mézre, állatokra, s hogy ezekből igen gyakran a tized adatott, bár ez nem volt az általános szabály. A pénzben való adózás, mint láttuk, a neropchokra nézve évenként és fejenként egy perpert tett, melyet a földbirtokosnak szolgáltatott be, ki az összegyűlt összeget vagy egészen vagy csak részben a fejedelmi kincstárba juttatta. A szolgálmanyok némelyike is legalább negative a közjövelmek közé sorozható. Így például a neropchokra rótt katona-elszállás és élelmezés, a hadi podgyász és kincstár szállításának stb. kötelezettsége sok költségtől kimélte meg az államot.

Voltak azonban még más rendes jövedelmek is. Radoszlav király egy birtokot a ragusaiaknak adott mintegy örökösen bérbe, a miért ezek évenként 1000 perpert tartoztak fizetni. Uros király szerződésileg 2000 perper fizetésére kötelezi a ragusaiakat, a kereskedőiknek nyújtott oltalom fejében. Trónraléptekor minden király ajándékot kapott nemcsak saját nemességétől, hanem a szomszédoktól is, kiknek érdekében volt barátságos viszonyban élni Szerbiával. Természetes, hogy ily alkalmakkor, Ragusa mindig tetemes összegekkel jelent meg az ajándékozók sorában. A nemesek pedig még akkor is tartoztak megajándékozni a fejedelmet, midőn ez fiát keresztelteté, házasítá, vagy számára várat építtetett. A legfőbb jövedelmi források egyikét azonban a bányák képezték. A bányaművelés regale lévén, az összes haszon, mely részint a pénzverésből, részint az érczek eladásából származott, a fejedelmi vagy állami kincstárba folyt. És hogy e jövedelem nem volt csekély, az a fentebb közölt pár adatból is kitűnik.

Nemcsak az állam, hanem az egyház s a hatalmas nemesség vagyonosodása is nagy mérvben növekedett a Nemanják dynastiájának uralkodása alatt. Hogy a fény és pompa mellett, melyet a szerb főurak palotáikban kifejtettek, a neropch és otrok gunyhókban sokszor a legirtózatosabb nyomor és szenvedés honolt, az természetes. Mindazáltal ha elfogulatlanul vizsgáljuk a szerb viszonyokat a XIII. és XIV. században, el kell ismernünk, hogy semmivel sem voltak azok fejletlenebbek, durvábbak s a nem-kiváltságos osztályokra nézve nyomasztóbbak, mint Nyugot-Európa más országaiban vagy a byzanci birodalomban. A vagyon egyenetlen megoszlása a nemesek és nem-nemesek között, és ennek következtében egyrésről

nagymérvű fényűzés, másrésről pedig még a legszükségesebbnek is nélkülözése; a politikai jogok gyakorlata egy számra nézve aránylag kicsiny osztály által, míg a nemzet nagy része teljesen kizárva a közügyekben való részvétből, vagyonilag s gyakran személyileg is a kiváltságosoktól függ; a művelődés hiánya a társadalom minden rétegében; az erkölcsök durvasága, mely gyakran kicsapongásba megy át; a gyöngébb kényszerű alárendeltsége az erősebb önkényének, — mindezek közös jellemvonásai az egész középkornak. Dúsan Szerbiája nem előzte meg az akkori Európa legnagyobb haladást felmutató államait, de nem is maradt sokkal azok mögött. Már némi irodalmi tevékenységet is látunk fejlődni a szerbek között. Egyházi munkák az első szellemi termékek, melyek utóbb vallásos színezetű krónikákat és biográfiákat eredményeznek. Az általános művelődés érdekében is történtek lépések. Dúsan például Ragusában nagy könyvtárt alapít s évenként számos szerb ifjút küld oda tanulni. Mégis, ez azon egyik tér, a melyen Szerbia nem mérközhetik a Nyugot államaival. A másik fontos különbséget a szerb és a nyugot-európai fejlődés között a polgárság hiányában észlelhetjük. A míg Nyugot-Európában ekkor már hatalmas polgárság létezett, mely tevékenységével s egész irányzatával élénk lendületet adott az általános civilizációnak, addig Szerbiában ily osztályt nem találunk. Azon elszórt elemek, melyek némileg a polgárság jellegével látszottak bírni, még nem alkottak önérzetes és öntevékenységre képes osztályt.

Mindezen hiányok daczára, kiváló figyelmet érdemel a bel-élet fejlődése, melyet Szerbia Dúsan idejében felmutat. És alig lehet kétkedni, hogy a szerb birodalom,

ha tovább fennállhat vala, nevezetes helyet foglalt volna el idővel az európai államok sorában.

V.

A szerb állam hanyatlása és végenyészete.

Midőn Dúsan meghalt, egyetlen fia Uros még alig töltötte be 19-ik évét. Szelidség, vallásos buzgalom, jószívűség, hiszékeny bizalom s erélytelenség jellemezték a császári trón örökösét. A szerb nép a «gyöngé» (nejaki = erőtelen) melléknévvel ruházta fel a különben általánosan szeretett és tisztelt fejedelmet. Trónraléptével kezdődik Szerbia hanyatlása. Alig hogy Uros megkoronáztatása végbement, feltámadt ellene Szinisa, az egyik déli tartomány kormányzója. Ez a Szinisa, úgy látszik Decsanszki István fia, tehát Dúsan öccse volt, de más anyától. Kivüle még egy más mellékága is létezett a Nemanják családjának. Az első király öccsének, Vúkának ivadéakai közül többen éltek még s kiváló hivatalokat viseltek a birodalomban, de sohasem formáltak igényt a trónra. Szinisa azonban, mint az új uralkodónak, Urosnak nagybátyja, érvényesíteni óhajtotta ennek ellenében a régi szokáson alapuló jogot t. i. az idősebbnek örökösödését. Vállalata azonban pártolásra nem talált és kis csapatját a császári sereg könnyű szerrel szétvervén, Szinisát is visszaszorította tartományába, Albániába. A veszély, mely e részről Uros trónját fenyegeté, nem nagy volt és csekély erőfeszítéssel el is háríttatott. De a tény maga, hogy ily igény felmerülhetett, bizonyítja azt, hogy Dúsan új alkotásai még nem oltották ki teljesen a régi szokások és rend emlékét.

és bizonyítja azt is, hogy Uros valóban gyöngének tekintett, mert különben jogosultságát a trónra senki sem merte volna kétségbe vonni. Dúsánnak legalább ily kísérettől nem volt oka tartani.

Számos ok működött közre, hogy a szerb birodalom mely oly gyorsan elérte volt a fejlődés tetőpontját, ép oly gyorsan, sőt mondhatni, rohamosan sodortassék a hanyatlás és a végenyészet örvényébe.

Nemanja egyesíté a szerbek által lakott tartományok nagy részét. Utódai alatt megszilárdult a dynastia alapítójának alkotása és a szerb föld szerb állammá lett. Ezen állami kereten belől fejlődtek sajátos irányban a politikai és társadalmi viszonyok. Állam és egyház, dynastia és nemzet valóban egységes szervezetté forrt össze, mely tagadhatatlanul minden vonásában magán viselé a szerb nemzeti jelleget. Szerbia, miként azt Milutin trónraléptekor találjuk, hagyományos és a nemzet lelkületében mély gyökereket vert intézményekkel bíró állam volt, de mely sem területének nagysága, sem népességének száma által túlnyomó fölényt nem gyakorolhatott szomszédjai fölött.

A byzanci birodalom, Magyarország és Velence közé beékelt Szerbiánál ezen államok mindegyike tulajdonkép nagyobb hatalom kifejtésére lett volna képes, ha erejüket összpontosíthaták vala. De a folytonos harczok, melyeket ez államok egymás ellen viseltek, s a belviszályok, melyek tevékenységeket kifelé megbénították, nem csak biztosították Szerbia fennállását, de egyszersmind alkalmat szolgáltatottak arra is, hogy a szerbek beavatkozásán szomszédjaik ügyeibe, az ő rovásokra terjeszszék ki határaikat. A külviszonyok ily kedvező alakulása volt a kétségkívül erőteljesen haladó belfejlődés mellett, oka

annak, hogy Szerbia Milutin uralkodása óta, mint hódító léphetett fel. Velence hatalma a Balkán félszigeten soha sem terjedt némely dalmát város határán túl. E városok különben, már fekvésöknél fogva, maguk is képesek voltak függetlenségüket megvédni. A szerb királyok, Cattarot kivéve, ritkán is támadták meg a dalmát partot s megelégedtek azzal, ha a nevezetesebb tenger melléki községekkel előnyös kereskedelmi szerződésekre léphettek. Ez által mintegy Velenczét is bevonták saját érdekeik körébe, melynek különben is szüksége volt szövetségesekre, a Magyarország részéről fenyegető veszély ellenében. Éjszaka és nyugaton tehát csak Boszniára és némely magyar határ tartományra irányulhattak a szerb hódítási tervek. Mindkét irányban csekély eredményt mutathatnak fel a szerbek törekvései. Magyarország, bár meggyöngyülve a hosszas polgár harczok s a külfölddel folytatott háborúk által, még mindég eléggé hatalmas volt, hogy a szerb támadásokat sikeresen visszaverje, s ha el is vesztett egy-egy, különben sem teljesen meghódolt tartományt, azt utóbb ismét visszaszerezte. Boszniának sziklás hegyiségei és szűk völgyei között, korán kifejlődött a particularisticus függetlenség érzete. E mellett a katholicismus, a patarenismus és a keleti egyház között századokon át folyó küzdelem, a pápa és a magyar királyok beavatkozásai részint szellemi, részint valóságos fegyverekkel, a faj és nyelvrokonság tekintetében egymáshoz oly közel álló bosnyákok és szerbek között, oly politikai falat teremtettek, melyet ez utóbbiak nem voltak képesek teljesen ledönteni. Bosznia egyes részei rövid időre több ízben a szerb államhoz kapcsolattak ugyan, de egész Bosznia sohasem képezte annak kiegészítő részét. A particularismus és a magyar befolyás mindannyiszor csakhamar felülkerekede-

dett, s a szerbek elveszték az elfoglalt tartományokat. És így a szerb hódítási vágyak leginkább délkeleti irányban, a byzanci birodalom rovására érvényesülhettek. Midőn Milutin trónra lépett, lezajlott már Byzanczban a latinok uralmának rövid korszaka. A helyreállított görög császárság azonban nem volt többé képes újra megteremteni az egységet. Névleg még létezett a nagy kiterjedésű birodalom, de tényleg csak Konstantinápoly határára s néhány görög szellemű városra szorítkozott az. Folytonos küzdelem a trón birtokáért, praetendensek és ellencsászárok, a tartományokban egyes hatalmasabb kormányzók, kik vagy független fejedelmekké nyilvánítják magokat, vagy olyanok gyanánt zsarolják a népet, gyilkosság, mérgezés, forradalmak s polgárháborúk, ezek a byzanci történetet e korban jellemző vonások. Ily viszonyok között lehetségessé vált az erélyes és bátor szerb fejedelmeknek, egy tartományt a másik után elszakítani a roskatag birodalomtól, bár hosszas és véres harcok árán.

Tudjuk, hogy Dúsan hódításai kiterjedtek Makedoniára, Epirusra és Thessaliára. Még Janina is, a mai Albánia fővárosa, birodalmához tartozott. Az új tartományoknak, melyekkel a szerb állam növekedett, csak éjszaki részeit lakták még szláv eredetű törzsek. Tovább délre, a lakosság már albánokból, makedono-vlachokból és görögökből állott. Igaz, hogy e népesség nem képezett homogén tömeget, de nem is volt szerb, sőt még szláv sem. És e tartományok, különösen a görögök által lakottak, a fejlettségnek magas, a szerbekénél jóval magasabb fokán állottak, ha mindjárt az erkölcsi romlottság is kiterjedtebb mérvben mutatkozott. Byzancz hosszas uralma úgy a politikai, mint az egyházi téren bizonyos intézményeket hozott létre, melyek e tájakon, már átmen-

tek a nép közérzületébe s mint hagyományos, de határozottan körvonalzott szervezet jelentkeztek. Igaz, hogy Byzancz és a császárság nem nagy tekintélyvel bírt e tartományokban s hogy azok számtalan forradalom színhelyei voltak, de azért mégis inkább vonzódtak a gyöngé, tehát kényelmesebb s e mellett velök homogénabb régi központ, mint az idegen hódító felé, ki új intézményeket, új rendet iparkodott meghonosítani. Dúsánt az általa elfoglalt tartományok lakossága nem tekintette szabadító gyanánt. Nem szerette ugyan a byzanci kormányzók zsarnokságát, de azért az ujonan alapított szerb fennhatóságban sem talált biztosítékot egy jobb jövő iránt. Urat cseréltek e tartományok, csak hogy a régi megszokott zsarnok helyett újat kaptak, ki e mellett még idegen is volt. Ehhez járult még Dúsan magatartása a konstantinápolyi patriarchatussal szemben s a görög papság kiűzetése. E rendszabály, ha a birodalom fennállhat vala, kétségkívül megtermette volna később gyümölcseit. Akkor azonban csak elkeseredést szült. És nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a meghódított tartományok területe nagyobb volt a tulajdonképeni Szerbiánál s hogy valószínűleg a lakosság számát tekintve is felülmúlták azt. A szerb állam tehát, csakis kormányzókat küldhetett a meghódított részekbe, kik aztán, hogy állásokat biztosítsák, kénytelenek voltak magukat a gondjokra bízott tartományokkal némileg azonosítani, meghagyván azoknak szervezetöket, intézményeiket s inkább fejedelmek, mint helytartók gyanánt lépván fel. A nép, mely felett uralkodtak, fogékony volt az engedelmességre s e kormányzók nagy részének sikerült is saját hatalmát többé-kevésbé állandóan megalapítani. Másrészről azonban, a viszonyok ezen kényszerűségéből,

önként következett az is, hogy a szerb állam nem olvasztotta be a meghódított részeket, hogy azok nem váltak egy egyöntetű egész szerves részeivé. Szerbia, miként már egy ízben említettük volt, a dolgok természeténél fogva nem képezhette egy nagy birodalom jegeczedési központját. Meglehet, hogy szerencsésebb körülmények között, ha t. i. Dúsan tovább él, ha őt hozzá hasonló erélyes fejedelem követi az uralkodásban, ha a byzanci birodalom szétválása természetes módon halad tovább s nem siettetik a törökök támadásai által, meglehet, hogy ily körülmények között az amalgamizálás lassanként sikerült s a nagy szerb birodalom megalakúlhatott volna. Így azonban, miután mind ennek épen ellenkezője következett be, a hódítások, melyek Dúsan idejében a szerb államot oly erősnek tüntették fel, tulajdonképen annak gyöngeségét idézték elő. Dúsan hatalmas egyénisége kizárta annak lehetőségét, hogy a tartományi kormányzók bármelyike a legkisebb függetlenségi vágyat is tanúsítson. De később, midőn az alkalom kedvezőbbé vált, nem annyira a kormányzók, mint inkább maguk a tartományok egyenkint elszakadtak a birodalomtól vagy siettek meghódolni a hatalmasan előnyomuló ellenség előtt, mert sem érdek sem hagyományos közösség nem létezett közöttük s az állam tulajdonképeni zöme t. i. a Nemanják Szerbiája között.

Azon küzdelem, melyet Nemanja ideje óta a királyi hatalom a nemességnek régi jogosultságán alapuló igényei ellen folytatott, mint láttuk, az előbbi javára dőlt el Dúsan idejében, a nélkül azonban, hogy a nemesség körében uralkodó felfogást megsemmisíthette vagy kiírt-hatta volna. A rendkívüli erélylyel kezelt állami legfőbb hatalom előtt, a hagyományos követeléseknek háttérbe

kellett vonulniok, s a nemesség zúgolódás nélkül tűrte, hogy a hatalmas császár miként intézkedik a legfőbb méltóságokról, s különösen az új tartományok kormányzóságairól személyes híveinek érdekében, tekintet nélkül a régi családok által igényelt előjogokra. Téves volna azt hinni, hogy Dúsan csupa új embereket alkalmazott. De alkalmazott ilyeneket is, a főnemeseket pedig csak azon esetben ruházta fel méltóságokkal, ha érdemeseknek tekintette őket. Ez eljárás, mely különben teljesen megfelelt a Dúsan által képviselt állami mindenhatóság eszméjének, természetesen ellentéteket fejlesztett a régi és az új rend hívei között. És pedig, miként az ily esetekben rendesen lenni szokott, az új emberek méltóságaikat és hivatalaikat a régi családok követeléseinek megfelelőleg, örökösökké óhajtották változtatni, a mit azok ismét mint bitorlást visszautasítottak. Mindezen nehézségek és ellentétek Dúsan uralkodása alatt nem kerültek a felszínre. De tényleg léteztek azok s csak kedvező alkalomra vártak, hogy annál nagyobb hévvel kitörjenek.

Ezek voltak Szerbia hanyatlásának belső okai, melyek részint az állami élet szervezetében rejlettek, részint annak további fejlődéséből származtak. De végzetesekké csakis a kedvezőtlen külkörülmények hatása alatt váltak.

Ezen körülmények között a legfőbb figyelmet mindenesetre az ozmánok növekvő hatalma igényli. Mint lassan áradó folyó, mely eleinte csak itt-ott lép ki medréből, majd számtalan érre oszolva keresi a kedvező talajt, melyet ellephetne, egyes kimagasló halom által olykor rövid időre más irányba szorítva, de végre minden akadályon győzedelmeskedve, feltartóztathatlanul elborítja az egész tájat, elsodorva, eltemetve mindent, mi ott létezett; úgy az ozmánok is, mióta megkezdték eleinte

csak rablókalandok színezetével bíró betöréseiket az illyr-thrák félszigetre, mind nagyobb erélylyel és tömegekben léptek fel, eleinte inkább csak mint egyik vagy másik byzanczi császár szövetségesei, utóbb mint valóságos hódítók. A jelentéktelen Czimpe volt az első pont a Helles-pontus partján, hol befészkelték magokat európai területen; majd Gallipoli is hatalmukba esett, utóbb a sokkal fontosabb Demitoka, s majdnem évenként növekvő erővel lépvén fel, már-már Drinápolyt fenyegették. Dúsan látta a veszélyt, nem csak Byzancz, de saját birodalma felett is tornyosulni. Midőn utolsó hadjáratára indult, hogy Byzanczot elfoglalja, épen úgy tervezte az ozmánok hatalmának megsemmisítését is. Meghalt, mielőtt megkísérelhette volna az elhatározó lépést, s így híre és dicsősége érintetlenül fennmaradt. Mert alig szenved kétséget, hogy ha eleinte kedvez is neki a szerencse, végre ő sem állhatott volna ellen a mindent leromboló árnak. De legalább feltartóztathatta volna azt, talán hosszabb időre.

Hogy ez nem történt, annak okát részint Urös egyéniségében, részint az atyja által mellé rendelt tanácsadó jellemében kell keresnünk. E tanácsadó, k're Dúsan halálos ágyán bízta fiát és a birodalom kormányzását, s ki iránt oly bizalommal viseltetett, hogy a többi főuraknak hűséget kellett esküdniök előtte, Vukasin volt, a történet egyik legtragikusabb alakja. Vukasin valószínűleg egy zétai köznemes családból származott, melynek tagjai a Mernyavcsevicssek neve alatt tettek gyászos hírre szert a szerb történetben. Vukasin és két fivére Uglyesa és Gojkó, Dúsan uralkodása idejében magas hivatalokat viseltek.

Vukasin nagy tehetség, rendkívüli erélyes és kitartó jellem volt. Határtalan nagyravágyás emésztette lelkét, de a kedvező pillanatra várva, majdnem egész életén át,

a legművészbibb képmutatással tudta azt palástolni. Megtörhetetlen akaraterővel haladt a kitűzött czél felé, s bámulatos ügyességgel és ravaszsággal tudta annak útját egyengetni. A hatalomvágyon kívül más érzelmet nem ismert és e szenvedély uralma alatt a legkiméletlenebb, a legkegyetlenebb tettektől sem riadt vissza. És midőn pártviszályt és polgárháborút szítva az országban, gyűlölve a szerbek nagy része által, az utolsó Nemanja holttestén át a trónra lépett s már-már Dúsan birodalmának ura gyanánt tekintheté magát, elbukott a harcban, melyet a keletről előnyomuló ozmanok ellen vívott, és Szerbia a hódítók martalékává lett.

Hogy Vukasin kiváló tehetséggel és erélylyel bírt, tanúsítja azon rendkívüli bizalom, melylyel Dúsan viseltetett iránta. A császár már régen kitünteté őt a többi főurak között. És midőn utolsó óráját érzé közeledni, a körülötte lévő egyházi és világi főnemeselek jelenlétében Vukasint nevezte ki Uros tanácsadójául, mintegy gyámjául, és pedig igen kiterjedt hatalommal a kormányzást illetőleg. Bármily ügyesen leplezte is nagyravágyását Vukasin, voltak a főurak között olyanok, kik épen, mert irígy szemmel nézték a reá ruházott nagy hatalmat, minden tettét éber figyelemmel kísérték s már régóta gyanút tápláltak szándékainak tisztasága iránt. De a hatalmas császár végakarata oly tekintélylyel bírt, hogy szó nélkül meghajoltak előtte. A jószívű, gyöngé Uros, atyjától úgy látszik a koronán kívül, a Vukasin iránt táplált feltétlen bizalmat is öröklötte. És így eleinte háborítatlanul gyakorolhatta a hatalmat Vukasin, Uros nevében, a nélkül, hogy ez utóbbi észrevette volna, hogy csak névleg viseli a császári czímet. De nemsokára veszély kezdé fenyegetni a szerb birodalmat, úgy benn, mint kívülről. Szinisa láza-

dásáról, mely Uros uralkodásának első évében tört ki, már szólottunk. Ezt Vukasin gyorsan leverte. Egy évvel később, 1357-ben egy görög sereg támadta meg Szerbiát, török csapatok által is segítve. Vukasinnak sikerült az ellenséges hadsereget Filibe környékén megverni. Az 1358. évben pedig Nagy Lajos és a bosnyák bán fordúlnak Szerbia ellen. Vukasin ezen veszélyt is elhárítá, némely határrészek átengedése által. A siker új tápot adott Vukasin nagyravágyásának, s most már nyiltabban lépett fel. A fontosabb tartományok kormányzóságait rokonainak és híveinek adományozta, azon szerb főurakat pedig, kikről tudta, hogy ellenségei, üldözni kezdé. Ezek sorában a legkiválóbb helyet Grblyanovics Lázár, házasság által a Nemanjak házának rokona, foglalta el. Erély, bátorság és igazságszeretet által tünt ki Lázár. Ő az északi részek, különösen a macsói bánság kormányzója volt, melyhez akkor Boszniának egy része is tartozott. Ő volt a Vukasin ellen keletkező pártnak természetes vezére. Úgy látszik, végre is sikerült az ellenséges főuraknak Uros bizalmát Vukasin iránt megingatni. A vitás kérdést közöttük és Vukasin között, valószínűleg az képezte, vajon Dúsan a birodalom ügyeinek vezetését csak ideiglenesen vagy élete fogyáig bízta-e Vukasinra.

Ezt Vukasin, amazt természetesen az ellenséges főurak állították. Akár egy nemzetgyűlés döntötte el a kérdést Vukasin ellen — miként egy krónika állítja — akár pedig ő maga észrevette Uros bizalmatlankodását, tény, hogy nem sokára visszahúzódott saját tartományába, mely Makedónia egy részéből állott; a hol őt aztán Uros nem háborgatá. Azonban itt sem maradt nyugton, hanem csel-szövényeket szőtt a görög udvarral Uros és Szerbia ellen, a miről értesülvén az ifjú császár s nem érezvén magát

többé biztonságban, Vukasin ármányai elől a hűséges Lázár knézhez menekült, ki úgy látszik ígéretet is tett, hogy a jövő év tavaszán hadsereget vezetend Vukasin ellen, hogy a császárt megszabadítsa fondorlataitól. Vukasin meghiusolni látta terveit s ezért ismét régi fegyveréhez a képmutatáshoz nyúlt. Hirtelen Prizrendbe jött, itt behízelegte magát Uros anyjának, az özvegy-császárnénak kegyeibe, majd leveleket írt Urosnak, kérvén, hogy térjen vissza fővárosába s tekintse őt leghívebb alattvalójának. Uros hitt a szép szavaknak; visszatért Prizrendbe s örömeiben, hogy Vukasinnal kibékülhetett, nagy ünnepélyeket és vadászatokat rendezett. Az 1367-ik év december 2-án, egy ily vadászon Vukasin, az alig 30 éves Uros-császárt meggyilkolta vagy bérenczek által meggyilkoltatta. A gyanú azonnal ellene fordult, bár ő folyvást tagadta a tettet. Urossal kihalt a Nemanják uralkodó családja. Ha léteztek is talán még mellékrokonok, ezeknek jogosultsága nem volt annyira biztos, hogy követelésekkel léphettek volna fel. Urost bátran az utolsó Nemanjának nevezhetjük. Vele sirba szállt Szerbia nagysága és nem sokára függetlensége is. Különben a hanyatlás jelei már az ő uralkodása alatt feltűnően szaporodnak. Fentebb jeleztük azon tényezőket, melyek a szétmálást előidéztek. És látjuk azt is, hogy azon előretörékvő, terjeszkedési irányzat, mely Milutinnal vette kezdetét s melynek Dúsan utolsó perczéig a leghívebb személyesítője volt, halála után egyszerre megszakad. Uros idejében hódítások helyett, már csak védelmi harczokat folytat Szerbia, és pedig éppen akkor, midőn egy mind hatalmasabbá váló ellenségtől csak is merész és erélyes támadással lehetett volna menekülni. És ez már kétségtelenül gyöngülést jelentett.

Mély gyászba borult az egész ország, különösen a

tulajdonképeni Szerbia, Uros halálának hírére. A nép szerette az ifjú és jószívű uralkodót, a nemesség pedig ragaszkodott a Nemanják dynastiájához, ha nem is mindenkor az egyes fejedelmekhez. Láttuk, hogy az első Nemanjától kezdve egész Urosig, a nemesség többször kezdeményezett felkelést a tényleges uralkodó ellen, de sohasem valamely idegen, hanem mindig csak a királyi család egyik vagy másik tagjának érdekében. A Nemanják dynastiája, daczára a közte és a nemesség között folyt küzdelemnek, kiválóan nemzeti dynastia volt, melynek létele összeforrt magának az államnak fogalmával. És ezért nem csoda, ha a régi szerb nemesség, mely e családban látta megtestesülve a szerb állam-eszmét, nem ismerte el uralkodójául a bitorlót, ki a Nemanják utolsó sarját életétől fosztá meg. Egy évi tétovázás után, Vukasin alighanem 1369 elején tette fejére a császári koronát, de a czímet nem vette fel, hanem csak királynak nevezteté magát, valószínűleg, hogy ezáltal a byzancziak hiúságának hizelegjen, kiket a szerb császári czím felettte sértett, s kiknek segélyére Vukasin számított.

Vukasin uralma azonban inkább csak a déli tartományokra terjedt ki. A szerb föld zöme, Rásza és az éjszaki tartományok, nem ismerték őt el. Zéta pedig, hol a Balsák családja jutott uralomra, e viszályban semleges maradt. Az ellenzék élén, mint tudjuk, Lázár knéz állott. Vukasin tehát most ellene fordult és több csatában legyőzve őt, tartományai egyrészét elragadta s Krusevác hegyei közé szorította őt vissza. E polgárháborút, úgy látszik, a magyarok is felhasználták. Ez időtájban csatoltatott alighanem a macsói bánság és Belgrád ismét Magyarországhoz; ámbár talán ez már az Uros halálára következő évben történt, miután némely okiratok már 1368-ban említik

Gara Miklóst mint macsói bánt. Bármint legyen is ez, a polgári háború egy tekintélyes tartomány elvesztét vonta maga után. Lázár legyőzetett ugyan, de ereje nem tört meg. A rászai urakkal egyetértőleg az 1371-ik év tavaszán, harcra készült Vukasin ellen, de e tervét nem valósíthatta meg. Ezen évben tekintélyes török sereg közeledett Szerbia határaihoz s ez vette igénybe Vukasin egész figyelmét. Vukasin helyesen számított, midőn először is a törökök ellen fordult, mert ha ezeket legyőzheti vala, könnyen elbánhatott volna az ellenséges főurakkal is. Nagy sereget gyűjtött, mely azonban, mint egy krónista megjegyzi, leginkább görögökből, makedono-vlachokból és albánokból állott, világos bizonyosságául annak, hogy a szerbek érdekeiket elkülönítették Vukasin érdekétől.

Vukasin a Maricza folyó partján Bulgáriában szállott táborba, telve önbizalommal, mert tudta, hogy serege számra jóval felülmúlja a török haderőt. Oly nagy volt az elbizakodottság a király harczosainál, hogy minden elővigyázatot mellőzve, a legféktelenebb dorbézolásnak adták át magukat. Így történt aztán, hogy egy kém szemlére kiküldött török csapat, értesülvén az ellenséges tábor állapo áról, éjnek idején reárontott a bortól elnyomott s mély álomba merült seregre s azt teljesen megsemmisítette. Vukasin nem esett el a csatában, futva mentette meg életét, de bujdoklása közben vagy szolgája, vagy egy török által, kinél menedéket keresett, a magánál hordott kincsek eltulajdoníthatása végett, meggyilkoltatott.

Másodszor üresedett meg a trón rövid négy év leforgása alatt. Legutóbbi birtokosa már bitorló volt, ki az ősi dynastia romjain emelkedett fel arra s kit a nemzet leg-erőteljesebb része nem ismert el uralkodójául. És most a bitorló is életét veszti. Ezzel szabad tér nyílt minden nagy-

ravágyásnak, minden követelésnek. Minthogy a Nemanják családja kihalt, a régi nemesek természetesen inkább maguk közül óhajtották egy társukat a trónra emelni, mintsem meghajolni valamely dicsszomjas kalandorelőtt. Mint tudjuk, a Nemanják dynastiájához mindvégig hű nemesség vezére Lázár knéz volt; ő küzdött legtöbbet Vukasin ellen. Természetes, hogy a szerb nagyok most felé fordíták tekintetöket. Különben is Lázár rokonságban állott a Nemanjákkal, egyéni tulajdonai pedig már kiválólag képesíték őt az uralkodói hivatás betöltésére. Nem csoda tehát, hogy a tulajdonképeni szerb nemesség fejedelmi jelöltje ő volt. Nem minden ellenzés nélkül foglalhatta el Lázár a trónt. Különösen a déli s némely nyugoti tartományok kormányzói, nem akartak meghódolni. A polgárháborúban, mely bekövetkezett, a Mrnyavcsevicsek családja elpusztult s 1376-ban Lázárt találjuk a császári hatalom birtokában, de a birodalom területe már lényeges változást szenvedett. A meghódított déli tartományokban egyes hatalmas volt kormányzók függetlenül uralkodtak; Boszniában Tvrtkó bán, az 1376 vagy 1378-ik évben felveszi a királyi czímet, mindazáltal elismervén Nagy Lajos magyar király fensőségét. És pedig Tvrtkó mintegy Dúsan örököse gyanánt tekintette magát, s ezért nem csupán a bosnyákok, hanem a szerbek és bosnyákok királyának címével élt. Egyesíté ekkor Boszniával Travuniját, Chumot, sőt Zéta egy részét is magának igényelte. Ekként Lázár országa még az összes szerb földet sem foglalta többé magában. Az új fejedelem talán épen ez okból, vagy talán kegyeletből Dúsan és szerencsétlen fia Uros emléke iránt, nem nevezteté magát császárnak, hanem a knéz czímet használta.

Lázár bátor, erélyes, igazságszerető uralkodó volt.

Egész életét azon feladatnak szentelte, hogy a szerb állam hanyatlását megakadályozza, s hogy annak régi fényét helyreállítsa. Az ellentétes viszonyok hatalmával azonban egyes ember, bármily kiváló tulajdonok jellemezték s bármily kiterjedt hatáskörrel bírt is, nem küzdhetett meg többé. Milutin és Dúsan tettvágyának egy mindenre kész, egyetértő, előre törekvő nemzet képezte biztos eszközét. Lázár idejében a pártokra szaggatott, saját gyöngeségének érzetétől visszariadó nemzetet nem lehetett többé oly folytonos, kitartó munkára buzdítani. Meglehet, hogy Lázár, egyéniségét és tulajdonait tekintve, ugyanazon magaslaton áll Dúsánnal. De az eszközök, melyek felett rendelkezett, nem voltak többé ugyanazok. A legjobb akarat, a legbuzgóbb törekvés, a legbölcsebb intézkedés megtört a hanyatlásnak indult nemzet összeroskadásán s a kívülről közelgő vihar erején.

A Vukasin felett 1371-ben kivívt diadal után, mind gyakoriabbak lettek a törökök hódító vállalatai. Drinápoly, Filibe, Szofia egymásután hatalmokba kerültek. Bulgária nagy része török tartománnyá vált, s már Thessalia, Makedonia és Albánia némely vidékeit is háborgatták az előre nyomuló ozmán csapatok. Az 1386-ik évben ismét Szerbiára került a sor. Hosszú ostrom után elesett Nis vára, és Lázár a békét csakis évenkénti tributum fizetésének és segédcsatatok állításának ígéretével vásárolta meg. A feltételek nem voltak ugyan terhesek, *) de Szerbia elvesztette függetlenségét s már ekkor mint a szultán hűbérese tűnik fel. Hogy e megaláztatás tűrhetetlennek látszott Lázárnak, ki ifjúságát Dúsan udvaránál töltvén, szemtanúja volt a szerb birodalom nagyságának, az ter-

* Évenként 1000 font ezüst és 1000 szerb lovas.

mészetes. Már az 1388-ik évben szövetségre lépett Tvrtko királylyal, Kastrióta Györggyel, Albánia urával, s némely kisebb félig független fejedelemmel, az ozmánok ellen viselendő általános háború céljából. A hadjárat szerencsésen kezdődött. Kastriótának sikerült egy török csapatot szétvernie. De már a jövő évben maga Murád szultán megjelent egy nagy sereg élén. A Rigómezőn (Koszovo polye) vívatott a csata, mely nem csak Szerbia, de a Balkán félsziget sorsára nézve is döntő volt. Az 1389-ik év június 15-én, Vid napján ütközött meg a két sereg. A szerencse az ozmánoknak kedvezett s a harc a szerbek és szövetségeseik teljes vereségével végződött, állítólag Brankovics Vúknak, az egyik szerb vezérnek árulása következtében. Lázár elesett a csatában, de Murad szultán sem érte meg a teljes diadalt. Sátrában meggyilkoltattott, a szerb hagyomány szerint Obilics Milos által, ki a török táborba lopódzva s a szultánt megölve, zavart és félelmet remélt előidézhetni az ozmánok soraiban. A két uralkodó életét veszté, de a győzelem a törökök részére hajolt.

A Rigómezőn lezajlott csata után, Szerbia nem vált azonnal közvetlen török tartománynyá, de megszűnt független állam lenni. Bajezid szultán Lázár fiának adományozta a fejedelmi trónt, despota címmel. István azonban kénytelen volt nemcsak tributumot fizetni, hanem csapatai élén személyesen is részt venni úgy Európában, mint Ázsiában a törökök harczaiban, hol a Balkán félsziget keresztyénjei, hol az ozmánok mohamedán ellenségeivel szemben. Istvánt és csapatait ott találjuk a XIV. század végén Bulgária teljes meghódításával végződött hadjáratban, s az oláhok ellen folytatott harcokban. Részt vesznek a nikápolyi ütközetben s 1402-ben az angorai csatában, hol különös

hősiességük által, bámulatra ragadták a győztes Tamerlant is. Úgy látszik, a szerb politikának főelve e korban az volt: a lehető legjobb viszonyban maradni az ozmánokkal, még áldozatok árán is, csak hogy az országnak legalább részletes függetlensége a belügyekben megőriztessék. Mindazáltal a régi teljes függetlenség visszaszerezhetésének reménye nem halt ki a szerbek közül. Bármily hűsége sen teljesítette is Lazárevics István a szultánok iránt fogadott kötelezettségét, mindazáltal igyekezett más irányban is oltalmat és támaszt keresni. Kevéssel az 1427-ik évben bekövetkezett halála előtt, Zsigmond magyar királlyal szerződésre lépett, melyben elismerte Magyarország fennsőségét Szerbia felett. Utódjává az országlásban a koszovói árulónak, Brankovics Vúknak fiát, Györgyöt jelölte ki. A Brankovicsok ekkor hatalmas főurak voltak, s István ismervén Györgyöt, reménylette, hogy ő lesz leginkább képes a török foglalási törekvéseknek ellenállani. György eleinte csak a szerbek, a tengermellék s a dunai vidékek urának nevezte magát s csak később vette fel a despota címet. A szerb történet annyira összeszővődik e korszakban a magyar történettel, hogy a részleteket bátran mellőzhetjük. Brankovics György magatartása a várnai ütközzettel és Hunyadi Jánossal szemben, midőn az a rigómezei csata után menekült, a hűtlenség és ravaszság színében tüntetik fel őt. Szerb szempontból tekintve Brankovics működését, az ítélet nem lehet ily szigorú felette. Ő kétségkívül hazája függetlenségének helyreállítására törekedett. A törököket sohasem segítette harcaikban, mint előde István, de alkudozásokkal s ígéretekkel igyekezett őket visszatartani s midőn ez nem sikerült, szembe is szállt velök. Gyöngének érezvén magát, természetesen a Nyugoton keresett szövetségeket s e rész-

ben, mint a legközelebbi szomszédhoz, Magyarországhoz fordult. De azért tartott a magyar hatalom növekedésétől is, mely épen oly veszélyessé lehetett a szerb függetlenségre nézve, mint az ozmánoké. Ez magyarázza meg Brankovics ingadozását és ármányait. Midőn a törökök támadtak nagy erővel ellene, Hunyadyt hívja segítségül. Ennek győzelme után azonnal elfordul tőle s nehogy a magyarok hatalma túlságosan megszilárdulhasson, tartózkodik részt venni a háború további folyamában. Miáltal ismét a törökök győznek. Brankovics valószínűleg azt remélte, hogy a török-magyar viszályban mindkét fél erejét vesztvén, a kedvező pillanatban helyreállíthatja az eltűnt függetlenséget. Brankovics mint jó hazafi cselekedett, de nem volt szerencsés; a történeti események folyamát meg nem változtathatá. Hogy milyen más irányt vett ez időben már a szerb hűbéres állam fejlődése, kitűnik abból is, hogy míg régebben a királyság és császárság korában, a fővárosok mindenkor az úgynevezett Ó-Szerbia területén feküdtek, Brankovics György már Szendrőt a Duna mellett, választá székhelyéül.

Az 1456-ik évben bekövetkezett halála után legifjabb fia, Lázár ragadta magához a főhatalmat, ezután pedig 1458—1459-ben ennek özvegye Helena viselte a despota címet. De már 1459-ben II. Mohamed teljesen elfoglalta Szerbiát s véget vetett a látszólagos függetlenség utolsó maradványának is. Szerbia közvetlen ozmán tartománynya lett és pasalikokra osztatott fel.

Mintegy száz évet foglal magában azon korszak, mely Dúsan halálától az 1459-ik év hadjáratáig terjed s mely alatt, mint láttuk, oly gyors léptekkel haladt a szerb állam a végenyészet felé. E pontra jutván, egy sajátságos körülmény ragadja meg figyelmünket. A VII. században

bevándorló szerbek, új hazájokban eleinte a byzanci birodalom közvetlenül alattvalói gyanánt tűnnek fel. E viszony csakhamar módosulást szenved s a zsúpánok, ha el is ismerik a Konstantinápolyban székelő központi hatalom fennsőségét, saját tartományaik határain belől, már bizonyos függetlenséget gyakorolnak. E tartományok még felette lazán függnek össze s a zsúpánok a főzsúpánnak inkább csak tekintélyét, mint tényleges hatalmát ismerik el. Végre a kétségkívül fényes államférfíúi tulajdonokkal bíró Nemanja törekvéseinek sikerül a szerb földön megalkotni az egységes államot. Tagadhatatlan azonban, hogy Nemanja, az akkori viszonyokhoz képest, a dolgok akkor fennálló rendjének értelmében, bitorló volt. De ő czélt ért s dynastiája két száz éven át uralkodott a mindinkább emelkedő szerb állam felett. A mily utat követett a fejlődés, ugyanazon az úton haladt a hanyatlás is, csakhogy megfordított sorrendben. Vúkasin a nagy tehetségű, nagy-ravágyó és ravasz, bitorló, kinek uralkodása alatt már megbomlik az állam egysége. Utánna bekövetkezik a tartományok laza összefüggésének kora. A «szerbek s a tengermellék stb.» fejedelmének czíme már valóban alig egyéb üres címmel. És nem sokára létrejő a függési viszony is egy oly hatalommal szemben, mely lassankint a Balkan félszigeten befészkei magát. Alig pár évvel azután pedig, hogy az ozmánok Konstantinápolyt elfoglalják, Szerbiára nézve még a hűbéri kötelék is megsemmisül s a szerbek ismét közvetlen alattvalói lesznek azon birodalomnak, melynek fővárosa Konstantinápoly, miként voltak 800 év előtt.

Mielőtt még nehány szót mondanánk a szerbek helyzetéről a közvetlen török uralom alatt, röviden meg kell emlékeznünk Boszniáról és különösen Zétáról. Boszniában,

mint említettük, Tvrtko bán, már Lázár knéz idejében felvette a királyi czímet a magyar fennhatóság elismerése mellett. Nagy Lajos halála után, úgy látszik, egy ideig függetlenül uralkodott, de Zsigmond király ismét engedelmességre kényszeríté őt. Tvrtko halála után Bosznia a legbonyolultabb zavarok színhelyévé lett. A főhatalom egyik tekintélyesebb családról a másikra szállott, gyakran többellen-fejedelmet találunk egyidejűleg, kik egymást részint magyar, részint török segélylyel igyekeznek leküzdeni. Az ország határai folytonosan változnak s a Bosznia név végre csak földrajzi fogalommá válik. Mindezen viszálkodások közepette mégis legnagyobb tekintélylyel bírt a magyar befolyás, mindaddig, míg a törökök ez irányban is előre nyomulván, hosszas harcok után a mohácsi vést követő időben, egész Boszniát meghódították s a még itt-ott fennmaradt részletes függetlenségnek véget vetettek.

Bosznia, mint láttuk, egész kiterjedésében sohasem, de még részenként is, csak rövid időre tartozott Szerbiához. Ezen időszakban folyvást túlnyomó volt ott a katolicismus s ennél fogva Magyarország befolyása. Mindazáltal a bosnyák fejedelmek, ha mindjárt nem is akartak meghajolni a szerb királyok előtt, bírtak az összetartozandóság érzetével, a mit azon körülmény bizonyít leginkább, hogy a szerb uralkodóház kihalta után, a bosnyák fejedelmek, nem egyszer hivatkoztak azon, legtöbbnyire csak képzelt vagy költött, rokoni kötelékekre, melyek őket a Nemanjákhöz fűzik. Kétségtelen azonban, hogy Bosznia, daczára a szomszéd hatalmak között való ingadozásának, daczára gyakran beálló szétdaraboltatásának s azon körülménynek, hogy tulajdonképen politikai egészet nem képezett, mégis fejlődésében bizonyos egységet

és oly határozott irányt tüntet fel, mely azt mindég különválasztá a szoros értelemben vett Szerbiától s a két, különben teljesen homogén nép egyesülését meg-
hiúsítá.

A másik tartomány, mely a szerb birodalom megdőlte után figyelmünket igénybe veszi, a többször említett Zéta. Kiemeltük már fentebb a fontosságot, melylyel Zéta, úgy lakóinak erőteljes jelleménél, mint fekvésénél fogva a szerb állami viszonyok fejlődésében birt. A szerb történet minden nagyobb mozgalma Zétából indult ki, innét származtak azon családok és egyének, kik hazájuk sorsára döntő befolyást gyakoroltak. Zéta volt a Nemanják ősi fészke és legsajátosabb birtoka. A zétai nemesség leghívebben megőrizte a régi szokásokat, legszilárdabbul ragaszkodott az ősi jogokhoz. A Nemanják családjával mintegy azonosítván magokat, a zétai nemesek élénk részt vettek annak jó és balszerencséjében. Nem egyszer fosztották meg hatalmától az uralkodó fejedelmet, de mindenkor egy más Nemanja javára. Dúsan idejéig, mint tudjuk, Zéta mint a család öröke, rendesen a trónörökös osztályrészét képezte. Midőn azonban az utolsó Uros atyjától a királyi czimet nyerte, a tulajdonképi Szerbiával együtt, Zétába is kormányzót kellett kinevezni.

Ilyen volt bizonyos Balsa, alighanem valamely zétai nemes család ivadéka. A Nemanják házának elpusztulása után, a Balsák meg tudták őrizni függetlenségüket, úgy Szerbia mint Bosznia irányában. Utóbb az uralkodás más családokra ment át s a tartomány síkabb vagy tengerre kinyúló részei elvesztek, amazokat a törökök, emezeket pedig a dalmát városok foglalván el. Zétának megtörhetetlen népe, minden oldalról visszanyomva és segít-

séget többé nem reménylhetve, a tartomány éjszaki csúcsába, a majdnem hozzáférhetetlen sziklák közé vonúlt, de függetlenségéről le nem mondott. Itt képződött aztán a mai Czrna Gora (Fekete hegység) vagy Montenegro, melyet állandóan még egyetlen ellenség sem volt képes meghódítani. E maroknyi nép tizenkét százados függetlensége oly elvitázhatatlan történelmi tény, mely figyelemre méltó tanúságot rejt magában s mely már eleve is némi útmutatást szolgáltat a jövő esélyeit illetőleg.

A török hódítás bevégezte után a szerbek rájákká lettek. Az ozmán hódítók a meghódítottak között természetesen nem tartották fenn az addig fennállott jogi és társadalmi különbségeket. Nemes és nem-nemes egyaránt minden jogtól megfosztott alattvalónak tekintetett. Ezen sorsot kikerülendők, tértek át oly sokan a szerb nemesek közül a mahomedán hitre, minek következtében megmaradtak birtokaik és befolyásuk is a tartományban. A bosnyák bégek, kiknek fanatismusa az ázsiai törökök vallási buzgalmát jóval felülhaladja, a régi nemesi családok utódai.

Ily áttérések tömegesen leginkább Boszniában fordultak elő, részint mert a katolikus, a keleti és a patare-nus vallások között századokon át folyt küzdelem némi indifferentismust szült volt, részint pedig, mert a bosnyák nemesség sokkal kiterjedtebb mérvben gyakorolta a kiváltságos jogokat, mint ez Szerbia más tartományaiban volt az eset, s ennélfogva nehezebben is tudott azok élvezetéről lemondani. A tulajdonképeni Szerbiában, ide számítva nemcsak a mostani fejedelemséget, de az úgynevezett Ó-Szerbiát is, a nép, a királyok és a papság buzgókodása folytán kizárólag a keleti egyház híve volt és

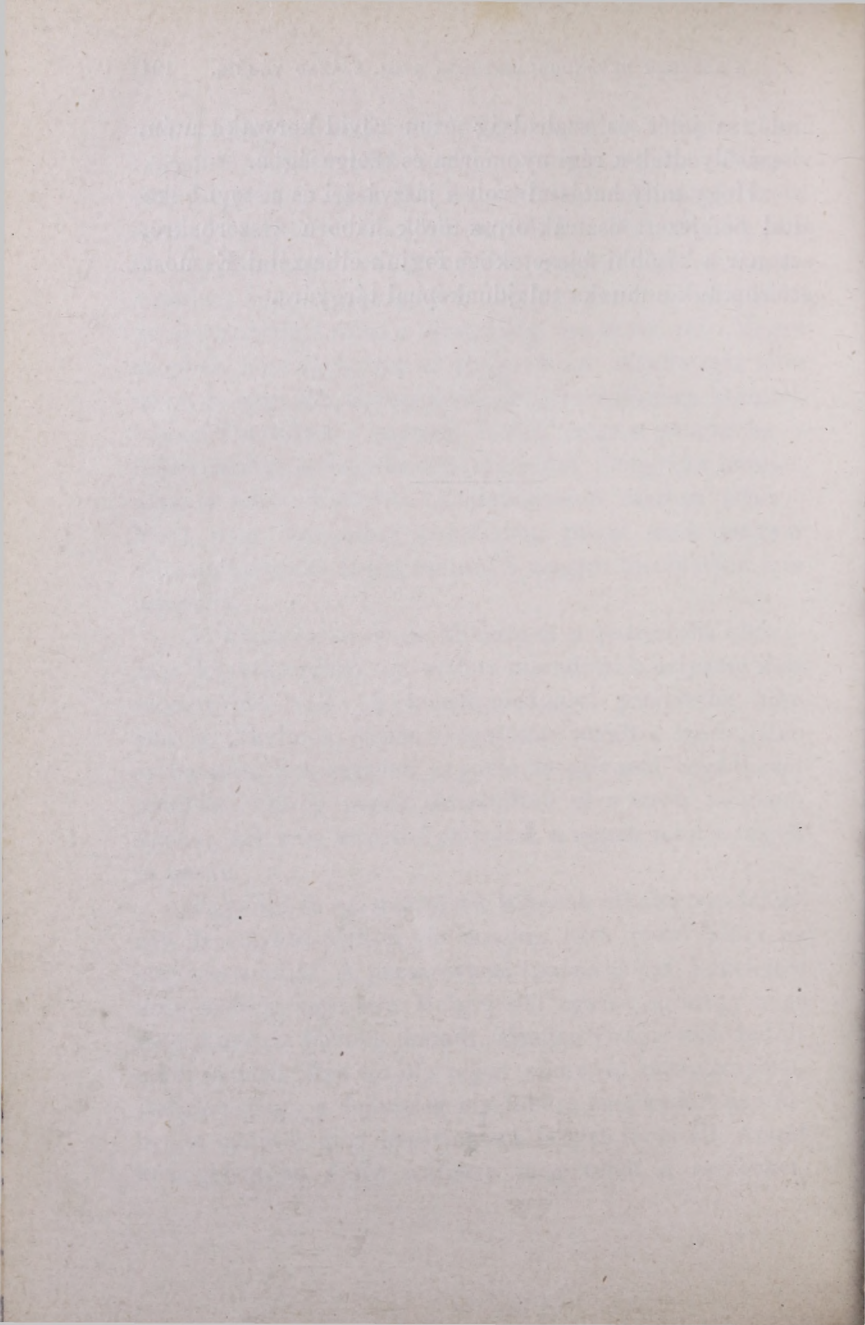
szilárdul ragaszkodott vallásához. Itt tehát a nemzet legnagyobb része inkább a rája szomorú sorsát választá, mint hogy hitét elhagyja. És valóban a szerbek története ezen egész korszak alatt az egyházban központosúl. Az ipeki patriarchatus túlélte az állam végromlását és tagadhatatlan, hogy a papság ezen időkben nemcsak mint a hit, de egyszersmind mint a nemzetiség őre tűnik fel. Végre azonban, nem tűrhetvén az elnyomtatást, miután már több ízben és nagyobb tömegekben Magyarországon kerestek menedéket sokan a szerbek közül, maga a patriarcha is felkerekedett és számos ezer családdal elhagyván hazáját, magyar földre költözött. E kivándorlott szerbek sorsa e helyt nem érdekelhet bennünket, mivel azok magyar állampolgárokká levén, ezentúl a magyar történetben szerepelnek.

E kivándorlások és különösen a patriarcha eltávozása következtében, az otthon maradottak helyzete még szomorúbbá vált. A konstantinápolyi patriarcha kapván az alkalmon, ismét érvényesíté jogait a szerb patriarchatusra, s e részben a porta is szívesen segédkezett nyújtott. Görög papok árasztották el a szerb tartományokat, kik nem kevésbé zsarolták a népet, mint a bégek és pasák.

Egyedül az osztrák-török háborúk alkalmával lélekzett fel olykor-olykor, de mindég csak rövid időre az elnyomott rája. A pozsarevaczi (passaroviczi) békekötés után Szerbia egyrésze Belgráddal együtt, mintegy húsz évig Ausztria birtoka maradt. Minden virágzásnak indúlt e két évtized alatt az oly régen szenvedő tartományban. Belgrád maga a fejlettség oly fokára emelkedett ez időben, a melytől még napjainkban is igen távol áll. Annál kétségbeejtőbb érzés szállotta meg tehát a szerbeket,

midőn a jólét és szabadság ezen rövid korszaka után, visszasülyedtek a régi nyomorba és szolgaságba.

Hogy mily hatással volt a jászvásári és sistovi béke által befejezett osztrák-orosz-török háború a szerbekre, azt már a későbbi fejezetekben fogjuk elbeszélni. És most áttérhetünk e munka tulajdonképeni tárgyára.

ELSŐ KÖNYV.

1780—1806.

WESLEYAN

1770-1800

ELSŐ FEJEZET.

Szerb állapotok a XVIII-ik század vége felé.

A mióta Szerbia török tartománynya vált, épen úgy meghonosultak ott a török államintézmények, mint az ozmánok által meghódított többi országokban. Ez intézmények lényegökben semmit sem változtak az ozmán birodalom megalapítása óta egész napjainkig, ott tudniillik, a hol a porta megőrizte közvetlen fensőségét. A múlt század közepe táján tehát még teljes virágzásban találjuk azokat a belgrádi pasalikban. Az ozmán birodalom alapját a fegyver, a hódítás képezte és az első foglalások, az alakuló új állam első terjeszkedése a Szeldzsukok mahomedán birodalmának rovására történtek. Az ozmánok már rég nem megvetendő hatalomra vergődtek Kis-Ázsia némely mahomedán népei fölött, mielőtt valamely keresztyén állammal összeütközésbe jöttek volna. Kétségtelen tehát, hogy az ozmánok nem a vallás nevében, mint egykor az arab khalifák, hanem az államalkotás ösztöne által vezéreltetve ragadtak fegyvert s igyekeztek országuk határait mindinkább kiterjeszteni. A harczok, melyeket az ozmánok mahomedán, sőt rokonfajú török népekkel vívtak, nem kevésbbé voltak elkeseredettek és véresek, mint azok, melyeket utóbb a keresztyének ellen folytattak. ¹

¹ Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. I. kötet, 2 könyv.

Mindazáltal nagyon fontos és az ozmán birodalom későbbi alakulására nézve lényeges jelentőségű a különbség, mely a keresztyén és mahomedán népek meghódítása után képződött viszonyok között létezik. Habár a vallás nem képezte is az ozmán birodalom megalakulásának indokát, midőn egyszer megalakult, az összes államintézmények a mahomedán vallás szellemében és tételei szerint fejlődtek. És így a mahomedán ozmán birodalom, mely első képződését a szintén mahomedán szeldzsuk birodalom szétrombolásának köszönheté, végre is valóságos theocratiává változott. A meghódított mahomedánok, kik addig, míg fegyverrel szegültek ellen mint ellenségek, tűzzel-vassal pusztítottak, a meghódítás után részesültek azon jogok és előnyök legnagyobb részében, melyeket a hódító ozmán törzs élvezett és pedig egyedül a vallásközösség alapján. A korán a hódítók és meghódítottak közös szent könyve vált mindnyájukra nézve egyenlően és kizárólag mérvadóvá, nemcsak a vallást, de az összes állami és társadalmi intézményeket illetőleg is.¹ Az ozmán birodalom tehát mint állam és társadalom azonosult az izlammal. Természetes, hogy, midőn az ozmánok, kiknél az államiság eszméje oly teljesen egybeolvadt vallásuk tételeivel, oly népekkel jöttek összeütközésbe, melyek más hitet vallottak, nem tekinthették azokat a meghódítás után az ozmán birodalom oly jogosult alkatrészeinek, mint a meghódított mahomedánokat. Csak a ki az izlamot vallotta hitétül, bírhatott az ozmánok uralma alatt polgári és poli-

¹ A koránon kívül létezett ugyan még, hogy úgy mondjuk, a világi törvényhozásnak bizonyos neme. A rendeletek azonban, melyek az ilyenü szabályokat tartalmazták, nem ellenkeztek a hittételekkel, csak azoknak kiegészítése gyanánt szolgáltak. Hammer: id. m. I. k. 86. l.

tikai jogokkal; a ki más valláshoz tartozott, az kívül maradt minden jogosultság körén. Méltán merülhet fel itt azon kérdés, hogy miként maradhattak fenn a különböző vallások és ezeknek oltalma alatt a különböző nemzetiségek az ozmán birodalom e rideg theocratikus szerkezete mellett? E látszólagos ellenmondás megfejtését azon körülményben találjuk, hogy míg például az arab khalifák a vallás terjesztésének érdekében hódítottak, következőskép térítettek is; az ozmánok, mint fentebb említettük, nem a vallási fanatizmus, hanem az államiság eszméje által vezéreltették magukat hódításaikban és így egyszerűen csak beillesztették már meglevő intézményeik keretébe a birodalomhoz időről időre csatolt új elemeket, nem törődve a vallás, a szokások, a nemzetiség különbségeivel, melyek legföljebb a meghódítottaknak válhattak hátrányára, az uralkodó osztályt azonban nemcsak nem gátolták jogai és kiváltságai élvezetében, de nagyobb előnyöket biztosítanak annak, oly népek uraivá tevén, melyekkel nem kellett jogokban osztozkodnia, de melyeknek összes erejét, életét, vagyonát saját javára fordíthatá.¹

Azon tény, hogy az ozmán államférfiak és hadvezérek legnagyobb része keresztyén renegatokból került ki, elég világos bizonyítékául szolgál annak, hogy az ozmán állam nem ismert egyéb különbséget, mint a mely a hiten alapúlt. E vallásos, de türelmes államképződés eredményezte azt is, hogy az európai Törökországban (hol a ke-

¹ A janicsárok eleinte erővel mahomedán hitre térített keresztyén gyermekekből alakultak. E térítés azonban mindig csak egyesekre (bár mily számosak lettek is azok) terjedt ki, nem pedig egész népekre. Különben is az egész intézmény nem sokáig maradt fenn eredeti tisztaságában és csakhamar valóságos törököket is látunk a janicsár ordukbá betolakodni.

resztyének számra mindenkor jóval felülhaladták az uralkodó ozmánokat) minden törzs megtartá századokon át saját vallását és nyelvét, a nélkül azonban, hogy ezért önálló vagy csak önérzetes nemzetiség gyanánt lett volna tekinthető. Általában az európai Törökországban (most csak erről szólunk itt tüzetesen) nem a faj, nem az eredet, nem a nyelv képezte a legújabb időkig s képezi még most is sok tartományban a nemzetiség ismertető jeleit. Törökországban csak két nemzetiséget észlelünk: a mahomedánokat, vagyis a minden politikai és polgári joggal bíró állampolgárokat és a rájákat, vagyis a más vallásúakat (tehát túlnyomólag keresztyéneket), a minden jogot nélkülöző lakosokat.

Boszniában például az első török foglalás után az akkori bosnyák nemesség egy része áttért a mahomedán hitre. Ez által felvétetett az uralkodó osztály soraiba s mindazon kiváltságok élvezetébe lépett, melyek annak sajátos birtokát képezték. E bosnyák bégek, kik jelenleg is a tartomány földesurai, még most is ugyanazon nyelvet beszélnek, melyet a keresztyén rája, szokásaikban sok részletet megőriztek a régi keresztyén szokásokból, jól emlékeznek egykori bosnyák neveikre, sőt itt-ott még használják is azokat és mégis a rájának nincs nagyobb ellensége, a török államintézményeknek nincs hívebb barátja e renegetoknál.¹ Hasonló jelenséget észlelhetünk az albánok és déli bulgárok között is.²

¹ Az 1872-ik év nyarán Boszniában utaztam. Nem tudom már melyik helységnél a mudir, egy fiatal mahomedán, jött elémbre, a kormányzó által küldve fogadtatásomra. Egy fa alatt telepedtünk meg reggelizni, s természetesen beszélgetni kezdtünk. A mudir egyszerre csak a bennünket körülálló keresztyén falusiakra mutatva, így szólott hozzám: «Az én ereimben is

A török állameszme e vallásos jellegében kell keresnünk egyrésről azon jelenség okát, hogy a törökök se egy meghódított népet nem voltak képesek fajilag assimilálni, se egy állami nemzetet teremteni. Nyugat-Európa államai mindannyian különböző fajú és nyelvű népek vegyületéből alakultak. E különbségek sok helyt még fennállanak a nélkül, hogy azok az állam egységét veszélyeztetnék vagy legalább oly mértékben veszélyeztetnék, mint a török birodalomban. Az európai államok ilyennemű fejlődésére kétségkívül nagy befolyással volt azon körülmény, hogy hódítók és meghódítottak, az uralkodó osztályok és az elnyomottak egyaránt felvették a keresztyénséget. Ez által nem juthatott érvényre azon merev, minden újítással, minden előre haladással daczoló megkövesülés, mely az egymással szemben álló vallások tételeiben és az azokon alapuló intézményekben jelentkezik. A keresztyén vallás kebelében felmerült szakadások miatt képződött hitágazatok nem tartalmaztak oly szembeszökő ellentéteket, mint az izlam és a keresztyénség, habár e két nagy vallás küzdelmei aligha voltak hosszabb tartamúak avagy kegyetlenebbek, mint a keresztyén hitfelekezetek harcrai egymás közt. Mindazáltal tagadhatatlan azon tény, hogy midőn Nyugat-Európában feltámadt a vallási reformatiótól egészen különböző általános újítási szellem és haladási

ugyanazon vér folyik, mely az övékben; én a Szokolovicsok régi hires családjából származom.» Aztán elmondta, hogy volt egy ősi családi ereklyéje, egy kard e felírással: Mathias Rex, melyet azonban kénytelen volt elzalogosítani.

² Nem lesz talán érdektelen megemlíteni azt, hogy a basibozsukok, kik Bulgáriában a múlt nyáron annyi kegyetlenséget követtek el, nem valóságos törökök, hanem legnagyobb részint pomákok, vagyis mohamedán hitre tért bulgárok voltak.

törekvés, annak vívmányai, nem tekintve a hitfelekezetek mint ilyenek érdekeit, minden egyes nemzet összeségének váltak javára. Természetes, hogy a közművelődés eme vívmányai csak lassankint és csak fokozatosan a különböző osztályok között lőnek a nagy tömeg tulajdonává. A nyugat-európai polgárosodás legfontosabb, legmeszszebb kiható erndményéül kétségtől a polgári jognak az egyházi jogtól való elválasztását tekinthetjük vagyis az előbb, ha nem is kizárólag, de mégis nagy mértékben alkalmazásban volt egyházi jog helyett, egy attól különböző, nem az egyes felekezetek hittételein alapuló jognak általánosítását a társadalmi és polgári viszonyokban. Nincs itt helye, de azt hiszem nem is szükséges ez átalakulásnak roppant fontosságát fejtegetni a nyugat-európai államok további fejlődésére nézve. Tény az, hogy Európa művelt államaiban lassanként az egyházi jog mellett egy más elveken alapuló, különféle nemzetek szerint változó, de minden egyes nemzet összes tagjait egyenlően átfogó polgári jog vert mély gyökeret, tekintet nélkül az állampolgárok között létező nyelv- és valláskülönbségekre. Törökországban ily átalakulás nem történt. A korán tételei egyedül mérvadók még jelenleg is nemcsak az azokban nyilvánuló vallást, hanem az összes polgári viszonyokat illetőleg, és pedig nem egyedül a mahomedánokra, hanem a birodalomban élő más vallásuakra nézve is; mert hiszen természetes, hogy egy theocratikus államban az uralkodó osztály vagy nép, ha el is tűri a más vallások gyakorlatát, nem engedheti, hogy azok egyenértékűek legyenek saját vallásával. E körülményben, hogy tudniillik Törökországban a más vallásuak (vagy rövidség okáért mondjuk általában a keresztyének) polgári viszonyai is a korán tanai szerint intéztetnek, rejlik az ok, a

miért Törökország fejlődése az európai polgárosodás követelményei szerint majdnem lehetetlen, és hogy a szultán keresztyén alattvalói nem tekintik s nem is tekinthetik magukat a birodalom valóságos kiegészítő részeinek, hanem mindég annak határain túl, annak szétmállásában vélik feltalálhatni egy jövő jobb lét lehetőségét. Minden vallásnak, a míg az fennáll, fő jellege a dogmatismus. Vallási szempontból tehát csak reformálásról, de nem fokozatos, folytonos fejlődésről lehet szó. Hogyan is lehetne egy theocratikus államnak oly művelődési elvek szerint való fejlődését képzelni, melyek az uralkodó vallás dogmatismusát el nem ismerhetik, sőt azt egyenesen kárhozzatják. És ezért téves azon remény, hogy Törökország addig, míg a korán marad a polgári jogok főforrása a birodalom összes alattvalóira nézve, a nyugot-európai művelődés ösvényére léphetne. A tények eléggé bizonyítják, hogy e részben minden kísérlet eredménytelen maradt egész a legutóbbi időkig. És a mily káros Törökországra nézve az, hogy nem képes az európai művelt nemzetek sorába lépni, ép oly veszélyes keresztyén alattvalóinak azon, talán öntudatlan, de kétségkívül meglevő érzelme, hogy ők a birodalomnak nem polgárai, hanem egyedül lakosai, kiknek ugyan a tények hatalmánál fogva e birodalom határai között kell élniök, de kik legfontosabb érdekeik és vágyaik kielégítését csak is a létező viszonyok felbomlásától várják, a mi egyszersmind az államegység megsemmisülését vonná maga után. E veszély egyedül a keresztyének egyenjogosítása által volna elhárítható. Ez egyenjogosítás azonban, a török birodalom jövőjének ez egyetlen biztosítéka, az ozmán faj további uralkodásának e leglényegesebb feltétele (bár nemcsak nem lehetetlen, sőt még a mahomedán vallás épségben tartása mellett is kivi-

hető) mindaddig nem remélhető, míg a vallás fogja képezni az állam alapját, s míg a mahomedán egyházi jog lesz mérvadó a más vallásuak polgári viszonyaiban is.¹

Ezen általános nézponatok előrebocsátása után, melyek némileg megkönnyítik a török birodalom viszonyainak kellő felfogását, áttérhetünk a szerb török-állapotok ecsetelésére a XVIII. század második felében.

Az 1739-iki osztrák-török békekötés után majdnem ötven éven át nem újultak meg az ellenségeskedések a két állam között. Ausztria a háború kimenetele által kényszerítve, visszaadta foglalásait a Dunán és a Száván túl s e tartományok ismét a porta közvetlen uralma alá jutottak. Visszaállított tehát a teljes török közigazgatási rendszer is.

Miként napjainkban, úgy azon időben is gyakorta szenvedett változást a területi felosztás. Nem terjeszkedve itt ki az idő folyama alatt közbejött módosításokra, legyen elég annyit megemlíteni, hogy a XVIII. század második felében s a jelen század elején, noha még fennállott a két nagy helytartóság, t. i. a boszniai és a ruméliai, melyek az európai birtokokat foglalták magukban,² a mai Szerbiának legnagyobb része a belgrádi pasalik neve alatt volt ismeretes. Némely vidékek, melyek jelenleg Szerbia kiegészítő részeit képezik, a boszniai, szkutarii, rumelii és viddini kormányzóságokhoz tartoztak.³

¹ A Balkán félszigeten több mint egy év óta észlelhető mozgalommal s annak fejlődésével szemben, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a fentebbi sorok még 1874. tavaszán jelentek meg a Budapesti Szemlében.

² Hammer: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung 2-ik kötet. 248. l.

³ Vuk Sztefanovics Karadžsics: Danicza 1827. 54. l.

A győzelmes szerb forradalomnak sikerült e század első évtizedeiben ez utóbb említett részekből is egynehányat az egykori belgrádi pasalikkal egyesíteni, megalkotva ekként a szerb fejedelemség jelenlegi határait. A mi a szerbek által lakott vidékek közül még napjainkban is a közvetlen török uralom alatt maradt, azt, természetesen Boszniát ide nem értve, rendesen a csakis történeti jelentőségű Ó-Szerbia névvel szokták jelezni. Tényleg azonban e tájak jelenleg több vilajet (kormányzóság) között oszlanak meg.

Alig van ország Európában, mely oly gazdagon részesült volna a természet áldásaiban, mint Szerbia. Termékeny talaj és pedig nem csak a Mácsva rónaságán vagy a Morava széles völgyében, de még a magasabb hegyek lejtőin is, fel majdnem a csúcsokig; erdők óriási fákkal, számtalan patak s kisebb folyó által öntözött rétek és mezők, érczen gazdag hegylánczok, hol már a rómaiak is sikerrel üzték a bányászatot, messze elnyúló kőszentelépek, kitűnő szőlőfajokkal beültetett hegyoldalak, majdnem minden kerületben különféle ásványos források és végre a délről éjszak felé egész a Dunáig húzódó Morava völgye, mint a nyugoti kereskedelem legtermészetesebb és legrövidebb közege kelet és dél felé; — mindezek oly előnyök, melyek kellőleg kiaknázva, Szerbiát a leggazdagabb országok egyikévé varázsolhatnák. És a természet, mely oly pazarul árasztá el kincseivel e kis országot, a szépről sem feledkezett meg. Hullámzó halmok, mosolygó völgyek, magas sziklafalak, hosszan elnyúló bérczek váltakoznak a legfestőibb tömörülésben egymással. A fákkal beszórt mácsvai síkság lassankint azon zord, sziklás csúcsokig emelkedik, melyek egyikéről Szokol ősi várának romjai tekintenek alá a köves medrű, gyors folyású

Drinára. Délről két ezer láb magas szoroson tör keresztül az Ibar, hogy aztán a szerb Moravával egyesülve, azon gyönyörű völgyet alkossa, mely Karanovac és Krusevac városok között terül el. Tovább délre a határon Szerbia legmagasabb hegysége, a Kopaunik, emelkedik, melynek csúcsáról láthatni a magyar és szerb történetben kétszer oly végzetessé vált Rigómezőt. Itt ott a hegyormokon porladó várromok hirdetik a szerbek egykori di-csőségét; másutt némi maradványok a római uralomról tanúskodnak, mint a gamzigradi nagyszerű megerősített tábor vagy vár romjai. Néhol még most is épségben fennálló merész ívezetű hidak vonják magokra a figyelmet, melyek talán szintén a rómaiak avagy a török uralkodás fénykorának maradványai. Keleten a Hrtanj, öt ezer láb magas, egyedül álló, kúp alakú csúcsa emelkedik ki az alacsonyabb hegyek fölött, mintegy ős időbeli óriás komoran s megvetőleg nézve a jelen kor epigonjaira. De bár merre irányozza is a vándor lépteit, kopár kiaszott tájra alig talál valahol. Egyes sziklás részeket kivéve, mindenütt a legélénkebb, legüdébb zöld rétek és mezők borítanak hegyet és völgyet. Ezen élénk, friss színezet, melyet Szerbia vidékei az év nagy részében és pedig késő ősziig el nem veszítenek, az ország legnagyobb, legmeglepőbb szépségei közé tartozik.¹

Ilyen most Szerbia s ilyen volt a belgrádi pasalik a század vége felé is, csak hogy akkor még a természet valódibb, ha mindjárt vadabb eredetiségében jelentkezett, mert akkor még kevesebb föld műveltetett és az ős erdők még fennállottak, melyek most már, fájdalom, majdnem teljesen ki vannak irtva.

¹ Többször és több irányban beutazván Szerbiát, alkalmam volt az itt említett vidékeket bejárhatni.

E szép és áldott vidékek lakosai, a szerbek azon időben, tudniillik a XVIII. század második felében, mint keresztyének valamennyien rájáukül tekintettek az uralkodó mohamedánok által. Es a rája sorsa valóban nem volt irigylendő. Mint fentebb láttuk, a török állam hódításnak köszöni eredetét és kiterjedését. Természetes, hogy e miatt a katonai elem nem sokára túlsúlyra emelkedett. Az ozmán állam legkoraibb képződésekor látjuk már megalkakulni azon katonai intézményeket, melyek csak e század elején semmisültek meg az európai változott viszonyok hatása alatt, daczára az izlam vakbuzgó hívei ellenzésének. Az ötszázados, eredetileg tagadhatatlanul bámulatos katonai szervezet kényszerű megváltoztatása egy részről, más részről pedig az állam vallásos szerkezetének változatlan fennmaradása csak egy újabb bizonyítéka annak, hogy minden egyéb intézmény átalakulhat, módosulhat, fejlődhetik, sőt el is enyészhet az állam veszélyeztetése nélkül, egyedül csak a hittételeken alapuló államformák lévén kénytelenek mozdulatlanságban vesztegelni, mert ha megrendülnek, megrendül az alap, a vallás és vele együtt a theocratikus állam létele is.

A szpahik- és janicsároknak, az ozmán birodalom e hatalmas két katonai rendjének intézménye, majdnem egykorú az ország-alapító Ozmán első foglalási kísérleteivel. Nem ereszkedvén itt bővebben e nevezetes két katonai alkotás eredetének és fejlődésének fejtegetésébe, legyen elég annyit megemlíteni, hogy a szpahik — a lovasság — egy nemét a hűbéres hadkötelezetteknek képezték. Az ozmán állameszme egyedül a szultánt ismeri el a föld kizárólagos birtokosául, ki a fölött tesszésé szerint rendelkezhetik. Szultáni földbirtokajándékozás által keletkezett aztán a szpahik testülete, melynek

minden egyes tagja a szerint, a mint nagyobb vagy kisebb ily jószágot örökösödési joggal, vagy csak élet-hosszaiglan (zaim vagy timár) bírt, több vagy kevesebb fegyveressel, de mindenkor, személyesen volt köteles a hadjáratokban megjelenni. A birodalom határainak kiterjesztésével az újonnan szerzett tartományokban a földbirtok szintén a szpahik között osztatott ki, kik e szerint a kizárólagos földbirtokosokká lőnek.¹ A rája nem birt tulajdon joggal a földön, melyen lakott, hanem csak a szpahi jobbágya volt. A rája kötelességeiről és terheiről alább fogunk bővebben szólni.

A janicsárok — a gyalogság — inkább a rendes hadsereg jellegével bírtak. Ők nem kaptak földet, hanem együtt maradtak csapatosztályaikban (ordu) szigorú fegyelem és egyöntetű kormányzat alatt. Később, midőn a janicsárok oly rendkívüli hatalomra vergődtek, hogy tőlük függött a szultánok sorsa, ez intézmény is elfajult, a fegyelem meglazult s a janicsárok minden tartományba befészkeltek magukat, olykor mesterségekből élve, többnyire azonban a békés lakosokat zsarolva és fosztogatva, és pedig nem kizárólag a keresztyéneket, hanem olykor még a törököket is.²

Mielőtt áttérnénk a szpahik és janicsárok, valamint a szerbiai keresztyén rája viszonyaira a XVIII. század második felében, nem lesz talán fölösleges az akkori török közigazgatásról általában néhány szót szólni.

A belgrádi pasalik kormányzója rendesen egy három lófarkú pasa vagy vezir volt, kit mindenkor a köz-

¹ Hammer: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung 1-ső kötet 337. l.

² Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. II. köt. 236—237. l.

ponti kormány Stambulban nevezett ki.¹ A török kormány rendszeréhez tartozott, nem sokáig hagyni egy kormányzót ugyanazon tartományban. Ezért és azon körülménynél fogva, hogy az egyes pasák csak roppant megvesztegetések árán juthattak ily kormányzóságokhoz, természetes, hogy aztán a tartományban igyekeztek nemcsak azt visszaszerezni, a mit Stambulban költöttek volt, hanem még azonfelül kincseket is gyűjteni, egyik sem lévén a Törökországban uralkodó, tisztán személyes kormányrendszer mellett biztos, hogy állomását a legközelebbi időben el nem veszti-e? Természetes, hogy ily viszonyok között a tartomány élén álló vezírek, minden hatalmukban álló eszközzel saját vagyonuk növelésére törekedtek. Hatalmuk pedig az igazgatásuk alatt álló tartományban korlátlan volt. Felelősség nélkül rendelkezhetek a lakosok és pedig úgy a mohamedánok, mint keresztyének élete és vagyona fölött. A porta maga sohasem szándékolta tulajdonkép a tartományok azon vég kizsárolását és elnyomatását, mely a múlt század vége felé oly szánsalomra méltó állapotot idézett elő, különösen keresztyén alattvalói között. De a századok óta dívó rendszer, mely szerint megvesztegetés nélkül a nagyvezirtől kezdve a legutolsó kis hivatalnokig senki sem juthatott valamely állomáshoz, megbénítá a központi kormány erejét s lehetetlenné tévé a tartományi kormányzók zsarnokságának megfenyítését vagy épen megszüntetését.²

A belgrádi pasalik vezirje Belgrádon székelte a városban s innét igazgatója a tartományt, alárendelt hivatalnokai

¹ Vuk Sz. Karadzics: Danicza 1827. 83—84. l.

² Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. II. kötet 99—105. l.

által, a nélkül, hogy azt valaha beutazta s a nép állapota-
ról személyesen meggyőződött volna.¹

Az akkori Szerbia tizenkét nahiára vagy kerületre
oszlott. Minden ily nahia élén egy harmadrangú kádi
állott, a kádik fölött pedig egy másodrangú mollah, Bel-
grádban.²

A kádi tisztje volt kerületében igazságot szolgáltatni,
mahomedánoknak és keresztyéneknek, a korán tételei
szerint, melyek az ítéletek egyedüli alapját képezték.
Minden kádi mellé egy muszelim volt rendelve, mint a
kádi ítéletének végrehajtója. E hivatalnokok egyike sem
kapott rendes fizetést az államtól, egyedüli jövedelmöket
a törvénykezési illetékek és akkor büntetés gyanánt dívó
bírságok képezték, melyeknek megszabása az illető bírótól
függvén, természetes, hogy a pénzbírságot az egy részről,
más részről pedig a megvesztegetés fontos szerepet játszo-
tak az akkori török igazságszolgáltatásban. A kádik Stam-
bulban nyerték el hivatalaikat, s valamint a többi hivatal-
nokok mind, úgy ők is egyedül a mérvadó körök megvesz-
tegetése által juthattak ily tartományi birói hivatalhoz.
Nem csoda tehát, hogy aztán mindenütt bünt és bűnösö-
ket kerestek, csak hogy ez által alkalmuk nyíljon egyedüli
jövedelemforrásukat, a pénzbírságokat, szaporítani, a
minek következtében nem egyszer ártatlanoknak kellett
szenvedniök, a míg igen gyakran a valódi bűnösök men-
ten maradtak, ha elég vagyonuk volt a kádit vagy a
muszelimet megvesztegetni.³

¹ Vuk Sz. Karadzics: Danicza 1827. 84. l.

² Ranke: Die serbische Revolution II. kiadás, 40. lap —
Zinkeisen: i. m. 7-ik kötet. 292—293. — Nenádovics: Memoári
291. lap.

³ Nenádovics Máté: Memoári 29 és 43. l. Úgyszinte Vuk
Sz.-Karadzics: Danicza 1827. 85—86. l.

A török igazságszolgáltatás alig ismert akkor tájt egyéb büntetést a pénzbírságnál, kivéven oly eseteket, melyek politikai bűn jellegét viselték magukon, vagy olyanokul tekintettek. A pénzbírságot azonban nemcsak egyeseknek kellett fizetniök valódi vagy állítólagos vétkekért, hanem gyakran egész községeknek is. Így például azon község, melynek határában egy leány gyermeket szült, e tett miatt fizetni volt köteles. Hasonló, csakhogy sokkal nagyobb és terjedelmesebb volt a vérdíj név alatt ismert bírság. Ugyanis, ha valahol egy holttest találtatott, lett légyen a halál oka gyilkosság, vagy bár mely véletlen eset, a körülfekvő helységek egyetemlegesen egy tetemes összeg (többnyire ezer piaszter) fizetésére kényszerítették. A gyilkos, ha tudniillik gyilkosság forgott fenn, rendesen nem üldöztetett a hatóságok által, hanem egy időre vagy a közelben elrejtőzködött, vagy a szomszéd náhiába menekült s később, midőn már a vérdíj lefizetett és sikerült kibékülnie a meggyilkolt családjával, bántatlanul visszatérhetett falujába.¹

A kádi, mint említettük, Stambulból küldetett a tartományba s részint a helyi viszonyokban és nyelvben való járatlansága, részint pedig már hivatásánál fogva egyedül az ítéletek kimondásával foglalkozván, gyakran kevesebb hatalmat, de egyszersmind kevesebb zsarolást is volt képes gyakorolni, mint a muszelim, kit rendesen a vezir nevezett ki ez állomásra, kegyenczei sorából, vagy tett jó szolgálatok jutalmául, s ki beszélve a nyelvet, ismerve embereket és szokásokat s folytonosan a néppel érintkezve, sokkal rettegettebb egyéniség volt, mint a

¹ Karadzics: Danicza 82—83. l. Ezen vérdíj s általában a községeknek kötelezettsége, a határukban elkövetett büntettért bírságot fizetni, élénken emlékeztet a szerbek ősi intézményére, az egyetemes felelősségre.

kádi. Hogy e hivatalnokok, már önértékük által vezéreltetve is, mindenkor kérlelhetetlen szigort tanusítottak, különösen a keresztyének iránt, az csak a fentebb említett viszonyok természetes folyománya. Annak, kit a kádi maga elébe idézett, bármily csekély vétségért is, és nem jelent meg, nem maradt egyéb menekvése, mint a hegyek közé bujdosni, mert ha kézre került, rendesen életével lakolt.¹ Mindazáltal még e szomorú időkben is sikerült olykor az elnyomott rája jajveszékéléseinek és panaszainak, de különösen azon fenyegetésének, hogy ha a türhetetlen zsarolás tovább is tart, a szomszéd Ausztriába vándorol ki, némely gyűlölt kádi vagy muszelim elmozdítását kieszközölni, különösen, midőn a belgrádi vezir akár természeti hajlamánál fogva, akár helyesebb politikából kedvezni igyekezett a rájának. Így pl. Hadzsi Mustafa-pasa kormányzósága idejében tizenkét év alatt egyedül a váljevói náhiában tizennyolcz ily szenvedhetetlen kádi és muszelim vesztette el egymás után hivatalát.²

Ezen általános török közigazgatás mellett, egy másik, bár igen alárendelt hatáskörű, de tisztán szerb közigazgatást is találunk, mintegy maradványát az egykori önálló Szerbia intézményeinek, s mely épen a szláv népek között oly erős gyökereket vert családi közösségen és törzsrendszeren alapúlt, mely utóbbinak némely attributumai később a községekre mentek át. Minden falu maga választá előjáróit és bíráit (kmetek és szeoszki — falusi knézek), a kik nem ugyan írott törvény, de hagyományos szokás szerint intézték el a kisebb ügyeket és viszálykodásokat. Ítéletök természetesen csak úgy volt érvényes, ha a büntetett vagy a perlekedő felek abban megnyugod-

¹ Karadzics : i. m. 85—86.

² Nenádovics : Memoári. 30 l.

tak, ellenkező esetben a török hatósághoz kellett fordulni, mert csak ez birt végrehajtó hatalommal. A rövid úton elintézhető ügyekben való bíraskodáson kívül a kmetek és falusi knézek, különösen mint közbenjárók is szerepeltek a török hatóságok előtt. Midőn tudniillik a törökök valakit a szerbek közül tömlöczbe vetettek, a kmetek azonnal a kádihoz siettek, s nem egyszer sikerült nekik, olykor pusztá rimánkodással, némelykor pedig bizonyos összeg lefizetésével, a bebörtönözöttet kiszabadítani. Az oly megátalkodott bűnösöket azonban, kik gonoszságukkal a községben a nyugalmat vagy a vagyonbiztosságot veszélyeztették, a kmetek maguk átszolgáltatták a török hatóságoknak, melyek aztán az ilyennel minden kegyelem nélkül bántak el.¹

Minden náhia több járásra vagy kisebb kerületre (knezsina) oszlott, melyek mindegyike több falut foglalt magában. Minden ily kerület élén egy fő knéz állott, kinek hatásköre az egész kerületben hasonló volt ahhoz, melyet a községekben a kmétek és a falusi knézek gyakoroltak, a kik aztán a fő knéznek engedelmeskedtek. Ily fő knézek később a szerbek által, megkülönböztetésül a falusi knézektől, obor-knézeknek nevezve (a német obertől), úgy látszik rég időtől fogva léteztek Szerbiában. A török hódítás nem semmisítette meg ez intézményt, sőt mivel megkönnyíté a török hatóságok közlekedését a rájával, még némi tekintélylyel is ruházta föl azt. Régebben az obor-knézeket a szultán nevezte ki beráttal, minek következtében meglehetősen hatalmuk és előjoguk is volt.

Az obor-knézi tisztség rendesen örökös volt az egyszer kinevezettek családjában s apáról fiúra, vagy ennek

¹ U. o. 29 és 43. l. Továbbá Karadzics: Danicza 1827. 96—99. l.

nem létében a legközelebbi férfi családtagra szállott és pedig még azon esetben is, midőn az obor-knéz valamely vétséért a törökök által kivégeztetett, vagy általuk egyszerűen megöletett. Később azonban a folytonos háborúk s kivált a XVII. század óta déli Magyarországra történt szerb kivándorlások miatt az ily beráttal kinevezett kiváltságos obor-knézek elveszítették addig élvezett előjogaikat. A XVIII. század vége felé már csak a Karapandzsicsok családja bírt ily örökös knézi méltósággal keleti Szerbia egyik vidéke fölött; de e család is csakhamar kiveszvé, az obor-knézek beráttal való kineveztetésének intézménye teljesen elenyészett. Az obor-knézek akkortájt már legtöbbször a kerület által választottak, olykor pedig a kormányzó pasa által nevezettek ki. Az ily obor-knézek is rendesen élethossziglan viselték hivatalukat, ha csak a népet vagy a pasát magukra nem haragították, a mely esetben aztán egyszerűen letétettek. Az obor-knéz kötelessége volt a rendet és nyugalmat fentartani kerületében, s midőn új kormányzó érkezett a tartományba, őt üdvözölni; a pasa által kivetett adót a nép között felosztani és attól beszédni. Minden obor-knéz néhány pandúr fölött rendelkezett, a kik őt kísérni szokták, midőn kerületét bejárta, vagy a kik által rendeleteit a kméteknek megküldé. Az obor-knézek épen úgy, mint a községiek, s a kmétek a falukban kisebb ügyekben bíráskodást is gyakoroltak s valamint azok, a török hatóságok előtt védték és pártolták kerületbelieiket. Az obor knézeknek a népre nézve legjótékonyabb tevékenysége azonban abban állott, hogy ők voltak a közvetítők a kormányzó pasa és a nép között. A pasa ugyanis általuk tudatta akarátát a néppel, a nép pedig panaszait és kívánságait a pasával. Az ily alkalmakkor aztán az ügyes,

erélyes és ravasz obor-knézeknek nem egyszer tetemes könnyebbségeket sikerült a szegény rája számára kieszközölni. Az obor-knézek hatalma és befolyása tehát, mint az eddig mondottakból láthatjuk, tisztán patriarchalis volt, s csak is a nép azon érzetében gyökeredzett, hogy inkább alávetette magát az általa saját kebeléből választott obor-knéz ítéleteinek, mint a török hatóságok határozatainak, és mert e szomorú időben a nép egyedül csak az obor-knézek személyes tapintatától és elszántságától remélhetett némi oltalmat a zsarolások ellen. A nép ezért közönségesen jól megválasztá obor-knézeit, többnyire a legtehetősebbeket és legképesebbeket emelvén e bizalmi polczra, de más részről ezek is oly tiszteletben részesültek s oly befolyást gyakoroltak, milyennel a török hivatalnokok sohasem dicsekedhettek. Az obor-knéz valódi atyja volt a népnek, a mely feltétlenül fogadta tanácsait és rendeleteit, s követte őt minden lépésen. Nem csoda, hogy az ily befolyásos obor-knézeknek, kiktől függött jó részben a pasalik nyugalma és az adók pontos behajtása, a pasa s egyáltalában a törökök előtt is nem csekély tekintélyök volt, és hogy gyakran érvényt tudtak szerezni felzárkóztatásuknak a nép érdekében. Ezért látjuk a fölkelés elején az obor-knézeket oly döntő szerepet játszani.¹

Ily befolyásos, mind a nép, mind a törökök előtt nagy tiszteletben álló obor-knézek voltak azon időben Ranko Szvileuvában, Palalija Belgrádban, de különösen Péter Tyupriában és Nenádovics Aleksza Brankovinában, kiknek nevei, főkép az utolsóé, még gyakran elő fognak fordulni elbeszélésünk folyama alatt.²

Az ekként igazgatott belgrádi pasalikban mintegy

¹ Karadzics és Nenádovics idézett munkái.

² Nenádovics: Memoári 33. l.

kilencszáz szpahi között oszlott meg az összes földbirtok, kik egy alajbég parancsnoksága alatt külön zászlóaljat képeztek.¹ Ők voltak tehát nemcsak a földnek, de a keresztyén rájának is korlátlan urai, noha épen nem mondható, hogy teljesen szabad egyéni birtokjogot élveztek volna az újabbkori európai fogalmak szerint, mert mint fentebb láttuk, a földet inkább csak az általuk teljesítendő katonai szolgálatok kötelezettségének fejében kapták a szultántól hűbér gyanánt. Bármilyen lett légyen is e szpahik birtoklásának jellege, a pasalik többi lakosai és pedig nemcsak a keresztyén rájával, hanem a többi mahomedánokkal szemben is, ők alkották az egyedüli kiváltságos földbirtokos osztályt. Az akkori belgrádi pasalikban a szpahikon kívül senki sem birhatott földet, legkevesbbé pedig a szerbek. A régibb beráttal kinevezett szerb obor-knézek között, kikről fentebb szólottunk, voltak egynéhányan, kik kerületeikben majdnem független állást élveztek, némi tributum fizetése mellett, szabadon rendelkezhetek a földbirtok joga fölött is. A XVIII-ik század második felében azonban az ekként jogosított obor-knézek intézménye, a szerbek egykori önálló politikai életének ez utolsó oasisa is, végkép elenyészvén, a földbirtokosok sorában sem találunk többé egyetlen egy szerbet sem. Szerbiában csak néhány falu volt kivéve a szpahik birtoklása alúl. Ezeket a szultán közvetlenül önmagának tartotta fenn, midőn a földek a szpahik között megosztattak. E szpahik nem mindnyájan voltak valóságos ozmanlik, de nem is mint a szomszéd tartományban a régi szerb nemességnek Mahomed hitére áttért utódai, hanem többnyire Boszniából és Herczegovinából származó szerb ere-

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. 7-ik k. 293. lap.

detü bégek, kik még ősi nyelvüket, a szerbet, beszélték s régi szláv hangzású család neveiket is részben megőrizték. A szpahik nem saját faluikban, hanem a városokban és a palánkkal körülvett nagyobb helységeekben laktak, menten minden adózástól, miután a kiváltságos hódító osztályhoz tartoztak. Birtokaikat nem kezelték önmaguk, hanem a rája által műveltették és csak ősz felé jelentek meg faluikban személyesen, vagy küldték oda megbízottjaikat, beszédni a rájától a tizedet s az adókat, melyekről alább bővebben szolandunk. Az aránylag csekély számú szpahikon, a föld kizárólagos birtokosain, továbbá a Stambulból küldött többnyire valóságos ozmanli hivatalnokon és végre az utóbb oly nagy hatalomra vergődött janicsárokon kívül a belgrádi pasalikban még sok ezerre menő, az alsóbb osztályokhoz tartozó mahomedán, vagy mint általában nevezni szokták, török lakott. Ezeknek csak igen kis része foglalkozott földműveléssel s ez esetben (valamely szpahi birtokán lévén megtelepedve) épen úgy kötelesek voltak a földes úrnak tizedet adni, mint a keresztyén rája. E csekély kivételekkel a törökök általában, tehát a szegényebb sorsúak épen úgy, mint a szpahik, hivatalnokok — és a janicsárok is a városokban és megerősített falvakban laktak. Közüök az urak — a szpahik, janicsárok és a hivatalnokok, a rája munkája után éltek, maguk nem dolgozván semmit sem, hanem kényelmes henyélésben töltvén életüket, körülvéve egy mindenfelől egybesereglett munkakerülő éhenkórász csöcselék által. A többiek, tudniillik az alsóbb rendű törökök, leginkább kereskedést vagy mesterségeket űztek, vagy a pasák és magasabb hivatalnokok kísére ében vállaltak szolgálatot. A török és keresztyén lakosságnak e tényleges különválásában, amaz a városokat választván lakhelyül, emez pe-

dig a hegyek közt és völgyekben eldugott falvakban húzódván meg, találjuk azon meglepő különbség okát, mely a belgrádi pasalik városai és falvai között azon időben már külsőleg is létezett, amazok mindenben a török jeleget viselvén magukon, és egészen hasonlóan bármely kis-ázsiai török városhoz, emezeknek elzárt házai pedig bármily nyomorútlak voltak is, inkább a nyugat falvaira emlékeztetvén. A városokban lakó törökök épen úgy kénytelenek voltak a vérdíj megfizetésére, ha a városban gyilkosság történt, mint a faluk szerbjei; ezenkívül azonban minden egyéb adózástól mentek voltak, legfeljebb csak a posta-tatárok fentartása esvén terhökül.¹

A janicsárok, mint fentebb láttuk, nem telepítettek meg állandóan, mint a szpahik. A rendes hadsereg egy nemét alkották és zsoldot húztak. Utóbb, midőn a nyughatatlan terület még a szultánoknak is alkalmatlanná vált a fővárosban, szétszították őket kisebb csapatokban a különböző tartományokba, reájuk bízván különösen a várak őrzését, természetesen a kormányzó pasa vagy vezír parancsnoksága alatt. A janicsárok azonban, valamint a fővárosban, úgy a távolabbi tartományokban sem elégedtek meg eredeti hatáskörükkel, s csakhamar több helyt magukhoz ragadták a hatalmat s a helyett, hogy a vezirnek engedelmeskedtek volna, rendesen ők parancsoltak neki. A pasák jól tudván, hogy csak addig tarthatják meg állomásukat, míg a janicsárokkal jó egyetértésben élnek, miután ezek a fővárosban tartózkodó agájuk és társaik befolyásával minden tartományi kormányzót könnyű szerrel képesek voltak megbuktatni, habár kelletlenül, mégis eltűrték rakoncátlankodásaikat. De maga

¹ Karadzics: Danicza 1827. 78—80 és 86. l. Továbbá Nenádovics: Memoári 13. l.

a porta sem tudta már ekkor a féktelen csapatokat megzabolázni, sőt örült, ha azokat legalább a fővárostól távol tarthatá, ha mindjárt a szerencsétlen tartományok rovására is. Így történt, hogy a belgrádi várban elhelyezett janicsárok lassanként a mindenkori pasa fölébe kerültek s ennek nevében ők kezdték saját tetszésök szerint kormányozni a tartományt. Főnökeik vagy agáik már ekkor fölvtették a dahi¹ nevet és nagy számú zsoldos csapatokkal vévén körül magukat, nem rettentek vissza többé semmi bitorlástól, semmi erőszakoskodástól. Miután sikerült a janicsároknak a kormányzó pasa személyére és ez által az összes közigazgatásra döntő befolyást szerezniök, nem elégedtek meg többé az ekként kivívott eredménnyel, hanem most már a legerőszakosabb módon beavatkoztak a magán viszonyokba is, a politikai előnyök mellett anyagiakra is óhajtván szert tenni. Nem tetszett ugyanis a janicsároknak, hogy egyedül a szpahik voltak földbirtokosok, ők is ilyenekké akartak lenni, a fennálló rendszer mellett azonban ezt egyedül a szpahik jogainak csorbításával érhették el, a miért is a szpahikban erős ellenszenv támadt a janicsárok és bitorlott hatalmok ellen; ez ellenszenv később, a szerb forradalom kezdetén, a szpahik részéről a szerbeknek a dahik ellen nyújtott tetteleges segítségben nyilvánult.² A mi már a janicsárok beavatkozását a szpahik birtokviszonyaiba illeti, az rendesen a következő módon történt. Midőn valamely janicsár-aga már elég hatalmasnak érzé magát, maga mellé vett néhány legényt

¹ A dahi kifejezés eredete bizonytalan. Némi összefüggésben látszik lenni a barbareszk államokban használt dey elnevezéssel.

² Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. 7-ik k. 294. lap.

s azokkal együtt elment abba a faluba, melyet eleve prédaúl kiszemelt volt. Itt aztán egybehíván a falusiakat, ilyformán szólott hozzájuk: »Rája! én a szultán igazhívó fia és aga vagyok, adjátok át magatokat nekem, én megvédlek benneteket minden zsarolástól, sőt annak, a ki nem képes adóját a szultánnak fizetni, kölcsönzők én magam.« A falusiak közönségesen semmi kedvet sem mutattak az aga kívánságának engedni, tudván, hogy ez esetben soruk mily roszt fog fordulni, ellenkezésök azonban semmit sem használt. A janicsár-aga olykor ráerőszakolt a falusiakra kölcsönképen 2—300 piasztert s aztán az eddigi birtokostól — a szpahitól — mintegy ama tartozás jogán bizonytságot csikart ki, hogy azok földjeiket és kertjeiket neki eladták; máskor magukat a falusiakat kényszeríté testi kínzásokkal ily nyilatkozattételre, ezáltal némi jogi színezetet óhajtván kölcsönözni a birtokfoglalásnak; legtöbb esetben azonban egyszerűen behelyezkedett a birtokba, nem törődve se a falusiakkal, se a szpahival. Így keletkezett az úgynevezett csiftlik-szahibik (földbirtokosok) osztálya.¹ Ezek már saját tulajdonosként tekintették a földet, melyet elfoglaltak és nem csak a szultán hűbéreül, mint a szpahik. Természetesen a földbirtok jogi viszonyának megváltoztával a csiftlik-szahibi nem tartá magát többé kötelezve azon hagyományos szelídebb bánásmód által, melyet a csak hűbéres szpahik a falvaikban élő nép irányában gyakoroltak. A csiftlik-szahibi teljesen kénye-kedve szerint bánt el a hatalmába került s most már valóságos jobbágyokká vált keresztyénekkal. Ez új földesurak közül már többen falvaikban telepedtek meg, hogy közelebb legyenek a szegény nép-

¹ Nenádovics: Memoári 13—14. l.

hez s azt könnyebben zsarolhassák. A keresztyének ez új viszonyok között sokkal terhesebb adókat kényteleníttettek fizetni, mint az előtt, sőt most már robotra is hajtatnak, miként ezt alább bővebben látandjuk. Ezért a falusiak, midőn földesurok szpahi volt, azt szokták mondani, hogy a föld sajátjuk, a míg a csiftlik-szahibi birtokán csak jobbágyoknak tekintették magukat. Az 1788-ban kitört osztrák-török háború előtt is voltak ugyan már ily csiftlik-szahibik Szerbiában, de csak csekély számmal elszórva egyes falukban. A háború bevégezte után azonban, midőn az elűzött janicsárok visszatértek s az előbbinél sokkal nagyobb mérvben fogtak hozzá újlag zsarolásaik- és hatalmaskodásaikhoz, majdnem az összes szerb falukat birtokukba kerítették ily erőszakos módon. Nem csoda azután, hogy a kétségbeesésig elkínzott ráján kívül még az ősi birtokuktól megfosztott szpahik is ellenségeivé váltak a zsarnokoskodó janicsároknak.¹

Természetes, hogy a janicsárok ily körülmények között csak a nyers erő szülte félelem által tarthatták fenn magukat. És ezért megnyiták soraikat a szomszéd tartományok legaljasabb csőcselékének, mely azután prédául tekintve a szerencsétlen országot, mindenkor kész eszközül szolgált a janicsároknak rabló kalandjaikban és bitorló foglalásaikban.²

A mahomedánok uralkodó osztálya és a keresztyén rája között a keresztyén papságot találjuk, a mennyiben a főpapok, kik többnyire görög eredetűek voltak, saját érdekek által vezérelve, inkább a törökökhöz csatlakoztak, az alsó papság ellenben, a világi ügy, mint a szerzetes, a

¹ Karadzics: Danicza 1827. 80—81. l.

² Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. 7-ik k. 294. lap.

szerb rája sorsában osztozott. Miként a magyar történetből is ismeretes, az 1690- és az 1738-ik évben számos ezerre menő szerb család költözött Magyarországra, itt keresve oltalmat a török zsarolás ellen. E kivándorlások elsője III. Arzén, második pedig IV. Arzén, ipeki szerb patriarchák, ösztönzésére és vezetése alatt történt. Nem sokára ezután elenyészett az 1346-ik évben alapított önálló szerb patriarchatus is. Sámuel, a keleti görög egyház Konstantinápolyban székelő egyetemes patriarchája, felhasználta az alkalmat s utalva a szerb patriarchák által előidézett fölkelésekre és kiköltözködésekre, reávette a portát, hogy szüntesse meg a szerb egyház önállóságát s rendelje azt a konstantinápolyi patriarcha alá, ez utóbbi bizonyos összeget igérvén ezért évenként a török kormánynak.¹ IV. Arzén kivándorlása után találunk ugyan még ipeki patriarchákat, de hatalmukat már csak névleg gyakorolták. Az 1766-ik évben a több mint négyszáz éven át fennállott cím is eltöröltetett.² Ez idő óta a püspökök Stambulból küldettek Szerbiába, és pedig, miként ez másképp alig is lehetett volna, a legtöbb esetben görögök, kik ép oly kevésbé ismerték híveik, a szerbek, nyelvét és szokásait, mint a török hivatalnokok. A konstantinápolyi patriarchatus, mely önállóságát és kiváltságait a portától csak évről évre növekvő pénzáldozatokkal vásárolhatta meg, természetesen kényszerítve volt e költségek födözhetése végett a rendelkezése alatt álló hivatalok elárúsításához folyamodni. Így történt, hogy a püspökségek a konstantinápolyi patriarchatusnál nem annyira adomá-

¹ Karadzics: i. m. 114. l.

² Niketics: A szerb egyház történeti fejlődése (Isztorijjszki razvitak szrpszke czrkve). A belgrádi tudom. társulat Évkönyve XXXI. k. 72—75. lap.

nyoztattak, mint inkább valóságos árverés útján a legtöbbet igérőnek eladtak. A patriarchatus örökös pénzhiányában kell keresnünk azon körülmény okát is, hogy ha egy már betöltött püspökségért valaki többet igért, a püspök visszahívatott vagy letétetett s a többet igérő neveztetett ki helyébe. Nem csoda tehát, hogy a püspökök, kik oly tetemes áldozatokkal jutottak székökhöz s minden pillanatban tarthattak elmozdításuktól, nem épen keresztyéni zsarolásokkal igyekeztek magukat kármentesíteni. E zsarolások pedig még nagyobbak voltak ott, hol a püspök, mint például Szerbiában, nem ugyanazon fajból származott híveivel. Pasák és püspökök tehát — az azonos viszonyok hatása alatt — egyenlően nyomták és sarcozták a keresztyén ráját. A püspökök ezenfelül nem egyszer a török hatóságokhoz is kényszerültek fordulni követeléseik behajtása végett, nem bírván önmaguk a szükséges erőhatalommal. És e hatóságok szívesen nyújtottak segédkezet a püspököknek, jól tudván, hogy azok vagyonságától függött a patriarchatus gazdagsága s így azon évenkénti adó mennyisége is, melyet ez utóbbi a portának fizetett, de még azért is, mert a püspökök azután hála fejében nem egyszer a közbenjáró szerepét vállalták el szemben a békétlenkedő rájával a török igazgatás érdekében.¹

A püspökök, valamint a törökök, kizárólag a városokban laktak és az akkori viszonyokhoz képest nemcsak kényelmes, de majdnem fényűző életet is vittek. A püspök mindenkor lóháton utazott s ily esetben, miként a szultáni kiváltságos törökök, kardot és buzogányt viselt, annak jeléül, hogy joga van az ellenszegülőket megbüntetni, s

¹ Ranke: Die serbische Revolution 41—42. lap. Továbbá Karadzsić: Danicza 1827. 115. lap.

hogy a mahomedánok részéről minden kellemetlenséget elkerüljön, törökökből álló kísérettel vette körül magát.¹

A többnyire görög eredetű püspökök aránylag kedvező sorsával éles ellentétben állott a kizárólag nemzeti alsó papság helyzete. Mert nem tekintve a nyomasztó személyes körülményeket, melyek között tengődött, — melyekről azonnal bővebben szolandunk — nélkülöznie kellett nagy részben még a templomokat és kolostorokat is, hol hivatását kellőleg betölthette volna. Fentebb volt alkalmunk jelezni az ozmán államalakulás azon sajátos irányát, hogy a hódítások nem a vallás nevében történtek ugyan, de azután még is a korán tételei szolgáltak az államintézmények alapjául. E fejlődési mozzanatból önként folyt, hogy a törökök nem üldözték ugyan, alapelvek tekintetében, a keresztyén vallást, hanem azért nem örömet szemlélték annak külső nyilvánulását. A keresztyén vallás pusztá létezése nem ellenkezett a török államesszével, mert a keresztyének tényleg úgy sem tartoztak a jogosult állampolgárok sorába, de a keresztyén vallás nyilvános gyakorlata sértette a mahomedánok theocratikus érzületét, mely az izlamon kívül nem tűrhette meg más vallás külsőleg is érvényesülő jelentőségét. Ezért volt, hogy ha az első hódítások alkalmával némely templomok és kolostorok (különösen a melyek mély völgyekbe s hozzáférhetlen szorosokba rejtve a figyelmet kevésbé vonták magukra vagy épen azért kevésbé veszélyeseknek látszottak) nem dulattak is fel az előrenyomuló török csapatok által, később újakat építeni nem volt szabad, sem pedig a romba dőlteket kiigazítani. Midőn a török birodalom összes társadalmi rétegeit átható meg-

¹ Karadzics: i. m. 117. lap.

vesztegetési rendszer mindinkább elharapódzott s a nyereségvágy előtt olykor még a fanatizmus is meghátrálni volt kénytelen, adtak ugyan a török hatóságok néha engedélyt egy-egy új templom vagy kolostor építésére, de mindenkor csak tetemes összeg pénzért és akkor sem könnyű szerrel, mert ily folyamodványok rendesen magához a szultánhoz jutottak, a közbeeső hatóságok pedig mind megvárták, hogy pártoló felterjesztésökért megkapják kellő jutalmukat. Könnyebb volt az engedélyt megnyerni, ha az építkezésnek fából kellett történnie, de akkor sem pénzáldozatok nélkül. A kőből készült egyházi épületeknél még a megromlott tetőt sem volt szabad engedély nélkül kiegészíteni. E viszonyoknak tulajdonítható, hogy az egyszer romba dőlt kolostorok és templomok helyett újak nem épültek. Csak egyetlenegy új kolostor keletkezett Szerbiában a múlt század végén, Krivaja, a szabacsi nahiában, Hadzsi-Musztafa szelidebb kormányja alatt.¹

A még épségben maradt, hegyek között elrejtett s elszigetelt kolostorokon kívül alig létezett az akkori Szerbiában minden tizedik faluban templom. És még e nyomorúlt, többnyire fatemplomocskák mellől is rendesen hiányzott a torony és abból a harang; mert a törökök a keresztyén hit tényleges gyakorlatának e messze látszó és messze hangzó jelvényeit épen nem tűrték. És még jelenleg is Szerbia keleti tartományaiban, melyek legkésőbb egyesítették véglegesen a fejedelemséggel, tehát legtovább maradtak a közvetlen török uralom alatt, egyik legfeltűnőbb, az utazót meglepő jelenség, a tornyok hiánya a templomok mellől.² Különös ellenszenvvel viseltettek a

¹ U. o. 107—108. lap.

² Midőn 1868. őszén Szerbia keleti részeit beutaztam, még

törökök a kereszt iránt s egyáltalában nem túrték, hogy nyilvános helyeken keresztet állíttassanak fel. A szerb nép e hiányon akként igyekezett segíteni, hogy a falvakban vagy a szőlőkben és réteken tenyésző valamely élő fára keresztalakú bemetszést tett (a mit felírásnak = zapisz neveztek) s aztán az ily fák körül végezte a processiókat.¹

Az alsó papság — úgy szerzetesek, mint világiak — a szerbek sorából került ki. Akkortájt vajmi kevés ismeret és tanulmány kellett ahhoz, hogy valaki pappá szenteltessék. Nem is a képesség volt e részben döntő, hanem azon összeg, melyet az illető a püspöknek fizetett. A felszenteléskor minden pap néhány száz piasztert tartozott a püspöknek adni s a ki többet adott, természetesen könnyebben is pappá lett. Ezenfelül a papok esetleges jövedelmök egy részét kénytelenek voltak a püspökkel megosztani. Ez által azonban nem menekedtek meg a püspök zsarolásaitól, mert ez utóbbi, ha pénzre volt szüksége, interdictummal vagy kiátkozással fenyegette papjait, kik azután kisebb-nagyobb pénzüsszegek lefizetésével iparkodtak a fenyegető veszélyt magukról elhárítani. A nem engedelmeskedőket a püspök bezárathatta, sőt meg is bozotthatta. A pap halála után pedig lovát, övét és keresztjét a püspök magának tulajdonította. Nem csoda, hogy az ily viszonyok alatt görnyedő papok nem igen foglalkozhattak saját művelődésökkel.²

oly jelentékeny városokban is, mint Radujevacz, Negotin, Zajcsar, templomokat igen, de tornyot nem találtam.

¹ Vidákovies: Önéletrajza (Avtobiografija M. Vidákovicsa.) A belgrádi t. t. Évkönyvében XXX. k. 108. lap különösen a jegyzet.

² Karadzics: Danicza 1827. 115 és 117—118 l.

A papok a ritualén, a horologiumon és a zsoltáron kívül egyéb könyvet nem ismertek és sokan közülök ezeket is csak ügygyel-bajjal tudták elolvasni. A templomok ritkaságánál fogva csak kevés pap végezhetette az isteni szolgálatot egyáltalában. Legtöbben egyház nem létében, csak a keresztelezésre, esketésre, temetésre s a szerbeknél igen gyakran előforduló ház-, víz-, kenyér- stb. szentelésére szorítkoztak, saját lakásukban vagy a falusiak házaiban. Ennélfogva csak kevés pap volt képes az isteni tiszteletet végezni. De alig is lehetett volna e szegény szerb papoktól többet kívánni, kik egyfelől a püspök által kizsákmányolva, másfelől pedig híveik fölötté szűk adományára szorítva legtöbb esetben önmaguk voltak kénytelenek kicsiny földjeiket megművelni, hogy megélhessenek.¹ Mindezen felül még a szpahiknak is tartoztak a papok évenként bizonyos adót fizetni. Természetes már, hogy az ily nyomorult helyzetben sínlődő papság se a nép különös tiszteletét és bizalmát nem bírta, se pedig arra határozott befolyást nem gyakorolhatott. Voltak azonban még e szomorú időkben is egyes jótékonyan ható kivételek. Különösen a Száva és a Duna mentében, hol a föld termékenysége folytán a nép kedvezőbb anyagi helyzetnek örvendhetett, az osztrák tartományok közelsége pedig s az azokkal való érintkezés nem maradt hatás nélkül, a papok is egészen más állást foglaltak el s főkép egy-egy ügyes, erélyes obor-knéz vezetése alatt valóban mint a nép tanácsadói, vezérei tűnnek fel, nemcsak az egyházi, de a világi ügyekre is kiterjesztvén figyelmöket és gondoskodásukat. Ily papok közül kerültek ki azután azok a hősök, kik utóbb, a forradalom idejében, a keresztet pus-

¹ U. o. 112. l.

kával cserélvén fel, saját életök koczkáztatásával iparkodtak az elnyomott népnek jobb sorsot kivívni. De az ily esetek mégis csak kivételek maradtak. ¹

Nagyobb tiszteletben állottak a nép előtt a szerzetesek, bár sokkal nagyobb befolyással, mint a világi papok, ők sem igen bírtak. Szemben azon nagy befolyással, melyet a klerus egykor Szerbiában gyakorolt, mindenesetre figyelemre méltó jelenség az, hogy a szerbeknél, noha ők is, valamint a kelet többi keresztyénei, vallásuknak köszönheték nemzetiségök fenmaradását a török uralom alatt, a mennyiben, mint fentebb láttuk, az európai török birodalomban még most is a vallás képezi a nemzetiség legnevezetesebb alkatelemét, és noha legalább a kolostorok, mint századok előtt nyugaton, a hajdankori műveltség kincseinek, úgy a hódítás után Szerbiában kétségkívül a nemzetiség fentartóiul és őreiül tekinthetők, hogy a szerbeknél, daczára mindennek, a papság ezen korszakban nem vívhatott ki magának oly nevezetes állást, mint egykor Nyugat-Európában. Ezen, első tekintetre meglepő jelenség okát talán azon körülményben találhatjuk fel, hogy a keresztyén hit az államhatalom által túrt, valóságos levén, a keresztyén papság a néppel való viszonyaiban nem számíthatott az uralkodó osztályokra s az állam támogatására; ekként eleve meg lévén fosztva a tényleges hatalomrajuthatás esélyeitől, szegénysége és a föltétlen függés a néptől saját lételetét illetőleg, még az erkölcsi befolyás kifejlődését is megakadályozá. Ezenfelül a kevés házból álló faluk roppant kiterjedése (ugyanis Szerbiában 20—30 házat számláló faluk is, legalább a hegyes vidékeken, olykor néhány négyszög-mértföldnyi

¹ Ilyenek voltak például Nenádovics Máté próta, Hadzsi-Ruvim, Melentije archimandriták és sokan mások.

tért foglalnak el, az egyes lakok oly távol lévén egymástól, mint máshol maguk a faluk), valamint a kolostorok elszigeteltsége a legzordonabb hegyszorosokban és völgy-mélyedésekben még a közlekedést is fölötte megnehezíték a papság és hívei között. Azonban bármi lett legyen is az alsó papság csekély befolyásának oka, mely jelenség nem csak a Száván túl, de a magyarországi szerbek között is észlelhető volt,¹ a szerzetesek még is több tiszteletben részesültek, mint a világi papok. A szerzetesek aránylag vagyonosabbak lévén, függetlenebbek is voltak úgy magától a néptől, mint a török hatóságoktól és a püspöktől; de ezenkívül a műveltségnek azon, bár fölötte csekély adagja, mely akkor Szerbiában létezett, szintén a kolostorban talált menedéket. A szerzetesek voltak Szerbia tulajdonképi írástudói. Végre azon körülménynél fogva, hogy a gyónást és áldozást sohasem a világi papok, hanem kizárólag a szerzetesek teljesítették (talán azért, mert a templomok ritkasága és kicsinysége miatt a nép örömeőbb gyűlt össze a nagyobb kolostorokban),² a szerzetesek mindenesetre legalább is több alkalommal bírtak bizonyos fokig befolyást gyakorolni a népre, és pedig annyival inkább, mert a kolostorok lassanként a népgyülekezetek központjaivá váltak, és pedig nemcsak vallásos tekintetben. Ugyanis minden kolostor az év bizonyos napját ünnepelni szokta s ekkor a környékből, sőt olykor messzebb vidékekről is, több százra, sőt ezerre menő népgyűlt egybe a kolostor körül. Ez összejövetelek (szábor) nagyon hasonlítottak a mi búcsuinkhoz. Az ájtatoskodás

¹ Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen Nation in kaiserl. königl. Erblanden (Bartenstein) Frankfurt és Lipese. 1802. 105. l.

² Karadzics: Danicza 1827. 108. l.

elvégezte után valóságos élénk vásári kép fejlődött ki ily alkalmakkor. Itt földbe ásott üstökben fő a szerbek nemzeti eledele, a kiszela csorba (savanyú leves); kissé távolabb nyárson egész bárányok és sertések sülnek. Amott a kereskedők rakták ki árúikat s itt szerzik be szükségleteiket, a városokat vagy csak igen ritkán, vagy sohasem látogató falusiak. Amott nagy körben, derékon fogva egymást, tánczolják férfiak és nők a kolot, az ősi tánczot, egy duda vagy síp mellett, melyet felváltva fúnak a kör közepén az ily művészetben jártas legények. Olykor egy-egy pisztolylövés hangzik el, de ez senkit sem ijeszt meg, mert mindenki tudja, hogy ez csak a jókedv nyilvánítása. Néha a túlesapongó jókedv veszekedésbe megy át, a mely nem egyszer véres nyomokat is hagy maga után, de többnyire a legnagyobb rendben foly a mulatás. Amott egy magányos fa alatt egy vak öreg ül, keresztbe vetett lábakkal, az egy húrú guszla kísérete mellett énekelve monoton hangon a nemzeti hős énekeket, melyek a régi dicsőségről, a szerb nagyság hőseiről szólnak s melyeknek oly nagy részük van a szerbek nemzeti öntudatának fenmaradásában. Félre eső helyen a knézek tanácskoznak a falu dolgáról s megbeszélik olykor azt is, miként lehetne legkönnyebben rábírní a pasát, hogy könnyítsen a nép terhein, vagy mily módon lehetne valamely bebörtönzött társukat a kádi hatalmából kiszabadítani. A házasulandó legény is nem egyszer az ily összejöveteleken választ magának menyasszonyt. ¹

Természetes, hogy a kolostor, mely mintegy közép-pontját képezé ez összejöveteleknek, hol egyedül felejté el a szegény rája rövid időre szomorú helyzetét, kedves

¹ U. o. 109. l. Nem egyszer volt alkalmam magamnak is, ily érdekes összejöveteleket meglátogathatni.

volt a nép előtt s a szerzetesek, kik azt lakták, nagyobb becsülésnek is örvendettek, mint a sokkal nyomorultabb sorsban tengődő világi papok.

A kolostorok, mint tudjuk, a régi szerb királyoktól nagyterjedelmű földeket és számos falut kaptak adományúl. E birtokaikat azonban a török uralom alatt, különösen az ipeki patriarchatus megszűnte után, lassankint elvesztették.¹ Csak ritka kolostor bírt még a múlt század vége felé egy-egy faluval. Az ily prnyavornak nevezett falu lakosai tizedet adtak a kolostornak és némi munkát is teljesítettek. Különben, midőn valamely kolostoron javítások váltak szükségessékké, a környék népe önként felajánlotta közreműködését; némelyek favágással, mások fuvarozással vagy pénzadományokkal vévén részt a munkában. Ez önkéntes szolgálatok fejében a kolostort környező faluk kmétjei és knézei a kolostor előljáróinak (archimandriták és igumánok) választását igényelték maguknak. Az említett csekély birtokokon kívül minden kolostorhoz néhány plébánia tartozott, a hol a szerzetesek végezték az egyházi teendőket s szedték be az azok után járó díjakat. A kolostorok legnagyobb jövedelme azonban azon adományokból állott, melyeket a nép misék és imádságok elmondása végett a kolostoroknak szentelt. A szerzetesek a nép között utazva szedték be az ily adományokat, és pedig elfogadtak pénzt és minden egyéb tárgyat, például marhát, bort, pálinkát, gabonát, gyolcsot ~~stb.~~ Némely szerzetes majdnem egész életét ily gyűjtögetéssel tölté, folyvást járva-elve, és pedig nemcsak a belgrádi pasalikban, hanem a török birodalom mindazon tartományaiban is, hol a szerb nyelvet beszél-

¹ Niketics: A szerb egyház történeti fejlődése. Évkönyvek XXXI. k. 50. l.

ték. Ezenkívül is kaptak a kolostorok különböző ajándékokat, különösen az ünnepi összejövetelek alkalmával.¹

Miként már fentebb is megjegyeztük, a szerzetesek voltak az akkori Szerbia tulajdonképi irástudói. Csak-hogy ez a műveltség is vajmi csekély fejlettséget ért el. Olvasás és ritkán az írás s a vallási szertartások gyakorlata képezte ismereteik összegét. A kolostorok pótolták egyszersmind az iskolákat is. Azon időben még egész Szerbiában egy iskola sem létezett; hanem azok, kik pappá vagy szerzetessé óhajtottak lenni, beállottak a kolostorokba s ott nyáron munkát s szolgálatokat teljesítettek, télen pedig egy szerzetes előadása után tanulták az abcét s az olvasást, különösen pedig a vallásos szertartások kellő gyakorlatát.² Négy-öt év is beletelt, míg az ily deákok e fölötté csekély ismereteket megszereztek, mert gyakran megtörtént, hogy nyáron át elfelejtették azt, a mit télen tanultak. Minden pap mellett is tartózkodott egy vagy két deák, kik azonban csakis az olvasást sajátíthatták el, templom nem létében, az egyházi szertartásokban meg nem szerezhetvén maguknak a jártasságot és azért egy időre rendszeren valamely kolostorba mentek gyakorlatra.³ Bármily csekély volt is a papok és szerzetesek műveltsége, mindazáltal némi tisztetletet szerzett az nekik a nép előtt. E zord időkben, midőn a hódítók uralma egyenlőkké tévé a keresztyéneket a nyomorúságban, nem is létezett a szerbek között nagyobb tisztesség, mint papnak vagy knéznek lenni; mindkét hivatás némileg a közrája fölé helyezte annak

¹ Karadzics: Danicza 1827. 111. l.

² Nenádovics: Memoári. 18. l.

³ Karadzics: Danicza 1827. 118—119 l.

betöltőit és bár csekély, de mégis érezhető előnyöket biztosított számukra.¹

Mint fentebb láttuk, az ozmán állameszme a keresztyéneket nem jogosult állampolgárokul, hanem csak tűrt lakosokul tekintette. E felfogás természetes következése volt azután, hogy a hódítás alkotta s theocratikus elveken fejlődött államban a más vallásúak, a keresztyének, nem teljesíthettek katonai szolgálatot; és pedig, legalább eleinte, a török birodalom mindent összetipró erejének fénykorában, épen nem félelemből, hanem egyedül azon okból, mert az ozmán vallási fogalmakkal nem egyezett meg az, hogy más vallásúak küzdjenek az izlamért. Az arab khalifák sem tűrtek meg soraikban hitetleneket, hanem előbb Mahomed vallására térítették azokat, ha mindjárt erővel is; az ozmánok nem térítettek egész népeket (a fentebb kifejtett okokból), s így kénytelenek voltak, a keresztyének segélyét harcaikban nélkülözni. Valamint az egész birodalomban, úgy Szerbiában is ment volt tehát a rája a hadkötelezettségtől. Ezért azonban tartozott a sereget élelmezni, az ágyúkat s a hadi szereket vontatni, az utak és várak építésénél robotmunkát teljesíteni, s hogy ily alkalmakkor a rája nem sok kiméletre számíthatott, az a dolog természetéből folyt.² E roboton és élelmezési kötelezettségen kívül a rája többféle adót is fizetett a szultánnak vagyis az államnak, miután az összegek, melyek az adónemekből be-

¹ Nenádovics: Memoári 18. l. «Nem is volt azon időben nagyobb uraság, mint knéznek, papnak vagy barátanak lenni, no meg a pandur is részesült némi tisztességben;» jegyzi meg Nenádovics Máté Emlékirataiban.

² Karadzics: Danicza 1827. 88—89. l. — Hammer: Staatsverfassung stb. II. k. 276. l.

folytak, részint a tartomány igazgatási költségeinek fődözésére fordítottak, részint pedig Konstantinápolyba küldettek. A szultánnak fizetett fő adónemek voltak: a) a harács. Ezt csak a férfi lakosok fizették, fejenként három piasztert és két parát, és pedig minden adófizető hét éves korától 60-ik évéig s nem egyszer még tovább is. Nem voltak ez adótól még a papok és szerzetesek sem mentek. A harácsot háromszor évenként török tisztviselők szedték be, kik is megjelenvén, több mohamedán kíséretében, a falvakban, ott sátozt ütöttek s abban vették át a falusiak által beszolgáltatott harácsot. Úgy a felnőtt férfiak, mint a gyermekek is mindnyájan lajstromokba jegyeztettek. ez utóbbiak azért, hogy nyilván tartassék koruk s ki ne vonhassák magukat a harácsfizetés alól, midőn a megszabott évet elérték. A szülők gyakran fiatalbakknak vallották gyermekeiket, míg a harácsszedő török tisztviselők idősebbeknek állították azokat. Az ily vita természetesen a szerbek hátrányára döntetett el a tisztviselő által, ki aztán a megszabott kornál ifjabb gyermekek után önkényesen beszedett összegeket egyszerűen elsajátította.¹ b) a porez, mely minden nős férfirra vetett ki. Ennek összege nem volt meghatározva, mivel ebből fődöztetvén a pasa s az egyes kerületek adminisztrationalis költségei, például többek közt a knézeknek juttatott csekély összegek, a pandurok fizetései stb., ezekhez képest az adó maga is változott s majd emelkedett, majd ismét alább szállt.² Ez adót kétszer szedték be, Szent-

¹ Vidákovics: Önéletrajza. A belgrádi t. t. Évkönyvében XXX. k. 113—114 l.

² Gavrilovics: Adalékok a szerb történethez Kara-Gyorgye idejében pénzügyi szempontból (Podatci za povesztnicu srbszku vremena Kara-Gyorgyevog po sztrucuji finansije), A belgrádi t. t. Évkönyvében III. k. 177. l.

György (május 5-én) és Szent-Demeter (nov. 7-én) napján. E határnapok előtt a knézek összegyűltek a nahia főhelyén, mindegyik elhozván magával számadását arról, a mit a községek valamely átútazó pasa fogadtatására, közmunkákra, a pandurok fizetésére stb. költöttek. E számadások azután egy gyűlésen több idősebb török aga vezetése alatt megvizsgáltatván és rendben találtatván, a kádi pecsétjével megerősítve, a pasa elébe terjesztettek, a ki hozzá adván saját költségeinek összegét, az egészet felosztotta a házas férfiak számához képest s e felosztás szerint kellett azután a porezt fizetni. Csakhogy az illető adókötelezettek számát maguk a knézek mondták be s e körülményből némi könnyebbség háramlott a népre, mert a knézek rendesen kisebb számot jelentettek fel, úgy hogy azután egyre-egyre nem igen jutott több nyolcz-tíz piaszternél. És a szpahik, kik ismerték a valódi fejszámot, óvakodtak a cselt fölfedezni, mert hiszen érdekükben volt a ráját, melynek munkája után ők maguk éltek, kimélni.¹ c) a csibuk. Azok fizették ezt, a kik dohányt ültettek, és pedig két parát minden juh és kecske után.²

A szultánnak (vagy az államnak) ez adókon kívül egyéb jövedelmei is voltak a tartományból. Fentebb említettük már, hogy néhány falu a szultán kizárólagos tulajdonát képezte s azoknak jövedelme a szultán magán kincstárába folyt. Ezenfelül némely városi boltok hasonlóképen szultáni tulajdonúl tekintettek, s az ezekből befolyó haszonbér szintén állami jövedelem volt. Továbbá a határvámok, a folyókon felállított révek s a halászat bérletéből nyert jövedelmek hasonlólag a szultán vagy az állam

¹ Nenádovics: Memoári 30—31. l.

² Gavrilovics: i. m. 177. l.

pénztárába kellett volna, hogy folyjanak. Ez összegeknek azonban csak igen kis része jutott valódi rendeltetési helyére. A tartományt kormányzó pasák találtak módot, a birodalomban uralkodó általános megvesztegetési rendszer mellett e jövedelmi forrásokat saját pénztáruk javára kiaknázni. Az ily önérdek vezette kezelés által pedig ismét csak a nép terhei szaporodtak, mert az említett bérletek kétségkívül olcsóbban adattak volna ki, ha valóban az állam maga húzta volna a hasznot azokból. Megemlíthetjük még itt, hogy némely birtok jövedelme mahomedán egyházi czélokra fordíttatott.¹ Mindamellett a szultánnak fizetett adók nem mondhatók terheseknek és nem a rája kötelezettségei se, földesurai, a szpahik, iránt.² A rája viszonya földesurához, a szpahihoz, nem annyira az európai értelemben vett jobbágyság, mint inkább az örökös bérlet jellegét viselte magán, természetesen jó adag kényszerítéssel. A rája ugyanis nem volt földhöz ragadt (*glebae adstrictus*) alattvalója a földesúrnak. A keresztyének, a rája, szabadon költözködhettek egyik faluból a másikba a nélkül, hogy akár attól a szpahitól, a kit odahagytak, akár attól, a kinek birtokán megtelepedni óhajtottak, engedélyt kellett volna kérniök. Földjeiket és házaikat szabadon eladhatták bár kinek, sőt lakásaikat le is ronthatták, a gyümölcsöt és szőlőt leszedhették s elvihették, feltéve, hogy a szpahinak megadták a tizedet és ott, a hová költöztek, puszta helyen házat építhettek, réteket törhettek fel s szőlőt és gyümölcsösöket ültethettek. Egyedül bizonyos adózást kellett teljesíteni a rájának a szpahik irányában. Megjegyzendő még itt, hogy a szpahikat, kivált a hatalmasabba-

¹ U. o. 177—178. l.

² Karadzsics: Danicza 1827. 82. l.

kat, mint a rája védőit látjuk szerepelni. Ők oltalmazták a szegény népet a török hatóságok, a várőrségek, különösen a janicsárok zsarolása és bántalmazásai ellen, és ezt szívesen is tették, a rája munkája és adófizetési képessége képezvén egyedüli jövedelemforrásukat.¹ Az ily szpahik néha igen szeliden bántak a néppel, nem egyszer a rája soraiból vettek nőt, s aztán később is pártolták és segítették a nőnek családját.² A keresztyén rájának ezen aránylag kedvező helyzete földesurával szemben a szpahi-féle birtokok jogi természetén alapúlt. A szpahik ugyan is, mint már fentebb érintettük, nem voltak valóságos tulajdonosai a földnek, habár főleg a későbbi időkben örökösödési joggal birták is azt. Csak haszonélvezetül nyerték birtokaikat a szultántól a hadszolgálat fejében, melyet mindenkor teljesíteni kötelesek voltak.

A mi már a rája tartozásait földesura, a szpahi, irányában illeti, azok részint pénzben, részint természetben rovattak le. A pénzbeli tartozások a következők voltak:

a) a fejpénz minden házas főtől egy piaszter.

b) az esketési pénz. Házasodni ugyanis csak a szpahi engedelmével lehetett, s ily engedélyért minden egyes esetben két piasztert kellett fizetni.

c) a kotárpénz.³ A marhától, melyet egyik faluból a másikba hajtottak legeltetés vagy hízlalás végett, két piaszter volt fizetendő nem darabonkint, hanem az egész csapattól.

d) malompénz, fejenkint egy piaszter.

e) üstpénz, két piaszter minden pálinkafőző üsttől.

¹ Karadzics : Danicza 1827. 79. és 81. l.

² Vidákovics : Önéletrajza stb. 97. l.

³ Kotárnak nevezik a szénaboglyákat bekerítő sövényt.

f) makkpénz; a sertésektől, és pedig ha nem termett makk, darabjától négy para, ha pedig jó termés volt, hat—tíz para.¹

A természetben lerovandó tartozás a tized volt. Tizedet adott a rája földesurának: a búzából, tengeriből, zabból, árpából, kölesből, a borból, kerti vetemények- és gyümölcsökből és a méhkasokból.²

Végre, midőn a szpahi nem messze lakott falujától, a rája még néhány szekér fát tartozott a földesúr udvarába fuvarozni; ez azonban ritka eset volt, mert mint láttuk, a szpahik többnyire a városokban tartózkodtak. Ezek voltak az eredetileg megállapított tartozások, melyek azonban ily alakban csak ritkán rovattak le. Ugyanis a kerti veteményekből, a gyümölcsből, a borból és a mézből járó tized majdnem általánosan pénzértékben, a fejpénzbe tudatott be, mi által ez utóbbi egy piaszterről közönségesen kettőre emelkedett, némi eltérésekkel a különböző vidékekhez képest. De a többi úgy pénzben, mint természetben megszabott tartozások is egyszerre bizonyos meghatározott összeggel voltak leróhatók. Különösen a falvaiktól távolabb lakó szpahik igen gyakran egyességre léptek a rájával, a melynél fogva ez utóbbi bizonyos évenkénti összeg lefizetésével minden egyéb tartozásától megmenekült. A szpahik pedig ily egyességek kötésénél elég mérsékletet tanúsítottak, úgy hogy nem egy falu létezett, a hol egy-egy család mindent összevéve nem fizetett többet tíz piaszternél. Némi előre ki nem számítható költséget okozott a faluknak a földesúr megjelenése, a ki rendesen a legvagyonosabb házhoz szállt, s azután az egész falu volt köteles őt tartani, a

¹ Gavrilovics: Adalékok stb. Évkönyvek III. k. 178. l.

² U. o. 179. l.

míg ott mulatott. Ez azonban ritkán történt s csak kevés időre, többnyire akkor, midőn a szpahi jövedelmét jött beszedni a rájától.¹

A világi papság sem volt ment a szpahiknak teljesítendő fizetéstől. Minden pap 2—2¹/₂ piasztert és egy pár harisnyát tartozott adni a szpahinak évenként. A szerzetesek egyenkint nem fizettek semmit sem, hanem a kolostorok bizonyos csekély átlagot, körülbelül 10—12 piasztert vagyonosságukhoz képest. A prnyavoroktól (a kolostori jobbágyoktól) 2—2¹/₂ piasztert vettek a szpahik évenként és fejenként.²

Minden, úgy a szultánnak, mint a szpahiknak teljesítendő fizetésnél és adónál terhesebbek voltak a bírságok, melyekről fentebb már bővebben szólottunk. Ezeknek megszabása, mint láttuk, egyedül a török hatóságok önkényétől függött s minthogy a hivatalnokok többnyire csak ideiglenesen tartózkodtak a tartományban, ezenfelül pedig a hivatalok megszerzésére fordított költségeiket is mielőbb megtéríttetni óhajtották, semmiféle oly tekintélyek által nem korlátoztattak zsarolásaikban, mint a szpahik.³ E zsarolások tették oly nyomasztóvá a keresztyén rája helyzetét. És ez állapot még nyomasztóbbá vált a csiftlik-szahibik szaporodásával. A csiftli-szahibi már nem tizedet, hanem kilenczedet vett mindenből s a népet robotra is kényszerítette, és pedig nem meghatározott napokon, hanem egészen saját tetszése szerint. Többen a csiftlik-szahibik közül a falukban építettek lakást ma-

¹ Karadzics: Danicza 1827. 79. l.

² Gavrilovics: i. m. 179. l.

³ Gavrilovics: Adalékok stb. Évkönyvek III. k. 179—180. lap. — Karadzics: Danicza 1827. 82. l. — Nenádovics: Memoári 29. l.

guknak vagy hosszabb ideig tartózkodtak ott, hogy így annál könnyebben üzhessék mindennemű zsarolásaikat.¹ És ezért nem csoda, hogy a keresztyén rája mély gyűlölettel viseltetett ez önkénykedő betolakodók iránt, a míg a szpahikban gyakran természetes védőjét vélte feltalálni, és pedig annyival inkább, mert a bánásmód, melyben ez utóbbiaktól részesült, valóban szelidnek volt mondható azon elnyomatással szemben, melyet amazoktól kellett szenvednie.

A törököknek fizetett adókon kívül még a papság eltartása is a nép vállaira nehezült. A püspök füstpénz név alatt tizenkét piaszttert vett minden háztól, azonfelül, midőn megyéjét beúta, ott, a hol az éjet tölté, az ellátáson kívül öt piaszttert követelt a vízszentelés czímén. A világi papok rendes jövedelmét a falusiak által természetben beszolgáltatott gabnaneműek képezték, és pedig minden házas férfi tizenöt okát (egy oka $2\frac{1}{4}$ font) tartozott adni. A rendkívüli jövedelmek körülbelül a következők voltak: minden esketésért két piasztter; nagy temetés öt, kicsiny egy piasztter; egy imádság tíz para; szentelt vízért tíz para, ugyanaz a kereszt elővitelével húsz para stb. Daczára e fölötte szűk jövedelemnek minden pap négy parát tartozott a püspöknek évenként adni, fölszentelésekor pedig rendesen száz, olykor azonban több száz piaszttert is.²

Említettük már, hogyan állapított meg a porez, ezen a tartomány szükségeihez és a pasák önkényéhez képest folyvást változó állami adó, mely tehát, a pasa is

¹ Karadzics: Danicza 1827. 80. l.

² Gavrilovics: i. m. 180 és 185. l. Megjegyzendő, hogy a piasztter akkor mintegy 60—70 krajczárt tett mostani érték szerint, és minden piasztter negyven parára oszlott.

mindenker ebből fedezvén saját kiadásait, fölötte nyomasztóvá válhatott a népre nézve. Természetes, hogy a nép vagyis inkább az előljárók, a knézek és kmétek mindent elkövettek, hogy a szétosztandó porez összege ne emelkedjék túlságosan magasra. Láttuk már, hogy az adókötelezettek számának eltitkolásával igyekeztek a célzt részben elérni. Azonban még más módot is alkalmaztak az adóleszállítás kieszközlésére. Ugyanis midőn a kerületi számadások elkészültével a knézek Belgrádra utaztak, azokat a pasának átadandók, hogy azután ez utóbbi hozzá adván saját költségeinek összegét, meghatározza az adókulcsot, egyszersmind magukkal vitték a legtehetősebb kméteket is a legszegényebb, sőt rongyos ruhákba öltöztetve. Olykor kétszáznál is több knéz s ily koldusnak öltözött kmet jelent meg Belgrádon, hol azután előleges összebeszélés következtében soknak találván a pasa által meghatározott adómennyiséget, mindnyájan a pasa palotája előtt gyűltek össze s a knézek magát a pasát ostromolták kérelmeikkel adóelengedés végett, a kmétek pedig ezalatt az udvaron éktelen lármát és jajveszékelést ütöttek, hogy ime ők a legtehetősebbek a nép között s mégis mily rongyosak és nyomorútlak, hogy lenne hát képes a nép, mely még náluk is szegényebb, annyi adót fizetni. És ez annyiszor ismételt cselnek többnyire megvolt a hatása s a pasa rendesen elengedett valamit követeléséből és kevesebbre szabta az adót, ámbár az sem lehetetlen, hogy a pasák ismervén e fogásokat, eleve magasabbra emelték az adót, hogy azután a nép kérelmének engedni látszasanak s mégis megkapják azt az összeget, a melyre szükségök volt. Midőn azután az adókulcs véglegesen meg volt határozva, a knézek hazautaztak nahiáikba, hogy az egész nahiára eső adót kerületenkint felosztssák. E célra

a knézek minden faluból két vagy három bizalmi férfit hívtak meg a nahia fővárosába bizonyos eleve kitűzött napra, úgy hogy olykor több százan is megjelentek az ily gyülekezeten. Felolvassván a kádi a vezir rendeletét, mely meghatározta a nahiára eső adóösszeget, a knézek azt kerületeik nagyságához és termékenységéhez képest akként osztották fel egymás közt, hogy egyik kerület se legyen túlságosan megterhelve. És mind ez szabad ég alatt az egybegyűlt nép előtt, annak hallatára és annak közbeszólása mellett történt úgy, hogy senki sem panaszkodhatott többé az ily felosztás ellen. Hasonlólag azután minden knéz a kerületére eső összeget egy kisebb, a kerület faluiból összehívott gyülekezeten osztotta fel az egyes adókötelezettek között a kmétek segélyével. Az ily kerületi gyűlésekre ezenkívül még minden kmet magával hozta saját falujából a vakokat, bénákat, elnyomorodottakat és teljesen vagyontalanokat s felállítván őket egy sorba, a knéz kérdésére, hogy lehet-e e szegényekre adót kivetni vagy sem? minden kmet saját falubeli nyomorúltjai közül kijelölé azokat, a kik fizethettek valamit avagy teljesen fizetéseképtelenek voltak. Az ekként kivett és szétszortott porezt azután a knézek szedték be s vitték el a pasának, mint láttuk, Szent-György és Szent-Demeter nap körül.¹

A keresztyén rája viszonya a mahomedánokhoz, ha mindjárt nem viselte is magán a teljes rabszolgaság, sőt még a nyugat-európai középkori jobbágyság bélyegét sem, mindazáltal a legnyomasztóbb helyzetet idézte elő a keresztyénekre nézve. Az ókori rabszolga és a középkori jobbágyság állapota javúlhatott, amott a felszabadulás

¹ Nenádovics: Memoári 31—32. l.

által, emitt a művelődés terjedtével. Ez nem volt lehetséges Szerbiában, mert itt a vallási különbség, mely a mahomedánt a keresztyéntől elválasztá, változatlan maradt s így azon viszony is, mely az egyik félnek csak kiváltságokat és élvezeteket biztosított, a másikat ellenben minden jogosultságtól megfosztván, örökös teherviselésre kárhoztatá, nem szenvedhetett módosulást. A küzdelemteljes századok, melyek Konstantinápoly eleste óta a múlt század végéig Európa fölött elvonultak, oly sok nagy eszmét teremtvé, annyi visszaélést és nyomort szüntetve meg, daczára a még mindenütt észlelhető jogtalan különbségeknek, egészben mégis oly lényeges javulást idézván elő a népek sorsában, nyomtalanul enyésztek el a török birodalomra nézve s a keresztyén rája állapota a XVIII-dik század közepén nem különbözött attól, melyet a török hódítás három száz év előtt megalkotott, sőt talán még nyomasztóbb volt. A keresztyén rája, mint hajdan, úgy most is kívül állott a jogosult állampolgárok körén, egyedüli rendeltetése lévén az állam és az uralkodó osztály fenntartásának eszközeit előteremteni. A súlyos terheken kívül azonban, melyek a rájára nehezültek, a különbség hódítók és hódítottak között társadalmilag is feltűnően nyilatkozott. Természetesnek kell találnunk, hogy a kiváltságos osztály külsőleg is óhajtott különbözni az alatta állóktól s hogy igyekezett azokkal a mindennapi élet viszonyaiban is éreztetni fensőségét. Már maga az öltözet külön választá a két osztályt egymástól. A szabásban nem sokat különbözött az, de a rája öltözetének egyszerűbbnek kellett lennie a mahomedánokénál. Ezenfelül tiltva volt a keresztyéneknek a zöld szín, továbbá nem viselhettek kaftánt, fejükön sálokat, különösen nem arany vagy ezüst hímzéssel. A rája háza nem lehetett

oly kényelmes vagy oly csinos, mint a mahomedáné, se oly jó és szép lovakat nem volt szabad tartania; de még egy csinos keresztyén arcz vagy hosszú bajusz is szemet szúrt a törököknél. Kardot a rája sohasem köthetett oldalára; a hosszú puska, a handzsár s a pisztolyok viselete meg volt ugyan engedve, csakhogy minden díszítést nélkülözniök kellett. Városokba és várakba azonban nem léphetett a rája puskával vagy handzsárral s nem jelenhetett meg így felfegyverkezve a magasabb rangú törökök előtt sem. Ily esetben a pisztolyokat el kellett rejtenie, nehogy azok látása sértse a törökök fensőbbbségi érzetét. Hasonlólag a városokba csak gyalog jöhetett a rája, de még ha faluhelyt vagy bárhol az úton lovon ülve találkozott is törökökkel, ki kellett az útból térnie és a lóról leszállnia, ha csak azok meg nem engedték, hogy lovon maradjon. Midőn valamely török végig ment az utcán, a házaik előtt ülő keresztyéneknek, férfiaknak úgy, mint a nőknek fel kellett állaniok. De még tovább is terjedt a rája megaláztatása. Minden csak némileg előkelő töröknek jogában állott az utcán, vagy bárhol is a legközelebb lévő szerbet magához inteni s vele tetszése szerint rendelkezni; ekként a törökök az utcáról hívták föl a szerbeket s velök kávé-t öröltettek, vizet hordattak, fát vágattak, avagy oda künn lovaikat őriztették, a míg maguk dolgaik után jártak, és mindezt nem szép módjával, hanem a legrettenetesebb káromlások között, szidalmazván a keresztyének hitét, szentjeit stb.; ez által csak mélyebben sértve a más vallásúakat. A rája ellenben, ha türelme fogytával végre szintén szitokra fakadt a mahomedánok ellen, életével lakolt. Még a mesterségek közül is némelyeket, mint nemesebbeket, kizárólag a mahomedánok üztek. Így például: kovács, timár, szíjjártó és gombkötő

keresztyén soha sem lehetett; ezenkívül a fegyverkovácsok, aranyművesek, szabók és sütők is többnyire a mahomedánok közül kerültek ki; ellenben szűcs minden török átalott volna lenni.¹

Nem annyira az anyagi terhek, melyek magukban véve nem voltak oly szerfelett nyomasztók, mint inkább az egyénnek megaláztatása, minden emberi érzelemnek lábbal tiportatása következtében vált a rája helyzete oly tűrhetetlenné. És e részben a legnagyobb sérelmek egyike kétséggel azon bánásmód volt, melyet a szerb nőknek a mahomedánok részéről kellett szenvedniök. Minden csinosabb nő, férjes asszony vagy leány, méltán tarthatott megbecstelenítéstől, ha valamely agának vagy bégnek megtetszett. Ellenállásra vagy boszúra pedig a férfiak is csak ritkán gondolhattak, minthogy a török urak többnyire fegyveres kísérettel jelentek meg. Az ily erőszakoskodástól való félelem egy sajátságos szokást honosított meg a szerbek között. Menyegzők alkalmával, csak igen kevés templom létezvén a tartományban, a násznépnek gyakran több órai távolságra kellett gyalogolnia esketés végett. A menyasszonyt tehát, hogy útközben esetleg az arra menő törökök figyelmét magára ne vonja, szövetekkel egészen betakarták, úgy hogy nemcsak arca, de alakja is eltűnt a leplek alatt. Így kísérték a templomig s a szertartás után vissza a szülői házhoz. Itt pedig a pinczében rejtették el, nehogy a menyegzői lakoma által talán odacsalt törökök megpillanthassák. A vőlegény kötelessége volt aztán, a pinczében rejtőző arája élelméről gondoskodni, ki csak akkor hagyhatá el menhelyét, midőn a házban már minden elcsendesült.²

¹ Karadzics: Danicza 1827. 87—88. l.

² Szerbiában tartózkodásom alatt többször hallottam ezt

A török uralom e nyomasztó voltában kell részben keresnünk a keresztyének és mahomedánok teljes külön válását ugyanazon egy tartományban, a miről már fentebb megemlékeztünk. A míg tudniillik a szerbek hegyek között s nehezen hozzáférhető völgyekben vonultak meg, hogy némileg meneküljenek zsarnokaiktól, addig a törökök a városokban telepedtek meg s legalább egyenként, ha csak valami sürgős ügy által nem kényszerítve, nem igen mutatkoztak a falvakban s általában a vidéken, mert ha török fogalmak szerint nem volt bűn egy szerbet megölni, úgy a szerbek sem tartották véteknek, a hol csak szerét ejthették, egy-egy törököt agyon verni, a mi pedig oly kevéssé népes és annyira erdős országban, mint az akkori Szerbia, igen könnyen történhetett a fölfedeztetés veszélye nélkül.

A török foglalást követő időkben, midőn a régi állami formák helyébe, mint a kormányzás egyedüli vezérelve, a hódítók önkénye lépett, s ennél fogva az addigi társadalmi rend teljesen felbomolván, a személy- és vagyonbiztosság végkép elenyészett; más részről pedig a folytonos harczok s a pusztán önérdékét követő s e részben még a központi hatalommal is daczoló kiváltságos osztály képtelensége következtében egyöntetű erős administráció nem is fejlődhetett, természetes, hogy az így meghonosult anarchicus viszonyok közepette azok száma, kik részint bűnös hajlamaik által vezérelve, részint a türhetetlen zsarnokság elől menekülve, önként kiváltak a társadalomból s annak rovására önálló, minden korlátozást nélkülöző életet vittek, folyton szaporodott. Így keletkeztek Görögországban a kleftek,¹ a szerb tartományban pedig a hajolyanoktól, kiknek szülői még részt vettek volt ilyen menyegzőkben.

¹ Τρικουπης: Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, I. k. 3—4. l.

dúk.¹ Mindkét név haramiát, rablót jelent s ezen, a hozzáférhetetlen erdőkben tanyázó, az utasok és a falvak biztonságát veszélyeztető emberek valóban rablók is voltak. Mindazáltal nem szabad őket a jelenkor civilizált államainak gonosztevőivel összetévesztenünk. Mert úgy a görög kleftek, mint a szerb hajdúk sorában nem egyedül olyanokat találunk, kiket valamely gonosz tett vagy hajlam vitt ez életmódra. Az elviselhetetlen nyomás, mely ércsúlylyal nehezedett a meghódított népekre, sokszor ébresztett ellenállhatatlan vágyat egyesek lelkében, a hegyek és erdők vadonjában keresni fel még a legsanyarúbb nélkülözések között is a szabadságot, melytől övéik körében meg voltak fosztva. De gyakran a büntetéstől való félelem, az életfentartás ösztöne is kényszerített némelyeket menekülni az elnyomók részéről fenyegető veszély elől. Másokat ismét a boszú érzete vitt e lépésre, mert hiszen a szenvedett igaztalanságért csakis az önsegély szerezhett elégtételt. Azok, kik magukat, bármi okból, olykor a legnemesebb érzelmek behatása alattekként kiszakították a társadalomból, nem igen válogathattak azután a társaságban, melyet az erdőkben hozzájuk hasonlólag bolyongva találtak, s a szükség által vezérelve, kénytelenek voltak nemcsak a valódi rablókkal szövetkezni, de nemcsakára maguk is rablókká válni, ha mindjárt tagadhatatlan is, hogy például a szerb hajdúk mindenkor sokkal kiméletesebben bántak hitsorsosaikkal, a keresztyén rájával, mint a törökökkel. És ezért, a míg'ez utóbbiak semmitől sem rettegtek aunyira, mint a kószáló hajdú-csapatoktól, a rája nemcsak folyvást bizonyos összeköttetésben maradt velök, a falusiak segédkezet is nyújtván és orgazdákul szolgálván

¹ Szerbül: hajduk vagy ajduk az egyes számban.

nekik, hanem a tisztelet bizonyos nemével, sőt bámulattal is emlékezett meg róluk. És ezen nem lehet csodálkoznunk. A magánsegíteni nem tudó, félénk, meghunyászkodó rája nem maradhatott közönyös az ő véréből származott, az ő hitét követő férfiak iránt, kik csekély számuk daczára elég elszántak voltak az egész népet rabigában tartó törökökkel szembeszállani, ha mindjárt olykor önmaga is megsarczoltatott általuk. Innen van, hogy a népköltészet úgy Görögországban, mint Szerbiában oly sokat foglalkozik amott a kleftekkel, emitt a hajdúkkal és mint hőseket magasztalja. A szerb hajdúk kisebb-nagyobb csapatokban barangoltak az erdőkben nyaranta. Télen aztán elszéledtek s orgazdáiknál vonultak meg mint cselédek, kikeletkor ismét felkeresvén kedves hegyeiket és a szabad életet. Minden csapatnak megvolt a főnöke (harambasa), kinek feltétlenül engedelmeskedett. Egymás iránt mindenkor feltétlen hűséget tanusítottak, ellenben kérlelhetetlen szigort gyakoroltak azok ellen, a kik egy hajdút elárultak vagy éppen megöltek. Rendesen csak utazó kereskedőket vagy általában a gazdagabbakat támadták meg lakásaikban s olyankor, ha nem találtak pénzt a háznál (valamint napjainkban az olasz banditák), váltságdíjt szabtak s a család valamely tagját magukkal vitték és addig nem bocsátották haza, míg a váltságdíj le nem fizettetett. A szegényebbeket nem bántották a hajdúk, sőt megtörtént, hogy ha mégis valamely szegényt kifosztottak, és ez a harambasánál panaszt emelt, ez utóbbi visszaadatta az elvett tárgyat. Asszonyt a hajdúk nem türtek maguk között, sőt általában tartózkodtak a nőktől, azt híván, hogy különben szerencsétlenség éri őket. A hajdú bármikor kiléphetett társai sorából s visszatérhetett övéi körébe vagy bármely foglalkozást kezdetett bántatlanul.

E végre az ily kilépni szándékozó hajdú a kmétekhez és knézekhez folyamodott, a kik aztán a pasától menlevelet szereztek számára, s többé nem volt mit tartania attól, hogy valamely előbbeni tettéért feleletre vonatnék. A pasákszívesen adtak ily menleveleket, csak hogy a rettegett hajdúktól szabaduljanak. Különben üldöztették is őket a mennyire csak lehetett, részint kerületi pandurok által, kik többnyire szerbek voltak, csak itt-ott vegyítve törökökkel, részint pedig maga a nép által. Igaz, hogy ez utóbbi esetben gyakran megtörtént, hogy az üldözésre kirendelt nép nyíltan üldözte őket, titokban pedig még segédkezet nyújtott neki elbújni vagy menekülni. De ha aztán mégis sikerült egy hajdút kézrekeríteni, azt a törökök kérlelhetlenül karóba húzták. Néha azonban a nép maga is megúnta a hajdúk garázdálkodásait s ilyenkor valamely erélyes knéz vezetése alatt a török hatóságok közbelépte nélkül is meg tudta magát óvni a hajdúk zsarolásaitól. Említettük volt már egy ízben Nenádovics Aleksza nevét, mint ki egyike volt a legerélyesebb, a legügyesebb knézeknek a mult század vége felé, és ki nem egyszer részint szépszerével, részint erővel elhárította úgysis eléggé sanyargatott kerületéről a hajdúk által követelt sarczot. Valóságos ütközetekre ritkán került ily esetekben a dolog, s néhány puskalövés váltása után a hajdúk többnyire visszavonultak. Nenádovicsról följegyezte fia Máté, a pap, azon érdekes körülményt, hogy két ízben szorította ki kerületéből magát Kara-Gyorgyét, a szerb forradalom későbbi fővezérét s az ismert Karagyorgyevics család megalapítóját, ki azon időben szintén hajdú volt. Egy ily alkalomkor sebesült meg Kara-Gyorgye tenyerén, a minek következtében keze örökre nyomorék maradt. Kara-Gyorgyénak hajdúskodása idejében egyik

leg hívebb társa, Kátics Jankó, később kilépven a hajdúk sorából, knézzé lett s utóbb hősiessége által tűnt ki a felkelés idejében. És ezek nem az egyedüli példák. Elbeszélésünk folyama alatt a forradalomban szereplők közül többekről lesz alkalmunk megemlíteni, hogy egykor hajdúk voltak.¹

Ilyen volt Szerbia állapota a XVIII. század vége felé. És most ismervén az országot, a népet s annak viszonyait, áttérhetünk az események elbeszélésére.

¹ Nenádovics: Memoári 198—210. l. — Karadzics: Danicza 1827. 89—94. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Az osztrák-török háború.

Az Anatoli-Kavakban 1784. január 8-ikán kötött szerződés következtében a krimi félsziget Oroszország birtokába jutott.¹ Érzékeny veszteség volt ez a portára nézve, melyet nem könnyen felejtethett; másrésről pedig, a bár jelentékeny terület-nagyobbodás, Oroszország terjeszkedési vágyait nem elégíthetné ki. Az említett szerződés tehát, csak látszólag állította helyre a békét a két birodalom között. Mindkét félnek ily hangulata mellett természetes, hogy a háború megújulása csak idő kérdésének volt tekinthető. Végre is a porta nem akarván tovább tűrni az orosz politika folytonos beavatkozását, kivált a kaukazusi ügyekbe, az 1787-ik év augusztus 24-ikén hadat üzent Oroszországnak s az ellenségeskedések csakhamar mind két részről tényleg meg is kezdettek.² E háború II. József császárt is beavatkozásra kényszeríté. Egy titkos szerződésben, mely az 1781. évben József császár és Katharina cárnő között, egyedül a két fejedelem által, minisztereik és követeik közbenjárása nélkül folytatott magán levelezés alakjában jött létre, a két uralkodó

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VI. k. 454. lap.

² U. o. 630 l.

kölcsönös segílyt ígért egymásnak azon esetre, ha valamelyikök nyolcz év lefolyta alatt bármely hatalom, de különösen a porta által megtámadtatnék. Ezen felül pedig biztosíták államaik integritását, sőt az esetleges foglalásokról és compensatiókról is megemlékeztek.¹ A török-orosz háború kitörtével Katharina nem is mulasztá el József császárt kötelezettségének teljesítésére felszólítani. A császár ennek következtében még az 1787-ik év végén 130,000 embernyi sereget vont össze Dél-Magyarországban, Erdélyben és Horvátországban, a csapatokat gróf Lascy fővezér tervéhez képest a határon mintegy száznyolczvan mértföldnyi hosszúságban állítván fel. Az ellenségeskedéseket azonban, noha úgy látszik, hogy már ekkor határozott szándéka volt a portával háborúba bocsátkozni, nem kezdette meg azonnal, hanem más tekintetek által vezérelve, konstantinápolyi követe által még mindég a béke helyreállítását látszott közvetíttetni Oroszország és a porta között.²

Az osztrák csapatoknak az év végén egy Belgrád ellen intézett kalandos, de már a kivitel előtt megghiúsult vállalata volt az egyedüli tény, (melyről alább bővebben megemlékezünk), mely komoly ellenségeskedést tanúsított, noha akkor azt osztrák részről még egészen másképp igyekeztek kimagyarázni. Végre az 1788-ik év február 9-én a császár követe Konstantinápolyban, báró Herbert-Ratkeal, átnyújtotta uralkodója hadizenetét a portának s az osztrák csapatok ugyanaz nap meg is kezdték a támadást.³

¹ Arneth: Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel. 72—90. l.

² Zinkeisen: i. m. 639—642. l.

³ Zinkeisen: i. m. 642—644. l.

Kívül esik e munka körén a különben mind Ausztriára, mind a portára nézve fölötte nevezetes háború részletes leírásába bocsátkozni. Itt csak annyiban fogunk azzal foglalkozni, a mennyiben az befolyással volt a szerb viszonyok fejlődésére és a szerbek tetteleges részvétét idézte elő.

Valahányszor Magyarország és utóbb Ausztria a törökkel háborút folytatott, a szerbek több-kevesebb eredményvel mindenkor részt vettek abban, ily alkalmakkor remélvén visszaszerezhetni elvesztett önállóságukat.

A XVIII. század első tizedeiben a mai Szerbia egy része hosszabb ideig osztrák fenhatóság alatt maradt, végre is azonban ismét visszakerült az is a porta hatalmába. Midőn a török uralom ekként megszilárdult, a nyomás pedig mind tűrhetetlenebbé vált, úgy látszik, hogy a szerbek nem igen gondoltak többé teljes önállóságuk visszaszerzésére, de megelégedtek volna azzal is, ha a török birodalomtól elszakíttatván, Ausztriához csatoltatnak volna. A Dél-Magyarországban megtelepedett hitsorsosaik állapota csak éleszté a vágyat a Száván és Dunán túl lakó szerbeknél is, a szelídebb és főleg keresztyén állam tagjaivá lehetni. És ezért nem csoda, hogy a múlt század végén a török uralom alatt élő szerbek Ausztriára függeszték tekintetöket mint azon államra, mely az akkori viszonyok között egyedül lehetett volna képes őket az elviselhetetlen iga alól felszabadítani. Természetes tehát az is, hogy a szerbek minden osztrák-török háború alkalmával siettek fegyvert ragadni s támogatni a császári seregeket, nem sokat törődve a súlyos következményekkel, melyeket a háború szerencsétlen kimenetelének esetében a porta részéről várniok lehetett.

A Magyarországon és az osztrák tartományokban

járó szerb sertéskereskedők már az 1787-ik évben valahogy nesztét vették annak, hogy a császár háborúra készül a porta ellen. Ily módon e hír csakhamar elterjedt Szerbiában is, izgatottságba hozván a népet.¹ Nemsokára osztrák titkos ügynökök jelentek meg a pasalikban, buzdítva a knézeket és papokat, hogy készüljenek s készítsék elő a népet is a harcra s igérvén nekik, ha ezt teljesítik a császár mellett a törökök ellen és hűségesek lesznek a császárhoz, pénzt, hivatalt, kitüntetésekkel. Izgató kiáltványokat is osztottak szét és pedig nem csak a nép buzdítására, hanem a törökök megfélemlítésére is. Az ily kiáltványokat aztán nem egy helyt maguk a szerbek a dzsámikba (mahomedán egyházak) dobták, hogy azokat ott a törökök megtalálván, megrémüljenek. Ezekre azonban, úgy látszik, a fenyegetések nem voltak nagy hatással, sőt inkább éberebb óvatosságra serkentették őket, a minek eredménye az lett, hogy a néptől mindenütt beszédtek a fegyvereket s a Duna és a Száva partjait őriztetni kezdték. Mindez természetesen nem akadályozta meg azt, hogy a nép között még sok fegyver maradjon elrejtve. Daczára a törökök örökösének, az osztrák ügynökök működése nem csak izgatottságot idézett elő a tartományban, hanem még azt a tényleges eredményt is szülte, hogy egy egész csapat fiatal szerb követte őket Ausztriába, a hol aztán Péterváradon felül Kamenicznál osztrák tisztek által nyerték az első oktatást a katonai gyakorlatokban. Az így átmenekült szerbekből alakultak az első önkéntes

¹ Gyúrics: Szerb történet Karagyorgye idejében (Szerbszka povesztnicza Karagyorgyevog vremena) A belgrádi t. t. Évkönyvében. IV. k. 89—90. l.

szabad csapatok, melyek e háború alatt oly fontos szerepet játszottak magában Szerbiában.¹

Ez alatt az osztrák csapatok lassanként elfoglalták állomásaikat a határon, kiterjeszkedve Bukovinától majdnem az adriai tengerig. A császár, noha már véglegesen eltökélte magát a háborúra, még mindég késett annak formaszzerű megkezdésével. Vajon belefáradva-e e hosszas tétlenségbe, vagy a szerbek biztatására avagy felsőbb parancs következtében, ez most már tisztán ki nem deríthető, de tény, hogy az 1787-ik év végén a Zimony körül elhelyezett osztrák táborban elhatározták egy merész támadással a belgrádi vár birtokába jutni. E tervet néhány belgrádi szerb lakos segélyével vélte az osztrák főparancsnok kivihetni.

Ekkor már sűrű közlekedés létezett a túlparti szerbek és az osztrák csapatok között és így Belgrádon is voltak sokan, kik szívesen segédkezet nyújtottak a császáriaknak a törökök ellen szándékolt vállalatukhoz. Úgy látszik, hogy bizonyos Csardaklija János (kinek nevével még többször fogunk találkozni) volt ez alkalommal az egész tervnek intézője. E terv pedig abból állott, hogy Csardaklija, társaival együtt, megszerzi a várkapuk kulcsait s egy előre meghatározandó éjjelen beereszti a csol-

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 90. l. — Nenádovics: Memoári 4—6. l. — Novakovics: Adalék a szerb történethez 1790 körül (Prilog k ~~szersz~~koj isztoriji oko 1790.) A belgrádi t. t. Évkönyvében XX. k. 52—53. l., hol Ioanovics archimandrita folyamodása az osztrák kormányhoz idéztetik. E folyamodás így kezdődik: Die feyerlichen mit der erhabenen Unterschrift Euer Excellenz im allerhöchsten Namen des allerdurchlauchtigsten Monarchen an das christliche, unter der türkischen Botmässigkeit begriffene Volk im Jahre 1787 erlassene Aufforderungs- und Versicherungs-Patent haben stb.

nakon megérkezendő császári csapatokat. Sikerült is Csardaklijának viaszlenyomatok segélyével a várkapukulcsokat utánozni, s így minden készen lévén, az 1787-ik deczember 2-ról 3-ra menő éjjelen elhelyezkedett a Szu-kapi (vizikapu) közelében, a melyen át kellett volna az osztrákoknak a várba lopódzniok. És valóban Alvinczi tábornok parancsnoksága alatt el is indult egy tekintélyes csapat, csolnakokon evezvén le a Dunán és a Száván Belgrád felé s huszonkét ostromágyút és minden az ostromhoz szükséges egyéb készletet vivén magával. A nagy köd miatt azonban csak a csolnakok igen kis része találta meg a kijelölt kikötési helyet, a míg társaik a Dunán eltévedtek s végre ismét az osztrák partra jutottak vissza. Azokat, kik a vár alatt kiszállottak, a reájok várakozó szerbek bebocsátották a kapun s azonnal hozzá is fogtak a roszul őrzött török ágyúk beszegezéséhez. Látván azonban, hogy társaik nem érkeznek meg, s hogy csekély számuknál fogva helyzetök perczenként veszélyesebbé válik, csakhamar ismét felkeresték csolnakaikat és eltávoztak, úgy hogy a mire a végre is fellármázott várórség a helyszínén megjelent, még csak a nyitott kapu és a beszegezett ágyúk tettek néma tanúságot a meghíúsult mérényletről. A belgrádi pasa nem mulasztotta el ez okadatlan békeszegés miatt panaszt emelni a zimonyi osztrák parancsnokságnál, a mely nem tudta magát egyébbel mentetgetni, minthogy az éjnek idején Belgrádig előtolt csapat csak figyelő csapat volt, mivel azon hír terjedt volt el, hogy a pasa be akar törni Magyarországba. A pasa nem bírván kormányától e részben utasítással és formasierű hadüzenet még egyik részről sem történvén, kénytelen volt megelégedni e válaszszal s nyugton maradt. Nem fordulhatván az osztrákok ellen, a pasa azon szerbeken

töltötte boszúját, kik a merényletben részt vettek. Csardaklijának és néhány társának (ezek között volt Karagyorgye is) sikerült menekülnie, részint Ausztriába, részint a hegyek közé. Többen azonban a pasa kezeibe kerültek s ezeknek a legkínosabb halállal kellett lakolniuk. Éles forgácsokat vertek körmeik alá s úgy hagyták őket a legborzasztóbb fájdalmak között kimúlni. ¹

Ily előzmények után azonban a porta nem kételkedett többé a császár valódi szándékán, s ez utóbbi sem késhetett már soká a háború tetteles megkezdésével. És így, mint fentebb említettük, a következő 1788. év február 9-ikén, mintegy két hónappal a meghíúsult belgrádi vállalat után, József császár rendszerint háborút izent a portának s ezt saját birodalmában is mindenütt kihirdetteté. Február 9-én megkezdtek a különböző osztrák hadtestek a támadást az egész hosszú vonalon. A belgrádi várban parancsnokló pasának Harbach őrnagy ² vitte meg a hadizenetet, s mindjárt a reá következő éjjelen az osztrákok a Duna és Száva mentében minden csolnakot, a mely kezeikbe jutott, elszedtek és saját partjaikra hoztak át. Az osztrák hadsereg zöme Szerémségben volt elhelyezve gróf Lascy parancsnoksága alatt; és hatvanhárom gyalogsági zászlóaljból (nem számítva néhány szlavoniai határőrvidéki zászlóaljat, a vadászokat és önkénteseket) s hetvennégy lovassági

¹ Nenádovics: Memoári 5. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 90—92. lap.

² Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkei, und des daraus entstandenen nordischen Krieges. (Anonym) Bécs 1791 II. k. 82. l. (Sok becses adatot tartalmazó munka, melynek e fejezet megírásánál jó hasznát vettem.)

eskadronból állott. A gyalogság harminczkilencz német (az osztrák tartományokból való) és huszonnégy magyar zászlóaljra; a lovasság pedig negyvennyolcz vértés, hat dragonyos, hat cheveauxlegers, négy ulánus és tíz magyar huszár eskadronra oszlott.¹ Az önkéntes csapatok pedig részint a török fenhatóság alól menekült és osztrák tiszték által betanított, részint pedig a Magyarország déli részeit lakó szerbek, sőt később más nemzetiségek közül is alakultak. A főszerephez csatlakozott önkénteseket Mihajlovics határőrvidéki kapitány s csakhamar őrnagy szervezte és vezényelte.² Ezen kívül, mint később látni fogjuk, az egész hosszú harcsvonalon létezett még több önkéntes csapat is. A szerbek azonban nem csak e szervezett önkéntesek sorában vettek részt a hadjáratban. Túl a Száván és a Dunán, a tulajdonképeni Szerbiában, még mielőtt akár a rendes hadsereg, akár Mihajlovics önkéntesei a határt átlépték volna, megindult a mozgalom a nép között, önállóan minden tervszerű vezetés nélkül, egyedül a készülő félben levő háború hírére s a közel segély reményében.

Keveset találunk feljegyezve e mozgalomról, mely

¹ U. o. I. k. 49. l. Az összes osztrák hadsereg (tehát az említett zöm, a Bukovinában, Galicziában, a Bánátban és Horvátországban elhelyezett többi hadtestekkel együtt) 116 gyalog zászlóaljat, 152 lovas eskadront és 20 tüzérségi századot számlált.

² Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen (Anonym) Bécs 1854. (E munkában egykorú lapok tudósításaiból és egyéb hivatalos közleményekből állítottak össze mindazon adatok, melyek a szerbek részvételére az osztrák-török háborúban vonatkoznak. E tekintetben e mű kétségkívül a legérdekesebb kútfők egyike.

inkább felkelésnek, mint a háborúban való tulajdonképeni részvétnek tekinthető. Csak a váljevói kerületben történt eseményekről birunk némileg biztos tudomással, mert Nenadovits Máté közöl azokról egyet-mást emlékirataiban, atyja, Aleksza, elbeszélései nyomán, a ki a váljevói nahia egyik kerületében mint knéz működött.

Midőn még az 1787-ik évben, a háború hírére a törökök a néptől beszédtek volt a fegyvereket, egyszerűsmind megbízták Nenadovits Alekszát, az általok is nagyra becsült knézet, hogy őrizze a határt, nehogy az osztrákok átlopódzanak. Aleksza elvállalta e megbízást, de fegyvert kért, s a törökök adtak is neki száz emberre valót. Ekként örködött Aleksza a Száva partjain egy csapat szerb pandurral és néhány törökkel, türelmetlenül várva azok megérkeztét a kiknek benyomulását kellett volna megakadályoznia. Végre az 1788-ik év telén egy napon három túlparti szerb jelent meg Alekszánál s velők egy Miuskó nevű úrforma egyéniség, hozván magokkal egy dobot és kevés löport s azon szín alatt, hogy ők a császár küldöttei, biztatták Alekszát arra, hogy bírja felkelésre a népet s űzze el a törököket addig is, míg a hadsereg át fog kelni a Száván. Noha a jövevények semmikép sem tudták küldetésöket igazolni, Aleksza, ki kettőt közülök személyesen ismert, hitt nekik és pedig annyival inkább, mert ő maga is égett a vágytól, lerázni valahára az elviselhetetlenné vált török igát. Eltökélvén magát Aleksza a felkelésre, előbb szép szerével kísérté meg legalább ideiglenesen eltávolítani a körülötte lévő törököket. E célból így szólt azokhoz, kik vele együtt őrizték a határt! «Ime minden örködés sikertelen maradt! A németek (így nevezték akkor általában az osztrákokat Szerbiában) átjöttek; menjetek át Váljevóba,

köszönsétek nevemben az agákat s mondjátok meg nekik, hogy én most már nem merek többé hazulról mozdulni, mert attól tartok, hogy távollétemben e gyaurok felgyűjtják házamat.» A törökök megrémülve, a mily gyorsan csak bírtak, eltávoztak. Miuskó pedig a császár nevében azt tanácsolta Alekszának, hogy most gyűjtse maga körül a legbátrabb legényeket, támadja meg a törököket s dúlja fel városaikat. Aleksza azonnal erélyesen hozzálátott a tanács megvalósításához és nem sokára tekintélyes csapatot gyűjtött össze. Mielőtt azonban támadólag lépett volna fel, gondoskodott arról, hogy a felkelők családjai és marhái a hegyek között biztos menedékben helyeztessenek el; és csak miután még csapatjának élelmezhetése végett az elfutott törökök marháit is kézre kerítette, határozta meg a napot, a melyen Váljevo ellen a támadásnak kellett történnie. Ezalatt azonban a törökök sem maradtak tétlen, sőt már előbb, midőn látták, hogy a háború elkerülhetetlen, nejeiket, gyermekeiket s minden ingó vagyonukat Uzsica és Szokol várába vagy a Drinán túl küldték, úgy hogy Váljevóban egyedül a harczképes férfiak maradtak.¹

A felkelő csapat, mely Aleksza vezérlete alatt Váljevo ellen indult, csak igen hiányosan volt felfegyverkezve. Mint fentebb láttuk, a törökök már jóelőve elszedték a néptől a fegyvereket; s ha bár a szerbek sokat elrejtettek is, mégsem jutott mindnyájának. A felkelőknek legalább fele meghegyezett botokkal és karókkal indult a harczba. Három oldalról támadták meg a szerbek Váljevót; a törökök azonban nem várták be őket a városban, hanem kinyomúltak elébök a térségre. Itt fej-

¹ Nenádovics: Memoári 5—7. lap.

lődött ki az első ütközet. Az eredmény nem soká maradt kétséges. A törökök elvesztvén vezéröket s látván, hogy mögöttök a város lángokban áll — ugyanis néhány szerbnek sikerült azt felgyújtani, — futásnak eredtek Uzsicza és Csácsak felé. A szerbek nyomban követték őket s az utóbbi város mellett ismét heves ütközetre került a dolog, mely szintén a felkelők győzelmével végződött, kik aztán Csácsak városát is felgyújtották. Innét Váljevóba tért vissza Aleksza csapata. A még épen maradt házak a szerbek prédájául estek, kik mindent, a mi elvihető volt, magokkal czipeltek; midőn pedig többé nem volt mit zsákmányolni, elszéledtak falvaikba. Aleksza és néhány lelkes társa mindent elkövettek, olykor még erőszakot is használva, hogy a népet maradásra bírják; de az, a mint újból valami csekély prédára tett szert, ismét csak haza sietett. Tartós lelkesülés, lankadatlan tevékenység kül segély és értelmesebb vezetés nélkül nem is volt remélhető az elsanyargatott, a művelődés alacsony fokán álló néptől, mely ha egyszer legalább pillanatnyi boszút állhatott elnyomóin s némi prédát szerezhett, nem igen volt képes felfogni a további küzdelem szükségességét. Átlátta ezt Aleksza is, s azért folyvást nógatta Miuskót, a kit a császár bizalmas emberének és küldöttjének hitt, hogy írjon levelet a császárnak s kérje meg, hogy küldje át mielőbb seregét, mert csak így lehetséges a szerb csapatokat is együtt tartani. Miuskó mindent ígért, de természetesen eredmény nélkül, s az osztrák csapatok, melyek ekkor már elhelyezkedtek volt a tulsó part hosszában, a határt nem lépték át.¹

Híre futamodott ez időtájt, hogy József császár a

¹ Nenádovics: Memoári 7—8. lap.

Szerémségbe fog jönni a sereghez. A hír igazat mondott. A császár február 29-én indult el Bécsből s Triesten és Fiumén át a bosnyák határszélen, majd Zimony és Pétervárad megérintésével márczius 25-én érkezett a Futaknál táborozó fősereghez.¹ Alekszának egy régi jó barátja, bizonyos Andréjevits, megtudta, hogy a császár ez útjában Feneken is meg fog állapodni, megvizsgálandó az ottani kenyérsütődéket, rábeszélte tehát Alekszát, hogy menjen Fenekre és igyekezzék a császárral szólni. Aleksza kapott az alkalmon s azonnal útnak indult, kísérve Andréjevitstől, Miuskótól, ki nem mert egyedül hátramaradni, és egy pandurtól.²

A feneki kolostor kapujában látta Aleksza először József császárt egy sereg tiszttől körülvéve, a mint pálczájával egy szolgának mutogatta, hogy hol kenje meg a kocsiját. Aleksza nem akart szemeinek hinni, midőn Andréjevits bizonyíttgatta, hogy az a császár, s nem győzött eléggé csodálkozni, hogy nincsen se prémes kaftánja, se turbánja, legalább úgy, mint a belgrádi vezirnek. Andréjevits azután mosolyogva nyugtatta meg, hogy a keresztyén császárok nem olyan öltözetet viselnek, mint a törökök. Később egy tiszt kereste fel Alekszát és a császárhoz rendelte őt. Reszketés fogta el erre a jó Alekszát, megemlékezvén arról, a mit egykor a törökök beszéltek neki, hogy a császárra (a szultánra tudniillik) senki sem tekinthet, a ki pedig mégis meglátja, annak a félelemtől azonnal ketté hasad az ajaka; csakhamar megvigasztalódott azonban, mert eszébe jutott, hogy látta már a császárt és semmi baja sem történt. Miután még barátja Andréjevits megtanította, hogy nem kell a császár ruhaszegélyét

¹ Ausführliche Geschichte stb. I. k. 85—86. l.

² Nenádovics: Memoári 8—9. l.

megcsókolni, mint a pasáknak, hanem csak hajadon fővel meghajtani magát, Aleksza elszántan lépett József császár elébe. Ez utóbbi tolmács segítségével több kérdést intézett hozzá; hogy mit tettek eddig, mily viszonyban vannak jelenleg a törökökkel s kinek a tanácsára kezdték a fölkelést. Aleksza ez utóbbi kérdésre Miuskót nevezte meg s ez alkalommal kiderült, hogy ez szabó és közönséges kalandor volt, a ki alkalmasint saját nagyravágyásától elkapatva ment át Szerbiába s bírta reá Alekszát, a császár küldöttjének állítván magát, a fölkelésre. József császár ezután még körülményesen tudakozódott az ütközetekről, a különböző helységek távolságáról egymástól, a szerb nők és gyermekek sorsáról s végre e szavakkal bocsátotta el Alekszát: «Édes knézem, én bízok benned és népedben s remélem, hogy nagy segítségére lesztek seregeimnek a közös ellenség elűzésében. Ohajtottam volna ugyan, ha fölkeléstek akkorra marad, a midőn seregem a határt átlépve, ti magatok és családjaitok is biztosságban lettetek volna mögöttem. Háromszázezernyi sereget állítottam talpra s reménylem s akarom is hazátokat a törököktől megszabadítani, ha ugyan istennek is úgy tetszik. Te pedig most menj haza, legyen gondod a népre, rejtsetek el magatokat hegyeitekben, nehogy török rabságba kerüljeteek és én nem fogok rólatok megfeledkezni.» Aleksza száz arany ajándékkal távozott a császártól. Ugyanaz nap még Mihajlovics, a szerb önkéntes csapat vezére, hívatta őt magához s azon utasítást adta neki, hogy siessen vissza Váljevóba, gyűjtson ismét csapatokat, majd ő (Mihajlovics) azonnal küld hozzá egy altisztet és néhány önkéntest s nemsokára maga is átmegy Szerbiába, a mikor számít a túlpárti szerb nép segítségére. Aleksza azonnal visszatért Válje-

vóba s erélyesen hozzáfogott a fölkelés szervezéséhez. E közben megérkezett az ígért altiszt is vagy harmincz önkéntessel s ezeknek vezetése mellett a szerbek megtámadták Bacsevczi falut, a házakat felgyújtották, a törököket szétkergették, sőt hetvenet foglyul is ejtettek.¹

Hosszasabban időztünk ez események leírásánál, mert azoknak folyamából tűnik ki leginkább az akkori szerb fölkelés jellege. Nem valóságos forradalom volt az, hanem részletes guerillaharcz; öntudatos nemzeti czél, terv és összefüggés nélkül, támogatva, főkép később, Mihajlovits önkéntesei s a rendes osztrák hadsereg által is. Hogy mily kevés egyetértés létezett a különböző mozgalmak között, legjobban kiviláglik azon körülményből, hogy egyidejűleg Aleksza küzdelmeivel, a Morava vidékén bizonyos Kócsa ragadott fegyvert s az ottani nép azon kort „Kócsa háborujának“ nevezte el, sokáig nem tudva semmit József császár hadjáratáról.² Ekként maga Kara-Gyorgye is, ki még később Szabács ostrománál a Szerémségben alakult önkéntesek sorában küzdött, elvált azoktól s vagy száz elszánt legényt maga körül gyűjtván, majd egész önállóan harczott a törökök ellen, bekalandozván nem csak saját kerületét, hanem olykor Novipazarig Ó-Szerbiában és Visegrádig Boszniában is előre nyomult, majd pedig valamely önkéntes csapathoz szegődött, mint például egy izben Rádics kapitányhoz, kivel együtt felégette Pozsega városát s az uzsiczai törököket annyira megfélemlítette, hogy azok többé nem merték a várat elhagyni.

¹ Nenádovics: Memoári 9--13. l.

² U. o. 13. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 95—98. l. — Karadzics: Obrenovics Milos Szerbia fejedeleme (Milos Obrenovics knyáz Szrbii), Buda 1828. 2—3. l.

A míg ezek Szerbiában történtek és a zimonyi osztrák sereg s a belgrádi török várórség között naponkint jelentéken csatározások folytak, Mihajlovics, miként Alekszának ígérte volt, csakugyan átment önkénteseivel a Száván s itt a törököket, különösen a várba élelmet szállító csapatokat kezdte nyugtalanítani. Sikerült is az önkénteseknek márczius végén két ilyen élelmezési kíséretet, melyek egyike hétszáz, másika pedig ezer főből állott, széjjel verni, a mely alkalomkor egyszersmind nem megvetendő zsákmányra is tettek szert. Ezen, Jagodinából jövő török csapatok egyikét, az imént említett Kócsa fölkelő vezér támadta meg négyszáz emberével s tette egészen semmivé. ¹ E közben a császár főhadi szállásán elhatározott Szabács várának ostroma s e végre a Zimony és Futak között elhelyezett sereg a Száva mentében egész a Száva innenső partján Szabácscsal szemben fekvő Klenakig vonúlt s április 20-án a császár jelenlétében megkezdte az ostromot. Nehány napi ágyuzás után április 27-én a török őrség megadta magát s a várba osztrák csapatok helyeztettek. A szerb önkéntesek az ostromnál is kitüntették magokat. Poniatowski herczeg, ki akkor a császári seregben mint alezredes szolgált, vezette őket a támadásra. Egy golyó által lábán találva, Poniatowski földre rogyott s övétől elhagyva látván magát, segélyért kiáltott; a törökök gyors és hatályos tüzelése miatt azonban senki sem mert hozzá közeledni, míg nem egy önkéntes, daczolva a golyózáporral, oda sietett s Poniatowskit hajánál húzva megmentette. ²

Szabács eleste után úgy látszik, hogy az osztrák táborban komolyan kezdtek foglalkozni Belgrád bevételé-

¹ Ausführliche Geschichte stb. 91—92. l.

² U. o. 92—99. l.

nek tervével. Ez évben azonban semmi sem történt e szándék kivételére. E tétlenség okául osztrák részről azon körülményt hozták fel, hogy Rumenczov orosz tábornok nem érkezett meg idejében, a czárnő által a belgrádi vár ostromához ígért segédesapatokkal. A valódi okot azonban, alkalmasint jórészt a fővezér Lascy képtelenségében kell keresnünk, valamint kétségkívül nem csekély befolyást gyakoroltak a sereg tetterejének bénítására, a nagy hőség s az ennek folytán ama mocsáros vidékeken támadt betegségek. Több mint egy harmada a seregnek folyvást a kórházakban sinlődött, úgy hogy a harczképesek száma alig tett már többet negyven ezernél, midőn József császár e seregével augusztus végén a Bánátban levő s a túlnyomó erővel benyomult nagyvezír által szorongatott hadtestének segítségére sietett.¹ A zimonyi főszereg egész tevékenysége a nyár folytán egyedül a bel rádi őrséggel vívott változó eredményű, de egyik részre nézve sem fontos apró küzdelmekre szorítkozott. Csak Mihajlovits önkéntesei törtek be, mint láttuk, már tavasszal a tulajdonképeni Szerbiába s folytatták ott a guerilla-harczot, azonban döntő eredmény nélkül. Más önkéntes csapatok a Dunán keltek át s itt találjuk őket Groczka, Szendrő, Kulis stb. körül, viva kisebb-nagyobb, de mindenkor jelentéktelen ütközeteket egyes török hadosztályokkal. Egy ily csapat még februárban nekiment a szendrői vár kapuinak, de érzékeny veszteséggel visszaveretett. Brnovacskey őrnagy azonban június végén egy kilenczszáz főnyi török csapatot vert szét Pozsarevácztól körül.² Szintén június végén mintegy négy-öt ezer főből álló török hadtest

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VI. köt. 650. lap.

² Ausführliche Geschichte stb. I. k. 131—132. l.

támadta meg a Duna mellett a szerb parton Baziással szemközt emelkedő Ráma várát, melyet báró Lopresti hadnagy védelmezett a Belgiojoso-ezred huszonhárom emberével. Négy órán át ostromolták a törökök e kisdudorosságot, s a maroknyi őrség által több ízben visszanyomattak. Végre egy rozsul épített fal ledőlván, rés támadt, melyen a törökök benyomultak s az egész őrséget Loprestivel együtt lemészárolták. Ez ostrom négyszáz emberébe került a török hadtestnek, a mely csakhamar oda is hagyta az elpusztított várat. ¹ Minden támadó és védelmi műveletek között, némi fontossággal, csakis a konstantinápolyi úton Belgrádtól néhány mértföldnyire fekvő Hasszán-Pasa-Palánka bevétele birt, mivel ez által Belgrád élelmezése az ország belsejéből sokkal nehezebbé vált. E megerősített helység török őrsége csak rövid ideig állott ellent Mihajlovics és önkéntesei erélyes támadásának s háromszáz halottat hagyva a csatatéren, vad futásban keresett menedéket. Az önkéntesek azután nem késtek megszállani a helységet. ² Majd ismét Zabrezsnél találjuk Mihajlovicsot, hová József császár is átjött az ottani sáncmunkák megsejnézésére. ³ Ily jelentéktelen részletes csatározások között folyt le a nyár és az őszi egy része. Októberben a főszereg is a Bánátról, hol csak nagy bajjal tudta a végmegsejnézését elkerülni, visszatért szerémségi állomásaira. József császár október 27-én érkezett Zimonyba. Novemberben azután a hadszereg téli szállásaira vonult, a császár pedig visszatért Bécsbe, a hová deczember 5-én érkezett meg már beteg és elkedvetlenedve a

¹ U. o. 133—136. l.

² U. o. 103—104. l.

³ Die freiwillige Theilnahme stb. 274. l. — Nenádovics: Memoári 25—26. l.

hadjárat eredménytelensége miatt. A télen át több hónapi fegyverszünet vetett véget az ellenségeskedésnek.¹

A vérmes remények, melyeket a császár a háborúhoz kötött, nem teljesültek az 1788-ik évben. Bosznia kivételével, a hol Laudon némi előnyöket vívott ki, az egész hosszú vonalon sehol sem követte kiváló szerencse a császáriak fegyvereit. A Bánátban a hetven ezer főből álló serege élén betört nagyvezir, majdnem egészen szétverte az ott talált osztrák hadtestet, valamint az ennek segítségére siető fősereget is. Az erdélyi és galicziai hadtestek sem dicsekedhettek különös eredménnyel, ha csak Choczim bevételét az egyesült osztrák-orosz sereg által nem tekintjük ilyen gyanánt.² A Zimony körül táborozó fősereget pedig, a mint láttuk, ügyetlen vezetés és a betegségek majdnem teljes tétlenségre kárhoztatták. Szabács bevétele volt az egyetlen említésre méltó fegyvertény. A gróf Brankovics parancsnoksága alatt álló őrségen kívül azonban, mely Szabács várát megszállva tartotta, rendes csapatok nem mutatkoztak Szerbiában az egész éven át.³ Egyedül Mihajlovics önkéntesei és a benszülöttekből itt-ott alakult fölkelő csapatok kalandozták be az országot, ártva a törököknek a mennyit csak lehetett. De a fölkelők olykor inkább hajdukul, mint szabadsághősökül viselték magokat.

Az 1789-ik évben, bár igen későn, de nagyobb erélyvel és több szerencsével újult meg a háború osztrák részről. Miként fentebb az 1788-ik év eseményeiről szólva,

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VI. köt. 651. l.

² Ausführliche Geschichte stb. I. k. 117—181. l. 189—224. lap és II. k. 1—200. l.

³ Die freiwillige Theilnahme stb. 274. l.

úgy itt is figyelmen kívül hagyjuk a többi hadtestek működését és csak azon hadi műveleteket fogjuk röviden megemlíteni, melyeknek színhelye Szerbia volt és különösen a melyekben a szerb fölkelők és önkéntesek részt vettek.

A fővezérséget a hadsereg zöme fölött ez évben József császár az ősz Hadik grófra bízta, ki május 4-én érkezett Zimonyba, onnét pedig csakhamar Fehértemplomba tette át főhadi szállását. Ekkor már több mint száz ezer ember volt a határon összpontosítva. Julius elejéig e vidékeken, melyekre a mult évben kötött fegyverszünet kiterjedt, nem került ütközetre a dolog s a fővezér az egész idő alatt leginkább a csapatok kellő elhelyezésével foglalkozott, hogy a Bánátot és a Szerémséget minden ellenséges betörés ellen biztosítsa. Nem sokára azonban a közel nyolczvan éves Hadik oly súlyosan megbetegedett, hogy a császár kényszerült őt a fővezérségtől fölmenteni s helyébe Laudont nevezni ki, ki eddig a horvátországi hadtestnél parancsnokolt. ¹ Laudon augusztus 14-dikén érkezett Zimonyba s azonnal hozzá fogott József császár kedvencz tervének, tudniillik Belgrád bevételének, megvalósításához.

E célra majdnem az egész fősereget Zimony körül vonta össze, csak csekély figyelő csapatokat hagyván a Bánátban és Horvátországban. Az ostromló sereg ekkor negyven zászlóalj gyalogságból és harmincz osztály lovasságból állott, melyhez később még hét zászlóalj és öt osztály járult a bánáti hadtesttől. ² Ezenkívül jelen voltak még az önkéntesek. Mihajlovics, ki ez évben alezredessé léptettetett elő, úgy látszik, hogy az egész fegy-

¹ Ausführliche Geschichte stb. IV. k. 192—203. l.

² U. o. IV. k. 209—213. l.

verszünet alatt Zabrezs környékén tartózkodott s itt a szerb vidékeken igyekezett csapatát toborzás által szaporítani. ¹ E szerb önkénteseknek kellett a sereg átkelésénél a Dunán és a Száván, a mi szeptember 10-én vette kezdetét, a menetet fődözni és előőrsi szolgálatokat teljesíteni. E végre Mihajlovics szeptember 10-én egész csapattal elhagyta a zabrezi erődítvényt s Belgrád felé nyomult előre, megszállván a kijelölt pontokat s lehetővé tévén ez által a császári csapatok átkelését Osztruzsniczánál. ² Miután a szeraszkir, Abdy pasa harmincz ezer emberrel, már Tyupriáig hatolt előre s ott táborba szállt azon világos szándékkal, hogy a fenyegetett belgrádi várnak, ha szükséges, segítségére siessen, Laudon az önkénteseket akként osztá szét, hogy azok a Drinától majdnem a Moraváig egy hosszú védvonalat képeztek, elejét vevén ekként minden meglepetésnek. ³ És pedig Lukics őrnagy egy erős csapattal nyugatra Váljevó felé küldetett, hol is Klicsevacznál sánczot készített, melyet mintegy ezernyolczszáz fölkelő a körülfekvő falvakból őrzött; ⁴ egy más csapat magánál az ostromló seregnél maradt; a harmadikkal pedig, melyhez még a Gräven magyar huszárezred egy osztálya csatlakozott, Mihajlovics Belgrád körül czirkált, egész Groczkáig tolván előre előőrseit. ⁵ Az önkéntesek hadteste közvetlenül Mihajlovics által vezérelve, Otto tábornok parancsnoksága alatt állott, a ki szeptember 19-én Palest szállotta meg két osztály Erdődy-huszárral. ⁶

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 287. 1.

² Die freiwillige Theilnahme stb. 287. 1.

³ Ausführliche Geschichte stb. IV. kötet 213—214. 1. és 229. 1.

⁴ Nenádovics: Memoári 26. 1.

⁵ Ausführliche Geschichte IV. k. 240. 1.

⁶ Die freiwillige Theilnahme stb. 289. 1.

Néhány nappal Belgrád körülzárolása előtt, a Bánátban maradt osztrák sereghez is eljutván a hír a szeraszkir közeledtéről, az Új-Palánkánál állomásozó Liptay alezredes egy csapat önkéntest bizonyos Marian vezetése alatt átküldött portyázni Szerbiába. E csapat a Szendrő és Pozsarevác közti elterülő vidéket kalandozta be s itt a Morava folyó partján az említett két városból tanácskozás végett összegyűlt törököket, majdnem teljesen megsemmisítette. Pár nappal később sikerült ugyanazon csapatnak egy osztály törököt Ráma környékén szétverni. A Kazan nevű dunai sziklák mögött, Borecs-szigetnél állomásozott a törököknek egy ágyúnaszádokból álló hajórajok, mely föllevezvén, Belgrád ostromát megnehezítette volna. A bánáti hadtest egy osztálya megtámadta e hajórajt szeptember 16-án s azt egészen tönkretette. E támadásban a Branovacs-kyféle önkéntesek két százada is részt vett és kitűnt vitézsége által. Ez önkéntesek nem tartoztak Mihajlovits csapatához, hanem a bánáti hadtest kiegészítő részét képezték. ¹

Ezalatt nagy erélylyel folyt Belgrád körülzárolása. Nem bocsátkozva itt az ostrom részletes leírásába, legyen elég csak annyit megemlítenünk, hogy szeptember 30-án történt az első roham a külváros erődítvényeire. E rohamban tizenegy ezer ember vett részt négy különálló oszlopban. Minden csapathoz egy század szerb önkéntes volt rendelve s mindenütt ezek kezdték meg a rohamot nagy tüzzel és bátorsággal. Estére a külváros be volt véve. Rögtön ezután megkezdődött a vár lövetése. Október 7-én Osman pasa, a vár parancsnoka, megadta magáts a föltételek másnap, október 8-án, mindkét részről aláíratlak. ²

¹ U. o. 288—289. l. és 291. l.

² Ansführliche Geschichte stb. IV. k. 257—258. l. és 293—303. l.

A várórség szabadon elvonulhatott részint hajókon, részint szárazon; s midőn ez megtörtént, az osztrák csapatok megszállták a százados küzdelmekben már többször bevett és ismét elvesztett várat, helyreállították az egykor savojai Jenő herczeg által épített kaszárnyákat s a várban a tér közepén álló nagy mecsetet keresztyén templommá alakították át, a melyben karácsony napján tartatott az első katholikus isteni tisztelet. Ezen kívül a görög nem egyesültek számára is rendeztetett be isteniszolgálat. Várpárancsnökká Wallis tábornok neveztetett ki.¹

Nem hagyhatjuk is említés nélkül, hogy azon megadási föltételek között, melyeket Osman pasa Laudon elébe terjesztett, több ízben előfordul a kívánság, hogy a zsidók és keresztyén szerb alattvalók, kik a török őrsegget óhajtják követni, semmi bántódásban se részesüljenek és hogy azon keresztyén szerb alattvalók, kik már előbb mahomedán hitre tértek át, vissza ne követeltessenek. Laudon teljesíteni ígérte e kívánságot, és pedig annyival inkább, mert, mint hozzá tévé, az ily haszontalan semmirekellők úgy sem érdemelnek figyelmet.² A pasa szorgoskodása azonban csak azt látszik bizonyítani, hogy voltak a szerbek között is olyanok, és pedig nem csak renegátok, mert hiszen ezek természetesen új hitsorsosaikhoz szítotak, hanem keresztyének is, a kik jó szántukból követték

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 302. és 312. l. — Szerb évkönyvek (Szerbszky lyetopisz) Buda, 1844. IV. R. 21. l.

² Ausführliche Geschichte stb. IV. k. 300 l. A török föltételek 8-ik pontjára ugyanis London ezen megjegyzést tette: Christliche Unterthanen, so selbst freiwillig mit ihnen abziehen wollen, werden nicht aufgehalten, auch kein Christ der die mahomedanische Religion angenommen, zurückgefordert werden, weil an solchem schlechten Gepacke ohnedies nichts gelegen ist.

a törököket. Hogy e szerbek nem mindenütt bíztak a fölkelés és a háború sikerében, és hogy ezért igyekeztek jó viszonyban maradni a törökökkel is, annak legvilágosabb példáját találjuk a szabácsi kerületben, a honnét egyetlen egy legény sem ment az önkéntesek közé s a hol a vár bevétele után, midőn már osztrák csapatok szállották azt meg, a nép a legnagyobb készséggel szállított ugyan nekik eleséget és teljesített fuvarozási szolgáltatokat, e mellett azonban a knézek és a papok összegyűjtötték a nép között a szultánnak fizetendő adót, a harácsot s azt titokban Zvornikba vivék az ottani pasának és agáknak. Így óhajtották magokat jó eleve biztosítani a törökök kegyelme és elnézése felől azon esetre, ha a felszabadulás nem sikerülne. ¹

Néhány nappal Belgrád eleste után, tudniillik október 13-kán, Szendrő is megadta magát Otto tábornoknak a nélkül, hogy csak egy lövés is történt volna. ² November elején pedig, mint alább látandjuk, Kladóvot foglalta el Wartensleben osztrák tábornok. ³ Es így az egész hosszú szerb határon a Drinától a Timokig, minden erősség az osztrákok birtokába került. Nem lett volna nehéz e győzelmek után, nagy erővel fordulván az ország belseje felé, talán még ez év folytán egész Szerbiából kiűzni a törököket s meghódítani a tartományt. Ez azonban nem történt. Bármilyen legyen is e tétlenség valódi oka, az előrehaladott évszak-e, mely a csapatokat az akkori hadviselési rendszer szerint nem sokára téli szállásaik felkeresésére kényszeríté, avagy József császárnak a betegség súlya alatt megtört erélye, elég az hozzá, hogy az osztrák

¹ Nenádovics: Memoári 266. l.

² Ausführliche Geschichte stb. IV. 316. l.

³ U. o. IV. k. 97—98. l.

sereg nem bányászta ki e diadalát úgy, e hogy azt a körülményekhez képest tehetne volna. Ha valaha, úgy épen Belgrád s az említett várak bevétele után kínálkozott a legszebb alkalom, a császár nagyszerű, messzekiható terveit megvalósítani, a minek folytán nemcsak a keleti, de valószínűleg az összes európai viszonyok is másképp alakultak volna. De e czélt csak az egész seregnek gyors és erélyes előnyomulása által lehetett volna elérni. Senki sem látszott azonban akkor már ily nagyobb mérvű hadi műveletre gondolni. E helyett kisebb különvált csapatok küldettek az ország belsejébe, melyeknek ugyan sikerült itt-ott némi előnyöket kivívni a törökök fölött, állandó nagyobb szerű eredményt azonban a dolog természeténél fogva nem voltak képesek felmutatni. Belgrád bevétele után Laudon a főszereg egy részével és a bánáti hadtesttel Új-Orsova ostromához fogott. Ez ostrom már az 1790-ik évbe húzódván át, de különben is kívül esvén tervünk keretén, mellőzzük azt, s csak még azon kisebb hadi tényeket említjük meg, melyeknek ez idő szerint a tulajdonképi Szerbia volt színhelye s melyek, miután azokban túlnyomólag a szerb önkéntesek vettek részt, kiváló érdekük reánk nézve.

Az 1789-ik év őszen három különböző irányban nyomultak elő az osztrák csapatok a tulajdonképeni Szerbiában; nyugaton Csernel tábornok hadteste, a középen Otto tábornok Mihajlovics önkénteseivel és keleten Wartensleben tábornok csapatai a bánáti hadtesttel.

Csernel tábornok, ki a szabácsi kerületeket tartotta megszállva és Váljevóban ütötte föl főhadiszállását, mindjárt Belgrád bevétele után azon rendeletet kapta Laudontól, hogy nyomuljon előre a Drina felé az országnak a törökök birtokában levő részeibe s igyekezzék az ellen-

ségnek a körülményekhez képest a lehető legtöbb kárt okozni. El végre Laudon még néhány zászlóaljat (ezek között voltak a szlavóniai önkéntesek is) hidkészülékeket és tüzérséget küldött Csernelnek. Ez utóbbi aztán parancsot adott Davidovics ezredesnek, hogy a bródi és pétervárad határőrezredek két zászlóaljával, egy osztály Wurmser huszárral, a szükséges tüzérséggel és az önkéntesek egy részével nyomuljon Szabácsból Ljesnicza felé és hogy ha az ottani törökök megfutamodnának, üldözze őket, ellenkező esetben pedig igyekezzék oly erős állást foglalni el, melyet mindaddig megvédhessen, míg Csernel tábornok maga, csapatainak többi részével Válsjevóból jöve, vele egyesült, hogy így közös erővel támadhassák meg a Lozniczánál összevont, ötezer főt számláló s a zvoniki pasa és néhány bosnyák bég vezérlete alatt álló ellenséges tábornok. A tábornok október 20-dikán indult ki Válsjevóból Loznicza felé, Davidovics ezredes pedig 22-dikén hagyta el Szabácsot, utasításához képest Loznicza felé nyomulván. A mint e helységhez közeledett, az ottani török őrség minden ellentállás nélkül elfutott Lipnicza irányában. Felbátorítva e gyors futás, valamint azon hír által, hogy a lipniczai őrség nem tesz többet háromszáz főnél, Davidovics csapatainak egy részével a futamodók üldözésére sietett, s több ízben elérte s meg is támadta őket huszáraival. Lipnicza környékén azonban oly nagy számú ellenséges csapatokra bukkant, hogy kénytelen volt saját seregéhez visszatérni. Ezalatt a törökök Lozniczából segítséget nyervén, oly gyorsasággal és erővel rohantak Davidovics visszavonuló lovasságára, hogy ez utóbbi kénytelen volt a harczot elfogadni, még mielőtt a négyszöggé alakult gyalogsági hadoszlop megérkezhetett volna. Daczára a hősiességszántságnak, melylyel a huszá-

rok harczoltak, a túlnyomó ellenséges erőnek már sikerült egy ágyút elfoglaltatnia, midőn végre megérkezvén Davidovics hadtestének hátramaradt csapatai is, a törökök az ekként megújult támadásnak többé nem voltak képesek ellentállani, hanem gyors futásban kerestek menedéket. De még Lipniczában és Lozniczában sem állapodtak meg, hanem ugyanaz nap este Loznicza közelében átkeltek a Drinán és pedig oly sietséggel, hogy sokan a hullámokban lelték halálokat. Végre megérkezett Csernel tábornok is Lozniczába. Az út Váljevből Lozniczáig sziklás, erdős rengeteken vezet keresztül, hol több ízben s nem minden veszély nélkül kellett a csapatoknak az év e szakában megáradt hegyi patakokon áthatolniok. Úgy látszik azonban, hogy ellenségre sehol sem bukkantak s az út fáradalmaiktól leszámítva, minden egyéb baj nélkül értek Lozniczába. Itt Csernel tábornok egyesült ismét Davidovics ezredes csapataival. Az utóbbiak által kivívott győzelem, valamint Csernel előnyomulása folytán az egész vidék Szabács, Váljevo, Krupány és Loznicza között egész a Drináig a jádrai és ragyevinai kerületekkel az osztrák seregek birtokába került.¹ Csernelnek és Davidovicsnak e hadműveleteknél nagy segítségére voltak a bennszülött szerbek, a kik nemcsak mint önkéntesek csatlakoztak rendetlen csapatokban a sereghez, részt vevén az ütközetekben, hanem a csapatszállításhoz szükséges fuvart, továbbá az élelmi szereket is nagy készséggel szolgáltatták s ezenfelül minden megkívántató munkát is teljesítettek. Az osztrák seregek által e tájakon kivívott eredmény bírt ugyan némi fontossággal, részint a vidék

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 299—300 l. (Idézve a Wiener Zeitung 1789. nov. 18. megjelent 92. számának mellékletéből.)

termékenysége, részint pedig azon körülménynél fogva, hogy Loznicza elfoglalása által a bosnyák törökök betörése könnyen megakadályozható volt, mindazáltal Csernel és Davidovics győzelmei a későbbi eseményekre lényeges befolyással nem voltak. Pár órányira Krupanytól emelkedett Szokol vára és tovább délre Uzsicza, mindkettő a törökök birtokában. Ezek pedig soha sem is kerültek az osztrákok kezébe. Davidovics megkísérté ugyan Szokol várát ostrommal bevenni, de sikertelenül. Október végén és november elején több napig vívta azt önkénteseivel és a Gyulai-ezred egy zászlóaljával, de csak is a várost volt képes hatalmába keríteni. A magas sziklacsúcon épült vár ellent állt úgy a golyóknak, mint Davidovics többszöri fölszólításainak a megadásra. Végre, valószínűleg Uzsicza felől egy erős ellenséges csapat érkezett az ostromlottak segítségére, s négy órai heves harc után kényszeríté Davidovicsot visszavonulni. Ezen kívül az 1789-ik évben a nyugati tartományokban nem is fordult elő semmi figyelemre méltó hadi tény; és Csernel úgy látszik megelégedett az eddig elért eredménnyel s csakhamar téli szállásaira vonult Szlavóniába.

Nagyobb fontossággal bírt Otto tábornoknak és Mihajlovics önkénteseinek Belgrádtól délfelé egyidejűleg történt előnyomulása. Nem tagadható azonban, hogy itt is, valamint nyugaton, az osztrák csapatok hadműveletei teljesen nélkülözik az állandóság jellegét.

Miként fentebb említettük, a szeraszkir, Abdy-pasa, Belgrád ostromának egész ideje alatt Tyupriában állomásozott, állítólag harminc ezer emberrel. Belgrád eleste után Mihajlovics meghitt emberei által azon hírt kezdte terjeszteni, hogy az egész osztrák sereg Tyupria ellen készül előnyomulni. Úgy látszik, hogy e hír csakhamar

Abdy-pasáig jutott és nem maradt hatás nélkül. Már október 21-kén jelentette Mihajlovicsnak az általa czirkálásra kiküldött Sztojkovics kapitány, hogy a szeraszkir oly gyorsan távozott Tyupriából Nis felé seregével, hogy tizenegy ágyút és nagymennyiségű élelmi szert kénytelen volt hátrahagyni, felégetvén előbb a Moraván átvezető hidat. E jelentés folytán Mihajlovics is azonnal kiküldte Schmidt önkéntes őrnagyot egy zászlóalj vadászszal, egy gyalogszázaddal és egy osztály Gräven-huszárral Jagodinába, hogy szerezzen biztos tudomást a dolgok állásáról, esetleg szállja meg Tyupriát s a hátrahagyott ágyúkat foglalja el. E közben Otto tábornok, kire a főparancsnokság e vidékeken bízott, szintén megérkezett Jagodinába s már november 2-ikáról jelentheté, hogy az Abdy-pasa üldözésére küldött csapatok a Batocsin, Jagodina és Tyupria mellett, a törökök által elhagyott táborokban nagy mennyiségű tört szekeret, egyéb hadi szert és zászlót találtak, mint az ellenség gyors futásának jeleit, s hogy a hátrahagyott ágyúkat is kézrekerítették. Mihajlovics csapatai aztán megszállották Paratyin városát és a Supelyak hegyet; egyes czirkáló osztályok egész Alexináczig hatoltak, Sztojkovics kapitány pedig hat órányira Nistől (Bulgáriában) nyomult előre. A környék népe minden oldalról összeseregelve, önként és örömmel tette le a hűségesküet Otto tábornok jelenlétében.¹

Mihajlovics, ki e közben gyors és erélyes intézkedései jutalmául ezredesi rangra emeltetett, nem sokára új vállalatra indult.²

Túl a Moraván, délnyugotra Tyupriától, fekszik Karanovacz városa. Ezt akkor még öt-hatszáz török tartotta

¹ Ausführliche Geschichte stb. V. k. 14—16. l.

² U. o. V. k. 22. l.

megszállva Erczy-Mehemed aga vezérlete alatt. Mihajlovics attól tartván, hogy ez őrség Novipazar vagy Uzsicza elől erősítést nyervén, az előre tolt osztrák csapatokat komolyan nyugtalaníthatná, elhatározta Karanováczt megtámadni s a törököket onnét elűzni. E végre seregének egy részét Schmidt őrnagy vezérlete alatt Tyupriában és Jagodinában hátrahagyván, egy osztály Gräven-huszárral, a közvetlen parancsnoksága alatt álló egy eskadron önkéntes lovasággal, s tíz önkéntes szerb századdal és néhány ágyúval november 17-én elindult a hegyeken keresztül. Az előcsapatot a helyi viszonyokkal ismerős szerb önkéntesek képezték, ezek fedezvén két oldalt is az előnyomuló kis sereget, a mely ez óvatosság következtében ment maradt minden támadástól. Mindazáltal csak lassan haladhatott előre; mert e rengetegben nem egyszer előbb útát kellett törni, hogy az ágyúk tovább vontathassanak. E hegyes erdős vidéken, hol talán addig még soha semmiféle sereg nem járt, csak roppant nehézségekkel küzdve és teljesen kifáradva jutott Mihajlovics hadteste november 20-ikán Karanovác közelébe. Itt a portyázásra kiküldött Novakovics önkéntes kapitány azon hírt hozta Mihajlovicsnak, hogy a karanováczi török őrség futáshoz készül. Erre Mihajlovics seregét átvezette a Moraván s egy magaslaton helyezte el, előbb még egy kisebb csapatot a Moravánál hagyván a híd őrizetéül, másokat pedig részint Uzsicza, részint Krusevacz felé küldvén, hogy így az ottani törököktől meg ne lepettessék. Nem sokára aztán elkezdte ágyúzni a várost az elfoglalt magaslatról. A török őrség, úgy látszik, csakhamar meg sokallotta az ágyúzást s elhagyva a várost, a közelfekvő térségen gyűlt össze. Mihajlovics azonnal a Gräven- s az önkéntes huszárokat küldte ellenök. Heves csata fej-

lődött ki a két ellenséges csapat között, de végre is a törökök futni kényszerültek. Ezalatt az önkéntes gyalogság egy része magát a várost támadta meg s bezúdván a kapukat, elfoglalta azt. Mihajlovics csak másnap november 21-ikén, vonúlt be egész seregével Karanovácza. Még az nap megjelentek előtte az egész kerület knézei s az összes lakosság nevében meghódoltak, egyersmind ígérvén, hogy kétezer embert fognak állítani Karanovácza védelmére. Mihajlovics, miután a megfutamodott ellenség üldözésére egy kisebb csapatot küldött volna Novipazar felé, november 22-ikén elhagyta Karanováczt s visszatért seregével Jagodinába. Ez utóbbi város és Tyupria képezték az osztrák hadvonal végpontjait délfelé a Morava völgyében; és itt központosítá Otto tábornok seregét. E szerint Szerbiának nyugati és déli felső részei az osztrákok kezeibe kerültek, míg az alsó részek többé-kevésbé még mindig török uralom alatt állottak vagy legalább a két ellenséges sereg részletes csatározásainak színhelyéül szolgáltak a nélkül, hogy azokat az osztrákok tartósan megszállották volna.¹

Szerbia keleti vidékein szintén nem maradtak tétlenül az osztrákok az 1789-ik év őszén.

Branovacska őrnagy néhány mértföldnyire Orsova fölött október 10-ikén átkelt a Dunán két század önkéntessel, Mustafa pasa elűzése végett, ki e vidéken parancsnokolt. Musztafa rövid ellenállás után megfutott, üldöztetve az önkéntesek által. Két nap múlva az összes önkéntes hadtest is átkelt a Dunán egy osztály huszárral s Oreskoviczán át benyomult a porecsi kerületbe. Itt is valamint egyebütt, megjelentek a knézek és kmétek, esdekelve az

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 304—308. l. (Idézve a Wiener Zeitung 1789. decz. 9-ikán megjelent 98-ik számának mellékletéből.)

osztrák seregek oltalmáért. Erre Branovacskey összegyűjteté a népet s a lehető legünnepélyesebb módon letétet azzal a hódolati esküt, mire aztán a törökök elől szétfutott nép áldások között tért vissza régi lakhelyeire. Másnap az önkéntesek folytatták Musztafa üldözését. Utolérván a török csapatot, ütközetre került a dolog, melyben az önkéntesek teljes diadalt arattak s maga a pasa is életét veszté. A míg Branovacskey ekkép a keleti tartományok belsejébe nyomult, a Duna mentében is győzelmesen működtek az osztrák seregek.¹

Fentebbemlítettük, hogy Belgrád bevétele után, Laudon a fősereg legnagyobb részével Orsova felé indult, e fontos várat ostromlandó. A törökök Orsova körül a Duna mindkét partján még eléggé erős állásokat foglaltak el. Az osztrák csapatok műveleteit nagy mértékben akadályozta az, hogy Kladovo a szerb parton, pár órányira lejjebb Orsovánál, még mindig a törökök birtokában volt. Laudon tehát parancsot adott gróf Wartensleben tábornoknak, a bánáti sereg vezérének, hogy igyekezzék Kladovo várát mielőbb hatalmába keríteni. Wartensleben e végre egy nyolcz vagy tízezer emberből álló sereg élén szándékozott a Dunán átkelni s a Kladovoban parancsnokló török vezért megtámadni. Ez utóbbi azonban az osztrák csapatok által szándékolt támadás hírére egész seregével gyorsan elvonult, csekély őrséget hagyva hátra a várban. Megtudván ezt Wartensleben, szintén csak egy kisebb számú hadtestet küldött ki Fábry tábornok vezénylete alatt. November 6-ikán kelt át e hadtest a Dunán, de a rossz idő és az utak járhatatlansága miatt csak 9-ikén reggel érhetett Kladovo alá. Rövid alkudozás után az őrség

¹ U. o. 300—301. l.

még az nap megadta magát a nélkül, hogy csatára került volna a dolog. Kladovo birtoka nagy fontossággal birt az osztrák seregre nézve, mert itt voltak az egész hadjárat alatt a törökök raktárai és e helynél szoktak a Dunán hidat verni.¹

E vár eleste után három zászlóalj egész a Timokig nyomult előre, Branovacskey önkéntesei pedig e folyón is átkelve, majdnem egész Viddinig hatoltak. Ekként Szerbia keleti része az úgynevezett Kraina, Kladovóval és Negotinnal együtt megtisztult a törököktől. És így nem csak az egész hosszú vonalat a Száva és a Duna mentében, hanem Szerbiának több mint felét nyugat-keleti irányban a Drinától a Timokig, délre pedig Belgrádtól Jagodináig és Tyupriáig, kénytelenek voltak a törökök elhagyni s az osztrákoknak átengedni.²

Hasonló szerencse kísérte az osztrák fegyvereket Oláhországban és Boszniában is.³ Az 1789-iki hadjárat eredménye kétségkívül fölötte kedvező volt Ausztriára nézve, habár, mint már volt alkalmunk megjegyezni, több erélylyel és gyorsasággal még sokkal nagyobb eredményeket lehetett volna kivívni. A porta hatalma nem töretett ugyan végképen meg ez évben, de mégis annyira meggyöngült, hogy a jövő év új s még nagyobb fontosságú győzelmeket ígért. Mielőtt azonban a hadjárat az 1790-ik év tavaszán újból erélyesen megkezdett volna, oly események jöttek közbe, melyek Ausztria tetterejét tetemesen megbéníták s előbb egy hosszú fegyverszünet,

¹ Ausführliche Geschichte stb. IV. 94—99. l.

² Die freiwillige Theilnahme stb. 303. l. — Ausführliche Geschichte stb. IV. k. 99—100. l.

³ Ausführliche Geschichte stb. IV. k. 102—191. l. és III. k. 95.—223 l.

majd pedig egy oly béke megkötésére kényszeríték, mely épenséggel nem felelt meg a háborúban kivívott eredményeknek. Ez események voltak: József császár halála mindjárt az 1790-ik év elején, és aztán a féltékeny Poroszország csapat-mozgósítása. Mielőtt e két eseményre s az azokból folyó nagy fontosságú következményekre kiterjesztenők figyelmünket, röviden ecsetelni fogjuk még azon most már fölötte jelentéktelen hadi műveleteket, melyeknek Szerbia az 1790-ik év első felében a fegyverszünet megkötéséig színhelye volt.

Az 1790-ik év elején, a tél beállta miatt, a Szerbiában elhelyezett osztrák csapatok leginkább csak védelmi állást foglaltak el, s főleg csak az ellenség részletes támadásainak visszaverésére, s az ősszel megszállott kerületek megtartására fordították figyelmöket. Valóságos őszhangzatos támadó előnyomulásra nem került többé a dolog, mert József császárnak már február havában bekövetkezett halála után a háború osztrák részről teljesen védelmi jelleget öltött és pedig annyival inkább, mert Laudon, ki még a múlt decemberben ¹ Bécsbe utazott, nem is tért vissza többé a Törökország ellen működő sereghez, hanem a porosz határon felállított csapatok vezényletével bízott meg.

Orsova ostroma Laudon eltávozta után körülzárolássá változott, a vár fekvése — egy szigeten a Duna közepén — annak formyszerű vívását lehetetlenné tévén a télen át. Kladovo bevétele, melyről fentebb volt szó, nagy segítségére volt az ostromlóknak, elváratván ez által a közlekedés Orsova és a Duna jobb partján táborozó ellenséges seregek között. A törökök — kikre nézve Orsova

¹ U. o. V. k. 39. l.

eleste a legnagyobb veszteségek egyike lett volna — több ízben megkísértették Orsovát felszabadítani s e cél elérésére mindenek előtt Kladovát és környékét iparkodtak visszaszerezni. Már az 1789-ik év deczember végén egy kétezer főnyi török csapat, helyre állítván a hidat a Timokon, átkelt azon, s a híd közelében állomásozó osztrák előőrsoket megtámadván, visszavetette, a mi által a Negotin és Bukovcze körül táborzó csapatok is visszavonulni kényszerültek. Kladovóban akkor Liptay alezredes parancsnokolt, a ki a törökök előnyomulásának hírére azonnal tudósította a bánáti sereg fővezérét, gróf Wartenslebent, csapaterősítéseket kérvén tőle. Ezeknek megérkezéig Branovacscky őrnagy igyekezett önkénteseivel a törökök előnyomulását megakadályozni. Sikerült is Branovacsckynak a török hadosztályt még deczember 31-én visszavernie. Miután pár napig ellenség nem mutatkozott, Liptay január 3-ikán mintegy kétezer ötszáz emberrel Kladovóból megindult Negotin felé. Január 5-ikén már meghaladta a törökök által felégetett és elhagyott Brza-Palankát, s ezután Szarvassy kapitányt küldte előre egy osztály magyar huszárral. E csapat nemsokára az egész ellenséges seregre bukkant, mely ekkor a Vidinből nyert segítséggel már mintegy ötezer főt számlált. Szarvassy, noha tudta, hogy Liptay a rossz utak miatt csak lassan haladhat elő gyalogságával és ágyúival, de bízva huszárjai vitézségében, nem várta be őt, hanem kicsiny csapatával oly erélyes támadást intézett a nagy számú ellenség ellen, hogy ez végre is hátrálni volt kénytelen. Nem sokára aztán Liptay is egyesült Szarvassyval s együtt indultak a visszavonuló ellenség üldözésére. Ezen és a reá következő napon a törökök több ízben állást foglaltak majd Bukovcze közelében, majd a Negotin

mellett elnyúló magaslatokon, végre pedig a Timok hídjánál; támadásaikat azonban az osztrák csapatok mindenkor győzedelmesen visszaverték, s kényszeríték őket a Timok túlsó partján keresni menedéket. E győzelmes hadművelet által, melyben különösen a magyar huszárok s a szerb önkéntesek tűntek ki, az ellenség közlekedése Orsovával végkép lehetetlenné vált, Kladovó és a krajnai vidék birtoka pedig biztosított. A Timok körül még június végén és július elején fordultak elő apróbb csatározások Vécsey tábornok vezénylete alatt, melyek egyikében egy osztrák csapat a túlnyomó török erő által szétveretett. Ekkor fogságba került a január elején Negotin körül tanúsított vitézségéért őrnagyi rangra előléptetett Szarvassy is. Midőn a törökök Szarvassy mellén megpillanták a Mária-Terézia keresztet, se óráját, se pénzét el nem vették, sőt kardját is meghagyták, így szólván: «Kereszted a bizonyság, hogy vitéz és derék katona vagy, neked nem lesz bántódásod.» Mindenesetre szép jele az elismerésnek, melyet a törökök az ellenség hősiessége iránt is tudtak tanúsítani. Az utolsó hadi tény e tájon augusztus 7-ikéről találjuk följegyezve, a midőn Rakicsevics őrnagy hétszáz emberrel a Branovácsky- és Marian-féle önkéntesek közül a porecsi kerületbe betört s Diosa-Musztafa pasát megverte.¹

A Jagodinában és Tyupriában állomásozó osztrák sereg sem tölthette nyugalomban a telet. Az év elején a törökök által Orsova ostromlójának nyugtalanítására kezdett hadművelet alkalmával, mely, mint láttuk, Liptay által győzelmesen visszaveretett, Mihajlovics ezredes is parancsot kapott téli állomásaiból kimozdúlni s az ellen-

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 313—318. l. 340. l. — Ausführliche Geschichte stb. V. k. 44—54. l. 131—133. l.

séget más irányban elfoglalni, nehogy nagyobb csapatok egyesült erővel működhessenek Orsova körül. Mihajlovics már január 2-ikán kiindult Jagodinából többnyire szerb önkéntesekből és magyar huszárokból álló csapatával s a nagy Morava bal partján húzódott dél felé, a míg egy kisebb csapatot a jobb parton Tyupriából Paratyinon és Sztalacson át küldött előre ugyanazon irányban az alexináci úton. Mihajlovics 3-ikán ért a szerb Moravához, s miután a hajók, melyeket magával hozott, nem voltak alkalmasok hídkészítésre, a gyalogság önként ajánlkozott a folyón átgázolni. Ez 4-ikén korán reggel meg is történt. Csakhamar átszállítottak az ágyúk is, s az egész csapat megindult a közelfekvő Krusevacz felé. Itt már a nagy Morava túlsó partján előrenyomult csapat is egyesült Mihajlovicscsal. Még reggel elkezdte Mihajlovics Krusevaczot ágyúzni. Az őrség erre oly nagy számmal rontott ki, s oly erővel támadta meg a Szimonovics kapitány által vezényelt lovassági előőrsöt, hogy az a kissé hátrább sorakozott gyalogsági négyszög mögé volt kénytelen vonulni. A törökök a négyszöget is azonnal megtámadták, igyekezhván azt megkerülni. A gyalogság azonban megtörhetetlenül ellenállott, s a lovasság is csakhamar rendezkedvén, újra támadólag lépett föl, mire aztán a törökök, jól irányzott ágyútűz által is nyugtalanítva, visszavonultak Krusevaczba. Mihajlovics rögtön utánok nyomulván, hevesen ágyúzni kezdte a várat s a várost s egyszersmind a gyalogságot ostromra vezényeltette. Az őrség, mely ezer kétszáz főt számlált volt, csakhamar elhagyta Krusevaczot, s a közel fekvő erdőkbe menekült. Január 4-ikét Mihajlovics Krusevaczot töltés ünnepélyes Te Deumot tartatván, elrendelte, hogy a várban lévő, az egykori szerb fejedelmek alapította, s a

törökök által istállókúl használt templomok kitisztíttatván, eredeti rendeltetésöknek visszaadassanak. Valamint más helyt, úgy itt is összegyűltek a knézek s hűséget esküdtek az osztrák császárnak. Miután még Mihajlovics Götz kapitányt a vár őrizetével megbízta, s a Nis és Kursumlje felé vezető utak kellő megszállásáról gondoskodott, seregének legnagyobb részét visszavezette Jagodinába, a hová január 20-ikán érkezett meg.¹

Otto tábornok, e vidékek főparancsnoka, szintén nem maradt tétlen, hanem a míg Mihajlovics Krusevacz ellen vonúlt, ő maga egy más csapattal a Timok mellett harczoló Liptay segítségére sietett. Át is haladt már a Majdanpeki hegységen, midőn egy török biztos, az előbbi belgrádi defterdár, ki még a múlt deczember végén utazott volt Belgrádra, két aga és negyvenöt más török által kísérve, a fegyverszünet fölött értekezendő, onnan visszatérve, Otto tábornokot fölkereste, s a további előnyomulás megszüntetésére bírta.² Úgy látszik azonban, hogy a fegyverszünet csakis a keleti tájakra vonatkozott, mert Otto tábornok csakhamar híret vette, hogy egy török csapat Nis felől jöve, az ottan állomásozó önkénteseket fenyegeti. A tábornok sietve visszatért a Moravához; az önkéntesek kapitánya, Sztojkovics, azonban, ekkor már visszanyomta volt a törököket. Pár heti nyugalom követte e csatározásokat, mígnem február 12-ikén egy hatszáz főnyi török csapat Nisből Paratyin felé tartva, az utóbbi várost megtámadta. A már említett Sztojkovics kapitánynak sikerült négyszáz ötven önkéntesével ezúttal is hátrálásra kényszeríteni az ellenséget. Ez idő tájban a múlt év őszén Mihajlovics által elfoglalt

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 323—326. l.

² U. o. 308. l.

Karanováczt is megtámadták a törökök. Szimics kapitány azonban, ki ekkor Karanováczban parancsnokolt, nemcsak visszaverte a támadást, hanem követve a déli irányban visszavonuló törököket, az Ibár mellett fekvő ősrégi Sztudenicza kolostorból is kiűzte őket, s aztán ismét visszatért Karanováczba.¹ Ez alkalommal a sztudeniczai szerzetesek, számra mintegy 30-an, tartva a törökök boszújától, elhagyták kolostorukat s követték Szimics kapitányt; utóbb pedig Magyarországra költöztek.²

Április elején Mihajlovics hírért vette, hogy az Alexinacz mellett táborozó ellenséges csapat erősítéseket szándékozik Bánya felől magához vonni s ekkép megtámadni a Jagodinában állomásozó szerb önkénteseket, a míg egyidejűleg a novipazari vezér Uzsicza felől sietne a támadókat istápolni. E terv sikerülte nagy veszélylyel fenyegette volna az önkénteseket, mivel az egyesült török csapatok száma több ezer főre rúgván, jóval felülhaladta volna amazokét. Mihajlovics ennél fogva gyorsan elhatározta magát, be nem várni az ellenség központosítását Jagodina körül, hanem támadólag lépni föl az egyes csapatok, különösen pedig Alexinacz ellen. E végre április 5-ike és 6-ika között fölkerekedett Paratyinból s Rázsanyon át, gyorsan előrenyomúlt. Már jóval meghaladta volt ez utóbbi várost, midőn április 7-én Alexinacz közelében az ellenségre bukkant. A törökök némi segítséget nyervén Bányából, azonnal támadólag léptek föl; rövid harc után azonban futni kényszerültek. Az üldözés Mihajlovics részéről oly erélylyel történt, hogy az ellenség

¹ U. o. 327–328. l.

² Radoszavljevics archimandrita folyamodása az osztrák császárhoz. Novákovics: Adalék a szerb történethez stb. 55–57. l.

Alexináczban sem állapodhatott meg, hanem tovább folytatta futását Nis felé. Mihajlovics az Alexináczban zsákmányúl ejtett szarvarmarha közül azon részt, mely a törökök által a lakosoktól vétetett volt el, visszaadta a tulajdonosoknak, s még ugyanaz nap visszaindult és 9-ikén már ismét Jagodinába érkezett.¹

A nyugati tájakon a tél folytán nem fordultak elő összeütközések az osztrák és török csapatok között. Különben Csernel tábornok már a tél elején visszavonta seregét az ősszel megszállott pontokról s a szabácsi őrség kivételével Szlavoniába helyezte át, az elpusztított vidékek nem nyujtván se kellő téli szállást, se elegendő élelmet a csapatok számára. Az osztrákok által elfoglalt vonal őrzése a szerbiai felkelőkre bízott. A tavasz beálltával Szendrő vára is megerősített, mert úgy látszik, az osztrák főparancsnokság a Szerbiában elszórt összes csapatokat Belgrád és Szendrő falai alá szándékozta visszavonni, részint a tartomány elpusztult állapota, részint a megváltozott viszonyok miatt, melyek nem engedték többé, hogy az osztrák sereg e vidékeken támadólag lépjen föl.²

A háború, habár nem csak békekötés, de még általános fegyverszünet sem köttetett, tényleg bevégeződött. Különösen Szerbiában nem fordult elő többé semmiféle hadi tény és művelet. Megszűnt tehát azon élénk tevékenység is, melyet eddig a szerb önkéntesek és felkelők kifejtettek. Mikép szervezkedett a rendetlen népfelkelés már a kitörendő háború hírére, s az országot bekalandozó titkos ügynökök biztatására — kerületenként, minden összefüggés és tervszerűség nélkül, — leginkább bizonyítják a valjevói események az 1787-ik év vége felé,

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 328—330. l.

² U. o. 327. l.

melyekről fentebb szólottunk. Ezen időről-időre öszpon-
tosuló, majd pedig egy-egy török helység felégetése és
kizsákmányolása után ismét elszéledő felkelőknél sokkal
fontosabb szerepet játszottak az önkéntesek. Elbeszéltük
azon nevezetesebb csatározásokat, melyekben az önkén-
tesek részt vettek, hátra van még, hogy keletkezésökről
mondjunk néhány szót. Miként már röviden említettük
volt, a háborút megelőző évben, számos szerb követte a
titkos ügynököket, az osztrák tartományokba, később pe-
dig sok ezerre menő család menekült Szerbiából Ausz-
triába. Úgy látszik, hogy ezen menekülők közül alakúl-
tak az első önkéntes csapatok. Habár csak kevés adatunk
van is az önkéntesek keletkezéséről, annyi bizonyosnak
látszik, hogy rendezett csapatokat képeztek, osztrák tisz-
tek által (többnyire a határőrvidéki ezredekéből) begya-
korolva, a rendes hadsereg taktikai egységeihez hasonló-
lag oszolva föl századokra, zászlóaljakra és lovassági
szakaszokra, egyenruhát viselve és zsoldot húzva, élelme-
zésökről azonban önmaguk gondoskodva. A gyalog ön-
kéntesek egyenruhája barna dolmányból és bő, a térden
alól megkötött nadrágból állott; a lovasság alkalmasint
a huszárokéhoz hasonló egyenruhát viselt. Minden ön-
kéntesnek volt rendes katonafegyvere, két pisztolya, kése
és buzogánya. Tisztjeiket többnyire az állandó sereg ezre-
deiből, kivált a határ-őrvidékiekből nyerték, ez utóbbiak
bírván a nyelvet, részint pedig saját soraikból neveztettek
ki némelyek tisztnek. Ha mindjárt az első önkéntes szá-
zadok létszámát leginkább a Szerbiából menekültek al-
kották is, nem sokára az osztrák szerbek közül is sokan
léptek e csapatok soraiba, sőt utóbb magyarokat, néme-
teket és oláhokat is találunk közöttök meglehetősen szám-
mal; túlnyomólag azonban mégis csak szerbekből, bos-

nyákokból és horvátokból állottak az önkéntes századok. Az egész hosszú harczvonalon, az Adriától Orsováig keletkeztek ily önkéntes csapatok, melyek különböző elnevezések alatt lettek ismeretessé a háború folyama alatt. Horvátországban és Szlavóniában a Szent-György- és szlapon önkénteseket találjuk, amazokat többnyire szerzsán név alatt; Zimony és Belgrád körül Mihajlovics, a Bánátban pedig Branovacskey és Marian önkéntes csapatai küzdenek a rendes hadsereg zászlóaljai mellett. Nem szenved kétséget, hogy ezen szervezett önkéntes századok a különböző vidékeken működő osztrák hadtestek kiegészítő részeit képezték, részt vevén az azok által vívott csatákban is, de nagyobb mozgékonyaságuk és helyismeretök miatt leginkább előőrsi szolgálatot teljesítvén, vagy pedig kisebb meglepési vállalatokra alkalmaztatván. Ezért találjuk őket mindenütt magyar huszár-osztályokkal együtt működni. Az önkéntesek számát illetőleg csak gyér adataink vannak. Mihajlovics mindjárt a háború kezdetén két századot állított össze, melyek csakhamar egy zászlóaljra szaporodtak. Zabreznél már két zászlóalj gyalogsággal s egy eskadron lovassággal, összesen mintegy kétezer ötszáz emberrel találjuk Mihajlovicsot. Az 1789-ik év vége felé Mihajlovics csapata tizenhatszáz század gyalogságból, négy század vadászból s egy eskadron lovasságból, összesen ötezer negyvenkilencz főből állott. A váljevói kerületben ezernyolczszáz főnyi önkéntes osztály szervezkedett. Branovacskey csapata pedig némelyek szerint ezerhatszáz főt számlált. Mihajlovics, egykorúak tanúsága szerint, a mint a szerb partia lépett, részint toborzás által iparkodott saját csapatát szaporítani, részint pedig megkísértette a terv nélkül szerte kalandozó rendetlen szerb felkelő csapatokat is rendes önkéntesekké

átalakítani. E czélra például egy ízben a váljevói kerületből néhány száz ily felkelőt magához rendelt Jagodinába, ott önkéntesi egyenruhát és katonai puskákat osztott ki közöttök, az értelmesebbeket tisztekké nevezte ki, s még néhányat saját tisztjei közül melléjük rendelvén, visszaküldte őket a klicseváczi sánczokhoz, hogy ott gyakorolják magokat a szabályszerű hadi mozdulatokban. Egyszersmind föleskette őket hűségre a császár iránt. Mennyire sikerült Mihajlovicsnak e rendszeresítés, arról hiányzanak az adatok, de annyit tudunk, hogy legalább pár ezer felkelőt rendes önkéntessé változtatott át, s hogy ennek következtében ez utóbbiak összege a háború vége felé alkalmasint jóval meghaladta a fentebb idézett számot. A háború bevégeztével aztán, nem csak a rendes önkéntesek, hanem az ekként önkéntesekké átalakított felkelők tisztjei is elismertettek az osztrák kormány által olyanokúl s tetszésök szerint vagy a rendes hadseregben találtak alkalmazást rangjuk megtartásával, vagy ha a katonai szolgálatból kilépni óhajtottak, nyugdíjban részesültek.¹

A részint Ausztriában, részint Szerbiában szervezett önkénteseken kívül, miként fentebb is láttuk, számos felkelő csapat kalandozta be az egyes kerületeket, megtámadva a török falvakat és palánkokat, hol szétverve az ellenálló törököket, hol szétveretve általok. Egy szóval az egész ország egy nagy táborhoz hasonlított. Az összes lakosság talpon volt, egy rész a rendes hadsereghez beosztott önkéntesek soraiban harczolva, a másik pedig kisebb csoportokban igyekeztén, annyit a mennyit lehetett, ártani nem annyira a török seregeknek, mint a török la-

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 274, 280, 283, 293, 294, 298. l. — Nenádovics: Memoári 12, 26, 27, 199. l.

kosságnak. Ez utóbbi részletes, minden magasabb czélt nélkülöző mozgalom mellett, mely csak a kínálkozó alkalmon kapott, hogy az oly régóta túrt bántalmakért bosszút állhasson, a nép nagy részében élénken nyilvánult a vágy, végkép szabadulni a százados elnyomatás alól, s mert ekkor már az összetartozás, az egység és önállóság érzete részint megsemmisült a hosszas idegen uralom alatt, részint pedig nem juthatott érvényre az alacsony művelődési fok s a jobb módú és így függetlenebbül gondolkodó osztályok teljes hiánya miatt, mindinkább előtérbe nyomult az óhajlás Ausztria védszárnyai alatt keresni menedéket. A hol Szerbiában az osztrák csapatok s az önkéntesek megjelentek, a nép mindenütt örömmel tette le a hűségi esküt s az osztrák császárt kezdte urának és fejedelmének tekinteni. Általában akkor még Ausztria volt az egyetlen hatalom, melytől a szerbek szabadulásukat remélték. Az 1788-ik évben kitört háborúkor még élt a szerbek közt a pozsareváczi (paszaroviczi) békétől a belgrádi békéig több mint húsz éven át tartott osztrák megszállás emléke s így még az elődökről átszállott hagyomány is csak növelte a nép vonzódását Ausztriához. És a szerbek nem is késtek, mint láttuk, az osztrák császár felhívását követni s fegyvert ragadva, híven és kitartással küzdöttek mindvégig Ausztria érdekeiért és saját felszabadulásokért. A háború eredménye azonban nem felelt meg a szerb nép várakozásának, a hozzá kötött remények nem teljesültek. Szerbia ismét török uralom alá került. Mindazáltal nem hiában ontották véreket a szerbek. Az 1788—90-ki háborúban ébredtek a szerbek tulajdonkép nemzeti öntudatra. Az elnyomott rája, mely a török uralom alatt nem vétetvén fel a hadsereg soraiba, sőt még fegyvert sem viselhetvén, lassankint minden harcziás

szellemet nélkülöző, pusztán adófizető tömeggé vált, az utolsó pár év alatt egy európai hadsereg tisztjei által gyakorolva, megszokta a katonáskodást, sőt az ország minden pontján naponként megújuló csatározásokban az önálló gyors tevékenységet is. E körülmény nagy befolyást gyakorolt Szerbia későbbi sorsára s bátran lehet mondani, hogy a későbbi forradalom és annak sikerülte csakis az által vált lehetségessé, mert a nép részt vett az utolsó osztrák-török háborúban. Természetes, hogy akkor még ezt az eredményt senki sem láthatta előre. A szerbek előtt csak két lehetőség mutatkozott, vagy az Ausztriához való csatoltatás, vagy pedig a régi állapotok visszaállítása. Az osztrák sereg védelmi magatartása Belgrád bevétele óta s némely, a békealkudozások felől keringő hírek miatt, nem csekély aggodalommal tekintettek a szerbek a reájok várakozó jövő elébe, midőn az 1790-ik év tavaszán az ellenségeskedések mintegy önmagoktól véget értek. A háború tényleges bevégződését nem követte azonnal a békekötés. Hosszas alkudozások előzték azt meg, melyekről legalább futólag meg kell emlékeznünk, hogy kellőleg megérthessük, mily okok befolyása alatt kényszerült Ausztria oly békét kötni, mely által minden, a háború folyama alatt kivívott előnyről lemondott, a minek következtében azután Szerbia is ismét a török birodalom tartományává lett.

József császár nem kereste a háborút, sőt, mint említettük volt, sokáig vonakodott abban részt venni. Midőn végre a közötte s az orosz czárnő között fenálló szövetség alapján mégis kénytelen volt hadat izenni a portának, nagyratörő szelleme igen természetesen nem elégedhetett meg azzal, hogy birodalmának hadi erejét és pénzét csupán csak egy szerződési kötelezettség teljesítése végett

áldozza fel. Miként a czárnő, úgy József császár is hasznát óhajtotta húzni e háborúból, melybe akarata ellen sodortatott. Katalin nagyravágyó tervei József lelkében is élénk viszhangra találtak s valóban azok megvalósítására soha sem kínálkozott kedvezőbb alkalom, mint e háborúban, midőn az oly gyöngének vélt török birodalom, oly hatalmas két állammal keveredett harczba, mint Ausztria és Oroszország. Európában alig is kételkedett valaki a háború kimenetelén. Törökország megsemmisülése bizonyosnak látszott. A szerencse azonban az 1788-dik évben nem kedvezett se az osztrák, se az orosz fegyvereknek, legalább nem oly mértékben, mint azt mindenki várta. A törökök ugyan nem nyertek döntő ütközeteket, sőt több ízben érzékeny veszteségeket is szenvedtek, azonban a szövetségesek sem dicsekedhettek fényes eredményekkel. József császár az 1788-dik év vége felé betegen és elkedvetlenedve tért vissza a Duna mellől Bécsbe s többé nem is jelent meg a harcz színhelyén. Senki sem örült annyira e nem várt fordulatnak, mint II. Frigyes Vilmos porosz király és nagyravágyó ministere, gróf Herzberg. Ez utóbbi, Ausztriának esküdt ellensége s folyvást csak Poroszország nagyobbítására törekedve, hogy ez által saját dicsőségét növelje, régóta féltékeny szemekkel kísérte Ausztria tevékenységét. Az Oroszországgal egyetemben a porta ellen folytatott háborúból Ausztriára háromolható terület- és hatalomnövekedés mély aggodalommal töltötte el Herzberget. És ezért mindent elkövetett, hogy a portát egy szerződés elfogadására bírja, a mely által kötelezte volna magát, egyedül Poroszország közvetítése mellett kötni békét a hadviselő felekkel. Poroszország ennek fejében a török birodalom határainak biztosítását ígérte magára vállalni Angliával, Hollandiá-

val és Svédországgal együtt; egyszersmind e jó szolgálatai jutalmául Danzig és Thorn birtokát kötvén ki, melyek akkor még Lengyelországhoz tartoztak. Az alkudozások e szerződés fölött Konstantinápolyban, daczára Herzberg sürgetéseinek s a törökökre nézve nagy csapásokkal végződött 1789-dik évi hadjáratnak, a török ministerek halogatásai miatt, kik Poroszország tetteleges fegyveres segélyét óhajtották volna megnyerni, sok ideig nem vezettek a kívánt eredményre, azonban nem is maradtak titokban. Bécsben is idejekorán értesültek azokról s József császár, hogy minden oldalról biztosítsa magát, csapatokat kezdett Csehországban és Sziléziában összpontosítani, elvonván a Duna mellett működő ezredeinek egy részét. Ezalatt a Sumlánál táborozó nagyvezér, Haszan, alkudozásokat kezdett titokban Laudonnal s az orosz sereg fővezérével, Potemkinnel, fegyverszünet végett, melyek ugyan visszautasítottak, de Herzberget csak annál nagyobb tevékenységre serkentették, nehogy a porta nélküle kösse meg a békét s így Poroszország elessék a reményelt birtoknagyobbodástól. Végre 1790. január 31-kén aláíratott a véd- és daczszövetség Poroszország és a porta között, mely szerint Poroszország kénytelen lett volna a török birodalmat fegyverrel is segíteni, hogy elvesztett tartományait visszaszerezhesse.¹ Így álltak a dolgok, midőn József császár 1790. február 24-kén hosszú betegeskedés után meghalt. Nagy eszméssel, erős akarattal s fáradhatatlan tevékenységgel lépett trónjára a XVIII-ik század e legkiválóbb uralkodója s rövid, tíz évi uralkodás után, testben-lélekben megtörve szállott sírjába. Egy hatalmas, egységes s a mi több, egy megelé-

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VI. k. 671—751. l.

gedett birodalom alkotása volt a cél, a melyre József császár törekedett s a melyre irányult minden tette úgy a bel-, mint a külpolitika terén. És ha elfogulatlanul tekintünk végig a császár működésén, nem tagadhatjuk, hogy a cél, melyet maga elébe tűzött, szép és magasztos volt. Egységes belszervezetű állam képes csak hatálylallyal fellépni kifelé, a míg más részről a külpolitikában kivívott tekintély és hatalom teszi egyedül lehetővé a rendszeres háborítatlan belfejlődést. Nem feladatunk itt József császár eszméinek és tevékenységének bírálgatásába bocsátkozni s így nem fogjuk azt sem vizsgálni, vajon az eszközök, melyeket használt, nem voltak-e gyakran tévesek, sőt károsak is. De talán nem csalódunk, azt állítván, hogy József császárnak, mint államférfinak legnagyobb, sőt talán egyedüli hibája abban rejlett, hogy néhány évvel megelőzte korát. Ha tíz évvel később kezd uralkodni, midőn a francia forradalom által szült hatás már végigrezgett Európa valamennyi nemzetén, új gondolkozásra ébresztvén azokat, új vágyakat, új nézeteket teremtvén közöttök, talán sok eszméjét megvalósíthatta volna; mert küzdelme kétségkívül a józan ész s az újkori egységesítő állameszme küzdelme volt, a tudatlanság, az elfogultság s a magokat az egész fölébe helyező helyi érdekek ellen. Így azonban azon kétségbeejtő öntudatot vitte magával sírjába, hogy egész életén át haszontalanul fáradozott. És valóban a császár halálakor a birodalom minden országában és tartományában mind élénkebben nyilvánult az ellenszenv az általa követett rendszer iránt, daczára annak, hogy intézményei és rendeletei nagy részét még úgy szólván halálos ágyán visszavonta. Csehországban és az örökös osztrák tartományokban majdnem oly nagy volt az elégedetlenség, mint Magyarországon, a hol a forrongás

valóban veszélyes alakot kezdett öltetni, a míg a németalföldi tartományok már kitűzték a nyílt lázadás zászlaját.¹ Franciaország, melynek barátságára Ausztria a két uralkodóház között létező közel rokonság folytán számíthatott volna, a mindent rombolással fenyegető nagy forradalom küszöbén állva, tehetetlenné vált. Poroszország pedig használni óhajtván az alkalmat, seregeit mozgósítani kezdé az osztrák határ felé. Anglia és Hollandia szintén Poroszország pártján állottak, támogatva Svédországot a cárnő ellen kezdett háborújában. A porta ellen folytatott háború pedig két év óta annyi ember- és pénzáldozatot követelt Ausztriától, hogy a birodalom népei már majdnem összeroskadtak a súlyos terhek alatt. Ily körülmények között kezdte meg az uralkodást II. Lipót. Barát és szövetséges nélkül, az egy Oroszországon kívül, mely maga is eléggé el volt foglalva saját kettős háborújával, a leghatalmasabb európai államokkal ellenséges viszonyban; hosszas kimerítő háborút folytatva évek óta; a birodalom minden részében forradalom által fenyegetve, — Lipót, kinek békés lelkülete nem ismerte az emésztő nagyravágyást, mely József császár életén vörös fonalként vonul végig, egyedül gyors békekötés által vélte a minden oldalról tornyosuló vihart országairól elháríthatni. Ez okból már márczius 25-kén alkudozásokba bocsátkozott II. Frigyes Vilmos porosz királylyal. Ez alkudozások azonban még pár hónapig elhúzódtak s majdnem hajótörést szenvedtek Herzberg fejességén, ki csakis azon az áron óhajtotta a békét közvetíteni, ha Poroszország fáradozásainak jutalmául területnagyobbodást nyer vala. Végre azonban Anglia is erélyesen közbevetvén magát,

¹ Springer: Geschichte Österreich's. I. k. 2-ik fejezet.

junius 26-kán Reichenbachban egy értekezlet jött össze, a hol elhatároztatott, fegyverszünetet hozni létre Ausztria és a porta között, a háború előtt létezett status quo alapján. E határozat következtében Koburg herczeg, az osztrák seregek akkori fővezére, és a nagyvezír, Serif Haszan pasa között, meg is kötöttetett a fegyverszünet Dzsurdzsevóban szeptember 19-kén, kilencz hónapra. Csakhamar azután Sistovban gyűltek össze az érdekllett államok meghatalmazottjai, a hol is hosszas tanácskozás után, az 1791-ik év augusztus 4-én aláíratott a békeszerződés Ausztria és a porta között. Oroszország, mely már szintén fegyverszünetre lépett volt a törökökkel, hasonlókép békét kötött 1792. január 9-én Jászvásárban.¹

És így Ausztriának ez utolsó háborúja az ozmán birodalom ellen teljes véget ért. A sistovi békekötés által Ausztria kötelezte magát, minden a háború folyamában tett hódítását visszaadni s visszaállítani azon határokat, melyek a hadizenet előtt léteztek a két birodalom között. Egyedül Ó-Orsovának és kisdud területének átengedésére volt a porta rábirható egy külön szerződésben.² Az oly vérmes reményekkel kezdett s majdnem három éven át dühöngött s tulajdonkép győzelmesen folytatott háború, a lehető legszomorúbb eredménnyel végződött. Az osztrák kormány sokáig mindent elkövetett, hogy legalább azon határokat nyerje vissza, a melyek a pozsareváci (paszaroviczi) békekötésben megállapítottak s a mi által Bosznia és Szerbia egy részének s az Olt folyóig Oláhországnak birtokába jutott volna, e részeket s még sokkal többet is,

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VI. k. 768—846. l.

² Neumann: Recueil des Traités et Conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères. I. k. 464. l.

már úgy is az osztrák seregek tartván megszállva a fegyverszünet kihirdetésekor. A közvetítő hatalmak azonban csakis a szoros status quo ante bellum alapján voltak hajlandók a békét létrehozni, Poroszország ellenkező esetben még rögtön háborúval is fenyegetvén. A császár tehát, hogy a teljesen kimerült, különben is a forradalom szélén álló birodalmat a kívülről fenyegető végmegsemmisüléstől megmentse, nem tehetett egyebet, mint elfogadni az elébe szabott föltételeket. A többi foglalatásokkal együtt tehát Szerbia is visszajutott a porta fenhatósága alá. Nem szenved kétséget, hogy az osztrák kormány mindent megtett, a mit csak a szerencsétlen tartomány sorsának könnyítésére tenni lehetett, hiszen ezt maga Ausztria érdeke követelte leginkább. Azok kik Ausztriát hálátlansággal vádolják az annyi kitartással és önfeláldozással küzdött szerbek iránt és rossz néven veszik, hogy nem kötött ki részökre némi szabadalmakat, miként azt később Oroszország tette a bukaresti, akjermani és drinápolyi békekötések alkalmával, elfelejtik, hogy Oroszország a fentebb említett esetekben tetszése szerint erőszakolhatott ki föltételeket a portától, a míg Ausztria 1791-ben, a szerencsétlen körülmények súlya alatt, kénytelen volt a mások által eleve megszabott föltételeket egyszerűen elfogadni. A porta lázadó alattvalóként tekintette a szerbeket, és így természetes, hogy nem igen lehetett hajlandó részökre kedvezményeket engedményezni, és pedig annál kevésbé, mivel Anglia, Hollandia, de kivált Poroszország által hathatósan támogatva, könnyebben és sikeresebben ellenállhatott az osztrák meghatalmazottak követeléseinek. Mindazáltal sikerült ez utóbiáknak a sistovi békeszerződésbe két pontot becsúsztatni, melyek eléggé tanuskodnak arról, hogy mennyire iparkodott az osztrák kormány, daczára a mos-

toha viszonyoknak, a porta keresztyén alattvalói felől gondoskodni, a kik a háborúban Ausztria pártjára állottak volt. Ide iktatjuk a békekötés említett két czikkét szó szerinti fordításban:¹

«I. czikk. A két hatalom, valamint alattvalóik és hűbéreseik között, szárazföldön, tengeren s a folyókon örökös és általános béke, úgy szintén valódi és őszinte barátság, tökéletes és szoros egyetértés fog uralkodni ezentúl, nemkülönben megszüntetése az ellenségeskedéseknek ígértetik, valamint bocsánat az erőszakoskodások és sérelmekért, melyeket a két hatalom vagy egyiknek alattvalói és hűbéresei követtek el, a másik pártjára állván; különösen pedig Montenegró, Bosznia, Szerbia, Oláhország és Moldva minden rendű és rangú lakósai e bűnbocsánat értelmében visszatérhetnek előbbi lakásaikba, birtokaikba és bármi nemű jogaikba és békében élvezhetik azokat a nélkül, hogy bántalomtól, üldöztetés- vagy büntetéstől kellene tartaniok azért, hogy saját uralkodójok ellen fordultak vagy hogy meghódoltak a császári és királyi udvarnak.

VIII. czikk. Mindazáltal az egyik fél alattvalói, kik a háború előtt vagy annak folyama alatt a másik fél területére vonultak, uralmának magokat alávetették és jószántukból maradnak ottan, nem követeltethetnek vissza természetes uralkodójok által, hanem ezentúl úgy fognak tekintetni és oly bánásban részesülendének, mint azon hatalom alattvalói, a melynek magokat alávetették. Ellenben azon egyének, kik mind a két birodalomban javakat bírnak, tetszésök szerint és a nélkül, hogy e részben akadályoztathatnának, az egyik vagy a másik részen választ-

¹ Neumann: Recueil des Traités stb. I. k. 456 és 459. l.

hatják lakásukat; azonban csak egy fenhatóságot választ-hatnak, eladván azon javaikat, melyeket a másik kor-mány területén birnak.«

A békekötésekben rendesen foglaltatik egy czikk, mely általános bűnbocsánatot biztosít a háborút viselt mindkét fél azon alattvalói számára, kik az ellenséggel tartottak. A sistovi béke fentebb idézett I. cikke azon-ban nem elégszik meg ily általános bűnbocsánat kiköté-sével, hanem név szerint elősorolja azon török tartomá-nyokat, melyeknek lakosai daczára annak, hogy «saját uralkodójok ellen fordultak vagy a császári és királyi udvarnak meghódoltak», nem szenvedhetnek bántódást a török hatóságoktól. E tartományok között találjuk Szer-biát is megnevezve. Ennél többet nem érhetek el akkor az osztrák meghatalmazottak s csak azt lehet csodálni, hogy a porta oly erősnek érezvén magát európai szövetségeseknek támogatása által, e pontnak fölvételébe bele-egyezett.

A békekötés VIII. cikke, mint láttuk, szabad ma-radhatást és megtelepedést biztosít azon alattvalók szá-mára, kik a háború előtt vagy alatt a másik fél terüle-tére menekültek. Alig szükséges említeni, hogy a mene-külés és kiköltözködés kizárólag a török uralom alatt álló tartományokból Ausztriába történt. Ugyanis a szerb felkelőknek még a háború kitörése előtt, utóbb pedig az önkéntesekkel együtt a törökök ellen intézett támadásai felbőszítették ez utóbbiakat s arra indították, hogy még szigorúbban bánjanak a néppel már csak azért is, hogy ekként megakadályozzák annak részvétét a felkelésben és a háborúban. Eleinte, az 1787-ik év második felében a Dunához vonuló török csapatok, kiméletesen bántak még a rájával. De később, midőn mindinkább bizonyossá

lett, hogy Ausztria is támadólag fog fellépni, a törökök szigora is folyvást növekedett. Már azon rendelet, hogy az egész tartományban, a keresztyének tartoznak fegyvereiket halálbüntetés terhe alatt a mahomedán hatóságoknak kiszolgáltatni, félelemmel töltötte el, az életéért és vagyonáért különben is folyvást remegő ráját. Találkoztak ugyan egyes jóindulatú szpahik, kik mielőtt a hadsereghez távoztak volna, birtokuk felügyeletével keresztyén alattvalóikat bízták meg, egyszersmind atyailag intvén őket, hogy tartózkodjanak a háborúban való részvételtől.¹ Az ily esetek azonban csak felette ritkán fordultak elő. A viszonyok bonyolultával, a törökök is mind kiméletlenebbül léptek föl a rájával szemben. Az átvonuló fegyveres csapatok minden ok nélkül megtámadtak egyes falvakat, kirabolták, felégették azokat, a lakósokat pedig rabságba hurczolták. Az ekként sanyargatott nép nem is kételkedett, hogy a háború folyama alatt, bármiként végződjék is az, ő lesz kénytelen a törökök boszújának egész súlyát viselni. A félelem végre arra indítá a szerbeket, hogy elhagyván falvaikat, a hegyek és rengeteg erdők rejtekeiben keressenek menedéket. Egész helységek lakatlanokká lettek s a nép a hozzáférhetetlen sűrűségekbe vonúlt, minden lehető ösvényt eltorlaszolván, hogy megtámadások ellen biztosítsa magát. Mindenfelé léteztek akkor ily menhelyek Szerbiában, hol számos ezer család nyomorgott, éhséget, hideget tűrve hónapokon át.² Ez állapot türelhetlenné kezdett válni, midőn híre futott a nép között, hogy a szomszéd Ausztriában a kiköltözkö-

¹ Vidákovics: Önéletrajza. A belgrádi t. t. Évkönyvében XXX. k. 104—105. és 114—117. l.

² Vidákovics: Önéletrajza 117- 125. l.

dők szívesen fogadtatnak.¹ És ekkor, a ki csak teheté, menekült Szerbiából, még a legtávolabbi vidékekről is, magával vivén családját és minden ingó vagyonát. Az 1788-ik év junius végéről szóló hivatalos jelentések szerint, az egész határon nagy számú menekültek érkeztek Magyarországra és Szlavoniába, némelyek még Viddin és Nis környékéről is, esedezve a császári oltalomért.² Kisebb-nagyobb csapatokban gyalog, lóháton vagy ökörszekereken, többnyire csak éjjel utazva, nappal pedig az erdőkben tartózkodva, éhezve, szomjazva, fáradtan s folyvást remegve az üldözéstől, érkeztek e szerencsétlenek a Duna és Száva partjaihoz. És itt gyakran napokig kellett rejtőzniök, a míg csolnakokra tehettek szert, melyeken a túlpartra átkelhettek.³ A törökök rossz szemmel nézték e tömeges kiköltözködést s a hol csak lehetett, meg is akadályozták azt, megtámadva a menekülőket s vagy visszaűzván előbbi lakhelyeikre és rabszolgákul eladván őket, vagy pedig lekaszabolván, ha ellenállani merészeltek. Később az önkéntesek, midőn már behatoltak a szerb területre, fő gondjokat arra fordították, hogy a kivándorlókat megvédjék a törökök támadásaitól, a mi sok esetben sikerült is. József császár értesülvén e szívrázó nyomorról, rendeletet adott a határőrvidéki hatóságoknak, hogy a menekülteket szívesen fogadják s adjanak nekik lakást s élelmi szereket. Nem sokára azonban számuk annyira megsaporodott, hogy a különben is szegény és kevésbé népes határőrvidék, nem volt képes többé a mindennel szűkölködő menekülteket eltartani. E végre

¹ Nenádovics: Memoári 19. l.

² Die freiwillige Theilnahme stb. 274. l.

³ Vidákovics: Önéletrajza 125—127. — Gyurics: Szerb történet Karagyorgye idejében, 93. l.

intézkedések tétettek, hogy a szomszédos megyék vegyék át azoknak egy részét, a hol azután e jövevények letelepíttettek, csak azok maradván vissza a határon, a kik hadiszolgálatot óhajtottak vállalni. Így a péterváradizred Szerémmegyébe, a bródi Verőczemegyébe s a gradiskai Pozsegamegyébe szállította a szerb kívándorlók egy részét. Hasonló eljárás követtetett a horvát és a bánáti határőrvidéken, onnét a horvátországi, innét pedig a magyar megyék fogadván be a menekülteket.¹ Igaz, hogy e telepítvények által az akkor még csekély népességgel bíró vidékek munkaereje szaporodott ugyan, de legtöbbet nyertek magok az új telepítvényesek, a kik új boldogabb hazát s elvesztett birtokaik helyett másokat kaptak, és pedig olyanokat, melyek termékenységre amazokat jóval felülmúlták. Természetes, hogy e megtelepítés nem történhetett meg azonnal s tagadhatatlan, hogy mielőtt ez intézkedés végrehajtatott volna, a minden szükségést nélkülöző szerencsétlen menekültek közül sokan nyomorultúl elpusztultak.² Az ekként Szerbiából, Boszniából, Bulgária és Oláhország egy részéből Ausztriába átköltözöttek összes száma nem ismeretes; a hivatalos tudósítások azonban följegyezték néhány adatot, melyekből már némi következtést lehet vonni a bevándorlottak nagy mennyiségére. Így például az 1788-ik év július végéig magában Szerémmegyében, a férfi- és nőnemből vegyesen 5732 főt számláló 855 ily menekülő család helyeztetett el. Ezek 1300 lovat, 5000 darab szarvasmarhát, 8000 juhot, 3000 kecskét és 2000 sertést hoztak magokkal. Nem sokára azután még

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 274. l.

² Nenádovics: Memoári 19—20. l.

475 család telepített meg ugyanazon megyében.¹ Még sokkal többre rúgott azok száma, a kik más nagyobb megyékben találtak menedéket. Az 1789-ik év márczius 18-ig egy hivatalos tudósítás 11,859-re teszi a Bánátba bevándorlottak számát, a kik között kétségkívül oláhok és bulgárok is voltak.² Ugyanazon év május havából kétezer menekültről tesz egy tudósítás említést a Bánátban.³ E részletes tudósítások szerint is mintegy huszonöt ezerre tehető azok száma, a kik a török tartományokat elhagyva, Ausztriában kerestek menedéket. Az adatok hiányossága miatt még megközelítőleg sem állapíthatjuk meg a bevándorlottak összes számát, azonban nem szenved kétséget, hogy jóval több volt az említett huszonöt ezernél. De bár mennyi lett légyen is azok száma, a kik futva a török üldözés elől, Ausztriában barátságos fogadtatást találtak s a hosszas nélkülözések és sanyaruságok után aránylagos jólétre tehettek szert, mégis csak kis részét tették Szerbia összes lakosságának. Midőn a háború lezajlott s az 1790-ik év ősz elején fegyverszünet is kötöttet, a dunántúli szerbeknél a legnagyobb elcsüggedés váltotta fel az eddig uralkodott lelkesedést. Aggódva kérdezték a szegény falusiak egymástól: vajon Ausztria uralma alatt marad-e a tartomány vagy ismét visszakerül a törökök kezébe? Sok jel látszott már akkor arra mutatni, hogy valószínűleg ez utóbbi eset fog bekövetkezni. A háború lanyha folyama az utolsó hónapokban, az osztrák seregek visszavonulása a túlpartra s az Ausztriából érkező nyugtalanító hírek eléggé igazolták azon félelmet, hogy Szerbiának ismét török tartománynya kell lennie. E szo-

¹ Die freiwillige Theilnahme stb. 274.

² U. o. 281. l.

³ U. o. 283. l.

rongatott helyzetében a nép többnyire papok által készített folyamodásokban majd a császárhoz, majd a belgrádi várparancsnokhoz, majd pedig az akkortájt Temesvárt székelő szerb egyházi gyülekezethez fordult, kérve segílyt, oltalmat és pártfogást. Nem lesz talán érdektelen, ha e folyamodások közül idézünk egy párt, leghívebben azokban tükröztetve vissza a nép hangulata, aggodalmai és vágyai.

Az egyik ily folyamodás gróf Wallis tábornakszernagyhoz, Belgrád parancsnokához, van címezve s Tronosakolostorban (nyugati Szerbiában) kelt 1790. január 22-én (február 3-án) aláírva néhány szerzetes, pap és knéz által és következőkép hangzik:

«Kegyelmes úr!

A legnagyobb szükségétől kényszerítve, bátorkodunk alúlirottak Nagyméltóságodhoz folyamodni és legalázatosabb panaszos kérelmünket a jadraí, ragyevinai, szabacsi és váljevói kerületeket lakó összes nép nevében a következőkben előadni. Négy hónapja már, hogy az említett vidékek az isteni gondviselés által a legfelségesebb császár fenhatósága alá helyeztettek, a kinek fegyverei és népei bennünket ki is szabadítottak a mi ősi ellenségünk jármából. A háború kezdetekor kiadott legfelsőbb patensekben teljes oltalom és segíly ígértetett számunkra azon feltétel mellett, hogy a jelen háború folyama alatt a mi tartományainkba behatolt cs. kir. csapatokat minden kitelhető módon elősegítsük. E biztosításra számítva, nem csak a szükséges munkásokat, szekereket, vonómarhát s élelmi szereket előállítottuk, midőn múlt ősszel egy cs. kir. hadtest Csernel tábornok vezetése alatt területünkbe bevonúlt, hanem végre még saját kormányunk ellen is

fegyvert ragadtunk és harcoltunk, csakhogy magunkat és utódainkat megszabadítsuk a zsarnok uralom alól és ez által kegyelmet és védelmet nyerjünk a legfelségesebb császárnál, a kinek oltalma alatt örökre megmaradhatni, legforróbb kívánságunk. Most azonban minden remény és várakozás ellenére, minden reménytől meg vagyunk fosztva, mivel a csapatok, ágyúk s minden, a mi védelmünkre szolgálhatott volna, visszavonattak s mi egészen magunkra hagyattunk; csak egy önkéntes csapat maradt hátra, a mieink közül összeállítva, e vidékek védelmére. Hogy mily szomorú jelen helyzetünk, Nagyméltóságod kegyesen önmaga is megítélheti; mert elhagyatva a keresztyén államtól s szemben egy felbőszült, boszúvágyó és sokkal erősebb ellenséggel, nem várhatunk egyebet, mint e vidékek összes lakosságának teljes és bizonyos megsemmisülését, vagyonunk elvesztését s szent templomaink és kolostoraink feldúlását. A jádrai és ragyevinai kerület, a szabácsin és váljevóin kívül, hatvan ezer keresztyén lakost számlál, a kik kétségkívül mind elpusztúlnak és rabságra jutnak, ha Ő Felségétől, a kegyelmes császártól segély nem érkezik idejében. E szerencsétlenek keserű panaszai, kik egyedül bennünk (tudniillik a folyamodvány aláíróiban) bíznak s kiknek megmenthetése végett Ő Felsége trónusához vagyunk kénytelenek könyörgésünkkel járulni, kényszerítenek bennünket, Nagyméltóságod előtt a legalázatosabban kijelenteni, hogy minden segédelmet nélkülöznünk kellvén, állapotunk a legszomorúbb, és pedig annyival inkább, mert csak négy órányi távolság választ el bennünket Zvornik- és Szokoltól s a Drina felől is, mely jelenleg helyenként meg is lábolható, több török város környez bennünket. Mi egyedül, cs. kir. segedelem nélkül, az alig ezerötyszáz főt számláló gyakorlatlan önkén-

tes csapatunkkal, annál kevésbbé vagyunk képesek a túl-nyomó ellenségtől magunkat megvédeni, mivel már gyermekkorunk óta megszoktuk azt rettegni. Mert hiszen ha nem így lenne, már rég leráztuk volna a súlyos igát, a helyett, hogy oly szívszakadva várnók a császáriak segélyét. A fentebb említett okokból könnyes szemekkel kérjük Nagyméltóságodat, kitől függ egyedül megmentésünk, méltóztassék szomorú helyzetünkön könyörölni és oltalmunkra cs. kir. csapatokat küldeni. E kegyes segélynek, ha nem többől, legalább ezer főnyi rendes gyalogságból, mintegy kétszáz főnyi magyar lovasságból és négy vagy öt ágyúból kellene állania, hogy az ellenség tényleg meggyőződjék arról, hogy segédcsapatok küldettek hozzánk; mi pedig minden erőnket megfeszítve, úgy a magunk, mint e cs. kir. sereg védelmére utolsó csepp vérünket is készek leszünk feláldozni. Egyszersmind bátorkodunk alázatosan azon meggyőződést kifejezni, hogy egy ily csapat segélyével képesek leszünk fenyegetett vidékünket a közelben tartózkodó ellenségtől megoltalmazni.«¹

Egy másik ily folyamodás az akkoriban Temesvárt székelő szerb egyházi congressushoz van intézve, kelt 1790. augusztus 24-én (szeptember 5-én), aláírva százhusz szerzetes pap és knéz által Szerbia különböző kerületeiből. Ez érdekes, de sok ismétlést tartalmazó okiratot csak kivonatilag közöljük. A folyamodók, kik a temesvári egyházi congressus »szerencsétlen szerb és bosnyák testvéreinek« nevezik magokat, elmondván, miként ébresztették fel bennök a felszabadulás reményét azon ígéretek, melye-

¹ Novákovics: Adalék a szerb történethez stb. A belgrádi t. t. Évkönyvében XXX. k. 35. l.

ket még a háború előtt hozzájuk küldött császári tisztek tettek; a patensek, melyeket a császári fővezér a háború kezdetekor mindenfelé szétküldött s melyekben felkelésre szólította fel a népet, s végre a bácsi püspök mint a császár meghatalmazottja által hozzájuk intézett biztatások, és miként vettek azután részt a harcokban, nem kimélve semmi áldozatot, így folytatják: »Most azonban látjuk, hogy minden buzgalmunk hiában volt, mert nagy szerencsétlenségünkre a legkegyelmesebb császár, a saját birodalmában kitört némely viszályok, nyugtalanságok és egyenetlenségek miatt kénytelen az oly sok vérrel és költséggel megszabadított és megszerzett tartományunkat a törököknek visszaadni s a mi végvesztünkre békét kötni. Hűségünk és buzgalmunk nem érdemelt ily büntetést.« Ezután kéri a szerb egyházi congressust, lenne közbenjáró ügyökben Ő cs. kir. Felségénél, »a mi legkegyelmesebb császárunknál,« így szólnak tovább, »a kinek erős hittel utolsó csepp vérünkig hűséget fogadtunk s a kinek megesküdtünk, hogy mindnyájan hű szolgálai maradunk utódainkkal együtt, s nem kimélve életünket, mindvégig harcolni fogunk a törökök ellen s készek vagyunk újból is fogadást tenni, hogy nemcsak a jelen körülmények között akarunk ily értelemben működni, hanem hogy e tartományt örökre a császár számára megszerezni, neki átadni s minden ellenségtől megvédeni óhajtjuk, hacsak szülőföldünket vissza nem adja a törököknek.« Kéri azután az egyházi congressust, eszközölné ki a császárnál, hogy fegyvert és hadi szereket kapjanak, vagy legalább, hogy az átadás pár hónappal később történjék, hogy termésüket, mely ez évben rendkívül bő volt, még a törökök megérkezte előtt betakaríthassák, vagy hogy családjaik a túlparion élő hitrokonaik közé felvétessenek. És azután

így végzik: »Mindenképen végveszélyben forgunk, s jobb lenne reánk nézve az ellenség ellen harczolva hősiésen elesni, mintsem általa vágómarha gyanánt lemészároltatni. De ha ezen, az egész világ előtt kiérdemlett császári kegyet, segélyt, oltalmat és védelmet nem nyerhetjük el, kénytelenek leszünk más valamely hatalom oltalma alá helyezkedni, e kérelmünk visszautasítását azonban se mi, se utódaink nem fogjuk elfelejteni, hadd szolgáljon az minden maradékunknak ízről ízre figyelmeztetésül és intő például.«¹

Csüggedés, kétségbeesés, de egyszersmind mélyen érzett keserűség is tükrözik vissza e folyamodványokban. A nép, mely bár vérét ontá, de a pár évi harcz alatt megízlelte a szabadabb életet s tudta, hogy mi vár reá, ha ismét török uralom alá kerül, borzadás nélkül nem is tudott gondolni azon időre, midőn az osztrák fenhatóságot ismét a mahomedán fogja felváltani. És mert nem ismerte a viszonyokat s mert nem volt és nem is lehetett tudomása arról, hogy mily hatalmas okok kényszeríték II. Lipótot az elfoglalt vidékeket ismét visszabocsátani a porta uralma alá, Ausztriát vádolta hálátlansággal és szívtelenséggel. Az utóbb idézett okirat szerzői pedig még egy lépéssel tovább is mentek. Folyamodványuk végén először találjuk azon fenyegetést, hogy ha az osztrák kormány megtagadja a kért segélyt, egy más hatalomhoz fognak oltalomért fordulni. E fenyegetés csak később vált tette, akkor még egyedül a kétségbeesésnek kifejezése volt az s a szerbekmég több mint egy évtizeden át minden nyomorúságukban Ausztria felé fordultak reményeikkel. Nem csoda azonban, hogy közvetlenül a békekötés kihirdetése előtt

¹ Novákovics: Adalék stb. 42—49. l.

és után, az általános levertség első pillanataiban az elkeseredettség néha élesebben is nyilvánult. Nagyon jellemző e tekintetben a már többször említett Nenádovics Alekszának, ki 1787-ben Váljevót elfoglalta s később mint főhadnagy szolgált az önkéntesek sorában, egy nyilatkozata. Máté Aleksza fia, ekként idézi azt emlékirataiban:

»Midőn végre a németek (tudniillik az osztrákok) és törökök között megkötötték a béke, a törökök visszatértek Szerbiába, a császári seregek visszavonultak, a szerb önkéntesek pedig hazaszéledtek s a szultán nevében felolvastatott a bűnbocsánat, a szerb tisztek valamennyien Karlóczán (Szerémségben) Mihajlovicsnál gyűltek össze, a kinek ott számot kellett adni a németeknek a hadi költségekről. Mihajlovics minden tisztet felszólított, hogy lépjen császári szolgálatba, igérvén, hogy megmarad eddigi fizetésének élvezetében. Aleksza azonban így válaszolt e felszólításra: én nem maradok itt, hanem visszamegyek hazámba, a hol születtem. Mihajlovics, a ki nagyra becsülte Alekszát, így szólt hozzá: de hát miért nem akarsz császárunk szolgálatában továbbra megmaradni, nem-sokára kapitány lesz belőled, különben úgy is már hűséget esküdtél császárunknak. Aleksza erre ekként felelt: igaz, hogy hűséget esküdtem a császárnak s megesküdtem arra is, hogy harcolni fogok a törökök ellen hazám szabadságáért, azt pedig mindenki tudja, hogy én eskümet nem szegem meg, se a császárt el nem hagyom, se hűtlen hozzá nem leszek, de a császár hagyott el engem s az egész szerb népet, miként ősei elhagyták elődeinket. Ezért megyek én vissza Szerbiába. Nincs irnokom, se semmiféle írástudó emberem, hanem bejárom majd a kolostorokat s megmondom minden barátoknak és papnak,

jegyezzék fel jól, hogy soha többé egyetlenegy szerb se higgyen a németnek. — Hallgass Aleksza az istenért, ha meghallják, még főbe lőnek, kiáltott fel Mihajlovics. — Ezt szerbnek mondom és nem németnek, jegyzé meg Aleksza, különben épen így megmondanám a németnek s bárkinck is.«¹

Habár kétségtelen is, hogy a kétségbeesés első perceiben nem Nenádovics Aleksza volt az egyedüli, a ki a szerbek között ekként gondolkozott, mégis sokan az önkéntes tisztek közül beléptek a rendes osztrák hadseregbe. Sőt maga Aleksza is, úgy látszik, csak a békekötés leverő hatása alatt határozta el magát inkább Szerbiába visszatérni, mintsem az osztrák seregben szolgálatot vállalni, mert még 1790 végén úgy nyilatkozott, hogy Szerémségben óhajt megtelepedni, miként ez kitűnik a Hofkriegsrath egy leiratából, melyben tudtára adatik, hogy a császár száznyolczvan forintnyi évi nyugdíjat rendelt számára s egyszersmind megengedte, hogy tisztirangjának jelvényeit viselhesse.²

Nem sokára a sistovi béke kihirdetése után, török biztosok jelentek meg Szerbiában, a kik átvették a várakat, városokat s az egész tartományt; az osztrák csapatok pedig végkép elhagyták ez oly sok vértől áztatott vidékeket. Szerbia tehát ismét török pasalikká lett s rájává a keresztyén lakosság, mely egy pillanatig már szabadnak képzelte magát. A régi rendszerrel azonban nem tért vissza egyszersmind a régi szellem is s méltán sohajtottak fel aggodalomteljesen a török biztosok az osztrák tisztekhez fordulva, midőn valamelyik szerb vár átvételénél

¹ Nenádovics : Memoári 27. l.

² U. o. 27—28. l. és 285. l.

egy szerb önkéntes századot láttak abból kivonulni, inkább hasonlítva egy rendes európai hadosztályhoz, mint egy felkelő csapathoz : Hej szomszédok, mivé tettétek a mi rájánkat ! ¹

¹ Ranke : Die serbische Revolution 81. l.

HARMADIK FEJEZET.

A forradalom előtt.

Síri csend követte a harci zajt, melytől Szerbiában három éven át hegy és völgy visszhangozott. Az Ausztriába kivándorlottak kezdtek visszaszállingózni s ismét fölkeresték elpusztított, fölégetett tűzhelyeiket. Sokan azonban a kiköltözöttek közül az osztrák határőrvidéken vagy a magyar és horvát megyékben végkép megtelepedtek úgy, hogy a békekötés után azoknak alig fele tért vissza hazájába, kik azt a háború folyama alatt elhagyták. E hazatértek, valamint a honmaradottak, kiknek egy része a hegyek és völgyek rejtekeiben keresett volt menedéket s csak most kezdett ismét megjelenni az elhagyott falvakban, csak remegve fogtak újra a mindennapi élet rendes foglalatosságaihoz; a bizonytalan jövő kínzó aggodalommal töltvén el az egész népet. A békekötés értelmében Szerbia ismét a porta uralma alá jutván, nem maradhatott kétség a felől sem, hogy a régi viszonyok újból vissza fognak állíttatni. A kormányzó pa-sa önkénykedése, a kádi és a muszelim részrehajló igazságszolgáltatása, a szpahik által követelt többé-kevésbbé terhes szolgáltatások, valamint a rája társadalmi elnyomatása, a régi szolgaság e szomorú emlékü intézményei most, midőn ismét életbe voltak léptetendők, egész összeségökben sem

hatottak oly leverőleg a népre, mint az a gondolat, hogy a török uralom visszaállításával visszatérnek a rettegett janicsárok is s újra kezdik zsarolásaikat. A belgrádi vezir nem közlekedett közvetlenül a néppel s ha a harácsot és porezt pontosan megkapta, nem sokat törődött azzal, ami a pasalikban történt; a kádi és a muszelim jó pénzért sokszor hajlandó volt a vádolt keresztyéneket fölmenteni vagy a már elfogottakat szabadon bocsátani; a szpahik saját érdekekben nem zsarolták túlságosan a szegény ráját, sőt olykor még védelmezték is azt a török hatóságok ellenében; az oly annyira lealacsonyító társadalmi különbségek pedig kevésbé voltak érezhetők, minthogy a keresztyén és a mahomedán lakosság egészen elkülönítve élt, amaz a falvakat, emez pedig a városokat lakván. Daczára tehát a nyomasztó viszonyoknak, a rája félrevonulva és tetemes pénzáldozatokkal még mindig tűrhető állapotot biztosíthatott volna magának. A janicsárok és hatalmaskodásaik ellen azonban nem volt se védelem, se biztosíték. E rakoncztalan agák, nem törődve se a tehetetlen török hatóságokkal, se a nép végpusztulásával, egyedül kapzsi vágyaikat követve, zsarolták és nyomorgatták a teljesen védtelen keresztyéneket. És ezért a szerbek semmitől sem irtóztak annyira, mint a janicsárok visszatértétől. A rája aggodalmai azonban egyelőre legalább alaptalanok voltak. A porta maga iparkodott a janicsárokat távol tartani a belgrádi pasaliktól, nem annyira a keresztyén rája, mint inkább saját érdekében, a szultán reformterveinek megvalósíthatása végett.

A gyöngye Abdul-Hamid szultán, ki Oroszországnak hadat üzent volt s ez által Ausztriát is beavatkozásra kényszeríté, nem érte meg a nagy horderejű háború befejezését. Meghalt 1789, április 7-én hatvannégy éves ko-

rában.¹ Utána öccse, az ifjú III. Szelim lépett Ozmán trónjára. A tehetséges és művelt Szelim, mély bánattal szemlélte a török uralom tagadhatatlan hanyatlását s czélul tűzte ki, visszaszerezni az ozmánok birodalmának régi fényét és hatalmát. A fenkölt szellemű ifjú szultán csakhamar fölismerte az orvoslandó baj valódi okát s belátta, hogy a mahomedán állam részben vallásos, részben pedig katonai intézményeinek megkövesülésében és elfajulásában rejlik a minden józan haladást és fejlődést lehetetlenné tevő akadály. És ezért elhatározta nemzetének és hazájának reformatorává lenni. Különben is a nyugatról jövő újítási szellem, a XVIII-ik század e hatalmas tényezője, nem riadt vissza a keleti élet mozdulatlan formáitól sem s ellenállhatatlan erővel igyekezett azokon áttörni. Az egész török birodalomban senki sem érezte annyira a reformok szükségességét, mint maga a szultán, ki még trónralépte előtt élénk levelezést folytatott XVI. Lajossal s a legnagyobb vonzalmat táplálta a nagy forradalmat megelőző szellemi mozgalom iránt Franciaországban. Fájdalom, Szelim ragyogó tehetségei és lázas tevékenysége mellett, nem bírt egyszersmind elegendő erélylyel és elszántsággal nagyszerű terveinek megvalósításához.² Határozatlanságán és tétovázásán megtört minden igyekezete s végre mint előtte és utána annyi más reformatornak életével kellett lakolnia azért, hogy hazáját nagygyá óhajtotta tenni a nélkül, hogy képes lett volna a kellő tetterőt kifejteni. Nem

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VI. kötet 721. lap.

² Gervinus: Geschichte des XIX. Jahrhunderts. V. kötet 40 lap. — Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VII. kötet 318—320. l.

bocsátkozhatunk itt Szelim újításainak a Nizam-Dzsedidnek (új rendszer) méltánylásába, egyedül csak a janicsárok ellen tervezett intézkedéséről fogunk szólni, a mely nagy befolyást gyakorolt Szerbia sorsára is.

A janicsárok hatalmas testülete, mely egykor döntő szerepet játszott, az ozmán birodalom megalapítását és kiterjesztését illetőleg, idő folytával, miként már egyszer volt alkalmunk futólag jelezni, teljesen elfajult. Szelim trónralépte előtt a százkilenczvenhat orduba mintegy négyszázezer janicsár volt bejegyezve s ezek közül körülbelül hatvanezer húzott még rendes zsoldot, háború idején azonban a porta nem számolhatott többre huszonöt-ezernél.¹ Mióta megszűnt a keresztyén gyermekek erőszakos besorolása a janicsár ordukba s egyszersmind megengedettett a janicsároknak a házasság, részint saját soraikból kezdték kiegészíteni a támadt hézagokat, részint pedig mindenféle kalandorok fölvétele által, kiknek nem volt többé semmi veszteni valójuk s kik csak azért iratták be magukat valamely orduba, hogy kiváltságos, kényelmes életre tehessenek szert. E kiegészítési módozat következtében, a janicsárok testülete még inkább magába zárkózott kasztvá vált, mintsem azelőtt volt. És ez idő óta a janicsárok nem is törődtek egyébbel, mint saját jólétökkel, ha mindjárt csak a birodalom vagy a többi lakosság érdekeinek rovására volt is az elérhető. Beiratták magokat a czéhekbe s mindennemű mesterséget kezdtek folytatni; sok helyütt kezökbe kerítették a vámokat, saját czéljaikra fordítván azok jövedelmét a szultán kincstárának nem csekély kárára; a XVIII-ik század közepe táján pedig vámmentességet csikartak ki a

¹ U. o. VII. k. 330. l.

portától magok részére, ez által uraivá lévén némely tartományokban az összes kereskedésnek.¹ Természetes, hogy ily viszonyok között a hajdani harczias szellem végképen kihalt a janicsárok testületéből s az utolsó osztrák- orosz- török háborúban tisztjeik kénytelenek voltak a nagyvezirnek kijelenteni, hogy nem képesek többé embereiket csatába vezetni. Gyávaság a harczban, kapzsiság és erőszakoskodás a békében jellemzik a XVIII-ik század janicsárjait. A janicsár lázadások olykor végromlással fenyegették magát Konstantinápolyt s nem egy szultán élete esett e felbőszült csapatok áldozatául. Ezért már korábban igyekeztek a szultánok, legalább a legrakonzátlanabbakat eltávolítani a fővárosból, a birodalom ázsiai és európai távol eső tartományai- ban telepítvén meg őket. Így történt, hogy a belgrádi janicsárok már az 1788-ki háború előtt a legvadabbak, a legerőszakoskodóbbak közé tartoztak. A sistovi és jászvársári békekötés után minden elfogulatlan török államférfinak arra a meggyőződésre kellett jutnia, hogy a janicsárok intézménye, nem csak nem képezte többé azon megdönthetetlen védfalat, melyen a múlt századok minden kültámadása eredmény nélkül megtört, hanem hogy épen az ozmán birodalom végromlásának csiráit hordta magában és hogy ezentúl csakis egy európai módon szervezett mahomedán sereg lehet képes a nyugati keresztyén államok hadseregeivel szembeszállani. E meggyőződéstől vezéreltetve Szelim szultán mindenek előtt egy rendes, a hadtudomány legújabb vívmányainak megfelelőleg begyakorolt hadsereg teremtését tűzte ki feladatául. Csakha-

¹ Gervinus: Geschichte des XIX. Jahrhunderts V. kötet 38. lap.

mar át kellett látnia azonban, hogy e törekvésében a janicsárok kiváltságos testületének részéről a legnagyobb ellenszegülésre fog találni, a mely ellenszegülés megghisíthatná minden igyekezetét. Nem remélhetvén a janicsárokat tervének megnyerhetni, minden áron menekülni óhajtott tőlök.¹ Ha Szelimnek elég bátorsága lett volna oly eszközöket alkalmazni, a melyeneket néhány évtizeddel később utódja, II. Mahmud, használt, kétségkívül sikerült volna megtörnie a janicsárok ellenállását s vagy harmincz évvel előbb életbe léptetni a rendes hadsereg intézményét, a mi által Törökország sorsa más fordulatot vehetett volna. Szelim szultán azonban nem mert oly erélyes eszközökhöz nyúlni. Lassanként és csak részletesen iparkodott szabadulni az alkalmatlan janicsároktól. Erre most jó alkalom kínálkozott a belgrádi pasalik átvételekor a török hatóságok által. A Szerbiában megtelepedett janicsárok, mint már említettük, különben is sok gondot okoztak a portának zsarolásaik és rakonczátlanokodásaik által. A szultán tehát rendeletet adott az ujonnan kinevezett belgrádi vezirnek, Ebu Bekir pasának, ki egyszersmind a váraknak az osztrákoktól való átvételével bízott volt meg, hogy a szerbiai janicsárokat kényszerítse a pasalik elhagyására.² A szultán valószínűleg azt remélette, hogy ha eddigi birtokaiktól és előjogaiktól megfosztja őket, máshol nem fognak menhelyet találni s okvetlenül elpusztulnak. E mellett ez intézkedés egyszersmind alkalmat nyújtott a keresztyén rája bizalmát és jó indulatát megnyerni, minthogy, mint láttuk, a szerbek semmitől sem rettegtek annyira, mint a janicsárok ural-

¹ Zinkseisen: Geschichte des osmanischen Reiches VII. k. 324 és 342. l.

² Vuk Sztefanovics Karadzics: Danicza 1828. 137. l.

mának megújultától. És valóban, alig hogy Bekir pasa a szerb határra, Nisbe, érkezett, a szerb knézek és kmétek nagy számmal jelentek meg előtte, kérve és esdekelve, hogy ne engedje meg a janicsároknak, hogy a pasalikba visszatérhessenek. Bekir pasa, mintegy a hozzá intézett kérelmeknek engedve, megígérte a nép elöljáróinak, hogy a gyűlölt janicsárokat el fogja távolítani hazájokból.¹ Hogy azonban e czélt elérhesse, cselhez kellett folyamodnia, különben oly ellenszegülést támasztott volna maga ellen, a mely könnyen életébe kerülhetett volna. Az osztrák csapatok nem az egész Szerbiát szállották volt meg a háború folyama alatt. Főntebb volt alkalmunk említeni, hogy néhány vár és kerület, különösen a déli tájakon, a törökök birtokában maradt. Itt vonták meg magokat a szpahik és janicsárok, kik Szerbia többi részeiből kiszorítottak. A félenkebb és békésebb szpahik nem is merték jelenlegi lakásaikat elhagyni, a janicsárok ellenben mindjárt az ellenségeskedések megszűntével s kivált a békekötés után, még mielőtt az átvételre kiszemelt török biztosok megjelentek volna, visszatértek a pasalikba s elfoglalták elhagyott birtokaikat. Nem lett volna tehát tanácsos, a már ismét megszilárdult janicsárokat egyszerűen kiutasítani. Egyedül az elrettenés hathatott reájok és Bekir pasa éppen ezen eszközhöz nyúlt.

A háború előtt bizonyos Ahmet volt a janicsárok feje. E bátor, sőt vakmerő, de kegyetlen s vágyaiban határt s akadályt nem ismerő aga, a kit merészségeért közönségesen Deli-Ahmetnek neveztek, már 1788 előtt

¹ Gyurics: Szerb történet Karagyorgye idejében. A belgr. t. t. Évkönyvében IV. k. 101—102. l.

nagy tekintélyre vergődött s rettegésben tartott kereszttyént és mahomedánt. Önkénykedése minden képzetet túlhaladott. Egy ízben megölette a mahomedán Ali-Zajmovics Mehmed béget, és vele együtt még tizennégy más szpahit a nélkül, hogy e tetteért akár a vezir, akár a többi szpahik feleletre merték volna vonni őt. Deli-Ahmet különben mindenütt nagyszámú jól fizetett és így hűséges zsoldos kíséretében jelent meg, kik biztosíták számára a büntelenséget. A háború kitörtkor a porta nem gondolhatott többé a hatalmas aga megfenyítésére, sőt örömmel fogadta őt, midőn szolgálatait a szultánnak felajánlá. Deli-Ahmet két lófarkú pasává neveztetett ki s reá bízott Tyuprija védelme, melyet valószínűleg csak Mihajlovics önkénteseinek közeledtére hagyott el. Bekir pasa csakhamar belátta, hogy ha sikerülne e rettegett főnököt hatalmába keríteni és ártalmatlanná tenni, könnyen elbánhatna a janicsárokkal, a kik megfosztatván fejöktől, nem lennének többé képesek tervszerű, erőteljes ellenállásra. E végre maga elibe idézte Nisbe a szomszédos kerületekből mindazon szpahikat, kik Szerbiában falvakat bírtak s ezentúl is a szultán hű szolgálói óhajtottak maradni. Meghívta egyszersmind Deli-Ahmetet is. Ez utóbbi semmi rosszat sem gyanítva, nem késett megjelenni a vezir előtt, régi szokásához képest nagyszámú kísérettel. Bekir pasa látva ezt, nem mert azonnal titkos tervének kiviteléhez fogni, hanem hogy még inkább megnyerje a hatalmas aga bizalmát, a legszívesebben fogadta őt. Deli-Ahmet már most teljes biztosságban érezvén magát, költséges kíséretének nagy részét elbocsátotta. Bekir erre magához hivatá Deli-Ahmetet, s midőn ez utóbbi a lépcsőn felment, az ott elrejtett szolgák lelőtték őt, fejét utóbb, az

akkori szokás szerint, levágván.¹ A pasa most már az összegyűlt szpahik és knézek előtt felolvasta a szultáni fermant, mely bűnbocsánatot hirdetett a békekötés értelmében mindazon keresztyén alattvalóknak, kik a háborúban a török seregek ellen harczoltak s egyszersmind szigorúan megtiltotta a janicsároknak a belgrádi pasalikba visszatérni és ott megtelepedni. Megkönnyebbült szívvel tértek vissza a knézek kerületeikbe és a szpahik, kik nem kevésbé rettegték a janicsárokat mint a keresztyén rája, birtokaikba. A janicsárok pedig értesülvén a pasa által felolvasott ferman tartalmáról és főnökük meggyilkoltatásáról, megfélemlettek s részint Boszniában, részint Albániában kerestek menedéket ottani társaiknál; némelyek meg nem költöztek el ugyan, de megvonván magokat, a legbékésebb és szerényebb magaviselet által iparkodtak jelenlétüket eltitkolni.²

Bekir pasa bevégezvén feladatát Nisben, tovább folytatta útját a Morava völgyében, s miután átvette a várat az osztrák parancsnokoktól, Belgrádon telepedett meg, mint a pasalikot kormányzó vezirek székhelyén. Az új vezir híven igyekezett teljesíteni a béke föltételeit és mindent elkövetett, hogy a megállapított bűnbocsánat értelmében a szerbeknek bántódásuk ne legyen. Kormányzóságának ideje alatt nem is volt a keresztyén rájának különös panasza oka.³

Csak lassan szervezkedtek a törökök a visszanyert tartományban, s elmúlt egy év, mielőtt újlag berendez-

¹ Karadzics: Danicza 1828. 137. l. — Gyurics: Szerb történet stb. 102. l.

² U. o. 102. l. — Karadzics: Danicza 1828. 138. l.

³ Gyurics: Szerb történet stb. 102. l. — Karadzics: Danicza 1828. 138. l.

tettek a mahomedán hatóságok. Nem volt akkor Szerbiában se egy kádi, se egy muszelim. A míg ez utóbbiak ismét elfoglalták állomásaikat, a nép önmagát kormányozá a knézek és kmétek által. És e részben Bekir pasa nem is gördített akadályokat a szerbek útjába, sőt megengedte, hogy olyanok is választassanak knézekül, kik a háború alatt a szerb önkéntesek sorában harcoltak. Így lett Nenádovics Aleksza ismét knézzé a váljevói nahiában, Grbovics Miklós a Kolubara túlsó partján s mások más vidékeken. Midőn aztán végre kádik és muszelimek neveztettek ki a városokba, a kettős, tudniillik a mahomedán és keresztyén igazságszolgáltatás és közigazgatás szépen megfért egymás mellett. Azok, kik a szerbek közül az utolsó három év alatt többször megfordultak az osztrák határőrvidéken, s ott hosszasan időztek is — mint például Nenádovics Aleksza — most hazájukban igyekeztek érvényesíteni azt, a mit a határőrvidéki községekben, azok szervezetét s a közigazgatást illetőleg, előnyöst és hasznavehetőt láttak és tanultak. És ha a viszonyok különbsége miatt, nem is lehetett a túlparti intézményeket egész terjedelmökben meghonosítani a belgrádi pasalik kerületeiben, de mégis azoknak befolyása alatt, mindenütt nagyobb rendet s a régi szokásjog helyesebb alkalmazását látjuk életbe lépni. Nenádovics itt is jó példával ment elő s rövid idő múlva nem csak saját kerületében helyreállította a háború kitörése előtt gyakorolt tekintélyét, hanem még a szomszéd kerületek bizalmát is annyira megnyerte, hogy azok olykor őt kérték fel knézet jelölni ki számokra.¹

Törökországban már akkor is gyorsan váltakoztak a különböző tartományok kormányzói, s így Bekir pasát is

¹ Nenádovics: Memoári 28. l.

két év múlva ¹ Sasin pasa váltotta fel. Ez utóbbi barátja volt a janicsároknak s ezért eltűrte, hogy azok lassanként visszaszállingózzanak a tartományba, a szultán határozott rendeletének ellenére s a keresztyén rája nem csekély rémületére. Az 1793-ik november elején, midőn a knézek elhozták a porezt Belgrádra, megkisérték könyörgéseikkel a vezírt rábírni, hogy akadályozná meg a janicsárok betolakodását a pasalikba. Sasin pasa azonban azt válaszolá, hogy a szultán megkegyelmezett a janicsároknak, visszaadván nekik régi előjogaikat, s ezért ő is azt tanácsolja a knézeknek, hogy menjenek békével haza, intsék a népet engedelmességre s teljesítsék az agák akarátát. Belgrád ostroma következtében sok javítás vált szükségessé a vár kaszárnyaín s egyéb középületeken. Ez építkezéseket bizonyos Hadzsi-Musztafa vezette. Nenádovics Aleksza, ki nagy mennyiségű építkezési anyagot fuvarozott volt a várba, szoros viszonyban állott az említett Hadzsi-Musztafával, s ismervén szelid, igazságos jellemét, elpanaszolta a nép baját s a veszedelmet, mely a pasától nyert felelet következtében az összes ráját fenyegette. Hadzsi-Musztafa azt a tanácsot adta Alekszának, hogy készíttessen folyamodást a szultánhoz, elmondván abban mindazt, a mit Sasin pasa a nép nagy kárára a janicsárok érdekében tesz, s irassa azt alá minél több knézzel és kméttel, igérván, hogy ő majd eljuttatja e folyamodást Konstantinápolyba. Hadzsi-Musztafa erősen biztatta Alekszát, hogy a válasz nem sokáig fog késni, s ezért fel is szólította ez utóbbit, hogy többi knéztársaival várja be azt Belgrádon. Sasin pasának, ki természetesen semmit sem tudott az ellene szőtt cselszövényről, nem tetszett, hogy a knézek mind csak késtek az elútazással, s ezért meghagyta nekik,

¹ Gyurics: Szerb történet stb. 102. l.

hogy mielőbb széledjenek el kerületeikbe Aleksza azzal igazolta maradását, hogy még nem végezte be számadásait a fuvarozott építkezési anyagot illetőleg Hadzsi-Musztafával, a többiek azonban nem bírván ily jó mentéssel, elrejtőztek, részint a városban, részint a környéken. Szelim szultáu, ki éppen akkor a rendes hadsereg teremtésével foglalkozott, nem örömet látta a janicsárok elhatalmaskodását s így szívesen és gyorsan teljesíté a knézeknek, kétségkívül Hadzsi-Musztafa által is pártolt kérelmét. És valóban pár hétre a folyamodás elküldése után, megérkezett Konstantinápolyból az új ferman, a mely által Hadzsi-Musztafa neveztetett ki a pasalik kormányzójává, Sasin pasa helyébe. Mondják, hogy a tatár¹, ki a fermant hozta, midőn Belgrádra belovagolt, folyvást hangosan így kiáltott: Maazul Sasin pasa, maazul! Haszil Hadzsi-Musztafa pasa haszil! haszil!² Az új pasa kinevezési fermánján kívül ugyanazon időben még egy szultáni hatti-serif is érkezett Belgrádra, mely a rája által teljesítendő adózásra nézve tartalmazott némi intézkedéseket, megszabván azon összegeket, melyeket a keresztyének ezentúl, a különféle adók czímén, fizetendőek voltak. E hatti-serif szerint, mely az 1793-ik év végéről kelt, a házas férfiak vagyis az adófizetők száma egész Szerbiában 20,000-ben, a porez összege pedig fejenként húsz piaszterben állapítottatott meg. A knézek e reájok nézve nevezetes okíratot, a Belgrádon székelő görög nem-egyesült metropolitának, Metódnak, mint a szerb egyház fejének, adták át megőrzés végett.³

¹ Tatároknak nevezik Törökországban a posta-futárokat.

² Körülbelül az az értelme, hogy Sasin pasa letétetett s helyette Hadzsi Musztafa lett pasává. Nenádovics: Memoári 14—16. jl.

³ Nenádovics: Memoári 35. l.

Hadzsi-Musztafa pasa, ki az 1794-ik év elején lépett új hivatalába, még nagyobb ellensége volt a janicsároknak, mint Bekir pasa. Alig hogy kissé megszilárdult új állásában, azonnal hozzá fogott, a Sasin pasa alatt ismét némi hatalomra vergődött janicsárok megfékezéséhez. Ez utóbbiak között bizonyos Kara-Izmail bírt akkortájt a legnagyobb tekintélylyel, a ki minden áron janicsár-agává óhajtott volna lenni a belgrádi pasalikban. Musztafa követve Bekir példáját és a török birodalomban akkor általánosan uralkodó szokást, erőszakot alkalmazott s orozva meggyilkoltatá Kara-Izmailt. A néhány hónap előtt a tartományba betolakodott janicsárok rémülve hagyták el azt ismét, de boszút forralva úgy Musztafa pasa, mint a szerbek ellen. A kiköltözködő janicsárok Viddinben kerestek menedéket, a hova gyültek nem sokára azon társaik közül is sokan, kik pár év előtt Boszniába és Albániába széledtek el, s azóta ott is maradtak. Paszvan-oglu, Viddin ura, ki már ekkor kitüzte volt a lázadás zászlaját a szultán ellen, szívesen fogadta e menekülteket, segélyökkel reménylven Szerbiát is meghódíthatni.¹ A míg Viddinben ily vésteljes tervek voltak készülóban a belgrádi pasalik ellen, az alatt a szelid lelkületű, igazságszerető Hadzsi-Musztafa pasa kineveztetésével egy szebb kor virradt fel a sokat zaklatott tartományra. A knézek ismervén őt, örömmel siettek üdvözlétére, s általa a legszívélyesebben fogadtatván, azon biztatással bocsáttattak el, hogy örködjének a népfelett, akadályozzanak meg minden zsarolást, különben pedig forduljanak mindenkor bizalommal hozzá s benne védőre fognak találni. És ez nem volt pusztaszólásforma, Musztafa pasa meg is tartotta, a mit ígért. A tartomány kormányzatát teljesen a knézekre bízta, a

¹ U. o. 16. l. — Gyurics: Szerb történet stb. 102. l.

kiket mindenkor a legszivesebb bánásmódban részesített. Midőn a knézek előtte megjelentek, csak rövid ideig hagyta őket állani, hogy így a török szokásnak eleget tegyen, aztán leültette őket, kávékat adott nekik s a legnagyobbán beszélgetett velök, meghallgatván panaszait és segítve, a hol csak lehetett. ¹ Nagy gondja volt arra is, hogy a török hatóságok ne zsarolják a népet s tiszteletben tartsák annak előljáróit. A váljevói muszelim, bizonyos Haszan-aga Szrebrniczából (Boszniaából), nem tudván a dolgok ez új rendjéhez alkalmazkodni, a megszokott módon kezdte zsarolni a keresztyéneket. Nenádovics Aleksza, azon kerület knéze, nem tűrte ezt s e felett összeveszett a muszelimmal. Ez utóbbi megboszulandó magát Alekszán, megvesztegetett négy törököt, hogy öljék meg a knézt. Midőn egy ízben Aleksza szolgájával Váljevóba jött, a négy orgyilkos egy erdő szélén lesből puskalövésekkel meg is támadta őket. Alekszát elhibázták, de szolgája halva maradt ott. Hadzsi-Musztafa pasa megtudván, hogy e merénylet Haszan agától származott, azonnal kiküldte egyik hivatalnokát Váljevóba, hogy kísérné a bűnöst Belgrádra. Megijedt erre Haszan aga s Aleksza nagylelkűségéhez folyamodott, a ki aztán titokban segédkezet is nyújtott neki, hogy Boszniába menekülhessen a bizonyos büntetés elől. ² Ily tények csak növelték Musztafa pasa népszerűségét, a ki különben nem csak igazságos volt a keresztyének iránt, hanem még anyagi és szellemi szükségleteikről is gondoskodott. Szabad kereskedést engedett az egész tartományban s a szegény rája akadály nélkül adhatta el terményeit s vásárolhatott be ott, a hol

¹ Karadzics: Danicza 1828. 138—139. l. — Nenádovics: Memoári 17.

² Nenádovics: Memoári 42 és 44. l.

legelőnyösebbnek vélte. Nem ellenezte a templomok és kolostorok építését és kijavítását sem; csak minden új építkezés előtt 500 piasztert kellett fizetni az engedélyért. Kormányzása alatt épült Krivaja kolostor a szabácsi nahiában, talán az egyetlen századok óta. Hadzsi-Musztafa birta is teljes mértékben a szerbek bizalmát és ragaszkodását s a hálás nép szrbszka majka (szerb anya) névvel tisztelte meg őt. Nem sokára a Viddin felől fenyegető veszély még szorosabbra fűzte a jó viszonyt, mely a vezir s a keresztyén rája között létezett.¹

Az ozman birodalom bel- és külerejének hanyatlásával, a központi kormányzat tehetetlenségének napról napra való növekedtével, a kötelékek, melyek a fővárostól távolabb eső tartományok kormányzóit még a portához csatolták, mindinkább meglazultak. A kormány, a hadsereg harcziasszellemének elenyészte és a kincstár folytonos üressége következtében, nem birt többé semmi eszközzel, hogy fenntartását kellően gyakorolhatta volna a nagy kiterjedésű birodalom távolabb részeiben. Minden vezir korlátlan úr volt saját vilajetjében s majdnem tetszésétől függött a portának engedelmeskedni vagy a hűséget megtagadni. Tágas tér nyílt ily körülmények között az egyéni nagyravágyás előtt, s hogy a török birodalom, a hatalmas kormányzók önállóságra célzó törekvései mellett, már akkor nem bomlott fel több kisebb független államra, azt talán egyedül azon körülménynek lehet tulajdonítani, hogy az ilyen nagyratörő vezirek vagy pasák a porta irányában ugyan lázadók, de egyszersmind jó mahomedánok is voltak. E hatalmas oligarchák, hogy úgy fejezzük ki magunkat, tartományaikban iparkodtak ugyan a porta

¹ U. o. 18. l. — Karadzics: Danicza 1828. 139. l.

fennhatóságát tényleg megsemmisíteni és saját uralmokat nem csak megszilárdítani, hanem még a szomszéd tartományokra is kiterjeszteni; elvben azonban óvakodtak a birodalom egységét megtámadni, mintegy öntudatlanul érezvén, hogy a birodalomtól elszakadhatnak ugyan, de aztán nem lesznek képesek aránylag mindig csak csekély terjedelmű birtokaikat a szomszédos keresztyén államok támadásai ellen megvédeni. A legmerészebbek titkos vágyai a szultánok trónjáig terjedtek, de mindég csak azon feltétel alatt, hogy azon mahomedán birodalom uraivá lehessenek, mely felett eddig Ozmán utódai uralkodtak. Noha tehát az ily lázadó vezírek, névleg mindenkor elismerték a szultán fennhatóságát, sőt rendesen a szultán nevében mint a «szultán hű rabszolgái» ragadtak fegyvert annak «gonosz tanácsadói» ellen, e függetlenségi törekvések mindamellet nagy veszélylyel fenyegették a birodalmat. Mert ha sikerül vala a nagyravágyó kormányzóknak, ha nem is névleg, de tetteleg önálló államcskákat alkotni, a birodalom egysége és ellenállási képessége végkép lerontatván, csakhamar bekövetkezett volna a teljes szétmállás is. Érezték ezt Konstantinápolyban s ezért részint fegyverrel, részint ármánnyal s látszólag nagylelkű engedelkenységgel igyekeztek a török államférfiak, az oly annyira alkalmatlan lázadókat ártalmatlanná tenni. A porta törekvései azonban e részben nagy nehézségekbe ütköztek, mert a mint egy nagyravágyó pasa kitűzte a lázadás zászlaját, azonnal ezrével özönlöttek hozzá a harczedzett martalóczok. Mióta meg-lazult a fegyelem a török hadseregben, a háborúk befejezte után elbocsátott csapatok nem tértek vissza tüzhe-lyeikhez, hanem kisebb-nagyobb csoportokká alakulván, rabolva kalandozták be a tartományokat, vagy pedig

valamely hatalmas pasa zsoldjába szegődtek, ki a porta ellen felkelési terveket forralt. Különösen a XVIII-ik század utolsó tizedében, az osztrák-orosz-török háború után, oly nagy mértékben elszaporodtak e martalócz csapatok, főkép Bulgáriában és Rumeliában, hogy végre egész hadseregeket képeztek, melyek nem egyszer győzelmes harczokat vívtak a szultán által ellenök küldött pasákkal s olykor Drinápolyt, sőt még Konstantinápoly külvárosait is fenyegették. Majd ismét széteszlottak s kisebb, néhány száz főt számláló csapatokban jártak be mindazon tájakat, a hol gazdag zsákmányra véltek szert tehetni, megtámadván s feldúlván még nagyobb városokat is. Többszörre török és albán elbocsátott katonákból állottak e martalócz csapatok, melyek közönségesen krdzsal név alatt lettek ismeretessékké (talán Krdzse vagy Kirza várostól nyervén ez elnevezést), de felvettek soraik közé más nyelvű és vallású kalandorokat is. Minden csapatnak külön főnöke volt. A sok közül itt csak egy ily krdzsal főnököt említünk meg, Gusancz Alit, ki, mint nem sokára látni fogjuk, nem jelentéktelen szerepet játszott Szerbia történetében. A krdzsálok nagy száma és készségök minden ügynek szolgálni zsoldért és zsákmány fejében, igen megkönnyíté a hatalmassá lett pasák lázadását a központi kormány ellen.¹ Két ily nagyravágyó nevétől viszhangzott ez időben az egész birodalom. Az egyik janinai Ali pasa, a másik a viddini Paszvan-oglu. Amannak csalekvési köre távol esett Szerbiától s így nem gyakorolhatott közvetlen befolyást az események fejlődésére a belgrádi pasalikban, Paszvan oglu azonban

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VII. k. 222—232. — Karadzics: Danicza 1827. 94—96. l.

tényleg beavatkozott a szerb viszonyokba s ezért benünket az ő sorsa érdekel kiválólag.

Ozman Paszvan-oglu egy előkelő, egykor keresztyén, utóbb a mahomedán hitre áttért bosnyák családból származott. Nagyatyja kitűnt mint csapatvezér a háborúkban, mint rablófőnök a békében. Végre azonban ellenségei kézrekerítették őt s ekkor nyársra húzatott. Ennek fia Omár, Ozmán Paszvan-oglu atyja, egy önkéntes csapattal vett részt a porta harczaiban Ausztria ellen a XVIII-ik század első évtizedeiben, s e jó szolgálatai jutalmául Bursza és Kirza falvakat kapta hűbérül Viddin közelében. Itt aztán mind nagyobb hatalomra iparkodott szert tenni, a mi annyira felizgatá a viddini vezir, Melek pasa féltékenységét, hogy egy ízben orgyilkos által kísértette meg tőle szabadulni. A merénylet nem sikerült s Omár napról napra fennhéjázóbban viselte magát s most már a Konstantinápolyból jött parancsnak sem engedelmeskedett, mely szerint Viddint el kellett volna hagynia. Sőt elég merész volt, saját palotájában elsánczolni magát s fegyveresen ellenállni a pasa csapatainak. Végre azonban palotája felgyújtatván, fiával együtt futásban keresett menedéket, de elfogatott és azonnal ki is végeztetett. Fia, Ozmán Paszvan-oglu, megmenekült s egy albán törzsnél vonta meg magát. Itt egy ideig a vad albánok rabló kalandjaiban vett részt, majd pedig az ipeki pasa szolgálataiba állott. Később 1787- és 1788-ban az osztrák-orosz török háború kitörtekor egy szabad csapatot toborzott s részt vett az Oláhországban kifejlődött harcokban. Már ekkor kitűnt vakmerő bátorsága által. Egy ízben Temesvárig, máskor Szebenig nyomult elő csapatával. A háború után a porta megkegyelmezett, sőt 1792-ben atyai birtokai egy részét is visszaadta neki. Paszvan-oglu-t a portától

nyert jutalom nem elégíthette ki. Nagyravágyása sokkal magasabbra tört. Viddint hatalmába keríteni, aztán uralmát a szomszéd tartományokra kiterjeszteni s végre a szultánok trónjára lépni, volt a cél, mely Paszvan-oglu leghőbb vágyainak összeségét képezte. E tervek megvalósításához mindenekelőtt elszánt, megbízható seregre kellett szert tennie. A török birodalom akkori viszonyai között oly vakmerő főnöknek, mint Paszvan-oglu, nem volt ez nehéz feladat. Első felhívására minden oldalról nagy számmal sereglettek táborába a szerte kalandozó krdzsálok, a kiknek hűségére feltétlenül számíthatott, mert szabad zsákmányolást engedett nekik. E csapatok segítségével csakhamar hatalmába kerítette Viddint és környékét s első gondja volt, a várost minden megtámadás és ostrom ellen lehetőleg megerősíteni. Megszilárdítván ekként uralmát Viddinben, a szultánnak fizetett adókat az egész tartományban hivatalnokai által saját kincstárának javára szedette be, s nyíltan kijelenté, hogy mint a szultán hű alattvalója kénytelen a Konstantinápolyban tervezett újítások ellen fegyverrel kezében fellépni. Serege ekkor már 80,000 főre szaporodott. E harczedzett csapatokkal aztán bekalandozta Bulgáriát és Rumelit, hatalmába kerítette Nikápolyt, Sistovot, Nist, Szofiát s benyomúlt több ízben Oláhországba is, pusztítva és rabolva, vas kézzel igyekezett az elfoglalt helységeket és vidékeket saját fennhatóságának alávetni. E foglalások nem voltak ugyan állandóak, s úgy a törököknek mint az oláhoknak több ízben sikerült az elvesztett városokat visszafoglalni s Paszvan-oglu krdzsáit szétverni; ez azonban nem akadályozta a hatalmas lázadót, hogy csakhamar ismét nagyobb erővel ne jelenjen meg a küzdte-

ren.¹ E közben, mint láttuk, a szerbiai janicsárok, kik a belgrádi pasalikot elhagyni kényszerültek, Paszvan-ogluhoz menekültek, s nála a legszivesebb fogadtatásra találtak. Paszvan-oglu felvétette magát a janicsárok ordujába, hogy így annál inkább magához fűzze őket. A menekültek híven szolgálták Paszvan-oglut harcaiban, de azért nem feledkeztek meg szerbiai birtokaikról s a kényelmes életéről sem, melyet elüzetésük következtében elvesztettek. Tekintetük folyvást Szerbia felé volt irányozva s biztatásaik és nógatásaik által sikerült is Paszvan-oglut rávenniök, hogy fordítsa fegyvereit a belgrádi pasalik ellen, melyet az ő segítségével könnyen hatalmába keríthet. Ugy látszik, hogy az 1795-ik évben indítá meg Paszvan-oglu első hadjáratát Szerbia ellen.²

Hadzsi-Musztafa pasa, kinek nem volt oka a keresztényen rájától tartani, csak csekély számú zsoldos csapatokkal vette körül magát. Most tehát, Paszvan-oglu támadási szándékának hírére, gyorsan sereget kellett gyűjtenie. Krdzsai-csapatok ajánlkoztak is a pasa szolgálatába lépni, de természetesen csak nagy fizetés mellett. Musztafának azonban, nem zsarolván a népet, pénztára üres volt, s így nem maradt egyéb teendője, mint felemelni a porezt. A nép csak nehezen bírta fizetni a megszorodott adót, ezért a knézek összejöttek a különböző nahiákból s elhatározták, hogy Belgrádra mennek, előkérlik a metropolitától az 1793-iki hatti-serifet, a melyben az adó mennyisége egyszer-mindenkorra meg volt állapítva, s felmutatván azt a vezirnek, igyekezni fognak őt rábírni, hogy ahhoz

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VII. k. 230—234. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 99—100. l.

² Nenádovics: Memoári 46. l.

képest vesse ki az adót ezentúl is. Musztafa pasa szokása szerint szívesen fogadta a knézeket, leültette őket s hosszasan beszélgetett velök, de azok ez alkalommal nem mertek szólni a hatti-serifről, s miután a pasa sem kérdezte tőlök jövetelök okát, a nélkül, hogy valamit végeztek volna, ismét eltávoztak. Ezután Metódot, a metropolitát keresték fel, elmondván, hogy mi járatban vannak s kérvén, hogy adná át nekik az általa őrzött hatti-serifet, hogy azt a pasának megmutathassák s így az adó leszállítására bírhasák. Az örmény eredetű Metód, ki, valamint akkori időben a püspökök nagy része, inkább a törökökhöz, mint saját híveihez szíttott, másnapra biztatta a knézeket, a közben pedig sietett a vezirt a knézek szándékáról értesíteni. Másnap a knézek ismét megjelentek a metropolitánál, ki azzal a tanácscsal bocsátotta el őket, hogy menjenek még egyszer Musztafa pasához, igérvén, hogy ha onnét visszatérnek, kiadja nekik a kívánt hatti-serifet. A knézek tehát ismét a pasa palotájában gyűltek össze. Most azonban sokáig kellett várakozniok, s midőn végre bebocsáttattak s a szokásos üdvözlést, tudniillik a pasa ruhaszegélyének megcsókolását teljesítették, sorba állottak a vezir előtt, várva, hogy ez utóbbi megszólítsa őket. Musztafa pasa azonban két egész óráig hallgatagon ült divánján, a legnagyobb nyugalommal szíván nargilejét s egyszer sem tekintve a knézekre. A hosszas állásban kifáradt knézek már türelmetlenkedni kezdtek, nem győzvéen eléggé csodálkozni a különben oly jó indulatú és barátságos pasa megváltozott magaviseletén, midőn Musztafa egyszerre csak hozzájuk fordulva így szólott: «No, knézek, hát miért nem mondjátok, hogy mit kívántok tőlem?» Nenádovics Aleksza beszélni akart, a pasa azonban közbeavágván, így folytatá: «tudom jól, hogy miért

jöttetek. Azt óhajtjátok, hogy ne szedessek több adót, mint a mennyi a hatti-serifben meg van határozva. Én is ezt óhajtom. Hiszen jól tudjátok, hogy én a szultán parancsa szerint, csak azért szedek tőletek adót, hogy beneteket minden bajtól megvédhesselek s hogy csak azért tartok fegyveres csapatokat, hogy a janicsároktól megtalmazhassalak. Ezért kellett most is seregeim számát növelni. Ha azonban ti másként akarjátok, én nem bánom, nekem nem nagy fáradságomba kerül a viddini vezirrel, Paszvan-ogluval, megbékélni, s ez esetben majd visszavonulok a várba, seregem nagy részét elbocsátom s egy aszperrel ¹ sem fogok tőletek több adót követelni, mint a mennyit a hatti-serif rendel; hanem aztán ne csodálkozzatok, ha visszatérnek a janicsár agák, magatok akartátok így.» A pasa szavai mély benyomást gyakoroltak a knézekre. Belátták, hogy Musztafának igaza van; már pedig a szerbek bármit inkább hajlandók voltak eltűrni, csak nem a janicsárok garázdálkodásának megújulását. Más részről azonban tudták azt is, hogy a nép valóban nem képes több adót fizetni és ezért csak azt kérték a pasától, engedné meg, hogy még egyszer tanácskozhassanak egymás között; a mire a pasa szívesen rá is állott. A knézek még az nap este összegyűltek Aleksza szállásán s elkezdtek tanácskozni, hogy mitevők legyenek most, mert abban mindnyájan egyetértettek, hogy a janicsárok visszatértét minden áron meg kellene akadályozni, meg lévén győződve, hogy az agáknak majd még sokkal többet kell fizetniök, mint a mennyit a vezir követel tőlök. Végre Nenádovics Aleksza azzal a javaslattal állott elő, hogy jelentsék ki Musztafa pasának, hogy több adót ugyan nem képesek adni, de készek sereget gyűjteni saját költ-

¹ Igen kicsiny török pénz.

ségökön a nép között, melynek segítségével a vezir visszaverheti a viddiniek támadását; ígervén, hogy ha ez sikerül, ismét elszélednek falvaikba. E javaslatot az egész gyülekezet egyhangúlag s lelkesedéssel elfogadta. Másnap aztán ismét valamennyien megjelentek a vezir előtt s Aleksza előadta a tegnapi tanácskozás eredményét. Musztafa nagy örömmel fogadta a knézek elhatározását. «Nos, knézek, akarjátok-e ezt mindnyájan?» kérdezte aztán tőlök. «Akarjuk, feleltek azok egyhangúlag, éjjel-nappal szolgálatodra állunk s ígérjük, hogy mihelyt parancsolod s a hová csak rendeled, annyi fegyveres népet fogunk segítségedre vezetni, a mennyit itt veled együtt megállapítunk.» Földeült Musztafa arca ez ünnepélyes ígélet hallatára s visszanyerte előbbi barátságos modorát is. Leültette a knézeket s kávékat adott, miként az előbbi időkben szokása volt. Azután pedig egy irlakot hívatott elő, a ki a knézek bemondása szerint feljegyezte, hogy minden náhia hány embert képes állítani. Így a váljevói 1800, a belgrádi 750, a többiek kiterjedésök s a lakosság számához képest több-kevesebb harczost vállalkoztak a pasa segítségére küldeni. Miután még Musztafa pasa figyelmeztette a knézeket, hogy embereik jól felfegyverkezve és minden szükséglettel felszerelve jelenjenek meg, fejvesztés terhe alatt felelősekké tévén őket, ha elmaradnának, a legbarátságosabban vált meg tőlök. A knézek halálkodások között vettek búcsút a vezirtől, örülve, hogy Musztafa pasa nem fordítá el tőlök régi jóindulatát, mint ezt egy perczig hitték volt ¹.

A knézek távozta után Musztafa az egész tartományban kihirdetteté, hogy minden szerb férfi készítse

¹ Nenádovics: Memoári 35—39. l.

elő fegyvereit, a kinek pedig nem volna, az inkább adjon el egy tehenet s annak az árán vegyen puskát, pisztolyokat és handzsárt, a vonakodók ötven botütéssel talpukra fenýítettvén meg. A knézek pedig haza érkezvén, azonnal elrendelték, hogy annyi legény, a mennyit a pasának ígértek, minden kerületben készen legyen az első felsólításra táborba szállani.¹

Ez alatt a Viddin felól közelgő sereg átlépte a belgrádi pasalik határát, s két részre oszolva, Pozsarevác és Tyuprija felé nyomúlt előre. Az utóbbi csapat bizonyos Toszun-aga vezérlete alatt állott, s csakhamar hatalmába is kerítette Tyupriát. A másik csapat ellen Musztafa saját zsoldosait, s a keleti kerületekból gyűjtött szerb segédhadat küldé. A törököket Musztafa pasa fia, Dervis bég és Balota aga vezérelték, a szerbek főparancsnoka pedig a bátor és elszánt Arambasics Sztanko, egy híressé vált hajdú fia volt. A szerbek között harczolt akkor Karagyorgye is. A Viddin felól közelgő sereg már elfoglalta Kladovót, s Porecset és Pozsarevácot is fenyegette. Több apró csatározás után nagyobb ütközetre került a dolog Pozsarevác körül.² A viddiniek győztek, s most gyorsan előre nyomulván, egész Belgrádig hatoltak s a várost is hatalmukba ejtették. Musztafa a várba vonúlt vissza és ott elzárkozott. Ezalatt Nenádovics Aleksza, Bircsanin és Grbovics knéz társaival, tetemes sereget gyűjtött a nyugoti kerületekben, s már a Belgrádtól néhány órányira, nem messze a Szávától, fekvő Grabovac kolostornál táborozott, midőn híret vette, hogy a viddiniek elfoglalták Belgrád városát. Nem lehetvén az ellen-

¹ U. o. 39—40. l.

² Gyúris: Szerb történet stb. 102—103. l. — Nenádovics: Memoári 40. l.

ség miatt szárazon közeledni Belgrádhoz, Aleksza és a többi knézek csapataikat csolnakokon szállították a Száván éjnek idején a vár alá, a hová Musztafa pasa azonnal be is bocsátotta őket. Rövid pihenés után a várba bejutott szerbek, s a már ott lévő szpahik és krdzsálok a kapuk mellett foglaltak állást, s azokat ugyanazon pillanatban feltárván, oly erővel rohantak több oldalról az ellenségre, hogy az kénytelen volt a várost elhagyni és visszavonulni. Bircsanin egy csapattal üldözésekre indult s valószínűleg egyesülve Arambasicsnak ezalatt ismét szervezkedett embereivel, Szendrőig üzte a megfutottakat, a hol ezek a várban véltek menedéket találhatni; de nem sokáig volt itt sem maradások. A szerbek körülvették a várat, s midőn Musztafa pasa ágyúkat is küldött segítségökre, az ellenséges csapatokat a vár elhagyására kényszeríték, egész Viddinig üldözték azokat. Ezalatt Péter és Jakovljevics knézek szerb csapataikkal megtámadták Tyupriát, s heves harcok után legyőzván a florentini Toszun-agát,¹ kiűzték őt a tartományból. A győzelmes csapatok százanként küldték az ellenség közül elesettek fejeit Belgrádra, hol azok a pasa lakása előtt karókra tűzve, hirdették a kivívott diadalt. A míg az egyesült török és szerb seregeknek sikerült ekként a viddiniek támadását visszaverni, s a janicsárok esetleges győzelméből következhető veszélyt a tartományról elhárítani, Nenádovics Aleksza Belgrád őrzése végett a várban maradt embereivel. Musztafa pasa igyekezett jól tartani a szerb őrseget, bort, pálinkát osztogattatván, s gondoskodván kellő elszállásolásra is. Két-három hónap át tartották a szerbek Belgrád várát megszállva,

¹ Pantelics Gaja elbeszélései. A belgrádi t. t. Évkönyvében II. k. 242. l.

azonban inkább ellenségeikül mint szövetségeseikül viselték magokat. Aleksza fia, Máté, említi emlékirataiban, hogy a vár olyan volt, mint egy prédának átadott hely; a szerbek, a hol csak egy darab vasat vagy szöveget találtak, mind leszaggatták, még az ablakokról is, és haza küldték falvaikba. Musztafa pasának nem tetszett ugyan e gazdálkodás, de mégis szó nélkül tűrte, nem akarván viszályt kezdeni szövetségeseivel. Végre, midőn az üldözésre küldött csapatok is visszatértek Viddin felől, a szerbek békésen elszéledtek kerületeikbe.¹

A Paszvan-oglu ellen folytatott harczok, a mellett hogy megakadályozták a gyűlölt janicsárok megtelepedését Szerbiában, nagy mértékben előmozdították a nemzeti öntudat megszilárdulását a szerbek között. Fegyverrel kezökben, ismét futni láttak magok előtt török csapatokat. Hogy most nem csak saját jólétökért, hanem a pasa érdekeiért is harczoltak, a pasa zsoldosaival együtt, nem csökkenté a jótékony hatást, melyet a hadjárat előidézett. Elnyomott népeknél minden alkalom, mely a fegyver használatát lehetővé teszi, ha mindjárt az elnyomók javára történik is az, közelébb hozza a felszabadulás óráját. Musztafa pasa küzdelme Paszvan-ogluval, nem hagyta kialudni a szerbekben a még fejletlen, de itt-ott már észrevehetőleg nyilvánuló önbizalmat, melyet az osztrák-török háború teremtett volt. E körülmény nagy fontosságú volt Szerbia jövőjére. A keresztyén rája még mindig uraiúl tekinté ugyan a törököket, de oly urakúl, kikről tapasztalásból tudta, hogy nem meggyőzhetetlenek.

Paszvan-oglu csapatai és a szövetkezett janicsárok

¹ Nenádovics: Memoári 40—42. l. — Karadzics: Danicza 1828. 139. l.

elűzése után, minden ismét visszatért a régi állapotba, s a szerbek Musztafa jóindulatú, szelid kormányzata alatt, rövid ideig még élvezhették a béke és az aránylagos személy- és vagyonbiztosság jótéteményeit. E közben azonban Szelim szultán is megsokallta Paszvan-oglu garázdálkodását. Már előbb folytak volt alkudozások a porta és a hatalmas lázadó között, de nem vezettek eredményre. A porta három lófarkú pasává és főadószedővé igérte Paszvan-oglut kinevezni, ha meghódol, a mivel ez eleinte megelégedni látszott. Csakhamar kiderült azonban, hogy egyik fél sem volt őszinte ígéreteiben, s így az ellenségeskedések újra megkezdődtek. Az 1798-ik év tavaszán a szultán oly nagy sereget indított Viddin felé, hogy sokan azt hitték, hogy a porta tulajdonképen Ausztriát vagy Oroszországot szándékozik megtámadni, a lázadó megfenyítését csak ürügyül használván titkos tervei elpalástolására. A kapudan-pasa, Husszein, vezérlete alatt álló seregnek azonban nem volt más rendeltetése, mint Paszvan-oglut megsemmisíteni. Husszein már április közepén körülzárolta 120,000 főnyi seregével Viddint, a hová Paszvan-oglu 12,000 embert számláló őrségével vonúlt, lehetőleg jó védelmi karba helyezvén a várat néhány lengyel mérnök segítségével. A kapudan-pasa azonnal erélyesen megkezdé az ostromot, de hónapokon át minden eredmény nélkül. A nyár vége felé sikerült Paszvan-oglunak az ostromlók általános támadását is nagy veszteséggel visszaverni. Ez után az ostrom körülzárolássá változott. Betegségek azonban és szökések annyira megapasztották Husszein seregét, hogy végre is visszavonulásra kellett gondolnia. Nem valószínűtlen, hogy Paszvan-oglu vesztegetési kísérletei sem maradtak hatás nélkül, s oly egyenetlenséget támasztottak az

ostromló sereg vezérei között, hogy a kapudan-pasa végre is kénytelen volt Viddin bevételéről lemondani. Paszvan-oglu jól ismervén ellenségeinek szomorú helyzetét, kiment az elvonuló sereg után s majdnem az egész podgyászt hatalmába kerítette. Husszein is csak nagy bajjal menekült el Ruscsukba. A porta, melynek figyelmét most az egyiptomi bonyodalmak vették különösen igénybe, nem volt képes egy második sereget küldeni Paszvan-oglu ellen, ki hatalmának érzetében különben is még fenhéjázóbban kezdte magát viselni, s újra megszállott az elvesztett városok közül néhányat. Ily körülmények között a porta legtanácsosabbnak vélte, ismét alkudozásokra lépni a megtörhetetlen lázadóval s végre 1799-ben ki is nevezte három lófarkú pasává. Ez egyezkedés következtében Paszvan-oglu felhagyott a közvetlen török tartományok háborgatásával s Oláhországot szemelte ki rabló kalandjai színhelyéül. Menekülnie kellett azonban a szerbiai janicsároktól, a kik nem szüntek meg tőle visszahelyezéseket régi birtokaikba követelni. És ezért a portával folytatott alkudozásaiban, megbékélésének egyik feltételéül azt kötötte ki, hogy a janicsárok szabadon visszatérhessenek a belgrádi pasalikba. Bármennyire gyűlölte is Szelim szultán a janicsárokat, kénytelen volt e feltételt elfogadni. Különben is a vakbuzgó nép Konstantinápolyban már zúgolódni kezdett a miatt, hogy igazhívő mahomedánok birtokaiktól megfosztva, a rájának voltak kénytelenek azokat átengedni, s hogy ez utóbbi még fegyverre is szólíttatott amazok ellen, a szultánnak egy helytartója által. A mufti is nyilatkozott, törvénytelennek állítván igazhívő mahomedánok elűzetését birtokaikból. A szultánnak nem lehetett haboznia a konstantinápolyi csöcselék fenyegető ma-

gatartásával szemben, és így végre rendeletet küldött Hadzsi-Musztafa pasának, hogy fogadja be a tartományba a janicsárokat. Musztafa pasa meghajolt a szultán parancsa előtt, a janicsárok pedig visszatértek Szerbiába.¹

A janicsárok ismervén az ellenszenvet, melylyel irántok nem csak a keresztyén rája, de a török lakosság többi része s maga a vezir is viseltetett, nem vélték tanácsosnak, azonnal megkegyelmezésök után, követelőleg lépni fel. Eleinte valóban szerényen és békésen viselték magokat, sőt még régi birtokaikat sem iparkodtak visszaszerezni. Megelégedtek alárendelt állomásokkal a vámnál és a vezir udvartartásában.² Musztafa pasa nem is tűrt meg semmi kihágást s minden előforduló alkalomnál nyíltan kimutatta gyűlöletét és bizalmatlanságát a janicsárok iránt. Az utóbbiak csakhamar meggyőződhettek, hogy a míg Musztafa marad a belgrádi pasalik kormányzója, nem remélhetik régi zsarolásaik újból való kezdését. A görög Rigas kivégeztetése és a szabácsi Bégo Novlynin erélyes megfenyítése, még nagyobb óvatosságra intették a janicsárokat.

A francia forradalom nem maradhatott visszhatás nélkül a görögökre sem. Az ott nyilvánuló szabadságeszmék nem hagyták nyugodni a különben is folyvást csak hazájok függetlenségére gondoló helléneket. Midőn Napoleon egyiptomi hadjáratára készült, s egyszersmind egy nagy keleti birodalom alkotásáról álmodozott, s e terveinek kivitelére a keresztyén rája s különösen a görögök fellázítását is czélba vette, ez utóbbiak megszabadítójakat vélték látni benne. Természetes, hogy ily hangulat

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VII. k. 236—240. l. — Karadzics: Danicza 1828. 140—141. l.

² Nenádovics: Memoári. 44. l.

mellett némely, a szabadságért lelkesülő görögök nem maradhattak a kor rohamos eseményeinek tétlen szemlélői, s elérkezettnek hitték az időt, midőn Görögország klasszikus földje lerázhatja magáról a századok óta reá nehezülő idegen jármot. A lánglelkű Rigas Konstantin volt az első, a ki a görögök álmait egy szabad nagy hazáról tetteleg megvalósítani törekedett. Bukarestben kezdte először terjeszteni eszméit. Oláhország akkor teljesen görög befolyás alatt állott s Rigas fáradhatatlan működésének sikerült is az általa oly lelkesedéssel felkarolt ügynek csakhamar számos hívet szerezni. Innét a mozgalom kiterjedt a török birodalom mindazon tartományaira, a hol görögök laktak, s lassanként mind többen csatlakoztak a titkos társulathoz. Úgy látszik, hogy Rigas Paszvanogluval is összeköttetésben állott, kinek ellenségeskedését a porta ellen saját céljaira óhajtotta kizsákmányolni. Később Bécsbe költözött, s itt az akkori francia követ, Bernadotte által is támogatva, majdnem nyilvánosan üzte a török uralom megsemmisítésére irányzott törekvéseit, a mi által csakhamar az osztrák rendőrség figyelmét is magára vonta. Az 1798-ik év tavaszán Rigas Triesztbe utazott, hogy közelebb legyen az események színhelyéhez, melyek véleménye szerint Napoleon egyiptomi hadjárata folytán bekövetkezendők voltak. Mielőtt Bécset elhagyá, néhány ládát küldött Triesztbe, telve hazafias költeményekkel és egy csomó, Napoleonhoz intézett levéllel. E küldemény barátjához, Korónioszhoz volt címezve. Ez utóbbi szerencsétlenségre nem volt otthon a ládák megérkezésekor, megbízottja pedig, Ikonómos Demeter, az egész dolgot elárulta az osztrák kormányzónak. A hatóság tehát már résen állott, lesve Rigas megérkeztét. Ez utóbbi a helyett, hogy elrejtőzött volna, oly feltűnően

viselte magát, hogy a rendőrségnek nem nagy fáradságába került lakását kipuhatolni s öt több társával együtt elfogni. Triesztból Rigas Bécsbe szállíttatott, miután még hasztalanul kísérle meg életének végét vetni. Az osztrák kormány kezdettől fogva aggodalmas figyelemmel kísérte a francia forradalmi eszmék terjedését, ezenfelül a portával barátságos viszonyban állván, nem helyeselhett oly törekvéseket, melyek amaz eszmék befolyása alatt, egy barátságos szomszéd államban zavarokat czéloztak előidézni. Nem akaráván azonban ez ügyben bíróul fellépni, Rigast és társait átadatta Hadzsi-Musztafa pasának, a belgrádi vezirnek, ki aztán kivégezteté őket, Rigast agyonlövetvén, a többieket pedig a Dunába dobattván.¹ Nem hihető, hogy a szelíd lelkületű Musztafa, kit saját kereszttyén alattvalói atyjok gyanánt tiszteltek, s ki még fegyvert is adott kezökbe igazhitű mahomedánok ellen, csak azért követte el e kegyetlenséget, mert Rigas és társai felkelést terveztek a távol görög tartományokban. Hadzsi-Musztafa kétség kívül bírt tudomással Paszvan-oglu és Rigas összeköttetéséről s midőn ez utóbbit megöleté, valószínűleg csak amaz irányában óhajtotta magát biztosítani, előre látván, és nem helytelenül, hogy minden mozgalom a török birodalom bármely tartományában, mely a porta erejét gyöngíti, csak a viddini lázadó hatalmát és vakmerőségét növelné. Már pedig Musztafának legveszélyesebb ellensége Paszvan-oglu volt. Rigas kivégeztetése egyszersmind a visszatért janicsároknak is intő példaul szolgálhatott, hogy mily kegyetlen tud lenni a különben jóindulatú belgrádi vezir azok iránt, kik Pasz-

¹ Mendelssohn Bartholdy: Geschichte Griechenlands I. k. 72—74. l. — Gervinus: Geschichte des XIX. Jahrhunderts. I. k. 75—76. l.

van-ogluval szövetségben állanak. Úgy látszik, hogy a példa nem is maradt hatás nélkül, mert a janicsárok mindent elkövettek, hogy a pasa bizalmát megnyerhessék. Ez azonban, daczára színlelt szerénységöknek, nem sikerült s Musztafa nem sokára tetteleg bebizonyítá, hogy nem retten vissza a legkérlelhetetlenebb szigortól sem, midőn valamely janicsár erőszakoskodást mer elkövetni.

Midőn néhány évvel előbb, Musztafa erélyes fellépése következtében, a janicsárok kénytelenítették végkép elhagyni Szerbiát, két Boszniából származó janicsár, Bégo Novlyanin és Tyurt-oglu elrejtőztek Szabácsban s mind végig ott maradtak, csendesen megvonva magokat. Most, hogy a janicsárok szabadon visszatérhettek, Novlyanin és társa sem tartották többé szükségesnek rejtőzni, sőt azt hívék, hogy távol Belgrádtól, újra kezdhetik zsarolásaikat a nélkül, hogy Musztafa pasa haragjától kellene tartaniok. Első áldozatukúl a tamnavai kerület knézét, Lazárevics Jankót Szvileuvából szemelték ki. Egy ízben, midőn Lazárevics Szabácsba jött s a Novlyanin és Tyurt-oglu által jogtalanúl követelt adófelemelést megtagadta, ez utóbbiak fényes nappal sajátkezűleg megölték őt. A meggyilkoltnak rokona, Lukács pap, sietve megvitte ez esemény hírért Nenádovics Alekszának, ki szoros barátságban élt volt Lazárevicscsal. Aleksza azonnal levelet íratott fia, Máté, által Hadzsi-Musztafa pasának, a melyben elmondta, miként rejtőzött el Szabácsban a két janicsár-aga s miként ölték meg a tamnavai knézt, azután pedig így folytatá: «ha mi knézek már a városok utczáin sem vagyunk biztosak a gonosztevőktől, ezt az állapotot tovább nem tűrhetjük s azért pasa, gondoskodjál más knézről a váljevói kerület számára, mert én ugyan többé nem teszem be lábamat a városba, s annál kevésbbé akarok

knéz maradni, hanem idehagyom ezt az országot s elbujdosok Ausztriába, hogy legalább életemet megmentsem.» Nem sokára e levél elküldése után a vezirnek egy szolgálja érkezett Brankovinába Alekszához, azon üzenettel, hogy készítsen Palezsben szállást a sereg számára, melyet Musztafa pasa küld Belgrádból Szabács ellen, Lazárevics megboszulására. Aleksza azonnal Palezsbe sietett s csakhamar meg is érkezett egy 800 főnyi krdzsal csapat, két ágyúval, s gyorsan tovább folytatta útját Szabács felé. Ez alatt Bégo Novlyanin és Tyurt-oglu megfélemlítvén a békés törököket, hatalmukba kerítették a várat s társaikkal együtt bezárkoztak. A vezir krdzsaljai azonnal hozzá fogtak az ostromhoz. A gyenge vár nem soká állhatott ellen. Látváu ezt Novlyanin és Tyurt-oglu, egy éjjelen keresztül törték a falat a Száva felé s a nyíláson át elhagyták a várat és csolnakon elmenekültek Boszniába. A vár ezután megadta magát s az elfutott janicsárok társai a krdzsálok kezeibe jutottak. Musztafa pasa parancsára 27, mások szerint 36 török fojtatott meg a szabácsi nagy téren azok közül, kik a janicsárok pártjára állottak. E gyors és erélyes megfenyítés rémülettel töltötte el a janicsárokat s most még inkább igyekeztek a vezirnek kedvében járni, mint azelőtt. De a szabácsi kivégeztetéseket nem bocsátották meg Musztafa pasának, s e pillanattól fogva boszút forraltak ellene.¹

Az 1801. évben Paszvan-oglu ismét fenyegetni kezdé a belgrádi ~~pas~~alikot. Úgy látszik azonban, hogy ez alkalommal Paszvan-oglnak nem volt komoly szándéka Szerbiát megtámadni, hanem valószínűleg csak a belgrádi janicsárok bujtogatására színlelt ellenségeskedést, így

¹ Nenádovics: Memoári 33—34. l. — Karadzsics: Danicza 1828. 141—142. l.

remélvén azok, a Musztafa megrontására szőtt terveik sikerültét. A viddini csapatok közeledtének hírére, Musztafa pasa összegyűjté krdzsalcitait s felszólította ismét a knézeket, hogy jelenjenek meg szintén saját fegyvereikkel. Az ekként alakult török-szerb sereg vezérletét a vezir fiára, Dervis bégre bízta, a ki azzal meg is indult Viddin felé. A janicsárok épen erre számítottak, s már előbb titokban utasították a tartomány különböző részeiben lakó társaikat, hogy egyenként és feltűnés nélkül jöjjenek Belgrádra, a hol aztán saját házaikban elrejtették őket. Musztafa pasával szemben pedig, a legnagyobb készséget színlelték Paszvan-oglu ellen harcolni, sőt midőn Dervis bég seregével kivonult, a belgrádi janicsárok szintén mind vele mentek. Pár órányira azonban a várostól, Borecs falunál, elhagyták a tábort és sietve visszatértek. A városon kívül pedig az úgynevezett batal-dzsami közelében, szénával úgy megrakták lovaikat, hogy a lovagok egészen befödettek s a lovak valóban csak szénát látszottak vinni. A kapuhoz érve az őr kérdésére: kik vagytok? a menet vezetője ártatlan arczczal azt válaszolá: teherszállítók. Alig hogy a kapu kinyílt, ledobták magokról a szénát, fegyvert ragadtak, s a házakban rejtőzködő társaik segélyével, kik most szinte előrohantak, az egész várost hatalmukba kerítették. Musztafa pasa a még körülötte maradt csekély számú őrséggel (majdnem az összes fegyveres erő Dervis béggel eltávozván), a felső várba vonult vissza. A janicsárok nem voltak képesek ostromolni a várat s így Musztafa pasa bizton remélte, hogy addig tarthatja magát, a míg fia visszatér a sereggel, s kiszabadítja őt kellemetlen helyzetéből. Dervis bég, a belgrádi események első hírére, visszafordult seregével s a knézek is különböző oldalról a főváros felé siettek csapataikkal, segítségére a mindnyájok által sze-

retett Musztafa pasának. A janicsárokat most nagy veszély fenyegeté. Ha a mindenfelől közeledő török-szerb csapatok idejében megérkeznek vala, a janicsárok két tűz közé szorulnak s azt már tudták, hogy Musztafa pasa kegyelmére nem számíthatnak. Sikerült azonban a vezir krdzsalcái közül egyet megvesztegetniök, s ez egy földött vízvezetéki csatornát mutatott nekik, a melyen a felső várba lehetett jutni. A janicsárok e csatornán át mászva bejutottak a várba s itt fegyvereiket a pasa lakására szegezvén, Musztafát megadásra kényszeríték. Ekkor aztán Musztafával levelet irattak Dervis bégnek, hogy a szerbeket küldje haza, ő maga pedig török csapatjaival hagyja el azonnal a pasalikot, különben atyját megölik a janicsárok. Dervis bég már Groczkáig érkezett volt, midőn e levelet megkapta, s hogy atyja életét megmentse, engedelmeskedett. Dervis, miután parancsa következtében a szerbek szétoszlottak, seregét Nis felé elyezte. A janicsárok értesülvén, hogy az egész tartományban egyetlen fegyveres csapat sem létezik már, a melytől tarthatnának, nem vélték többé szükségesnek Musztafa pasát kimélni, hanem egy ízben barátságot színelve, hozzá mentek s a védtelent megölték. Ez 1801. deczember 27-ikén történt.¹

Szomorú idők következtek most Szerbiára. A mire régen áhitoztak, azt most teljesen elérték a janicsárok. Uraivá lettek az egész tartománynak s tetszésök szerint zsarolhatták a népet. Sokáig kellett várniok a kedvező alkalomra, ~~most~~ elérkezett az, s az annyi éven át visszafojtott gonosz szenvedélyek annál nagyobb erővel törtek elő. Önkény és kegyetlenség, erőszak és zsarolás váltot-

¹ Nenádovics : Memoári 44—46. l. — Karadzsics : Danicza 1828. 143—144. l. — Peics zimonyi prótalevele Sztratimirovicshez. A belgrádi t. t. kéziratgyűjteményében 363. sz.

ták fel Musztafa pasa szelid kormányzatát. A janicsárok prédául látszotiak tekinteni a pasalikot, s mintha érezték volna, hogy uralmok tartós nem lehet, minden módot jónak találtak, mely ragadozó vágyaik kielégítésére vezetett. Négy janicsár-főnök: Focsics-Mehmed-aga, Kücsük-Ali, Aganli és Molla-Juszuf osztozott meg egymás között a tartomány uralmán, a tizenkét nahiából mindegyikök hármat választván ki magának. E négy főnök közül azonban, egyik sem tekinté magát osztályrésze kormányzójául, hanem valóságos tulajdonosául, szabad rendelkezést igényelvén magának úgy a föld és terményei, mint a lakosság munkája és élete fölött. Nem volt titok e bitorlók előtt azon mély ellenszenv, melyet Szelim szultán a janicsárok iránt táplált s ezért, nehogy a szultánt még inkább felingereljék magok ellen, azonnal Musztafa pasa meggyilkoltatása után jelentést tettek Konstantinápolyba, hogy Musztafát csak azért ölték meg, mert hitehagyott muzulmán volt, a ki inkább kedvezett a szerbeknek, mint az igazhivő törököknek, s hogy önzetlenségöket még inkább bebizonyítsák, egyszersmind kérték a szultánt, küldene egy új kormányzó pasát Belgrádra. És hogy állításaik nagyobb erővel bírjanak, kényszerítették a knézeket, egy feliratot intézni a szultánhoz, melyben ezek elpanaszolják, hogy Musztafa mennyire nyomta és kínoztá a népet, hogy e miatt a rájának legalább fele már is Ausztriába menekült, a honmaradottaknak pedig nem volna mit enniök, ha a janicsáragák nem könyörültek volna rajtok, és nem segítették volna őket. Szelim szultán, ki akkor birodalma többi részeiben fontosabb ügyekkel volt elfoglalva s ezért nem vélte tanácsosnak erélyesen fellépni az erőszakoskodó belgrádi janicsárok ellen, a kik különben a divánban is

tudtak hatalmas pártfogókat szerezni megvesztegetéseik által, teljesíté kérelmököt s Aga-Aszan pasát küldé Szerbiába vezirül. Az új kormányzó azonban csak névleg viselte hivatalát, s ismervén a janicsárokat, csak hogy nyugodtan maradhasson, mindenben szabad kezet engedett nekik. Így történt, hogy a porta egy főtisztviselőjének szeme láttára, tehát mintegy a porta szentesítésével követhették el a janicsárok büntetlenül hallatlan garázdálkodásaikat.¹

Biztosítván ekként magokat az említett janicsár-főnökök a szultán közvetlen haragja ellen, gyorsan hozzá fogtak személyes uralmok megszilárdításához. Mindenek előtt ismét felvették a dahi nevet, mely már az osztrák-török háború előtt is használtatott egyes janicsárok által s e cím alatt kezdték gyakorolni hatalmokat. Úgy a szultánnak mint a pasának fizetendő adókat magoknak tulajdonították, legfeljebb csak megvesztegetésekre küldvén Konstantinápolyba a janicsárok főágájának és egyéb hivatalnokoknak nagyobb összegeket. Megszüntették aztán a knézek és kmétek biráskodását, a mely Musztafa pasa idejében majdnem önálló közigazgatási rendszerre fejlődött volt. A dahik alatt is léteztek ugyan knézek, de tisztjök alig szorítkozott többre, mint az adó beszedésére; a falusiak természetesen még mindig saját knézeikhez folyamodtak ügyeikben, de azt, a mi a népre nézve legfontosabb volt, a közvetítést a török hatóságok előtt többé nem gyakorolhatták. A dahik azonban nem elégedtek meg a keresztyének teljes elnyomásával, a mahomedánok fölött is korlátlan uralomra törekedtek. A kádi, ki Konstantinápolyból s a muszelim, ki a vezirtől nyerte kine-

¹ Nenádovics: Memoári 46—48. l. — Karadzics: Danicza 1828. 144—145. l.

veztetését, talán nem mindenkor engedelmeskedtek volna a dahik parancsainak, s ezért ez utóbbiak minden hatalmat kiragadtak e török tisztviselők kezeiből, meghagyván őket mindazonáltal legalább névleg állomásaikon. Miként Belgrádban s az egész pasalik fölött a dahik, úgy a nahiákban a kabadahik gyakorolták a hatalmat; jani-esárok voltak ezek is, a dahik által az egyes városokba küldve, akaratjoknak és rendeleteiknek érvényt szerzendők. A kabadahik húsz-harmincz fegyveres kíséretében jelentek meg a kerületek fővárosaiban s aztán szubasákat küldtek a falvakba, mint alsóbbrangú tisztviselőket, majd minden helységben, sőt az utak mellett is hánokat (örházakat) építtetvén, hogy annál inkább lehetetlenné tegyenek minden felkelési kísérletet. A dahik tehát csakhamar egy egészen új közigazgatási rendszert teremtettek. A főhatalmat magok gyakorolták, végrehajtókúl a kabadahikat és szubasákat alkalmazván.¹ E szerint tényleg megsemmisítettett Szerbiában a szultán fenhatósága; a belgrádi vezir s a kádik és muszlimek a kerületekben teljes tétlenségre voltak kárhóztatva s nem csak hogy nem mertek a dahik által életbe léptetett új kormányzati rendszernek ellenszegülni, de még szerencséseknek mondhatták magokat, ha nem üzettek el végkép a tartományból. Az összes közigazgatás és igazságszolgáltatás a dahiknak feltétlenül engedelmeskedő kabadahik és szubasák kezeiben összpontosult, ha ugyan igazgatásról és igazságszolgáltatásról lehet szó ott, a hol egyedül az önkény s a személyes érdek volt mérvadó. Természetes, hogy ily körülmények között, a rája nem csak kiméletre nem számíthatott, hanem még a legborzasztóbb erőszakoskodást is

¹ Gyúrics: Szerb történet Karagyorgye idejében 105. l. — Karadzics: Danicza 1828. 148. l.

volt kénytelen tűrni. Kényök kedvök szerint birságolták, botozták és kínozták a dahik és kabadahik a keresztyéneket, s fosztották meg őket minden ingó vagyonuktól; sőt olykor a legkisebb vétségért, de a legtöbb esetben minden vétség nélkül is kérlelhetlenül lelőtték vagy agyonverték a védtelen ráját. Természetes, hogy a nők sem maradtak mentek e zsarnokok buja vágyaitól. Különösen kitűnt erőszakoskodásai által, bizonyos Száli-aga kabadahi a rudniki nahiában s a Belgrádon székelő Kücsük-Ali dahi fivére. Száli-agát vadsága és kicsapongásai miatt «rudniki bikának» nevezte el a nép. Nagyszámú kísérettel járta be kerületét a rudniki bika faluról-falura s midőn eleget zsákmányolt, kínozott és öldökölt, megtelepedett valamely patak vagy forrás mellett s a falu szerb asszonyait és leányait kényszeríté, hogy kíséretének törökjeivel lakmározáshoz üljenek, a keresztyén férfiak által teljesítettén a szolgálatot. Majd parancsára táncolni kellett a nőknek, utóbb pedig a szerencsétlennek, kire választása esett, szállására kísérni őt. És nem mindenkor elégedett meg egy áldozattal, néha két-három nővel zárkózott be egyszerre. Ekként cselekedtek a többi kabadahik is, majdnem kivétel nélkül.¹ Mily kétségbeeséssel szemlélhették a szegény falusiak vagyonuk elpusztulását, társaik szenvedését s nejeik és leányaik megfertőztetését! S kétszeres kétségbeeséssel tölthette el lelköket azon öntudat, hogy e vad erőszakoskodásokat meg nem akadályozhatták. A dahik látván, hogy a Szerbiába visszatért janicsárok egyedül nem képesek a tartományban hatalmokat fentartani, szívesen fogadták a Musztafa pasa halálának hírére, a szomszéd tartományokból, különösen Boszniából és Albániából, Belgrádra özönlő dolog-

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 106. l.

talán vér- és prédaszomjas csőcseléket. Ily jövevényekből, kik többnyire kiéhezve s félig meztelenül érkeztek a pasalikba, nem sokára pedig selyembe és bársonyba burkolva, aranytól, ezüstitől csillogva arab méneken lovagoltak uraik után, alakítottak a dahik hű és megbízható őrseget, részint, hogy azon esetre, ha a szultán, miként előbb Paszvan-oglu ellen, ellenök is sereget küldene, védhessék magokat, részint és főkép, hogy a keresztyén ráját s a többi törököket féken tarthassák.¹ Mert a dahik nem csak a keresztyén rája ellen dühöngtek, hanem a szpahik s a többi mahomedánok ellen is, kik nem akartak az ő pártjokra állani s nekik mindenben engedelmeskedni. A dahik és társaik, mint már említettük, magán birtokokul tekintették az egész tartományt s most nagyban felelevenítették a csiftlik-szahibik rendszerét, a mely szörványosan már az osztrák-török háború előtt is létezett. Természetes, hogy a szpahik, a szultáni beráttal bíró egyedül jogosított birtokosok, nem nézhették jó szemmel e bitorlásokat s ellenezték a janicsárok betolakodását. Ezek azonban nem törvén sehol és semmiben kapzsi vágyaik korlátozását, erővel elűzték a szpahikat, nem csak ősi birtokaikról, hanem még a tartományból is, és aztán megosztozkodtak a falvakon. A szpahik korlátolt hűbérrendszere helyébe, a csiftlik-szahibik korlátlan földesúri hatalma lépett. A rája most már nem tizedet, de kilenczedet adott (nem számítva ide a mindennap előforduló zsarolásokat) és robotot is kényszerült teljesíteni, s a mitől a szpahik mindenkor óvakodtak, az új birtokosok sok helyt a falvakba helyezték át lakásaikat, mintegy szó szerint nyakára ülven a szerencsétlen rájának.² Nem

¹ Karadzsićs: Danicza 1828. 147. l.

² Karadzsićs: Danicza 1827. 80. l. és Danicza 1828. 147. l.

csoda, hogy ily viszonyok között a hajdúk száma tetemesen megszaporodott. Musztafa pasa idejében alig mutatkozott itt-ott egynehány hajdú, akkor valódi rabló; most a férfilakosság jó része az erdőkbe s hegyek közé menekült s ott a hajdúk módjára tengette életét, olykor-olykor véres boszút állva valamely erős kiséret nélkül utazó kabadahin vagy janicsáron. Majdnem minden knezsinában tartózkodott egy harambasa néhány hajdúval s azt lehet mondani, hogy a lakosságnak legalább egy tizede bujdokolt akkortájt a rengetegekben.¹

A dahik kegyetlen erőszakoskodásai, melyek néma kétségbeeséssel töltötték el a keresztyén ráját, mély elkeseredést idéztek elő az elűzött szpahiknál és egyéb törököknél. Ily viszonyok hatása alatt bizonyos érdekközösség fejlődött ki a keresztyének és az elnyomott mahomedánok között, közös zsarnokuk ellen irányulva. Bizonyos Mula szpahi, nem sokára Musztafa halála után, intette Nenádovics Alekszát, hogy hagyja el a tartományt, mert élete nincs biztosságban. «Látod knéz, így szólt Mula, mit követ el az a négy kutya (a négy dahi) a rája s a becsületes törökök ellen; én is velök tartottam egyszer, s én másztam be a várba a csatornán át legelőször, és mégis most ha mernék, az én falumat is szeretnék elragadni, de én nem hagyom magamat oly könnyen kifosztani. Nem is tarthat ez így sokáig, én elzarándokolok Mekkába, nem mintha épen a szent helyeket óhajtanám látni, hanem hogy ne kelljen nekem is szenvednem, majd ha elérkezik a büntetés órája. Te azonban knéz, hallgasd meg tanácsomat, szedd össze minden ingóságodat s családdal együtt vándorolj ki Ausztriába, én ebben neked szívesen segítségre leszek; mert tudd meg, hogy a dahik előbb-utóbb

¹ Karadzics: Danicza 1827. 94. l.

életedre fognak törni.» Aleksza azonban nem fogadta meg a jóindulatú Mula tanácsát. «Ha én most Ausztriába menekülök, felelte, azt fogják mondani, hogy az osztrákokat akarom háborúra izgatni, s e miatt csak a honnmaradt knézek és a szegény nép sorsa válnék még súlyosabbá; a hol születtem, ott akarok élni, különben pedig a hogy az isten rendeli.»¹ A szpahik azonban nem elégedtek meg azzal, hogy jó tanácsokat osztogassanak a rájának, tetteleg is megkisértették lerázni a dahik türhetetlen zsarnokságát. Musztafa pasa megöletése után, két híve, Aszan-bég és Konyali Mehmed-aga, Ausztriába menekült s ott lőport és fegyvert gyűjtve, érintkezésbe lépett a túlpárti knézekkel s hadi készletei egy részét szétosztotta a nép között, másik részét pedig a Belgrádtól pár órányira emelkedő Avala hegyn, egy barlangban rejtette el, így készítve elő mindent a felkeléshez. Aszan-bég bátyja azonban meggondolatlanul idő előtt megkezdte a támadást Pozsareváczon; a többiek még nem lévén készen, e mozgalom elszigetelten maradt s a dahik könnyűszerrel elfojtották azt, megölvén Aszan-bég bátyját. Erre azután az egész felkelési terv meghiusult.² Aszan-bég és Konyali Ó-Szerbián és Makedónián át Konstantinápolyba menekültek. Szerbiában pedig kettőzött kegyetlenséggel dühöngtek a dahik a meghiusult kísérlet után. Uralmokon erőszakon alapult s egyedül erőszak által vélték azt fenntarthatni. A dahik példája e zavaros időkben, midőn a porta tekintélye a végtartományokban majdnem teljesen megsemmisült, a belgrádi pasalik határain túl is talált követőkre. Vidaics Ali-bég Zvornikban (Boszniában) lát-

¹ Nenádovics: Memoári 46—47. l.

² Gyúrics: Szerb történet stb. 105—106. l. — Karadzics: Danicza 1828. 146. l.

ván a sikert, mely a dahik vakmerőségét követé, a belgrádi pasalikban életbe léptetett állapotokhoz hasonlókat óhajtott saját kerületében is létesíteni. Nem bizván azonban saját erejében, Belgrádba ment, ott a dahikkal barátságra lépett s a janicsárok sorába is felvéteté magát. Ez által biztosította magának a dahik támogatását. Visszatérvén Zvornikba, ő is kezdte a ráját zsarolni, a szpahibirtokokat pedig csiftlikekké változtatni. Rokonai, Ibrahim-aga, Mehmed kapitány és Begzadics Szmail-bég, nem érezvén többé biztosságban magokat Ali-bég kapzsiséga miatt, feltámadtak ellene, néhány bosnyák béggel szövetségre. Vidaics erre a belgrádi dahikhoz folyamodott, a kik nem is késtek Belgrádból és Szabácsból, e méltó társuknak segítségére sietni. Az ekként egyesült janicsárok-nak sikerült a felkelőket leverniök; Szmail-bég fogságba került és megfojtatott, a többiek szétüzetek; Ibrahim-aga és Mehmed kapitány azonban szerencsésen eljutottak Konstantinápolyba, a hol aztán a Szerbiából menekült szpahikkal mindent elkövettek, hogy a szultánt s a portát az erőszakoskodó janicsárok ellen felingerezjék.¹ Egyáltalában a dahik, ha érdekeik kívánták, többször megkísérették a szomszéd Boszniába is betörni. Aganli, kinek többek között a szokoli náhia is osztályrészül jutott, egy ízben a Drina közelében fekvő Bukovicza helységbe küldé szubasáit, beszédni a harácsot. Bukovicza azonban a bosnyák Szreberniczában lakó Malityan Hadzsi-bég tulajdona volt, ~~s~~ez már előbb beszédette ott saját emberei által az adót. Felbőszült e miatt Aganli s azonnal parancsot adott, hogy a kragujevaczi, uzsiczai, szokoli és váljevói törökök fegyveresen gyülekezzenek össze. Ezután pedig magához hivatá Nenádovics Alekszát. «Tudom

¹ Karadzics: Danicza 1828. 143—148. l.

ugyan, így szólott, de tőled is akarom hallani, hogy mekkora volt az a szerb sereg, melyet Hadzsi-Musztafa segítségével vezettél, midőn ellenünk, janicsárok ellen, harcoltatok.» Aleksza kénytelen volt megvallani, hogy az ő csapata 1800 főből állott. Aganli erre meghagyta Alekszának, hogy éppen ekkora sereget gyűjtsön s csatlakozzék a városokból elősiető törökökhöz, a kikkel együtt át fognak kelni a Drinán, megfenyítik Hadzsi-béget, a miért a bukoviczai harácsot eltulajdonította s feldúlják Szreberniczát. Alekszának engedelmeskednie kellett. A kitűzött napon csakugyan meg is jelent csapatával a Drina mellett, a hol a törökök is összegyülekeztek. Aganli parancsot adott Alekszának, hogy embereivel gázoljon át a Drinán, a törökök pedig lóháton követni fogják őket. Hadzsi-bég azonban a túlsó parton sánczot hányatott s megrakta azt puskásokkal. Átlátta Aleksza, hogy ha teljesíti a dahi parancsát, a szerbek egytől egyig oda vesznek, a sebes folyó közepén érvén őket a sáncz által fedett túlparti törökök golyózápora. E válságos helyzetben Aleksza cselhez folyamodott. A támadásra kitűzött nap előestéjén megjelent ő is a tűz körül beszélgető törökök között, s dicsekedve említé előttök, hogy holnap már a túlparton lesznek s mily örömmel fogják ő és szerbjei, nem csak Hadzsi-bég lakását felgyujtani, hanem a többi törököket is, férfiakat és asszonyokat egyaránt, gyilkolni és fosztogatni. «Ez pedig nem lesz kedves dolog, tevé hozzá, se isten, se emberek előtt. Már a szultánt magunkra haragítottuk, most meg Boszniával is bajba keveredünk. Gondoljátok meg csak, majd ha ujra megperdül az osztrák dob a Száva partjain, s ti gyermekeitekkel Boszniába akartok menekülni, Hadzsi-bég pedig ismét fegyveresekkel tölti meg sánczait s nem bocsát át benneteket a vízén,

— mit tévők lesztek majd akkor? Nekem mindegy, nekem nem kell, hogy meneküljek.» Ez ügyes fordulattal sikerült Alekszának a törökök részvétét felébreszteni túlpárti hitsorsosaik iránt, s egyszersmind megfélemlíteni őket. Nem is titkolták el előtte, hogy mennyire óhajtának ha e hadjárat abban maradna, de kérni a bős Aganlit nem merték. Aleksza ajánlkozott, hogy majd előterjeszti ő az egész sereg óhajtasát, ha aztán mindnyájan támogatják őt. Ezt a törökök megígérték. Aleksza, valamint előbb a többi törökök, úgy most Aganli előtt is, nem a szerbeket fenyegető veszélyről beszélt, hanem csak azon végpusztulásról, mely a bosnyák törököket érné, ha a szerb sereg a Drinán átkelne s egyedül azok érdekében kért kegyelmet Aganlitól. Ez utóbbi hajthatatlan maradt. Nem sokára azonban magához hívatta Alekszát, megvallotta neki, hogy belátja észrevételei igazságát, s megbízta őt, hogy még egyszer újítsa meg kérelmét a törökökkel együtt, s akkor ő, mintegy a kényszerűségnek engedve, teljesítendi azt. Így is történt. Aganli kinyilatkoztatá, hogy felhagy a Hadzsi-bég ellen tervezett támadással, ha ez utóbbi visszaadja neki a 30 erszényt¹ tevő bukoviczai harácsot. Aleksza ennek következtében másnap átment Hadzsibéghez, a kivel régibb idő óta barátságos viszonyban élt, s nagy bajjal rávette, hogy a követelt összegnek legalább felét, 15 erszényt, visszaadja. A még hiányzó tizenöt erszényt Aleksza kivetette a nahíra s összegyűjtván, Aganlinak beszolgáltatta. Ekként sikerült Nenádovics ügyességének és erélyének majdnem kétezer szerbet megmenteni a bizonyos haláltól.² De nem mindenkor találkozott oly furfangos knéz,

¹ Egy erszény = 500 piaszter.

² Nenádovics: Memoári 48—51. l.

ki a hitsorsosait fenyegető veszélyt ily szép módjával tudta volna elhárítani. Maga azon körülmény, hogy a dahik önző vágyaik kielégítésére, készek voltak ezrével feláldozni a szegény ráját, eléggé bizonyítja, hogy mennyit kellett az utóbbinak tűrnie és szenvednie.

Nenádovics Aleksza látván, hogy a keresztyének sorsa napról napra rosszabbra fordul, s hogy Konstantinápolyból a dahik erőszakoskodásának megszüntetését nem lehet reményleni, ismét Ausztria felé fordította tekintetét. Az 1803. év elején levelet írt Zimonyba, az ott állomásozó őrnagynak Mitessernek, régi ismerősének; felszólítván, hogy ha csak lehetséges, szerezzen lőport s golyót és küldjön át egynehány tisztet, mert a nép már nem tűrheti a dahik zsarnokságát s kész tömegesen felkelni, csak legyen a ki vezesse. E levél szerencsétlen véletlen által Fócsics Mehmed-aga kabadahijának, a Szabácsban székelő Fócsics Musz-ágának kezébe került. Csakhamar értesült Aleksza is, hogy mily rossz helyre jutott levele, s azonnal elküldte öcsését, Nenádovics Jakabot, Fócsics Musz-agához, panaszt emelvén, hogy bizonyos levélről hallott beszélni, melyet tévesen neki tulajdonítanak, melyről ő azonban semmit sem tud. Sőt úgy látszik, hogy Aleksza, csak hogy a fenyegető veszélyt elháríthassa magáról, bizonyos Hadzsi-Ruvim szerzetesre igyekezett a kérdéses levél szerzőségét hárítani, a ki kevéssel előbb elköltöztvén a vidékről, nem tarthatott a dahik üldözésétől. Nenádovics Jakab panaszára azt felelte Fócsics Musz-aga, hogy ők ismerik a levelet, s tudják, hogy azt nem Aleksza írta, azért nem is tulajdonítanak annak semmi fontosságot. De a dahik nem felejtették el ez esetet.¹ Nem

¹ Karadzics: Danicza 1828. 149—150. l. — Nenádovics: Memoári 54—55. l.

sokára ezután Aleksza Belgrádra ment, valami ügy miatt, Molla-Juszuf dahihoz, a kinek osztályrészéhez tartozott Aleksza faluja, Brankovina, is. A dahi színlelt szivességgel fogadta a knézt, leültette s kávé is hozatott. A kávéban azonban méreg volt. Szerencsére Aleksza nem itta meg az egészet s azonnal lakására sietvén, gyorsan alkalmazott segély által megmentetett. Ily merényletek, ha mindjárt megghiúsultak is, csak növelték a keresztyén rája elkeseredését.¹

A szerbek több ízben panaszkodtak régi földesuraiknak, a szpahiknak, a dahik erőszakoskodásai miatt, oltalmat kérvén tőlök. A szpahik azonban, kik már többször emeltek panaszt a portánál a dahik ellen, de mindeddig meg nem hallgattattak, azt tanácsolták most a keresztyéneknek, hogy forduljanak egyenesen a szultánhoz, az ő kérelmöknek talán több eredménye lesz. A knézek megfogadták e tanácsot s egy kolostorban gyűltek össze titokban. A folyamodványban, melyet itt készítettek, elpanaszolták mindazt a nyomort és zsarolást, melyet a dahiktól kellett szenvedniök, elmondták, hogy a kabadahik s a szubasák nem csak mindenökből kifosztották őket, de még a nők erényét és vallásukat is szentségtelen kezekkel érintik, a férj nem ura többé nejének, az atya leányának, a fivér nővérének; nincs biztosságban sem pap, sem szerzetes, sem templom, sem kolostor; ha tehát még az ő császárjoknak tekinti magát a szultán, segítsen rajtok, ha pedig nem, legalább tudassa velök, hogy a hegyek közé meneküljenek vagy a vízbe öljék magokat. E folyamodványt a szpahik, megtoldván saját panaszaikkal, Konstantinápolyba küldték, a hol aztán ott tartózkodó társaik mindent elkövettek, hogy az kedvezőleg

¹ U. o. 51. l.

intéztessék el. Szelim, ki, mint tudjuk, épen nem volt barátja a janicsároknak, s csak fontos bonyodalmak által akadályozva, tűrte mindedig garázdálkodásaikat, most legalább megfélemlíteni szándékozott őket, nem küldhetvén azonnal sereget ellenök. Egy fermánt intézett a belgrádi pasához, a melyben hivatkozván arra, hogy már többször intette a janicsárokat, hogy békésen viseljék magokat, kerülve minden erőszakoskodást, kinyilatkoztatja, hogy utoljára ír nekik, s ha még ezután sem szűnénének meg zsarnokoskodni s nem engedelmeskednek az ő (a szultán) parancsainak, sereget fog ellenök küldeni, de nem török sereget, mert a török kiméli a törököt, hanem más vallású s más nemzetiségű sereget, a mely majd úgy elbánik velök, a mint még soha törökökkel el nem bántak. E fermán hallatára nem kis aggodalom szállotta meg a dahikat. Micsoda nemzetről és vallásról szólhat a szultán, töprenkedtek magok között. Nem folyamodhatik az osztrákokhoz, ez szégyen volna reá nézve, s még nagyobb, ha a muszkát híná segítségül. Ekként okoskodván a dahik, arra a meggyőződésre jutottak, hogy a szultán a keresztyén ráját akarja ellenök harcra szólítani; azt pedig még Aganli hadjárata idejéből Szrebernicza ellen tudták, hogy a keresztyének még most is néhány ezer fegyverest volnának képesek kiállítani. A szultán vélt szándékának megghiúsítására egy irtózatos módot gondoltak ki. Elhatározták ugyan is, hogy az ismertebb knézeket s a nép előtt tekintélylyel bíró egyéneket, meggyilkoltatják, s új knézeket neveznek ki, a kik nekik köszönhetvén hivatalukat, velök fognak tartani s így megakadályozzák a nép felkelését¹. Alig, hogy e terv megállapított, azonnal

¹ Karadzics: Danicza 1828. 151—154. l. — Nenádovics: Memoári 51—52. l.

hozzá is fogtak a kivitelhez. Az 1804. év elején, a kabadahik s a szubasák titkos parancsot kaptak a dahiktól, hogy az adandó jelre mindegyik gyilkoltassa meg a kerületében levő knézeket és tekintélyesebb szerzeteseket vagy papokat. Hogy a nép fegyvert ne ragadhasson a különböző vidékeken, körülbelül ugyanazon időben kellett a knézeknek mindenütt kivégeztetniök. Január vége felé vette kezdetét az iszonyú mézszárlás. Legelőször is a gróczkai knéz, Palalija István, esett áldozatul, majd követték őt Csarapics Márkó Béliptokból, Gagics Jankó a bolecsi pandúrvezető, a szendrői náhia knéze Teofan, a moraviczi kolostor főnöke Hadzsi-Gyeró szerzetes és a reszavai knéz Péter, Raicza knéz a pozsarevaczi nahiában és számtalan mások. De nem mindenütt történhetett a mézszárlás ellenszegülés, sőt megtorlás nélkül. A zeokei knézhez, Mihajlovics Stanojéhoz, egy napon néhány török tért be, mondván, hogy Belgrádra utaznak s nála ebédelni óhajtanak. E törököket a dahik küldék oda, a knézt meggyilkolandók. Ez utóbbi mit sem gyanítva, elkészíté a kívánt ebédet. Mielőtt azonban hozzá fogtak volna az evéshez, az egyik török hirtelen a házigazda felé fordult s keresztüllötte őt és azután kihúzáván handzsárját, a meggyilkolt fejét keszűlt levágni. Stanoje öcsese azonban, az alig húsz éves Miklós, előkapván puskáját, lelőtte a gyilkost. A másik két török bezárkozott a házba s mind azt kiabálta: az aga parancsolta! az aga parancsolta! Miklós ezeket is megölte volna, ha az összecsdült falusiak meg nem mentik őket, nehogy utóbb mindnyájoknak lakolniok kelljen e tettért. Hadzsi Ruvim, a bogovági archimandrita, kiről fentebb emlékeztünk meg, s ki megunván a kóborlást idegen földön, szerencsétlenségére pár hónap előtt haza tért, a mint hírért vette ez üldözéseknek, azonnal lóra ült

s Belgrádra sietett, remélvén, hogy ott biztosságban lesz, mivel öcsese Péter, a szobafestő, Kücsük-Ali dahi házában dolgozott. Kücsük-Ali azonban maga elébe sem bocsátotta őt, hanem átadta Aganlinak, a ki néhány nap múlva a legborzasztóbb kínok között megölette őt ¹.

Úgy látszik, hogy Nenádovics Aleksza, Bircsanin Ilija és Grbovics Miklós a váljevói hírneves és befolyásos knézek meggyilkoltatását nem merték a dahik helytartóikra bízni. Az első dahi, Fócsics Mehmed-aga, vállalta ezt magára. Ugyanazon időben, midőn a tervezett mészárlásoknak az egész tartományban megtörténni kellett, izenetet küldött a váljevói kerületbe, hogy vadászatra jön kétszáz főnyi kísérettel, a knézek tehát készítsenek elő mindent fogadtatására. Aleksza, Bircsanin és Grbovics fia Nikola (maga Grbovics beteg lévén) Váljevó előtt fogadták Fócsicsot, a ki ekkor még barátságot színlelt irántok, de alig hogy a városba értek, lánczra vereté és tömlöczbe dobata őket. A mint az elfogatásnak híre futamodott, Aleksza öcsese Jakab, több szomszédos kméttel együtt Váljevóba sietett, s itt még az oda való törökök nehánya által is támogatva, kik szintén nagyra becsülték a knézeket, kérni kezdte Fócsicsot, hogy bocsátaná szabadon őket. Fócsics teljesíteni ígérte e kérelmet, de váltságúl száz erszényt követelt. Nenádovics Jakab sietett a kívánt összeget előteremtteni s úgy a kereskedők, mint a váljevói törökök között össze is gyűjté annak egy részét. Ez utóbbiak megigérték volt, hogy ez összeget ki fogják egészíteni, de megtudván kéz alatt, hogy Fócsics a pénzt

¹ Karadzics: Danicza 1828. 154—155. l. és Danicza 1829. 8—11. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 110. l. — Nenádovics: Memoári 52. l. és 55—56. l. — Peics próta jegyzetei. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 367. sz.

elfogadja ugyan, de azért a knézeket is meg akarja öletni, mentegetni kezdték magokat Nenádovics Jakab előtt, biztatván őt, hogy néhány nap múlva megszerzik a hiányzó összeget. Ez alatt az elfogottak családjai mindent, a mit csak lehetett, pénzzé tettek, a nők még azt az apró értéktelen pénzecskéket is összegyűjtötték, melyeket ékességül szoktak használni. Bircsanin és az ifju Grbovics folyvást kikiabáltak a tömlöcz ablakán, hogy csak adjanak annyi pénzt Fócsicsnak, a mennyit követel, csak életököt mentsék meg. Aleksza ellenben azt kiáltotta öcscsének, hogy ne adjon egy parát se, mert Fócsics úgy sem bocsátja el élve, inkább tegye azt félre gyermekei számára, nehogy koldusokká legyenek. Aleksza fia Máté, a pap, belopódzott Váljevóba; megtudta ezt atyja s azonnal szigorúan meghagyta Máténak, hogy rögtön távozzék a városból, minthogy rajta úgy sem segíthet s csak magát is veszélybe döntené. Nem sokára, február 4-én a foglyok kivégeztettek. Fócsics a vesztőhelyen egy szerbül írt levelet olvastatott fel, állítólag azt, melyet egy év előtt Aleksza Zimonyba írt volt s hangosan kihirdetteté, hogy e levél miatt kell Alekszának, mint árulónak meghalnia. A kivégzettek fejei a Kolubara folyó partján hosszú póznákra tűzettek az egybesereglett, úgy szerb, mint török lakosság elrettentésére. Utóbb Aleksza testét és fejét családja megszerzé s Brankovinában el is temetteté. Fócsics azonnal új knézeket nevezett ki s aztán Szabácsba ment, a hol hasonló vérontást szándékozott véghez vinni. De testvére, a szabácsi kabadahi, Fócsics Musz-aga, nem engedte ezt, mondván: e knézekért jót állok én. És így Szabács volt talán az egyetlen

nagyobb helység Szerbiában, a hol akkor senki sem esett a dahik dühének áldozatául a szerbek közül.¹

A kivégzendők között volt Kara Gyorgye is. A megöletésére kiküldött törökök azonban nem találták meg őt. A rudniki kerület őserdői között nem volt nehéz elrejtőzni. Kara Gyorgye tehát megmenekült.² A knézek lemészárolásának híre villámgyorsasággal járta be a tartományt; rettegés és kétségbeesés fogta el az egész népet; a ki csak teheté, a hegyek közé, s az erdőkbe menekült. Minden kerületben létezett egy-egy hozzáférhetetlen zug, a hol a nők és gyermekek elhelyeztettek. Nappal a férfiak is ott tartózkodtak s csak éjjel tértek vissza falvaikba, a szükségeseket beszerezni családjaik számára. Az elkeseredettség s a félelem nem sülyeszté a szerb népet meghunyászkodó tétlenségbe, sőt inkább minden férfi égett a vágytól boszút állani kegyetlen elnyomóikon s lerázni végre az elviselhetetlen igát. Csak egy bátor, tevékeny, erélyes vezérre volt szükség, ki a minden egyes keblében lángoló harcz- és boszúvágyat az egységes mozgalom javára összpontosítani lett volna képes. E vezért utóbb Kara Gyorgyéban találták fel a szerbek.

¹ Nenádovics: Memoári 52—55. l. és 56—58. l.

² Karadzics: Danicza 1828. 156. l. — Gyúrics: Szerb történet Karagyorgye idejében stb. 111—112. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A loyalis felkelés.

1.

A dahik zsarnoksága a knézek s az előljárók meggyilkolásával elérte azon határt, a melynél meg kellett szűnnie az annyi idő óta sanyargatott keresztyén rája türelmének. Az önkényes hatalom átka, hogy erőszakoskodásaiban nem tud mértékletes lenni, s vagy megsemmisíti az elnyomottakat vagy végre megsemmisítetik általok. A forradalom nem természetes állapota az emberi társadalomnak, melynek célját a létező viszonyok fentartása, nem pedig azok folytonos felforgatása képezi. Csak a hol e cél elérhetése lehetetlené vált, a hol a rendet erőszak, a jogot önkény, a törvényt zsarolás, a természetszerű fejlődést önérdék vezérelte korlátozás váltja fel, ott folyamodik a végenyészettel fenyegetett társadalom a forradalomhoz, mint utolsó mentőeszközhöz. Oly hatalmas azonban a társulási ösztön, mely az embereket nem csak a társadalom, de az államok alkotására is vezérlé, hogy daczára a hosszú évek során, sőt századokon át tűrt szenvedéseknek, minden nép csak tartózkodva alkalmaz erőszakot erőszak ellen. A történet tanúskodik arról, hogy kezdetben egy forra-

dalom sem czélozta a fennálló hatalom megdöntését, bármily gyűlölt lett légyen is az, hanem megelégedett volna bizonyos engedményekkel. Hogy utóbb miért s mily okok behatása alatt ölt majdnem minden ily mozgalom nagyobb mérveket, vajon az emberi természetben rejlő túlhajtási ösztön befolyása alatt-e, avagy mert a hatalom, bízva saját erejében, nem tudta vagy nem akarta kellő időben életbe léptetett reformokkal lecsillapítani a kedélyeket, — ezt kipuhatolni kétségtől egyik legérdekesebb, legszebb feladata a történelemnek. Valóban azt lehet mondani, hogy minden forradalom kezdetben csakis az önvédelemre szorítkozik s csak később, a siker által felbátorítva, válik követelőbbé, olykor a régi rend helyett egészen újat teremtvé s megtörve végkép azon hatalmat, melynek engedményeivel eleinte oly szívesen megelégedett volna. Így történt ez Szerbiában is e század első éveiben.

Midőn a szerbek, mint azonnal látni fogjuk, a dahik ellen fegyvert ragadtak, nem az államalkotás eszméje, nem elszakadási és függetlenségi vágyak által vezéreltetek. Az említett kivégeztetések nélkül a dahik valószínűleg még sokáig gyakorolhatták volna önkényes uralmokat a tartományban. A knézek megöletését azonban a megrémült nép, nem ismerve a dahik terveit, az összes rája kiirtásának kezdetéül tekintette. Az önfentartás érzete volt az, mely a szerbeket ellenállásra ösztönzé. Ha már meg kellett halniok, legalább drágán óhajtották eladni életüket. Minden egyes fegyverfogható férfi személyes harcza volt ez, a saját és családja életéért. Ezért látjuk, hogy a felkelés minden összhangzó terv nélkül tört ki a pasalik különböző kerületeiben s hogy az egyes felkelő csapatok jó ideig alig tudtak valamit egymás felől. És a

felkelők folyvást a szultán «leghűségesebb rájájának» nevezték magokat, sőt még később is, midőn a szerb sereg már sok ezer főt számlált s mint a következés megmutatá, képes volt a rendes török seregeket is diadalmasan visszaverni, a szerbek még mindig a szultán nevében folytatták harczukat a dahik ellen. Bár öntudatlanul, de mély igazság rejlett e felfogásban; mert a dahik — e janicsárfőnökök — ép oly ellenségei voltak a birodalom újjáalakulásának és megszilárdulásának, mint a rájának. Tényleg tehát a szerb felkelés kezdetekor, a keresztyének voltak a szultán tekintélyének védői, a mahomedán janicsárok ellenében. Ha a török államférfiak képesek lettek volna a kellő időben megalkudni a körülményekkel s felhasználni a kedvező alkalmat, mely a szerb mozgalom mérsékelt irányában önként kínálkozott, az ozman birodalom — a mennyire meg nem történt események lehető következményei felett ítéletet mondhatunk — valószínűleg magára a mahomedán elemre nézve is sokkal előnyösebb átalakulásnak lett volna színhelyévé. Ez azonban nem történt, a szultán nevében kezdett felkelés forradalommá vált a szultán ellen; s a mozgalom, mely hivatva lett volna közelebb hozni egymáshoz a vallásos különbségeken alapuló nemzetiségi ellentéteket, még inkább növelé azokat, egy majdnem független országot teremtvén a birodalom kebelében.

Említettük fentebb, hogy a borzasztó kivégeztetések hírére, a ki csak teheté, elhagyá a falvakat s az erdőborította hegységek rejtekeibe menekült. E menekültekhez csatlakoztak sok helyt a dahik uralkodása alatt nagy számmal szerte kalandozó hajdúk is. Az egész tartományra nehezült csapás súlya alatt, elenyészett a különbség, mely azelőtt legalább még némi részben, a békés és

munkás falusiak s a hajdúk (a szegény-legények) között létezett. Most mindnyájan egyaránt földönfutókká váltak, egyenlő veszély fenyegette mindnyájukat. Az önvédelem szüksége egyesíté a bujdosókat, bármi lett legyen is azelőtt foglalkozások. Különben is az erdők- s hegyekbe menekülők a hajdúk között számos régi barátot és rokont találtak; s a többnyire jól felfegyverkezett, elszánt hajdúk most nagy segítségére voltak a megrémült népnek. A boszú, de még inkább az önfentartás érzete vezette a szerbeket, midőn a knézek lemészárolása után nem elégedtek meg azzal, hogy családjaikkal együtt a rengetegekben elrejtődzenek, hanem kisebb-nagyobb csapatokká tömörülve, a különböző kerületekben minden előleges összebeszélés nélkül majdnem egyszerre támadták meg a szubasákat, kabadahikat és híveiket, felégetve a hánokat, leölve minden törököt, a ki kezökbe került, így akarván elkerülni azt, hogy ők magok is a dahik dühének áldozataúl essenek. Az első támadást Kara-Gyorgye kezdte néhány társával. E pillanattól fogva, majdnem tíz éven át, Kara-Gyorgye neve elválaszthatatlan a szerb mozgalomtól, melynek csakhamar ő vált főtényezőjévé, központjává. Szükséges ennél fogva, hogy az újkori szerb történet e nevezetes alakjáról, Szerbia függetlenségének első meg-alapítójáról, bővebben megemlékezzünk.

A kragujevaczi kerület Visévczi falujában, élt a mult század közepe táján egy szegény, Petroni nevű paraszt, méhtenyésztéssel foglalkozva, hol szerbek, hol pedig törökök szolgálatában.¹ Petroninak több gyermeke született Visévcziben; legidősebb fia György nevet kapott a keresztségben, s aztán szerb szokás szerint atyja neve után Petro-

¹ Gyúrics: Szerb történet Kara-Gyorgye idejében. A belgrádi t. t. Évkönyvében. IV. k. 83. l.

vics Györgynek¹ hívták, később pedig sötét arczzsíne miatt czrni vagy kara melléknevet kapott, mely rajta is maradt és így lett belőle Kara-Gyorgye.² Születési évét nem ismerjük pontosan³ s ifjúságáról is csak gyér és bizonytalan adatokat bírunk. Miként más nemzetek népszerű hősei, úgy Kara-Gyorgye körül is egy egész mondanakör támadt. Számtalan dalban emlékezik meg a népi mai napig is a szabadságharcz első főnökéről. És miként ez másképp alig is lehetne, nem hiányzanak a regényes mondák sem. Azon éjjelen, midőn Petroni neje, Maricza, György fiát szülte, így szól e regék egyike, egy török hált a paraszt házábanál. Csodálatos álma volt e töröknek. Rettenetes oroszán tépte őt éles körmeivel; a félelem s a gyermek sírása felébreszté őt, remegve futott ki a szabadba, s noha még nem hajnalodott, délről éjszak felé terjedő vakító fényt látott az égen, mely megvilágította az egész tájat. Még inkább megrémülve visszatért a házba, a hol Maricza már gyermekét gondozta. Megtudván a török, hogy a gazda neje fiút szült, elmondá álmát s azt akként fejté meg, hogy e gyermek híres emberré leend és sok nép felett fog uralkodni. Szülési szegényes házábanál nőtt fel György, az akkori viszonyokhoz képest, minden

¹ Petrovics tulajdonkép a Péter név származéka, Kara-Gyorgye atyját pedig Petroninak hívták, de ez utóbbi név szokatlan lévén a szerbek között, a Péter névvel azonosították azt s így a fiú is Petrovicsnak neveztetett, azaz Péter fiának vagy Péterfinék. Lásd: Karadzics: Obrenovics Milos stb. 2. lap jegyzet.

² Czrni szerbül, kara pedig törökül feketét jelent, Kara-Gyorgye tehát annyit tesz, mint fekete György, miután szerbül Györgyöt Gyorgyénak mondják.

³ Valószínűleg a múlt század második felének első két tizedébe helyezhető az.

oktatás nélkül.¹ Később az egész család a közel Topola helységbe költözött s ennek környékén töltött György is néhány évet, mint szolgáló rokonainál, utóbb pedig egy szpahinál. Némi vagyona tévén szert, megházasodott. Az osztrák-török háborút megelőzőtt mozgalom következtében, Kara-Gyorgye is, mint annyi más szerb, tanácsosabbnak vélte Ausztriába menekülni. Tartva a törökök kegyetlenségétől, egész családját s szüleit is magával vitte, kísérve még néhány kiköltözködő által. Az öreg Petroni, a kivel elhitették, hogy csak a hegyek közé menekülnek a törökök elől, csak útközben, már közel a Szávához vette észre, hogy fia idegen országba szándékozik vezetni mindnyájokat, mire kijelenté, hogy házat és birtokát nem akarja odahagyni, sőt azzal fenyegetődzött, hogy feljeleníti őket a törököknek, ha nem engedelmeskednek s nem térnek vissza hazájokba. György nem lévén képes atyját engedelkenységre bírni, nehogy övéi mind a törökök boszújának áldozatául essenek, lelötte vagy mint mások beszélik, egy társa által lelövette őt, eltemetetlenül hagyván hátra a holttestet. Később, midőn Kara-Gyorgye visszatért Ausztriából, a blagovesteniji kolostorban engesztelő isteni szolgálatot tartatott elkövetett bűnéért.²

Kara-Gyorgye Ausztriába menekült, de nem sokáig tartózkodott ott, s már a jövő évben visszatért Mihajlovics önkénteseivel. Említettük volt, hogy részt vett

¹ Gyúrics: Szerb története stb. 83—84. l.

² Kara-Gyorgye titkára Gyúrics, ki annyi éven át híven szolgálta őt s rövid életrajzát is megírta, melyet többször volt és lesz még alkalmunk idézni, akként beszéli el ez eseményt, hogy Kara-Gyorgyét anyja ösztönözte, iszonyú átkokkal fenyegetőzván, az öreg Petroni megölésére, midőn hallotta, hogy ez utóbbi a törököknek szándékozott őket kiszolgáltatni. Lásd: Gyúrics: Szerb történet Kara-Gyorgye idejében 92—93. l.

Szabács ostromában, de csakhamar megvált az önkéntesektől s egy csapat hajdúval barangolta be a tartományt. A háború után ismét osztrák földön keresett menedéket s egy szlavoniai kolostor birtokán mint erdőkerülő szolgált. — Musztafa pasa szelid kormányzata alatt ismét visszatért családjával együtt Szerbiába s Topola faluban telepedett meg. Ekkor sertésekkel kezdett kereskedni, a mi által szép vagyonra és kerületében nagy tekintélyre tett szert. Régi társaival, a hajdúkkal azonban mindvégig fenntartotta a barátságot. Ezek gyakran fel is keresték őt s Kara-Gyorgye mindenkor segítette, vagy legalább jó tanácscsal éltette őket, de kalandozásaikban nem vett többé részt.¹ Rendkívül magas, szikár termet, hosszú karok és lábak s nagy testi erő által tűnt ki Kara-Gyorgye. Fáradhatatlan volt a munkában s ügyes a fegyverforgatásban; szerbek és törökök egyaránt tudták, hogy golyója sohasem hibázta el a célzt. Nem sokat beszélt, de ha szólott, természetes józan eszével rendesen eltalálta a leghelyesebbet. Daczára komor szótlanságának, kedvelte a tánczot s a vígságot. Nem is mehetett végbe nélküle egy multság sem az egész kerületben. Csakhogy a hol ő megjelent, ott senki sem mert volna se veszekedést kezdeni, se részeggé lenni; ezt Kara-Gyorgye nem tűrte volna s már akkor is annyira tisztelték és féltek tőle, hogy nem merészeltek nyíltan ellenkezni vele. Erély, bátorság, gyors elhatározás a veszély pillanataiban s hirtelen fellobbanó szenvedélyesség jellemezték őt. Ha megsértették vagy felbosszantották, haragja nem ismert határt s gyakran kegyetlenségekre ragadta. Láttuk, miként ölte vagy ölette meg saját atyját is. Nem volt ez első gyilkossága. Már előbb, midőn még sertéseit őrzé a hegyek között, megölt

² U. o. 94. l.

néhány törököt, kik őt megtámadták vagy gúnyos szavakkal ingerelték. Mindazáltal felindulás nélkül nem volt kegyetlen, és utóbb, midőn kedélye lecsillapult, többször őszintén megbánta a felhevülés első pillanatában elkövetett tettét. Öseredeti jellem volt a Kara-Gyorgyeé, melyből nem hiányzott ugyan sem az egyenesség, sem az igazságosság érzete, de mely a műveltség teljes hiánya mellett, féket s korlátozást nem tűrve, legtöbb esetben szenvedélyessége által vezetteté magát. A jó és rossz tulajdonok, melyek Kara-Gyorgye jellemének összeségét alkották, kiválólag képesíték őt, egy oly megtorlási népies mozgalom vezérévé lenni, a milyen most Szerbiában kezdetét vette. Ellenben túlságos hiszékenysége s a kellő ítélőtehetség hiánya, politikai tekintetben több ízben alkalmatlanná tévék őt, a harcban kivívott előnyök érvényesítésére. Kara-Gyorgye, ki oly hőiesen forgatta a fegyvert, nem volt egyszersmind rendkívüli politikai tehetség is.¹

Kara-Gyorgye rettenthetetlen bátorsága, tekintélye a nép előtt és népszerűsége a hajdúknál, régóta nem volt ingyére a dahiknak. És ezért az ő nevével első sorban találkozzunk a kivégzendők között. Több ízben küldtek a dahik kisebb csapatokat Topolába, azon meghagyással, hogy Kara-Gyorgyét megöljék s fejét Belgrádra hozzák. Az orasaczi hán őre azonban, bizonyos Ibrahim, barátságban élt Kara-Gyorgyéval, sőt pobratim² is volt vele s min-

¹ Arszenijevics: Kara-Gyorgye jellemzése (Karakterisztika Czrnog Gyorgya.) A belgr. t. t. Évkönyvében IV. k. 150—152. lap. — Pantelics: Elbeszélései stb. 237—238. l.

² Szerbiában ősidőktől létezik a szokás, hogy két férfi szoros barátságot, hogy úgy mondjuk testvériséget köt egymással, s az ilyenek, kiket pobratimeknek neveznek, kötelesek egymást mindenben segíni, védeni. E kötelék gyakran sokkal erősebb,

denkor tudósította őt az életét fenyegető merényletekről. Kara-Gyorgye tehát mindannyiszor idejében elmenekülhetett az ellene küldött gyilkosok elől. A knézek általános lemészárlásának idejében, Uzun-Mehmed kabadahi bízott meg Kara-Gyorgye megöletésével, ez utóbbi azonban értesülvén e szándékról, gyorsan elhagyta lakását s a hegyek között Koplyara faluban Karatosics ismerősénél vonta meg magát¹. Csakhamar mintegy negyven menekült gyűlt itt egybe, köztök a hírneves Glavas Sztankó hajdúharambasa. A rémület és kétségbeesés hatása alatt elhatározták: megtámadni a hánokat s leölni azok mahomedán öreit s a szubasákat, s inkább harczolva elesni, de nem tűrni tovább a borzasztó kegyetlenségeket. Mily elszántsággal fogtak a szerbek e tervök kiviteléhez, eléggé bizonyítja azon válasz, melyet bizonyos Gyorgyevics adott Kara-Gyorgye azon kérdésére, hogy akar-e ő is velök tartani s van-e elegendő lőszere? Gyorgyevics így felelt: «Veletek megyek én is; van töltött puskám s még egy lövésem, de majd meghúszom magamat az erdőben, lelövök egy törököt s akkor lesz elég töltényem.» A koplyarai rejtekből bizalmas embereket küldtek a közelfekvő falvakba, felszólítván a knézeket, hogy gyülekezzenek Orasaczban az ottani knéznél, Márkónál, mindegyik annyi fegyveres legénynyel, a mennyit hamarjában össze tud szedni. Oly készséggel engedtek e felszólításnak a falusiak, hogy mire Kara-Gyorgye kis csapata Orasaczba ért, már 300 főre szaporodott az, s megjelent közöttök a bu-

mint az, mely ugyanazon család tagjait fűzi egyűvé. Keresztyének és mahomedánok is léptek több ízben ily szövetségre.

¹ Hadzsics: Szerb felkelés Kara-Gyorgye alatt (Usztanak szrbszki pod Czrnim Gyorgyem) Ujvidék 1862. 14—15. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 112. l. — Pantelics: Elbeszélései stb. 258. l.

kovinai pap, Atanáz, is. Ez az 1804i-k év február 14-én történt. Érezték az Orasacznál összesereglett szerbek, hogy csak úgy számíthatnak sikerre, ha egy akarat által vezérelve, közös erővel rohanják meg a törököket. Erélyes, elszánt főnökre volt tehát szükség, a ki képes legyen nem csak a támadásokat vezetni, de a minden oldalról egybesereglett csapatban is a fegyelmet fentartani. Mindnyájok előtt kétségtelenül Kara-Gyorgye látszott legalkalmasabbnak e szerepre. Egyakaratúlag fel is szólították, hogy vállalja el az Orasaczban alakult csapat vezetését. Kara-Gyorgye eleinte vonakodott. «Válaszszatok mást, csak engemet ne, így szólott társaihoz. Íme itt van Glavas vagy Márko a knéz, vagy Teodóz a kereskedő; bár ki legyen is a vezér, ígérem: hogy mindenben engedelmeskedni fogok neki. Én azonban nem lehetek, mert ismerem szigorú s hirtelen természetemet s tudom, ha valaki közületek nem engedelmeskednék, vagy elhagyná a csapatot, vagy viszálni kezdene, én azt azonnal meglövetném, ez pedig meglehet hogy nem tetszenék nektek s meghasonlást szülne közöttünk, a mi okvetlenül végvesztünket idézné elő.» Kara-Gyorgye szavai azonban csak arra indították a többieket, hogy még inkább óhajtsák őt vezérököül s egyhangúlag kinyilatkoztatták, hogy épen olyan vezérre van szükségök, a ki minden kimélet nélkül tudjon büntetni s képes legyen szigorú rendet fentartani, ígervén, hogy feltétlenül engedelmeskedni fognak akaratának s mindenben segítségére lesznek ¹. — Kara-Gyorgye végre tehát elvállalta a főparancsnokságot az orasaczi csapat felett, s ezután mindnyájan Atanáz pap jelenlétében, kölcsönösen hűséget esküdtek egymásnak, megcsókolva a

¹ Karadzics: Danicza 1828. 157 és 163—166. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 113—115. l.

keresztet s az evangéliumot. Még az nap felkerekedett az egész csapat, hogy felgyújtsa az orasaczi hánt és legyilkolja az ott tartózkodó néhány törököt. Ez utóbbiak között volt Ibrahim is, Kara-Gyorgye pobratimje, a ki már két ízben megmentette életét. Hálából és pobratimje kedvéért, Kara-Gyorgye bántatlanul elbocsátotta a bekerített törököket, csak lökészetöket kellett a felkelőknek átadniok. A hán azonban a lángok martalékává lett. Innét üzenetet küldött ezután Kara-Gyorgye, most már a távolabb eső kerületekbe is, a knézekhez és tehetősebb gazdákhoz vagy kereskedőkhöz, tudtokra adván a történeteket s felszólítván őket, hogy ragadjanak fegyvert s csatlakozzanak hozzá, vagy hogy saját falvaikban támadják meg s gyújtás fel a hánokat s gyilkolják le a szubasákat. Orasaczból Ralenovitye faluba sietett Kara-Gyorgye csapatával, s itt is fellázítván a népet, minden házból egy, sőt két és három férfit is vett fel seregébe; a kik pedig nem akartak jószerevével csatlakozni hozzá, azokat emberei erővel kényszerítették, azzal fenyegetvén, hogy a vonakodókat kivégzik s házaikat felgyújtják ¹. Voltak ugyanis sokan a falusiak között, kik a mozgalom első időszakában csak hajdúkúl tekintették a felkelőket, s tudván tapasztalásból, hogy még a nagyobb mérvű hajdúvállalatok sem igen sikerültek, s hogy azok miatt rendesen a békés népnek kellett szenvednie, nem akartak velök egyesülni. A felkelők azonban, nehogy némelyeknek ez óvatossága és kishitűsége a többiekre is elcsüggesztőleg hasson, a legnagyobb szigorral bántak az olyanokkal, kik azonnal nem mentek velök, kérlelhetetlenül besorolván, sőt olykor súlyosabb büntetésekkel is illetvén őket. Majd Rogacsába jött Kara-Gyorgye, a hol Kátics Márko csatlakozott hozzá, Jankónak

² Karadzics : Danicza 1828. 158—159. l.

testvére, ki nem sokára szintén egyesült vele s hőstettei által tűnt ki a szabadságharcban. — Minden faluban, melyen áthaladt a felkelő csapat, új fegyveresekkel szaporodott. Az útba eső hánok felgyújtattak, a török örök pedig legyilkoltattak ¹. — Mindez, legalább látszólag, még nem volt egyéb, mint egy nagyobb hajdúcsapat garázdálkodása. Ily színben óhajtották a dahik is e mozgalmat feltüntetni s meglehet, hogy elbizakodottságukban magok sem tartották azt egyébnek, legalább ezt látszik bizonyítani azon körülmény, hogy most a történetek hírére harminczöt fegyverest küldöttek Belgrádról a rudniki Száli ágához, azon meghagyással, hogy gyűjtsön 2—300 főnyi csapatot s rendelje ki a keresztyén ráját is botokkal és így üldözze és semmisítse meg a hajdúkat. Kara-Gyorgye értesült a Belgrádból elindult csapat közeledtéről s Szibnicza helység mellett, a belgrádi kerületben, lesbe csalván azt, egy részét levágta, más részét foglyúl ejtette ². Ezzel a koczka el volt vetve. Most már nem lehetett többé szó csupán hajdúkról, a mozgalom jellege tisztán előtérbe nyomult. 'A rája lázadt fel urai ellen; a hánok elpusztítása, a szubasák megöletése és elüzetése, a támadó csapat gyors szaporodása, a mint a falukon áthaladt, nem hagyhattak többé kétséget az iránt, hogy itt nem nagyobb mérvű rablókalandozásokkal, hanem valóságos népfelkeléssel állottak szemben a hatalmokban elbizakodott dahik. És csakis ez utóbbiak s zsarnokságuk ellen irányult a mozgalom. Kara-Gyorgye és társai nem gondoltak egyébre, mint megszabadulni közvetlen elnyomóiktól, vagy legalább boszút állani rajtok. Még az a gondolat is csak lassan tört magának útát a felkelők kö-

¹ U. o. 115—118. l.

² U. o. 119—121. l.

zött, hogy ha sikerülne a dahik elviselhetetlen hatalmát megtörniök, a szultánhoz forduljanak egy igazságos, mérsékelt jellemű vezir kineveztetése végett, ki aztán visszaállítaná a Musztafa pasa alatt létezett állapotot. Ez volt akkor a legmerészebbek vágyainak netovábbja.

Szibniczából több falun keresztül, melyeknek keresztyén lakói részint önként, részint az erőszaknak engedve, csatlakoztak a felkelőkhöz, Kara-Gyorgye Vencsanába ért, a hol már 3000 fegyveres felett rendelkezett, de itt sem állapodott meg soká, hanem tovább folytatta pusztító körjáratát. E mozgalom leginkább a rudniki, kragujevaczi s a belgrádi kerületre terjedt ki, átesapva a szomszéd kerületek falvaiba is. Az egész tájat, mely a tartomány közepét foglalja el, több kerület között oszolván meg, Sumadiának nevezik. E név¹ az áthatatlan őserdőtől származik, melyek akkor még a Rudnik, mint központ körül emelkedő hegy és völgy tömkeleget borították, majdnem bevehetetlen természetes erősséget alkotván. Itt terjeszkedett ki a felkelés először, s nem sokára majdnem az egész Sumadiát ellepte. A hánok csekély számú őrei s a szubasák sehol sem állhattak ellen a túlnyomó számnak, s vagy elfutottak, vagy kérelhetetlenül lemészároltattak.² Valóságos csatára nem került a dolog, mert a dahik ekkor még nem állítottak sereget a naponként szaporodó felkelők ellen, még mindig remélvén, hogy jó módjával s ígéretekkel a fegyverletételére bírhatják a szerbeket. Valóban a dahiknak feltétebb érdekekben állott, hogy a nyugalom minél előbb ismét helyreálljon. A rája napról napra hatalmasabbá lett. Kara-Gyorgye már fenyegetőzni is kezdett, s a törö-

¹ Súma szerbül erdőt jelent.

² Karadzsics: Danicza 1828. 158—159. l.

kök kénytelenek voltak olykor e fenyegetéseket figyelembe venni. Így sikerült neki például Milovanovics Mládent a fogságból kiszabadítani. Midőn a knézek legyilkoltattak, a gazdag Mládent is hatalmába kerítette a kragujeváczyi kabadahi s börtönbe vetette, remélvén, hogy váltság fejében nagy összeget csikarhat ki tőle, s aztán majd mégis kivégezteti. Értesült erről Kara-Gyorgye s a Szibniczánál elfogott törökök egyikét Kragujeváczra küldte, azon üzenettel, hogy kész a kezében lévő hús törököt cserébe átadni Mládenért, ellenben azonnal megtámadja Kragujeváczot, s az egész mahomedán lakosságot kiirtja. A megrettent törökök elfogadták az ajánlatot és szabadon bocsátották Mládent.¹ Még nem telt el két hét azon nap óta, hogy Kara-Gyorgye és társai az orasaczi hánt felgyújtották, s már ily fenyegetőleg mertek fellépni! Érezték a dahik, hogy nem volt szabad késniök. A mozgalom első hírére Focsics Mehmed aga dahi, ki, mint láttuk, Váljevóból Szabácsba ment volt, nem mervén többé a fellázadt kerületeken át visszatérni, csolnokon evezett le a Száván Belgrádig. Az itt összegyűlt négy dahi elhatározta: azonnal megkísérteni a rája megbékéltetését.² E végre négy öreg törököt küldöttek egy Máté nevű szerb szerzetes kíséretében Topolába, a hol akkor Kara-Gyorgye tartózkodott. A törökök 500 erszényt ígértek Kara-Gyorgyénak, ha leteszi a fegyvert s csapatait hazabocsátja. Máté, a szerzetes, azonban titokban intette őt, hogy ne higyen az ígéreteknek, s csak folytassa a megkezdett munkát. Kara-Gyorgye nem is nagy kedvet érzett megbékülni, hanem ha oly biztosításokat nyerhet vala, melyek jövőre lehetetlenné tették

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 127. l.

² Karadzics: Danicza 1828. 160. l.

volna a dahik zsarnokságának megújulását. És ezért azt válaszolá a követeknek, hogy ő kész megbékélni, de előbb tudni óhajtáná, hogy miként szándékoznak bánni a dahik ezentúl a néppel, mert a szerbek nem hajlandók többé falvaikban hánokat és szubasákat, valamint általában az eddigi zsarolást és kegyetlenkedést tűrni; nem bízván azonban az ígéretekben, csak azon esetre tennék le a fegyvert, ha a dahik jövődő magokviselte iránt kellő biztosítékot nyújtanának; ez pedig nem lehet egyéb mint az osztrák kormány jóállása; ha tehát a dahik ráállanak arra, hogy a köztök és a szerbek között megállapítandó szerződés az osztrák kormány biztosának jelenlétében köttessék meg, úgy Kara-Gyorgye és társai készek az ellenségeskedést felfüggeszteni.¹ Vajon Kara-Gyorgye komolyan óhajtotta-e Ausztria közvetítését, vagy ezen, a dahikra nézve majdnem lehetetlen feltétel követelésével talán csak időt akart nyerni, remélvén, hogy a tavasz közeledtével serege még inkább fog szaporodni, ezt most már nem határozhatjuk meg pontosan, de bármint legyen is, annyi tény, hogy a szerbek még akkor is Ausztriát tekintették természetes pártfogójukül.

A török küldöttek visszasiettek Kara-Gyorgye válaszával Belgrádra, s közölték azt a dahikkal, elmondván egyszersmind, hogy mily számosan vannak már a felkelők, s mint szaporodik naponkint seregök. Látván a dahik, hogy a veszély nagyobb, mintsem eleinte vélték, egyik társokat, Aganlit, bízták meg, hogy minden áron békéltesse meg a felkelőket, elfogadván az általok szabott feltételeket, s ha kell, pénzt is adván a főnököknek. Aganli azonnal el is indult pár száz zsoldos kíséretében s a belgrádi nahia kolubarai kerületében lakó szerbeket,

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 126. l.

kik még nem csatlakoztak volt a felkeléshez, rávette, hogy menjenek vele, s igyekezzenek együtt szétoszlásra bírni a lázadókat, igérvén, hogy kész Kara-Gyorgyénak minden kívánságát teljesíteni. Drlup helységben szállott táborba Aganli szerb-török csapatával és azonnal értesítette Kara-Gyorgyét, ki ezalatt seregével a közel Rogacsa helységbe érkezett, hogy értekezni óhajtana vele. Kara-Gyorgye erre reá állott azon feltétel alatt, hogy a találkozás nem a helységben, hanem a két falu közt elterülő térségen fog végbemenni. Más nap mindegyik sereg saját faluja előtt sorakozott, Kara-Gyorgye pedig néhány válogatott legény-nyel előre ment, — hasonlóképp Aganli is, és ekként találkozott a dahi, s a szerb felkelők vezére. Egyik sem volt azonban egy puskalövésnyivel távolabb saját csapatától. Aganli előadta, hogy a dahik készek mindazt megadni, a mit a szerbek követelnek, csak térjenek békében haza. Kara-Gyorgye keserűen szemére hányta Aganlinak a dahik zsarolásait és kegyetlenkedéseit s végre azon meggyőződését fejezte ki, hogy ha most megbékélnének is, pár év múlva ismét újra kezdődnék a régi zsarnokoskodás. Aganli mindenképen igyekezett Kara-Gyorgyét a dahik őszintesége felől meggyőzni s végre, miként már előbb a küldöttség által, ötszáz erszényt ajánlott neki, biztosítván őt, hogy ha nem bízik bennök, szabadon kivándorolhat Ausztriába, a hol aztán sokkal kényelmesebben élhet, mint Szerbiában. Kara-Gyorgye azonban hajthatatlan maradt s az osztrák kormány jótállása nélkül semmit sem akart tudni a megbékélésről. A míg Aganli az okokat iparkodott elősorolni, melyek ily idegen közvetítést lehetetlenné tettek, egyszerre csak egy lövés dördült el, mire mindkét csapat árulást gyanítva, egy-

másra kezdett lövöldözni. Mind a két részről történtek sebesülések, Aganli kezét is horzsolta egy golyó; végre azonban a vezéreknek sikerült embereiket lecsendesíteni s ez alatt beállván az est, a csapatok a falukba vonultak. Aganli még az éjjel gyorsan elhagyta Drlupot törökjeivel, a vele volt szerbek pedig elszéledtek.¹ Kara-Gyorgye ezután kelet felé fordult seregével. Néhány nap múlva azonban új követség érkezett. A legtekintélyesebb belgrádi törökökből állott, élőkön a szerb metropolitával, a görög eredetű Leontival, a ki a dahik parancsa következtében kénytelen volt a békéltető szerepét elvállalni. Palánkában, a pozsareváczi kerületben találták Kara-Gyorgyét február végén vagy márczius elején, ki most már négyezer emberrel táborozott a falu mellett. A metropolita Máté szerzetes által titokban előre értesítette Kara-Gyorgyét a küldöttség jöttéről s egyszersmind intette, hogy ne engedjen még az ő rábeszéléseinek sem, mert ő kénytelen a törökök érdekében szólni, de voltaképp nem helyeselné a kibékülést. Nem volt szükség a metropolita intésére. Kara-Gyorgye, ki naponként érezte erejét növekedni s valószínűleg a dahik tétlensége által is kitartásra ösztönöztetett, nem volt hajlandó az ajánlatokat elfogadni. A török követek, támogatva nyíltan a metropolita által, egész ékesszólásokat felhasználták, hogy a szerbeket a fegyver letételére bírják, igérvén, hogy ezen túl a dahik se kabadahikat, se szubasákat nem fognak tartani, hogy a dahia ügyeinek intézését kizárólag a knézekre fogják bízni s jövőre tartózkodnak minden zsarolástól; végre pedig kinyilatkoztatták küldőik nevében, hogy készek Kara Gyorgyét az egész pasalik obor-knézéül elis-

¹ U. o. 128—132. l. — Karadzics: Danicza 1828. 161—162. lap.

merni s neki évenként ötszáz erszényt adni. Kara-Gyorgye, a szerbek költői természetéhez képest, állítólag egy mesével válaszolt: «Egyszer egy mérges kigyó megharapott egy fiút, s a fiú meghalt. Az atya elősietett, hogy a kigyót agyonverje, de az már majdnem egészen bebújt rejtékébe; az atya még csak a kigyó farkát ragadhatta meg s azt le is vágta, ezután pedig eltemette fiát a kigyó laka mellett. Egy ízben az ember arra menván s a kigyó is kidugván fejét így szólt ez utóbbihoz: jöszte elő kigyó, béküljünk meg; a kigyó azonban ekként felelt: ,a míg te meg nem szűnöl fiad sírját nézni, én pedig levágott farkamat, addig közöttünk békéről szó sem lehet'. És így mi sem békülhetünk meg, folytatá Kara-Gyorgye, a míg mi magunk előtt látjuk legyilkolt knézeink sírhantjait, ti pedig meg nem ölhetek engem.»¹ A Kara-Gyorgye által uondott parabola leghívebben kifejezte a viszonyt, mely akkor a dahik és a keresztyén rája között létezett. Oly borzasztó kegyetlenségek vitettek véghez egy részről, oly mély gyűlölet, oly kiolthatatlan boszúvágy halmozódott össze a másik fél lelkületében, hogy az ellenséges két elem között, az őszinte és tartós kiengesztelődés teljesen lehetlenné vált. Miután még Kara-Gyorgye kinyilatkoztatá, hogy egy idegen fejedelem biztosítása s a nép meghallgatása nélkül nem hajlandó alkudozásokba sem bocsátkozni, a török követek s a metropolita a nélkül, hogy czélt érthettek volna, visszatértek Belgrádra.

2.

Ennyi megghiúsult kísérlet után s Kara-Gyorgye csapatjának gyors szaporodtával, a dahiknak komolyan

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 133—136. l.

kellett ellenállásról gondolkozniok és pedig annyival inkább, mert a felkelés, a Sumadián kívül, a tartomány többi vidékeire is kezdett kiterjedni. Keleten, túl a Moraván, a Mláva és a Pek folyóktól átszelt kerületekben Momir, Lucsiczából, Sztojkovics Milenko Klicseváczból és Teodorovics Péter Dobrinyából (ki aztán születési helye után Dobrinyácz név alatt lett ismertessé) állottak az erdőkbe menekültek s a hajdúk élére s miként a Sumadiában Kara-Gyorgye, úgy ők is faluról-falura jártak csapatjaikkal, pusztítva a hánokat s öldökölve a szubasákat.¹ A nyugati tájak, a Kolubara és a Drina között, tehát a váljevói és szabácsi kerületek, sem maradhattak sokáig mentek az általános mozgalomtól.

Nenádovics Aleksza kivégeztetése után, öccse Jakab és fia Máté, a pap, egész családjokkal a hegyek közé menekültek, a hová a megrémült falusiak közül is sokan követték őket. Itt hallották nem sokára, hogy Kara-Gyorgye fegyvert ragadott, s felégette az orasaczi hánt. A sumadiai felkelés hírére megszeppentek a váljevói törökök is és az ottani muszelim, Porecs Ali, összeszedvén a kisdud Ub városban lakó török nőket és gyermekeket, Váljevóba szállította őket; a váljevói törökök ellenben mindjárt a knézek meggyilkoltatása után Szokol és Uzsi-cza várakban helyezték el családjajukat. Nenádovics Jakab és Máté, égve a boszútól, azonnal Aleksza halála után óhajtották volna megtámadni a törököket, de akkor még nem tudták biztosan: vajon számíthatnak-e a nép támogatására, a mely szerette és tisztelte ugyan knégeit, de ezek kimúltával megfosztatott vezetőitől, kiknek szavát

² Karadzics: Danicza 1828. 159. l. — Médovics: A pozsarevaczi kerület (Okruzsie pozsarevacsko) A belgr. t. t. Évkönyvében IV. k. 203. l.

fogadni megszokta volt. A két Nenádovics most, midőn a törököket a megerősített városokba látta vonulni, s felbátorítva a Kara-Gyorgye felől érkező hírek által is, elerkezettnek hitte az időt, midőn felkelésre bírhatja a környék népét. Rögtön biztos embereket küldtek szét a közelfekvő falvakba, s felszólították a fegyverfogható férfiakat, hogy minél nagyobb számmal jelenjenek meg a brankovinai magaslaton. Máté a brankovinai templomból egy kék-veres-fehér zászlót is szerzett, s ezt február 27-én a hegytetőn kitűzte, hogy ezen jelvény körül sereglenek az érkezendők. Már másnap mintegy hétszáz fegyveres gyűlt össze a Nenádovicsok által megjelölt helyen. Fegyvere ugyan volt mindnyájának, de lőporban és golyóban nagy hiányt szenvedtek. Máté azonnal késznek nyilatkozott átmenni Ausztriába, s ott még atyja idejéből több jó ismerőse lévén, a szükséges lőszert beszerezni. Február 29-én ért Máté a Száva partjához Zabreznél, s itt összegyűjtven a főbbeket, közölte velök, hogy Brankovinánál már egy tekintélyes csapat alakult a közel falvak lakosaiból, s rábírta őket, hogy addig, míg ő oda jár, előkészítsék a népet a felkelésre a poszavinai kerületben. Máté csolnakon jutott el Zabrezből Zimonyba, éjjel hajózáván el Belgrád alatt, nehogy az ottani törökök feltartóztassák őt. Zimonyban atyjának régi jó barátját, Mitesser őrnagyot kereste fel, s miután elmondott neki mindent, a mi Szerbiában történt, tanácsot kért tőle, hogy mit tévők legyenek. Az őrnagy azt javasolta, hogy jőjjenek családjaikkal a Száva közelébe, s majd átszállíttatja őket az osztrák partra, egyéb segítségre Ausztria részéről jelenleg nem számíthatnak. Máté erre azt válaszolta, hogy most már nem csak az ő és rokonai családjairól van szó, mert az összes népnek legalább is fele fellázadt a tö-

rökök ellen, annyian pedig át nem jöhetnek, de nincs is egyébre szükségök, mint lőszerre, s azért ezt kér az őrnagytól. Mitesser természetesen ezt sem adhatott, hanem megismertette őt egy Zsivkovics István nevű kereskedővel, a ki Belgrádról a dahik elől menekült Zimonyba, s ki aztán szerzett is néhány font puskaport és vagy háromszáz töltenyt. Sokkal fontosabb volt azonban egy másik ismeretség, melyhez Máté szintén az őrnagy közvetítése által jutott. Musztafa pasa megöletése után fiának, Dervis bégnek, egy hű embere, Del-Ahmet, Zimonyban keresett menedéket a dahik dühe elől, s azóta ott tartózkodott. Mitesser jó viszonyban élt e törökkel s gondolván, hogy talán segítségére lehetne valaminiben a szerbeknek, megismertette őt Mátéval. Nenádovics Máté, e bátor és elszánt, de egyszersmind találékony és ravasz pap, azonnal átlátta, hogy mily előnyére lenne a felkelésnek e török jelenléte a szerbek között. Del-Ahmed, ki a szultán hű emberének, tehát a janicsárok ellenségének vallotta magát, készséggel fogadta el Máté ajánlatát, hogy menjenek együtt Szerbiába, s ott működjenek közre a dahik ellen. Máté nem is kívánt egyebet új barátjától, mint hogy mindazt, a mit a népnek mondani fog, ő (Del-Ahmed) is a maga részéről bizonyítsa. Másnap már ismét szerb földön voltak Zábrecsnél. Máté barátjai csakugyan nem maradtak tétlen, s háromszáz fegyveressel várták őt; e szám ötszázra szaporodott, a míg a grabováczi kolostorhoz értek. Az itt összegyűlt néphez Nenádovics Máté a következőkép s ólott: «Tudjátok mindnyájan, hogy Hadzsi-Musztafát a dahik megölték. Hadzsi-Musztafának azonban volt egy fia, Dervis bég, a kit a szultán atyja helyébe vezírré nevezett ki. Ez a Dervis bég atyja halála óta nem szűnt meg a szultánt kérni, hogy hatalmazná

fel őt egy fermánnal sereget gyűjteni, s megboszulni magát atyja haláláért a dahikon. Végre a szultán megadta a kért fermánt; s most Dervis bég elküldte hozzánk, Ausztrián keresztül, bimbasáját, az itt jelenlévő Del-Ahmedet a szultán fermánjával, a mely megengedi, hogy a szerbeket fegyverre szólítsa, s a szubasákat és egyéb zsarnokokat mind a várakba üzze; midőn pedig már eléggé nagy sereget gyűjtendett, meg fog jelenni Dervis bég is, ágyúkat hozván magával, elkergeti a dahikat s megtisztítandja az egész pasalikot a gonosz nyomorgatóktól s ő lesz aztán, miként volt egykor atyja, belgrádi vezir; arra pedig még bizonyosan emlékeztek, hogy Hadzsi-Musztafa idejében milyen jó sorsunk volt, s mily szabadságban éltünk.» Del-Ahmed folyvást bizonyíthatat: úgy van, valóban úgy van! Nenádovics emlékirataiban őszintén bevallja, hogy mindabból, a mit ő Grabovácznál a falusiak előtt mondott, egy szó sem volt igaz, s csak a nép felbátorítására gondolta ki azt.¹ Ez idő óta azután magok a szerbek között is gyökeret vert azon vélemény, hogy ők a szultán engedelmevel, s a szultán nevében harcolnak a dahik, mint bitorlók ellen. E felfogás egy részről előmozdította a felkelés terjedését, mert nem szenved kétséget, hogy a nép, mely még eleinte így is sok helyt vonakodott fegyvert ragadni, teljesen tartózkodott volna a felkelésben való részvétől, ha azt gyaníthatta volna, hogy a szultán seregeivel kell szembeszállania, de más részről a tartomány végleges megbékéltetése is lehetőbbé vált ez által.

Máté csapata Grabováczból Brankovina felé tartott, hogy ott azon sereggel egyesüljön, melyet Máté, bátyja Nenádovics Jakab vezérlete alatt, a brankovinai magasla-

¹ Nenádovics: Memoári 58—64. l.

ton hagyott. Lyubinics faluban azonban megdöbbsentő hírt közölt az ottani knéz Mátéval. A brankovinai sereg nem létezett többé. Néhány knéz és kmét jelent volt meg ott, s megfélemlíté a népet, rávevén, hogy haza széledjen, sőt hogy élelmi szereket is szállítson Váljevóba Porecs-Alinak, s hogy ismét meghódoljon. Nenádovics Jakab csak kevesed magával maradt az elhagyott táborban. Bármily leverőleg hatott is e hír Mátéra, erélyes jelleme nem tudott sokáig elcsüggedni. Megigértette a lyubinicsi knézzel, hogy az egész dologról senkinek sem fog szólni, maga pedig azonnal lóra ült s azon ürügy alatt, hogy előre megy, a két sereg egyesülését megbeszélendő, Jakab bátyjához sietett Brankovinába. A lyubinicsi knéz valóban igazat mondott. Nenádovics Jakab már csak tiztizenöt fegyveres fölött rendelkezett. Máté megtudván bátyjától, hogy bizonyos Péja knéz, néhány kméttel volt a sereg elszéledésének tulajdonképeni oka, azonnal értők küldött, s midőn megjelentek, részint jó szóval, részint fenyegetésekkel oda vitte a dolgot, hogy az elpártoltak ismét készeknek nyilatkoztak a Lyubinicsnél táborozó sereghez csatlakozni. Ekként sikerült Máté erélyének a felkelésre oly veszélyessé válható meghasonlást csirájában elfojtani. A felkelők több csapatra oszolva, különböző irányokban működtek. Az egyik Nenádovics Jakab vezérlete alatt Szvileuvával szemben, a szabácsi nahiában foglalt állomást, a többiek Nenádovics Máté, az öreg Grbovics, Kédics és mások által vezetve, Váljevót igyekeztek bekeríteni. A szabácsi törökök nem érezvén magokat elég erőseknek, zvorniki Vidaics Ali béghez folyamodtak segítségért, s ez nem is késett jóbarátjainak, a janicsároknak kérését teljesíteni. Összeszedvén szubasáit s néhány száz törököt, átkelt a Drinán s a jadari szerbeket kény-

szeríté szintén vele menni; ezeket azonban csakhamar hazabocsátotta, attól tartván, hogy hitsorsosaik ellen nem fognak harcolni, sőt még török uraik ellen is fordúlhatnak. A szabácsiak sem maradtak tétlen ez alatt, hanem kivonulván, Szvileuvánál várták be a Boszniából remélt segítséget, apró csatározásokat folytatva addig is Nenádovics Jakab emberei ellen. Az erélyes Máté nagy tevékenységet fejtett ki. A felkelők serege, miként azelőtt, úgy jelenleg is, még mindig nagy szükségét látott lőszerben. Máté tehát mindenek előtt Del-Ahmeddel levelet íratott törökül Hadzsi-bégnek Szreberniczába, Aleksza knéz egykori barátjának, ki ellen, mint fentebb láttuk, pár év előtt Aganli dahi hadjáratot folytatott. A levélben Máté elmondá az általa kigondolt mesét Del-Ahmed küldetéséről és Dervis bég várható megérkezéséről s felszólítá őt, hogy, mint a szultán hű embere, küldjön lőport a szerbeknek, kik a szultán küldöttjének vezetése alatt feltámadtak a dahik ellen. Hadzsi bég, ki különben is gyűlölte a dahikat, elhitte e mesét és teljesíté Máté kívánságát. A szerb felkelők tehát, legalábbrészben, török lőport használtak első harcaikban. Mindez azonban nem volt elég. Máté tehát ismét lóra ült s a Szávához sietett, a hol is a zimonyi Zsivkovics mintegy másfél mázsa lőport adott át neki zsákokban. Alig volt képes Máté Zsivkovicsot kifizetni, de azért mégis felszólította, hogy küldjön a mennyit csak szerezhet, igérvén hogy pontosan meg fogja kapni az árát. A zsákokat azután Máté kísérei hátára kötöztvén, velök együtt gyorsan mint jött, lóháton visszatért azon csapathoz, mely akkor már egy órányira Vájevótól táborozott s innét kétszáz legényt rögtön bátyjához Jakabhoz küldött, kinek helyzete a megérkezett bosnyákok nagy száma miatt nem volt egészen veszélytelen.

Márctius 11-én értekezletre hívta meg Nenádovics Máté, a váljevói törököket. Száli szpahi vezetése mellett, öt öreg mahomedán jelent meg. Ezeknek is elmondta Máté hogy ő és társai egy szultáni ferman által vannak fölhatalmazva a janicsárokat megtámadni és elkergetni; s azután felszólítá őket, hogy Porecs-Alit, a dahik hivat, üzzék el Válsjevóból, a mely esetben a szerbek készek békében hazatérni, ellenben meg fogják támadni Válsjevót, mert Porecs-Alit élve vagy halva kézre akarják keríteni. Öt napot adott Máté a törököknek gondolkodásra, a mely határidő után a támadás okvetetlenül bekövetkezendő volt, ha addig a gyűlölt janicsár aga el nem hagyja a várost; ígérte azonban, hogy a becsületes törököknek, a kik a szultán hű alattvalói, még ez esetben sem lesz bánatódások. Az értekezlet után Máté visszatért a táborba s embereinek egy részét haza bocsátotta pihenni, azt híván, hogy csak öt nap múlva lesz szüksége rájuk. Kifáradva, mélyen elaludt, midőn egyszerre az őr fölkelte őt, jelentvén, hogy Válsjevó ég; egyszersmind puskatüzelés is volt hallható a város felől. A támadást Kédics és Milivoj knézek intézték, kiknek nem volt tudomások a törököknek tett ígéretről. Máté egy ideig tusakodott magában, hogy a váljevói mahomedánoknak adott szavát tartsa-e meg s bevárja az öt napot, vagy pedig társainak segítségére siessen, a kik csekély számuk miatt vereséget is szenvedhetnének. Végre is ez utóbbira határozta el magát s összeszedvén embereit, a hazabocsátottakért pedig, legalább a közelebbi falvakba, futárokat küldvén, azonnal megindult Válsjevó felé. Az éj beállta előtt elérték a várost, még néhány házat fölgyújtottak s a törököket végre egy erős kőfallal bekerített udvarba szorították, melynek ostromával azonban föl kellett hagyniok, nem

lévén ágyújok s már lőporuk is fogyatékán volt. Porecs-Ali azonban nem várta be, míg az éhség miatt meg kellett volna adnia magát, hanem a legközelebbi éjjel megszökött egész környezetével.¹

Márczius 11-dike nevezetes nap volt a szerb felkelésre nézve. Nenádovics Jakab is fényes győzelmet aratott Szvileuvánál e napon az egyesült szabácsi és bosnyák törökök fölött. Jakab sövénykerítéssel vette körül táborát, a törökök közeledtére azonban elhagyta az ekként megerősített helyet s amazoknak engedte át, a kik nem is késtek azt elfoglalni. Mihelyt Jakab megkapta öcsésétől Mátétól a kért kétszáz főnyi segítséget, úgy körülvette a sövénykerítést, hogy a törökök abban mintegy foglyaivá lettek. Eleségök elfogyván, de a szerbek folytonos tüzelése is mind alkalmatlanabbá válván, a bosnyákok alkudozni kezdtek a felkelőkkel, állítván, hogy ők nem ellenök harczolni, hanem őket békéltetni jöttek. Jakab erre azt válaszolta, hogy a bosnyákok szabadon haza mehetnek, a belgrádi pasalikból való törököknek azonban maradniok kell, ezekkel majd végeznek a szerbek magok. A bosnyákok kaptak az alkalmon s márczius 11-én elhagyták a sövénykerítést, a szabácsiak azonban félve a szerbek boszújától, szintén velök mentek. Nenádovics Jakab ezalatt csapatait az úton lesbe állította s a gyorsan elvonulókat megtámadván, oly annyira megverte, hogy az életben maradottak vad futásban kerestek menedéket s csak a Drina túlsó partján, bosnyák földön állapodtak meg. Oly félelem szállta meg e vereség hírére a lozniczai, lipniczai és lyesniczai törököket is innena Drinán, hogy nejeiket és gyermekeiket azonnal átszállították a

¹ Nenádovics: Memoári 64—73. l. — Karadzics: Danicza. 1828. 168—170. l.

folyón. Mondják, hogy kétszázhetven török holtteste borította a szvileuvai csatatért.¹

E kettős diadalon kívül még egy harmadik is emlékeztetéssé tévé e napot a szerbekre nézve. Azon éjjelen, midőn Nenádovics Máté és társai Váljevóban küzdöttek, kelet felé veresleni látták az eget. Kara-Gyorgye gyűjtotta volt föl Rudnikot. És most ismét vissza kell térnünk a sumadiai eseményekhez. A metropolitával Palánkán folytatott alkudozások meghiúsulta után hírért vevén Kara-Gyorgye, hogy Rudnikban Száli aga, a rudniki bika, védelmére már néhány száz török gyűlt össze Uzsi-czából és Karanováczból Plyákics és Dzsávics-Ali kabadahik vezérlete alatt, megindult Rudnik felé. A város alá érvén, miként majdnem ugyanazon időben Nenádovics Máté Váljevónál, felszólította a békés törököket, hogy jelenjenek meg nála értekezletre. Ez alkalommal Kara-Gyorgye azt kívánta a küldöttség fejétől, az ősz Tokatlicstól, hogy vagy üzzék ki a három kabadahit és kíséretöket a városból, a mely esetben ő kész visszavonulni, vagy pedig szolgáltatassák ki azokat neki. A küldöttség nem mervén Kara-Gyorgyénak határozott ígéretet tenni, visszatért a városba, de másnap ismét megjelent a szerb táborban, Plyákics kabadahival. Szerencséje volt ez utóbbinak, hogy egyedül jött, mert Kara-Gyorgyénak szándéka volt a kabadahikat, ha együtt jelentek volna meg az értekezleten, megöletni. Így azonban csak egy kabadahi halálával nem vélvén célját elérhetni, míg a más kettő a várost hatalmában tartá, alkudozásba bocsátkozott Plyákicscsal s megegyeztek, hogy a kabadahik kíséretökkel elhagyják Rudnikot, a visszamaradó békés

¹ Karadzics: Danicza 1828. 171—174. l. — Nenádovics: Memoári 73. l.

törököknek ellenben nem lesz bántódásuk a szerbek részéről. A kabadahik azonban nem tarták meg szavukat, mert hírért vevék, hogy Kücsük-Ali dahi egy csapattal kiindult Belgrádról s tőle segílyt reménylettek. Kücsük-Ali azonban nem érkezett meg oly gyorsan, mint várták, s élelemben is szükségét látván, a békés törökök ismét kérelemmel fordultak Kara-Gyorgyéhez, hogy engedné meg a kabadahiknak eltávozni. Kara-Gyorgye ebbe beleegyezett, de seregét a város körül lesbe állította s az éjjel elvonuló kabadahikat és kíséretöket megtámadván, szétverte, a mely alkalommal Plyákics és Dzsávics-Ali kabadahik elestek, Száli aga, a rudniki bika ellenben, néhanyad magával megmenekült. Kara-Gyorgye azonnal bevonult a városba, a kabadahik lakásait felgyújtatá, ellenben a békés törököknek teljes személy- és vagyonbiztosságot s szabad vallásgyakorlatot ígért, sőt Obrénovics Milánnak, kit Rudnik őrizetével bízott meg, szigorúan meghagyta, hogy ne engedjen meg a szerb csapatok részéről semmi kihágást a török lakosság ellen. ¹ A mozgalom természetéből folyt, hogy a felkelés a különböző kerületekben a nélkül, hogy a főnökök egymás között előlegesen értekeztek volna, hasonló jelenségeket mutatott fel. Látjuk, hogy a nép vezetői mindenütt nem csak szóval, de tetteleg is bizonyították, hogy különbséget tesznek a janicsárok és a békés mahomedánok között, egyedül amazok ellen harczolván, emezeket pedig mint a szultán hű alattvalóit kimélvén. Mindenütt előtérbe nyomult azon felfogás, hogy a rája nem egyedül a dahik zsarnokságától való szabadúlhatása miatt, hanem egyszersmind a többi törökök, sőt a szultán érdekében is fogott fegyvert, mert

¹ Gyúrics: Szerb történet Kara-Gyorgye idejében stb. 137—141. lap.

hiszen a janicsárok a portával szemben kétségkívül lázadókül voltak tekinthetők. Igaz, hogy ezen felfogás nagy hasznára vált a felkelésnek, mert megkönnyíté annak terjedését, kevésbbé veszélyesekké válván ez által a következmények, és ezért a főnökök minden kitelhető módon terjesztették is a nép között azon hitet, hogy szultáni fermán által vannak felhatalmazva a janicsárok uralma ellen síkra szállani. Téves volna azonban azt gondolni, hogy a mozgalom ezen jellege egyedül a főnökök ravasz számításából származott. A nép elhitte a szultán meghatalmazó fermánjáról szóló regét, mert az teljesen megfelelt vágyainak és törekvéseinek. Nem pusztá ámitás volt az, midőn a szerbek fegyverrel kezökben s győzelmes csaták után is hangosan hirdették, hogy nem óhaj ottak egyebet, mint a janicsárok elűzetése után, a Musztafa pasa idejében létezett állapotok helyreállítását. Akkor még senki sem gondolt Szerbiában törésre a portával, vagy épen elszakadásra a török birodalomtól. Mint kezdetben minden forradalom, úgy a szerbeké is, eleinte csak a közvetlen visszaélések megszüntetésére irányult, a nélkül, hogy a birodalom egységét megtámadta, vagy a törvényes hatalomnak a tartozó hűséget megtagadta volna. Nem első és valószínűleg nem utolsó eset ez, midőn egy loyális népmozgalom, melyet a hatalom kellő időben tett engedményekkel csakhamar lecsillapíthatott volna, utóbb forradalommá nőtte ki magát. Elbeszélésünk folyamában nem fogjuk elmulasztani, megjelölni azon nevezetes fordulópontot, melynél a szultán nevében kezdett loyális szerb felkelés a porta ellen irányzott forradalomba ment át.

Rudnik bevétele után Kara-Gyorgye hazabocsátotta seregét néhány napra, azon meghagyással, hogy a kitéüzött időben mindnyájan gyűljenek össze ismét Vrbicza falunál.

Maga pedig rendes kíséretével, mely mintegy testőrségét képezte s melytől ezentúl nem vált meg, pár napot Topolában pihenvén, Vrbiczába sietett, bevárando itt a szétoszlottak megérkezését.¹

Ezalatt Kücsük-Ali néhány száz lovassal kiindult volt Belgrádból, s dél felé vette útját, remélvén, hogy a határon albán krdzsálokat találand, a kiknek segélyével leverheti majd a felkelést. Egy Makszim nevű szerb knéz, kinek tudomása volt arról, hogy Kara-Gyorgye néhányad magával Vrbiczánál tartózkodik, besúgta ezt Kücsük-Alinak s mellékúton a szerb vezér rejtekéhez vezette a törököket. Kara-Gyorgye, daczára az ellenség túlnyomó számának, bátran szembeszállt azzal, de nem sokára futásban kellett menedéket keresnie. Ez alkalommal Kara-Gyorgye prémes ködmöne is a törökök kezébe jutott, kik aztán annak felmutatásával igyekeztek a szerbeket, a mint a falukon átvonultak, a felől meggyőzni, hogy Kara-Gyorgye elesett s ez által rábírní, hogy ne támogassák a felkelést, — de hiában, Kara-Gyorgye csakhamar fényesen bebizonyítá, hogy él s hogy erélye nem lankadt a törökök üldözésében. Makszim később a szerbek kezeibe került s árulásáért életével kellett lakolnia.² Kücsük-Ali nem üldözte a Vrbiczánál megvert kis csapatot, hanem Rudnik felé vette útját Száli agának segítségére sietendő. Útközben értesült azonban, hogy Rudnik elesett s hogy Száli aga Kragujeváczra menekült. Kücsük-Ali is ide vezette tehát csapatát. E közben Kara-Gyorgye a belgrádi nahiába nyomult s itt, majdnem a fővárosig hatolván előre, ismét 3000 főnyi sereget gyűjtött és ezzel felkerekedett

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 142. l.

² Nenádovics: Memoári 81—82. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 19. l.

Kragujevácz ellen. Kücsük-Ali és a többi törökök azonban, a szerbek közeledtének hírére, elhagyták Kragujeváczot s a pár órányira keletre, nem messze a Moravától fekvő sokkal erősebb Jagodinába vonultak.¹ Itt megtalálta a dahi a segélyt, melynek keresésére indult volt. Egy merész albán krdzsalfőnök, Gusancz-Ali, érkezett néhány száz emberével a Moravához. A Szerbiában kiütött zavarok hírére sietett elő e martalócz vezér, remélvén, hogy az egyik vagy a másik rész elfogadja szolgálatait. A krdzsalok, mint tudjuk, nem voltak válogatóság szövetségek felajánlásában; nem törődtek az ügygyel, melyért harcolniok kellett, egyedül a zsákmány s a zsold nagysága által vezéreltettek. Gusancz-Ali először a szerb felkelőkhöz szándékozott csatlakozni, kétségkívül azon reményben, hogy a szerbekkel egyesülve többet rabolhat a gazdag törököktől, mint ezekkel a szegény rájától. A szerbek azonban nem bízván ily kétes szövetségesben, nem fogadták el az ajánlatot. Erre Gusancz-Ali minden tétovázás nélkül a dahikhoz fordult. Épen jókor érkezett Jagodinába, Kücsük-Ali fel lévén hatalmazva dahi társai által segédsapatokat toborzani. Hallván azonban a krdzsal-főnök feltételeit, a dahi csakhamar meggyőződött, hogy most oly veszedelmes rabló kezeibe került, a ki túltesz a legrettegettebb hajdún is. Nem lehetett azonban sokáig haboznia, mert Gusancz-Ali minden perczben kész volt Kara-Gyorgyéhoz átesapni. Kücsük-Ali tehát a körülmények² által kényszerítve, megigérte a zsoldot, melyet a krdzsal-főnök követelt s megbizta őt, hogy siesen Belgrádra az ottmaradt dahik védelmére, mert Kücsük-Ali is hallotta már, hogy Kara-Gyorgye a főváros közepében czirkált csapataival. A szerb sereg azonban ekkor

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 142—143. l.

már nem messze Jagodinától ütött táborn. Gusancz-Ali szándéka Belgrádig áthatolni, nem maradhatott titok Kara Gyorgye előtt sem, a ki aztán embereit az orasaczi Teodóz parancsnoksága alatt az úton lesbe állította. Teodóz azonban elhagyta kijelölt állomását s tovább vonult a hegyek közé, minek következtében Gusancznak sikerült bántatlanul elhaladni a pusztán maradt leshely mellett. Kara-Gyorgye még jókor észrevette Gusancz-Ali menekülését s azonnal egy csapatot utána küldött, mely egy folyónál a krdzsakok egy részét elérte és szétverte. A többiekkel Gusancz Belgrádra sietett, a hol a dahik megerősítették a Kücsük-Alival kötött egyességet, de tartván e martalóczok rabló ösztöneitől, nem eresztették be őket a városba, hanem a Belgrádtól délnyugotra húzódó Vračasár nevű dombháton helyezték el.¹

Kara-Gyorgye nem késett Jagodinát bekeríteni. Terve az volt, hogy ő maga serege egy részével megjelenvén a város alatt, kicsalja a törököket, a másik rész pedig, Milanovics Mláden és Obrénovics Milán vezérlete alatt, hátulról támadja meg az ellenséget, a mely így két tűz közé kerülvén, kétségkívül hátrálni lett volna kénytelen. A terv jól volt kifőzve, de nem sikerült. A törökök csakugyan megtámadták Kara-Gyorgye csapatát, de Mláden és Milán nem érkeztek meg idejében, s midőn állomásaikból előjöttek, Kara-Gyorgye serege már szétveretett volt s csakhamar azok is hasonló sorsban részesültek. A szerbek vesztesége meghaladta a kétszázat. E vereség nagy csapás volt a felkelésre, de Kara-Gyorgye nem csüggedt el. Új csapatokat gyűjtött s azonnal biztos ember által üzenetet küldött Csarapics Vászának

² Karadzics: Danicza 1828. 166—167. l. — Gyúrics: Szerb történet stb. 144—146.

Ripanyba (Belgrádtól pár órányira), hogy a mennyi fegyverest csak bír, szedjen össze, rejtőzzék el az Avala hegyen s az átvonulandó Kücsük-Alit támadja meg. Ez utóbbi a szerbeken kivívt diadala után csakhamar elhagyta Jagodinát, s gyorsan Belgrád felé vette útját seregével. Kara-Gyorgye nyomban követte őt, de nem bírta utólélni. Csarapicsnak azonban sikerült leshelyéből mintegy száz törököt lelőni, a többiek azonban Kücsük-Alival baj nélkül érkeztek meg a Vratsárra, hol a csekély számú szerbek nem merték őket megtámadni.¹

A míg Kara-Gyorgye ekként Belgrádig jutott, a Nenádovicsok is folyvást nagy tevékenységet fejtettek ki nyugoton. Váljevó bevétele után Nenádovics Máté ismét Zábredsbe sietett, remélvén, hogy már ott találandja Zsivkovicsot az ígért puskaporral. Zsivkovics azonban nem érkezett meg s Máté átkelt az osztrák partra, ott szándékozván, ha csak lehet, lőszert szerezni. Az osztrák őrháznál találkozott a parancsnokló főhadnaggyal, ki, mint Máté megjegyzi, «katholikus ugyan, de azért igazságos, emberszerető férfi volt.» A főhadnagy kérdésére, hogy miért harcznak a törökökkel, Máté elmondta, hogy mennyit kellett a dahik zsarnokoskodása miatt szenvedniök, miként gyilkoltattak le a knézek s a nép előbbkelői, hogyan menekültek ezután mindnyájan a hegyek közé, s mint kényszeríté őket a kétségbeesés fegyvert ragadni. Hozzá tette azonban, hogy nem maga a szultán, sem pedig a szultán hű török alattvalói, hanem egyedül a dahik és szubasák ellen küzdenek, remélvén, hogy a szultán végre értesülvén a dolgok állásáról, valamely jó vezirt fog küldeni, segítő a nép nyomorán; de készek inkább mindannyian elvérzeni s még a szerb nevet is magokkal a sírba vinni, mintsem a

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 146—149. l.

dahiknak újból meghódolni! Kérte aztán a főhadnagyot, adjon tanácsot, hogy kihez forduljanak e szomorú helyzetökben oltalomért s a nyugalom helyreállítása végett. A főhadnagy a karlóczai metropolitát, Sztratimirovicsot, nevezte meg, kit az osztrák szerbek fejedelmök gyanánt tisztelnek s a ki nagy barátságban él Károly főherczeggel, az osztrák seregek fővezérével; ajánlotta tehát, hogy forduljon kérelmével írásban Sztratimirovicshoz és Károly főherczeghez, vagy a péterváradi főparancsnoksághoz. Megszeppent e tanácsra Máté, hiszen még egy közönséges papnak is alig tudott levelet írni, hogy írna most a metropolitának s a főherczegnek. «De tudsz mégis annyira írni, hogy a szavakat el lehet olvasni?» kérdé a főhadnagy. «Annyit csak tudok, felelt Máté, mint gyermek tanultam egy keveset a Szerémségben, hanem itt politikusnak kellene írni, meg olyan címeket használni, a melyeket nem ismerek és nem is vagyok képes leírni.» »Hadd el te a címezést meg a politizálást, válaszolta a főhadnagy, ha te politikus módon írsz nekik, ők is úgy felelnek majd, s nem fogod tudni, hogy mihez tartsd magad; írj le mindent úgy, a mint nekem elbeszélted s én majd elküldöm a levelet.» Nenádovics azonban nem mert e nagy munkába vágni s átment a szerb partra Zábrecsbe, hogy ott bevarja Zsivkovicsot. Itt értesült a törökök megfutamodásáról Váljevóból s a bátyja, Jakab által Szvileuvánál kivívott diadalról. Ez öröndetes hírrel Máté ismét az osztrák partra sietett s közölte azt főhadnagy barátjával, kérve őt, hogy szerezzen a felkelőknek lőszert, fegyvert, ágyúkat, s küldjön át néhány tisztet, a kiknek segítségével könnyen kiűzhetnék a törököket a várakból is. A főhadnagy azonban csak előbbi tanácsát ismételte, hogy t. i. írjon azoknak, a kiket már előtte való nap említett. Máté

most már hajlandó is volt erre, csak még attól tartott, hogy ha netalán már Kara-Gyorgye is küldött volna előbb leveleket, melyeknek tartalmát nem ismeri, ellenmondásba jöhetne véle. A főhadnagy azonban megnyugtatta őt, állítván, hogy a mozgalom kezdete óta semmiféle levél sem küldetett át Szerbiából a határon. Máté tehát még papirost, tentát s tollat kérván a főhadnagytól, átment Zábredsbe s ott éjjel egy ismerőse házánál, alacsony asztal mellett térdelve, a házigazda által tartott gyertyavilágnál írt két folyamodást, Sztratimirovicsnak és a péterváradi főparancsnokságnak. Hosszabban ecsetelvén a nyomort s a zsarnokságot, melyet a szerb népnek néhány év óta kellett túrníe, megemlíte, hogy a dahik a már meggyilkoltakon kívül még mindazokat is kivégeztetni szándékoznak, a kik az 1788-iki osztrák-török háború idejében az önkéntes csapatokban tiszteekül, káplárokul vagy közkatonákul szolgáltak s könyörög Ausztria oltalmáért, hogy ez ártatlanul szenvedő nép megmentessék a végenyészettől, végre pedig tiszteket, lőszert és ágyúkat kért, hozzá tévén még naivúl, hogy ha az osztrák kormány egyébként nem segíthetné a szerbeket, legalább annyi sereget küldjön át hozzájuk, a mennyi szerb önkéntes vett részt az utolsó háborúban. Később, mint Nenádovics mondja, maga is kénytelen volt mosolyogni e naivitása felett. Elkészülvén a folyamodások, elvitte a főhadnagynak, ki átolvasván azokat, helyeselte egyszerű szerkezeteket s bepecsételvén, magára vállalta elküldésöket¹.

E közben egyik üzenet a másik után jött Nenádovics Jakabtól öcscséhez, sürgetvén a lőszert megszerzését, miután a sereg már készen állott Szabács ellen indulni. Zsivkovics azonban nem érkezvén meg, Jakab nem várhatott

¹ Nenádovics: Memoári 73—77 l.

tovább s seregét Szabács alá vezette. Az itt kifejlődött harczokról alább lesz alkalmunk szólani. Végre megjött Zsivkovics Zábredsbe, nagymennyiségű lőszert hozván magával, de pénz nélkül nem akarta odaadni, Máté pedig nem tudott fizetni. Két napig a közelfekvő falukat járta be Máté, de a gazdák, a kik kölcsönözhettek volna, mind a hadseregnél voltak s így nem szerezhette meg a szükséges összeget. Szerencséjére épen akkor hajtott két szerb kereskedő háromszáz hízott sertést a Szávához, az osztrák partra szándékozván azokat átterelni, eladás végett. Máté ismerte őket s tudta azt is, hogy Jakab bátyjával társaságban állanak. Felszólította tehát őket, hogy adjanak neki utalványt hatszáz forintról (ennyit követelt Zsivkovics) egy mitroviczai kereskedőhöz. A serteshajcsárok azonban ezt kereken megtagadták, sőt intették Mátét, hogy ne verje magát adósságba, mert ha ma-holnap majd menekülnie kell, nem lesz miből élnie. Nenádovics Máté azonban kész volt a felkelés ügyeért mindenét feláldozni, s most már követelte a kereskedőktől, hogy a bátyja száz sertését válaszsák külön, mert ezekkel fogja a lőszert kifizetni, fenyegetvén őket, hogy ha nem engednek, fegyveres kísérei által erővel is elhajtatja azokat. A kereskedők erre kiszolgáltatták az utalványt s Máté végre a lőszer birtokába jutott. Zsivkovics drágán fizettette meg árúját, de Máté ezzel nem törődött s csak annak örült, hogy ily nagy mennyiségű lőport, ólmot és töltényt szerezhetett. Mindezt azonnal el is szállította Szabács alá. Utóbb más osztrák szerbek is hoztak lőport s egyéb hadiszereket a felkelők táborába, sőt az újvidéki görög nemegyesült püspök, Jovanovics, az ottani templomnak egy kicsiny vaságyúját nekik ajándékozván, azt Péterváradon kéz alatt kiigazították s a klenaki állomásnál titokban

átszállították Szabács alá. Most tehát ágyújuk is volt a felkelőknek. A vezérek aztán a Szabács körül öszszegyűlt sereggel elhitették, hogy ez ágyút az osztrák császár küldte, a kitől egyéb segítség is fog érkezni. E körülmény is eléggé bizonyítja, hogy a szerbek akkor még saját erejökön kívül, egyedül Ausztriától várták megszabadulásokat. Később még egy ágyút kaptak az újvidéki püspöktől.¹

Április közepén kapta meg Máté Szabács előtt, Karlóczára és Péterváradra küldött leveleire a választ Sztrati-mirovicstól és a főparancsnokságtól. Ez utóbbi felsőbb meghagyás következtében, hivatkozott feleletében azon barátságra, mely Ausztria és a porta között létezett, a mely miatt jelenleg semmiféle segélyt nem küldhet a szerbeknek, s csak azt ígérte, hogy mind a felkelőket, mind a dahikat értekezletre fogja meghívni, megkísértendő a kibékítést. Hasonló értelemben válaszolt Sztrati-mirovics is. Biztosította Mátét, hogy a péterváradi főparancsnokság megjelentette a Száván túl élő szerbek szomorú helyzetét úgy a császári udvarnak, mint az osztrák követnek Konstantinápolyban. De, tévé hozzá Sztratimirovics, a porta jelenleg Ausztriával, Oroszországgal s a többi keresztyén államokkal is békében és barátságban él; mindezen udvarok óhajtanák tehát, ha a szerbek hívek maradnának a szultánhoz, uralkodójokhoz, s ezért a keresztyén kormányoktól nem is remélhetnek egyéb segélyt, mint hogy azok pártolólág szóljanak mellettök a szultánnál. Inti ennélfogva őket, hogy kérelmököt és kívánságaikat terjeszszék magok is a porta elibe s ne feledjék, hogy török alattvalók s hogy a most kitört viszály lecsillapulta után, ismét a porta fenhatósága alá

¹ U. o. 77—79. l.

kell jutniok. Egyedül csak némi könnyebbitéseket és biztonságot kérhetnek a jövőre saját uralkodójoktól s csak ennek megnyerhetése végett fordulhatnak a többi udvarokhoz. Ajánlva végre nekik, hogy azon legyenek, hogy a békés törököket csapataik ne háborgassák, a dzsámiákat, háremeket és sírokat meg ne szentségtelenítsék, nehogy a jóindulatú mahomedánok ellenök forduljanak s a szultánt haragra ingereljék, és hogy saját embereik életét is, a mennyire csak lehet, kiméljék.¹ Máté csak bátyjával és még néhány főnökkel közölte e leverő tartalmú leveleket, szentül megígértetvén velök, hogy senki-nek sem szólnak azokról, sőt ellenkezőleg azt fogják hirdetni, hogy biztosan várható Ausztria segélye, nehogy a nép elcsüggedvén, hazaszéledjen. Kevéssel előbb Kara-Gyorgyénak egy küldötte jelent volt meg a szabácsi táborban, megtudandó, hogy mi történik e vidéken s hogy mikép jutottak a Nenádovicsok az ágyú birtokába, melynek híre csakhamar elterjedt a különböző felkelő csapatok között, és még valószínűleg, hogy kitartásra buzdítsa a küzdőket. Úgy látszik, hogy előbb nem létezett egyenes összeköttetés a sumadiai s a váljevói mozgalom között s csak a kósza hír által értesültek az amott és itt harczoló szerbek egymás tetteiről. Most, miután a két tábor már biztos tudomással birt egymás felől, Máté is felkerekedett tizenennyolcz legény kíséretében, hogy felkértesse Kara-Gyorgyét s közölje vele az Ausztriából kapott levelek tartalmát. Már a többször említett Orasaczba ért, midőn a hegyen Teodóz és Markovics knézekkel találkozott. Kérdéseikre elmondta Máté, hogy mit tettek eddig s hogy most Kara-Gyorgyéhez indúlt, vele egy közös harci terv megállapítása felett értekezendő, s hogy leveleket is

¹ Nenádovics; Memoári 286—287. l.

visz neki, a melyekre együtt kell hogy meghatározzák a választ. A leveleket pedig felolvasta a knézeknek. Teodóz erre azt tanácsolta neki, hogy csak válaszoljon ő maga, Kara-Gyorgye nem tud írni, csak a törökökkel harcolni, jobb tehát ha Máté nem is folytatja útját; különben is azon a vidéken, a hová szándékozik, törökök is vannak s nem ismervén az utakat, könnyen kezeikbe kerülhetne. Midőn azonban a knézek látták, hogy Máté nem hagyta magát szándékáról lebeszélni, félre hívták őt, kissé távolabb kíséretétől s közölték vele, hogy két nap előtt megtámadták Kara-Gyorgye vezetése alatt Jagodinát, Kücsük-Ali azonban a hozzá szegődött krdzsálok segítségével szétverte őket s hogy Kara-Gyorgye most ismét új sereget gyűjt. Megijedt Máté e hírre s azonnal visszatért, a legközelebbi faluban pedig lemásolván a leveleket, a másolatokat átadta Teodóznak és Markovicsnak azon megbízással, hogy kézbesítsék azokat Kara-Gyorgyénak, midőn majd ismét találkoznak vele, maga pedig sietett a szabácsi táborba.¹

Nenádovics Jakab, mint láttuk, azonnal a Szvileuvánál kivívott győzelem után Szabács alá vonúlt, a váljevói nahiából kiállított csapattal. Itt csatlakoztak hozzá a tamnavaiak Sztankó knéz, a poszavinaiak Teodor knéz alatt; bizonyos Osztoja Szpúzs vezette a szabácsiakat. később Lazárevics Luka pap, a Bégó Novlyanin által megölt Lazárevics Rankó testvére, is megjelent egy csapattal. Csak a mácsvai járás nem mutatott kellő részvétet a felkelés iránt. A Mácsvában és a Czer hegységben bizonyos Tyuresija György hajdú-főnök tartózkodott embe-
reivel, olykor megjelenvén a szabácsi táborban is, de többnyire függetlenül s minden terv nélkül kalandozván

¹ U. o. 79—81. l.

be a közel vidékeket. Nenádovics Jakab megérkezvén Szabács alá, hol, mint tudjuk, Musz aga, az egyik dahi testvére parancsnokolt, rögtön megtámadta a várost, néhány török házat felgyújtott s a törököket a várba vonúltni kényszerítette. Szabács nem volt ugyan erős vár, de a felkelők nélkülözték az ostromhoz szükséges eszközöket s különben nem is voltak még jártasak az efféle hadműveletekben. Midőn aztán az újvidéki püspök által ajándékozott ágyú megérkezett, lövöldözni kezdtek a várfalakat, de természetesen csak kevés kárt okozhattak az egyetlen kis ágyúval az ellenségnek ¹. Majdnem másfél hónapon át tartott Szabács ostroma, melyet inkább körülzárolásnak lehetne nevezni. Az első eset volt ez a felkelés kezdete óta, hogy a szerbek egy valóságos várat mertek megtámadni. Eddig a hánok, sőt a városok feldúlásánál is ügyeltek arra, hogy a békés törökök birtokai bántatlanul maradjanak s némi joggal mondhatták, hogy csak a janicsárokat, azok tulajdonát akarják elpusztítani. A vár azonban már nem volt magánbirtoknak nevezhető, a szultáné volt az. Érezni látszottak a szerbek, hogy Szabács megtámadásával sikamlós térre léptek és ezért nem is szüntek meg fennen hirdetni, hogy nem a szultán várát vívták, hanem Musz agát, a kabadahit, és vele a bitorló zsarnokságot. Az ostrom, mint említettük, csak lassan haladt. Musz aga tehát látván, hogy az eleség fogyatékán van s hogy ha nem is az ellenség golyói, de előbb-utóbb az éhség által kényszeríttethetik megadni magát, ismét Vidaics-Alihoz fordult, ki eközben pasává léptettetett elő. Vidaics, daczára a Szvileuvánál szenvedett vereségnek, nem késett a szabácsiak felhívásának engedni s bizo-

¹ Karadzics: Danicza 1828. 176. l. — Nenádovics: Memoári 77 és 82. l.

nyos Molla-Nozsina aga társával azonnal sereget gyűjtött Zvornik körül s átkelvén a Drinán, Lyesniczáig nyomúlt már, midőn a szerbek értesültek közeledtéről. A szerb főnökök meghagyták Mihály, mácsvai knéznek és Tyurcsija harambasának, hogy csapataikkal vonúljanak a Czer hegység alá, Csokesina kolostorhoz, s várjanak ott, a míg a segítség Szabács mellől megérkezik. Nenádovics Jakab pedig, noha maga sem rendelkezett nagy sereg felett, négyszáz emberrel sietett amazok támogatására. Csokesinánál azonban csak Tyurcsiját találta hajdúival, Mihály knéz nem érkezett meg. Jakab elhatározta a kolostort védeni s legalább feltartóztatni a törököket, remélvén, hogy a közben Szabács megadja magát. Nem tetszett ez a rakonczátlan Tyurcsijának, a ki nem volt hajlandó a csekélyszámú csapattal a törököknek ellenállni, azon véleményben lévén, hogy egy elpusztított kolostort könnyű felépíteni, az elesetteknek életét visszaadni azonban többé nem lehet; Jakab ellenben a fentebb említett okból minden áron védeni óhajtotta az elfoglalt állomást. E miatt közte és Tyurcsija között heves szóváltásra került a dolog, s Jakab gyávának nevezvén a harambasát, ez annyira dühbe jött, hogy felkapván fegyverét, elhagyta a kolostort, magával híván hajdúit is. Ezek eltávozta után a kis csapat még inkább egybe olvadt. Jakab a kolostor körül, legalább némileg megerősített helyzetben szándékozott bevárni a törököket. Két testvér, a Nédicsek, hajdúk szintén, ~~bostól~~ felhevülve, kissé előbbre mentek s lövöldözni kezdtek a törökökre, a kik ez által figyelmetesekké lévén a szerbek által elfoglalt állomásra, bekerítették azt s nagy erővel kezdték a felkelőket megtámadni. Ez utóbbiak hősiesen védelmezték magokat, de végre elfogyván puskaporuk s a támadóknak segítségök is érkezvén, egy

végző küzdelemben, melyben már a puskatús s a kés játszott a főszerepet, majdnem mindnyájan lekaszabolattak. Csak kevesen menekülhettek meg e vérfürdőből. Ez utóbbiak között volt Nenádovics Jakab is néhányadmagával. Több mint kétszáz szerb esett el Csokesinánál és pedig a szabácsi sereg java. A törökök győzelme azonban csak látszólagos volt. A szerbek oly nagy pusztítást vittek véghez soraikban, hogy az életben maradottak tanácsosabbnak vélték visszatérni Lyesniczába. Nozsina aga Jadárba vonúlt s innét, restelvén Zvornikban mutatkozni, Szrebernicza felé vette útját; Hadzsi bég azonban, Szrebernicza ura, ki, mint tudjuk, a szerbek barátja volt, útját állotta embereivel Szokol körül s úgy szétverte csapatát, hogy Nozsina csak ötöd magával bírt a Drinán átmenekülni ¹.

Midőn Nenádovics Jakab Csokesina védelmére volt kénytelen távozni, a Szabácsot ostromló sereg vezérletét öcsésére, Mátéra bízta. Mind a szerbek, mind a békés szabácsi törökök gyakran átjártak Klenaknál az osztrák partra egyet-mást beszerzendő, s itt találkoztak is egymással. A szerbek felhasználták ez 'alkalmat s mind bízatták amazokat, hogy ne tűrjék Musz agát magok között, üzzék el őt a várból, mert ha ezt megteszik, keresztyének és mahomedánok jövőre a legszebb békében élhetnek egymás mellett. De nemcsak a szerbek, hanem az osztrák határőr-tisztek, Sztojcszevics ezredes és Jovanovics kapitány is hasonló tanácssal éltették a törököket. Ez utóbbiak, kik épen nem voltak barátjai a janicsároknak s már meg is unták az ostromot, átlátták a tanács helyességét és végre is reá bírták

¹ Karadzics: Danicza 1828. 178—184. l. Nenádovics: Memoári 82—83. l.

Musz agát, hogy adja meg magát. Az egyesség meg is kötött egy részről ez utóbbinak meghatalmazottjai, másrészt pedig néhány szerb főnök között, az osztrák határőrvidéki ezredes mint tanú előtt. A kölcsönösen elfogadott feltételekhez képest, Musz aga kötelezte magát, Szabácsot hiveivel elhagyni s Belgrádba menni, háremét és gyermekeit pedig Boszniába küldeni. Az ezredes vállalkozott Musz aga háremének hajón továbbszállítására, őt magát és társait pedig a határőrök által Zimonyig kísértetni. A szerbek ellenben kötelezték magokat, hogy a hátramaradó törökökkel barátságban és békében fognak élni, mint azelőtt. A várbeliek még nem tudtak semmit az április 30-án Csokesinánál történt ütközetről s a szerbek sem kaptak még hírt annak kimeneteléről. Máté, nehogy bátyját valami baj érje a Lyesnicza felől előnyomulók részéről, felszólította a szabácsi törököket, hogy küldjenek úgy ők, mint a szerbek is két-két biztos embert, a kik a Lyesnicza körül táborozó török és szerb csapatoknak megvigyék a hírt a vár átadásáról s azokat felszólítsák, hogy már most szintén béküljenek meg. A küldöttek azonnal el is indultak, de már ugyanazon éjjel megjött Nenádovics Jakab, csekély számú még épségben maradt kíséretével. A csokesinai vereség után jól esett hallania öcscsének eredményteljes alkudozásait. Nehogy azonban a várban is értesüljenek a lyesniczai törökök győzelméről s ez által talán a szerződés megszegésére indíttassanak, Máté kettőzött örökkel véteté körül a várat, hogy így minden kívülről jövő hír bejuthatását megakadályozza. Másnap, május 2-án Musz aga háromszáz főnyi kíséretével átlépett az osztrák partra Klenaknál s szárazon Zimonyig kísértetett, innét pedig Belgrádra kellett átmennie. Háznépe két hajón Bosznia

felé indíttatott a Száván. Alig hogy Musz aga és emberei elhagyták Szabácsot, a szerbek bevonultak a városba és a várba, barátságosan és tiszteletteljesen bántak a törökökkel, miként Máté mondja *Emlékirataiban*: «a szpahit szpahinak, az effendit effendinek czímezvén»; majd visszazárattek a táborba, a honnét aztán a sereg haza bocsáttatott. A várban őrizetül húsz szerb legény maradt.¹

3.

Alig telt el még pár hónap azon nap óta, a midőn Kara-Gyorgye Orasacznál az első török hánt felgyűjtotta, s a felkelés már is nagy eredményeket tudott felmutatni. A rája bebizonyította, hogy saját erejéből is képes elnyomóival megküzdeni. A mozgalom már nem csak a hánok feldúlására s az elszórva lakó szubasák és a dahik egyéb híveinek kivégzésére vagy elűzésére szorítkozott; csaták is vívattak, melyekben mind két részről valóságos seregek vettek részt. A Sumadia-, a belgrádi nahiában s a Duna és Száva mentében elterülő keleti és nyugoti kerületekben diadalmaskodott a felkelés és a janicsárok s hiveik, a nagyobb megerősített városokban s várakban kerestek menedéket.

De már ezek sem nyújtottak elegendő biztonságot. Szabács elesett, a felkelőknek már ágyúik is voltak. Minden kerületben támadtak egyes főnökök, kik körül a nép sorakozott s kik erélylyel és ügyességgel vezették a támadásokat. E főnökök nem sokára nagy hatalomra tettek szert azon vidékeken, a hol parancsnokoltak. Voj-

¹ Nenádovics: Memoári 83—85. 1.

vodáknak¹ nevezték magokat s így neveztettek mások által is, s rendesen több-kevesebb jól fegyverzett s átlalok kitarzott legénynyel jelentek meg mindenütt, kik mintegy testőrséget képeztek. Noha a mozgalom a különböző vidékeken ugyanazon okok hatása alatt, önállóan kezdődött, a nélkül, hogy az egyes csapatok működése között eleinte összefüggés létezett volna, most már azok érintkezésbe léptek egymással s tetteik híre hamar elterjedt az egész tartományban. A felkelő vezérek között legtekintélyesebb volt kétségkívül Kara-Gyorgye. Ő kezdte az első támadást a dahik uralma ellen; az ő példája és biztatásai bátorítottak fel másokat is fegyvert ragadni; tőle féltek leginkább a dahik s vele alkudoztak; az ő serege volt a legszámosabb; az ő csatározásai voltak tulajdonképen döntők, mert, mint láttuk, a tartomány kellő közepét, a természettől annyira megerősített Sumadiát lázította fel először, s már Belgrádot, a dahik székhelyét is fenyegette. Így történt, hogy nem összebészélés, nem előleges megállapodás alapján ugyan, hanem a dolgok természetéből folyólag, nem csak azok, kik Kara-Gyorgyét Orasacznál vezéröklül kiáltották ki, hanem a távolabb vidékeken harczolók is, őt kezdték az összes mozgalom főnökéül tekinteni. Láttuk, hogy Nenádovics Máté osztrák főhadnagy barátja tanácsát, írásban folyamodni Sztratimirovicshoz és a péterváradí főparancsnoksághoz, csak akkor fogadta meg, midőn bizonyosságot szerzett a felől, hogy Kara-Gyorgye még senkinek sem írt, s hogy utóbb megkísérté a kapott válaszokat személyesen közölni vele, s kikérni véleményét. Kücsük-Ali megfutamodása után Jagodinából és Szabács megadásá-

¹ Vojvoda, mint tudjuk, régi szerb kifejezés; szóról-szóra annyit tesz mint hadvezér.

nak idejében, tényleg Kara-Gyorgye volt a felkelés feje. És valóban tőle eredt minden kezdeményezés, az összes mozgalmat illető ügyekben, noha meghallgatta, sőt kereste a nevezetesebb főnökök, mint Nenádovics Jakab, Kátics Jankó, Markovics Simon s mások véleményét és tanácsát is.¹

Szerbia egykori függetlenségének idejéből maradt fenn a szkupstinák intézménye. Szkupstina szó szerint gyülekezetet jelent, épen úgy mint a hajdan használt szábor szó, mely utóbbi, később már csak egyházi gyűlésekre alkalmaztatott. A török uralom alatt megfosztván a szerb nép minden politikai tevékenységtől, a szkupstinák is elvesztették politikai jellegüket és fontosságukat. Fenmaradván azonban, mint láttuk, az előjáróknak szabad választhatása, a nép ez önválasztotta előjárókat továbbra is a közönség meghatalmazottjai gyanánt tekintette, a kik csak addig viselhették hivatalukat, a míg bírták választóik bizalmát. Érdekében állott tehát úgy a népnek, mint az előjáróknak, hogy minden az egész közönségre vonatkozó ügy az érdeklettek jelenlétében tárgyalassék. Midőn utóbb a knézek és kmétek hatásköre nem terjedt ki már egyébre, mint a pasa által megszabott adók kivetésére és beszédésére, legalább ez, az összes nép hozzájárultával e célra egybegyűlt szkupstinákon történt, miként ezt az első fejezetben volt alkalmunk bővebben leírni. Századokon át inkább szokásnak, mint intézménynek nevezhetjük a szkupstinákat; de mint olyanok, s bár mily csekély lett légyen is hatáskörük, minden esetre eredményezték azt az előnyt, hogy a nép saját ügyeit illetőleg, csak azoknak volt hajlandó önként engedelmeskedni, a kik azokat vele együtt ily gyülekezeteken

¹ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 27—28. l.

megbeszélték. A főnökökre nézve pedig szintén nagy könnyebbség volt, hogy a felelősséget éppen azokkal oszthatták meg, a kik őket utóbb számadásra vonhatták volna.

Ily okok indították Kara-Gyorgyét arra, hogy az 1804. évi május 2-ára szkupstinát hívjon egybe, a Száva mentében, Belgrádtól mintegy két órányira fekvő Osztrúznicza helységbe.¹

E végre leveleket íratott titkára Gyúrics által a különböző csapatvezetőknek, felszólítván őket, hogy minél nagyobb számmal jelenjenek meg a kijelölt helyen és napon. Nenádovics Máté is sietett e felhívásnak engedni, s azonnal útnak indult, bátyja Jakab maradván ezalatt a seregnél. Alig érkeztek azonban néhányan a főbbek közül Osztrúzniczára, midőn Kara-Gyorgye meghívást kapott Geneyne osztrák tábornoktól Zimonyba, a tábornok a péterváradi főparancsnokságnak Nenádovics Má téhoz intézett levelében kifejezett ígéretéhez képest, megbízatást nyervén, hogy kísértse meg a szerb felkelőket és a dahikat kibékíteni.² Kara-Gyorgye elfogadta e meghívást, előbb azonban társaival megállapította, hogy mit fognak a dahiktól követelni a béke feltételeiül. Kilencz pontban foglalták a szerbek kívánságaikat, melyek a következők voltak: 1. a dahik hagyják oda Belgrádot, s jövőre se dahik meg ne telepedhessenek, se csiflikek ne létezhes senek a pasalikban; 2. ezeröt száz szerb pandur rendeltessék mint őrség a vezir és a nép oltalmára, mindaddig, míg meg nem érkezik a szultán serege, a mikor is a pandurok elbocsátandók; 3. a szultán adjon általános bűnbocsánatot és egy fermánt, a mely megtiltsa a törököknek, akár

¹ Gyúrics: Szerb történet stb. 149. l.

² Nenádovics: Memoári 85. l.

nyiltan, akár titokban boszút állni a ráján, vagy pedig hűtlenséggel vádolni azt, miután a rája nem a szultán, hanem csakis gonosz elnyomói ellen támadt fel; 4. minden vezir vagy parancsnok, a ki ezentúl a pasalikba fog küldetni, az 1793-ik évi hattí-serif értelmében kormányozza a ráját, a melyben az utóbbi által fizetendő adók mind elő vannak sorolva; a rája pedig igéri, hogy az említett adókat a vezirnek, a szpahiknak és a kádiknak minden ellenmondás nélkül pontosan fizetni fogja, pótlékot azonban vagy új adókat nem fogad el; 5. óhajtja a rája, hogy minden nahiában bíróság állíttassék fel, s hogy az a törvények szerint ítéljen, különösen, hogy senki elítéltetése előtt se büntetést, se bebörtönzést ne szenvedjen, továbbá, hogy a kádik (bírók) értelmes, istenfélő férfiak legyenek, s ne zsarolják a ráját; 6. óhajtja a rája, hogy az összedúlt vagy leégett egyházakat és kolostorokat felépíthesse és kijavíthassa és hogy vallásos szokásainak gyakorlásában, melyek felett egyedül a szerb érsek határozhat, ne akadályoztassék a kádik, a szpahik s egyéb előkelő törökök által, különösen hogy a törökök ne zavarják megjelenésökkel a keresztyének lakodalmaikat s ne avatkozzanak a házasságok kötésébe, azaz hogy ne kényszerítsék a leány szüleit és a papot, azzal esketni meg a leányt, a kit ők előre kiszemeltek; továbbá, hogy a papok és szerzetesek felett a török bíróságok ne ítélhessenek, hanem egyedül a szerb érsek; 7. a rája tetszése szerint adhassa el terményeit annak, a ki nagyobb árt kínál, s a kereskedők szabadon járassák be a nahiákat; 8. a rája választhassa szabadon knégeit, ezeket a vezir ismerje el a nép előljáróiúl s a kádik mindenkor vegyék figyelembe tanácsaikat; ezen felül óhajtja a rája, hogy az összes keresztyén szerb nép

választhasson magának egy főnököt, a ki folyvást a vezir mellett tartózkodjék s hogy a vezir minden oly ügyet, mely a ráját illeti, e főnök közbenjárásával intézzen el, az adók is az ő közvetítésével osztassanak fel a nahiák között, a knézek pedig általa juttassák a behajtott adóösszegeket a vezirhez; továbbá, hogy minden török hivatalnok, ki a tartományba küldetik, előbb nála jelentkezzék s csak az ő jóváhagyásával kezdhesse meg működését; végre hogy a szerb nép ezen főnöke fermán által erősíttessék meg állomásában, miként ez Moreában (Görögországban) szokás; 9. a rája igéri, hogy ha mindezen kívánságai meghallgattatnak, kész életét áldozni a szultánért s mindenkor engedelmesen teljesítendi parancsait.¹

Terjedelmesen közöltük a szerbek követeléseit tartalmazó pontokat, mert azok híven tükrözik vissza a nép bajait, a melyektől szabadulni óhajtott. Elfogulatlanúl tekintvén végig a feltételeken, melyek alatt a rája késznek nyilatkozott letenni a fegyvert, valóban nem találhatjuk azokat túlságosaknak. Többsnyire csak régi visszaélések megszüntetésére irányultak azok, melyek nem is magokban a török intézményekben rejlettek, hanem csak lassankint az uralkodó mahomedán elem elhatalmasodásával s a központi kormány meggyöngülésével váltak oly elviselhetetlenekké. Egyedül a 8. pontban foglalt követelés, t. i. egy szerb főnök választhatása, ki a rája és a vezir között mintegy a közvetítő szerepét játszotta volna, tanúsodik némileg az önálló nemzeti szellem ébredéséről, ám-bár e kívánság is még meglehetősen szerény alakban jelentkezik itt s nem is tulajdonítható egészen a szerbeknek, ha meggondoljuk, hogy már a dahik magok ajánlot-

¹ Nenádovics : Memoári 288—290. 1.

tak ilyesmit Kara-Gyorgyénak az utolsó küldöttség által, mely Palánkán találkozott volt vele. Kétségtelen, hogy a szerbek akkor még megelégedtek volna az általok követelt kilencz pont megerősítésével, de természetesen csak azon esetre, ha a portától a kivített illetőleg kellő biztosítékot nyerhettek volna. Mindaddig azonban, míg a dahik Belgrádon parancsnokoltak, jól tudták, hogy őszinte kibékülésről szó sem lehet. Nem bíztak pedig a porta erélyében sem, úgy látszik kételkedtek abban, hogy képes legyen a hatalmas bitorlókat megfenyíteni. Ezen okoknál fogva s a siker által felbátorítva, a szerbek magok sem voltak hajlandók a békülésre, remélvén, hogy előbb-utóbb elúzhetik a dahikat, a mely esetben helyzetök mindenestre kedvezőbb leendett az alkudozásokra nézve. Hogy azonban ne ők látszassanak a békét ellenezni, hanem a törököket okozhassák, a következő cselt gondolták ki. Topcsiderben, nem messze Belgrádtól, volt tíz szalmafedeles kunyhó, melyeknek bolgár lakói a harczy zajra elfutottak. A szerbek tehát egy osztrúzsniczai lakost e tíz üres viskó mellé állítottak, meghagyván neki, hogy bizonyos előre meghatározott időben gyűjtsa fel azokat.¹

Így minden el lévén készítve, Kara Gyorgye magához vevé a pontozatokat, s 16 társának kíséretében, kik között voltak régi barátja és egykori hajdúpajtása, Kátics Jankó, Nenádovics Máté, Lazárevics Lúka, Milovanovics Mladen és a fővezérnek hű legénye Plyákics Antal, átkelt a Száván s szekérre ülve Zimonyba hajtatott, hol már vagy tíz-tizenkét belgrádi török, mint a dahik küldöttei, előbb megjelent volt, magok a dahik azonban Belgrádon maradtak. Geneyne tábornok először a törököket fogadta.

¹ Nenádovics: Memoári 86. l.

Kiemelte előttök, hogy azon barátságos viszony következtében, mely Ausztria s a porta között létezik, ő szívesen elvállalta a közvetítést s mérsékletre intette a törököket. Ezután a szerbek is bebocsáttattak az udvarra, hol az értekezlet tartatott s a tábornok ezekhez is intézván néhány békítő szót, eltávozott, tisztjeire bízván a felügyeletet. Miután mindnyájan helyet foglaltak, jobbra a törökök, balra az osztrák tisztek s középen a szerbek, a ragyogó öltözetet viselő Plyákics hosszú puskájával állva maradván Kara-Gyorgye mögött, a szerbek részletesen elpanaszolták mindazt, a mit a dahik elkövettek, a nők megfertőztetését, birtokaik elpusztítását, a knézek és az előljárók kivégeztetését s hogy az egész felnőtt lakosságot kiirtani szándékoztak. A török küldöttek közül két hivatalnok e kifakadásokra és vádakra azt felelé, hogy a mi megtörtént, azt már úgy sem lehet jóvá tenni, azért legokosabb, ha mindkét részről fátyolt vetnek a múltra s biztosították ellenfeleiket, hogy az agák nem fognak többé semmi méltánytalanságot elkövetni. A hevesvérű Kátics nem hagyhatta szó nélkül a törökök válaszát. «Ti a szultán emberei vagytok, mi nem ellenetek s nem a szultán ellen támadtunk fel, hanem a dahik ellen, a kikkel szemben majd a fegyver fog dönteni.» Az osztrák tisztek megakadályozandók, hogy a szóváltás veszekedéssé ne fejlődjék, felszólították mind a két félt, hogy adják elő kölcsönösen kívánságaikat. A szerbek felolvasták a fentebb idézett kilencz pontot. Hosszú vita támadt a szerbek kívánságai felett. A törökök ígérték, hogy azon feltételeket, melyeket már Palánkán ők magok ajánlottak, teljesíteni fogják, hogy a dahik ezentúl tartózkodni fognak minden zsarolástól és kegyetlenségtől, sőt végre hajlandóknak nyilatkoztak oda hatni, hogy az ígért engedmé-

nyek egy szultáni fermán által megerősíttessenek. A szerbek erre azt válaszolták, hogy a törökök a pasával együtt a dahik hatalmában lévén, ezek nevében alkura nem léphetnek, ha csak előleges biztosítékokat nem nyújtanak. Ily biztosítékok gyanánt követelték a dahik eltávozását s Belgrád körül egy semleges vonal kitűzését, melyet egyik félnek sem lenne szabad átlépnie, míg a ferman meg nem érkezik. A tábornok, ki e közben ismét megjelent, pártolta ezen követeléseket, de a törökök nem akarták azokat elfogadni. A szerbek szándékosan húzták az alkudozásokat, folyvást Topcsider felé tekintgetve. Végre füstöt láttak emelkedni a halmok mögött. Tudták már, hogy az üres kunyhók égnek ott s most Kátics bőszerűen felugorva helyéről, el kezdett kiabálni: hogy a törökök felgyújtják a házakat s a szegény ráját rabságra hurczolják. Erre a vita oly elkeseredett hangon folytattatott mindkét részről, a szerbek végre azzal fenyegetőzván, hogy Belgrádot ostromolni fogják, hogy a tábornok, miután minden békéltetési kísérlete megghiúsult, czélszerűbbnek vélte az értekezletet berekeszteni. A törökök gyorsan felkeltek és távoztak. A bős Kátics Jankó pedig ily kihívást kiáltott a tova sietők után, méltót Homer hőseihez: «Halljátok ti törökök, legyetek bár a dahik vagy a szultán hívei, menjetek s mondjátok meg Kücsük-Alinak, a kurafinak: azt üzeni neki Kátics Jankó Rogacsából, hogy ha férfi, jőjjön holnap korán reggel a Deda halmára vagy a Vracsárra és lovon ő, lovon én; pisztolylyal ő, pisztolylyal én; kópjával ő, kópjával én; karddal ő, karddal én, — a hogy neki tetszik, vívjunk meg ott mi ketten s maradjon békében a szegény nép.» Végre Kara-Gyorgye is felkelt s azzal vált meg a tábornoktól, hogy ily körülmények között a megbékélésről szó sem lehet, a

harcznak újra kell kezdődnie. A szerbek tehát ismét visszatértek Osztrúzsniczába.¹

A békéltetési kísérletek meghiúsulván, a szerb főnököknek a háború minél erélyesebb folytatásáról kellett gondoskodniok. A legnagyobb szükségét, mint eddig, úgy most is a hadiszerekben látták. Kara-Gyorgye tehát meghítt Osztrúzsniczába hármat az ismertebb kereskedők közül s felszólítá őket, hogy alakítsanak társaságot és szerezzenek meg a szerb sereg számára minden szükséges hadi készletet, igérvén, hogy mindent kész pénzzel fizet és tetemes nyereséghez juttatja őket. A kereskedők elfogadták az ajánlatot, sőt arra is vállalkoztak, hogy magából a pétervárad-i várból fognak kéz alatt hadi készletet szerezni s titokban Osztrúzsniczára szállítani, csak arra kérték Kara-Gyorgyét, hogy engedje meg a Duna és a Száva mentében parancsnokló szerb csapat-főnököknek szintén egyességre lépnetni a kereskedőkkel s azoktól a szállítandó lőport és egyéb készletet, utóbb Kara-Gyorgye által fizetendő nyugták mellett, átvenni; könnyebb lévén Ausztriából különböző pontokon kisebb mennyiségben átcsempészni a kívánt anyagot, mint egy helyütt nagyobb tömegben. Kara-Gyorgye erre szívesen reá állott, csakhogy biztosítsa a harc folytatathatásának lehetőségét.²

Egy fontos ügy várt még elintézésre az osztrúzsniczai szkupstinán, mielőtt az összegyűlt főnökök kerületeikbe távoztak volna, újra sereget gyűjtendő. A törökök a tar-

¹ Nenádovics: Memoári 85—87. l. — A belgrádi t. t. kéziratgyűjteményében 371. sz. a. az értekeztet folyamáról a jelen volt osztrák tiszték által felvett jegyzőkönyv német nyelven. Ebből kitűnik az is, hogy az értekeztet 1804. Május 10-ikén tartatott meg.

² Gyúrics: Szerb történet Kara-Gyorgye idejében stb. 150. l.

tomány nagy részéből elűzettek s mint láttuk, a várakba vonultak. A mahomedán lakosság eltávoztával megszűnt a kádik és a muszelimék biráskodása is s egyáltalában az összes török igazságszolgáltatás. A knézek és kmétek, kiket a nép már azelőtt is természetes biráiuul tekintett s kik most tényleg is az elűzött török tisztviselők helyébe léphettek volna, nagyobbára a felkelő csapatokat vezérelték; a nép tehát minden igazságszolgáltatást nélkülözött. Érezték a szerb főnökök ez állapot tarthatatlanságát s Kara-Gyorgyénak, midőn a szkupstinát Osztrúzniczára egybehívta, a háború folytatására vonatkozó tanácskozáson kívül egyik főczélja volt, birákat nevezni ki a hon maradt nép számára. A szkupstina helyeslőleg fogadta a tervet s elhatározta, hogy a kerületek azonnal lássanak hozzá a birák választásához, némelyek pedig mindjárt Osztrúzniczán jelöltettek ki olyanokul. Ez utóbbiak közt volt Teodóz, az orasaczi vagyonos kereskedő, kinek nevét már többször volt alkalmunk említeni. Őt a kragujevaczi nahia számára szándékoztak kinevezni. Teodóz azonban ezzel nem elégedett meg. Már több idő óta irigy szemmel nézte Kara-Gyorgye növekvő hatalmát, vagy mert ő maga óhajtott volna vezérré lenni, vagy pedig mert azon nagy összegekre vágyott, melyeket a dahik Kara-Gyorgyénak ígértek volt, ha leteszi a fegyvert. Úgy látszik, hogy Teodóz már Jagodinánál alkudozott volt Kücsük-Alival s hogy ez utóbbival egyetértve, hagyta Gusancz krdzsalcjait elmenekülni. Most Osztrúzniczában nem bírta tovább elfojtani bosszúságát és irigységét s nyíltan gyalázni kezdte Kara-Gyorgyét. Ez utóbbi nem maradt adós a felelettel. A vita mind elkeseredettebbé válván, Teodóz végre puskát ragadt Kara-Gyorgyére, de elhibázta őt, Kara-Gyorgye azonban keresztüllötte Teodózt, kit emberei

Orasaczba szállítottak, a hol pár nap múlva meghalt. A büntetés, mely a fondorkodó Teodózt érte, kemény volt, de igazságos, s az egybegyűlt szerbek nem is zúgolódtak a miatt, sőt még inkább tisztelték szigorú, de érelyes főnöküket.¹

Biztosítván a lőszerek beszerzését s intézkedvén a kerületekben felállítandó bíróságok iránt is, a szkupstina végre abban állapotott meg, hogy mindnyájan oszoljanak szét s otthon végezzék el a választásokat, továbbá készüljenek új harcokra, gyűjtsenek seregeket s május 21-én jelenjenek meg valamennyien csapataikkal Topcsidernél, Belgrád mellett. Kara-Gyorgye és Kátics a belgrádi és kragujeváczy, Nenádovics Máté pedig a váljevói és szabácsi kerületekbe siettek, teljesíteni az osztrúzsniczai határozatokat.²

Nenádovics Máté haza érkezvén Brankovinába, közlé bátyjával, Jakabbal, a mit a szkupstinán végeztek s azonnal megbízták a knézeket, hogy minden faluból a legtehetősebb négy-öt gazdát küldjék a Rélya mezőre tanácskozás végett. Csakhamar egybegyűlt a kijelölt helyen a kerületi szkupstina s itt elhatározták, hogy a két [Nenádovics a fegyveres csapatokkal Topcsiderbe menjen, távollétök alatt pedig Grbovics és Kédics knézek őrizték a nahiát, a törökök által bírt Szokol és Uzsicza várak felől. A knézek és kmétek eddigelé csak kisebb ügyeket intézhetvén el, a fontosabbak a kádi elibe vitetvén, a fennállott szokásjog most, midőn az újonnan választandó biráknak az összes igazságszolgáltatásra ki kellett terjeszteni figyelmeiket, nem volt többé elegendő s a birák választása előtt, törvény vált szükségessé, a melyet itele-

¹ Hadzsics; Szerb felkelés stb. 29—30. l.

² Nenádovics: Memoári 88. l.

teikben követhettek. E hiányt Máté pótolta ki. Olvasta valaha Justinian törvényeinek egynémelyikét, emlékezett még Mózes szigorú rendeleteire s ismerte a görög nem egyesült vallás egyházi szabványait. Mindezekből, különösen az utóbbiakból, hozzáadván még, a mit a körülményekhez képest szükségesnek látott, összeállított néhány paragrafust, melyek a bírának zsinórmértékül voltak szolgálандók, s melyek közül a következőket említjük meg: 1. a ki embert öl, végeztessék ki, teste pedig kerékre feszíttessék; 2. a ki leányt rabol, vesszőt fusson; 3. a ki ökröt, lovat, sertést, juhot lop, fizesse meg az ellopott tárgy kétszeres értékét s aztán botoztassék meg; 4. a ki a sereget engedély nélkül elhagyja, fusson vesszőt; 5. az ör, ha helyéről távozik, végeztessék ki; 6. a hamisan esküvő s a hamis tanú fizesse meg az egész kárt, melyet hamis tanúságával okoz, botoztassék meg s aztán örökre hazugnak s tanúságtételre képtelennek nyilváníttassék; 7. a ki veszekedés vagy szitkozódás közben fegyvert ragad, fusson vesszőt stb.¹ Szigorúak, sőt olykor kegyetlenek voltak a Nenádovics Máté által szerkesztett törvények, de megfeleltek a nép műveltségi fokának és századok óta megállapodott jogérzékének. Nenádovics Máté szabványainak némelyike tagadhatatlanul élénken emlékeztet Dúsan császár büntető törvényeire. Máté felo vasta azokat a kerületi szkupstinán, mely helyesléssel fogadta; megbizván azután a főbbek ajánlására rögtön választott két bírót, hogy szigorúan az elfogadott pontozatokhoz tartsák magokat, oly esetekben pedig, midőn nem tudnának ítéletet hozni, folyamodjanak a Topcsiderbe induló főnökökhöz. Utóbb a többi nahia is elfogadta Nenádovics Máté pontozatait, ekként némileg ren-

¹ Nenádovics: Memoári 88—89. 1.

dezett állapotokat teremtvén a folytonos harci zaj közepe-¹

A váljevói és szabácsi csapatok május 18-án indultak meg a két Nenádovics, Dábics Zsivko, Péja knéz, Osztoja Szpúzs s több más főnök vezérlete alatt. Lazárevics Lúka, a pap, a Szávánál várakozott az újvidéki püspök által ajándékozott második ágyúra. Kara-Gyorgye már pár nappal előbb Topcsiderbe vezette volt a kragujeváczi és rudniki nahiák csapatait s most Dubokóba jött a váljevóiak elibe. Énekelve érkeztek meg ez utóbbiak s midőn Kara-Gyorgye által e szavakkal fogadtattak: Isten hozott bajtársak, ti szerb sólymok!² oly lelkesült újjongásba törtek ki, hogy az egész rengeteg megelevenülni látszott s nem egy öreg szerb hullatott örömkönyeket. Május 20-ikán a Nenádovicsok serege is Topcsiderbe ért.³

Eközben a törökök észrevevén a belgrádi várból Kara-Gyorgye csapatainak elhelyezkedését a topcsideri völgyben s a körülfekvő magaslatokon, május 21-ikén megtámadták a rudniki és kragujeváczi hadosztályokat s visszavetvén azokat, benyomúltak a topcsideri völgybe is. Épen közeledtek már Zsárkovo felől a váljevóiak, kik hallván a puskatüzet s Kara-Gyorgye egy legénye által is értesítetvén a veszélyről, a legnagyobb gyorsasággal siettek honfitársaik segítségére. A török gyalogság bekerített egy házat, a melyben vagy 15 szerb védte magát, köztök egy pap is; a lovasság pedig üzte a felkelőket a völgyben. Az előrohanó váljevóiak nélkül kétségkívül

¹ U. o. 89. l.

² A szerbeknél a sólyom a vitézség és bátorság jelképe. A nemzeti dalok is sólymoknak nevezik a hőseket.

³ Nenádovics: Memoári 89—90. l.

súlyos vereséget szenvedett volna Kara-Gyorgye serege. Legtöbbet használt azonban az ágyú, melyet a Nenádovicsok vonszoltak magokkal s melynek jól irányzott lövései előbb az ellenséges lovasságot hozták zavarba, majd pedig a gyalogságot is visszavonulásra bírták.¹

Szerencsésen visszavervén a szerbek az első támadást, elhelyezkedtek a Száva mellett, a topcsideri völgyben s a Vracvár magaslatain, a konstantinápolyi úton egész le a Dunáig, úgy hogy Belgrádot teljesen körülzárták. Minden nahia külön táborban tanyázott: a Szávánál Szima knéz embereivel, a topcsideri mélyedésben Kara-Gyorgye és Kátics, tovább a két Nenádovics a válvéjóiakkal, majd Milovanovics Mladen, lejjebb Obrénovics Milan s végre Csarapics Vásza. A törökök több ízben kitértek a városból s Topcsider és a Vracvár körül majdnem minden nap folytak apróbb csatározások.²

Néhány nappal Belgrád körülzárolása után Sztojkovics Milenko értesíté Kara-Gyorgyét, hogy már több idő óta Pozsarevacz mellett táborozik és segítséget kért, hogy a várost megadásra bírhasa. Kara-Gyorgye azonnal felkerekedett a sereg egy részével, magával vivén többek között Káticsot, Nenádovics Jakabot, Szimát, Tyuresiját, a hajdút, a ki a Csokesinánál történtek óta ismét megbékélt s eljött legényeivel részt venni a harczokban. Junius elején ért Kara-Gyorgye Pozsarevacz alá. Mint fentebb említettük, a Sumadiában kitört felkelés hírére a keleti részek is fegyvert ragadtak. Sztojkovics Milenko, Momir knéz és Dobrinyacz Péter voltak e vidéken a mozgalom vezérei, ez utóbbi délen, a más kettő inkább a Morava

¹ Nenádovics: Memoári 90—92. l.

² U. o. 92. l.

torkolata körül lázítván fel a népet. Pozsarevacz volt akkor (miként jelenleg is) a legfontosabb hely a Moraván innen. A felkelők tehát, miután egy csomó hánt felgyújtottak s a szubasákat, kik el nem menekültek, leöldösték, Pozsarevacz ellen irányozták támadásaikat s Milenko és Momir már márczius 11-ikén (ugyanazon nap, midőn Váljevó és Rudnik elestek) bekerítették a várost. A jól felfegyverkezett törököknek azonban nem igen kellett ostromtól tartaniok, mivel a szerb csapatok csak kevésbé számosak voltak és se ágyúval, se fegyverekkel a szükséges mennyiségben nem bírtak. A felkelők megis elégedtek azzal, hogy az eleségszerzés végett a városból kikijövő törököket nyugtalanítsák. Két hónapot töltött Milenkó ekként Pozsarevacz mellett. Átlátta azonban, hogy e hosszas tétlenség csüggesztőleg hat a népre s érezte, hogy okvetetlenül kézre kell keríteni Pozsarevaczot, ha csak a felkelés ügyét nem akarja veszélyeztetni e tájakon. Nem bízván azonban saját erejében, mint említettük, Kara-Gyorggyéhez folyamodott. Ez utóbb az ágyút is magával hozta, hogy szükség esetén lövethesse a várost. Erre azonban nem került a sor. A már különben is kiéhezett törökök, látva a tetemes erősítéseket, melyeket a szerbek nyertek, minden ellenállás nélkül megadták magukat május 24-ikén. Kénytelenek voltak a törökök a győzőknek legszebb lovaikat és fegyvereiket átadni, melyek aztán a főbbek között osztattak szét, úgy szinte a juhnyájak, melyek ez alkalommal a szerbek kezébe kerültek. A várost a felkelők szállották meg, a törököknek pedig el kellett hagyniok azt s Viddinbe költözniök, csak a legbékésebbeknek engedtetett meg, Gradistyében a Duna mellett, hat órányira Pozsarevacztól megtelepedni. Kara Gyorgye Milenkót nevezvén ki Pozsarevacz parancs-

nokául, visszaindult Belgrádra ¹. Útközben Szendrő mellett haladván el, készületeket tőn a vár ostromához. Észrevevén ezt az ottani törökök, azonnal alkudozásokba bocsátkoztak vele, kérvén őt, hogy ne ostromolja őket s igérvén, hogy mind azt eleve elfogadják, a mire a belgrádiak reá fognak állani. Kara-Gyorgye beleegyezett s még csak azt kötötte ki, hogy a szendrőiek nyugodtan várják be Belgrád sorsának eldőlését s addig ne mutatkozzanak a váron és a városon kívül, a minek megakadályozására különben hátrahagyott egy figyelő csapatot ².

A míg Kara-Gyorgye Pozsarevacznál járt, a Belgrádot bekerítő seregnél Nenádovics Máté, a pap, parancsnokolt. A törökök, a felkelő vezér távoztával, neki bátorodtak s többször megtámadták a szerb tábort. A fáradhatatlan és erélyes Máté azonban, mindannyiszor visszaűzte őket, sőt egy ízben üldöztetvén a futókat, benyomult a Száva partján elterülő külvárosba is s itt vagy 50—60 házat felgyújtott ³.

A szerencse tehát mindenütt mosolyogni látszott a felkelők fegyvereinek. Kicsiben múlt azonban, hogy egy félreértésen alapuló belviszály következtében az egész mozgalom már ekkor végkép meg nem hiúsult. A Nenádovics Jakabbal jöttek között volt bizonyos Dábics Zsiván is. Hú társa volt ez Nenádovics Alekszának, a dahik által kivégzett obor-knéznek. De még előbb, az osztrák-török háború idejében, midőn Kara-Gyorgye mint harambasa

¹ Médovics: A pozsarevaczi kerület stb. 205—207. l. — Peics zimonyi próta jegyzetei. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 375. sz. — Nenádovics. Memoári 92—93. l.

² Nenádovics: Memoári 93—94. l. — Karadzics: Danicza 1828. 186. l.

³ Nenádovics: Memoári 92. l.

kalandozta be a tartományt hajdúival, Dábics is jelen volt azon összeütközésnél, midőn az Aleksza által vezetett parasztok Kara-Gyorgye hajdúit kiszorították a váljevói nahiából s Kara-Gyorgyét magát, mint láttuk, kezén súlyosan megsebesítették. Zsiván azt képzelte, hogy Kara-Gyorgye e tetteért még most is bosszút forral s ezért folyvást rejtőzött előle. Résztint a lőpor szűke, résztint pedig a szerbek közt oly könnyen támadó czivódások elkerülése miatt, Kara-Gyorgye szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta a táborban a lövöldözést, kivéven az ellenséggel szemben. Mindjárt a pozsareváczi hadjárat után történt egy napon, hogy bizonyos Mitar csapatvezető a váljevóiak táborában kisütötte puskáját, vagy hogy az magától elsült. Kara-Gyorgye hallván a lövést, azonnal kiküldte legényeit a tettes elővezetésére. Látván ezt Zsiván, megijedt, hogy őt, ki valaha magára Kara-Gyorgyéra lőtt, még súlyosabb büntetés érendi s azt híven, hogy Kara-Gyorgye az ifjú Mitar elfogatásával csak arról óhajt bizonyosságot szerezni, hogy vajon számíthat-e a váljevóiak feltétlen engedelmességére, felbujtogatta az egész tábort, hogy ne engedjék társukat megbüntetni, s a főbbek közül éppen senki sem lévén jelen, az egész váljevói sereget csatarendbe állítá, az ágyúkat (megérkezett t. i. a második ágyú is Újvidékről) a sümadiaiak felé irányozván. Nenádovics Máté, ki egy fa árnyékában aludt, a zajra s a dobpergésre felébredvén s értesülvén, hogy e készülétek nem a törökök ellen, mint első pillanatban hitte, hanem saját társai ellen tétetnek, megigérte a felizgatott népnek, hogy Mitárt magával fogja hozni s aztán Kara-Gyorgyéhoz sietett. Elmondta neki a veszélyt, mely nem csak őt, hanem az ügyet is fenyegeti, a melyért harcolnak, ha soraikban meghasonlás törne ki, s engedé-

kenységre birta őt. Kara-Gyorgye megfogadta a jó tanácsot s szabadon bocsátá Mitárt, a ki különben is váltig állítá, hogy puskája magától sült el. Máté aztán a kiszabadítottal visszatért saját seregéhez s itt hosszasan magyarázá embereinek, hogy egyedül összetartás és testvéri egyetértés által érhetik el a czélt, a melyért fegyvert ragadtak t. i. a megszabadulást a török zsarnokságtól. Kara-Gyorgye sem mulasztá el, nem csak Zsivánt, hanem a többieket is biztosítani, hogy ő elfelejtett a maga részéről minden régi sértést és megbántást s egyedül a nép jóvoltáért küzd, de éppen azért nem is tűr meg czivódást vagy magánboszút. Az egyetértés ekként helyreállt és Zsivánt később igen megszerette Kara-Gyorgye, de ez alkalommal, ha Nenádovics Máté nem intézkedik oly erőlyesen, nagy csapás érhetne volna a felkelés ügyét, végzetlejšebb következményeiben, mint a törökök által kivívott némely győzelem.¹

Kara-Gyorgye visszatérte után ismét elfoglalta előbbi táborát Topesidernél. A belgrádi várat nem ostromolhatták a szerbek, de reményelték, hogy szoros körülzárolással előbb-utóbb megadásra kényszeríthetik s hogy ekkor a dahik is élve kezökbe jutnak. Egyes kisebb csapatokat kivéve, melyek, mint láttuk, a Drina mellett s a Száva mentében, Pozsarevacznál és Szendrőnél és a délre fekvő várak ellenében a megszabadított terület határait őrizték, majdnem az összes fegyveres erő, mely felett a szerbek rendelkeztek, Belgrád körül központosított. Tíz nahia csatlakozott ekkor már a felkeléshez, u. m. a belgrádi, szabácsi, váljevói, rudniki, kragujeváczy, jagodinai, csácsaki, szendrői, tyupriai és pozsarevaczi. Minden nahia-nak megvolt most már főnöke vagy vojvodája. Többeket

¹ Nenádovics: Memoári 206—210. l.

ismerünk már közülök, de, mert majdnem mindnyájan fontos szerepet játszottak a forradalom történetében, nem lesz talán érdektelen, ha elősoroljuk őket névszerint. Kara-Gyorgyét mint fővezért mellőzve, a következő vojvodákat említhetjük meg: Kátics Jankót a belgrádi nahiából; a két Nenádovicsot a váljevóiból; Csarapics Vássát a csácsakiból; Obrénovics Milánt a rudnikiből; Sztojkovics Milenkót és Dobrinyacz Pétert a pozsarevácziából; Vulicsevics Gyúsát és Obradot a szendrőiből; Jakóvlyevics Istvánt a jagodinaiból s a szabácsiból Lazárevics Lukát és Osztója Szpúzst. A két harambasa Glavas Sztanoje és Tyureszija György nem vezéreltek egy nahiát sem, hanem néhány hajdúval, amaz Kara-Gyorgye, emez pedig többnyire Nenádovics Jakab társaságában, harczoltak, olykor egészen függetlenül, sőt a kapott rendeletek ellenére is küzdvén apró csatározásokat.¹

A sereg, mely a fentebb említett tíz nahiából az imént elősorolt főnökök vezetése alatt Belgrád körül összegyűlt, már többre rúgott 10.000 nél. Ezenfelül a határokat mindenütt erős csapatok őrizték.² Kara-Gyorgyét mindnyájan elismerték fővezérül, habár még akkor e részben se közös határozat, se okirat nem létezett is. És ő fenn is tudta tartani az események folyamában szerzett tekintélyét. Erélyének, tevékenységének és szigorának köszönhető, hogy a rendhez nem szokott, gyakorlatlan felkelők között, nem sokára a legüdvösebb fegyelem honosult meg. Minden nahia jutaléka külön hadosztályt képezett, az osztályok mindegyike pedig bulyukokra vagy századokra oszlott, mely utóbbiak felett bulyukbasák pa-

¹ Karadzics: Danicza 1828. 213—214. 1.

² A belgrádi t. t. kztgyűjteményében 373. sz. okirat.

rancsnokoltak. A felkelés kezdetekor csakis a legtehetősebb gazdák, knézek s kereskedők lettek főnökökké, a kik képesek voltak nem csak magokat, hanem még 10—15 legényt is saját költségökön élelmezni. Ezek aztán igyekeztek ismét csak oly legényekkel venni körül magokat, a kiknek mindegyike tudott magáról gondoskodni. Később a felkelő csapatok számának növekedtével, midőn minden fegyverfogható férfira szükség volt, s a szegényebbek is és pedig ezek a legnagyobb számmal, katonáskodni kényszerültek, más élelmezési rendszer vált szükségessé. Kész pénz az egész tartományban alig létezett, s a mi kevés volt is, az egyesek tulajdona; mert még közpénztárt nem alakítottak. Természetben szolgáltatott adományokkal kellett tehát a sereget élelmezni. Hogy azonban a harczolók élelem dolgában soha szükség ne szenvedjenek, közmegegyezéssel a következő élelmezési rendszerben állapodtak meg. Mindazok, kik falujokból harczba indultak, kötelesek voltak tarisznyájokban két-három napra való kenyeret magokkal vinni. A kmét pedig a faluban, minden hét harczosra két lovat és egy pár embert rendelt ki a harczképtelenek közül, ezek szállítván aztán a sereg után az eleséget. Minden komordzsija (így nevezték az élelemszállítókat a kamarszótól) ismervén saját hét emberét, nagyobb csapatok ellátása is gyorsan és zavar nélkül történhetett. A mint valamely faluból elvonultak a harczosok, a komordzsiják, kik eleve értesítve voltak, hogy mely napon és hol jelenjenek meg az eleséggel, bejárták a házakat, s a mi csak enni való volt, összeszedték, különösen lisztet, tengerit, búzát, hagymát, sót, szárított húst stb., sőt ruhanemüket is. A falusiak szívesen adakoztak, mert hiszen fiaik, testvéreik és férjeik javáért tették azt. A kinek semmije sem

volt, az kölcsön kért a vagyonosabbaktól, s tartozását utóbb ledolgozta. Az ekként gyűjtött élelmiszereket és öltözékeket minden komordzsija egyik lovára rakta, s aztán csapatostúl elindultak, felkeresendők a sereget, a melynél az övéik voltak. Bizonyos idő múlva, midőn az elszállított eleség már fogyatékán lehetett, hasonló módon a faluban maradt másik komordzsija-ló is megterhelte-tett s a sereghez küldetett, a míg a már odaértek ismét visszatértek a faluba. Így váltották fel egymást a komordzsiák, folyvást járva a harczoló csapatok és a falvak között. A komordzsiák halállal lakoltak, ha idejében meg nem érkeztek, s ha mégis valamelyik előre nem látható akadályok következtében nem jött meg, az ő hét embere addig, míg a falu utánok nem küldte a szükséges eleséget, a többiektől kapott kölcsön. E szigorúan kezelt, egyszerű rendszer mellett a szerb felkelők, még később is, midőn már számuk tetemesen megsaporodott, soha sem láttak szükségletet. A főnökök mindvégig saját költségökön fedezték szükségleteiket, hazulról hozatván mindent, a mi a tábori élethez megkívántatott.¹

Nagyobb nehézségekkel járt a hadiszerek megszerzése. Eleinte, mint láttuk, úgy Kara-Gyorgye, mint a Nenádovicsok, zimonyi ismerős kereskedőktől kaptak némi puskaport és ólmot; de csak jó pénzért, s mind Kara-Gyorgye, mind a Nenádovicsok saját vagyonukból fizették ki a kívánt összegeket. A szükséglet azonban napról napra növekedett, s azt már egyesek nem lettek volna képesek fedezni. Midőn tehát a sereg Belgrád körül táborozott, gyűjtések rendeztettek a nép között, s az így nyert összegek hadiszükségletek beszerzésére fordítottak. Mindez azonban nem lévén elegendő, a szerbek

¹ Nenádovics: Memoári 280—282. 1.

egy folyamodást intéztek május vége felé a zimonyi kereskedőkhöz, kérvén őket, mint hitsorsosaikat, hogy kölcsönözzönek 50.000 piasztért, igérvén, hogy később, ha sikerül elnyomóiktól megszabadulniok, tartozásukat pontosan vissza fogják fizetni. A folyamodást aláírták az előbbkelők minden nahiából.¹ És a zimonyi kereskedők, ha talán nem is egész terjedelmében, de mégis teljesítették a szerbek kérelmét. Hasonló kéréssel fordult Kara-Gyorgye az újvidéki (Magyarországban) magistratushoz, esdekelvén, hogy vagy maga a városi hatóság adjon 10,000 forintot három hónapra kölcsön a felkelőknek, vagy pedig ez összeg kölcsönzésére bírja reá az ottani kereskedőket.² A már általunk is ismert Zsivkovics felügyelete mellett, hatvan zsidó dolgozott Zimonyban töltények készítésén és Zsivkovics minden harmadik-negyedik nap hét-nyolcz hordócska töltényt szállított éjjelenként a szerb partra. Az osztrák hatóságoknak volt ugyan tudomásuk minderről, de rokonszenvvel viseltetvén a felkelők iránt, nem akadályozták ez üzletet.³ Az osztrák szerbek közül találkoztak többen, kik ajándékokkal siettek túlparti hitsorsosaik segítségére. Említettük, hogy az újvidéki püspök két ágyút szállíttatott a felkelők táborába, ezenkívül a Triestben megtelepedett szerbek egy ízben 2000 forintot küldöttek, Obradovics pedig (a szerb irodalom megalapítója) összes ingó vagyonának felét;⁴ Sztratimirovics metropolita egy tábori kápolnával lepte meg a szerbeket, mely minden, az

¹ E folyamodás megjelent a «Golubicza» czimű folyóiratban. Belgrád, 1843 és 1844. V. k. 293—297. l.

² Kara-Gyorgye levele. A belgr. t. t. kztgyűjteménye 380. sz.

³ Nenádovics: Memoári 94. l.

⁴ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 33. l.

isteni tisztelethez szükséges kelléket tartalmazván, Topcsiderben a tábor közepén állíttatott fel sátor alatt.¹ De az osztrák szerbek közül többen át is jöttek a Száván, s személyesen részt vettek a harcokban. Ezek között többen voltak olyanok, kik Szerbiából származván, az utolsó török háború alkalmával Mihajlovics önkéntesei sorában szolgáltak, s a béke megkötése után az osztrák seregbe léptek át, hol a hosszas küzdelmekben a francia köztársaság ellen, tisztségre is emelkedtek. Így például Petrovics Rádics kapitány, ki lemondott Ausztriában élvezett nyugdíjáról, csakhogy hitsorsosaival együtt küzdhessen, a Zsikics testvérek, szintén kapitányok, a két Csardaklija, kik közül egyik lovassági kapitány volt az osztrák seregben, Szimics György hadnagy, Jevtics István, ki titkári teendőket végzett a topcsideri táborban, és még többen mások.² Ahhoz értők nagy elismeréssel szólnak Kara-Gyorgye hadműveleteiről és különösen sánczairól, melyek egészen a katonai tudomány akkori fejlettségének megfelelőleg építtettek. Az Ausztriából átjött tisztek jártasságának tulajdonítható ez eredmény. Így tudva van, hogy a deligrádi sánczot, melynél először ütköztek meg a felkelők 1805-ben a szultán seregeivel, s mely utóbb még több ízben vált véres csaták színhelyévé, a fentebb említett Zsikicsek egyikének útmutatása szerint készítették a szerbek.³ A zimonyiak rokonszenve a felkelők iránt, más irányban is használt ez utóbbiaknak.

¹ A belgr. t. t. kztgyűjteményében 375. sz. okirat és Nenádovics Emlékirataiban több helyt.

² Hadzsics: Szerb felkelés stb. 32. l.

³ Sztojanovics: Adalékok Kara-Gyorgye idejének történetéhez (Podatci za srbszku povesztniczu vremena Kara Gyorgyevog) A belgr. t. t. Évkönyvében III. k. 154—155. l.

Ugyanis a szerbeknek fizetett kémeik voltak Zimonyban, a kik mindenkor eleve hírül adták, ha a dahik kirohanást terveztek a várból. Ezt pedig nem volt nehéz megtudniok, mert a dahik, a vár körülzároltatásának következtében, csakis Zimonyból szerezhették be a szükséges élelmi szereket s ezért kénytelenek voltak a zimonyi kereskedőket naponkint beereszteni a várba. A mint ezek megtudták, hogy a törökök támadásra készülnek a szerb tábor ellen, az osztrák parton azonnal magasan föllobogó tüzet gyújtottak, mely a túlparti szerbeknek intőjelül szolgált, hogy másnap meg fognak támadtatni. Ily módon mindenkor sikerült a szerbeknek a dahik s krdzsáljaik kirohanásait visszaverni.¹

Minden nevezetesebb esemény közbejötté nélkül egész juniuson át s még julius egy részében is tartott Belgrád körülzárolása. Ekkor azonban egy nagy fontosságú körülmény merült fel, mely lényeges befolyást gyakorolt a mozgalom további fejlődésére, s melyről itt bővebben kell megemlékeznünk.

4.

A Kara-Gyorgye és a dahik meghatalmazottjai között Zimonyban, az osztrák tábornok közvetítésével végbe ment értekezlet után, a szerbek az ott felolvasott kilencz pontot, melyek a megbékélés feltételeit tartalmazták, Ausztrián keresztül Konstantinápolyba is elküldötték.² Azon szpahik, kiket a dahik, uralmuk kezdetekor, birtokaikról elűztek, mint láttuk, részint Ó-Szerbiában és Boszniában ottani társaiknál, részint pedig Konstantiná-

¹ Nenádovics: Memoári 94. l.

² Nenádovics: Memoári 95. l.

polyban kerestek menedéket. Ez utóbbiak nem szüntek meg a portát a bitorló janicsárok ellen ingerelni, mint lázadókat tüntetvén fel őket, a keresztyén ráját pedig, mint a szultán hú alattvalóját, mely saját élete mellett egyzersmind a porta jogait is védte. A szpahiknak épen úgy érdekekben állott, mint a szerbeknek, hogy a dahik zsarnokoskodása minél előbb véget érjen, mert csak így remélhették a régi állapotok helyreálltát, a midőn ők voltak a föld urai s ők húztak hasznat a rája munkájából. Kétségtelen, hogy a szpahik őszinték voltak, midőn a ráját még mindig a szultán hú alattvalójának állították; hogyan is képzelhették volna, hogy a keresztyének még az ő (a szpahik) fenhatóságától is szabadulni óhajtottak volna, hiszen bánásmódjuk a janicsárok zsarnokoskodásával szemben valóban szelídek volt mondható. Különben, miként több ízben volt már alkalmunk kiemelni, a szerbek maguk sem gondoltak akkor még egyébre, mint a gyűlölt dahik és zsoldosaik kiirtására. Hogy azonban már követelőbbben léptek fel, ezt még nem célzatos tervszerűségnek, mint inkább az erő és siker önérzetének lehet tulajdonítani. És a szpahik oly kevéssé kételkedtek azon, hogy saját ügyök azonos a keresztyének ügyével, hogy minden módon még segítették is a felkelőket. Említettük volt, hogy a szreberniczai bég, Nenádovics Máté felszólítására sietett löszereket küldeni a szerbek táborába. Több más török is hasonlóképp cselekedett, küldvén löport és ólmot a felkelőknek, részint ajándékban, részint pénzért. Sőt néhányan a mahomedánok közül, főképp eleinte, a felkelők soraiban is harczoltak, látván, hogy ez utóbbiak mindenütt a legnagyobb kimélettel bántak a békés törökökkel. A szerbek nem szívesen fogadták e szövetségeseket, kik megszokták volt mindig és mindenütt urakul viselni magukat s igye-

keztek is szép szerével mielőbb szabadúlni tőlük, anynyival is inkább, mert mégsem bíztak teljesen bennök a hitsorsosaik ellen folytatott harcban. Később, midőn a szerbek mindinkább elkeseredve, nem kimélték többé se a dzsámiákat, se a békés törökök házait, ez utóbbiak is teljesen odahagyták a felkelés ügyét. Belgrád körülrólásának idejében azonban, még mindkét részen általános el volt terjedve azon felfogás, hogy a rája, urának, a szultánnak érdekében küzd a lázadó janicsárok ellen.¹

A Konstantinápolyban tartózkodó szpahiknak és társaiknak, úgy látszik, sikerült a porta tudomására juttatni a szerbek által küldött kilencz pontozatot. Egyszersmind a belgrádi vezír jelentéseiből is, ki névleg legalább még mindig, mint a szultán helytartója szerepelt Szerbiában, értesült a porta a felkelés eredményeiről. Végre az osztrák kormány sem mulasztotta el Konstantinápolyban követe által figyelmeztetni a török államférfiakat azon veszélyre, mely a dahik és a keresztyének között kitört viszály tovább terjedéséből az egész birodalmat fenyegethetné.² Habár e különböző tudósítások közül, egynémelyik felköltötte a porta bizalmatlanságát, a miről alább bővebben lesz alkalmunk szólni, mindazáltal tény, hogy Konstantinápolyban is teljesen megelégtették már a dahik rakonczátlankodásait s készek voltak őket feláldozni, ha mindjárt a rája által kivívott rendkívüli sikert sem nézték némi aggodalom nélkül. Ily befolyások alatt támadt török kormánykörökben az eszme, egy pasát küldeni Szerbiába, ki a szultán nevében helyreállítsa a békét a keresztyének és a dahik között, ha mindjárt ez utóbbiak

¹ Karadzics: Danicza 1828. 186—189. l.

² Sztratimirovics levele a szerb klerushoz és népéhez 1804. május 30-káról. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 372. sz.

teljes feláldozásával is.¹ Remélték egyszersmind Konstantinápolyban, hogy az ezen alkalommal, a rájának nyújtandó engedmények a felkelés tovább terjedését is megakadályozhatják. Csakhamar hozzá is fogtak e terv megvalósításához. Bekír pasa, a boszniai vezír, ki, mint tudjuk, évekkel azelőtt az osztrák-török háború bevégezte után a belgrádi pasalik átvételével bízott volt meg, parancsot kapott sereget gyűjteni, azonnal Szerbiába indulni s ott a rendet helyreállítani.

Mielőtt Bekír átlépte a Drinát, egy biztos emberét Belgrádba küldte a szerb táborba, tudósítandó a főnököket jöttéről és küldetésének céljáról; egyszersmind pedig alkudozás végett a dahikkal, ha netalán ezek hajlandók lettek volna még a pasa megérkezése előtt megbékélni, felszólítván mindkét félt, hogy szüntessék meg az ellenségeskedéseket.² A dahik azonban, bízva abban, hogy Bekír pasa, a szultán meghatalmazottja, nem fog ellenök, mint igazhívó mahomedánok ellen szigorral fellépni a keresztyén rája javára, szóba sem bocsátkoztak Bekír küldöttével, hanem a helyett megtámadták a szerb tábort, remélvén, hogy a felkelők a szultáni sereg közeledtének hírére már annyira megrémültek, hogy könnyen győzelmet arathatnak felettök. A szerbek azonban, mint már annyiszor, úgy ez esetben is diadalmasan visszaverték a várból kirohanókat.³ A dahiktól, tehát egy időre ismét

¹ U. o.

² Nenádovics: Memoári 95. l. — Karadzsics: Danicza 1828. 189. l. — Bekír pasa rendelete a szerbekhez. Golubicza 1843 és 1844. V. k. 131—134. l.

³ A Szerbiában 1804—1812-ig lefolyt események története. A szerb maticza Évkönyvében 1826. II. rész 36. l. (E mű az «Oesterreichische militärische Zeitschrift» 1821. évi folyamából

nem volt mit tartaniok, de azért Bekír pasa jöttének sem néztek nyugalommal elébe. A pasának, miként a küldött jelenté, feladata volt a küzdő feleket megbékéltetni. A szerbek azonban már a felkelés kezdetekor azon elhatározással ragadtak fegyvert, hogy vagy mindnyájan elvérzenek, vagy megsemmisítik a dahikat. És ha akkor úgy gondolkodtak, most, a kivívott eredmények után még inkább lehetetlennek kellett tartaniok a megbékülést régi engesztelhetetlen elnyomóikkal. De még attól is tartottak, hogy bármennyire felingerlett legyen is a szultán a dahik ellen, nem fogja őket megbüntetni merni, s hogy a megbékélés nem jelent majd egyebet, mint azon tűrhetetlen állapotok visszatértét, melyeknek lerombolásáért már annyi vér folyt. Ez aggodalmak közepette a szerb főnökök ismét régi barátjukhoz, a szreberniczai Hadzsi béghez fordultak felvilágosításért és tanácsért. A bég azonnal felelt s válaszában elmondta, hogy: Bekír pasa valóban parancsot kapott a szultántól Szerbiába menni s ott a küzdő felek között a békét helyreállítani, e végre fel is szólította a bosnyák szpahikat, hogy csatlakozzanak seregéhez, a mely összesen mintegy 7600 főből és néhány ágyúból fog állani. ¹ Ajánlá azután Hadzsi bég a szerbek-

fordítottatott szerbre. Kétségekivül határőrvidéki közvetlen tudósítások alapján iratott, de daczára ennek vagy talán épen azért, felette megbízhatatlan és zavaros adatokat tartalmaz, melyek közül legfeljebb csak a Zimony közvetlen szomszédságában végbement eseményekre vonatkozók bírnak némi értékkel. — Lásd továbbá a belgr. t. t. kztgyűjteményében a 379. számú okiratot, mely szerint ez ütközet junius 27-ikén történt.

¹ Ennyit írt Hadzsics bég, de Bekír serege alig számlált többet pár ezer embernél. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 378 és 379. sz. okiratok.

nek, hogy illendően fogadják a pasát, küldjék a legtekin-
télyesebb knézeket üdvözlétére, viseljék magukat békésen
s ne csak ne ellenkezzenek vele, hanem mindenben igye-
kezzenek rendeleteit híven és pontosan teljesíteni, mert a
mit a pasa parancsol, azt a szultán nevében parancsolja.¹
E levél vétele után a főnökök azonnal elrendelték, hogy
a mácsvai knézek siessenek a Drinához s ott fogadják
Bekír pasát; ezenkívül Grbovics Milovant 50 lovassal
Szabácsba, Nenádovics Jakabot, Szima Knézt és Kátics
Jankót pedig 600 lovassal Pálezsre küldték a pasa üdvöz-
létére, meghagyván egyúttal e küldötteknek, hogy ne csak
tiszteletteljesen fogadják a pasát, hanem gondoskodjanak
egyszersmind az ő és serege kellő élelmezéséről, s ha szük-
séges, fuvarokról is.² Bekír átkelvén a Drinán Zvornik-
nál, csak lassan haladt előre seregével, Szabácson³ és
Pálezsnél is meg-megállapodván. Ezalatt meghitt em-
bere, ki által jövetelét tudatta volt a szerbekkel, folytatta
alkudozásait. Egy ízben ismét Zimonyban jöttek össze az
ottani osztrák hatóságok közvetítésével, de eredmény nél-
kül, mert a szerbek hallani sem akartak a fegyver leté-
teléről, a míg a dahik életben vannak, s ezenfelül, mint
egykor ez utóbbiakkal szemben, úgy most Bekír pasa
meghatalmazottjától is azt kívánták, hogy a létesítendő
kibékülés az osztrák kormány jóállása alá helyeztessék.⁴
E feltételt a török küldött természetesen el nem fogad-

¹ Hadzsi bég levele. Golubicza. 1843 és 1844. V. k. 129—
131. l. — Nenádovics: Memoári 95—96. l.

² Karadzics: Danicza 1828. 190. l. Nenádovics: Memoári
95. lap.

³ Szabács alá június 26-ikán érkezett Bekír pasa. A belgr.
t. t. kztgyűjteményében 378. sz. okirat.

⁴ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 34. l.

hatta, de valószínűleg úgy gondolkodván, hogy ez nem is komoly kívánságuk a szerbeknek, s hogy a főakadályt folyvást csak a dahik képezik, összeköttetésbe lépett ez utóbbiak zsoldosával, a vad krdzsál főnökkel, Gusancz-Alival, s ennek segélyével annyira megfélemlítette a dahikat, hogy ezek ugyanazon éjjelen, midőn Bekír pasa a Belgrádtól már csak két órányira fekvő Béli-Potokba érkezett, titkon elhagyták a várat s egy sajkára ülven, a Dunán elhajóztak. A megfutamodott dahik folytonosan evezve, csak Ada-Kalénál, az Orsovával szemben fekvő szigetvárnál állapodtak meg, s az ottani török parancsnoknál, Redzsep pasánál kerestek menedéket.¹ A dahik eltávozása már másnap reggel tudomására jutott a szerb főnököknek, kik ezen kedvező hír hatása alatt most már követelőbben véltek felléphetni, Bekír pasa irányában is. Kara-Gyorgye mindjárt a pasa megérkezését követő napon, maga mellé vevén 2000 válogatott lovas legényt s a főnökök közül többeket, Béli-Potokra indult Bekír üdvözlétére, a ki kétségkívül nem a legkellemetesebb meglepetéssel szemlélhette e nagyszámú, jól fegyverzett küldöttséget, mely, mint nem sokára meggyőződött, csak egy kis részét képezé az összes szerb seregnek. Béli-Potokra érkezvén a szerb lovasok, körben állottak fel, Kara-Gyorgye pedig s a főnökök a pasa sátorába léptek. Bekír igen szívesen fogadta vendégeit, intette őket, hogy most már béküljenek meg, biztosította a szultán kegyelméről és ígérte, hogy jövőre minden jogtalanság és zsarnokság megszűnik s a rája oly rendezett és békés állapotokat fog élvezni, mint eddig még soha. Bekír pasa fényes ígéretei nem voltak

¹ Nenádovics: Memoári 96. l. — Karadzics: Danicza 1828. 208—209. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 35. l.

képesek a szerbek bizalmatlanságát eloszlatni. Most, hogy a dahik elhagyták a várat, s a szerb sereg vált a bosnyák csapatok csekély száma mellett a helyzet tulajdonképeni urává, a fölkelők a szultán meghatalmazottjának is csak azon esetben voltak készek meghódolni, ha a kötendő egyességet illetőleg, kellő biztosításokat nyerhettek volna. A bizalmatlanság minden iránt, a mi török volt, oly mély gyökeret vert már a szerbek lelkében, hogy daczára Bekír szép szavainak, semmi kedvet sem mutattak letenni a fegyvert, ez egyedüli biztosítékukat. Időt nyerni volt most a fődolog. Minden nap újabb erősítéseket hozhatott a szerb táborba, míg az aránylag csekély török csapat, távol hazájától s nélkülözve minden segédforrást, naponkint gyengébbé vált és így a halogatás által mind kedvezőbben alakultak a megbékülés esélyei. Érezték a szerbek helyzetök előnyösségét s ezért Kara-Gyorgye köszönetet mondván Bekír pasának, tanusított jószándokáért s a tett ígéretekért, kinyilatkoztatá, hogy mindaddig, míg a négy dahit nekik (a szerbeknek) ki nem szolgáltatja, megbékélésről szó sem lehet, mert a dahik elhagyták ugyan Belgrádot, de azért Viddinben ismét menedéket találhatnak, s ki áll jót, hogy nem fogják-e a tartományt ismét megtámadni, miként ezt Hadzsi-Musztafa idejében tették volt? A ravasz pasa azonnal átlátta, hogy a felkelő vezér kívánságával szemben nem lehetett haboznia. A dahik mahomedánok voltak ugyan s mint ilyeneket talán nem örömet áldozta fel Bekír a keresztyén rájának. De másrésről e rája, mely ugyan még folyvást hűséget és engedelmességet hangoztatott a szultán iránt, könnyű szerrel megsemmisíthető vala a pasát egész seregével együtt. A mozgalom, melynek lecsilapítására Bekír küldetett, miként a hely színén maga meggyőződött, oly mérveket

öltött már, hogy éppen a szultán s a mahomedán elem érdekében, minden áron meg kellett akadályozni annak tovább terjedését. A szultán nevében kezdett felkelés, könnyen forradalomná változhatott volna, ha ellenkezésre talál éppen azon pasánál, ki, mint maga állítá, a szerbek érdekében jött a tartományba, hogy őket elnyomóiktól megszabadítsa s a rendet helyreállítsa. Ily körülmények között, Bekír tanácsosabbnak tartotta engedni Kara-Gyorgye kívánságának s a különben is alkalmatlan dahikat feláldozni. E végre felszólította Kara Gyorgyét, jelölne ki egyik biztos emberét, a kit Ada-Kaléra lehetne küldeni Redzsep pasához azon utasítással, hogy a dahikat végeztesse ki. Kara-Györgye Sztojkovics Milenkót nevezte meg, mint a legalkalmasabb egyéniséget e küldetésre. Bekír pasa levelet írt Redzsepnek, meghagyván neki, hogy a dahikat minden bizonynyal ölesse meg, különben ő maga fogván fejével lakolni. Milenkó magához véve a pasa iratát, néhány legény kíséretében azonnal Ada-Kaléba hajózott. Redzsep pasa megértvén a vezír parancsát, estére rendelte magához Milenkót s ekkor elvezeté őt a házhoz, melyben a dahik tartózkodtak s megmutatá őket az ablakon át a szerb küldötteknek, ez utóbbira bízván, hogy tegyen a mit jónak lát. Ezalatt egészen besötétedvén s a dahik is már eloltván gyertyájukat, Milenkó és társai nagymennyiségű égő rongyot dobtak be az ablakon s ennek világa mellett kívülről belövéldözvén, mind a négy dahit megölték; azután pedig fejüket levágván, Belgrádba vitték magukkal.¹

Majdnem négy éven át uralkodtak a dahik korlát-

¹ Nenádovics: Memoári 96—97. l. — Karadszics: Danicza 1828. 210—212. l.

lanúl a tartomány fölött; kivégeztetésök a szultán parancsára az annyira elkínzott szerbek által, méltó bűnhődés volt mindazon kegyetlenségekért, melyeket a keresztyén ráján elkövettek s a lázadó vakmerőségért, melyet uruk a szultán iránt tanúsítottak. Pár évvel előbb, ujongva fogadta volna az összes szerb nép a dahik halálának híret, s az magában elegendő lett volna, teljesen helyreállítani a nyugalmat a pasalikban. Most azonban a viszonyok lényegesen megváltoztak. A felkelés sok ezer főt számláló győzelmes sereg fölött rendelkezett, mely már néhány vár bevételével is dicsekedhetett. Nem csoda tehát, hogy ily körülmények között a szerbek a dahiktól való megszabadulást nem tekintették többé elegendő oknak a fegyverletételre s hogy egyéb, erősebb biztosítékokat követeltek, a melyek képesek lettek volna a hasonló állapotok visszatértét megakadályozni.

A míg Milenkó Ada-Kalén a dahikkal végzett (augusztus elején történt ez), Bekír pasa is kiindult táborából Béli-Potok mellett, a hol néhány napot töltött volt és seregét Belgrádba vezette. Az út a szerb táboron vitt keresz ül, mely, mint tudjuk, Belgrádot teljesen körülövezte. A szerb főnökök az összes sereget két hadoszlopban állították fel, egymással szemben mintegy 12 öl távolságra, úgy hogy Bekírnek csapataival a szerb hadosztályok által képezett két élőfal között kellett áthaladnia. A szerb csatasorok egyik és másik végén a két ágyú volt felállítva. Ezek, a mint a vezír seregével a tisztelkedő szerb csapatok közé ért, szintén megszólaltak, üdvölvéseket váltván egymással a szultán küldöttének tiszteletére. Bekír pasa és kísérete némán s halványan haladt el a szerb sorok között. E jól fegyverzett, nagyszámú rája sereg látása s az ágyú moraja, bánattal és félelemmel tölté el a törökök

lelkét. Vajon a felkelők, kik most oly szívesen s oly tiszteletteljesen fogadnak bennünket, nem fognak-e utóbb majd ellenünk fordúlni, ha nem teljesítjük minden kívánságukat, s vajon képesek lennének-e ily tömegnek ellentállni? kérdezgethették egymástól aggodalommal a Boszniából jött szpahik, s Bekír maga is mily szemmel nézhette a rája hosszan elnyúló harczsorait, melyekkel ő maga már nem lett volna képes megmérkőzni. Ily nem épen kellekmes érzelmek nyugtalanító hatása alatt vonúlt be Bekír és serege az alsó várba;¹ a tulajdonképi felső várnak, mint azonnal látandjuk, a dahik eltávozta óta már akadt más ura, ki nem volt hajlandó többé a vezírnek engedelmeskedni.

A Bekír bevonulását követő napon, már korán reggel megjelentek előtte Nenádovics Jakab, Kátics, Szima és Grbovics knézek több más társukkal egyetemben s átadák a vezírnek azon kilencz pontot vagy föltételt, melyeket a Zimonyban véghezment tanácskozás alkalmával, mint említettük volt, az osztrák tábornok elibe terjesztettek, később pedig Konstantinápolyba is elküldöttek. Felolvassván a szerbek az ismert kilencz pontot, kijelentették, hogy ha az abban foglalt kívánságaik teljesíttetnek, készek őszintén békélni. «Jól van, jól, válaszolá Bekír, minden még sokkal jobbra fog fordúlni, mintsem gondoljátok, mindent meg fogtok kapni.» A Bekír pasánál járt knézek visszatérvén a szerb táborba, itt az oltár sátora körül találák a főnököket, köztük Kara-Gyorgyét is egybegyűlve, miként ez szokásuk volt e helyütt tanácskozni a közügyek fölött. A küldöttség örömmel tudatta a gyülekezettel, hogy Bekír pasa nemcsak a kilencz pontba foglalt kér-

¹ Nenádovics: Memoári 97. l.

vénnyt hagyta jóvá, hanem még több kedvezményt is ígért. A főnökök azonban nem elégedtek meg ez üres ígéretekkel s kérdést intéztek a visszajött küldöttekhez, vajon kérték-e a pasától azt is, hogy a közte s a szerbek közt kötendő egyesség egy osztrák főhivatalnok megerősítésével és biztosítása mellett jöjjön létre? A küldöttség szégyenkezve vallotta meg, hogy e feltételről egészen megfeledkezett. E mulasztás pótlása végett, mindjárt másnap Nenádovics Mátét küldték a vezírhez, a ki aztán még Novákovics Pétert vette maga mellé. A két követ mindenekelőtt szreberniczai Hadzsi bégét kereste föl, a Nenádovicsok régi barátját s a szerbek pártfogóját s közölte vele küldetése célját. Hadzsi bég teljes mértékben helyeselte a szerbek kívánságát, megjegyezvén, hogy az osztrák udvar jóállása nélkül a megbékülés úgy sem lehetne tartós s aztán tolmácsul is ajánlkozott a vezír előtt. Bekír szívesen fogadta a küldötteket s midőn a ravasz Máté elmondotta neki, hogy a szerbek értesülvén a vezír ígéreteiről és barátságos jó szándékáról, miként kiáltottak fel lelkesülten: éljen Szelim szultán, éljen vezírünk Bekír pasa! arcza földerült s nagy meglelégedéssel simogatta hosszú ősz szakállát. Máté látván a vezír jó hangulatát, azonnal áttért küldetése valódi céljára s előadta, hogy a szerbek azt óhajtanák, hogy vagy ők, vagy a vezír kérjék fel az osztrák udvart, hogy küldené Szerbiába egy biztos emberét, a ki tanú lenne a kötendő szerződéseknél, s ki, akár a szerbek, akár a törökök szegik azt meg először, jelentést tegyen Konstantinápolyba, első esetben szívesen alávetvén magukat annak, hogy a szultán által küldendő sereg az egész szerb népet kiírta, az utóbbiban pedig csak azt kívánván, hogy a szultán csapatai óvják meg őket a zsarolásoktól. Hadzsi bég híven lefordította Máté szavait.

Bekir arczát a harag pírja önté el a rája merész követelésének hallatára s zord hangon kiáltá: «Olmaz! olmaz! ¹ és harmadszor is, még hangosabban: Olmaz! a mi szultánunk nem tűrhet beavatkozást birodalma ügyeibe, van neki elég hű török szolgálja, a kik meg fogják mondani, hogy ki a hibás s ki nem tartotta meg a szerződést.» Ez erélyes nyilatkozatra minden ellenvetés lehetetlenné válván, a követek visszatértek a táborba. A sátor mellett tanyázó gyülekezethez érvén, Kara-Gyorgye e kérdést intézte Nenádovics Mátéhoz: «Nos, mi jót hozasz?» — «Hozok három olmazt, válaszolá Máté, a pasának nem kell tanú.» Midőn Kara-Gyorgye az egész kihallgatás lefolyásáról értesült: «Csalódtok, mondá, ha azt véltetek, hogy ily módon megbékélhetünk; nem lehet szó békéről s csak most fognak kezdődni a valódi harcok.» ²

E szavak azt látszanak bizonyítani, hogy Kara-Gyorgye lelkében már akkor megvillant egy általános, valóságos forradalom eszméje. Mindazáltal a szerbek még sokáig óvatosan igyekeztek mindent kerülni, a mi magával a szultánnal vagy képviselőivel hozhatta volna őket összeütközésbe. Habár tehát úgy Bekir pasa, mint a szerbek, könnyen megfogható bizalmatlansággal tekintetek is egymásra, a látszólagos jó viszony, daczára a vezír határozott elutasító válaszának, nem bomlott meg közöttük, sőt a szerbek, miként eddig, úgy ezentúl is, nagy készséggel gondoskodtak Bekir szükségleteinek beszerzéséről. A dahik megsemmisítéséből és a vezír megérkeztéből

¹ Nem lehet! nem lehet!

² Nenádovics: Memoári 97—99. I. Miként napjainkban, úgy e század elején is a fellázadt rája és a porta között folyt alkudozásoknál, a garancia kérdése képezte a főnehézséget. És e kérdés 70 év alatt egy lépésf sem haladt előre.

mindenesetre legalább az az előny háramlott a felkelőkre, hogy a tényleges ellenségeskedések, legalább ideiglenesen, az egész pasalikban megszűntek s így lehetővé vált a szerb sereg egy részét haza bocsátani.¹

A hazatérők közt volt Nenádovics Máté is, ki Brankovinában övéit óhajtotta meglátogatni, különösen pedig előkészületeket tenni egy hosszú útra, melyről alább lesz alkalmunk körülményesebben szólni. Alig ért azonban Brankovinába, már híret vette, hogy egy török csapat a Drinán átjött s gyorsan éjszak felé haladva, benyomult a szabácsi várba is. A legközelebbi környékből gyűlt ugyan össze egy kis szerb csapat, de ez nem volt képes a törökök előnyomulását megakadályozni. Ez esemény egy más körülménnyel állott szoros kapcsolatban, melyről itt bővebben kell megemlékeznünk. Tyuresija, a vitéz, de önfejlő hajdú, ki mint tudjuk, Csokesinánál a veszély pillanatában oly rútul elhagyta Nenádovics Jakabot, később kibékült ez utóbbival s Belgrád alá követte őt, majd pedig Pozsarevacz átadásánál is megjelent Kara-Gyorggyéval. A belgrádi táborba visszatérve azonban vagy mert a Pozsarevacznál szerzett zsákmány felosztásával nem volt megelégedve, vagy mivel a Kara-Gyorgye által életbe léptetett szigorú fegyelem nem volt inyére, összeveszett ismét a fővezérrel s Nenádovics Jakabbal is s maga körül gyűjtven hajdúit, elhagyta a tábor. Útját a váljevói és szabácsi nahiák felé vevé s ott a Nenádovics Jakab által kinevezett előjárókat és tisztviselőket letévén, helyökbe másokat nevezett ki, különösen sietett Mitroviczánál a szávai révvámot hatalmába keríteni, saját öcscsét bizván meg a vámszedéssel, a befolyt összegeket pedig magának

² Nenádovics: Memoári 99. l.

tulajdonítván. Egy szóval az egész vidéken akként kezdett gazdálkodni, mintha ő lenne e kerületek korlátlan ura. Kara-Gyorgye egy párszor megintette őt, hogy hagyjon fel garázdálkodásával s térjen vissza a Vracsárra; Tyurcsija azonban mindannyiszor azt felelte, hogy a hártárt őrzi a törökök ellen s a vámot azért szedi, hogy lőport vehessen. A törököktől azonban akkor nem volt mit tartani, mert épen midőn Tyurcsija Szabácsban felütötte zászlóját, vonúlt át a városon Bekír pasa Boszniából, Belgrád felé tartva s a törökök, kik észrevették a hajdú büszkén lobogó zászlaját s kik kétségkívül nem szívesen szemlélték azt, mindazáltal háborítlanul hagyták Tyurcsiját és társait. Az elbizakodott hajdú harambasa, ki most már hatalmas vezérnek képzelte magát, nem akart harczy tettekben sem hátra maradni a felkelés többi főnökei mögött. Sereget gyűjtött a szertekóborló hajdúkból s a falusiakból s megtámadta a jádári és ragyevinai kerületeket s a népet felkelésre izgatta. E két kerület, noha a Drinán innen terül el, a boszniai pasalikhoz tartozott s ezért mind a Nenádovicsok, mind később Kara-Gyorgye, óvakodtak azok lakóit belevonni a felkelésbe, mert mint tudjuk, mindeddig a belgrádi pasalik janicsárjaitól való megszabadulást hirdették a mozgalom valódi és egyedüli céljául és ezért, miként ezt több esetben volt alkalmunk megemlíteni, a Boszniából betört törököket hajlandók voltak bántatlanul hazabocsátani. A szerb felkelésre nézve nagy hiba lett volna, mindjárt kezdettől fogva a szomszéd pasalikba is átplántálni a mozgalmat, kétszeres hiba volt pedig az épen most, midőn a boszniai vezír, Bekír pasa, békéltető szándékkal közeledett Belgrád felé. Tyurcsija e hibát elkövette, a Vracsáron táborozó szerb főnökök nagy bosszúságára, a nélkül azonban hogy

fegyelmetlen s mindjárt-mindjárt hazaszéledő csapataival néhány török ház és birtok elpusztításán s néhány mohamedán megöletésén kívül egyéb eredményt tudott volna felmutatni. A túlparti törökök látván a hajdúk által elkövetett pusztításokat, Vidaics és Musz-aga (ugyanaz, ki a tavaszon Szabács várát átadta s Belgrádra kísértetett, onnét azonban Boszniába tért vissza) vezérlete alatt, nagyobb számú csapattal átkeltek a Drinán, megfenyítendők a garázdálkodókat. Tyurcsija emberei azonban értesülvén a törökök közeledtéről, nagyobbbrészt elszéledtek, a hegyek között keresvén menedéket, úgy hogy a hajdú harambasa körül alig maradtak kétszázan. Örültség lett volna e csekély számú csapatot útközetre vezetni s ezért Tyurcsija félrevonúlt egy magaslatra. Musz-aga pedig nem találván ellenállásra, Szabácsnak vette útját. Ez eseményekről értesült Máté Brankovinába érkeztek.

Máté e hírre azonnal üzenetet küldött bátyjának a Vracsárra, hogy siessen Szabács alá segédcsapatokkal, maga pedig négy századot gyorsan összeszedve, fölkerekedett az elfoglalt vár felé. De már útközben értesült, hogy a törökök csak két órát töltöttek Szabácsban, s Musz-aga elásott kincseit felszedvén, ismét Boszniába távoztak. Két órai ottmulatásuk alatt azonban még hetven szerbet lefejeztettek. Mindez augusztus második felében történt.¹

Nenádovics Máté az ismét felszabadult Szabács alól a Drinához vonúlt, hogy netalán új betöréseket megakadályozhasson. Itt találták őt bátyja Jakab és

¹ Nenádovics: Memoári 99—100. l. — Karadzics: Danicza 1828. 190—204. l.

Szima knéz, kik hívására azonnal elhagyták Belgrádot s egy csapattal segítségére siettek. A veszély elhárulván, Nenádovics Jakab öcscsét, Mátét, kire fontos küldetés várt, a Vracsárra a főtáborba küldte, maga pedig még a szabácsi nahiában maradt, helyreállítandó a Tyurcsija által megzavart rendet. Tudta azt Jakab, hogy az önféjű, gögös hajdút semmi módon sem térítheti az engedelmeség útjára s azért Kara-Gyorgye beleegyezésével, inkább megöletésére határozta el magát, már azért is, hogy e szigorú büntetés által jövőre mások elrettenjenek hasonló pártoskodástól. Hogy azonban Tyurcsija, ki különben is ellenséges indulattal viseltetett iránta, gyanúra ne ébredjen, barátságot színlelt iránta s felszólította, hogy jönné hozzá tanácskozendó a törökök betöréseit megakadályozható eszközökről. Tyurcsija semmi rosszat sem sejtve, csak három hajdú által kísérve, megjelent Nenádovics táborában. A szíves fogadtatás még inkább elámította s csak a midőn ebéd után sátrában álomba merült s az egyik hajdú jajveszékelésére felébredt, ki látta miként végezték ki társát Jakab emberei, vette észre Tyurcsija is a kelepczét, melybe jutott. Puskáját kezébe ragadva, gyors futással egy gunyhó felé iramodott, remélvén, hogy onnét könnyebben védheti magát. Több golyó által találva, érhetette el csak a vélt menhelyet, hol azonban a kapott sebekhez még újabbak is járulván, nemsokára kimúlt. Kísérői szinte megölettek s pár nap alatt még vagy harminczan a környéken Tyurcsija leghívebb társai közül, többek között öcscse, a mitroviczai vámszedő is. A fékezhetetlen harambasa halálával véget ért e részletes, a felkelésre nézve fölötte veszélyessé válható mozgalom. Nenádovics visszahelyezvén a Tyurcsija által elűzött elől-

járókat és tisztviseleket, seregével visszatért a belgrádi táborba.¹

Bekír, miként említettük volt, bevonúlt a belgrádi alsó várba, a felsőbe azonban, melyet előbb a dahik tartottak megszállva, nem juthatott. Itt még névleg mindig Asszan-aga pasa parancsnokolt a szultán nevében, mint a pasalik kormányzója; a valódi urak azonban, mint tudjuk a dahik voltak, a kik a pasával inkább csak mint tisztes-séges fogolylyal bántak. Eltávoztuk után az általuk segítségül hívott Gusancz-Ali kerítette kezébe az uralmat krdzsajjaival, hatalmába ejtvén a felső várat s ezzel együtt Asszan-aga pasát is. Azon kis területen tehát, melyet Belgrád, a vár s a város legközelebbi környékével elfoglal, négy különböző hatalmat látunk megtelepedve egymás mellett, függetlenül, de kölcsönös érintkezésben, mindazáltal a rendesnél részint sokkal tágabb, részint pedig sokkal szűkebb hatáskörrel. A felső várban szé-kelt a pasalik kormányzója, ki egyszersmind a szultán öröklött, törvényes jogát s hatalmát képviselte, de minden tényleges tekintély, sőt cselekvési képesség nélkül. Asszan-aga pasa, kinek, mint a szultán helytartójának, tulajdonkép a legnagyobb hatalmat kellett volna gyakorolnia, teljes tétlenségre volt kárhoztatva, egy csupán önérdéke által vezérelt kalandor, a krdzsal-főnök Gusancz-Ali befolyása alatt. Ez utóbbi egyedül saját személyét és néhány hozzá hasonló társa egyéni érdekeit képviselte; hatalma tehát egészen ideiglenes természetű volt, s a tények pillanatnyi kedvező összetalálkozásán alapult; úgy szólván nem terjedt tovább kardja hegyénél; a felső vár bástyái ké-

¹ Nenádovics: Memoári 102. l. — Karadzsics: Danicza 1828. 204—208. l.

pezték annak határait. Kívül a váron s a város körül a rája nagy számú csapatai táboroztak. A felkelő nép hatalma központosult a Vracsar sátrai alatt, e pillanatban a leg-erősebb, a legfélelmetesebb, mert egy egész elnyomott nemzet elszánt törekvését, elkeseredett kétségbeesését képviselte, mely nemzet vagyonaért, becsületéért, életéért küzdött, nem ugyan még a törvényes hatalom, hanem az ez által megtűrt bitorlás ellen. Benn a várban a kalandos krdzsalfönök által lenyügözött szultáni törvényes hatalom s künn a vár körül elterjedő felkelés között, mint közvetítőt találjuk az alsó várban Bekír pasát, a szultán küldöt-tét, kinek hivatása lett volna megszüntetni a bitorlást s ez által meggátolni a felkelés tovább terjedését s így visszaállítani a törvényes hatalmat. Ámde Asszan-aga pasa mint tudjuk, teljes tétlenségre volt kárhoztatva, Gusancz pedig ura lévén a várnak, biztosságban érzé magát s túlságos követelésekkel lépett fel, végre a szer-bek bízva túlnyomó erejükben, szintén nem voltak haj-landók pusztá ígérek fejében letenni diadalmas fegyve-röket, mely már annyi előnyt vívott ki számukra. Ily körülmények között Bekír pasa küldetése nem eredmé-nyezhette az óhajtott sikert. Az alkudozások Bekír pasa részéről úgy a szerbekkel, mint Gusanczczal hónapokon át tartottak, de egyik fél sem akarván engedni, a vezír pedig nem bírván elegendő fegyveres erővel, hogy elő-terjesztéseinek érvényt szerezhetett volna, nem jöhetett kölcsönös egyetértés létre s a régi állapotok változatlanul fennmaradtak. Ez alatt Asszan-aga pasa is mindent elkö-vetett barátjai által Konstantinápolyban, hogy végre menekülhessen kellemetlen helyzetéből. A porta azt híván, hogy a nehézségek, melyek a béke helyreállítása körül mutatkoztak, részben a pasa erélytelenségének is tulaj-

doníthatók, engedett kérelmének, más pasalikba helyezte őt át kormányzónak s helyébe Belgrádba Szolimán pasát nevezte ki. Ez utóbbi szeptember elején érkezett meg rendeltetése helyére, de nem volt képes többet elérni, mint előde. Gusancz-Ali ép oly kevésbé volt hajlandó Szolimán pasának engedelmeskedni, mint Asszan-aga pasának. Sőt alig hogy az új kormányzó megérkezett, erélyesen követelni kezdte hátralékos zsoldját, melylyel még a dahik tartoztak neki. Szolimán megharagudván e fölött, Szendrőre távozott, Gusancz azonban ekkor Bekír pasához fordult s őt krdzsaljaival bekerítvén az alsó várban, azzal fenyegetődzött, hogy mindaddig ki nem bocsátja, míg zsoldját meg nem kapja. Bekír, mint tudjuk, maga is mindenben szükségét látott s csakis a szerbek által szállított élelmiszerek tették lehetővé maradását. Most is tehát Kara-Györgyéhez fordult, a ki részint a zimonyi kereskedők segélyével, részint pedig a nép között rendezett gyűjtés által mintegy 100 erszényt (50,000 piaszt) szerzett össze, a mely összeggel Bekír, Gusancz követelésének legalább egy részét kielégitvén, megnyugtatta a kapzsi krdzsal-főnököt, maga pedig kíséretével kiszabadúlhatott az alsó várból, a hol majdnem fogolylyá lett már. Daczára annak, hogy a szerbek ily készségesen siettek segédkezet nyújtani Bekír pasának Gusancz ellenében, köztük és ez utóbbi között is folytak külön alkudozások s létezett némi egyetértés, annyi legalább bizonyos, hogy a szerbek épen úgy szállítottak élelmiszereket Gusancz-Ali, mint Asszan-aga s Bekír pasa számára. Nem lehetetlen tehát, habár e részben a biztos adatok hiányzanak is, hogy a szerbek bíztatták fel Gusancz-Alit oly teljesíthetetlen követelésekkel állni elő Bekír pasával szemben. Ez csak még jobban elkedvetleníthet az

utóbbi, s előbb-utóbb a pasalik elhagyására indíthatá őt, a szerbeknek pedig érdekekben állott, a kibékülés nem létesülhetvén, mielőbb szabadúlni a szultán küldöttétől.

Az összeütközés Bekír pasával súlyos következményeket vonhatott volna maga után; a míg Gusancz-Alival, ki nem a porta embere volt, könnyen elbánhattak. Bármint lett legyen is ez, annyi tény, hogy Bekír pasa végkép megunta a célhoz nem vezető alkudozásokat s az annyira zilált viszonyok rendezését. Ezenfelül Boszniából hozott serege nagyon leapadt, részint betegségek, részint szökések következtében, végre pedig már a tél is gyors léptekkel közeledett. Nem tartotta tehát többé se szükségesnek, se tanácsosnak a további maradást. Alig határozta el Bekír pasa, hogy visszatér Boszniába, azonnal türelmetlenül hozzá is fogott az út előkészületeihez, s daczára a sűrű hónap, mely akkor már az egész tájat borítá, november 7-én fölkerekedett még megmaradt csapatjával s elhagyta Belgrádot. Előbb azonban magához hivatá Nenádovics Jakabot s átadá neki összes hadikészletét, sátrait, ágyúit, a löport stb. azon megjegyzéssel, hogy a szerbek, ha miként állítják, csakugyan a szultán hűséges alattvalói, küldjék mind e tárgyakat utána, ha pedig nem mondtak igazat, ám csináljanak a hátrahagyott hadiszerekkel, a mit akarnak. Bekír pasa e kétségbeesett lépésre valószínűleg azon okból határozta el magát, hogy megszabadulva a tehertől, gyorsabban és biztosabban érhesse el a határt. Ő maga közvetlen kíséretével valóban háborítlanul jutott el a Drina túlsó partjára, de seregének egy része, mely nem volt képes őt oly gyorsan követni, s kisebb csapatokban szertecsatangolva tartott a Drina felé, részint

elpusztult a hóborította kietlen rengetegekben, részint a leskelődő szerb parasztok áldozatává esett.¹

A szerbek pedig hűségesen kimondott elvükhöz, hogy nem a szultán, hanem csak a bitorló zsarnokok ellen harcolnak, a Bekír pasa által hátrahagyott összes hadikészletet csakhamar útnak indították s a Drinánál át is adták a török hatóságoknak, nyugtát vévén ez utóbbiaktól az átvett tárgyak felől, hogy utóbb igazolhassák, hogy csakugyan mindenkor hűséges alattvalói voltak a nagyúrnak.²

5.

Rövid hat hónap alatt azon naptól kezdve, midőn Kara-Gyorgye Orasacznál az első török hánt megtámadta, a szerb felkelés oly terjedelmet öltött, hogy mint láttuk, a szultán kénytelen volt egy vezíret a tartományba küldeni a viszály lecsillapítása s a régi rend helyreállítása végett. E küldetés eredményét a fentebb elbeszéltek után már kellően ismerjük. A felkelés diadalmas előhaladása s a szerb sereg nagymérvű szaporodása nemcsak a porta figyelmét vonta magára, hanem az osztrák kormányét is, mely nem nézhetett egykedvűen egy ily természetű mozgalmat, a saját tartományaitól csak egy folyó által elválasztott vidékeken s oly nép körében, mely iránt az osztrák birodalom déli részein megtelepedett hasonnemzetiségű és vallású lakosok, a legélénkebb rokonszenvvel viseltettek. És az osztrák kormány szorgoskodása a belgrádi pasalikban fejlődő eseményeket illetőleg, annál természet-

¹ Nenádovics: Memoári 131—132. l. — Karadzsics: Danicza 1828. 212—213. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 35—36. l.

² Nenádovics: Memoári 132. l.

tesebb volt, mivel, mint láttuk, a felkelők maguk a mozgalom kezdetétől fogva Ausztriát tekintették védőjökül és oltalmazójokul s nem egyszer hozzá fordultak, kérve közbenjárását, hol a dahiknál, hol pedig magánál a portánál. Sőt a szerbek már messzebb ható tervekkel is foglalkoztak. Még az 1804. év május elején a Zimonyban eredménytelenül maradt összejövetel előtt, Kara-Gyorgye bizonyos Sajtinszky osztrák kapitány által a következő javaslatot tette az osztrák kormánynak: miután az összes szerb nép leghőbb vágya a felséges uralkodóház fennhatósága alá jutni, nem maradhatván többé a porta igazságtalan önkényes uralma alatt; Kara-Gyorgye, ha sikerülne neki Belgrád várát elfoglalnia, kész lenne úgy ezt, mint a két másik kisebb várat Szabácsot és Szendrőt, valamint az egész tartományt az összes nép óhajta szerint ő felségének felajánlani s egy királyi herceget helytartóul kérni; ha azonban ő felsége, mint szomszéd, nem volna hajlandó ez ország természetszerű birtoklását elfogadni, ez esetben Kara-Gyorgye, bár éppen nem szívesen, kénytelen lenne az egész nép nevében egy más hatalomhoz fordulni, csakhogy végre e keresztyén nép a török rabságból kiszabaduljon.¹

¹ Bogisics: Nil Popov «Oroszország és Szerbia» című művének bírálata (Razbor szocsinenija N. Popova «Rosszija i Szerbija») Szent-Pétervárt 1872. A tudós Bogisics akként vélte leginkább megbírálni Popov munkáját, hogy egy egész halmaz eredeti, eddig még kiadatlan okmányt közölt az orosz levéltárakból, melyek Popovnak is rendelkezésére állottak, de melyeket nem használt fel. A Bogisics által közzé tett ezen okmánytárban számtalan érdekes adatot találunk a szerb felkelést illetőleg. És ezért gyakran lesz alkalmunk e munkát idézni.

E nevezetes ajánlat, természetesen azonnal tudomására jutott az osztrák kormánynak, melyazonban a Törökországgal fennálló békés viszonyokra való tekintetből, annak még vitatásába sem bocsátkozott, sőt egyszerűen visszautasította. Ez a tény újabb bizonyága egyrészt az akkori szerbek hajlamának Ausztria iránt, másrészt pedig azon vádak aaptalanságának, hogy Ausztria e tartományt hatalmába akarta keríteni. Nemcsak hogy Bécsben ily szándék nem létezett, de az osztrák kormány a szerződéses sérthetetlensége iránt táplált őszinte tisztelete által vezéreltetve, oly lépésre is határozta magát, melytől, habár a nemzetközi erkölcsiség szempontjából nem is tagadhatjuk meg elismerésünket, de melyet politikai tekintetben mindenesetre hibásnak kell tartanunk. Kara-Gyorgye fentebb említett ajánlatát, egy terjedelmes emlékiratban terjesztette az osztrák kormány, Ferencz császár elibe. Ez emlékirat egyszersmind rövid áttekintését adja a szerb viszonyoknak, a sistovi béke óta és a nem rég kitört mozgalomnak, erős kifejezésekben bélyegezván a dahik zsarnok uralkodását s mindenütt élénk részvétet tanúsítván a szerbek és ügyük iránt, végre megjegyezván, hogy az osztrák hatóságok eddig is már mindent elkövettek, ami a szigorú semlegesség határain belül lehető volt, hogy a viszálykodó feleket kibékítsék. Végre pedig ajánlja az emlékirat ő felségének, hogy a Szerbiában eddigelő történetek s az osztrák kormány magatartása, az orosz kormánynak barátságosan tudtára adassanak, továbbá, hogy az osztrák internuntius Konstantinápolyban utasíttatnék a porta miniszterei előtt őszintén és híven ecsetelni az állapotokat a belgrádi pasalikban s egyszersmind figyelmeztetni a portát, hogy minden módon igyekezzenek a dahik garázdálkodásainak gyökeresen véget vetni és keresztyén

alattvalóira nézve tűrhető állapotokat teremteni, mivel ez utóbbiak között máris oly jelenségek mutatkoznak, melyek a török birodalomtól való teljes elszakadást is a lehetőség színében tüntetik fel, u. m. különösen az ajánlat Ausztriával egyesülni s a fenyegetés, ha ez nem sikerülne, egy más hatalomhoz fordulni oltalomért. Természetesen az internuntiusnak a török miniszterek előtt a leghatározottabb módon ki kellend még jelentenie, hogy Ausztria mindenkor tiszteletben fogja tartani a szerződéseket s föltétlenül visszautasítand minden ajánlatot, mely Törökország valamely tartományának a monarchiával való egyesítését czélozná.

Ez emlékirat 1804. év május 25-kén kelt.¹ Úgy látszik, hogy Ferencz császár egész terjedelmében elfogadta, mert az akkori osztrák követ Szent-Pétervártt, gróf Stadion, utasítást kapott az emlékiratot közölni az orosz kormány-nyal, s az internuntius is megbízott annak értelmében működni Konstantinápolyban. Meglehet, hogy Bekír pasa küldetése részben az osztrák kormány föllépésének is tulajdonítható, a mint ezt már fentebb is volt alkalmunk jelezni, de kétségtelen az is, hogy a porta nem a legbarátságosabb indulattal tekintett Ausztria e beavatkozására, ha mindjárt nem is volt oka kételkedni a szándék őszinteségében. Az orosz kormány is válaszolt Stadion közleményeire. E válasz sok tekintetben fölötte érdekes, s bő világot vet Oroszország keleti politikájára. Csartoriszky, a külügyminiszter, feleletében mindenekelőtt kiemelte, hogy mily élénk megelégedéssel fogadta a czár a bécsi udvar loyalis és önzéstelen magatartására vonatkozó közleményt, de egyszersmind sajnálja, hogy az oly helyes és igazságos

¹ Bogisics: Razbor szocsinenija stb. 32—26. l.

nézeteken alapuló lépések, nem feleltek meg az óhajtott czélnek. Csartoriszky különösen azt fájlalja, hogy a szerbek a portának, mint lázadók árultattak be osztrák részről, mi által a porta haragja még inkább felingereltetik ellenök. Azon zilált viszonyok között, melyek a török birodalomban otthonosakká váltak, ily események, fájdalom, gyakran fordulnak elő. Mintán pedig, véli az orosz miniszter, elfogadott rendszer, hogy az ozmán birodalom, melynek pedig részei oly fölötte lazán függenek össze s minden pillanatban szétmálással fenyegetnek, fentartassék, az egyetlen mód, mely által e czél elérhetnék az, hogy egyrészt a porta keresztyén alattvalói az uralkodójuknak tartozó engedelmességre intessenek, másrészt pedig sorsuk a mennyire csak lehet, tűrhetővé tétessék, mérsékltet és engedékenységet tanácsolván a portának. E magatartás annyival inkább szükségesnek látszik a jelen pillanatban, mert a szerbek végelkeseredésökben a francziák karjaiba vethetnék magukat, a mi Ausztria érdekeire nézve is hátrányos lenne. Megjegyzi aztán Csartoriszky, hogy az osztrák internuntius előterjesztései nem idéztek elő kedvező benyomást a portánál, a mely nem volt képes azok horderejét felfogni. Végre pedig így fejezi be válaszat: Úgy látszik tehát, hogy leghelyesebb volna jelenleg a szerbeket arra inteni, hogy akként viseljék magukat a porta irányában, hogy hűségök iránt kétség ne támadhasson. A bécsi udvar rendelkezvén mindazon eszközök fölött, melyekre a szerbeknek elnyomói, a dahik ellen szükségök van, a legnagyobb befolyást gyakorolhatja elhatározásukra. Másrészt pedig előnyösnek látszanék megszüntetni azon kedvezőtlen benyomást, melyet a portára a szerbek állítólagos elszakadási vágya gyakorolt s ez akként történhetnék, ha a porta biztosíttatnék a szerbek hűségé-

ról, a mi által egyszersmind hajlandóbbá is lenne, szelidebb és könnyörületesebb bánásmódot követni irányukban. Ily irányban működve, hamarabb megszüntethetné a bécsi udvar a határain kiütött nyugtalanságokat és a mennyiben a szultán alattvalóit barátságosabb magatartásra buzdítaná saját uralkodójuk iránt, egyszersmind biztosítaná magának az osztrák tartományok közvetlen szomszédságában élő nép vonzalmát és háláját.

Az orosz kormány tehát, mint a fentebbi iratból világosan kitetszik, a török birodalom fennállását szükségesnek tekintette ugyan, de azért beavatkozást óhajtott a keresztyének javára, a nélkül, hogy a maga részéről még eddig valamit tett volna. Ausztria pedig, mely nagy rokonszenvvel viseltetett a szerbek szenvedései iránt s kéz alatt segítette is őket, de másrésről a létező szerződéseket is őszintén tiszteletben óhajtotta tartani, abban hibázott, hogy a szerbek vágyairól és törekvéseiről értesítette úgy a portát, mint az orosz kormányt. Ennek következtében, amaz, daczára az Ausztria részéről tanúsított önzetlenségnek, gyanakodni kezdett, emez pedig figyelmessé vált a szerbiai eseményekre s a lehető előnyre, mely azokból Ausztriára háramolhatott. És végre a szerbek elutasítva Ausztria által, végre is kényszerültek máshová fordulni. Erkölcsi tekintetben tehát Ausztria eljárása ez alkalommal nem eshetik megrovás alá, sőt okvetlenül dicséretet érdemel; de a politikai hiba nem menthető. Igazolják ezt eléggé a későbbi események is. Szerbia kivívta majdnem teljes függetlenségét, a nélkül, hogy a porta tulajdonkép elvesztette volna e tartományt s e mellett a szerbek, kik száza-

¹ Csartoriszky herczeg utasítása Razumovüzky orosz követhoz Bécsben. Bogisics: Razbor szocsinenija stb. 37—38. i.

dokon át Ausztrián csüggték reményeikkel, mint egyedüli megszabadítójukon, sőt mint láttuk, még e század elején is egyesíteni óhajtották hazájukat a szomszéd birodalommal, másfelé fordultak rokonszenveikkel. Mindez természetesen nem oly hirtelen történt s a szerbek még jó ideig ingadoztak az osztrák s orosz befolyás között. Még aug. 1-jén is, tehát már Bekír pasa megérkezte után s közvetlenül a dahik eltávozása előtt — egy folyamodást intéztek a topcsideri táborból az osztrák császárhoz, melyben mindenekelőtt alázatos köszönetüket fejezik ki ő felségének azon kegyességért, hogy a szultánt értesítette mindazon bitorlásokról, melyeknek Szerbia színhelye volt.¹ Ezután pedig így folytatták: «Az isteni gondviselés könyörült könyeinken és fohászainken s a mindenható annyi erőt kölcsönzött nekünk, hogy a legnagyobb veszélyt képesek voltunk elhárítani. Most azonban nem tudjuk mily módon biztosítsuk magunkat jövőre a zsarolások s az elnyomatás ellen. Császáruk, a hatalmas szultán, könyörült rajtunk s elküldte hozzánk a boszniai vezírt Bekír pasát, hogy igazságot tegyen és rendet csináljon. De a pasák is csak halandó emberek, a szultán pedig felette távol van s így nem számíthatunk mindenkor oltalmára; azért a legalázatosabban esedezünk császári királyi felségedhez, kegyeskednék segítségünkre lenni és saját császári megbízottjait hozzánk küldeni, a kik közbenjárók és tanúk lennének azon egyességnél, melyet Bekír pasával a szultán vezírével szándékozunk kötni; úgy hogy midőn császáruk a hatalmas szultán megerősítendi ezen

¹ Az osztrák kormány, mint fentebb említettük, a Kara-Gyorgye és a dahik megbízottjai között Zimonyban egy osztrák tábornok előtt május elején folyt alkudozások után tudósította a portát a dahik önkénykedéséről.

egyességet, felséged is megerősítse és biztosítsa azt. Ekként nem kellene többé attól tartanunk, hogy a zsarolások megújulnak Szerbiában. Ezt felséged, mint a mi szultánunk barátja és szomszédja, könnyen megtehetné. Sőt felségedre és felséged országaira s alattvalóira nézve is hasznos és szükséges, hogy Szerbiában állandó béke és nyugalom uralkodjék; mert ha nálunk zavarok támadnak, úgy amott sem lehet tartós a nyugalom, miként ezt felséged már eddig is tapasztalhatta. Könnyörüljön tehát császári királyi felséged s küldje el biztosait Belgrádba, vagy a hova jónak találja, hogy megköttetvén az egyesség, azt felséged is megerősíthesse. E legmagasabb kegyet és jótéteményt se mi, se utódaink soha el nem fogjuk felejteti.» ¹

Tudjuk, hogy Bekír pasa minden hivatalos idegen beavatkozást a szerb ügyekbe határozottan visszautasított, de azért az osztrák kormány több magán jellegű kísérletet tett a viszálykodó felek kibékítésére. Ismerjük már az összejöveteket és tanácskozásokat Zimonyban. Később is többszöri alkudozások alkalmával, melyek egész nyáron folytak a szerbek s Bekír pasa között, többször jelentek meg békítő küldöttek Ausztriából, ha nem is mint az osztrák kormány megbízottjai, de mégis a kormány tudtával, sőt rendeletére. Így egy ízben a bácsi archimandrita, Petrovics Gedeon, jött át Belgrádra, állítólag Sztratimirovics érsek nevében, tulajdonkép azonban a kormány meghagyásából, megkísértendő az egyesség létrehozását. A kölcsönös bizalmatlanság a törökök és

¹ E folyamodvány közöltetett a belgr. t. t. Évkönyvében II. k. 221—221. l. Közlő azon megjegyzéssel kíséri, hogy ez okmány valószínűleg Karlóczán (tehát Sztratimirovics tudtával) készült, a hol aztán utóbb németre is fordíttatott.

szerbek között már oly fokra hágott volt, hogy az efféle kísérletek nem vezettek célhoz. Egy ízben egy ily eredménytelen tanácskozás után, midőn a törökök eltávoztak, Kara-Gyorgye Petrovicshoz, az archimandritához, hajolván s Bekír pasára mutatván, sugva így szólott: «Török ez is, úgy-e bár! ne higy neki!»¹

Ily körülmények között Ausztria részéről, mely akkor békében élt a portával s a zilált európai viszonyok miatt nem is gondolhatott háborúra, minden tényleges beavatkozás a szerb fölkelés javára lehetetlenné vált, sőt természetesen, főkép Bekír pasa a szultán küldöttjének megérkezte óta, még a túlságosan nyílt segélyezéstől is tartózkodnia kellett, a vezír egészen belügynek óhajtván tekinteni a szerb mozgalmat. De ha az osztrák kormány nem is tehetett semmit sem, nem akadályozta, sőt jóindulatúlág tűrte, hogy alattvalói magán úton a Száván túl lakó hitsorossaik segítségére siessenek. A lőpor és egyéb hadikészletek, az első ágyúk, a szükséges pénz részint ajándék, részint külsönként eleinte majdnem kizárólag az osztrák szerbektől származtak. A határőr-tisztek pedig szabad közlekedést engedtek a két part között, sőt a zimonyi katonai parancsnokság még az élelem-szállítást is eltöltötte Zimonyból a belgrádi várba, a mig t. i. a dahik bírták azt s később is, midőn Gusancz-Ali kerítette volt hatalmába.²

Természetes, hogy a hatóságok ily engedékenysége mellett az osztrák-szerbek mind nagyobb és nagyobb érdekeltséget tanúsítottak a túlparti mozgalom iránt, s hogy többen, kivált kiszolgált tisztek át is keltek a Száván,

¹ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 35. l. jegyzet.

² Nenádovics: Memoári 94. l.

személyesen részt veendők a harcokban. A faj, nyelv és hitrokonség, valamint az a körülmény, hogy az osztrák szerbek egy jó része még alig 15 év előtt költözött át Szerbiából az utolsó török háború után, eléggé megfejtie e rokonszenvet és érdekeltséget. Nem szenved kétséget, hogy valamint maguk a felkelők, úgy azok is, kik az osztrák partról oly élénk részvétet tanúsítottak a szerbiai események iránt, nem bírtak még a mozgalom céljának tiszta fogalmával, de különösen nem az elérhető eredmény képzetével. Egy tűrhetetlen tényleges állapot megszüntetése volt a feladat, melyet a felkelés maga elé tűzött, a nélkül, hogy még a lehető újjáalakulásokkal foglalkozott volna, ha mindjárt Bekir pasa küldetésének idejében, még homályosan ugyan, de jelentkezni kezdett már a vágy, általános, szervezett küzdelem által, nagyobb-mérvű jogokra, önállóbb létre tenni szert. A Dunán és Száván innen azonban, az Újvidékkel rézsút szemben fekvő Karlóczán élt akkoriban egy férfi, ki állásánál fogva nem csak teljes ismeretével bírt a szerb viszonyoknak, de egyszersmind nagy befolyást is gyakorolt, főkép Dél-Magyarország s a határőrvidék szerbjeire; sőt még a belgrádi pasalikban élő keresztyénekre is, és ki most a túlparti felkelésben egy nagy jövő kezdetét vélte fölismerni. E férfi Sztratimirovics volt, a szerb patriarcha. E kétségkívül nagy tehetségű és erélyes jellemű főpap egész életében bírta a császári udvar kegyét, sőt Károly főherceg az osztrák seregek fővezére különös barátságára is méltatta őt. Igaz, hogy legalább később, midőn, mint a maga helyén látni fogjuk, az osztrák kormány, a szerbek többszöri ajánlatai következtében, komolyan foglalkozott Belgrád megszállásának tervével, Károly főherceg már némi bizalmatlanságot árult el Sztratimirovics

íránt. Úgy látszik azonban, hogy a főherczeg csak attól tartott, hogy Sztratimirovics, ha nem értesíttetnék eleve a tervről, képes lenne ellentétes irányban működni. Azt azonban reménylette, hogy a nagyravágyó főpap könnyen megnyerhető az osztrák terveknek.¹ Mindazonáltal Sztratimirovics mind végig élvezte a császári ház és kormány kiváló kegyét s különösen a felkelés kezdetén, többször bízott meg a közvetítő szerepével. Az osztrák kormány felszólítása következtében Sztratimirovics nem is késett befolyását felhasználni, hogy részint küldöttei, részint levelei által csillapítólag hasson a felingerelt kedélyekre Szerbiában.² Idéztük a Nenádovics Mátéhoz intézett válaszát, melyben inti a túlparti szerbeket, hogy ne feledjék el, hogy bármit tesznek is, a szultán alattvalói kell hogy maradjanak s azért tanúsítsanak mindenkor mérsékletet a törökök s a mahomedán intézmények iránt. Hasonló módon írt Sztratimirovics május 30-kán a szerb klerushoz és keresztyénekhez, mindenkor kiemelve azon szorgoskodást, melylyel Ausztria a szerbek ügye iránt viseltetik.³ Mindazonáltal Sztratimirovics, ki az osztrák udvar ily kedvelt hívéül mutatkozott, egészen más terveket forgatott elméjében. Ő mindenekelőtt szerb volt ugyan, habár nem annyira

¹ Károly főherczeg levele Simbschen zimonyi osztrák parancsnokhoz. 1808. februar 18. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 488. sz.

² Sztratimirovics levele a szerb klerushoz és keresztyénekhez, 1800. május 30-ikáról, és Károly főherczeghez a tett lépések eredményéről. — Kara-Gyorgye és társainak folyamodása Sztratimirovicshez Károly főherczeg pártolásának kieszközlése végett. 1804. junius 25-ről. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 372, 376 és 377. sz.

³ Fentebbi idézet.

szerb-főpap, mint inkább politikus, s mint ilyen folyvást oly terveken törte fejét, melyek az egykori szerb nagyság helyreállítását czélozták, de tulajdonkép a legélénkebb rokonszenvet mégis csak Oroszország s az orosz faj iránt táplálta szíve mélyében. A belgrádi pasalikban kiütött felkelést a legalkalmasabb időpontnak vélte Sztratimirovics, kedvencz eszméjének megvalósítására. Még az 1804. év junius havában egy emlékiratot szerkesztett s ezt átadta Szamborszki prótának, József nádor orosz neje, Pavlovna Alekszandra nagyhercegnő, áldozárjának, ki éppen akkor Oroszországba volt visszaútazandó, azon megbízással, hogy jutassa azt az orosz kormány s ha lehet a czár kezébe. Sztratimirovics emlékiratában azon eszméből indul ki, hogy Európában majdnem minden fejedelemnek vannak rokonfajú szövetségesei, a kikre szükség esetében számolhat; csak az orosz fejedelmek nem részesülhetnek e szerencsében, mert sehol sem találunk vallásra és nemzetiségre nézve rokon szövetségeseiket. Oroszországot úgy a keleti mint az európai nemzetek idegen gyanánt tekintik. A római-görög birodalom azért dőlt meg, mert nem tudott hason nevű és hitű szövetségeseket találni. A különben rokonfajú oroszok és lengyelek között a valláskülönbség idézte elő a viszálykodásokat. A katolikus papság kiszámíthatatlan kárt okozott Oroszországnak s a keleti egyháznak. Segítendő e bajon, az orosz uralkodók már régebb idő óta foglalkoztak azon tervvel, hogy helyreállítsák Konstantinápolyban a keleti birodalmat, miután az ottani keresztyének az oroszokkal együtt ugyanazon vallás hívei. De e terv nem előnyös Oroszországra nézve. Mert a keleti keresztyének között az oroszok is átalakultak s nemzetiségöket is elvesztették volna. Különben is a történet tanúsága szerint Oroszor-

szág sohasem számíthat a görögök hűségére, kik elfogultan ragaszkodnak nemzetiségökhöz, valamint a lengyelek a katholika valláshoz. Oly népet kell tehát keresni, mely az oroszszal úgy a nyelv, mint a hit tekintetében azonos. Ily nép gyanánt Sztratimirovics a keleti egyház tanait követő szerbeket tekinti. Nincs is, — szerinte, — a földön nép, mely oly szeretettel, annyi vonzódással viseltetnék az oroszok és az orosz birodalom iránt, mint a szerb. Vajon nem méltó-e tehát, kérdi tovább Sztratimirovics, hogy az orosz uralkodók atyailag gondoskodjanak egy ily jó szláv nemzetről s megszerezzék annak a politikai létet s később, mint szövetségeseiket tekintsék azt? Főlemlítvén továbbá mindazon országokat és tájakat, hol a szerbek laknak, Sztratimirovics azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a jelen körülmények között a szerb népnek legalább egy részét lehetne önállóvá tenni, felszabadítván ugyanis azon szerbeket, kik a török járom alatt nyögnek. E végre a legheylesebb módozatnak azt tartaná, ha a túlparti szerbek bizonyos mérsékelt adót fizetnének a szultánnak, a Szerbiában maradó törökök pedig szabadon gyakorolhatnák vallásukat, ezen kívül azonban az ekként alakuló Szerbország nyilváníttassék függetlennek, olyformán, mint a ragúzai köztársaság, vagy a jóniai szigetek, de helyeztesék orosz védnökség alá. E módozat már azon okból is a leghelyesebb, mert a szerb vidékek felszabadulván a török fennhatóság alól, könnyen a legközelebbi keresztény állam, t. i. Ausztria hatalma alá kerülhetnének, a mi által Ausztria annyira megerősödnék, hogy veszélyes szomszédná válnék Törökországra nézve. Oroszország ellenben kárpótlásul biztosíthatná a portának uralmát ázsiai tartományai fölött, sőt utóbb Ázsiában teendő fog-

lalásait is. Az európai államférfiakat a következő okokkal iparkodik Sztratimirovics megnyugtanni: az új szerb állam alkotása nem jelentené a Törökországtól való teljes elszakadást, mert hiszen a szerbek adót fizetnének a portának s külhatalmakkal szemben nem tekintetnének függetlenekül attól, maradna tehát minden az eddigi állapotban; de továbbá azon mértékben, a melyben Törökország lassankint hanyatlanék, másrésről mindinkább megerősödnek a szerb állam, s kipótolná azon veszteséget, mely az európai súlyegyenben Törökország elgyengülése által támadna. A mi már különösen Ausztriát illeti, szükséges volna, hogy e hatalom a kattarói területet a tenger mellékel átengedje az új államnak; kárpótulásul aztán az Unna vidékén török Horvátországban kaphatna egy területet. Épen oly szükséges volna, hogy Ausztria a Szerémséget is átengedje. Ez esetben Oláhországnak az Oltig terjedő része képezhetné a csere tárgyát. Az ekként alkotandó és orosz védnökség alá helyezendő szerb állam hatalmas védfalat képezne a többi európai államoknak a bulgár és thrák tartományokra irányzott törekvései ellen, s egyszersmind biztosítékot nyújtana Oroszországnak ezen oldalról tervei kivitelében. Az új Szerbia uralkodójául Sztratimirovics egy orosz nagyherceget ajánl, a ki egy eléggé erős orosz sereget is hozhatna magával az országba; ha pedig önmaga nem volna hajlandó eljönni, helytartók által s 3—4000 főnyi orosz csapat segélyével kormányozhatná és boldogíthatná Szerbiát. Mindenesetre a monarchikus formát kellene meghonosítani az új államban, mert a szerb nép még nem ért meg a köztársaságra. Ha azonban nem sikerülne az orosz uralkodóház egyik tagját ültetni a szerb trónra, valamely protestáns herceget kellene a szerbek fejedel-

méül választani, természetesen azon föltétel alatt, hogy utódai fölveszik a görög nem egyesült hitet. Katholikus azért nem lehetne, mert az ilyen csak színleg venné fel a keleti vallást, a mi által beállana a catholicismus terjesztésének veszélye. Emlékiratának vége felé így szól Sztratimirovics: Egy új szláv-szerb állam megalapításának ezen eszméje oly élénken lebeg szívem és lelkem előtt, oly hasznosnak mutatkozik az az orosz császári házra, oly dicsőnek az összes szlávokra, hogy annak létesítésére sem fáradságot, sem költséget nem lehet kímélni; sőt minden igaz szláv, és buzgó orosz, ki őszinte híve uralkodójának (t. i. a czárnak), teljes erejéből e terv megvalósítására kell hogy működjék, és ez, ha valamikor, épen a jelen körülmények között nem látszik lehetetlennek.¹

Szamborszky teljesíté e megbízatását s Pétervárra érvén, Sztratimirovics emlékiratát az akkori orosz külügyér Csartoriszky Ádám herczeg kezébe juttatá. Azonban úgy látszik, hogy a lengyel Csartoriszky, ki csak Lengyelország helyreállításáról álmodozott, s így nem nagy tetszéssel olvashatta Sztratimirovics megjegyzéseit a lengyelekről, még sem mutatta e munkálatot a czárnak. Tény, hogy Szamborszky visszakapta az emlékiratot a külügyminiszteriumból, s a szerb patriarcha terve a feledésnek adatott át.²

Nem szándékunk itt e terv bírálgatásába, sem pedig Sztratimirovics jellemzésébe bocsátkozni, ki egész életén

¹ Sztratimirovics Emlékirata. A moszkvai egyetemen levő történeti és régészeti társaság felolvasásai (Cstenija v imperatorszkom obszesztyje isztorii i drévnosztej rosszijszkih pri moszkovszkom universzitetje.) Moszkva. 1868. Január-márczius I. kötet 241—256. l.

² U. o. 239—240. l.

át saját törvényes uralkodójának kegyeivel elhalmozva, oly terveken törte fejét, melyek egy idegen nemzet, s egy idegen uralkodó javát czélozták saját hazájának rovására, saját fejedelmének hátrányára. Elegendő e részben az emlékirat azon pontjára utalni, mely az új szerb állam fejedelméül orosz vagy protestans, de semmi esetre sem katolikus herceget ajánl; a mi egyenesen az osztrák ház mellőzését czélozta. Különben maga Sztratimirovics is érezni látszott, hogy terve a hűtlenség vádját vonhatná maga után. Nem írta alá emlékiratát és Szamborszky e miatt egy levélben azzal menti Sztratimirovicsot, hogy nem teheté, mert különben fejét veszélyeztette volna. De azért, teszi hozzá Szamborszky, Sztratimirovics teljes odaadással viseltetik az orosz czár iránt.¹ Nem folytathatjuk itt, ez emlékirat további ismertetését. Mi csak történeti érdekessége miatt szótunk e tervről, s mert a szerb mozgalom szülte azt, melylyel itt foglalkozunk, és mert nem lehetetlen, hogy utóbb Sztratimirovics eszméi túl a Dunán és a Száván is viszhangra találtak. Ugy látszik, hogy ekkor még a karlóczai főpap tervei ismeretlenek maradtak a szerb felkelők előtt, kik mint láttuk, még augusztus elején is Ausztriához folyamodtak segélyért. Tagadhatatlan azonban, hogy ez időben legalább néhány fölkelő főnök kezdett megbarátkozni az eszmével, hogy talán Oroszország közbenjárását kellene igénybe venni. A nép maga a küllálamokközül majdnem kizárólag csak Ausztriát ismerte, hol sok ezer hitsorsosa élt, melylyel folytonos közlekedésben állott. A hagyomány s az emlékek is csak Ausztria többszörös jótekonny beavatkozásáról szóltak. Nem csoda

¹ U. o. 240. 1.

tehát, hogy a szerbek nagy tömege mind csak a szomszéd államtól várta a segílyt, mely a keresztyén ráját a gyűlölt török járom alól felszabadíthatá vala. A műveltebb Nenádovics Máté, ki már terjedtebb ismeretekkel bírt, mindjárt a felkelés kezdetekor egy biztos emberét a montenegrói vladikához, s gróf Ivelics orosz hajóhadparancsnokhoz¹ küldé, segítséget kérvén mindkettőtől. Egyik sem teljesítheté a szerb felkelők kérését, sőt Ivelics utalván arra, hogy Oroszország barátságban él a portával, azt a tanácsot adta, hogy forduljanak a szerbek a szultánhoz kérelmekkel.² Ekként elutasítva, Máté is egyedül az osztrák kormánynál, vagy legalább az osztrák hatóságoknál vélt óltalmat találhatni. Körülményesen elbeszéltük mindazon kísérleteket, melyeket a szerbek részint a határőrvidéki közegeknél, részint pedig a főbb parancsnokságoknál tettek, hogy Ausztriát közbenjárásra bírják, s magukat a porta ellenében a hatalmas szomszéd állam jóállásával biztosítsák. Elmondtuk az okokat is, melyek az osztrák kormányra nézve lehetetlenné tevék, minden rokonszenve mellett is erélyesebben föllépni a felkelők érdekében. Ausztria, habár inkább csak barátságos jó indulata és elnézése, mintsem tetteleges segíly által, nagy hasznára volt a szerb mozgalomnak, mely az osztrák hatóságok engedékenysége nélkül aligha lett volna képes oly eredményeket felmutatni, a milyeneket néhány hónap alatt valóban kivívott. Mindez azonban természetesen nem elégítheté ki a felkelőket. Nem nyerhetvén meg Ausztria jóállását a Bekír pasával kötendő egyességre, helyzetük fölötté bizonytalan maradt, jól tud-

¹ Risanoban a dalmát partokon.

² Nenádovics: Memoári 99. l. — Ivelics levelé. A belgr. t. t. kztgyűjteményében 392. sz.

ván, hogy ha hitelt adnak a vezír ígéreteinek s meghódolnak, rövid idő múlva ismét oly állapotok keletkezhetnek, a melyektől szabadúlni ragadtak fegyvert. Más részről pedig érezték azt is, hogy ha fegyverben maradnak, a loyális mozgalom, mely eddig egyedül helyi zsarnokaik ellen irányult, könnyen a szultán fennhatósága ellen intézett ellenállássá fajulhatna, a mely esetben a felkelőknek a porta összes erejével kellene megküzdeniök. Nem csoda tehát, hogy ily körülmények között a felkelő vezérek mély aggodalommal tekintettek a jövő elébe. Arról már meggyőződtek, hogy bármily fényes diadalokat sikerült is eddig aratniok, saját erejökkel nem folytathatják sikeresen e küzdelmet, ha ez még nagyobb mérveket öltene. Szövetségesre, vagy inkább pártfogóra, oltalmazóra volt tehát szükségök minden áron. Ausztriára a jelen körülmények között nem számíthattak többé, másfelé kellett tehát fordulniok. És mégis úgy látszik, hogy nem a szerb felkelő táborban támadt először az eszme Oroszországnál keresni oltalmat. Julius havában bizonyos Novákovics Csardaklija Péter, volt osztrák kapitány jött át Szerbiába s a felkelőkhöz csatlakozott.¹ Csardaklija az albán határról származott, s úgy látszik az utolsó török háború után költözött át Ausztriába, a hol a seregbe állván, kapitánynya lett.² E tisztnek felesége, József nádor az orosz császári családból származó nejének szolgálatában állott, s csak kevéssel előbb Oroszországba utazott, két osztrák szerbbel: Sztojkovics Atanászszal és Filipovics Tóddorral. Csardaklija Szerbiába jöven, elkezdte a felkelőket nógatni, hogy küldjenek néhány megbízottat

¹ Nenádovics: Memoári 95. l.

² Karadzics: Danicza 1828. 219—220. l.

Pétervárra, a kik Sándor czárt értesítsék a szerb nép állapotáról.¹ Vajon Csardaklija Oroszországból kapott-e megbízást, mint némelyek vélik, ily irányban működni, vagy pedig Sztratimirovics befolyása alatt állott, azt jelenleg meg nem határozhatjuk, tény azonban, hogy ő volt az első, ki Oroszországra utalt, mint a legtermészetesebb, mert egyenlő vallású s ugyanazon fajú oltalmazóra. Csardaklija biztatásai kedvező fogadtatásban részesültek a felkelés főnökeinél, kik el is határozták az eszmét mielőbb foganatosítani. Küldöttekül Nenádovics Mátét, Csardakliját és Protics Jánost jelölték ki; azután pedig a czárhoz intézve. egy folyamodást készítettek, a melyben elősoroltak minden, olykor már rég idő óta romban heverő templomot és kolostort is, mintha valamenynyit csak az imént dúlták volna fel a törökök, azt híven hogy ez által nagy haragra ingerelhetik az oroszokat, a kik majd égni fognak a vágytól boszút állani annyi templomért.² Úgy a küldöttek kinevezése, mint a folyamodás maga, sok ideig csak néhány főnök titka maradt s magában a táborban is csak kevesen bírtak tudomással a felől. Érezték a szerbek, hogy a porta, mely már régóta élénk bizalmatlansággal s féltékenységgel szemlélte Oroszország nagymérvű terjeszkedését, valamint növekvő befolyását, a török birodalom, görög nem-egyesült hitet követő keresztyén népeire, a jelen esetben is fölötte keletlenül fog meglepetni a szerbek törekvése által Oroszországot nyerni meg közbenjáróul, s talán megis akadályozhatná a követség létrejöttét. Híven is megőrizték a titkot azok, a kik ismerték azt, s a kijelölt küldöt-

¹ Nenádovics: Memoári 95. l.

² U. o. 95. l.

tek egész rendben fogtak útikészületeikhez. Övéitől búcsút venni s némi szükséges intézkedéseket tenni, jött Nenádovics Máté Brankovinába augusztus elején, a Bekir pasa megérkeztével beállt fegyverszünet után. Előbb azonban, mint fentebb láttuk, még egyszer fegyver ragadt, hogy a Szabácsba betolakodott Musz agát kiűzze. Ütközetre ugyan ez alkalommal nem került a dolog s Máté ismét visszatérhetett a toposideri táborba, hogy végre megkezdhesse hosszú útját. Az elindulás előtt azonban még némely küzdelmeken kellett átmennie. Midőn t. i. útiköltséget kért Kara-Gyorgytól s a többi főnököktől, egyik a másikhoz utasította, de egyik sem adott egy piasztart sem. Máténak magának volt ugyan 250 aranyja, de Csardaklija azt mondá neki, hogy legalább 300 aranyra lesz szükségük, míg Pétervárra jutnak. Máté ismét összejárta a főnököket, de eredmény nélkül; ohajtották ugyan az oroszországi utat, de pénzt nem akartak adni. Végre Máté eltökélte magát útnak indulni, s nem várni többé a főnökök áldozatkészségére. Ezalatt az ismeretes zimonyi kereskedő, Zsivkovics egy csolnakot és három evezőst szerzett, kik a küldötteket a Dunán Orsováig voltak szállítandók. Elérkezvén az elindulás napja, Máté bátyjához, Jakabhoz ment búcsút veendő. Nenádovics Jakab nem rég tért vissza a szabácsi kerületből, hel oly erélyesen végzett volt a makacs Tyurcsijával, s már egy ízben megtagadta hozzájárulni az útiköltség kiegészítéséhez, most tehát csodálkozva kérdezé öcsesétől, hogy valóban utazik-e, s adtak-e a többiek pénzt neki. «Igen utazom, felelé Máté, a többiektől épen annyit kaptam, a mennyit tőled». Jakab úgy látszik megszégyenlé magát s megadta a hiányzó 50 aranyat.¹

¹ Nenádovics: Memoári 101—102. l.

Az 1804-ik évi szeptember 13-ikán éjnek idején ültek esolnakra Nenádovics Máté és Csardaklija Topcsidernél. Baj nélkül eveztek el a belgrádi vár mellett, sőt Szendrőnél ki is kötöttek a nélkül, hogy a törökök feltartóztatták volna őket. Rámánál aztán Protics is hozzájuk csatlakozott. Átevezvén a Dunaszorosokon, Orsovánál kötöttek ki, a hol Zsivkovics várakozott reájuk, s úgy látszik előre értesítette az osztrák hatóságokat jövetelök felől. A parancsnokló ezredes néhány kérdést intézett hozzájuk: honnan jönnek, hová s mi czélból utaznak s minden további faggatás nélkül megelégedett kitérő feleleteikkel. Orsovától kocsin folytatták útjokat Oláhországon keresztül. Szeptember 26-kán érkeztek Bukarestbe. Itt azonnal jelentkeztek titokban az orosz konzúlnál s közölték vele küldetésök czélját. A konzúl útlevelet szerzett számukra az oláh fejedelemtől, Ypsilantitól, ki Oroszországhoz szítván, szívesen segédkezet nyújtott a három szerb útasnak. Muruzi a moldovai fejedelem azonban a porta híve lévén, az orosz konzúl figyelmeztette Nenádovicsékat, hogy Moldván oly gyorsan, a mint csak lehet, utazzanak át, különben gyanú támadhatna ellenök, s megakadályoztathatnának szándékuk kivitelében. Foksanban, a két fejedelemség határvárosában, a fogadásban egy szerbet ismertek föl, ki már több idő óta lakott ottan. Nenádovics Máté szokott óvatosságával még felelni sem akart eleinte a fogadásnak, ki nevén szólítá őt, s minden módon iparkodott magát megismertetni. Végre Máté, társai által is biztatva, megvallotta, hogy ő is az első pillanattól fogva megismerte a fogadóst, csak nem merte megmondani. Honfitársuk aztán nagy segítségére volt az utazóknak. A postán vonakodtak lovakat adni, s Máté és útitársai már aggódni kezdtek, midőn a fogadás egy fuvarost szer-

zett, ki aztán tovább szállította őket. Jászvásárott egyenesen az orosz konzúlhoz szállottak. Miután ez utóbbit is értesítették kilétökről s irataikat megmutatták, a konzúl tanácsolta nekik, hogy haladék nélkül folytassák útjokat az orosz határ felé. Elvette a folyamodást is tőlük, nehogy valamikép a moldvai hatóságok birtokába kerüljön, igérvén, hogy majd visszakapják azt, midőn orosz földön lesznek. Útlevelet is kaptak a konzultól, melyben orosz alattvalókúl voltak bejegyezve. Mohilevnél keltek át a Dnieszteren, mely akkor még a határt képezte Oroszország s a Törökbirodalom között. Alig hogy a túlpartra léptek — kocsijuk és podgyászuk még oda át maradt, — midőn öt moldvai lovas érkezett vágztatva a folyóhoz, követelvén, hogy a három útas jöjjön vissza. Az orosz hivatalnokok azonban nem engedték ezt, s a moldvai pandurokat azon határozott kijelentéssel, hogy a keresett egyének orosz alattvalók, visszavonulásra bírták. Ekkor aztán az oroszok átszállították a moldvai parton maradt podgyászukat is. Nehány napot a mohilevi veszteglőben kellett útasaiknak tölteniök. Ott tartózkodásuk alatt hozta el egy futár az orosz konzúlnál hagyott irataikat is. Ez időben Konstantin nagyherczeg nem messze Mohilevtől, Podóliai Kameneczből hadgyakorlatokat vezénylett, s hallván a szerb küldöttekről, látni óhajtotta őket. Nenádovics és társai siettek a nagyherczeg előtt megjelenni. Úgy látszik azonban, hogy Konstantin csak fölötte rövid kihallgatásra méltatta őket. Nenádovics Máté így írja le e jelenetet emlékirataiban: «Megérkeztünk Podóliai Kameneczbe. Konstantin nagyherczeg éppen a hadgyakorlatokkal volt elfoglalva a piaczon. Leszállunk kocsinkról s nézzük a gyakorlatot. Végre a nagyherczeg szobájába megy s mindhármunkat magához hívat. Bemegyünk s meghajt-

juk magunkat. Kik vagytok, s honnan jöttök? kérdi a nagyherceg. Elmondjuk, hogy szerbek vagyunk, s Pétervárra utazunk a csárhoz. Vannak írásaitok? kérdé ismét. Vannak, feleljük mi; Szerencsés útat, Isten veletek! s ezzel szobájába vonúlt, mi pedig eltávoztunk.»

Az első nevezetesebb város, melyet útasaink orosz földön elértek, Kiev volt. Mátét egészen elbűvölték a nagyszerű templomok, aranyozott kupoláikkal s a pompás isteniszolgálat. De még inkább érdekelték őt a több helyt nagy mennyiségben felhalmozott ágyúgolyók és sóhajtvá gondolt arra, hogy mily jó volna azoknak csak egy kis részét, s néhány ágyút a Vracsárra átvarázsolni. A kievi kormányzónál is tisztelkedtek, ki aztán hosszasan kérdezősködött tőlük a szerbek és törökök viszonyáról egymáshoz és harcaikról, s végre úgy nyilatkozott, hogy küldetésök nem szenved halasztást, sa azért csak siessenek mielőbb Pétervárra. Kievből Charkov felé vették útjokat. Csak lassan haladhattak a homokos vidéken, végre azonban mégis csak elérték Charkovot. Itt tartózkodott Csardoklija neje, ki mint tudjuk már előbb visszatért volt Oroszországba. Hozzá szálltak tehát s nem sokára két szerb jelent meg szállásukon, Sztojkovics Atanáz és Filipovics Tódor, mindketten magyarországi származásúak, ugyanazok, kiknek társaságában Csardoklijáné utazott volt s kik most Charkovban mint tanárok működtek. A honfitársak találkozása, mint képzelhető, örömteljes kérdezősködések és poharozás között ment végbe s Nenádovicsék alig győzték kielégíteni a két tanár tudvágyát a szerbiai eseményeket és állapotokat illetőleg. Ez utóbbiak eltávoztával a három küldött elhatározta, hogy egyikét a Charkovban talált két szerbnek fel fogják szólítani, hogy utazzék velök Pétervárra, s már ismeretes lévén az orosz

viszonyokkal, legyen segítségökre a szerb nép javát célzó működésükben. Némi habozás után abban állapodtak meg, hogy Filipovicsot fogják felszólítani, kiben megfontolt nyugodt jellemet ismertek föl. Filipovics nagy kedvet mutatott odahagyni tanári székét s a szerb küldöttséghez csatlakozni. A charkovi tanári testület azonban nem akart neki engedélyt adni az eltávozásra. Filipovics azt vélte, hogy megkaphatná az óhajtott engedélyt, ha Kara-Gyorgyétól, vagy a felkelés valamelyik főnökétől e részben írott felszólítást mutathatna fel. Nenádovics Máté, ki Szerbiából távoztakor bátyjának, Jakabnak pecsétjétevédséből magával hozta, most e pecsét segélyével könnyen elkészíthetőnek gondolta a szükséges iratot. Filipovics tehát Kara-Gyorgye és Nenádovics Jakab nevében egy önmagához intézett levelet szerkesztett, melyben azok emlékeztetik őt egy régebben, még Szerbiában tett állítólagos ígéretére, hogy Oroszországba költözik a nyelvet megtanulni, s így elkészülni arra, hogy a később küldendő szerb követeket mindenüvé elkísérje és azoknak segítségökre legyen, s felszólítják őt, hogy most eljött az idő, midőn ígéretét be kell váltania, az egész szerb nép átkával fenyegetődzván, ha megcsalna nemzetét és megtagadná szolgálatait. E levelet aztán Máté leírta, és ráütvén bizonyosságul bátyja, Jakab, pecsétjét, átadta Filipovicsnak. A tanári testület olvasván e levelet s nem kételkedvén annak hitelességében, nem akadályozta többé Filipovics eltávozását.

Charkovból egyenesen Moszkva felé vették útjokat a szerb küldöttek. Mint láttuk, már Kiev is nagymértékben fölkelté Nenádovics Máté bámulatát, Moszkva leírására azonban már épen nem talál szavakat. Csak annyit jegyez meg, hogy az őt környező fény és pompa közepette

úgy érezte magát, mint az, ki sötét szobából hirtelen kilépve, hófödte térségen néz végig s szemfényét veszti. Nem messze Moszkvától lakott falusi jószágán Prozorovszky herczeg, egyike a legismertebb orosz főuraknak. Máté és Filipovics tehát fölkerekedtek s Prozorovszky birtokára hajtottak, őt meglátogatandók s pártolását kikérendők a szerbek ügyének. Prozorovszky szívesen fogadta őket, figyelmesen hallgatta végig Máté elbeszéléseit a szerb felkelésről, s habár nagy részvétet és érdekeltséget tanúsított is a szerbek ügye iránt, mindazáltal sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy a szerbek ily kedvezőtlen időben kezdték forradalmukat, s nem titkolhatta el aggodalmát csekély számuk s a velök szembenálló törökök nagy hatalma fölött. Megígérte azonban, hogy fog néhány barátjának Pétervárra írni s ajánlandja őket. Visszatérve Moszkvába, Máté és Filipovics nem sokáig időztek ott, hanem társaikkal együtt folytatták útjokat Pétervár felé. A tél már beállt ez éjszaki vidéken és pedig meglehetősen keményen. Sokat kellett a hideg miatt útasainknak szenvedniök, kik Szerbiából csak azon öltözetben távoztak, melyet ott nyáron szoktak viselni. Pénzök is fogyatékán volt már, s így még jól sem lakhattak mindenkor. Fázva, éhezve, elfáradva a hosszú úttól, érkeztek november 7-ikén Szent-Pétervárra. Még alig jutottak a városba, midőn egy rendőrhivatalnok megállítá kocsijukat. Úgy látszik, hogy a rendőrség már értesítve volt jöttükről, mert alig, hogy elmondották, hogy kik és honnét jönnek, a hivatalnok egy fogadóba vezette őket. Még ugyanaz nap este egy tiszt látogatta meg őket, elkérte útlevelöket s biztatta, hogy legyenek nyugodtan, pihenjék ki magukat, ha pedig bármire szükségök lenne, fordúljanak a fogadóshoz, különben idegenszerű öltözeteikben ne járkáljanak az

útczákon, nehogy feltűnést okozzanak, s olyanok is értesüljenek ottlétükről, kiknek azt nem kellene tudniok. Másnap késő este ismét egy hivatalnok jelentkezett nálok, s felhívta őket, hogy vegyék magukhoz írataikat, s kövessék őt. Egy palotába vezették útasainkat, hol több termen hatolván át, végre Csartoriszky herceghez, az orosz külügyminiszterhez, bocsáttattak be. Nenádovics Mátét bízta meg társai, hogy legyen ez alkalommal szószólójuk, ő ismervén legjobban úgy a felkelés kezdetét, mint a jelen viszonyokat is; s ezért ő nyújtotta át a miniszternek a czárhoz intézett kérvényt. Csartoriszky átvevén azt, s látván, hogy a czárnak szól: Jól van mondá, át fogom adni ő felségének, azután mindegyiküktől megkérdezvén nevét és születési helyét, így szólott: «Már van tudomásunk arról, hogy a szerbek feltámadtak a török ellen; hogyan hagyátok fővezérteket Kara-Gyorgyét, és a többi főnököket, egészségesek-e!» «Hála az égnek, felelte Máté, egészségesek és üdvözlik nagyméltóságodat és a császárt, bízva a hasonhitű Oroszországban, ettől reménylik megszabadulásukat a töröktől.» «Szép, szép, szólta Csartoriszky, hanem Szerbia nagyon távol van Oroszországból, mi pedig barátságban élünk a törökökkel.» Azután kérdezé: «Még mindig a belgrádi várban vannak a törökök, s mennyien lehetnek?» «Ott vannak még a várban, válaszolá Máté, s lehetnek vagy tizenhatezeren, vagy talán többen is; a bosnyák vezír pedig csak nem rég hozott magával hétezerhatszáz főnyi sereget.» — «Van-e Szerbiában még több vár is és mekkora a török őrség mindegyikében», tudakozódott tovább a herceg. — »Van több vár, jegyzék meg a küldöttek és pedig Szendrő ezerötszáz emberrel, Szabács kétezerrel, Szokol ezerötszázzal, Uzsicza négyezerötszázzal, — legalább úgy

hiszszük.» — «És van ott sok ágyú?» — «Van elég.» — «Hát a szerb sereg mekkora?» — «Most tizenötezer fegyveresre rúg, de ha mindnyájan felkelnének, több lenne hetvenezernél.» «Miért jött a bosnyák vezír annyi ezer emberrel Belgrád alá?» «A szultán küldte őt, hogy megbékítsen bennünket a belgrádi, s a többi törökökkel.» «Nos, sikerült a békét helyreállítania?» «Csak annyit ért el, hogy a négy dahi csolnokon elmenekült; fővezérünk aztán Milenkót küldte utánnuk Adakaléba, s ott mind a négyet megölték.» «Hát a többi törökökkel miként bánt el a vezír?» «Valamennyinek megbocsátott, nekünk pedig megígérte, hogy kilencz pontban foglalt kérelmünket, melyet neki átadtunk, Konstantinápolyba juttatja, s kieszközi a szultán jóváhagyását, s egy elismerő hattiserifet; mi köszönetet mondtunk a vezírnek ez ígéretéért s kértük őt, hogy vagy ő, vagy mi szólítsuk fel az osztrák udvart, hogy küldené el egyik hivatalnokát, a ki tanú lenne a mi egyességünknel; hogy aztán, ha mi fellázadnánk, vagy pedig a törökök szokásuk szerint ismét zsarnokoskodni kezdenének, az osztrák udvar mint legközelebbi szomszéd, azonnal értesítesse a szultánt; a vezír azonban haragosan visszautasította kívánságunkat, mondván, hogy az lehetetlen, egy király sem avatkozhatik a szultán ügyeibe, s hogy van elég hűséges mahomedán, kik a szultánnak megmondják az igazat, ha valami történnék Szerbiában. Mindebből csak azt láttuk, hogy a vezír s a belgrádi törökök meg akarnak bennünket csalni, s csak azt várják, hogy a fegyvert letegyük.» «Igazatok van, no s tehát én át fogom adni kérelmeteket a császárnak, most pedig isten veletek.» Ezzel a szerb küldöttség távozott.

Néhány nap múlva ismét Csartoriszkyhoz hívtak Nenádovics és társai, s ez alkalommal körülményesen el

kellett beszélniök az eseményeket az 1788-ik évi osztrák-török-háborútól kezdve egész a dahik megöletéseig. Máté és Protics voltak a szóvivők, mindegyik elmondván azt, a mit maga látott vagy szemtanúktól hallott. Ezután Csartoriszky a következő kérdést intézte hozzájuk: «Kérte-tek-e segílyt az osztrák udvartól, legközelebbi szomszédotoktól?» — Máté sietett felelni: «Még ez év márczius havának első napjában felterjesztettük folyamodásunkat, azon erős hitben, hogy Ausztria sereget, fegyvert, s egyéb hadi készleteket fog küldeni segítségünkre s teljesen felszabadít bennünket a török járom alól, mert hiszen elődeink minden alkalommal hűségesen az osztrák udvar pártjára állottak, s különösen József császár török háborújának idejében, miként atyám beszélé, 18,000 szerb önkéntes küzdött Mihajlovics parancsnoksága alatt a törökök ellen; mi tehát legalább egy hasonló számú önkéntes csapatot kértünk. Folyamodásunkra azt az írott választ kaptuk: hogy Ausztria a portával nagy barátságban él, nem adhat tehát nekünk se sereget, se tiszteket, se fegyvert, mert ez által megszegné a portával kötött békeszerződést; mindazáltal a hatóságok elnézők irántunk, a kereskedők pedig pénzért minden szükségest megszereznek.» A miniszter erre megjegyzé: «Igaz, hogy az békeszegés lett volna, s béke és barátság létezik most épen úgy Oroszország és a porta között is. Meg van-e még az Ausztriától kapott írott válasz?» kérdé tovább, s midőn Máté erősíté, hogy megvan, hanem Szerbiában maradt, Csartoriszky biztatá őket, hogy e választ jól őrizzék. Miután még Máté elmondotta, hogy Zimonyban az osztrák tábornok jelenlétében miként alkudozott Kara-Györgye eredménytelenül a dahik megbízottjaival, Csartoriszky elbocsátá a szerb küldötteket. Úgy látszik, hogy több

kihallgatásban nem is részesültek, a czár pedig épenséggel nem fogadta őket, legalább Nenádovics Máté, ki pedig emlékirataiban részletesen írta le oroszországi útját, semmit sem említ erről.

A küldetés ezzel véget ért. Az eredmény nem felelt meg a várakozásoknak, mert ha leszámítjuk azon bár jó indulatú tanácsot, melyet a küldöttek Szent-Pétervárt kaptak, t. i. hogy terjeszszék elő óhajtásaikat a portának, s az orosz követ azokat támogatni fogja, és hogy egy megbízottjuk mindenkor készen tartsa magát szükség esetén Oroszországba utazni, — Csartoriszky élő szóval ugyanazt a választ adta a szerbeknek, melyet néhány hónap előtt a péterváradi osztrák katonai főparancsnokságtól írásban kaptak, hogy t. i. a portával fennálló szerződésnek nem engedik meg a tényleges beavatkozást a szerbek s a törökök között fenforgó viszályba. A szerb küldöttek azonban nem csüggedtek el, daczára az orosz külügyér kevésbé biztató szavainak, s talán már ekkor elhatározták, az orosz pártfogást illetőleg oly csellel élni a szerb nép irányában, mint a milyet használtak, midőn azt híresztelték, hogy a szultán nevében és engedélyével ragadtak fegyvert a dahik ellen. A csel, mint nem sokára látni fogjuk, sikerült, s a nép hitelt adott a követek állításainak. Mindazáltal a később Oroszország és Szerbia között kifejlődött szorosabb viszony és pártfogolás tulajdonképeni kezdetét nem számíthatjuk történelmi pontossággal a Nenádovics Máté-féle oroszországi küldetés idejétől, habár nem tagadható, hogy ez volt az első eset, midőn a szerb nép közvetlen érintkezésbe lépett az orosz kormányval, s hogy e körülmény emléke megkönnyíté a későbbi érintkezések szorosabbá való fűződését.

Betöltvén feladatukat, a szerb küldöttek haza felé

készültek indulni. Deczember 26-dikán hagyták el Pétervárt, miután még a kormánytól 300 arany útiköltséget kaptak. Máténak, egyik orosz barátja egy értékes evangéliumot ajándékozott, melyet utóbb a ravasz pap ügyesen fel tudott használni a hiszékeny szerb nép előtt, az orosz barátság bizonyítéka gyanánt.

Lengyelországon, Galiczián és Magyarországon keresztül vették most útjokat Nenádovics Máté és Protics, ellenben Csardaklija és Filipovics még egy ideig Pétervárt maradtak, s csak pár hónappal később utazott amaz Bukarestbe, emez pedig Szerbiába. Sok viszontagság között, az 1805. év január közepe táján érkeztek Máté és társa a Dunához, s azon átkelve, ismét szerb földre, négy hónapi távollét után.¹

6.

Bekír pasa eltávozása után (1804. november elején) a Belgrád körül, s a pasalikban uralkodó sajátságos viszonyok még egy ideig változatlanul fenmaradtak. Szoliman pasa, ki szeptember elején váltotta fel Asszan-aga pasát a kormányzói tisztben, mint tudjuk, csak névleg viselte hivatalát, a belgrádi vár valódi ura Gusancz-Ali, a krdzsál főnök volt, ki hol a pasa, hol pedig a szerbek részére állván, mindkettőtől a lehető legtöbb hasznot igyekezett húzni. Mind Szoliman pasa, mind Gusancz, több ízben

¹ Nenádovics: Memoári 103—128. 1. A próta hosszasan és érdekes részletekkel beszéli el oroszországi útját. Mit itt természetesen csak a fontosabb mozzanatokat emeltük ki Emlékirataiból, melyek e küldetést illetőleg az egyedüli kútfőt képezik.

igyekeztek a Belgrádot körülzáró szerbekkel barátságos viszonyba lépni, s a szerbek nem is útasították vissza az ekként tett ajánlatukat, de még segítették is mindkettőt élelmiszerekkel, sőt olykor még pénzzel is. Hanem azért voltakép úgy a pasa, mint a krdzsál főnök, foglyai voltak a felkelőknek. A tényleges ellenségeskedések azonban Bekir távozta után nem újultak meg, s Szoliman pasa, a krdzsálok, s a szerbek pár hónapot békében töltöttek egymás mellett, közlekedvén is egymással, de azért folyvást a legnagyobb kölcsönös bizalmatlanságot tanúsítva. A szerbekre nézve mindenestre az az előny háramlott e különös viszonyokból, hogy nem voltak többé kénytelenek összes haderejüket Belgrád körül összpontosítani. A szerb sereg egy jó része haza bocsáttatott. A főnökök is elhagyták a tábort, mindegyik saját falujába távozván, dolgaikat intézendő és készülődve a jövő tavaszra. Alkalmasint többször megjelentek azonban a tél folytán a Belgrádot körülzárva tartó seregnél is. Így például Kara-Gyorgyét magát, hol Belgrádnál, hol pedig Topolában találjuk.

A főntebb kifejtett egyéb okokon kívül, már a rossz idő beállta miatt is meg kellett szünniök az ellenségeskedéseknek. Teljes nyugalmat azonban a tél sem hozott. Két kisebb fontosságú eseményt kell itt különösen megemlítenünk. Nenádovics Jakab már rég óta égett a vágytól, megboszulni magát a szabácsi törökökön, kik mint tudjuk, a múlt augusztus hóban Musz-agát bebocsátották Szabácsba, ~~ki~~ aztán két órai ott tartózkodás után ismét eltávozott ugyan, de magával vitte elrejtett kincseit s egy-szersmind hetven szerbet lefejeztetett. Jakab tehát összebeszélvén a merész, bátorságáról híres Kátics Jankóval, kis csapatot gyűjtött s a legzordonabb téli időben megindult Szabács felé. Éjjel haladt a szerb sereg, de bár nem

messze volt a vár, a fagy és hó s a fáradság miatt csak reggel érkezett meg a város kapujához. A kaput nyitva találván, az első érkezők azonnal benyomúltak, míg társaik nagy része hosszú sorban messzebből közeledett. Épen e pillanatban lépett a hodzsza a mináretre, hogy onnét a reggeli imára hívja fel a híveket. Észrevevén azonban a kapun belopódzókat s a többieket, kik a mély havon keresztül a város felé tartottak, abban hagyta az imádságot s nagy hangon elkezdett kiabálni, hogy a szerbek a városba nyomódnak. A török lakosság azonnal összesereglett s oly erélylyel támadta meg a szerbeket, hogy ezek kénytelenek voltak nagy veszteséggel a Szabács körül elnyúló árkokban keresni menedéket. A törökök körülvévén őket, forró vizet öntöttek reájuk s méhkasokat dobáltak az árokba, hogy a bennlevőket méhcsípések által kényszerítsék a kijövetelre. A kik elhagyni merészelték e menedékhelyeket, azokat a törökök azonnal lekaszabták. Ily veszélyes helyzetben töltötték Nenádovics és Kátics is az egész napot, étlen, szomjan, este végre nem tűrhethván tovább a nélkülözéseket, kirohantak s keresztültörvén a török sorokon, a Száva partjára menekültek. A szerbek mintegy hatvan halottat számoltak legbátrabb harczosaik sorából.¹

A míg Neuádovics Jakab ily szerencsétlenül járt Szabácsnál, a belgrádi várban is zavargások ütöttek ki a török lakosság s a krdzsálok között, ez utóbbiak magok között sem tudván megegyezni. Úgy Gusancz-Ali mint Redzsep pasa, az orsovai kormányzó, vágytak elnyerni a belgrádi kormányzóságot. Redzsep tehát látván, hogy Gusancz a szultán által küldött vezírnél is hatalmasabb,

¹ Nenádovics: Memoári 133—134. l.

fondorkodni kezdett párthívei által ellene, s a krdzsalok egy részét megnyervén, véres viszátkodást idézett elő. Gusancznak azonban sikerült a rendet helyreállítani s vagy 300-at a lázadók közül kiűzött a várból; egyszersmind felszólítván Kara-Gyorgyét, hogy ne hagyja őket elmenekülni. Midőn a távozó krdzsalok a Morava folyóhoz értek, a rájuk leső szerbek bekerítették őket s nagyrészt lekaszabták. Gusancz-Ali pedig továbbra is megmaradt Belgrád korlátlan ura.¹

A téli nyugalom után a szerbek ismét gyülekezni kezdettek Belgrád körül, a hol Kara-Gyorgye is megjelent. Nenádovics Máté azonban, midőn 1805. január közepén oroszországi útjából visszatért, még Topolában találta a szerb fővezért s itt közölte vele küldetése eredményét. Meglehet, hogy itt határozták el azt is, hogy mit mondjanak a népnek Oroszországról és reményeikről az orosz uralmat illetőleg.²

Kara-Gyorgye tekintélyét ez időtájban nagy veszély fenyegette. Legényei, kik testőrségét képezték, mind elhagyták őt, nem akarván többé fizetés nélkül szolgálni. Kátics és Nenádovics Máté értesülvén e dologról, azonnal összegyűjtötték az ellenszegülő legényeket s szemökre lobbantván hűtlenségöket, de különösen megigérvén nekik, hogy ezentúl mindegyikök hat arany fizetést fog kapni hónaponként, rávették őket, hogy visszatérjenek urokhhoz s tőle bocsánatot kérjenek. Kara-Gyorgye szívesen visszafogadta őket s ekként visszanyerte testőrségét is, mely nélkül sokat veszített volna jelentőségéből a nép előtt.³

¹ Karadzics: Danicza 1834. 26—28. l. Nenádovics: Memoári 129—130 l.

² U. o. 130. l.

³ U. o. 134—137. l.

A tél elteltével, mint már említettük, a szerbek újra nagyobb számmal seregelni kezdettek Belgrád felé, nem bízván a különben is csak kényszerűségszülte békében s titokban Belgrád bevételét tervezvén. Hogy azonban a gyanúnak még árnyékát is elhárítsák magukról, már a télen pénzt kezdték gyűjteni a nép között, hogy megadhassák a szultánnak tartozó harácsot. Ily viszonyok között szükségessé vált ismét a szkupstina megtartása, mert határozni kellett a fölött, hogy mily módon és mily célokra fordíttassék a begyűlt pénz, különösen pedig hogy az alkudozások a portával, melyek a tél folytán teljesen megszakadtak, újra felvétessenek. E célból Petyánit tűzték ki az összejövetel helyéül, nem messze Belgrádtól, Osztruznicza közelében. Nagy számmal gyűltek itt egybe, április 29-ikén a küldöttek a tartomány minden részéből, s hogy a tanácskozások minden meglepetés ellen biztosíttassanak, fegyveres csapatok helyezkedtek el a Belgrád felé vezető úton, honnan a törökök részéről megtámadástól tartottak.¹

E szkupstinán kezdte Nenádovics Máté oroszországi útjának eredményét hirdetni. Felmutatván a népnek a Pétervárt kapott evangeliumot, azt mondá, hogy azt Sándor czár küldi a végből; hogy megcsókolván, esküt tegyenek arra, hogy hívek maradnak mindvégig megkezdett munkájukhoz; továbbá, hogy a czár segítséget ígért, de azt titokban kell tartani, nehogy a törökök arról értesüljenek, addig pedig folyást azt kell hangoztatni, hogy nem szüntek meg a szultán hűséges rájája lenni, s csak az apró zsarnokok ellen küzdenek. Az összegyűltek úgy hallgattak Máté szavaira, mintha egy próféta beszélt volna

¹ Nenádovics: Memoári 132 és 269. 1.

hozzájuk s egyhangúlag megígérték, hogy mindenben engedelmeskedni fognak.¹ A télen át összegyűjtött pénzt is most ide hozták Petyániba. Midőn a nagymennyiségű aranyat és ezüstöt az egész gyülekezet jelenlétében egy nagy, a földre leterített vörös köpenyegen számlálták, Kara-Gyorgye így sohajtott fel: «Hej nem volna-e jobb e nagy összegben lőport venni s a török ellen használni, mint hogy mind e pénzt a törököknek adjuk, hogy aztán ők verjenek meg bennünket!»² Mindazáltal győzött a higgadtabb felfogás, s a begyűlt összeg egy részét Szoliman pasának szolgáltatták át mint harácsot, egy más részt Gusancz-Alinak adtak, végre a harmadik részzel azon adósságaikat elégítették ki, melyeket a hadiszerek bevásárlásakor vállaltak.³

A tanácskozások közepette két oláhországi bojár is jelent meg a szkupstinán, Ypsilanti hoszpodár által küldve, nyíltan azért, hogy a szerbeket kibékítsék a portával, miután ez utóbbi ohajtotta Ypsilanti közbejárását, titkon azonban még inkább buzdítván őket az ellenállásra. Ypsilanti bár nem szakított a portával, már régóta elszakadási tervekkel foglalkozott. A szerb fölkelést alkalmas eszközül tekintette saját céljai elérhetésére s ezért sietett megbízottjait a szkupstinára elküldeni, midőn épen a porta által szólíttatott fel e lépésre. Bár e részben hiányzanak az adatok, a későbbi események eléggé tanúsítják, hogy Ypsilanti mily élénk érdeklődéssel kísérte a szerb mozgalmat s hogy azt, a mennyire csak teheté, segítette is és ezért több mint valószínű, hogy küldöt-

¹ U. o. 131. l.

² U. o. 132. l.

³ U. o. 133. l.

tei ez esetben sem mulasztották el a felkelőket kitartásra serkenteni.¹

A szkupstina legfontosabb határozata azonban kétség kívül egy küldöttség választása volt, azon utasítással, hogy Konstantinápolyba utazván, ott a szerbek sérelmeit és kívánságait a szultánnak előterjeszsze. Lazárevics-Aleksza, a sópityi próta, Zsivkovics István az általunk többször említett zimonyi kereskedő és Prótics János, Nenádovics Máté tavalyi útitársa, jelöltettek ki e küldetésre.² A szkupstina egy hosszú folyamodást készített a szultánhoz intézve, melyet a követek magokkal voltak viendők. Ezen folyamodás sok tekintetben fölötte érdekes okirat, de kívált azért, mert legvilágosabban tanúskodik a szerb viszonyok s a nép önérzetének fejlődéséről, alig egy év lefolyása alatt, midőn t. i. az első ily nemű kérelmeket adták volt át a szerbek Bekir pasának. A szokásos hódolatteljes bevezetés után a folyamodás különösen kiemeli, hogy daczára a négy dahi eltávozásának, a tartomány sorsa jobbra nem fordult, mert Belgrád még most is vagy ezer önkényeskedő zsarnok kezében van, kik még a dahiknál is rozsbabak; továbbá, hogy a nép, noha három év óta se a földműveléssel, se egyéb keresetmóddal nem foglalkozhatott, mégis inkább marháját s egyéb ingóságait zálogosította el, csak hogy a porezt és a harácsot megfizethesse s így hűségét a szultán iránt bebizonyíthassa. Ezután áttér a folyamodás a szerb nép kívánságaira, melyeket a következő kilencz pontban foglal össze: 1. a porta nevezzen ki a vezír helyett egy becsületes, jóindulatú muhazilt (kormánybiztos) Belgrádra,

¹ Gervinus: Geschichte des XIX. Jahrhunderts. V. k. 71. lap. — Nenádovics: Memoári 132—133. l.

² U. o.

igérvén, hogy ha ennek segélyével megszabadúlhatnak, a várat hatalmukban tartó kródszaloktól, örökké a szultán hű rájáául fogják magukat tekinteni; 2. választhasson a nép mind a 12 nahiában egy-egy obor-knézt, az egész tartományban pedig egy fő-knézt, kinek amazok alárendeltjei legyenek, s így az obor-knézek is, mint a fő-knéz szultáni beráttal erősíttessenek meg hivatalukban. Az összes nép ezen legfőbb előljárója pedig Belgrádon a városban székeljen, s ő legyen mindenkor az egyedüli közbenjáró a porta és a nép között; 3. a legfőbb előljáró halálának esetére, vagy ha bármi hibája miatt el kellene őt hivatalából mozdítani, egyedül a népnek álljon jogában más előljárót választani és legyen ez a szabály a 12 obor-knézre nézve is; 4. a harács, porez s egyéb szultáni adók, valamint a szpahik járandóságai is egyetlen kölcsönösen meghatározandó összegbe foglaltassanak; a szpahikat pedig elégítse ki a szultán saját pénztárából, nehogy többé a tartomány ügyeibe avatkozzanak, mert nem sokkal különbek a janicsároknál, s így utóbb zavargásokra szolgáltatathatnának alkalmat; 5. egyedül a szerb nép előljárójának legyen szabad a tartományban adót szedni, és saját embere által, a muhazil egy megbízottjával együtt küldhesse el azt Konstantinápolyba a szultán pénztárába; 6. a legfőbb előljáró mellé bizonyos számú fegyveres őrség rendeltessék, hogy így képes legyen a tartományban a rendet föntartani, az adót pontosan behajtani, s a népet minden bántalom ellen megvédeni; 7. a nép mindenütt, a hol csak jónak látja, szabadon építhessen egyházakat és kolostorokat, és általában a vallási szertartások gyakorlatát senki se gátolhassa; 8. a földművelés, kereskedés és egyéb mesterségek üzése legyen teljesen szabad, minden adózástól ment; 9. miután

pedig alig hihető, hogy a magokat a belgrádi várba befészkelt gonosz krdzsakok a szultán muhazilját bebo-csátának, a porta kérje meg az osztrák udvart, hogy tiltsa el az élelemszállítást a várba. — E kilencz pont el-sorolása után a folyamodás még fölemlíti, hogy a szerb nép e kérelmét. e célra választott két követ fogja a szultán elébe terjeszteni. Végre pedig még szó van arról, hogy a két követ egy kimutatást visz magával mindazon költsé-gekről, melyeket a szerb népnek az utolsó időben saját hibája nélkül egyedül az önvédelem tekintetéből kellett tennie.¹

Első tekintetre szembeötlik a lényeges különbség, mely ezen folyamodás és a között létezik, melyet a szer-bek az 1804. május havában a zimonyi értekezleten fel-mutattak, s később Bekír pasának átadtak. Amaz legna-gyobb részt csak régi sérelmek megszüntetését követelte, egyedüli fontos, messze kiható kívánság gyanánt egy nemzeti előljáró választását tartalmazván. E kívánság a jelen folyamodásba is fölvétetett, de sokkal határozottab-ban körvonalozva. Ezenfelül a szerbek most már minden nahiában egy obor-knézt követeltek a magok számára, szabadon választva a nép által, mely intézmény, ha életbe léphet vala, kétségkívül önálló nemzeti közigazgatásra vezetett volna. Az adók összesítésének követelése nem lett volna egyéb, mint a tributum megállapítása, a miből aztán önként folyt volna az önálló rendelkezési jog pénz-ügyi tekintetben annyival inkább, mivel az adók kivetése és beszedése egyedül a legfőbb előljáró hatásköréhez tartozott volna. Végre az a kívánság, hogy a szpahik ve-szítsék el eddigi járandóságait, s a szultán, vagy ha

¹ Golubicza 1843 és 1844. V. k. 277—285. l.

úgy tetszik az állam által elégíttessenek ki egyszer mindenkorra, nem jelentett egyebet, mint a mahomedán elem előbb-utóbb bekövetkező teljes kiszorítását a tartományból.

Merész követelések voltak ezek, kétségkívül sokkal merészebbek, hogysem a porta az akkori viszonyok között teljesíthette volna azokat. De ha tekintetbe vesszük a kort, s a szerb nép értelmi fejletlenségét, és ha meggondoljuk, hogy a szerb fejedelemség majdnem teljesen önálló állami létele hetven év letelte után sem nyugszik más alapokon, mint melyeket a fentebbi kilencz pont tartalmaz, nem tagadhatjuk meg bámulatunkat azon egyszerű, olvasni és írni nem tudó férfiatól, kik már 1805-ben, talán még öntudatlanul, s csak természetes józan belátásuk által vezéreltetve, de mindenesetre oly állapotok létrehozásán törekedtek, melyek csak több évtized múlva, számtalan véres és békés küzdelem után nyerhették el teljes kifejlettségöket. A folyamodáson 51 tekintélyesebb szerb nevét találjuk aláírva, közöttük a Kara-Gyorgyéét is, de nem első helyen, és pedig azért, nehogy a porta azt vélje, hogy Kara-Gyorgye biztatta, mint főnök a többieket is az aláírásra, hanem hogy mindnyájan egyértelműleg látszassanak elfogadni a kérelem tartalmát.¹ Ily cselfogások a bizalmatlanság és kölcsönös gyanakodás ama szomorú idejében kétségkívül szükségesek voltak. Hasonló cselfogás volt az is, midőn a szerbek folyamodásukban csak két, Konstantinápolyba küldendő követről szóltak, holott tulajdonkép hármat választottak. A harmadik azonban azt az utasítást kapta, hogy feltűnés nélkül kövesse két társát, s mindig készen

¹ Nenádovics: Memoári 270. l.

legyen, ha Oroszországba kellene utaznia.¹ Meg kell még emlékeznünk azon fölötté jellemző költség-számadásról is, melyet a szerbek folyamodásukhoz csatoltak. Ez okiratban a következő tételek fordulnak elő, mint a szerbek által tett kiadások:

Gusancz-Alinak	180,000	piaszter.
Ismét Gusancznak Bekír pasa helyett	95,000	»
Bekír pasa kiadásai Belgrádon	40,000	»
Gusancznak 120 krdzsál számára	54,000	»
A három vezírnek ² és Redzsepnek	488,090	»
Bekír pasának költségeire, midőn Belgrádba jött s onnan távozott	130,700	»
Vetyil-arsz ³ kapott a knézektől	16,500	»
A szerbek költségei élelmi és hadiszerekre	850,000	»
Szoliman pasának	200,000	»
Ismét neki nyugta mellett	71,278	»

Összesen: 2.125,568 piaszter.⁴

Ezen összeget, mely a mai pénzárték szerint többet tenne 1.200,000 forintnál, a szerbek nem követelték ugyan a portától, s úgy látszik, e számadást csak mint bizonyítékot óhajtották használni a végre, hogy a tartomány teljesen ki van merülve s nem képes az adókat rendszeresen fizetni. Mindenesetre figyelemre méltó körülmény az, hogy a szerbek ezen, a porta elébe terjesztendő okiratban azon költségeiket is fölemlítik, melyeket saját élelmezésükre és hadikészleteik beszerzésére tettek, — el-

¹ U. o. 133. l.

² T. i. Aszan-aga, Bekír és Szoliman pasáknak.

³ Alkalmasint egy krdzsál, vagy Bekír pasa egy megbízottja.

⁴ Karadzics: Danicza 1834. 31—31. l.

nyomóik a dahik ellen folytatott küzdelmökben, de kik mindazonáltal mahomedánok voltak. Nem ügyetlenül volt ez a szerbek részéről kigondolva, kik ez által valószínűleg azt óhajtották kétségbevonhatlanul bebizonyítani, hogy ők, bár keresztyének, mindenkor hű alattvalói voltak a szultánnak, s ellenségeik, ha mindjárt mahomedánok is, egyszersmind a szultán ellenében is lázadókül tekintendők.

A jelenkor szerbjei büszkén tekinthetnek a 70 év előtt Petyániban tanácskozott szkuptsinára, mert talán egyetlen példa a történetben, hogy a műveltség oly alacsony fokán álló s oly zilált, rendezetlen viszonyok között élő nép, annyi államférfiui belátást, annyi mérsékletet, s oly ügyességet tanúsított.

A három szerb követ május 13-dikán indult el a Dunán s több napi út után Bukarestbe ért. Ypsilanti szívesen fogadta a követeket s mindenben segítségökre volt. Protics azonban nem folytatta útját társaival, hanem Bukarestben maradt s helyét Csardaklija foglalta el, ki már régebben érkezett volt Szent-Pétervárról Oláhországba, s ott a szerbek érdekében működött. Ő javasolta egy Nenádovics Mátéhoz még márcziusban írt levelében, hogy küldjenek három követet, kiknek egyike aztán helyette Bukarestben maradjon. Ypsilanti az orosz konzullal is összeköttetésbe hozta a szerb küldötteket s végre útnak indította őket, s mindenről Kara-Gyorgyét is értesítette. Junius 9-dikén érkezett a követség Konstantinápolyba.¹ Mielőtt a szerb küldöttek működéséről a török birodalom fővárosában szólnánk, ismét vissza kell tér-

¹ Golubicza 1843 és 1844. V. k. 134—136. l. és 285—286. l.
— Nenádovics: Memoári 270 és 290 l.

nünk Szerbiába, hol e közben újra megindult a küzdelem.

A Szerbia délnyugoti részét képező nahiák, úgymint a szokoli, az uzsiczai és a pozsegai még nem vettek részt eddig a felkelésben. Mióta a dahik ügye roszabbra fordult s a felkelés mindenfele diadalmaskodott, a janicsárok és egyéb törökök is a déli tartományokban kerestek menedéket, a hol Uzsicza, Szokol és Karanovac várai elegendő oltalmat látszottak nyújtani a megtámadások ellen. Nem sokára aztán a szomszédtartományokba menekült némely janicsár főnökök is kezdtek visszazárlingózni s különösen Uzsiczában, a már többször említett Bégó Novljanin s az egykor oly hatalmas Focsics dahi testvére, Focsics Ozman aga telepedtek meg.¹ Daczára annak, hogy a tartomány legnagyobb része most már teljesen a szerbek birtokában volt, e janicsárok nem tudták fékezni önző vágyaikat s nem törődve az éjszokról fenyegető veszélylyel, épen oly önkényesen zsarolták e vidékeken a szerencsétlen ráját, mint hatalmuk fénykorában. A felkelők nem nézhették tovább közönyösen honfitársaik siralmas sorsát, s most, midőn tekintélyes sereg felett rendelkeztek, a belgrádi várban tartózkodó krdzsakok pedig egymás között is meghasonlva, félelmesek nem lehettek, kedvezőnek látszott az alkalom ama végvidékeket is felszabadítani a janicsárok járma alól. Ezen okból, de meg azért is, mert e véghelyek egy délről jövő török benyomulás esetében erős tám- és védpontokul szolgálhattak, Kara-Gyorgye elhatározta, mindenekelőtt Karanovácot hatalmába keríteni. Kara-Gyorgye felhívására siettek a főnökök, ú. m. az ismeretesebbek közül különösen Kátics Jankó,

² Karadzics: Danicza 1834. 33. 1.

Markovics Szima, Vulicsevics Gyúsa, Sztanoje Glavas, Rádics kapitány, Mláden s többen mások kerületeikben csapatokat toborzani, különböző helységeken gyűjtven össze azokat, a Topolától Karanovác felé vezető úton, a míg Nenádovics Jakab útasítást kapott Obrénovics Milánnal Uzicza felé állítani fel csapatait akként, hogy az ottani törökök részéről a Karanovác ellen működő sereg meglepetéstől ne tarthasson. Nenádovics Máté is megjelent a fővezérnél vagy 100 emberrel s az egyik ágyúval. Junius 24-dikén indult ki Kara-Gyorgye Topolából legényeivel és néhány hű bajtársával. Az úton serege folyvás növekedett, úgy hogy junius 27-dikén 5000 gyaloggal és 1000 lovassal érkezett Karanovác alá, mely nem messze a Morava és Ibar összefolyásától, az utóbbi balpartján terül el egy hegyektől környezett kies völgyben. Megtétetvén az előkészületek az ostromra, junius 30-dikán megkezdett az. A törökök azonban jól elsánczolták magukat s oly vitézül küzdöttek, hogy daczára az egész éjjel tartó lövöldözésnek és a városban kiütött tűznek, a szerbek nem voltak képesek az ellenséget állásaiból kiszorítani. Másnap egész délig folytatták az ostromlók a tüzelést, azután pedig rohamot kísértettek meg. A törököknek azonban sikerült az előrenyomuló szerb csapatokat visszaverni és pedig oly erővel, hogy azok a Morava túlsó partjára kényszerültek vonulni. Ez alkalommal Kara-Gyorgye kedves hosszú puskája is az ostromlottak kezébe került. E vereség után Kara-Gyorgye sietve Topolába távozott több lőszerért s a második ágyúért. A szerb sereg ez alatt ismét kezdett Karanovác felé közeledni, felégetve a török malmokat és tanyákat, ütközetre azonban nem került a dolog. E közben a novi-pazari pasától küldöttek érkeztek a szerb táborba, azon kéréssel, hogy Kara-

Gyorgye engedje szabadon távozni a karanováczi törököket. Kara-Gyorgye, ki július 8-dikán érkezett vissza Karanovác alá a második ágyúval, szívesen bocsátkozott alkudozásokba, tapasztalván, hogy a karanováczi törökök nem oly könnyen kényszeríthetők a megadásra. Ez utóbbiak pedig, daczára az egy ízben kivívott győzelemnek, mégis örömetest készek voltak elhagyni a várat s a várost, tudván, hogy segítségre nem számíthatnak, a szerbek pedig minden pillanatban nagyobb erővel jelenhetnének meg. Néhány napi alkudozás után csakugyan létre jött a mindkét részről óhajtott egyesség, melynek értelmében a törökök szabadon elvonúlhattak, s csak azt a hosszú puskát kellett Kara-Gyorgyénak visszaadniok, melyet az ostrom alkalmával vesztett el, s azon felül ajándékkul egy paripát. Július 11-dikén ment véghez a törökök kivonulása, a minek láttára nagy öröme gerjedt a szerb tábor s víg lakomározás és ének között ünnepeleték meg az oly roszúl kezdődött vállalat szerencsés kimenetelét. Jellemző az akkori viszonyokra nézve, hogy mindenekelőtt az összes sereg összegyűlve, közösen végzéimáját, rögtön azután pedig egy keresztyén pap a novipazari kerületből, ki előbb a karanováczi törököknek némi szolgálatokat tett volt, 25 botütésre ítéltetett, a mely büntetést két más pap hajtotta rajta végre az egész tábor jelenlétében. Még aznap bevonultak a szerbek Karanovácra s a várost felgyújtották, úgy hogy valamennyi épület a lángok martalékává lett, egyedül a dzsámia maradván épségben.¹ — Kara-Gyorgye Karanovác elpusztulása után elhagyta e vidéket s Jagodinába sietett elő-

¹ Grujevics: Naplója. Nenádovics Emlékirataiban közölve. 301—314. l. — Karadzics: Danicza 1834. 33—34. l.

készületeket tenni a közelgő harcra. Ugyanis még Karanovác alatt hírét vette, hogy a porta Hafiz nisi pasát nevezte ki belgrádi kormányzóúl, azon utasítással, hogy gyűjtsön sereget, s ha kell, fegyverrel is vessen véget a szerb mozgalomnak. Egyszersmind arról is értesült Kara-Gyorgye, hogy Hafiz pasa egy megbízottját, Omer agát Uzsiczába küldte, hogy az ottani törökök között egy erős csapatot szervezzen, mely ez oldalról támogassa Hafiz benyomulását. Kara-Gyorgye tehát azonnal Karanovác bevétele után megbízta Nenádovics Mátét, hogy keresse fel rögtön bátyját, Jakabot, s vagy lépjenek egyességre az uzsiczaiakkal vagy erővel akadályozzák meg részvétöket a fenyegető küzdelemben.¹

Máté gyorsan eljárt a reá bízott küldetésben s Nenádovics Jakabbal és Obrénovics Milánnal együtt sereget gyűjtven s magához vevén a két ágyút is, megindult Uzsicza felé. A Czrnakosza hegyhez érvén, üzenetet küldtek a szerbek az uzsiczai törököknek, hogy jőjjenek a táborba tanácskozni. Húsz török jelent meg az értekezleten. A szerbek mindenekelőtt azt óhajtották tudni, hogy mit keres Uzsiczában Omer aga, Hafiz pasa embere, s hogy miért készülődnek a törökök. Az uzsiczai küldöttek határozottan tagadtak minden hadikészülődést, Omer agáról pedig azt állították, hogy nem tudják, mi járatban van. A szerbek ezután hívatkozva arra, hogy Bekir maga adta át nekik a négy dahit, s hogy a szabácsi törökök is maguk kiűzték Musz-agát janicsárjaival, azt követelték, hogy az uzsiczai törökök szintén kényszerítsék Omer agát, Novljanint és Focsics Ozman agát társaikkal együtt elhagyni a várost, vagy pedig szolgáltatassák ki őket

¹ Sumadincse (Egy kicsiny szerb zsebkönyv) Zimony 1852. 90. lap.

a szerbeknek, kik ez esetben készek visszavonulni és békében élni továbbra is a nyugalmas mahomedán lakossággal. A törökök azonban azt felelték, hogy a nevezetteket sem ki nem űzhetik, sem ki nem szolgáltatathatják, mert hitök tiltja, hogy mahomedán mahomedán ellen ilyesmit elkövessen. Erre az értekezlet szétoszlott, a szerbek azzal fenyegetődzvén, hogy feldúlják Uzsiczát. Ez alkalommal történt, hogy a törökök megtapogattván a szerbek ágyúit, melyekről azt hitték, hogy azok fából készültek, midőn meggyőződtek, hogy valóságos jó vaságyúk, könnyekben törtek ki, látván, mily hatalmassá lett már a megvetett rája.

Nemsokára az értekezlet meghíúsulta után, a szerb csapatok körülzárták Uzsiczát. A város egy folyócska partján köralakú völgyben fekszik, melynek nyílását kúpalakú hegy zárja el, tetején a várral. A szerbek a hegytetőket foglalták el, s így teljesen uralkodtak a lent a völgyben elterülő városon. A törökök erős sánczokat készítettek és sok bátorságot fejtettek ki a védelemben. Végre azonban sikerült a szerbeknek kénbe mártott rongyokkal vagy megtüzesített vasgolyók által, a város közepén felnyúló minaretet lángba borítani. Csakhamar meggyúlt a dzsámia is, s a tűz gyorsan terjedt a legtöbbnyire fából épült házak között. Rövid idő alatt oly mérveket öltött a tűzvész, hogy a törökök nem védhetvén tovább magokat, odahagyták a várost s a várban kerestek menedéket. A nagyszámú lakosság azonban a kised erősségben nem helyezkedhetett el, sokan kívül maradtak, kik a falak körül s a várhegy lejtőin csoportosúlva, jajveszékeléseikkel tölték el a léget. A szerb főnökök azonban nem engedték az elfutottakat üldözni, de nem ellenezték a zsákmányolást az égő városban. Uzsicza akkor

Szerbiának majdnem legnépesebb városa, 5000 házat számlált, melyek mind a lángok martalékává lettek. Az 1805-ik év augusztus 1-jén jutott Uzsicza a szerbek hatalmába. A várba menekült törökök, látván, hogy ott is csak rövid ideig tarthatnák magukat, azonnal a város feldúlása után alkudozni kezdetek a szerb főnökökkel. Ez utóbbiak a béke feltételeiül a már előbb említett három aga kiüzetését, 50,000 piasztért és 80 jó háta lovat követeltek. Rövid vonakodás után a törökök reállottak a szerbek kívánságára, s még aznap a táborba szállították a követelt összeget s a lovakat. Mind a pénz, mind a lovak szétosztattak a szerb harcosok között. Nenádovics Máténak egy szép paripa jutott osztályrészül; ő azonban ezt visszautasította s a Focsics Ozman aga lovát követelte magának, mintegy kárpótlásul és boszúból, azért, hogy az aga testvére, Focsics dahi, midőn Aleksza knézt Váljevo mellett kivégezteté, elvitte Máté lovát is. Hiába biztatta még Jakab is öcscsét, hogy csak fogadja el a neki szánt lovat, úgy is jobb, mint az agáé, Máté nem engedett, s mivel másrésről Focsics Ozman aga, ki a kívánság teljesítésében nagy megaláztatást vélt látni, vonakodott kiadni a lovat, Máté hirtelen összegyűjtván saját csapatát, megindult a vár felé. Végre magok a törökök kényszeríték Focsics Ozman agát a ló átadására, elhárítván ekként magok és családjaikról a fenyegető veszélyt. Másnap a három aga elhagyta kíséretével együtt Uzsiczát, hová Nenádovics Jakab Popovics Alekszát nevezte ki vojvodául. A szerbek ezentúl szabadon mehettek Uzsiczába, a törökök pedig, kik ott szándékoztak maradni, felépíthették leégett házaikat. A szerb sereg augusztus 3-dikán hagyta el e vidéket és Belgrád alá tért vissza. A magas sziklacsúcon emelkedő Szokol várát ez alkalommal nem

támadták meg a szerbek, de a körülötte elterülő egész nahiát szintén hatalmukba kerítették, Hadzsi-Melenti archimandritára bízván annak igazgatását.¹

A többszöri győzelmek s a dús zsákmány nem csak elbizakodottakká tették a szerbeket, de a fegyelmet is meglazították a seregben. Az ebből származható hátrányoknak, a mint Belgrádhöz érkeztek, szigorú intézkedésekkel iparkodtak a főnökök elejét venni. Kihirdettetett a táborban, hogy az, ki társát szitokkal illeti 50 vagy 100 bot büntetést szenvedend; annak pedig, ki az ellenségen kívül bárki mást kézzel vagy egyéb fegyverrel megtámad, keze levágatik. Ez használt. A rend és fegyelem visszatért a szerb sereg soraiba.²

A míg a felkelők Szerbia déli vidékein ily fényes eredményeket vívtak ki, követeknek Konstantinápolyban nagy nehézségekkel kellett küzdeniök. A folyamodást a keleti egyház patriarchája által a szultán kezébe juttaták ugyan, választ azonban nem kaptak, sőt nem sokára észrevették, hogy személyes biztosságuk, sőt életök is veszélyben forog.³

A török birodalom ez időben súlyos válságon ment át. A részek mintegy érezni látszottak az egésznek gyengeségét s korhadt voltát; majdnem minden egyes tartomány önállóságra törekedett, vagy inkább egyes nagyra-vágyó és hatalmas pasák és kormányzók önálló országokat iparkodtak alkotni a gondjaikra bízott tartományokból.

¹ Sumadinese stb. 91—99. l. — Jovanovics kapitány jelentése Sztratimirovicshez. A begrádi t. t. kztgyűjteményében 390. sz. — Karadzics: Danicza 1834. 36—39. l. — Nenádovics Memoári 178—184. l.

² A belgr. t. t. kztgyűjteményében 390. sz.

³ Golubicza stb. 286. l.

Egyiptomban a ravasz Mehemed Alinak sikerült ügyes és álnok magaviselete által a hatalmat magához ragadni, s a portától, mely már nem volt képes vele szembeszállani, kicsikarni elismertetését. Albániában a kegyetlen Ali pasa dühöngött s mint a tartomány független ura Napoleonnal lépett összeköttetésbe, egy epirusi királyság alakításáról álmodozván. Paszvan-oglu bár megfogyatkozva erejében, még mindig Viddin urának mondhatá magát, újabb időben Oláhország ellen intézván rablókalandjait a nélkül, hogy akár a porta, akár a különben is sok nehézséggel küzdő oláh hoszpodár Ypsilanti részéről komoly megtorlástól kellett volna tartania. Bulgaria sem tisztult még meg a szerte kalandozó rabló csapatoktól, sőt ezek olykor-olykor oly erővel jelentek meg egyes vidékeken, hogy egész seregeket kellett megzabolázásukra kiküldeni. Syria már sok év óta a vérszomjas kapzsi, dölyfös Dzseszar pasát uralta mint független fejedelmét, ki mindvégig sikeresen ellenállott a porta ellene irányzott támadásainak. Csak Dzseszarnak 1804-ben bekövetkezett halála után, midőn Izmail pasa ragadta magához azon vidéken a hatalmat, sikerült a portának némi előnyöket kivívni, a nélkül, hogy Syriát teljesen meghódoltathatta volna. Arábiában pedig már rég óta a vahabiták tették semmivé a porta fennsőségét. Eleinte csak a mahomedán vallás reformálását tűzték ki czélul a vahabiták, később azonban politikai hatalomra is törekedtek s elfoglalván Mekát és Medinát, a szent helyeket annyira megszilárdíták uralmukat, hogy a porta a legnagyobb erőmegfeszítéssel sem bírta e mozgalmat elnyomni.¹ Ily zilált, a végenyészettel fenyegető viszonyok között sínylődött az

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. VII. k. 194—318. l.

ozman birodalom, midőn a szerbek is fegyvert ragadtak a dahik ellen. Volt már alkalmunk szólani arról, hogy a szerb mozgalom eleinte nem érinté kellemetlenül a szultánt. Szelim reformterveinek életbeléptetésével elfoglalva, melyeknek leglényegesebb elemét a janicsárok megsemmisítése s egy rendes állandó hadsereg alkotása képezte, kétségkívül némi meglepéssel szemlélhette, miként nyújt segédkezet tervei megvalósítására egy távol tartományban, maga a keresztyén rája. A vallásos vakbuzgóság, s a janicsárok önérdeken alapuló befolyása, sokkal nagyobb volt még, hogysem a szultán szabadon nyilváníthatott volna ily nézeteket, sőt olykor kénytelen volt az ulemák s a konstantinápolyi csöcselék követeléseinek engedve, a gyűlölt belgrádi janicsárokat meg oltalma alá is venni. Alig szenved kétséget, hogy a szultán egyéb körülmények közbejötte nélkül, főképp pedig ha valóban azon meggyőződésre juthat vala, hogy a szerbek minden egyéb melléktörekvés nélkül, egyedül csak a janicsárok zsarnokoskodásaitól óhajtanak szabadúlni, meghallgatta volna a felkelőknek az 1805. év nyarán elébe terjesztett kérelmét, sőt azt nagyrészt teljesítette is volna. Azonban a szultán s a porta előtt úgy látszik nem maradt titokban a szerbek törekvése Oroszország óltalmát és segélyét megnyerhetni. Béke és barátság létezett ekkor látszólag a török birodalom és Oroszország között, annyira, hogy az utóbbinak követe Italinszky sokáig megakadályozhatta Napoleon császári címének elismertetését a porta által. Midőn a porta saját rokonszenvei ellenére ily készséggel engedett Oroszország kívánságainak, nem annyira a barátság, mint inkább a félelem érzete által vezérelteté magát. Szebasztopolnál egy erős orosz hajóraj szereltetett föl, a jóniai szigeteken, (melyek akkor Orosz-

ország védnöksége alatt állottak) folytonosan szaporítottak az orosz csapatok s a görög hajók már majdnem mind orosz lobogó alatt vitorláztak és pedig az orosz követség engedelmével, úgy hogy a porta nem volt többé képes saját hajórajának legénységét kellőkép kiegészíteni, hiányozván épen a görögök, e kitűnő tengerészek, kik pedig még mindig a porta alattvalói voltak. Mind e körülmények nem csekély aggodalommal és bizalmatlansággal tölték el a török államférfiakat Oroszország tervei és szándékai iránt. Nem lehetett tehát közönyös a portára nézve, hogy a fegyverben álló szerb rája, melynek törekvései addig, míg egyedül a janicsárok ellen irányultak, eléggé megfelelték a szultán titkos vágyainak, most különben is túlságos erőre vergődván, épen az annyira rettegett Oroszországhoz folyamodott oltalomért, mely államnak Konstantinápolyban úgy is mindenkor hódítási terveket tulajdonítottak a török birodalom rovására. Ehhez járult még az osztrák internuntius közleménye, mely a szerb mozgalmat a birodalom egysége ellen irányzottnak tünteté fel. Ily benyomások alatt Szelimnek kényszerűleg azon meggyőződésre kelle jutnia, hogy a szerb felkelés, mely eddigelé teljesen megfelelt saját céljainak, azon pontra fejlődött, a melyen túl a mozgalom forradalommá fog válni a szultán fennhatósága ellen. Nem csoda tehát, hogy szemben a birodalom minden részében dühöngő részletes lázadásokkal, Szelim visszarettent a szerb mozgalom tovább fejlődésétől és terjedésétől. És valóban a veszély, mely e részről fenyegetheté a szultán trónját, s a birodalom egységét, komolyabbá válhatott, mint az, mely a fentebb említett lázadásokban rejlett. Egyiptomban és Albániában, Viddinben és Syriában, valamint Arábiában is, bármennyire megingott már a porta, sőt maga a

szultán tekintélye, azon hatalmas pasák és kormányzók, kik a lázadás zászlaját kitűzték, valamennyien mahomedánok voltak, s ha álmodoztak is teljes függetlenségről, s folyamodtak is olykor keresztyén fejedelmekhez s államokhoz segélyért, tulajdonkép nem veszélyeztették az alapot, melyen az őzman-birodalom nyugodott, t. i. a mahomedanizmust. Siker esetében legfeljebb e lázadók valamelyike juthatott volna az ozmanok trónjára, avagy kisebb mahomedán államok keletkezhetnek vala, melyeknek azonban szemben a keresztyénséggel, előbbutóbb ismét egyesülniök kellett volna. Másképp volt ez Szerbiában, ha a mozgalom csakugyan a porta ellen fordul. Keresztyén nép állott itt szemben a mahomedán birodalommal, s nem szenvedhetett kétséget, hogy, ha sikerül e tartományt elszakítani a szultán többi birtokaitól, nemcsak soha vissza nem szereztethetik az, de talán ennek következtében a többi tartományok keresztyén lakosságában is fölébredend a vágy a példát követni s megkísérteni a török uralom lerázását. Egy ily mozgalom, a birodalom végenyészetét vonta volna maga után. Ily szempontok által vezérelve, Szelim szultán elhatározta a szerb mozgalmat, melynek szép szerével véget vetni Bekír pasának nem sikerült, még mielőtt veszélyes forradalommá fajulna, erővel is elnyomni. A szerb követek tehát nemcsak választ nem nyertek folyamodásukra, hanem még szigorú őrizet alá is helyeztetek. Hafiz pasa pedig, a nisi kormányzó, belgrádi vezírré neveztetett ki azon parancscsal, hogy gyűjtsön sereget, nyomúljon Szerbiába, s a békét és rendet állítsa helyre minden áron.

A mint a szerb követek értesültek a porta szándékáról, a ravasz Zsivkovics rosztat sejtván, menekülésre gondolt, s e végre elhitette a török miniszterekkel, hogy a

szerbek nem tudván, hogy Hafiz pasa a szultán által küldetik, könnyen megtámadhatnák őt, a minek felette rossz következményei lehetnének, ennek elhárítására a legbiztosabb mód, a szerbeket valaki által, a ki iránt bizalommal viseltetnek felvilágosíttatni Hafiz pasa küldetésének célja felől, s őket rábírní, hogy bocsássák háborítlanul az új vezírt Belgrádra. E megbízatásra pedig senki sem lenne alkalmasabb mint épen ő, t. i. Zsivkovics. A törökök hittek neki, s elbocsátották. Bulgárián és Oláhországon keresztül érkezett Zsivkovics Szerbiába, kevéssel azután, hogy a szerbek megütköztek Hafiz pasával. A Konstantinápolyban maradt két másik szerb küldött, az orosz követség segélyével szintén kiszabadult a fogságból, s hajón Odessába menekült, a honnét csak a jövő évben tért vissza hazájába.¹

Hafiz pasa ez alatt a kapott parancshoz képest azonnal hozzáfogott a sereggyűjtéshez s nem sokára be is nyomult Szerbiába, 20,000 emberrel a Morava völgyében haladván éjszak felé. Oly biztos volt győzelme felől, hogy már jó eleve néhány ezer kis kést és sipkát, ez utóbbiakat a legdurvább fekete posztóból, milyeneket egykor a rája viselt a pozsareváczi kerületben, készíttetett s hozott magával szekereken, hogy mint mondá a fellázadt rája megaláztatására, elszedje attól a fegyvereket s a fezeket s ama sipkákkal és késekkel cserélje fel. A szerbek sem maradtak azonban tétlenül e közben. Milenkó a pozsareváczi kerületben gyűjtött seregével a Morava jobb partján Ivankovcze mellett erősen elsánczolta magát, hogy legalább a túlnyomó erő első rohamát fentarthassa. Kara-Gyorgye pedig Tyuprija és Jagodina között a balparton állott lesbe,

¹ Golubicza stb. 286. l. — Karadzscs: Danicza 1834. 40. l.

remélvén hogy itt várhatja be Hafiz pasát, kinek a Moraván át kellett kelnie, hogy a nagy országúton tovább haladjon, a mely esetben aztán Milenkó hátulról támadta volna meg a törököket. Hafiz pasa azonban értesült Kara-Gyorgye terveiről s a jobb parton maradt s felszólítván Milenkót, hogy hagyja el állását s engedje őt szabadon átvonulni a pozsareváczi kerületen Belgrádba, ígérte, hogy a mint oda megérkezik, a portánál ki fogja eszközölni, hogy Milenkó szultáni beráttal az egész pasalik főknézévé neveztessek ki. Milenkó erre büszkén azt válaszolja, hogy ha Hafiz pasa a szultán küldötte, úgy menjen a rendes úton, melyen eddigelé valamennyi vezír jött volt Szerbiába, t. i. Jagodinán át; a mi pedig az ígért berátot és knézséget illeti, inkább óhajt ezen egy kerület szerb paraocsnoka lenni, mint beráttal az egész tartomány knézze. Midőn pedig Hafiz küldöttei a vezír csapatainak nagy számával iparkodtak őt megfélemlíteni, azt felelte, hogy az ő és társai testén keresztül juthat csak tovább a pasa, de a míg közülök csak egy is él, nem bocsátják őt ezen az úton. Különben reméli, hogy isten nem hagyja el a szerbek igazságos ügyét.

Milenkó látván, hogy Hafiz nem mer a Moraván átkelni s attól tartván, hogy csekély csapatának talán már más nap az összes török erővel kell szembeszállania, azonnal értesíté Kara-Gyorgyét a dolgok állásáról, kérvén őt, hogy igyekezzék a török sereget megkerülni s hátulról megtámadni. E hír vételére Kara-Gyorgye csapatait azonnal a Moravához vezette s a túlpartra kezdte átszállítani. Hafiz sem késett ez alatt s már másnap, augusztus 18-ikán korán reggel egész seregével megjelent az ivankovezei sánczoknál. Reggeltől estig folyvást ostromolták a törökök e gyöngye védművet, de a bennlevő cse-

kély számú szerbek minden támadást hősiezen visszaver-
tek. Nagy volt mind két fél vesztesége, de a szerbeké,
kik a sánczok mögött védve voltak, sokkal kisebb. Az est
beálltával Hafiz pasa nem mert Ivankoveczénél maradni, s
visszavezette seregét Paratyinba. Késő éjjel érkezett
Kara-Gyorgye csapataival a sánczhoz. Milenkó nem lévén
közeledtéről értesítve s a sötétben nem ismervén fel
Kara-Gyorgye embereit, élénk puska-tűzzel fogadta a se-
gédcsapatot, azt hívén, hogy Hafiz pasa tért vissza új táma-
dásra. Kara-Gyorgye, ki, mint mondják, vagy tíz embert
vesztett ez alkalommal holtakban és sebesültekben, dobper-
gés által ismertette meg magát, s így egyesült a két csapat.

Másnap korán reggel Kara-Gyorgye az egész sere-
get a Paratyint környező magaslatra vezette, s néhány
ágyúlövést tétetett Paratyin felé. Hafiz pasa, ki most
meggyőződött a két szerb csapat egyesüléséről, s ki talán
sokkal számosabbnak is vélte azt, mint a milyen valóság-
ban volt, (Kara-Gyorgye alig rendelkezett 5000 ember
fölött) annyira megrémült, hogy azonnal fölkerekedett
seregével s visszatért Nisbe, a hol a szégyen és a bánat
nehány nap múlva véget vetett életének.

Hafiz távozta után Kara-Gyorgye magához hívatott
nehány paratyini törököt, elmondta nekik, hogy ő se a
szultán, se a szomszéd pasák ellen nem harczol, csak a
belgrádi pasalikban zsarnokoskodó bitorlók ellen küzd,
ezért nem is fog Paratyinba bevonulni (Paratyin akkor
még Nishez tartozott), csak azt kívánja, hogy a környék-
beli szerbek háborítatlanul jár hassanak a városba termé-
nyeikkel. Erre az ottani törökök reá is állottak.¹

¹ Sumadincse stb. 99—103. l. — Nenádovics: Memoári 184—
186. l. — Karadzsics: Danicza 1834. 42—46. l. — Az ivankovezei
ütközet (Boj na Ivankoveczy) A belgr. t. t. Évkönyvb. III. k. 158. l.

Daczára Kara-Gyorgye nyilatkozatának, a szerb felkelők tulajdonkép a szultán seregével ütköztek meg Ivankovczenél. És így megtörtént az, a mit oly gondosan kerültek, viszályba elegyedtek magával a szultánnal. — A loyális felkelés valóságos forradalommá változott, habár a szerbek még azután is sokáig ragaszkodtak a mozgalom kezdetén felállított fictióhoz, hogy ők magukat a szultán hűséges rájája gyanánt tekintik.

Hafiz pasa megfutamodása után a szerb sereg szétoszlott, Kara-Gyorgye pedig Topolába tért vissza.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Belügyek és külviszonyok.

1.

Szerencse kísérte a felkelőket minden vállalatukban az 1805. év nyarán. Elfoglalták Karanováczt, feldúlták Uzsicát a várost, ha mindjárt a vár még a törökök kezében maradt is, s ezáltal egyesítették a déli tartományokat a már felszabadult kerületekkel és végre diadalmasan visszaverték Hafiz pasát 20,000 főnyi seregével. Érezték a szerbek, hogy e győzelmekkel még nem biztosították lételőket, sőt hogy nem sokára újabb stalán még hevesebb küzdelmekre kell készülniök; mert azt nem lehetett feltenniök, hogy a szultán legalább kísérletet ne tegyen, a csapatain ejtett szégyent megboszulni. Daczára azonban e kétes jövőnek, a már eddig kivívott eredmények, egyelőre minden aggodalmat háttérbe szorítottak. Először lélegzett fel szabadon saját erejének önérzetében az elnyomott keresztyén rája, mely a kétségbeesés által ösztönözve ragadott volt fegyvert zsarnokai ellen, s alig másfél évi harczok után képes volt már a szultán által küldött sereget is futamodásra bírni. Nem csoda tehát, ha minden arcz büszkeségtől és örömtől sugárzott Szerbiában s hogy víg dalok hirdetésként a sokat szenvedett nép bizalmát és

megelégedését¹ Egyelőre nem is volt mitől tartani. Új támadás a törökök részéről csak is a szultán parancsára történhetett, e parancs megérkeztéig pedig a szomszéd tartományok pasáihoz, kétségkívül beállandott a tél is; e hegyes vidékeken, ez őserdők között azonban ősszel és télen, a hadjárat majdnem a lehetetlenségek közé tartozott. A biztonság érzetének visszatértével, előkerültek a czifra öltözetek s fényes fegyverek is, melyeket némelyek régi idő óta rejtegettek, mások pedig a törököktől zsákmányoltak volt és nem egy főnököt lehetett látni, mint járta be a vidéket pompás arab paripán, fején bogláros selyem turbánt s oldalán drágakövekkel ékített kardot viselve.² Csak természetesnek találhatjuk, hogy az annyi nélkülözést szenvedett szerbek eleinte épen azon külső dísz felvételében lelték örömeiket, a mely eddig az uralkodó osztály legfőbb megkülönböztető jelét képezé.

Az akkori szerb nép komoly gondolkozásának legfel-tünőbb tanúsága azonban, hogy a mintegy varázsütésre bekövetkezett felszabadulást nem egyedül az egyéni érdekek és élvezetek kizsákmányolására használta fel, miként ez hasonló körülmények között oly gyakran történt már, hanem hogy egy pillanatra sem téveszté szem elől a magasztos célt, a melyért eddig vérént ontotta. Senki sem kételkedett azon, hogy a harczok meg fognak újulni, de mint láttuk, némi bizonyossággal lehetett másrésről néhány hónapi nyugalomra számítani. Ez időt belügyeik rendezésére s egy szervezett kormányforma alkotására iparkodtak a szerbek fordítani, melynek hiányát már rég-óta élénken érezték.

¹ Nenádovics: Memoári 139. l.

² Sumadinse stb. 103. l.

Volt alkalmunk már bővebben szólani Szerbia politikai szervezetéről a török uralom alatt. Láttuk azt is, hogy a mahomedán kormányforma mellett, a szerb nemzeti közigazgatásnak egy neme létezett a nép által választott kmétek és knézek intézményében. Ismételve ki kell emelnünk azonban, hogy ezen szerb közigazgatás egyedül a hagyományos szokáson alapúlt, s csak annyiban türetett meg a török hatóságok által, a mennyiben azok viszonyát a rájához megkönnyíté; de soha sem talált törvény vagy szultáni rendelet által megállapított helyet a török közigazgatás keretében. Jogosan egyedül a kádi s a muszelim ítéltettek úgy a mahomedánok, mint a keresztyének felett. Ez utóbbiak ugyan kisebb ügyeiket a kmét vagy knéz elibe vihették, kiknek ítélete azonban csak is a kölcsönös beleegyezés által juthatott érvényre s a hol ez hiányzott, ismét a kádi bíraskodása nyomult előtérbe, mint az egyedül törvényes. A kmétek és knézek intézményének jelentősége tehát, nem annyira a közigazgatás és a bírói tiszt gyakorlatában, hanem — mint tudjuk — leginkább a nép érdekeinek védelmében állott, a hatalommal s az uralkodó osztályokkal szemben. Valamint tehát Szerbiában, mint török tartományban, önálló közjogról szó sem lehetett, úgy ezen viszonyok között, daczára a kmétek és knézek intézményének, szervezett nemzeti törvénykezés és közigazgatás sem fejlődhetett. A szerbek, mint nemzet, századokon át nem léteztek s a szerb történet a török foglalás idejétől a forradalom kezdetéig, nem annyira az összes népnek, mint inkább a különvált egyedekből alakult népösszeségnek folytonos, naponként megmegújuló, részletes küzdelme, nemzeti és főkép vallásos tekintetben, az idegen nemzetiségű és vallású hódítás ellen. Tagadhatatlan tény az is, hogy a szerb népköltészet úgy, a

miként az fejlődött, fontos tényezőül tekintendő a nemzeti érzelem és öntudat megőrzésében s fentartásában. A szerb népdalok között csak igen alárendelt helyet foglalnak el lyricus természetűek. A nép az elbeszélő, az epicus dalokat kedveli leginkább és ezek majdnem kizárólag történeti tárgyakkal foglalkoznak. Hosszú lánczolatban, a rigómezei nagy vereséget megelőző kortól egész a legújabb időkig, majdnem minden nevezetesebb eseményről és hősről létezik egy-egy ének. Száborról száborra járnak a vak guszlárok s egy fa alá telepedve, a körülálló tömeg mély figyelme között, sőt olykor könyei mellett, éneklük monoton hangon dalaikat az elmúlt időkről, a szerb nép kedvelt hőseiről, a nagy, a hosszas szenvedésről az idegen járom alatt. Mintegy varázsképpen vonúlnak el a hallgatók előtt: Dúsan a nagy és hatalmas császár, az ősz Bogdán és a kilencz Jugovics s a mythicus Krályevics Márko, ki még most is százados álmát aluszsza várva hazájának felszabadulását; a szerencsétlen Lázár fejedelem s Murad szultán; a magát feláldozó Obilics Milos és az áruló Brankovics; és később a török uralom borzasztó jelenetei, a rája szenvedései, a hódítók döllyfős zsarnoksága, mindez egyes megragadó, gyakran történeti hűségű epizódokban feltüntetve. Végre a dahikra kerül a sor, a dalnok Kara-Gyorgye dicsőítésére tér át s elmondja harczeit, a törökök megfutamodását, a várak bevételét, a városok feldúlását és társainak hős tetteit. E dalok, melyek mintegy önmaguktól támadtak s támadnak még jelenleg is a nép lelkében, ismerve s énekelve mindenki által, számtalanszor ismételve, a szerbek legbecsesebb művelődési mozzanatát képezik. A költői forma élénken hatva a képzeletre, még inkább bevési az emlékezetbe a tárgyat magát. E tárgy pedig, mint említettük, majdnem kizáró-

lag a szerb történetből van merítve. És ha mindjárt nem létezik is szoros összefüggés az egyes énekek vagy énekcsoportozatok között, mégis legalább rhapsodice, az egész történetet magukban foglalják azok. Innen van, hogy a szerbek még a török uralom alatt is, sokkal jobban ismerték saját múltjuk eseményeit és nagy embereit, mint a világ bármely más népe. Természetesen, hogy oly nép, mely folyvást múltjának emlékeiben él, nem egykönnyen feledkezhetik meg arról s a régi példákon lelkesülve, híven fog ragaszkodni ősi szokásaihoz még az elnyomatás legsötétebb korszakában is. Mindazáltal bármennyire becsüljük is a hősi népdalok hatását a nemzeti öntudat élesztésére, bármily fontosságot tulajdonítsunk is a szerbek kitartásának s a megtörhetetlen öserőnek, melyet ellenállásukban s küzdelmökben a létért, minden szervezethez nélkül, nagy részint öntudatlanul tanúsítottak, mindez nem fejt meg azon tüneményt, hogy a szerbek négy százados teljes elnyomatás után is, csorbítlan nemzeti egyéniséget voltak képesek felmutatni. A viszonyok figyelmes vizsgálata voltaképen azon következtetésre vezet, hogy a végenyészettől nem annyira saját erejük, mint inkább a mahomedán elem kevéssé assimiláló képessége s a két vallás közt kifejlődött sajátságos viszony óvta meg őket. Bármilyen legyen is az ok, kétséget nem szenved, hogy midőn Kara-Gyorgye először kitűzte a felkelés zászlaját a dahik ellen, teljes tisztaságában létezett még a szerb nép, a nélkül, hogy a hódítók az anyagi hatalmon kívül egyéb befolyást gyakoroltak volna. De ha mindjárt a nép, mint ugyanazon faj egyedeinek összesége, fenmaradt is, nem képezett az politikai nemzetet. Az 1804. elején kitört mozgalom sem e cél felé irányult. Tudjuk, hogy a felkelők eleinte egyedül a kétségbeesés által üzve ragad-

tak fegyvert a magok és övéik életének védelmére. Később a felkelés terjedtével s midőn a mozgalom már fényes eredményekkel dicsekedhetett, még mindig nem gondolhattak elszakadásra a török birodalomtól, sőt függetlenebb állásra sem a birodalom keretében, csak némi biztosítékokat óhajtottak nyerni a személyes és vagyoni jólét érdekében. De még észrevétlenül, mintegy önmagától sem fejlődött a polgári és politikai szervezkedés, miként ez hasonló körülmények között történni szokott, mert azon kísérlet, midőn újra knézek választattak s Nenádovics Máté némely rendszabályokat szerkesztett, melyek szerint ezentúl ítélniök kellett, inkább csak a megszakadt hagyományos szokás felelevenítésének, mintsem új, tágabb körű szervezetnek volt mondható. Különben magukban a viszonyokban rejlett az ok, a miért ily politikai szervezés egyelőre lehetetlenné vált.

Elbeszéltek körülményesen a felkelés keletkezését. Előleges összebeszélés és minden összefüggés nélkül ütött ki az, a különböző kerületekben, terv nélkül pusztítva, a török hánokat, s igyekezték a lehető legtöbbet ártani a dahiknak és zsoldosaiknak. Egyes merészebb és ügyesebb knéz, harambasa vagy kereskedő körül sereglettek aztán a felkelő csapatok. A ki először gyűjtött egy kis csapatot, vagy a ki a vidéken már előbb legnagyobb tekintéllyel bírt s legtöbb bátorságot tanúsított, az a dologtermészeténél fogva vezérré is lett. A felkelésügyének szerencsés előhaladása növelte egyszersmind, az egymástól teljesen független vezérek tekintélyét s hatalmát is. A nép pedig látva a kedvező eredményt, szívesen engedelmeskedett nekik. Csak később, midőn a hadműveletek szélesebb körre terjedtek ki, emelkedett Kara-Gyorgye tekintélye a többi csapatvezérek tekintélye fölé. Nem szerző-

dés, nem választás által lett Kara-Gyorgye az összes felkelés fővezérévé, hanem hallgatólag elismerés következtében, mint a legerősebb, a legszerencsésebb, — primus inter pares. A többi főnökök, kik ugyan engedelmeskedtek intézkedéseinek, nem tekintették magukat alárendeltjeinek s ő maga is inkább főnök társaival tanácskozni, mintsem nekik parancsolni látszott. Mindazáltal Kara-Gyorgye tekintélye jóval túlszárnyalta valamennyiét. Működési köre azonban majdnem kizárólag a hadi ügyekre szorítkozott. A béke ügyeivel foglalkozni nem volt senkinek sem kedve, sem ideje akkor, midőn az egész nép létele a fegyverek szerencsájától függött. Egy nagy tábornok képezett az egész ország, melyben a ki csak fegyvert bírt fogni, különbség nélkül hadiszolgálatot teljesített. A faluk férfilakossága váltakozva jelent meg a főnökök által kijelölt gyülekezési helyeken, s a ki vonakodott, azt, mint láttuk, kényszerítették is. A sereg élelmezését is a nép maga teljesítette természetben, közpénztár felett még akkor nem igen rendelkezett a felkelés s a mi csekély összegek olykor-olykor begyűltek, azokat nagyobbára a pasáknak s a krdzsáloknak szolgáltatták át, részint hogy amazok előtt a loyaltás színét fentartsák, részint pedig hogy emezeket saját ügyöknek megnyerjék. Ily körülmények között, tényleg a knézek és a kmétek biráskodása is majdnem egészen elenyészett, mert gyakran nem volt ki felett gyakorolni azt, a falu s a kerület összes férfi lakossága távol a törökök ellen harczolván, de meg magok az előljárók is a legtöbb esetben a csapatokhoz szegődván. Midőn aztán a harczosok a kivívt diadalok után visszatértek tűzhelyeikhez, ez többnyire csak rövid időre, pihenés végett történt s nem sokára új küzdelemre kellett készülniök. És így nem létezett többé sehol más tekintély, mint egyedül az, melyet

a harczban kivivotte lőny adott. A felkelés kezdetekor feltámadt főnökök, kik nem sokára vojvodá-knak, — hadvezér — s goszpodároknak¹ neveztettek, egyesítették személyökben egyes vidékek felett a tényleges hatalmat. Tulajdonkép csak a harczban voltak saját csapataik vezérei, de lassanként, mint ez máskép nem is lehetett, otthon is nagy tekintélyre vergődtek s el lehet mondani, hogy mindegyikök azon tájnak, melynek mozgalmát intézte, egyszersmind valóságos ura volt. Gyakran a vojvoda nevezte ki a knézeket s a kméteket is, ott hol vámok vagy a folyókon révek léteztek, saját embereit helyezte oda, kik egyedül neki adták át a jövedelmeket. Emlékezünk még, miként üzte el Tyuresija a Nenádovics Jakab által a Száva mentén kinevezett vámszedőket s miként helyezte vissza azokat ez utóbbi, miután sikerült a híres hajdú-harambasát kivégeztetnie. Sőt egy hatalmasabb vojvoda, némely vidékek számára, kisebb vojvodákat is nevezett ki, miként ezt ugyancsak Nenádovics Jakab, Uzsicza feldúlása után tette. Hasonló viszonyok mindenütt hasonló eredményeket szültek. A középkorban a feudális urak hatalma, a számtalan ellenségtől zaklatott nép védelméből fejlődött ki; a gyengébbek önként sereglettek az erősebbek s bátrabbak körül és szívesen teljesítettek szolgálatokat s adóztak is biztonságok fejében. Az ekként önként kötött, kölcsönös szükségből folyó viszony, csak később fejlődött azon barbár rendszerré, mely általánosan a feudalismus neve alatt ismeretes. Szerbiában is e század elején, a törökök bor-

¹ Goszpodár s goszpodin urat jelent, emez közönséges értelemben, amaz pedig előkelőbb személyekre alkalmazva. Jelenleg is goszpodárnak hívják a szerb fejedelmet. A különbséget e két szó között leginkább kifejezi a franczia Monsieur és Monseigneur.

zasztó zsarnokságától menekülendő, a nép szívesen követte azokat, kik ügyesség, bátorság s nagyobb vagyoniasság által inkább voltak képesek győzelemre vezetni a felkelő csapatokat s nem zúgolódott, ha e főnökök hatalmuk és tekintélyök érzetében a közügyeket néha-néha saját érdekében iparkodtak kizsákmányolni. Igaz, hogy aztán szükség esetében e vojvodák sem életöket, sem vagyonukat nem kímélték a közügy szolgálatában. Minden vojvoda kisebb-nagyobb számú hol gyalog, hol lovas legénynyel (momezi) vette körül magát, kik a tehetősebb házakból választattak, önmaguk gondoskodtak eltartásukról, fizetést nem húztak, s mindenkor készen állottak a vojvoda személyes szolgálatára, mintegy testőrséget képezvén. E szokás, mely utóbb valóságos intézménynyé nőtte ki magát, még inkább növelte a vojvodák tekintélyét és befolyását, s azért nem csoda, hogy Kara-Gyorgye annyira le volt verve, midőn legényei, miként azt az előbbi fejezetben elbeszéltük, elhagyták őt s csak azon feltét alatt tértek vissza, hogy rendes fizetést fognak húzni. Egy vojvoda sem rendelkezett ily nagy számú kíséret felett s legényeik fizetést nem kaptak. Már e körülmény is némileg megkülönbözteté Kara-Gyorgyét a többi vojvodáktól. Valóban alig kételkedhetünk a fölött, hogy ha e küzdelemben, melynek a fővezér Kara-Gyorgye és a vojvodák közt okvetlen be kellett következnie, a minthogy, miként látni fogjuk, tényleg be is következett, az utóbbiak megszilárdúlhatnak s hatalmokat kiterjeszthetik vala, kétségkívül egy erős, kiváltságos, aristocraticus osztály képződött volna Szerbiában, a minek következtében a későbbi fejlődés is okvetetlenül más irányt veendett. A viszonyok azonban nem így alakultak, a mint ezt utóbb lesz alkalmunk körülményesen elbeszélni. Azon időben, melyről itt

szólunk, az éles ellentétek Kara Gyorgye s a vojvodák között, melyek lassankint nyílt ellenségeskedéssé fajultak, vagy épen nem vagy még csak csírájukban léteztek.

Említettük, hogy a folytonos harcok közepette, még a kmétek és knézek sem gyakorolhatták mindenkor biráskodásukat, a vojvodák pedig, kikhez a nép különben fordult volna, majdnem folyvást a különböző táborokban tartózkodtak, de ha otthon voltak is, nem sok kedvet mutattak a falusiak apró ügyeivel foglalkozni. Amint a mozgalom nagyobb mérvet öltött, mindinkább előtérbe nyomult egy központosított hatóság szüksége, mely a biráskodáson kívül egyéb, a közjót illető ügyekre is kiterjesztené figyelmét. Érezték a szerbek, hogy oly zilált állapotban, minden szervezést nélkülözve, nem folytathatják tovább megkezdett munkájokat vagy legalább nem számíthatnak tartós sikerre. A rendezett hatalom szükségének érzete indította őket, midőn már a dahiktól, utóbb pedig a petyáni szkupstinán szerkesztett folyamodásban, magától a szultántól Kara-Gyorgye elismerését az egész tartomány főknézeül követelték. Ha e kérelmök akkor megadatik, kétségkívül egy nagy lépéssel haladtak volna előre az ország politikai szervezése felé, ámbár akkor még a főknézre ruházandó hatalmat, inkább csak közvetítő gyanánt tekintették a török kormány és a szerb nép között. Azóta sokat tisztultak a fogalmak s egyszersmind újabb, nagyobb szükségletek mutatkoztak a közélet minden ágában, melyek egy csak némileg megállapított kormány alkotását nélkülözhetetlennek tünteték fel. A társadalom egyik főjellemvonása, hogy mint olyan, önmagában nem tud megállni, s a mint csak lehetséges, rendezett államot iparkodik teremteni, hogy annak korlátai között folytathassa fejlődését. Állam kormány nélkül, mely az állami

élet szétágazó mozzanatainak összesítő központja s egyzersmind az állami formákkal körülvelt társadalom akaratjának végrehajtója, nem képzelhető. Innét van, hogy ahol társadalom képződik, csakhamar az állami szerkezet s a kormány megállapítása is nyomban követi az első alakulást, természetesen felette különböző módon, a viszonyokhoz s a társadalom műveltségi fokához képest. Így kellett annak Szerbiában is történnie.

A szerbek határozatlan, inkább csak öntudatlanul érzett törekvései és vágyai egy rendezett kormányforma alakítását illetőleg, Szent-Pétervárott nyertek biztosabb irányt, midőn Nenádovics Máté társaival követségben járt ott az 1804. év vége felé.

Csartoriszky egy ízben szemére lobbantotta a szerb küldötteknek, hogy Kara-Gyorgye, mint mondják, mindenféle önkényeskedést követ el. Nenádovics és társai ennek ellent mondtak s elbeszélték, hogy Kara-Gyorgye minden nahiából, mely fegyvert ragadott volt a törökök ellen, a legértelmesebb és legbecsületesebb gazdát magához rendelte. A nahiák e képviselői mindenüvé követik Kara-Gyorgyét s ítélnék a bűnösök t. i. mindegyik a saját nahiájából valók felett, Kara-Gyorgye pedig csak végrehajtja az ítéletet legényeivel. Csartoriszky erre azt a tanácsot adta, hogy bármint legyen is ez, szükséges, hogy synodus név alatt egy testületet alakítsanak, mely a közügyeket törvény szerint intézze, mert sem Oroszország, sem bármely más állam nem fog összeköttetésbe lépni egyes emberrel (t. i. Kara-Gyorgyéval), hanem csak a nemzettel vagy annak képviselőjével, a synodus-sal. Tetszett az eszme Máténak és társainak, de különösen Filippovicsnak, a ki azt, úgy látszik, még bővebben is kifejtette honfitársai előtt. Midőn a küldöttek hazá-

jukba visszatértek, azonnal megbeszélték ez eszmét a főnökökkel és csakhamar sikerült is Kara-Gyorgyét, Nenádovics Jakabot, Obrénovics Milánt, Szíma knézt, a Moraván túl pedig Milenkót és Dobrnyáczt s a többieket is megnyerniök. Mindnyájan óhajtották már most a rendezett kormány alapját megvetni. Ily fontos ügyben azonban, mint tudjuk, csak a szkupstina határozhatott, ezt pedig a folytonos harcok miatt egyelőre nem hívhatták össze. Későbbre kellett tehát a terv kivitelét halasztani.¹

Filippovics Tódor, a charkovi tanár, ki Nenádovicsékat Szent-Pétervárra kísérte s pár hónapig még távozásuk után is ott maradt, csak 1805. április havában érkezett Szerbiába. Nevét azonban Sztratimirovics tanácsára Grújovics Bózsára változtatta, nehogy az osztrák hatóságok felismerjék s netalán kiadatását követeljék, mert, mint említettük, a Szerémségből származott Ruma helységből.² Megérkezése után egy ideig, úgy látszik Brankovinában tartózkodott Nenádovics Máténál, majd részt vett a Karanovác ellen intézett hadjáratban s ismét visszatért Brankovinába, a hol aztán szorgalmasan dolgozott a felállítandó synodus vagy szövet³ tervezetén. Grújovics a következőkép vélte alakítandónak a tanácsot. Terve szerint minden nahia egy értelmes, becsületes, érdemes férfit választ, a ki kizárólag, az ország közügyeivel foglalkozand s minden erejével azok előmozdításán működne. E képviselő vagy megbizott a nahiától nyerne

¹ Nenádovics: Memoári 177. l.

² Karadzics: A szerb igazgatótanács Kara-Gyorgye idejében (Pravitelsztvujusesi szövet szerbszki za vremena Kara-Gyorgyijeva) Bécs 1860. 2. l. jegyzet. — Nenádovics: Memoári 117. l.

³ Szövet = tanács.

meghatalmazását és teljes eltartását is. Tizenkét nahia lévén, tizenkét tagja lenne a tanácsnak is. Az elnök kötelessége: a tanács határozatait végrehajtani, a rendeleteket saját neve alatt közzétenni, az üléseken elnökölni s ha a tanácsnokok valamely kérdés felett meg nem egyezhetnének, szavazatával döntení az egyik fél javára. A tanács tagjai mindnyájan együtt, ugyanazon helyen kell hogy tartózkodjanak, eleinte talán valamely kolostorban. A tanács igazgatja az egész országot, felosztván tagjai között az ügyeket. Ezek maguk közül, minden hónapban egy tanácsfőt választanak, ki az elnök távollétében a tanácskozásokat vezeti. E tizenkét tanácsnok fogja aztán a «nemzeti igazgató főtanácsot» képezni. A legképesebb tagok közül választanak nehányat, kiknek feladata lesz az ügyek rendszeres vitelével foglalkozni. És pedig az egyik a seregről fog gondoskodni s ezt hadügyigazgatónak nevezik. Kötelessége beszerezni és fentartani a hadiszereket s a fegyvereket, úgyszinte az élelmet. Hozzá intéztetik minden a hadsereget illető jelentés, ügyel arra, hogy fegyelem uralkodjék a csapatonál s gondoskodik a katonai bíróságok felállításáról. A másik az országos pénztárt kezeli, mint a kincstár igazgatója. Feladata híven őrizni az országos pénztárt, a közpénzeket nyugta mellett átvenni a knézektől s a szükséges fizetésekkel teljesíteni. A harács, a porez, általában a közjövedelmek és kiadások, úgyszinte a révvérmok, tőle függnék s minden tettéért felelős az egész országnak. A harmadik, mint országbíró az igazságügygel foglalkozik s gondja lesz arra, hogy az ítéletek mindenütt megfeleljenek a törvénynek; eleibe kerülnek a panaszok s a halálbüntetést maguk után vonó fontosabb bűnügyek. A negyedik, az egyházi ügyekre és a közmű-

velődésre fordítja figyelmét, papnak kell lennie s az egyházi és művelődési ügyek igazgatójának fog neveztetni. Hatásköréhez tartoznak a kolostorok, templomok, iskolák és tanítók, általában minden, a mi a művelődésre vonatkozik. Ő ügyel fel arra, hogy a papok kötelességüket teljesítsék, ő hív az országba tanult férfiakat, épített templomokat s egyházakat s ajánlja a püspököknek a pappá szentelendőket. Az ötödik, a levelezést vezeti a küludvarokkal s külügyi igazgatónak fog neveztetni. Feladata az idegen kormányoktól érkező iratokat átvenni s azokra titkos értekezés után a tanácscsal, válaszolni, általában ő vezeti a nemzeti politikát s az ülésekben mint titkár szerepel. Végre a hatodik, a belbéke és a rend őre; czíme: a béke, rend és munkásság igazgatója. Szorgalmas gazdának kell lennie. Kötelessége a hajdúskodást kiirtani, továbbá felügyelni a csavargókra, gonoszokra s a kémekre és gondoskodni arról, hogy az egész országban szorgalmasan folyjék a munka. A többi hat tanácsnok, minden ügghöz hozzászólhat s elmondhatja nézetét és véleményét, ezen felül pedig, mindegyik saját nahiájának képviselője s mindenről a mi a nahiában történik, értesíteni tartozik a tanácsot. A tanácsnak saját pecsétje van, melyet az elnök és a titkár őriznek. Úgy az elnöknek, mint minden egyes tanácsnoknak, mielőtt hivatalába lépne, esküt kell tennie, hogy a reá bízott ügyeket igazságosan és szorgalmasan fogja végezni; ezenkívül pedig a tanácsnokok minden év végén, az elnök pedig tisztének leteltével, számolni tartoznak arról, hogy mit tettek az ország javára s miként teljesítették kötelességüket. Kezdetben ugyanaz a tanácsnok két hivaltalt is vállalhat, úgy hogy például hat igazgató helyett csak négy lenne. Az igazgató tanács az ország legfontosabb ügyei felett

rendelkezvén, szüksége van elegendő segédszemélyzetre is, u. m. irtókra, futárookra és örökre. Egyelőre csak is a papok közül lehet választani az irtókat, kik leginkább értik az írás mesterségét. A kolostorban azonban, hol a tanács székelend, lehetne azonnal egy iskolát berendezni, melyben a titkár a mestereket és papokat előkészítné ezen hivatalra. Az iroda szükségleteinek beszerzésével az egyik tanácsnokot kellene megbízni. Legalább tíz futárt vagy kihordót kellene felfogadni kellő fizetés mellett. A mi az öröket illeti, legalkalmasabbnak látszik, a közel fekvő nahiákból a bulyukbasákat legényeikkel egymás után vagy két hétre berendelni. E legények aztán, azalatt hogy a tanács mellett tartózkodnak, a hadi gyakorlatokban is tökéletesíthetnék magokat. A tanácsnokok, szolgálk és lovaik élelmezéséről, eleinte a kolostor előjárójának kell gondoskodni, úgyszinté arról is, hogy az egész kolostor sőt környéke is folyvást tisztán tartassék. A míg a tanács a kolostorban tartózkodik, minden nap isteni tiszteletet kell tartani.¹

Ez volt Grújovics terve a tanács megalkotását illetőleg. Nagy hatalommal és kiterjedt tevékenységi körrel ruházta fel e tervezet aszerb tanácsnokokat, egyszersmind a végrehajtó hatalmat is sok tekintetben kezeikbe adván. A hat igazgató hatásköre tulajdonkép a ministeri hatáskörnek felelt meg, a mi által a tanács egyszersmind az ország kormányává is vált volna és pedig minden korlátozás nélkül, mert, mint már észrevehattük, a tervezet semmit sem tartalmaz egy esetleges államfőről s annak viszonyáról a tanácshoz. Több mint valószínű, hogy a tervezet e hiánya csak esetleges, mert hogy Grú-

¹ Nenádovics: Memoári 293—294. l.

jovics gondolt az államfőre, sőt annak kötelességeire is, az kitűnik egy beszédéből, melyet a szkupstinán volt elmondandó s melynek egyes részeit alább fogjuk közölni. Kétségtelen azonban, hogy ha az igazgató tanács egészen a Grújovics-féle tervezet értelmében lépett volna életbe, minden megszorítás és korlátozás nélkül, csakhamar erős oligarchicus kormányformává fejlődött volna, mert hiszen minden hatalomnak természetes törekvése, ha akadályra nem talál, saját hatalmát mindinkább kiterjeszteni. Az igazgató tanács jó részint Grújovics javaslata szerint szerveztetett ugyan, de már megalakulásának módzata lehetetlenné tette túlságos felülemelkedését, miként azonnal látni fogjuk.

A szerb követek által Oroszországból magukkal hozott eszme megvalósítása, t. i. egy synodus vagy tanács alakítása, melylyel, mint tudjuk, Nenádovics Máté és Prótics fáradozásai következtében, már a legtöbb felkelő főnök megbarátkozott, most a Hafiz pasa megveretése után beállt, legalább viszonylagosan, békés időközben végre lehetővé vált. Miként már annyiszor, úgy a jelen körülmények között is, Nenádovics Máté fejtette ki a legnagyobb tevékenységet. Reábeszélte Jakab bátyját, Obrénovics Milant és Szima knézt, hogy még augusztus folytában gyűljenek össze, a bogovági kolostornál szkupstinára, s szólítsák fel Kara-Gyorgyét, hogy a kitűzött napra ő is jelenjen meg a kijelölt helyen. Nem kétkedvén Kara-Gyorgye készségén kérésüknek engedni, a nevezettek mintegy ezer embert gyűjtöttek össze Bogovágián, a váljevói, belgrádi és rudniki nahiákból, s berendelték a legközelebbi kerületek buljukbasáit is fegyveres legényeikkel, kiknek száma szintén vagy 7—8 százra rúgott. Meghívták Antimot, a váljevói püspököt

is, kinek Kara-Gyorgyét kellett volna a templomban szentelt olajjal felkennie, s hogy az ünnepély minél nagyobbyszerű legyen, odahozták a két ágyút is, melyek az üdvölvéseket adták volna a szertartás alatt.¹ Grújovics pedig, két beszédet készített, egyiket a templomban szándékozván elmondani a felkenetés alkalmával, a másikat pedig a nép előtt, amabban Kara-Gyorgyét, emebben pedig a népet figyelmeztetendő kötelességeire. Úgy látszik, hogy Grújovicsnak nem volt alkalma beszédeit elmondani, Nenádovics Máté azonban megőrzött azokból néhány töredéket Emlékirataiban, s nem lesz talán érdektelen, ha itt mi is némely részletet közlünk. « A legfőbb hatalom és bíró az országban a törvény — úgy szólt Grújovics többek közt. A goszpodárok és főnökök, az igazgató tanács s a papság, a hadsereg és az egész nép különbség nélkül meg kell hogy hajoljanak a törvény és pedig ugyanazon törvény előtt. A törvény kell, hogy jutalmazza a jókat s érdemeseket, s büntesse a gonoszokat, az engedetleneket s hanyagokat. A törvény az egész népre nézve az, a mi az egyes embernek a lég, az élelem, a ruházat, s valamint az egyes ember, ama kellékek hiányával meghalni kénytelen, úgy a nép is törvény nélkül rab-ságba süllyed, s végkép elenyészik. A törvénynek, miként az élelemnek, jónak kell lennie, hogy céljának megfelelően, azonban jó csak úgy lehet, ha értelmes és igazságos is. A törvény parancsoljon tehát, különbség nélkül, mindenkinek, mert csak ekként őrizhető meg a szabadság. Senkise bírjon tehát oly hatalommal, hogy bár a leggyöngébbnek vagy legszegényebbnek is kárt okozhasson. Különösen áll ez arra nézve, kit a nemzet legfőbb bírá-

¹ Nenádovics : Memoári 187. l.

jául és parancsnokául választott, mert ennek nem csak rosztat nem szabad tennie, de minden körülmények között jót kell cselekednie. A nemzet fejének első kötelessége e szerint, örködni a felett, hogy az országban teljes személy- és vagyonbiztonságot élvezzen mindenki, tehát a nők és gyermekek is. És ha a nemzet feje nem képes vagy nem akarja az ország minden egyes lakójának életét, vagyonát s becsületét biztosítani, úgy nem méltó tisztét tovább viselni. A főnök második kötelessége, szabaddá tenni azokat, kik még nem szabadok s fentartani, ápolni a szabadságot az egész országban. A szabadság tesz bennünket emberekké, a nélkül az állatok sorába süllyedünk alá. A szabadság kölcsönöz erőt a katonának, bölcseséget a bírónak. Szabad országban bővebb termést ad a föld, szaporábbak a nyájak, jobb a kenyér, tüzesebb a bor. Egyszóval szabadság nélkül nincs élet.»¹

Ezt és még több egyebet szándékozott Grújovics a szkupstinán elmondani, s valóban beszéde nem ügyetlenül volt szerkesztve, ha meggondoljuk, hogy oly nép előtt kellett volna megtartatnia, a mely csak az imént rázta le az önkény és a szolgaság jármát. Midőn azonban már minden elkészült az ünnepélyre, s még csak Kara-Gyorgyét várták, hogy aztán másnap, augusztus 27-én, hozzáfoghassanak a tervezett szertartáshoz, késő este lovas hírnök érkezett Kara-Gyorgyétól, levelet hozván, melyben a fővezér kijelenté, hogy nem jöhet Bogovágyára, hanem Borakra tűzte ki a szkupstinát Szíma knéz házához, azért tehát jöjjenek mindnyájan oda. Nagy levertséget szült e hír az egész gyülekezetben. Úgy örültek már valamennyien a másnapi ünnepélyeknek, s most egyszerre mindenről le

¹ Nenádovics: Memoári 295—297. l.

kellett mondani. Mindazáltal nem mertek ellenszegülni Kara-Gyorgye kívánságának s a főnökök kiválasztván 300-at a legtehetősebb gazdák közül, ezekkel Borakra siettek, kísérve Antim püspök által is. A többieket pedig hazabocsátották. Most már nem deríthető fel pontosan, hogy mi indította Kara-Gyorgyét, nem fogadni el a Bogyovágában összegyültek meghívását. Nem valószínűtlen azonban, hogy ő, ki magát a felkelés fejének tekintette, némi megaláztatást vélt látni abban, ha egy mások által egybehívott szkupstinán, mintegy mások akaratának engedve, jelennék meg. És ezért rendelte az általa választott helységbe az egész gyülekezetet. Az engedékenység, melyet ez alkalommal tapasztalt, meggyőzhette arról, hogy valóban nagy tekintélyvel bírt honfitársai előtt.¹

A boraki szkupstina, mindenekelőtt az előbb-utóbb elkerülhetetlen harcokhoz szükséges hadiszerek beszerzéséről, s a népre kivetendő adóról, az adósságok törlesztéséről, esetleg meghosszabbításáról tanácskozott. Végre is azonban azt a határozatot hozta, hogy ősszel ismét szkupstina tartassék, a mely e kérdéseket bővebben megvitátván, érdemlegesen rendelkezék minden irányban. Végre felszólalt Nenádovics Máté Kara-Gyorgyéhez fordulva: «Gospodár! te és a többi főnökök, valamennyien megígértétek, hogy a legelső szkupstinán megalakítjuk a synodust; ezt tudja az egész nép, s most türelmetlenül várja, hogy mikor teljesítitek az ígéretet; ime itt vagyunk a szkupstinán, most lenne ideje.» Kara-Gyorgye gyorsan és röviden válaszolt: «Azok közül a kik itt jelen vannak, mondá Máténak, válaszd ki a legjobbakat vagy a kit akarsz.» Nenádovics Jakab, Máté s a többi főnökök,

¹ Nenádovics: Memoári 188. l.

kik előbb Bogovágyán gyűltek össze, már előre kijelölték volt azon egyéneket, kiket a tanács tagjaiul óhajtottak saját nahiáik u. m. a váljevói, szabácsi, rudniki és a belgrádi nahia részéről. Ezek szinte megjelentek vojvodáikkal Borakon, s így Máté csakhamar megejthette a választást. Midőn Máté az új tanácsnokokat Kara-Gyorgyénak bemutatá, megemlítvén, hogy mindegyik melyik nahiát képviseli, Kara-Gyorgye e szavakkal bocsátá el őket: «Menjetek a volyavcsai kolostorba, isten segítségével működjete az egész szerb nép javára, s könnyítsétek meg némileg a terhet, mely vállaimon nyugszik; nemsokára én is elmegyek hozzátok.»¹

A Grújovics által kidolgozott, s a főnökök által jóváhagyott terv szerint minden nahiának kellett volna egy képviselőt küldenie a tanácsba, Borakon azonban még csak négyet jelöltek ki. Kara-Gyorgye tehát Grújovics által azonnal rendeletet íratott, a többi nahiákba, hogy mindegyikben gyűljenek össze az előljárók, papok, szerzetesek, kmétek s a nép, s válaszszaak meg tanácsnokul a legkitünőbb, legigazságosabb férfit, a ki iránt a legtöbb bizalommal viseltetnek. Az ekként megválasztottat pedig eskessék meg, hogy többi tanácsnok társaival mindenkor csak az összes szerb nép, különösen pedig saját nahiája érdekében fog működni, hogy az igazakat mindenkor védeni és pártolni, a vétkest azonban, legyen az bár parancsnok, vojvoda, bulyukbasa, pap, szerzetes vagy kmét, különbség és részrehajlás nélkül büntetni fogja, a nagy bűnösöket pedig a tanácsnak feljeleníti, a mely ismét a fővezért, Kara-Gyorgyét értesítendi, ki egyetértőleg a tanácscsal, szabja meg és hajtatja végre a büntetést. Eskü-

¹ Nenádovics: Memoári 188—189. l.

tétel után pedig, minden megválasztottnak felhatalmazást kell kapnia, a nahia gyűlésében részt vettek által aláírva, s csak ha ez irattal jelenik meg Volyavácsban, fog a tanácsnokok közé felvétetni. E rendelet elküldése után a szkupstina nem várta meg a többi nahiák választásának eredményét, hanem széteszlott, s a tanács megalakított-nak tekintetett.¹

Habár a Grújovics tervezetének főbb vonásai fogatatosítottak is, a tanács alakulásának módozata, legalább gyakorlatban, nagyon eltért annak szellemétől. Az első négy tanácsnokot nem a nép választá, hanem a vojvodák nevezték ki. Kara-Gyorgye elrendelte ugyan a többi nahiákban a választást, de ott is legtöbbször a nagy befolyással bíró vojvoda jelölte ki egyszerűen a tanácsnokot, vagy legalább az ő pártfogoltja választatott meg. És ez igen fontos körülmény volt az új intézmény megalapításánál, annnyival is inkább, mert a tanácsnokok már a tervezet szerint egyszersmind nahiáik képviselői is voltak, s azok ügyeivel tartoztak első sorban foglalkozni. Továbbá már mindjárt az első lépéseknél Kara-Gyorgye személyét látjuk sokkal nagyobb mérvben előtérbe nyomulni, mint sem az Grújovicsnál tervezve volt. A boráki szkupstinán ő dönt a fölött, hogy a tanács életbe lépjen-e, ő jelöl ki egy kolostort székhelyül, választában azon óhaj-tását fejezi ki, vajha a tanács a reá súlyosodó teher egy részétől megszabadítaná, tehát önmagát tekinti az összes államügyek kormányzójának, a tanácstól pedig csak részletes segítséget vár, végre idézett rendeletében, ott hol a tanácsnokok esküformáját szabja meg, hangsúlyozza, hogy a synodus jelentést köteles tenni a fővezérnek. Alig

¹ Nenádovics: Memoári 189. lap.

kételkedhetünk, hogy egy részről Grújovics nem szándékosan mellőzte a fővezér viszonyát jelezni tervezetében, másrészről pedig Kara-Gyorgye nem előre kiszámított tervből, hanem csak hatalmának érzetében, igyekezett tekintélyét mindenütt fentartani. Mindazáltal e viszonyok figyelmet érdemelnek, mert ezek megalakulásakor hintett el a későbbi vészteljes viszályok magva is.¹

A boraki szkupstina bevégezte után, Nenádovics Máté, ki már most mint a tanács elnöke szerepelt, négy tanácsnok társával és Grujovicscsal, kire a titkári teendők bízattak, a szövet leendő székhelyére, a volyavetsai kolostorba költözött. A magas rudniki hegyektől körülvelt szűk völgyben épült e kisdud kolostor. E rengetegekben csak lóháton lehetett a kolostorig jutni. Midőn Máté és társai megérkeztek, mindegyikök még egy szolga által is kísérve, nem kevésbé elszomorodtak, látván a szűk, alacsony, egészen üres szobácskákat, melyek nem voltak elegendők ennyi vendég befogadására. A legnagyobb nyomorban éltek itt a szegény szerzetesek s az új tanácsnokok nem is találtak egyebet az egész kolostorban egy zsák kukoricza-lisztnél. Így éltek néhány napig, de nemsokára ez is elfogyott s még éhséget is kellett szenvedniök. Máté erre elküldte Sztojánt, a rudniki nahia tanácsnokát, a hegyen túl fekvő falukba, ki is aztán vett egy kevés lisztet és babot, melyet a falusiak hátukon hoztak zsákokban a kolostorba. A szobákban mindnyájan nem férvén el, néhányan a tornáczon telepedtek meg s ott töltötték az éjjel is. Szerencsére nyár volt, különben a kiéhezett ta-

¹ Karadzics: A szerb igazgatótanács stb. 3. és 6. l. Karadzics jelzi a Kara-Gyorgye és a vajvodák között már ekkor felmerülő ellentétet, bár másként értelmezi ezen viszonyt, mint azt mi kísértettük meg.

nácsnokok még megis fagyhattak volna. Csakhamar aztán egy paraszt segélyével, deszkákból egy asztalt s két padot készítettek, elhelyezték az egyik szobácskában, az asztalt beterítették egy kendővel, reá tették az evangeliumot s a kolostor keresztjét s itt tartották üléseiket. Ily nyomorúságos viszonyok között kezdte meg működését a synodus vagy tanács, melynek az ország összes közügyeivel kellett foglalkoznia. Csakhamar ismét négy tanácsnok érkezett a szendrői, tyupriai, jagodinai és pozsarevaczi kerületből, mindegyik magával hozván meghatalmazását, miként esküje kötelezte. Nemsokára elterjedt a hír a vidéken, hogy a volyavcsai kolostorban egy testület székel, mely minden ügyben ítéletet mond és határoz. Minden oldalról kezdett a nép a kolostorhoz seregleni panaszaival, igazságot keresve. Sok szerzetes is jelent meg a tanács előtt, kérve régi kiváltságos leveleik megerősítését. A falusiak ügyeit, úgy a hogy tudta, elintézte a tanács, a szerzetesek kérelmét azonban, azon ürügy alatt, hogy a tanácsnokok száma még nem teljes s hogy kiváltságok megerősítéséhez a szkupstina jóváhagyása is szükséges, elutasította. Volyavcsában nem is foglalkozott a tanács egyébbel, mint apró magánpörökkel, a közügyekre ekkor még nem volt alkalma figyelmét kiterjeszteni. A tanácsnokok legtöbbje sem írni sem olvasni nem tudván, az egész munkát Grujovicsnak kellett végeznie, a ki ekként titkár, írnok, iktató és levéltárnok volt egy személyben. Néha aztán Nenádovics Máté segített neki, felváltva mint elnök s mint expeditor működván.¹

A négy új tanácsnok megérkeztével a szükség az élelmi szerekben még nagyobb lett, úgy hogy az ország e

¹ Nenádovics: Memoári 189—199. 1.

legfőbb hivatalnokai valóban bőjtölni kényszerültek s mint Máté mondja, mindegyikök inkább szeretett volna a törökök ellen harcolni, mintsem a kolostorban tanácskozni. Midőn végre az inség tűrhetetlenné kezdett válni, Máté közmegegyezéssel elhagyta Volyavcsát s Topolyában felkereste Kara-Gyorgyét. A fővezér már meglátogatta volt egy ízben a tanácsot a kolostorban s így azonnal hitelt adott Máté szavainak, midőn élénk színekkel festé le előtte a nyomort, melyet tűrniök kell s csak arra kérte Kara-Gyorgyét, hogy helyezze át a tanácsot máshová, bármely faluba, a hol legalább pénzért úgy magok mint lovaik számára élelmet vásárolhatnának. Kara-Gyorgye azonnal megígérte, hogy rögtön írni fog Nenádovics Jakab és Obrénovics Milán vojvodáknak, hogy készítsék el a tanácsnokok befogadására a bogovági kolostort s aztán költözzenek át oda. Az egész tanács örvendett, midőn Máté e jó hírrel megérkezett Volyavcsába. Nem is késtek sokáig a tanácsnokok készülődéseikkel s már harmadnap odahagyták a nyomorúlt kis kolostort. Útjuk Topolán vitt keresztül, ahol Kara-Gyorgye fényesen megvendégelte őket. Innét aztán a bogovágiai kolostorba siettek. Szívesen fogadták az érkezőket a szerzetesek. Az igumán tágas szobáját tanácsteremül engedték át s mindenkinek rendeztek be lakást; tanácsnokok és szerzetesek együtt ebédeltek egy hosszú asztal mellett. Ez alatt megérkeztek a már előbb megrendelt tárgyak u. m. a zöldposztó s az irodai készletek s most mindent elrendezvén, jó kedvvel fogtak a tanácsnokok munkájukhoz. A biráskodást itt is folytatta a tanács, de e mellett más fontos ügyekre is kiterjesztette figyelmét. Érezte azt mindenki, hogy a kmét k és knézek biráskodása nem felelt meg többé a kívánalmaknak s ezért a tanács elhatározta, ren-

des törvényszékeket léptetni életbe, melyek akkor magistratusoknak neveztettek. E végre a tanács meghagyta a nahiáknak, hogy mindenütt azonnal gyűljenek össze a kerületi szkupstinák, melyeken a lakosság minden osztálya képviselve legyen, azután válasszák maguk közül a három legértelmesebb s legerkölcösebb férfit bírákúl, kik a szkupstina előtt esküt teendenek, hogy mint a magistratus tagjai igazságosan és részrehajlás nélkül, az eddigi szokás és lelkiismeretök szerint fognak itélni. Miután pedig írnokságra alkalmas egyének még nem léteznek, oly templomoktól, melyeknél több pap van, rendeltessék az egyik a magistratus mellé s ez vigye a tanácscsal folytatandó levelezést. A magistratusok a városokban, ha pedig ezek még romokban hevernének, valamely faluban helyezendők el. A fontosabb ügyekben a magistratus meghívhatja a katonai főnököket is véleményadás végett, kétes esetekben pedig jelentést kell tennie és pedig a Bogovágyához közelebb levő nahiákból a tanácshoz, azokból pedig, melyek Topolával szomszédosak, Kara-Gyorgyéhez, ki aztán értesítendi a tanácsot, valamint ez is őt. E rendeletnek azonnal életbe kellett lépnie, azon megjegyzéssel, hogy a magistratusok mindaddig megtartják fentebbi szerkezetöket, a míg a tanács, Kara-Gyorgyével egyetértőleg, mást nem fog határozni. Nagy jótétemény volt az országra nézve e magistratusok vagy törvényszékek alakítása; nagyobb megállapodást és biztosságot nyertek ez által a magán viszonyok. E magistratusokból fejlődtek ki később a rendes kerületi törvényszékek, melyek még jelenleg is léteznek Szerbiában. Nem mindenütt választottak három bírót a magistratusba, hanem néhol csak kettőt, ilyenkor aztán az írnok-pap végezte a harmadik kötelességét. Eleinte a magistratus tagjai ingyen szolgáltak s maguk gon-

doskodtak eltartásukról. Csak pár év múlva rendelte el a tanács, hogy minden nahia 35 aranyat s egy ökröt adjon két-két birónak. ¹

A míg a tanács Bogovágyában székelt, a katonai parancsnokok az ország minden részéből, de különösen a határról küldöttek jelentéseket a dolgok állásáról. E jelentéseket a tanács azonnal közölte Kara-Gyorggyéval, ki aztán szinte megküldé azokat, melyeket ő kapott volt. És így a tanács és Kara-Gyorgye közösen látszottak az ország ügyeit intézni, a valódi hatalom azonban tényleg mégis az utóbbi kezeiben volt. Bogovágyában még két szerzetes csatlakozott a tanácshoz, kik szintén titkári és írnoki teendőket végeztek s ez által megkönnyíték a becsületes és fáradhatatlan szorgalmú, de beteges Grujovics munkáját. ²

Nem sokáig maradt a tanács Bogovágyában sem, a közbejött események ismét átköltözést tettek czélszerűvé.

A Hafiz pasa felett kivívott diadal a Szerbiában élő békés mahomedánok és keresztyének között eddig fennállott viszonyban némi változást idézett elő. Említettük volt, hogy a mahomedán lakosság nagy része ép oly gyűlölettel viseltetett a dahik és társaik iránt, mint maguk a szerbek. A fenhéjázó, kapzsi dahik, ha zsarolásról volt szó, nem tettek különbséget mahomedánok és keresztyének között. Ezen felül, Hadzsi-Musztafa pasa megöletése s a szultán rendeleteinek való ellenszegülésök által, a loyalis mahomedánok előtt, valóban mint lázadók tűntek fel, maga a szultán ellenében. És ezért a mahomedán lakosság örömmel üdvözölte a rája felkelését a dahik ellen és pedig nem csak a belgrádi pasalikban, hanem még a

¹ Nenádovics: Memoári 191 és 283—283. l.

² Nenádovics: Memoári 192. l.

szomszédos tartományokban is. Hadzsi bég a bosnyák Szreberniczában, a novipazari pasa Ó-Szerbiában s többben mások, nem csak jó tanácscsal éltették a felkelőket, de tényleg segédkezet is nyújtottak nekik. A rája különben elég hangosan is hirdeté, hogy mindvégig hűséges alattvalója óhajt maradni a szultánnak s csak a nagyúr ellen fellázadt gonosz dahik megfenyítésére ragadt fegyvert. A felkelőknek kétségkívül nem csekély ügyességet tanúsító magaviselete a loyális békés törökök iránt, kikkel még a legelkeseredettebb harczok közepette is a legkiméletesebb módon bántak, csak megerősíté ez utóbbiakat azon meggyőződésökben, hogy saját érdekeik azonosak a felkelők érdekeivel s ezért látunk a mozgalom elején nem csekély számú törököt a szerbek soraiban harczolni. A felkelők nemsokára illedelmes módon visszautasították ugyan ez utóbb fölötte alkalmatlanná válható segítséget, de a jó viszony a kétféle lakosság között, csak kevésbé zavartatott meg ez által. A felkelés terjedtével, különösen, midőn a szerb csapatok már a várakat is merték ostromolni, szállta meg először aggodalom a mahomedánokat. A dahik ellen irányzott küzdelmet helyeselték, sőt támogatták is, de a várak már a szultán kizárólagos tulajdonát képezték s így mahomedán fogalmak szerint a rájáknak nem lett volna szabad azokhoz nyúlni, ha mindjárt ideiglenesen lázadók (t. i. a dahik) tartották is azokat hatalmukban. Hafiz pasa megveretése után, végre lehullott a hályog a békés mahomedánok szemeiről. Hafizt a szultán maga küldte a tartományba s a pasa a szultán parancsára gyűjtött sereggel jelent meg, és mégis a szerbek nemcsak nem hódoltak meg előtte, sőt fegyverrel állottak ellent s visszavonulásra kényszeríték a szultán képviselőjét. Többé nem létezhetett kétség az iránt, hogy a rája a szultán ellen

lázadt fel. És ekkor a mahomedánok, kik eddig kedvezően tekintettek a felkelésre, elfordultak attól, úgy Szerbiában mint annak határain kívül is.

Midőn 1804-ben Pozsarevacz megadta magát Kara-Gyorgyénak, mint tudjuk, a szendrői törökök és a szerbek között egyesség jött létre, hogy ez utóbbiak nem támadják meg a várost és a várat, amazok azonban nem fognak részt venni a felkelők ellen intézett vállalatokban. Ez idő óta a szendrői törökök a várba vonúlva, nyugodtan viselték magokat. Történt azonban az 1805. év nyarán, hogy Hafiz pasa megveretése után, Vulityevics Gyúsa szendrői vojvoda Szendrőre jött, a szerbek által lakott városrészbe s ott honfitársaival borozás közben vígan mulatott. Talán kelletlenül többet is ivott, tény azonban, hogy éjjel a vár kapuja felé közeledett s miután a várból jött felszólítás daczára nem távozott, a törökök lelőtték őt. Ez esemény híre csakhamar befutotta az egész országot. Kara-Gyorgye sajnálta ugyan Vulityevicset, de még inkább örült, hogy a törökök megszegték adott szavakat s így alkalma nyílt ellenök fellépni. Sereget gyűjtött tehát s megjelenvén Szendrő alatt, azonnal a vár ostromához fogott. Több hétig tartott a vár vívása, végre azonban a törökök, elfogyván eleségök és tudván, hogy segítségre nem számíthatnak, megadták magokat. A szerbek azonnal megszállották a várat s néhány szegény mahomedán halászon kívül, kikért a szendrői keresztyének jótállottak s kiknek továbbra is megengedték az alsó várban maradhatni, a többi törököket mind távozásra kényszeríték. Midőn Hafiz pasa Nis felől Szerbiába készült betörni, egy csomó rizsszel telt zsákokat küldött hajón Szendrőbe, azon meghagyással, hogy azt, ha Belgrádba ér, oda utánna szállítsák. Most a szerbek megtalálták e zsákokat s meg-

örülvén a zsákmánynak, azonnal hozzáfogtak az osztokodáshoz. Nenádovics Máté, ki ezalatt Kara-Gyorgye meghívása következtében, szinte Szendrőre érkezett, látván hogy mi történik ott, övét két zsákra dobta, mondván: e kettőt megtartom én a tanács számára; s azokhoz többé senkisésem nyúlt, sőt még segítettek a körülállók Máténak, zsákjait biztosságba félretenni. Szendrő bevétele után Kara-Gyorgye jónak látta a tanácsot e városba áthelyezni s csakhamar talált is egy alkalmas épületet, hol a tanács üléseit tarthatá s egy másikat, mely a tanácsnokoknak lakásul szolgálhatott. Máté aztán gondoskodott a felől, hogy a tanács átköltözködése Bogovágyáról Szendrőre, mielőbb megtörténjék.¹

Alig hogy a tanács új székhelyén elrendezkedett, az eddigi költségek számadásait vizsgálta át mindenekelőtt. Az összes költségek nem tettek többet 130 aranyból s ez összeget is Nenádovics Máté saját vagyonából előlegezte. A tanács kötelezvényt adott neki a 130 aranyról s csak később, midőn már némi jövedelmek fölött rendelkezhetett, fizette meg a lelkes papnak ez adósságot.² A tanács bevételei eleinte leginkább a révek és vámok jövedelmeiből állottak. Említettük, hogy a vojvodák több vidéken magok kezeltették a réveket és vámokat és pedig nem a közpénztár, hanem saját érdekeik javára. A tanács azonban, még Bogovágyából rendeletet küldött a zabrezi és szabácsi révbérloőknek, hogy pontos számadást vigyenek s a begyűlt pénzt egyedül a tanácsnak szolgáltatassák át és pedig hónaponként. Szendrőbe történt átköltözködése

¹ Karadzics: Danicza 1834. 47. l. — Nenádovics: Memoári 192—194. l. — Prótics: Szendrő átadása (Predaja Szmedereva) A belgr. t. t. Évkönyvében III. k. 172—173. l.

² Nenádovics: Memoári 194. l.

után, szintén egyik első teendője volt, hasonló intézkedést léptetni életbe a gróczkai és a Moraván átvezető réveket illetőleg. Érdekes és jellemző a tanács irata, melyet Szendrőről Dobrnyacz Péter vojvodához intézett a révek ügyében. Közöljük e különben épen nem hosszú iratot, egész terjedelmében, mert bő világot vet az akkori viszonyokra. A szokásos üdvözllet után, így ír a tanács: «Legényeidnek, kik Kara-Gyorgye goszpodár parancsára a pozsarevaczi révek dolgában, helyetted e tanács előtt megjelentek, adjuk e levelünket, veled pedig tudatjuk, hogy a tanács elhatározta ezentúl senkinek sem adni a réveket, hanem valamennyit saját emberei által kezelteni; nem adjuk tehát a réveket a főnököknek sem, nehogy a nép e miatt lázongni kezdjen, miként ez már némely helyt történt. A zábreczi és gróczkai révnél már a mi embereink vannak s nem sokára lesznek a többiek-nél is. Azért figyelmeztetünk téged, hogy a tanács maga fogja kezelni a pozsarevaczi réveket, valamint a többieket is, te pedig ne élegyedj többé a révek dolgába, hanem inkább tartózkodjál azoktól. Nem sokára kinevezzük oda is a mi emberünket.» A levél szélén pedig e sorok olvashatók: «Te vojvoda vagy, ne bajlódjál hát az efféle dolgokkal és a révekkel, inkább arra legyen gondod, hogy rendben tartsd katonáidat.»¹ Természetes, hogy az ily rendeletek nem tetszettek a vojvodáknak, de ekkor még egyik sem mert ellenkezni. Igaz az is, hogy a révek a kereskedés és a forgalom majdnem teljes szünetelése mellett, csak csekély jövedelmeket hajtottak, de mégis jött be annyi, hogy a tanács saját költségeit fedezheté és adósságait törlesztheté.

¹ Karadzics: A szerb igazgatótanács stb. 6. l.

Szendrőn ismét három új taggal szaporodott a tanácsnokok száma, a csácsaki, uzsiczai és kragujeváczy nahiák küldték el képviselőiket, az utóbbi Milovanovics Mládent, kiről már több ízben volt alkalmunk megemlékezni s kit azért nevezünk meg itt névszerint, mert fontos szerepet volt hivatva játszani hazája történetében.¹ Szendrőn történt az is, hogy Kara-Gyorgye, a tyupriai nahia képviselőjét Gyuriczát kiűzte a tanácsból. Ez esemény a leghívebben jellemzi a viszonyt, mely Kara-Gyorgye és a tanács között létezett. Egy ízben Kara-Gyorgye megjelenvén a tanácsban, kikeresteté a Gyuricza meghatalmazását, melyet nahiájától kapott s melyben az általunk már ismert eskü szövege is foglaltatott. Miután a titkár felolvasta a meghatalmazást, Kara-Gyorgye kérdést intézett a tanácsnokokhoz, vajon Gyuricza megjelentette-e, miként kötelessége lett volna, hogy kerületében egy bulyukbasa, egy becsületes gazdát anynyira megvert s megtaposott, hogy az négy napi szenvedés után kimult? A tanácsnokok nem-mel feleltek, Gyuricza pedig felállván, így szólott: elfelejtettem uram! A tanácsnokok szégyenelvén magokat társuk miatt, kezdtek arról tanakodni, hogy mily büntetést érdemelt meg esküszegéséért, midőn Kara-Gyorgye szavokba vágván, így szólott: Gyuricza, mivel hogy megszegted esküdet, nem örködtél a nép fölött s nem tudtad az ártatlanokat megvédeni, vedd sipkádat s menj őrizz sertéseket. Isten veled! Gyuricza kezét akart csókolni Kara-Gyorgyénak, a mit ez nem engedett meg s aztán szó nélkül távozott, a tanács pedig azonnal új választást rendelt el a tyupriai nahiában.² Ez eset eléggé tanúsítja, hogy mily nagy hata-

¹ Nenádovics: Memoári 194. l.

² Nenádovics: Memoári 196—197. l.

lommal bírt Kara-Gyorgye úgy a tanácsban, mint azon kívül. Ő volt akkor tényleg népének korlátlan ura s hogy mégis megtűrte a tanácsot maga mellett, mely napról-napra nagyobb befolyást kezdett a közügyekre gyakorolni, az onnan magyarázható, hogy Kara-Gyorgyének tulajdonképi eleme a háború volt, a béke ügyeinek rendezését pedig, melyekhez nem értett, szívesen másokra bízta. Nem szenved kétséget, hogy már akkor sokaknak nem volt inyére Kara-Gyorgye nagy tekintélye s annak gyakran önkényes gyakorlata, de az ellenszegülés csak később következett be.

A tanács körülbelül egy évet töltött Szendrőn. Az 1807. év elején, midőn a szerbek Belgrádot bevették, a tanács is átköltözött oda. Belgrádban már egy nagy épület állott a tanács rendelkezésére, külön teremmel az ülések, és szobákkal, a titkárok számára. Az ajtó előtt fegyveres őr állott, ki az érkezőket bejelenté, azokkal pedig, kik fegyveresen jöttek, mielőtt belépnének, a fegyvert letéteté. Itt már a tanácsnokok is külön házakban laktak, csakhogy a nahiá, mely a tanácsnokot választotta volt, ez utóbbi házat, mintegy sajátja gyanánt tekintette. A nahiából a fővárosba jövő ügyes-bajos falusiaknak szabadságukban állott a tanácsnok házához szállani s ott néhány napot tölteni a házi gazda költségére. Sőt nem egyszer betegek is igénybe vették e jogot s nahiájok képviselőjének házánál gyógyíttatták magukat. Általában a tanácsnok még a magán ügyekben is köteles volt kerületbelieinek segítségére lenni. Annyival inkább tartozott azt, ki az ő nahiájából valami vétek miatt börtönbe került, védelmezni s ha lehetett kiszabadítani. Úgy szintén midőn valamely nahiába bizonyos ügyek elintézése vagy vizsgálata végettt bizottság küldetett, a nahiából való

tanácsnoknak mindenkor részt kellett abban vennie. A tanácsnokok, mint láttuk, eleinte nem húztak fizetést, részint önmaguk, részint pedig az utóbb befolyó jövedelmekből fedezték költségeiket. Csak később rendeltetett számukra rendes fizetés a közpénztárból és pedig mintegy 120 arany évenként: ezenfelül kaptak még természetben bizonyos mennyiségű lisztet, húst, árpát, szénát és fát; a nahia pedig küldött képviselőjének bort, pálinkát s a tél elején rendesen egy pár vágó marhát.¹

Ily szerény viszonyok között kezdette meg működését e nagyfontosságú testület, melynek itt csak megalakulását és első intézkedéseit óhajtottuk vázolni. Elbeszélésünk folyama alatt többször lesz még alkalmunk a tanács fejlődéséről, munkálkodásáról és a kebelében kiütött viszályokról szólani.

Szendrő eleste után, ismét Belgrád felé fordultak a szerbek tekintetei. Helyzetök valóban mindaddig felette kétséges maradt, a míg Belgrádot, az ország e legnagyobb és legerősebb várát, hatalmukba nem kerítették, mert támadás esetében a szomszédos pasák részéről, meg kellett volna osztaniok hadseregöket, s annak egy részét Belgrád körül hagyni, hogy Gusancz-Ali esetleges kirohanásai megakadályoztathassanak. Belgrád bevétele képezte tehát a felkelők főtörekvését és úgy látszik, hogy egy szkuptsina, mely az év vége felé, alkalmasint Szendrőn gyűlt össze, elhatározta siettetni e részben a szükséges hadiműveleteket, s e végre úgy a költségeknek adó által való fedezését, mint a szükséges hadi szerek beszerzését illetőleg, némi határozatokat is hozott. A szerb sereg még mindég megszállva tartotta Belgrádot, a hol

¹ Karadzsics: A szerb igazgató tanács stb. 8—10. l.

miként ezt alább bővebben látandjuk, ismét elkezdődtek az apróbb csatározások Gusancz-Ali csapataival, ki az egész nyáron csendesen viselte magát. Ez alatt aggasztó hírek érkeztek, úgy Boszniából, mint Rumeliből a pasák készülődése felől Szerbia ellen. Előre látták a szerbek, hogy a harczok, melyek most következnek, vészesebbek s elkeseredettebbek lesznek, mint az eddigiek voltak. A szultán hatalmával kellett most megmérkőzniök. Ily válságos perczben nem bízva teljesen saját erejökben, ismét külsegélyhez folyamodtak. Az 1806. év január második felében gyűltek össze a főnökök Osztruzniczán, Belgrád közelében s itt három folyamodást készítettek: a szultánhoz, II. Ferencz osztrák császárhoz és Sándor orosz czárhoz. A szultánhoz intézett kérelmökben, a szokásos alázatos modorban, de erélyesen elmondották a szerbek, hogy az eddig törtétekért nem ők, hanem zsarnokaik a hibásak és pedig utolsó időkben Gusancz-Ali, ki a legnagyobb vakmerőséggel, még mindég a szultán nevében folytatja garázdálkodásait és mégis most az a hír szárnyal, hogy a szultán saját seregeit szándékozik a rája ellen küldeni, mely pedig mindég hűséges alattvalója volt. Ha ez valóban megtörténnék, alighanem az összes keresztyén nép végvesztét idézné elő, de azért a szerbek nem vonakodnak határozottan kijelenteni, hogy készek inkább az utolsó emberig elvérzeni, mint fejöket ismét a gyűlölt járomba hajtani. Kérik tehát a szultánt, hogy könyörüljön rajtok, szabadítsa meg őket kínzóiktól s biztosítsa jogaikat fermán által, a mely esetben örök hűséget esküsznek s készek kétszer annyi adót fizetni mint eddig, de megjegyzik egyszersmind, hogy a múlt tavasszal küldött folyamodványukban tartalmazott engedményeknél kevesebbet el nem fogadhatnának. A két keresztyén csá-

szártól pedig közbenjárást, sőt segítséget, hadikészleteket stb. kértek. Nenádovics Máté és Grujovics e három folyamodással Bécsbe utaztak, hol az egyiket Ferencz császárhoz juttatták, a más kettőt pedig Szent-Pétervárra és Konstantinápolyba küldötték.¹

2.

Miként előre lehetett látni, a folyamodásokra vagy épen nem, vagy csak nem kielégítő válasz érkezett. A porta, mely már ekkor elhatározta volt a szerb mozgalomnak minden áron véget vetni, nem tartotta érdemesnek felelni a rája kérelmére. Oroszország és a török birodalom között ekkor még nem szakadtak meg a barátságos viszonyok, és ezért, de különösen azon okból, nehogy a porta az ekkor már mindinkább terjeszkedő francia császársággal szövetkezze, az orosz kormány nem tartotta tanácsosnak, a szerbek kívánságát erélyesen támogatni Konstantinápolyban, vagy épen tetteleg is segíteni őket. Mindazáltal Csartoriszky, az orosz külügyminister nem mulasztotta el Italynszkynek, Oroszország követének megküldeni a szerbek folyamodását (mely az osztrák követség útján jutott a sz.-pétervári kormány kezeibe) utasítván őt, hogy azt a török államférfiakkal közölje s egy-szersmind mérsékletre és engedelkenységre intse őket Szerbia iránt. Utasításában² Csartoriszky különös súlyt

¹ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 51—52. l. — Nenádovics: Memoári 141. l. — Golubicza 1843 és 1844. V. k. 135—142. l.

² Csartoriszky levele Italynszkyhez. Golubicza 1843 és 1844. V. k. 142. lap.

fektet arra, hogy az orosz czár, csak a szultán iránt táplált barátság által indíttatva, szólal fel a szerbek mellett s kéri őt, hogy hagyjon fel Szerbia megtámadásának tervével. Ha azon, különben felette jelentéktelen előnyök, melyeket a szerbek eddig kivívtak, így szól Csartoriszky utasításaiban, ürügyül szolgálhatnának is megtámadtatásokra, nem szabad szem elől téveszteni azon körülményt sem, hogy a szerbek tulajdonképen a török hivatalnokok hallatlan zsarolásai által kényszerítettének a felkelésre s a túrhetetlen járom lerázására, de hogy daczára ennek több ízben folyamodtak a szultánhoz, fejedelmökhöz, engedné meg nekik önmagukat kormányozni s ígérték egyzersmind azt is, hogy mindenkor híven fogják teljesíteni alattvalói kötelességeiket. Meglehet, hogy a porta mindamellett lázadókül tekintí s erőszakkal reményli őket újra meghódíthatni. Ez azonban a jelen körülmények között fölötte kétséges. Szerbia már földrajzi fekvésénél fogva, majdnem közvetlen szomszédjává lett a legújabb franczia hódításoknak.¹ A francziák törekvése azonban szomszédaik ügyeibe avatkozni eléggé ismeretes s ezért nagyon valószínű az is, hogy e hódítók nem fogják ezuttal sem a kinálkozó alkalmat elmulasztani. Már pedig, alig lehet a fölött kételkedni, hogy a szerbek, ha kényszerítettének a végenyészet és a franczia oltalom között választani, ez utóbbit fogják elfogadni. Ez eshetőséget mindenesetre jól meg kellene fontolnia a török kormánynak, mielőtt megkezdéné a hadiműveleteket Szerbia ellen. De föltéve, hogy sikerülne is e tartomány teljes meghódoltatása, a porta ez által semmit sem nyerne. Seregének egy jó része elvérzene, mielőtt az eredményt elérhetné, kárpótlásúl

¹ A francziák akkor már Dalmáciában voltak.

pedig egy teljesen elpusztult ország birtokába jutna. Ellenben, ha nagylelkűleg bűnbocsánatot hirdetne a porta, ez csak magának a török birodalomnak válnék javára, mert egy felől megkímélné saját seregét, másfelől pedig a szerbekben erős támaszt nyerne épen azon a vidéken, melyet jelenleg a legnagyobb veszély fenyeget. Mindezen okok által indítatva, Csartoriszky meghagyja Italinszkynek, hogy a csár nevében intse a szultánt, hogy vessen fátyolt a múltra, hagyjon fel harczy készülleteivel Szerbia ellen s inkább teljesítse a szerbek kérelmét s adja meg nekik az önkormányzatot s az adók kezelését, a mi által egyszersmind arra is kötelezhetné őket, hogy a portát seregeikkel segítsék háborúiban.

Az orosz kormány e felette szelíd felszólalással eléget vélt tenni egyelőre a szerbek kívánalmainak, nem sokat törődve azzal, vajon a porta figyelembe veszi-e tanácsait vagy sem? Egyébiránt nem lehetett kétség a fölött, hogy az ily alakban előterjesztett jó tanácsok nem fognak hatást előidézni a török államférfiaknál, kik már megszokták egyedül az erélyes fenyegetéseknek engedni s különben is nem csekély bizalmatlansággal tekintettek Oroszországra, daczára a két birodalom között még mindig fennálló látszólagos jó viszonynak. Az orosz követ tartózkodó felszólalása Konstantinápolyban tehát, nyom nélkül enyészett el a szerbek ügyére nézve, kik ez alkalommal Szent-Pétervárról sem nyertek közvetlen tudósítást kérelmek sorsa felől.

Ausztria, melynek minden figyelme Franciaország felé fordúlt, ép oly kevésbé léphetett fel a szerbek mellett erélyesen mint Oroszország. Barátságos közbenjárását a portánál azonban az osztrák kormány se tagadta meg, s az akkori körülmények között valóban ez volt minden a

mit tehetett. Az 1806. év május 7-én Bécsben kelt leveleiben értesíté Károly főherczeg Kara-Gyorgyét, Ausztria részvételéről. E levél így hangzik: ¹ «Számítalan szenvedéseitek arra bírták a császári udvart, hogy érdekekben közbenjáróul lépjen fel a fényes portánál; egyszersmind engem is arra indítottak, hogy leveleket intézzek a határon parancsnokló pasákhoz, felszólítván őket, hogy hagyjanak fel erőszakos rendszabályaikkal, mindaddig, míg megérkeznek az új utasítások saját udvaruktól. A barátságos viszony, mely a két birodalom (Ausztria és Törökország) között létezik, biztos reményt nyújt nekünk, hogy lépéseink nem maradnak eredmény nélkül; de hogy a siker annál bizonyosabb legyen, szükséges, hogy mostantól kezdve ti is nyugodtan maradjatok s tartózkodjatok mindentől, a mi a porta haragját újra feléleszthetné vagy növelhetné. Az élénk részvét, melylyel helyzetetek iránt viseltetem s a vágy sorsotokon könnyíthetni, buzdítottak engemet a fentebbi lépésre, melynek sikerültét ép annyira reményilem, mint óhajtom.»

Bármennyire őszinte volt is Károly főherczeg részvéte a szerbek sorsában, az ő levelei a pasákhoz s az osztrák követ közbenjárása Konstantinápolyban, ép oly kevéssé vezethettek célhoz, mint Italinszky tanácsai. — A porta, mely jól tudta, hogy Ausztria nem képes, Oroszország pedig nem hajlandó a szerbekért tényleg is közbelépni, teljes nyugalommal odázhatta el magától a két nagy hatalom felszólalásait a nélkül, hogy haragjuktól kellett volna tartania s egyszersmind szabad kezét is nyert Szerbia ellenében.

Nem reménylhetvén egyelőre a két nagy hatalom

¹ Károly főherczeg levele Kara-Gyorgyéhez és Szerbia keresztyén közönségéhez: Golubicza 1843 és 1844. V. k. 145. l.

részéről semmiféle segílyt, a szerb felkelők a rokon eredetű és nyelvű montenegróiakhoz fordultak. A fekete hegyek lakói ugyanis, támogatva az adriai tengeren czirkáló orosz hajóraj által, harczba elegyedtek volt a Dalmáciába benyomúlt francziákkal. A montenegrói püspök-fejedelelem Petrovics Péter, ki már több ízben vett hírt a szerbek küzdelméről, de annak, úgy látszik, sem valódi czélját, sem terjedelmét pontosan nem ismerte, a fenforgó körülmények között Kara-Gyorgyéhoz fordult s az 1806-ik év február 27-dikén írott levelében¹ fel-szólította, hogy tudósítsa őt körülményesen a szerb ügyek állásáról. Petrovics kétségkívül és igen helyesen azt reménylette, hogy ha a két testvér szláv nép egymást kölcsönösen támogatná mozgalmában, mindketten könnyebben boldogulhatnának különböző ellenségeikkel. Kara-Gyorgye aprilis 16-dikán felelt e levélre s junius 10-dikén ismét írt a püspök-fejedelelemnek, kérvén őt, hogy küldjön fegyveres csapatokat, különösen a bosnyák törökök ellen, elvonván ezáltal figyelmöket Szerbiától, mely már alig-alig képes támadásainak ellentállani. Kara-Gyorgye ez alkalommal sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy a szerbek nem a szultán ellen, hanem csak elnyomóik, a szultán által is lázadókul tekintett Gusancz-Ali-féle zsarnokok ellen ragadtak fegyvert. A montenegrói püspök-fejedelelem azonban, ki maga is a testvérnéptől várt segítséget és saját ügyeivel volt elfoglalva, nem teljesítheté Kara-Gyorgye kérelmét. A két szláv törzs egyesülése és közreműködése tehát, csak terv maradt, mely soha sem létesülhetett, s a szerbek kényszerültek továbbra is minden külsegély nél-

¹ Hadzsics: A szerb felkelés stb. 53. l.

kül, egyedül saját erejökre támaszkodva, folytatni küzdelmököt a törökök ellen.¹

Mielőtt a harcok részletes leírásába bocsátkoznánk, nem lesz talán felesleges egy pillantást vetnünk a porta viszonyaira az európai hatalmakhoz, különösen pedig Oroszországhoz, valamint azon körülményekre, melyek az utóbbi és a törökbirodalom között, az 1806. év végén kiütött háborút előidézték, mely aztán Oroszország tettelegesen beavatkozását vonta maga után a szerb ügyekbe s az orosz befolyás megalapításának tulajdonképeni kezdőpontjául tekinthető Szerbiában.

«A nagy küzdelem, melynek Európa a francia királyság megdőlte óta színhelyévé lett, nem ugyan alkotmányos rokon vagy ellenszenvek által gyakorolt befolyást az egész más alapokon nyugvó oszmán birodalomra, mindazáltal a háború s a politika változó esélyeihez képest, nem maradt hatás nélkül a porta külviszonyaira s a birodalom belügyeire sem» — így szól Ranke «A szerb forradalom» — című művében² s e néhány sorban teljesen jellemzi a helyzetet. A sistovi és jászvásári békekötések után, melyek körülbelül összeesnek a francia forradalom kezdetével, Törökországnak tartós, háborítatlan nyugalomra lett volna szüksége, részint, hogy a hosszas orosz-osztrák háborúban szenvedett veszteségeit pótolja, részint pedig, hogy a birodalom minden részében mutatkozó lázadási kísérleteket, melyekről fentebb bővebben volt alkalmunk szólni, elfojthassa. Szelim szultán ezenkívül, mint tudjuk, messze kiható reformokat tervezett, melyeknek létesítése szabadrendelkezést igényelt a birodalom összes ereje felett s így nélkülözhetetlenné tette a külbékét.

¹ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 54—55. l.

² Die serbische Revolution, 180. l.

Velencze és Lengyelország hanyatlása óta, a földrajzi és a politikai viszonyok történeti fejlődése következtében, két európai hatalmat számíthatott Törökország mindenkor természetes ellenségei sorába: Oroszországot és Ausztriát, melyeknek egyesült támadása ez utolsó háborúban, majdnem végenyészettel fenyegette az ozman birodalmat. A béke helyre állt ugyan, de Konstantinápolyban nem igen bíztak annak tartósságában, jól tudván, hogy úgy Oroszország mint Ausztria, az első alkalmat megfogják ragadni, hogy újra megkísértsék a fegyverek szerencsáját. Nem csoda tehát, hogy a török államférfiak egyrésről nagy bizalmatlanságot tápláltak a nevezett két hatalom iránt, másrésről pedig szorgosan kerültek mindent, a mi okúl szolgálhatott volna a békés viszonyok megszakítására s az ellenségeskedések újból való kezdésére. Természetes tehát, hogy Ausztria és Oroszország, már a tőlök való félelem miatt is, nagy befolyást gyakoroltak Konstantinápolyban s diplomataik szava mindenkor figyelemben részesült. E két hatalom mellett Franciaország játszotta a legnevezetesebb szerepet a török fővárosban és pedig épen az ellenkező okok következtében. Franciaország és a porta között századok óta barátságos viszonyok léteztek. E barátság még I. Ferencz francia király idejében vette kezdetét, ki a keresztyén uralkodók között első lépett szorosabb érintkezésbe a mahomedán fejedelmekkel. A két állam között fennálló jó viszony, a meghidegülés olykor-olykor mutatkozó rövid időszakait kivéve, soha sem zavartatott meg komolyan. Már azon körülmény is, hogy Franciaország a római szent birodalomnak s így utóbb Ausztriának is mindenkor nyílt vagy titkos ellensége gyanánt mutatkozott, megbecsülhetetlenné tévé barátságát Törökországra nézve.

A francziák iránt táplált rokonszenv élénken is nyilatkozott Konstantinápolyban a nagy forradalmat követő mozgalmas időben és pedig nem csak udvari körökben, hanem még a nép alsóbb rétegeiben is. Törökország, daczára az utolsó háborúban szenvedett vereségeknek, még mindég félelmes ellenség lehetett s ezért természetes, hogy Oroszország és Ausztria, melyek kezdettől fogva aggodalommal tekintettek a francia forradalomra s az általa hirdetett eszmék gyors terjedésére, nem nézhették jó szemmel Konstantinápolyban a francia köztársaság iránt tanúsított lelkesedést. Igaz, hogy XVI. Lajos kivégeztetése után, Szelim szultán undorral fordult el a királygyilkosoktól, de azért nem szakított teljesen a hagyományos ozmán politikával s csakis kényszerűségből, nem pedig a rokonszenv által indítatva, maradt barátságos viszonyban Oroszországgal és Ausztriával. Ez utóbbi két hatalom képviselői mindent elkövettek, hogy a francia befolyást a portánál végkép megsemmisítsék. A török államférfiak annyiban engedtek is a két követ sürgetéseinek, hogy szigorú semlegességet tartottak fenn az európai államokkal szemben, tényleges beavatkozásra azonban nem voltak bírhatók. Ez okoknál fogva a porta közönyösen nézte, az egykor oly hatalmas velencei köztársaság végelenyészését s a hét jóniai szigetből képezett s orosz védnökség alá helyezett új köztársaság alakítását és továbbá beavatkozás nélkül tűrte Dalmáciának és Isztriának Ausztriához való csatlakozását, noha nem titkolhatá el aggodalmát, a hatalmas szomszéd ily nagymérvű területnagybodása fölött és pedig épen a török határokon. A mi az oroszoknál s utóbb az angol diplomáciának nem sikerült, t. i. a portát tényleges részvétre bírni a francia köztársaság ellen vívott harcokban, az végre is bekövetkezett

Napoleon nagyraavagyó vállalatai miatt. Az egyiptomi hadjárat háborút vont maga után a török birodalom és Franciaország között az 1798. év őszén. Midőn aztán 4 év múlva 1802 nyarán, a béke ismét megkötöttet, Szelim szultán rokonszenvével újból inkább Franciaország, mintsem azon hatalmak felé fordúlt, melyek őt e háborúban támogatták. Ez idő óta Konstantinápoly az európai hatalmak, különösen Oroszország, Ausztria, Anglia és Franciaország vetélkedéseinek színhelyévé vált, melyek mindegyike a politika pillanatnyi érdekeihez képest, a portát saját czéljainak óhajtotta megnyerni. Az európai államok politikája ez időben, mint általánosan ismeretes, nem évről évre, de olykor hónapról hónapra is oly nagy változásokon ment át, szövetségesekül tüntetvén fel azokat ma, kik tegnap még mint ellenségek állottak egymással szemben, s rövid idő múlva ismét új érdekesoportozatokban tömörültek, hogy a porta, a viszonyok e folytonos hullámozása között, valóban nem cselekedhetett józanabbul, mint hogy következetesen megőrzé semlegességét, valamennyi hatalom irányában. Mindazáltal a török kormány tartózkodása és tétlensége nem jelentett egyszersmind teljes közönyösséget a külpolitika iránt. Sőt a bizalmatlanság, különösen Oroszországot illetőleg, daczára az utóbbi által fennen hirdetett barátságnak, mind nagyobb mérvet öltött, főkép 1801. óta, midőn I. Sándor czár trónra léptekor egy kiáltványban nyíltan kijelenté, hogy II. Katharina politikáját fogja követni, míg Franciaország (és pedig rögtön az 1802-ben megkötött béke után) mindinkább növekvő rokonszenvnek örvendett Konstantinápolyban. Az orosz követ befolyásának, támogatva e részben Ausztria és Anglia képviselői által is, még jó ideig sikerült megakadályozni Napoleon idő közben kihirdetett

császári czímének elismerését a porta által. Az austerliczi ütközet és a pozsonyi béke után azonban, a szultán kormánya minden egyéb tekintetet mellőzhetőnek vélt s daczára az orosz fenyegetéseknek, elismerte Napoleon czímét az 1806. év elején. E pillanattól kezdve, heves küzdelem fejlődött ki a török fővárosban, az orosz és a francia befolyás között, míg végre az utóbbi teljes diadalt aratván, háborúba keverte a portát Oroszországgal, ürügyül az oláhországi ügyeket használván fel, melyekről itt, ez okból, röviden szintén meg kell emlékeznünk.

A két dunai fejedelemség, Moldva és Oláhország, daczára az ozmán birodalomhoz való csatoltatásuknak, már századok óta bizonyos kiváltságokat élvezett, melyek megőrizték ez országokat a közvetlen török tartománnyá való süllyedéstől. E különleges állás azonban, de különösen azon körülmény, hogy a két fejedelemségen át vezetett a szárazföldi hadi út Oroszországból az európai Törökországba, egyrészt a keresztyén lakosságban mindenkor nagyobb rokonszenvet ébresztett a hason hitű éjszaki szomszéd, mint saját mahomedán urai iránt, másrészt pedig e vidékekre helyezte a két birodalom között időről időre megújuló háború első csatáit. Az orosz csapatok mindenkor szíves fogadtatásra találtak Moldva és Oláhországban, s az orosz hadviselés vezérelvévé vált utóbbi időkben, a hadüzenet után, azonnal megszállani a fejedelemségeket, melyek aztán a béke megkötésével rendszeren visszakerültek a félhold uralma alá. II. Katharina, kinek Konstantinápoly elfoglalására s az egykori görög császárság helyre állítására irányzott tervei eléggé ismeretesek, látván, hogy e nagyszerű eszme nem oly könnyen s nem egynehány győzelmes csatával létesíthető, igyekezett mindenekelőtt az ozmán birodalom keresztyén lako-

sainak rokonszenvét megnyerni s felettök részint titkos, részint pedig szerződésileg biztosított védnökséget gyakorolni, a mi által természetesen a Törökország belügyeibe való avatkozhatást is biztosítja magának. Volt már alkalmunk futólag megemlíteni az akkori orosz politika tevékenységét ez irányban, az ozmán uralom alatt élő görögökkel szemben. Itt még csak az orosz védnökség keletkezését Moldva és Oláhország fölött említjük meg, mely közvetve legalább, hasonló védnökség megalapítására vezetett Szerbiában is.

Midőn 1774-ben, az öt éven át dühöngött orosz-török háború a kücsük-kajnardzsii békekötés által véget ért, az orosz meghatalmazottak nem mulasztották el Moldva és Oláhország viszonyait is szerződésileg rendezni. A békeokmány XVI. pontjában a porta a fejedelemségek régi kiváltságainak megerősítésére kötelezte magát, a mit utóbb egy hatt-humajum által teljesített is, s még egyéb engedményeket adományozott azoknak, a vallás szabad gyakorlatát, az adófizetést s a birtokviszonyokat illetőleg. Moldva és Oláhország fejedelmei továbbá, e pont által feljogosítottak, görög vallású állandó képviselőket nevezni ki a portához, Oroszország pedig azon jogot nyerte, hogy mindenkor felszólalhatott a fejedelemségek érdekében Konstantinápolyban.¹ Ez utolsó feltétel által Oroszország szabad beavatkozást nyert a fejedelemségek, tehát egyszersmind a porta belügyeibe is. Most még a török kormány nem teljesíté ugyan az orosz fővezér követelését, hogy az új moldvai és oláh hoszpodárokat élethossziglan nevezze ki, de legalább annyiban engedett Oroszország

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches V. kötet 960. lap.

kívánságainak, hogy pártoltjait, Ghikát és Ypsilantit emelte a fejedelmi székre. Ez idő óta, minden kedvező alkalommal megújulni látjuk Oroszország szorgoskodását a fejedelemségek sorsa vagy inkább saját befolyásának és beavatkozási jogának biztosítása iránt. Az 1779-ben Anatoli-Kavakban kötött orosz-török egyezmény, még inkább megerősíté a kücsük-kajnardzsii béke feltételeit. Az 1783. évi kereskedelmi szerződésben, Oroszország jelentékeny anyagi könnyebbségeket eszközölt ki a fejedelemségek javára, mindinkább megszorítván a portátényleges és közvetlen részvétét a moldva-oláh ügyekben; 1792-ben pedig a jászvásári béke alkalmával, mely az 1787-ben kitört osztrák-orosz-török háborúnak vetett véget, a szerződés II. pontja által, Oroszország nem csak a régiebb kiváltságokat és szabadalmakat biztosította a fejedelemségeknek, hanem még két évi adómentességet is csikart ki a portától számukra. Végre 1802-ben, midőn részint belzavarok, részint pedig Paszvan-Oglu betörései a fejedelemségeket, de kivált Oláhországot, majdnem a végenyészet örvényébe sodorták, Oroszország élve beavatkozási jogával, a portát diplomaciai úton kényszerítette, hogy a megszökött Szuczo fejedelem helyére, Ypsilanti Konstantint nevezze ki s egyszersmind, hogy az előbbi kiváltságokat és engedményeket határozottabb alakban, egy szultáni hatt-humajum által, újból szentesítse és rendezze. E hatt-humajumnak reánk nézve legérdekesebb pontja az, mely meghatározza, hogy a hoszpodárok ezen túl hét évre nevezendők ki s ezen idő előtt, ha csak valamely bebizonyítható vétket nem követnek el, le nem tétethetnek. Ha pedig ez eset bekövetkeznék, a porta köteles az orosz követet értesíteni s csak aztán, ha valóban vétkesnek találtatnék a hoszpodár, történhetnék meg elmoz-

ditása.¹ Miután, mint említettük, a porta ez alkalommal még a hoszpodár személyét illetőleg is engedett Oroszország kívánságának s Oláhországba Ypsilantit nevezte ki, Moldvába pedig ugyanakkor Muruszi Sándort, kik között különösen az első, mint az orosz politika feltétlen híve ismertetett, ezáltal hét évre teljesen lemondott minden befolyásról a fejedelemségekre, a hol most már az orosz befolyás kezdett korlátlanul uralkodni. Érezték a török államférfiak a megaláztatást, mely a fentebbi hatt-humajum közzététele által háromlott a birodalomra s nem hűnytak szemet azon vészélyek előtt sem, melyek természetellenes állapotokból keletkezhetnek. És ha mindazáltal engedtek Oroszország követeléseinek, ezt csak a terhes körülmények nyomása alatt tették, remélve, hogy a legelső kedvező alkalommal megszabadulhatnak a kényelmetlen kényszerhelyzetből. E kedvező alkalom az 1806. év folyamában kínálkozott.

Még futólag sem említhetjük itt meg azon nagyszerű változásokat, melyeknek akkor Európa színhelye volt, s nem terjeszkedhetünk ki részletesen a porta viszonyaira sem a többi hatalmakhoz. Csak a lehető legrövidebben fogjuk a nemsokára bekövetkezett orosz-török háború okait s előzményeit vázolni. Napoleon, ki ekkor háborút folytatott Oroszország ellen, a pozsonyi béke után mindent elkövetett, hogy a portát is Oroszország ellen ingerlje, sőt hogy e hatalommal harcza keverje, ez által vélvén leginkább megoszthatni az orosz haderőt. Ez volt az új francia követ, Sebastiani tábornok küldetésének is czélja, ki 1806. augusztus elején érkezett Konstantinápolyba. Sebastiani Bukaresten keresztül vette útját s ott

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches. V. kötet 960. l. VI. k. 80. 222. 401. 841. l. és VII. k. 245. l.

Ypsilanti herczeggel több ízben hosszasan értekezett. Ypsilanti híven feljegyezte beszélgetéseit a francia követel, s közölte azokat az orosz kormánylyal is.¹ Ez alkalommal a francia követ s a fejedelem között a szerb forradalom is több ízben szóba jött. Sebastiani szemrehányásokat tett Ypsilantinak, hogy segédkezet nyújtott volt a fölkelőknek, átszállíttatván hozzájuk az Oroszország által küldött fegyvereket. Ypsilanti e vádat a két tartomány földirati fekvése (akkor még t. i. a jelenlegi Szerbia keleti kerületei, melyek párhuzamosan terülnek el a Duna jobb partján a túlpárti oláh kerületekkel, a törökök kezében voltak,) s azon körülmény által igyekezett megegyezni, hogy a Dunán, az orsovai vár ágyúi, Ausztrián keresztül pedig az ottani vámhivatalok akadályozták volna meg a kérdéses fegyverek szállítását. E fegyverek Ypsilanti szerint, Magyarországból származtak s kereskedők titokban és pedig jó áron szerezték azokat a szerbeknek. Az ellene (Ypsilanti ellen) emelt vád onnét eredhetett, hogy a Magyarországból Szerbiába csempészett fegyverek némelyikén, e szó Túla (egy orosz fegyvergyár neve) találtatott. Sebastiani nem bocsátkozott a fejedelem által felhozott mentségek vizsgálatába, ámbátor jogosan ellenvethette volna, hogy Ypsilanti nagyon is pontosan volt értesülve, az említett fegyvereket illető minden körülményről, noha állítása szerint nem tudott semmit sem felőlők. Csak annyit jegyzett meg a francia követ, hogy bármint legyen is e dolog, most már oda kell törekedni, hogy a szerbek mielőbb meghódoljanak. E részben Ypsilanti sokat tehetne, a mi által Napoleont is lekötelezné maga iránt, ha t. i. rábírná a szerbeket, hogy önként alávéssék magukat a

¹ Bogisics : Razbor szocsinenija stb. 50. l.

portának. Ez esetben Franciaország mindent elkövetne, hogy számukra engedményeket eszközöljön ki Konstantinápolyban, ha azonban tovább is vonakodnának letenni a fegyvert, a francia csapatok is ellenök fognak fordulni. Ypsilanti megígérte, hogy szívesen elvállalja a közbenjáró szerepét, ha erre őt a porta felbatalmazza. Sebastiani pedig biztosította, hogy e részben számíthat pártfogására.¹ Alig szenved kétséget, hogy Sebastiani már e beszélgetések folyamában meggyőződött arról, hogy Ypsilanti ígéretei nem őszinték s hogy az orosz érzelmű fejedelem, daczára a francia részről jövő fényes biztatásoknak, sőt fenyegetéseknek is, nem fog segédkezet nyújtani, sem saját országában, sem pedig a szerbeknél a francia törekvések előmozdítására, a míg ezek Oroszország érdekei ellen irányozvák. Nem lehetetlen tehát, hogy már Bukarestben villant meg Sebastiani agyában az eszme, hogy a porta és Oroszország között a Napoleon által tervezett törés előidézésére, a legalkalmasabb ürügyet, az oláh ügyek szolgáltatathatnák. Oroszország, mint tudjuk, szerződésszerűleg jogosítva volt, a moldva-oláh viszonyokba beavatkozni; sőt követelheté, hogy a porta csak vele egyetértőleg rendezze azokat. Ha már a török kormány e tekintetben egyoldalúlag valamely rendszabályt léptetne életbe, természetes, hogy ebből könnyen viszály támadhatott a két birodalom között. Napoleon pedig épen ezt óhajtá s ily értelemben utasítá követét is. Sebastiani tehát, azonnal megérkezése után, Konstantinápolyban oda kezdett működni, hogy a porta a két fejedelmet, Ypsilantit és Muruszt, mint orosz barátokat letegye s helyökbe a francia rokonszenveikről ismeretes, Szuczót és Kalli-

¹ Bogisics: Razbor szocsinenija stb. 53—55. l.

machit emelje a két tartomány fejedelmi székébe, — és pedig Oroszország előleges megkérdezése nélkül. Sebastiani oly ügyesen s annyi erélylyel igyekezett feladatának megfelelni, hogy daczára az orosz és angol követek, Italinszky és Arbuthnot ellentétes működésének, nem egészen három hét alatt czélt ért, s a portát rávette, hogy már augusztus 30-án kimondja Ypsilanti és Muruszi elmozdítását és Szuczo meg Kallimachi hoszpodárokká való avattatását.¹ A porta ez önkényes eljárása nagy izgatottságba hozta az orosz és angol követeket, kik aztán mindent megkísértettek, hogy a török kormányt reábírják határozatának megsemmisítésére. Nem kis erőmegfeszítésbe került az eredmény kivívása; mindazáltal sikerült az, s hat hét múlva a gyöngye s ingadozó török államférfiak ismét engedtek Italinszky és Arbuthnot sürgető követeléseinek s október 17-én hivatalosan kijelentették Ypsilanti és Muruszi visszahelyeztetését. Szent-Pétervárott azonban, ezalatt más fordulatot vettek az ügyek. Úgy látszik, hogy a hiányos és sok nehézséggel járó közlekedés következtében, az orosz kormány csak nagyon későn értesült Italinszky eredménydús működéséről. Sándor czár azonnal a mint hírért vette a két hoszpodár augusztus végén bekövetkezett elmozdíttatásának, elhatározta seregeket küldeni a fejedelemségekbe, ha t. i. október 15-ig nem jönne tudósítás Konstantinápolyból a porta engedékenysége felől. Ez nem történvén, Michelson orosz tábornok parancsot kapott, haladéktalanul Moldvába benyomulni s a tartományt megszállani. Még az orosz csapatok mozgósítása előtt megérkezett ugyan Italinszky sürgönye, jelentvén a két hoszpodár visszahelyeztetését, Sándor

¹ Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches VII. k. 404—405. 1.

czár azonban, kinek kedvencz eszméje volt a dunai fejedelemségek megszállása, sőt utóbb végleges elfoglalása is, nem vonta vissza az adott parancsot. Michelson tehát, november elején átkelt a Dnjeszteren s behatolt Moldvába. Alig találván ellenállásra a törökök részéről, pár hét alatt nem csak Moldvát, hanem Oláhországot is teljesen megszállotta, nem mint ellenség, — így kellett ugyanis nyilatkoznia, a kormányától kapott utasítások értelmében, — hanem mint a szerződések őre, melyeknek pontos teljesítésére a portát kényszeríteni volt e katonai művelet egyedüli célja. A mindenkor orosz érzelmű Ypsilanti, kit kevéssel előbb maga a porta helyezett vissza a fejedelmi székbe, természetesen nagy örömmel fogadta az orosz csapatok megjelenését Oláhországban, valószínűleg e tartomány végképi elszakadását reménylve az ozmán birodalomtól. Nem is késett az orosz sereg sikeresebb működéseire célzó tanácsait a szent-pétervári kormány tudomására juttatni. Emlékiratában a két fejedelemség Moldva- és Oláhország egyesítésének szükségességére utalt, az ő (Ypsilanti) fennhatósága alatt, továbbá 20,000 fegyvert kért saját csapatai számára s ajánlotta, hogy Michelson tábornok rendelkezésére nagy összeg pénz bocsáttassék és felhatalmaztassék működéseiben, melyek a legnagyobb erélylyel volnának megkezdendők, mindenkor Ypsilanti tanácsait igénybe venni. Végre pedig javasolta, hogy az orosz kormány a szerbeknek lőszereket, fegyvert, ágyúkat, pénzt s néhány ügyes tisztet küldjön, kik a szerb sereget rendezzék s annak műveleteit vezessék; e tisztek Michelson tábornok parancsai alatt állván. E javaslatra az orosz külügyminiszter a következő megjegyzéseket tette: a szerbeknek adandó segély iránt csak akkor lehet véglegesen határozni, ha majd az orosz csapatok velök érint-

kezésbe léptek s ha viszonyunk a portához egy vagy más módon rendezve lesz. Mindenesetre készletben fogunk tartani bizonyos mennyiségű fegyvert és lőszert, hogy azt azonnal a szerbekhez juttathassuk, a mint a fővezér e lépést szükségesnek fogja találni. Pénzt már eddig is kaptak és ezután is fognak kapni. A tisztek küldetése pedig szinte azon fordulatától függ, melyeket a portával fenforgó viszályunk veend; ha pedig még a nyílt törés előtt küldenénk néhány tisztet a szerb sereghez, ennek csakis a legnagyobb óvatossággal és titokban kellene történnie, nehogy a törökök roszhiszeműséggel vádolhassanak bennünket.¹

Az ügyek e fejlődése nem csekély befolyást gyakorolt a szerb felkelésre is. Mint alább látni fogjuk, az 1806-dik év ősz elején, részint Szerbiában szenvedett nagy vereségek, részint pedig az orosz befolyás pillanatnyi túlsúlyra emelkedése következtében, melynek éppen akkor sikerült az elűzött hoszpodárokat fejedelmi székökbe visszahelyezni, a porta hajlandónak mutatkozott alkudozásokba bocsátkozni a szerbekkel is. E nevezetes alkudozásokról lesz még alkalmunk bővebben szólni, itt most csak annyit említünk meg, hogy azok végre is nem vezettek eredményre, mert a porta elkeseredve az orosz seregek benyomulása miatt Moldvába, de különösen Napoleon biztatásainak következtében, ismét bátorságot nyert, teljesen kiküszöbölni az orosz befolyást. Napoleon a pozeni táborból 1806. deczember 1-én Sebastianihoz írt levelében utasította ez utóbbit, tanácsolná sürgetőleg a portának, hogy helyezze vissza az iránta barátságos hoszpodárokat s üzze el Oroszország párthíveit. Ezen felül felhatalmazta Sebastianit, véd- és dacszövetséget kötni a

¹ Bogisics: Razbor szocsinenija stb. 47—50. l.

portával, a melyben Napoleon biztosítaná Törökország részére Moldva, Oláhország és Szerbia teljes és feltétlen birtokát. Ez alkalommal a szultánnak is írt Napoleon, felszólítván őt, hogy helyezze vissza a fejedelmeket, ne adja meg a szerbeknek az engedményeket, melyeket fegyverrel kezökben akarnának tőle kicsikarni, s kezdje meg azonnal a háborút Oroszország ellen.¹ Napoleon tanácsai nem maradtak eredmény nélkül. Első sorban a szerbek érezték meg a török-francia barátság hatását, mert a porta minden alkudozást megszakított velök s így kényszeríté őket tovább folytatni a harczot. Egyszer-smind 1806. december 27-én a porta hadat üzent Oroszországnak, Sebastiani tehát teljesen czélt ért. A szerb felkelésnek azonban egyelőre nem sokat használt a két birodalom között kitört viszály.

Ypsilanti az orosz kormányhoz intézett, fentebb említett javaslatával kétségkívül valamennyi keresztyén nép felkelésének támogatását és terjesztését czélozta az egész török birodalomban, így vélvén leghamarább megszabadíthatni saját hazáját a félhold uralma alól. Oroszország azonban, mely kiválólag csak Moldva és Oláhország birtokára vágyott, s épen nem volt hajlandó Ypsilanti nagy-ravágyó terveinek segédkezet nyújtani, egyelőre csak annyiban óhajtotta az általa ajánlott eszközök felhasználni, a mennyiben az saját céljait előmozdíthatá. Mindazáltal, miként látni fogjuk, már az 1807. év folytán, egy orosz csapat Oláhországból benyomult Szerbia keleti kerületeibe s ha nem is vált nagy hasznára a szerb felkelésnek, alapját veté meg azon orosz-szerb viszonyoknak, mely las-

¹ J. de Testa: Recueil des Traités de la Porte ottamane. Páris, 1865. II. kötet 284—285. l.

sanként Oroszország védnökségévé fejlődött ki Szerbia fölött. Ekként szolgáltattak ürügyet az Oláhország és Moldva birtoklása körül támadt viszályok, Oroszország tényleges beavatkozására a szerb ügyekbe.

A tél készülődések között telt el török részről. A háborúnak csak a jövő év tavaszával kellett volna kezdődnie. A nagyvezír 1807. márczius végével indult ki Konstantinápolyból, s csak hetek múlva ért a Dunához. Mielőtt azonban a túlpartra átkelt volna, hírért vette a fővárosban történt nevezetes eseményeknek. Május havában ugyanis, lázadás tört ki a janicsárok és párthíveik között Konstantinápolyban, a szultán reformtörekvései ellen irányulva, mely mozgalom mind nagyobb mérveket öltvén, Szelimet trónjától fosztotta meg s IV. Musztafát emelte arra. Ez esemény természetesen a háború folytatására is bénítólag hatott annyival inkább, mert az új szultán, már ellen-szenvből is elődje iránt, idegenkedett a francia barátságtól s Oroszország felé hajolt. Ily körülmények között, augusztus vége felé Szlobosziánál, Dzsurdzsevo mellett, 8 hónapi fegyverszünet jött létre az orosz és török seregek között, melynek értelmében az előbbieneknek ki kellett volna vonulniok a fejedelemségekből. Az orosz főparancsnok e szerződés megkötésekor óhajtott volna a szerbek részére is némi előnyöket biztosítani, de a török meghatalmazottak ellenkezése miatt, csakhamar elállott követelésétől. Sándor czár, ki nem volt hajlandó ily könnyen lemondani a fejedelemségek bírájáról, nem hagyta ugyan helyben e fegyverszünetet s csapatai nem is távoztak Oláhországból, de azért tényleg mégis fennállott az. A porta, a fővárosban folyvást tartó forrongás következtében, nem volt többé képes külháborút folytatni, sem pedig nagyobb sereget küldeni a szerb felkelők ellen, a

kik ennek következtében egy ideig minden támadástól menten maradtak. A jövő 1808. évben a gyenge Musztafa helyét ismét Szelim foglalta el, de csak rövid időre, mert az újonnan kitört lázadás közepette életét vesztes helyette II. Mahmud lépett a szultánok trónjára, az 1808. július havában. A jövő évben aztán, ismét megújult a háború Oroszország és a porta között.

A külviszonyok ezen rövid ecsetelése után, visszatérhetünk az események leírásához, melyeknek Szerbia az 1805. év vége óta színhelyévé vált.

HATODIK FEJEZET.

A forradalom győzelmes előhaladása.

A néhány hónapi nyugalom, mely az ivankovezei győzelmet követé s melyet, mint láttuk, oly előnyösen tudtak a szerbek belügyeik rendezésére felhasználni, nem tartott soká. A szerb forradalom most már oly mérveket öltött, hogy a portának, ha ugyan nem akarta e tartományt végkép elveszteni, minden erejét össze kelle szedni a mozgalom leverésére. Szelim szultánnak a birodalmi haderő czélszerű átalakítását czélzó reform-törekvései, mint tudjuk, csak jelentéktelen eredményekre vezettek. A janicsároknak s általában a régi intézmények párthíveinek hol nyílt, hol titkos ellenszegülésén, a szultán minden újítási eszméje hajótörést szenvedett. Fennmaradt tehát, főkép az európai részekben, a régi katonai szervezet teljes épségében. Az egyes hatalmasabb kormányzók s pasák tetszésétől s a tartományokat lakó janicsárok és szpahik nem mindenkor biztos engedelmességtől függött most már a porta háborúinak lehetősége, nem pedig a szultán akaratótól. A parancs a fegyverfogásra s a csapatgyűjtésre a nagyúr nevében küldetett ugyan minden háború előtt a pasákhoz, ezek azonban, rendesen csak abban az esetben engedtek annak, ha saját érdekeiknek is megfelelt a tervezett hadjárat. Erélyes

fellépésről a vonakodók ellen, az európai tartományokban uralkodó zilált viszonyok között, természetesen szó sem lehetett. Nem csoda tehát, hogy a porta készülődései valamely háborúhoz vagy harczy vállalatához, mindenkor sok időt vettek igénybe s hogy az eredmény rendesen nem felelt meg a várakozásoknak. Így történt ez a jelen alkalommal is.

Még az 1805. év végén s az 1806. év elején lovas futárok megvitték a szultán rendeletét, a rumelii és bosnyák váliknak (kormányzóknak), hogy egymással egyetértve a lehető legnagyobb erővel mielőbb támadják meg a szerbeket kétoldaltól. De nem csak a válik, hanem minden egyes pasa is hasonló parancsot kapott s a háború a szerbek ellen az összes mahomedán lakosság között kihirdettetett. A készülődések azonban csak felette hanyagúl folytak; a pasák s a nép sem mutattak mindenütt nagy kedvet résztvenni a harcban. Az ismeretes Paszvanoglu, Viddin ura, szívesen fegyvert ragadott volna, azon feltétel alatt, hogy nem kell más vezér parancsainak engedelmeskednie s hogy elfoglalhatja és saját birtokához csatolhatja Szerbia keleti részét, az úgynevezett Krajnát. Hasonlólag gondolkozott a még sokkal hatalmasabb ruscsuki pasa, Tersztenikoglu, a ki a bosnyák és rumelii válik alatt nem akarván szolgálni, megtagadta az engedelmisséget s a porta által küldött háborút hirdető futárokat tartományából kiűzte. Sőt midőn Paszvanoglu felszólította őt, hogy egyesítsék erejüket s közösen saját javukra verjék le a szerb forradalmat, ez ajánlatot sem fogadta el, nem akarván Paszvannal osztozkodni. Ez utóbbi tehát, miután a rumelii válihoz nem akart csatlakozni, magára maradt; de egykori hatalmában megfogyatkozva, nem igen árthatott a szerbeknek. Hogy saját

gyöngeségét palástolja, azon hírt terjeszté, hogy megbékült a szerbekkel s nem szándékozik ellenök hadat indítani. A felkelők azonban a viddini pasa szavaira nem sokat hajtottak s mint később látni fogjuk, fegyverrel kezökben igyekeztek hazájukat kelet felől is biztosítani.¹

Rumeli válijává a skutarii pasa, Ibrahim, nevezte-tett ki azon meghagyással, hogy Szófia körül összpontosítsa táborát s onnét Nisen keresztül a Morava völgyén nyomúljon be Szerbiába. A míg Ibrahim sereget gyűjtött részint rumelii törökökből, részint albánokból toborzván azt, a mi néhány hónapi időt vett igénybe, a szerbek sem maradtak tétlen s erélyvel szervezték a tartomány minden részében a felkelést.

Belgrád körül a viszonyok nem változtak Bekír pasa eltávozta óta. A várban és a városban Szolimán pasa képviselte névleg a szultán hatalmát, tényleg azonban Gusancz-Ali parancsnokolt. A környéket pedig a szerb csapatok szállották meg, körülzárva Belgrádot s hol barátságosabb, hol pedig ellenségesebb viszonyba lépven az őrséggel. Az 1806. év elején Gusancz-Ali, ki szintén értesült a porta nagyszerű készülődéseiről, határozottabban vélt felléphetni a felette alkalmatlan szerb figyelő csapatok ellen. Több ízben kísértett meg a török őrség kirohanásokat a várból, de mindenkor döntő eredmény nélkül. A szerbek, habár kénytelenek voltak is csapataik legnagyobb részét a nyugoti határra küldeni, mégis mindenkor sikerrel visszaverték Gusancz támadásait. Ily apró csatározások között folyt le az év legnagyobb része Belgrád körül, melyek semmit sem változ-

¹ Bogisies: Razbor szocsinenija stb. Ypsilanti és a jászvá-sári orosz konzul jelentései az orosz külügyminiszterhez 40. l. és 61—66. l.

tattak a helyzeten. A szerbek nem juthattak a várba, Gusancz pedig nem volt képes a vár körülzárolását megszűntetni. Ez alatt sokkal fontosabb események színnyelvé vált Szabács környéke és a Drina melléke.

Emlékeziünk még, hogy mióta a szabácsi törökök Nenádovics Jakab támadását a múlt télen oly véresen visszaverték, Szabács vára folyvást a törökök kezében maradt, sőt az őrség idővel tetemesen is megszaporodott. Szabács birtoka, kétségkívül nagy fontossággal bírt a törökökre nézve, mert a vár védelme alatt mindenkor biztosíthatták a Drinán átkelő bosnyák csapatok előnyomulását a nyugoti szerb kerületekben. De épen ez okból, a szerbekre nézve is, nem kevésbé fontos kérdés volt e vár elfoglalása, különösen pedig a jelen körülmények között, midőn Bosznia felől oly aggasztó hírek érkeztek. Miként Belgrád, úgy Szabács környékéről sem távoztak el a szerb csapatok egészen, még az 1805. vége felé beállott néhány hónapi nyugalom alatt sem. Az 1806. év első napjaiban pedig teljesen körülzárolták Szabács várát s ostromolni kezdték azt, ágyúkból és mocsarokból lövöldözvén a falakat.¹ A Drina mentében is, több helyütt kisebb-nagyobb szerb csapatok őrködtek a határ felett, hogy idejében megakadályozzák a netalán Boszniából, Szabács segítségére siető török seregek átkelését a folyón. A vár lövetése kevés eredménynyel folyt ugyan, de a gyenge török őrseget mégis annyira nyugtalanítá, hogy az a szabácsi püspök közbenjárásával, ki e végre az

¹ Az 1805. év folyamában a szerbek részint Ausztriából vásárlás által, részint Szendrő elfoglalásakor már több ágyút szereztek, melyeket most, különböző csapatok működéseinek támogatására használtak.

osztrák partra költözött át, alkudozni kezdett a felkelőkkel.

Nem sokára híre jött azonban, hogy Jadár felől nagyobb török sereg közelít Vidaics Mehmed alatt, Szabács várát felmentendő az ostrom alól. Bosznia és a belgrádi pasalik között, majdnem egész Visegrádig mindenütt a Drina képezte a határt. Csak két terület Jadár és Ragjevina szögeltett be, Zvornikkal szemközt, Szerbiába a Drinán innen. A szerb felkelők, a kik, mint tudjuk, mindenkor nagy súlyt fektettek arra, hogy csak a belgrádi pasalikban garázdálkodó törökök, nem pedig a szultán fennhatósága és tartományai ellen ragadtak fegyvert, a nevezett két kerületre nem terjesztették ki mindeddig a mozgalmat, nehogy méltó ürügyet szolgáltatassanak a bosnyákoknak, őket megtámadni. Sőt Jadár és Ragjevina szerb lakossága, még 1804-ben, nem sokára a felkelés kezdete után, némi egyességre lépett Vidaics Mehmed kapitánnyal, az általunk is többször említett Vidaics Ali beg egyik rokonával. Ezen egyesség értelmében az említett két kerület lakosainak tartózkodniok kellett minden résztvétől a mozgalomban. Mehmed ellenben fogadást tett, hogy úgy ő, mint bég társai mindenkor elkerülendik e kerületeket, midőn a szerb felkelők ellen kell vezetniök csapataikat. A Vidaicsok lévén Jadár- és Ragjevinában a főbirtokosok, természetesen érdekükben állott, hogy az ottani népet megóvják a pusztító hadjáratoktól, egyszerűsmind biztosítván ily módon Zvornik várát is minden megtámadás ellen. E két kerület semlegesítése azonban, a szerb felkelőkre nézve is felette előnyös volt; mert egy részről nem kellett többé ez oldalról megtámadástól félniök, másrésről pedig sokkal rövidebbé s így könnyebben védhetővé vált ez által a belgrádi pasalikot Boszniától

elválasztó határvonal, a Drina torkolatától körülbelül csak Ljesnicza városkáig terjedvén. Mintegy két évig tartott ez állapot. Mehmed kapitány rokonszenvvel szemlélte eleinte a szerb felkelés terjedését, mely által ő és társai, hatalmas rokonuk, a janicsárok hű barátja Vidaics Ali beg, zsarnokoskodásától reménylettek megmenekülhetni. És ezért a Vidaicsok sokáig tiszteletben tartották a Jadár és Ragyevina népével kötött egyességet, sőt a hol lehetett még támogatták is a szerb felkelést, miként ezt több ízben szreberniczai Hadzsi bég is tette volt. Az 1805. év vége felé azonban e viszonyok lényeges változást szenvedtek. Az ivankovczei ütközet után, hol a szerbek a szultán által küldött vezérrel szállottak szembe, valamint a békés törökök Szerbiában, úgy annak határain túl is azon mahomedánok, kik eddig némi titkos kárörömmel nézték az általuk is gyűlölt janicsárok hatalmának megsemmisítését, megdöbbentek s ellenséges állást kezdtek elfoglalni a szerb mozgalommal szemben, mely most már az összes mahomedán elemet látszott veszélylyel fenyegetni. Hadzsi bég és Mehmed kapitány is kibékeltek tehát elleneseikkel az 1806. év elején s készséggel nyújtottak segédkezet a szerb felkelés elnyomását célzó vállalatokhoz, főkép miután most már maga a szultán parancsolta, hogy minden igazhívó mahomedán fegyvert ragadjon a fellázadt keresztyén rája ellen. Így történt hogy Vidaics Mehmed kapitány már 1806. év január közepe táján Zvorniknál átkelt a Drinán 3000 emberrel, Szabács segítségére sietendő. Természetes, hogy a megváltozott körülmények között, Jadár és Ragyevina semlegessége, daczára a fennálló egyezménynek, nem biztosíthatá többé e kerületeket a török csapatok átvonulása ellen. Mehmed Zvornikból egyenesen Ljesnicza felé vette útját s e város

közelében, a Jadár folyón átvezetvén seregét, nem messze a szerb csapattól, táborba szállott. ¹ Mehmed kapitány közeledtének hírére, Kara-Gyorgye, Csarapicsra bízván a Belgrádot körülzároló sereg parancsnokságát, egy csapattal a szorongatott vidékek segítségére sietett, támogatva Nenádovics Jakab által is. — Mielőtt azonban a helyszínére érhetek volna, a törökök megtámadták a szerb tábort január 29-én, ² hol Lazárevics Luka vojvoda parancsnokolt. Az ütközet heves volt, de végre is a törökök hátrálni kényszerültek s a Jadár folyó túlsó partjára vonultak vissza. A felkelők három elesett török főnök fejét Kara-Gyorgyénak küldötték, ki azokat a szabácsi vár falaival szemben magas póznákra tűzette, ³ hogy ez által megfélemlítvén az ostromlottakat, mielőbb megadásra bírja őket. A várt eredmény nem következett be, sőt újabb veszély fenyegette nem sokára a felkelőket. A törökök néhány nap múlva s most úgy látszik nagyobb erővel, újra áthatoltak a Jadár folyón s Ljesniczánál ismét megtámadták a szerb tábort. A harc mindkét részről nagy elkeseredéssel folyt és aránylag tetemes veszteséggel végződött. Kara-Gyorgyét, ki maga is részt vett az ütközetben, egy golyó nyakán találta, szerencsére azonban selyem kendőjébe fúródott, mely az ütés erejét teljesen megbénítá, úgy hogy csak jelentéktelen sérülést szenvedett. Végre is a szerbek a túlnyomó ellenséges erő előtt visszavonulni kényszerültek s Kara-Gyorgye éjszak felé

¹ A belgrádi tudományos társaság kéziratgyűjteményéből: 395. sz. okirat. Jovanovics kapitány jelentése Sztratimirovicshoz.

² Hadzsics: Szerb felkelés stb. 58—59. l. — A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből 395. sz. okirat.

³ A belgrádi tudományos társulat kéziratgyűjteményéből: 395. sz. okirat.

vette útját, követve a török sereg által, melynek egy része Mehmed kapitánynyal az élén s tűzzel-vassal pusztítva a vidéket, a Mácsván át, keresztül tört Szabács váráig, hol az ostromlottakkal egyesült. Kara-Gyorgye, az utóbb híressé vált Misár falu közelében, Jelencsánál foglalt el megerősített állást s itt várta be a megsziporodott szabácsi várőrség támadását, mely már február 12-én bekövetkezett. Egész nap tartott a harcz, a győzelem már-már a törökök részére dőlt el, midőn este felé, a szerbeknek segítségük érkezett s e friss csapat hátulról támadván meg a törököket, ezek annyira megfélemlettek, hogy futásban kerestek menedéket.¹

A míg Szabács körül e harczok folytak, a szreberniczai Hadzsi-beg, egy csapattal betört Szokol felől, a váljevói nahiába. Nenádovics Jakab, ki az utolsó lyesniczai ütközetben szintén megsebesült, gyógyítás végett falujába, Brankovinába távozott, e vidékek összes fegyverfogható népe pedig, a Száva mellett és Szabács körül, Kara-Gyorgye táborában időzött. Hadzsi-beg tehát, nem találván ellenállásra, akadály nélkül nyomult előre, s Nenádovics Jakabot, ki hirtelen összeszedett kis csapatával a török sereget feltartóztatni iparkodott, könnyű szerrel a Váljevótól éjszak felé néhány mértföldnyire fekvő Ub városkáig visszavetette. Kara-Gyorgye értesülvén a törökök közeledtéről, a váljevói csapatokat azonnal útnak indítá Nenádovics segítségére, mire a törökök visszatértek Váljevó felé. Nem sokára maga Kara-Gyorgye is megérkezett egy csapattal a helyszínére. A törökök sokkal erősebbnek vélvén a szerb csapatot, mint az valóban

² Nenádovics: Memoári 141—142. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 60—62. l. — A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből 399. okirat.

volt, megfélemlettek és Szokolon át, visszavonultak Boszniába. Azonban még útközben Brankovinát, a Nenádovicsok faluját és Váljevót felgyújtották s általában a hol csak megjelentek, borzasztó pusztítást vittek véghez. Kara-Gyorgye ezután elhagyta e tájat s visszatért Topolába, honnét nemsokára a belgrádi táborba sietett.¹ A váljevói felkelők pedig, miután Nenádovics Jakab vezérlete alatt még bekalandozták a szokoli nahiát, felégetvén néhány török falut, ismét Szabács alá vonultak. A harcok azonban ez által még nem értek véget e vidéken. Husvét körül a törökök újra nagyobb erővel törtek be a váljevói nahiába. Hadzsi-beg ugyanis, az előbbi sikertelen vállalat által vissza nem riasztva, majdnem 6000 főnyi sereget gyűjtött, s bizonyos Ozman-Dzsorára bízván a vezérséget, megindítá azt Szabács felé. Már Szvileúváig hatolt előre az ellenséges sereg, midőn a Szabács mellett táborozó Nenádovics Jakab, összeszedvén a váljevóiakat, a lehető leggyorsabban a fenyegetett vidékek segélyére sietett. A törökök értesülvén a felkelő csapat közeledtéről, az Ub folyónál fekvő Csurug falu mellé húzódtak. Már beesteledett, midőn Nenádovics, kisdéd csapatával, mely alig 2000 főt számlált, az ellenséges tábor közelébe ért. Jóval hajnal előtt kezdték a szerbek a támadást, miként előlegesen elhatározták volt, több oldalról egyszerre. A törökök nem lévén ily heves rohamra elkészülve, megzavarodtak s összes podgyászuk hátra hagyásával, megfutottak. Nem csekély veszteséggel bár, de csakhamar mégis megállapodott a török sereg zöme egy hegy alatt, készen az ütközetet folytatni. E közben felkelt a nap s a szerbek látván az ellenség erős állását, szemben azzal, egy

¹ Nenádovics: Memoári 142. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 62—64. l.

dombos szőlőben sánczokat készítettek, hogy így biztosabban várhassák be a túlnyomó erő netaláni támadását. Ez nem sokára be is következett. A törökök oly elszántsággal rohantak a sánczokra, hogy már néhány zászlót fel is tűzhettek azokra. A szerbek csak végerő-megfeszítéssel voltak képesek a támadást visszeverni. Midőn a harmadik roham sem sikerült, a törökök heves puska-tüzeléssel igyekeztek a felkelőket a sánczok elhagyására kényszeríteni. Ez utóbbiak helyzete valóban már felette kétségessé vált, midőn Moler Péter és Grbovics Milován, a közel falvakban gyűjtött csapattal, a helyszínére értek s azonnal támadólag léptek fel. Ez alkalommal elesett Ozman-Dzsóra, mire a törökök megfosztva vezérüktől, vad futásban kerestek menedéket, üldözve a szerbek által. Csak a ki lóháton volt, szabadult meg, a gyalogság legnagyobb része oda veszett, mert útközben is a falusiak mindenütt fegyvert ragadtak s a már úgy is fáradt futók üldözését folytatták. Borzasztó mészárlást vittek véghez a szerbek ez alkalommal, karddal, késsel üldözvén, doronggal vervén agyon a menekülőket. Több mint fele a török seregnek veszté életét a csurugi ütközetben. Nenádovics Jakab pedig, ismét visszatért csapatával Szabácshoz, reménylven, hogy egy időre megszabadult a bosnyákok támadásaitól s hogy úgy nagyobb erővel folytathatja a vár ostromát.¹

A felkelők ugyanis, mint láttuk, egy perczig sem tévesztették ez idő alatt a főczélt szem elől, t. i. Szabács mielőbbi bevételét. Több ízben kénytelenek voltak ugyan elhagyni a várat, s a különböző tájak felől előnyomuló török csapatok elébe sietni; a harc végezte után azon-

¹ Nenádovics: Memoári 143—145. l.

ban, mindannyiszor visszatértek Szabács alá. Az ostrom, részint ez okból, részint pedig, mert a szerb csapatok nélkülözték a szükséges ágyúkat, de meg mivel nem is értettek a hadművelet ezen neméhez, csak lassan haladt, s minden nevezetesebb eredmény nélkül. Mindazáltal a csekély számú várórség nem minden aggodalom nélkül nézett a jövő elébe, kivált midőn a Boszniából segítségére elősiető török csapatok a felkelők által többnyire visszaverettek. Azok, kik a szerb sorokon keresztül törve a várba befutottak, növelték ugyan az őrség, de egyszersmind a fogyasztók számát is. Eleségben pedig a vár mindjárt kezdettől fogva szükségét szenvedett. A körülzáró szerb csapatok felette megnehezíték az élelem beszerzését, s ez még akkor is, midőn a felkelők a Drina vagy Szokol felől előnyomuló ellenséges csapatokat feltartóztatandók eltávoztak s a várat őrizetlenül hagyták, majdnem lehetetlenné vált, mert a különben oly gazdag Mácsva vidéke, a folytonos harczok következtében, majdnem egészen pusztán és műveletlenül maradt, a lakosok közül a férfiak nagyobbára a felkelőkhöz csatlakozván, a nők és gyermekek pedig az osztrák partra menekülvén, a hol szíves fogadtatásban részesültek. A törökök e reájuk nézve oly káros hatású kivándorlást megakadályozandók, már februárban néhány magasabb rangú tisztet Klenakba, a Szabácscsal szemközt, a Száva balpartján fekvő osztrák állomás parancsnokához küldöttek, felszólítván őt, hogy többé ne engedje meg a szerb menekülőknek az osztrák földre lépni. Egyszersmind azzal fenyegetődztek, hogy ha kérelmük visszautasíthatnák, a török csapatok valószínűleg a két birodalom (Ausztia és Törökország) között fennálló barátságos viszony megsértésére ragadtathatnák magukat. Mindazáltal az osztrák

parancsnok, nem akarván ez ügyben saját felelősségére intézkedni, egyelőre nem teljesíté a török tisztek kérelmét, hanem az egész dolgot feljelenté a Zimonyban székelő tábornoknak.¹ Alig volt képzhető, hogy az osztrák hatóságok, melyek mindenkor oly elnézők voltak a szerb mozgalom iránt, s nem csak szemet húnytak az Ausztriából a túlpartra szállított mindenféle hadikészletek fölött, hanem kéz alatt, olykor még maguk is segítették a felkelőket, alig volt képzhető, hogy e hatóságok a szerencsétlen menekülteket a visszatérésre kényszerítsék, jól tudván, hogy mily szomorú sors várt volna reájuk a török uralom alatt. És mégis márczius közepe felé, szigorú rendelet érkezett a zimonyi főparancsnokságtól az összes határhatóságokhoz, hogy az osztrák partra menekült szerbeket erővel is űzzék vissza hazájukba. Antim, a szabácsi püspök, tartva a törökök kegyetlenségétől, szintén átjött volt Ausztriába, s most neki is el kellett volna hagynia a menhelyet. E szorongattatásukban úgy Antim, mint néhány osztrák szerb, Sztratimirovicshez fordultak pártfogásért. A karlóczai érsek közbenjárására a főhadparancsnokság megengedte Antimnak a maradhatást, a menekültek legnagyobb részét illetőleg azonban, a kiűzetési rendelet a legnagyobb szigorral foganatosított, úgy hogy a katonák puskatusával kényszeríték a többnyire nőkből és gyermekekből álló jajveszékelő tömeget csolnakokba szállni, s daczára a nagy szélnek, életveszély között a túlpartra átevezni. Nem valószínű, hogy a zimonyi főparancsnokság egyedül a törökök fenyegetései miatt határozta volna el e majdnem embertelen rendszabály életbeléptetését, ámbár nem tagadható, hogy az osztrák

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 396. sz. okirat.

hatóságok, melyek eddig annyi pártos rokonszenvet tanúsítottak a szerbek ügye iránt, némileg a mindkét fél iránt fentartandó semlegességi elvnek óhajtottak ez által érvényt szerezni. A fő ok azonban abban a körülményben látszott rejleni, hogy a szerbek, miként ez Sztrati-mirovicsnak egy leveléből kitűnik, a Szabács körül folytatott győzelmes ütközetek után, a megfutamodott, s az osztrák partra menekült törököket oda is követték, s ott közülök többet leöltek. Ha meggondoljuk, hogy mily elkeseredéssel küzdöttek a felkelők elnyomóik ellen, s hogy akkor még a nemzetközi jogról fogalommal sem bírtak, természetesnek fogjuk találni, hogy nem sokat törődtek a semleges terület megsértésével. Az osztrák hatóságok azonban, nem nézhették közönyösen, hogy a harcz az ő területökre is átplántáltassék. Ha megtűrik vala e kihágásokat, kétségkívül felette kellemetlen bonyodalmakba keverhették volna az egész birodalmat, főkép ez időtájt, midőn Napoleon törekvése, a portával szövetkezni, mindinkább nyilvánossá vált. Ily körülmények között, ha talán túlszigorúnak kell neveznünk is a szerb menekültek irányában alkalmazott rendszabályt, de politikai tekintetben a jogosúltságot attól meg nem tagadhatjuk. Sztratimirovics, ki oly élénk figyelemmel és érdeklél kísért a szerb mozgalmat, szintén érezni látszott, hogy a felkelés ügye mennyit szenvedett volna az által, ha a szerbek tovább is folytatják vala a törökök üldözését osztrák területen. Nem is késett Sztratimirovics, egy megbízottja, Jovanovics nyugalmazott osztrák határőrkapitány által, ki valószínűleg az ő megbízásából ez egész idő alatt Klenakban tartózkodott, s innét tudósítá őt a szerbiai eseményekről, a felkelőket figyelmeztetni, hogy ne hagyják magukat a kétségbeesés és elkeseredettség

által elragadtatni, s óvakodjanak a megfutamodott törökök bántalmazásától.¹ Később, mint látni fogjuk, a szerb menekültek ismét akadály nélkül átkelhettek az osztrák partra, s már e körülményből is eléggé kitűnik, hogy az április közepe táján kelt kiűzetési rendelet, csak a pillanatnyi kényszerhelyzet nyomása alatt keletkezett, a zimonyi főparancsnokság minden bonyodalmat el akarván kerülni a törökökkel és biztosítani a határörvidékek nyugalalmát. E tekintetek indították az osztrák hatóságokat arra is, hogy június elején megengedték az élelemszállítást, bizonyos meghatározott mennyiségben, a Száva balpartjáról a szabácsi várba. Igaz ugyan, hogy a vár e segély nélkül, valószínűleg néhány nap múlva, kénytelen lett volna kinyitni kapuit a felkelők előtt, az őrség már majdnem éhséget szenvedvén, de másrésről a törökök is jogosan követelhatték az osztrák hatóságoktól, hogy irányokban se tanúsítsanak nagyobb szigort, mint a felkelők iránt, kiknek a mozgalom kezdete óta nemcsak élelmi szereket, de hadikészleteket is szabadon engedtek szállítani. A semlegesség elve követelte, hogy a küzdő felek egyike se nyerjen nagyobb pártolást a semleges hatalom részéről. Azonban az említett élelmiszerek szállítását is csak oly feltétel alatt engedték meg az osztrák hatóságok, hogy az egész megszabott mennyiségnek 8 nap alatt a várban kell lennie, a mi e határidőig el nem szállított, az Klenakban maradván, a nélkül hogy akár a törökök, akár a szerbek használhatták volna. Még mielőtt e segély a várba érkezett, az ostromlottak a sükségtől kényszerítve, alkudozni kezdettek a felkelőkkel, s e végre az

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből. 402. 403. 404. 405 és 406. sz. okiratok.

osztrák parton gyűltek össze mindkét fél küldöttei. A törökök azt kívánták, hogy 400 főnyi őrség a várban maradhasson, a többiek pedig szabadon elvonúlhassanak. A szerbek, kik a vár megadását követelték, nem fogadhatták el a törökök ajánlatait. Az értekezlet tehát, eredmény nélkül ért véget s a török küldöttek aggodalomteljesen tértek vissza a várba a fenyegető szavak hatása alatt, melyeket Nenádovics Máté,¹ ki szerb részről az alkudozásokat vezette, távozásukkor hozzájuk intézett. — A várőrség egy része, látván, hogy a felkelők nem hajlandók megadni a szabad elvonulást, éjnek idején kilopódzott a várból, Boszniába menekülendő. A Kitog környékén táborozó szerbek azonban, megtámadták a mellettök elsiető csapatot s majdnem egészen megsemmisítették. Egyszersmind Csúpics Sztoján, a mácsvai vojvoda, mintegy 100 elszánt legénnyel, behatolt Boszniába s ott azon török falukat kezdte pusztítani, melyeknek lakosai a Szerbiába be-betörő csapatokhoz csatlakoztak.² Általában a küzdelem most már nagy elkeseredéssel folyt mindkét részről. Miként a törökök nem kímélték hadjárataik alkalmával az útjukba eső szerb vidéket, úgy a szerbek is, ha szírit teheték, felégették s feldúlták a mahomedán falukat és birtokokat s nem kegyelmeztek sehol ellenségeiknek, sem a harcban sem üldözés közben. Az elesettek fejét, úgy a törökök, mint a szerbek, rendesen levágták. Nenádovics, Szabács alatt, egy aranyat fizetett min-

¹ Nenádovics Máté már előbb visszatért Bécsből, hová mint tudjuk az 1806. év elején, az osztruzsniczai értekezlet megbízásából utazott volt. Az óhajtott segélyt nem nyerte ugyan meg az osztrák kormánytól, de hozott magával 1000 röppentyűt, melyeket most Szabács ostrománál szándékozott használni.

² A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből 415. sz. okirat.

den beszolgáltatott török főért.¹ Résztint a menekültek elbeszélései, résztint az ütközetéről s az elkövetett kegyetlenségekről szállingózó hírek, a valóságnál is kedvezőtlenebb színben tünteték fel az irányt, melyet a mozgalom az utóbbi időben követni kezdett, s a felkelés barátait úgy innen, mint túl a Száván, aggodalommal töltötték el a jövő iránt, mert attól tartottak, hogy ha a felkelők mind tovább ragadtatják magukat elkeseredettségek által s nem ismernek többé mértéket a boszúállásban, egyrésről az osztrák hatóságokat elidegeníthetik maguktól saját tetemes kárukra, más részről pedig a portát annyira felbőszítik maguk ellen, hogy az előbb-utóbb szükségkép bekövetkezendő kibékülés végkép lehetetlenné válik. Ez aggodalmak leghűbb kifejezést Sztratimirovics leveleiben találtak, melyeket az 1806. év tavasz-utóján néhány felkelő vezérhez intézett, jó tanácsaival igyekezték hatni rájuk, miután tényleg nem segíthette őket. Miként már két év előtt Nenádovics Mátéhoz intézett iratában, úgy most a főnökökhöz írt leveleiben is, Sztratimirovics inti őket, hogy ne feledjék, hogy még mindig török alattvalók s valószínűleg azok is maradnak, legalább addig a míg teljesen fel nem szabadulnak. Kimélik tehát a mahomedán egyházakat, ne bántalmazzák az ártatlan nőket és gyermekeket, valamint a békés törököket s azokat sem, kik a harcz után hatalmukba kerülnek; csak ily módon nyerhetik meg a szomszéd tartományok mahomedán lakosságának tiszteletét s bizalmát s háríthatják el magukról és hazájukról a fenyegető veszélyt. Nem eszélyesen cselekszenek ennélfogva, midőn jelentéktelen zsákmány reményében, a törökök szökését a szabácsi várból

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 419. sz. okirat.

megakadályozzák; ellenkezőleg segédkezet kellene nyújtaniok az ellenség titkos távozásához, minek következtében a várórség csakhamar annyira megfogyna, hogy könnyű szerrel elfoglalhatnák a várat. Általában, óvakodjanak még az ellenséges falvak pusztításától és kizsákmányolásától is, miként ezt, fájdalom, Csúpics Boszniában teszi; már úgy is sokan vannak, kik a szerb felkelőket rablókül tekintik s e nézet, ha még inkább elterjedne, árthatna a mozgalom ügyének, nem csekély mérvben csökkentvén a barátságos nagyhatalmak annyira becses rokonszenvét a mozgalom iránt. Különösen iparkodjanak a lehető legjobb viszonyban élni az osztrák tisztekkel és hatóságokkal a határon, mert ezek nagy hasznára válhatnak a felkelés ügyének. Mindenek fölött azonban, tegyenek félre minden személyes viszályt és czivódást s vállalatokban egyetértőleg, egyedül a közjó által vezéreltetve, működjenek. A főnökök oktassák alárendeltjeiket, ezek pedig feltétlenül engedelmeskedjenek előjáróiknak; tiszteljék mindnyájan egyaránt a fővezért Kara Györgyét s a vojvodák csak is a vele előlegesen megállapított terv szerint cselekedjenek. Egyedül ily módon reménylhetik a kitűzött czél elérhetését.¹ A főnökök, kikhez Sztratimirovics tagadhatatlanul igen gyakorlati tanácsait intézte, hála-lasan fogadták s szívesen is követték volna azokat, de már nem állt hatalmukban a nép elkeseredettségének határt szabni s különben is a legmérsékeltebb bánásmód a békés mahomedánok iránt, sem lett volna többé képes megakadályozni a török haderő támadását, mely mint tudjuk, már régebben elhatározott volt Konstantiná-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből a 409, 411, 414 és 417. sz. okiratok.

polyban s melynek a Szabács körül folyt harczok csak előjátékát képezték.

Május vége felé mind aggasztóbb hírek érkeztek Boszniából a vezír nagymérvű készülődései felől. Haszan pasa, vagy ezer főnyi csapatával, Jadár felől háborítatlannul áttört Szabácsig. A megfélemlített kmétek közül többen meghódoltak s eleséget is szállítottak a törököknek, mások pedig a pasa biztatására, a népet igyekeztek arra bírni, hogy hagyja oda a felkelés ügyét.¹ A zborniki kapitány Mehmed pedig, már több idő óta a Drinán innen Badovcezi és Szállás helységek között táborozott, mintegy 5000 főnyi seregével s innen kalandozta be a mácsvai vidéket, pusztítva és rabolva. A bosnyák vezír közeledtének hírére, a felkelők elhatározták, minden áron megkísérteni Szabács bevételét; előbb azonban, Mehmedtől kellett megszabadulniok, ki csapatával folyvást nyugtalaníthatta volna az ostromlókat. E végre Csúpics a mácsvai vojvoda, a hős Káticscsal s Lazárevics Lúka, Vuicza és Dábics főnökökkel egyesülve, mintegy 2500 ember élén, megindult Mehmed kapitány ellen. Szállás falu közelében, rejtek helyen sánczokat hánytak, éjjel nappal dolgozván, s az egész csapat ezek mögött vonta meg magát. Ezzel elkészülvén, június 9-én, 200 szerb lovas elvált a sáncztábortól s nyíltan a török sereg felé tartván, ál-meg-támadást intézett az ellen. A törökök látván az ellenség csekély számát és sejtelmük sem lévén a sánczok között rejtező sokkal tetemesebb felkelő csapatról, azonnal szembe szálltak a szerb lovasokkal, s midőn ezek megfutamodtak, üldözőbe is vették őket. A hadi csel teljesen sikerült. Az üldözött lovasság ugyanis a sánczokhoz érve,

¹ Nenádovics: Memoári 145—146. l.

hirtelen szétvált, a rejtekéből előtörő szerb gyalogság pedig támogatva a felkelő csapat egyetlen ágyújának biztos lövései által, oly erővel támadta meg a törököket, hogy ezek rövid harc után, számos halottat hagyván hátra, visszavonulni kényszerültek.¹

Nem lévén többé okuk a felkelőknek Mehmed seregétől tartani, bátran hozzá kezdhettek a Szabács ellen tervezett vállalat kiviteléhez. Nenádovics Jakab, ki ez alatt Belgrád alatt járt volt, s ott több ízben sikeresen visszaverte a várórség kirohanásait, június 11-én ismét megjelent Szabácsnál, ezer harczossal s azonnal átvette a főparancsnokságot. Két nap múlva már teljesen bekerítették a felkelők a várat, melynek török őrsége ekkor már 5—600 főre olvadt le. Sikerült a szerbeknek egy török naszádot is hatalmukba keríteni, melyet egy ágyúval felfegyverezvén, a Száva felől is lövöldözni kezdték a falakat. Mintegy két hétig tartott a vár lövetése s a naponként meg-megújuló csatározás ostromlók és ostromlottak között. Látván Nenádovics Jakab, hogy ily módon nem veheti be az erősséget, golyói felette csekély kárt okozván az ellenségnek, elhatározta általános rohamot kísérteni meg. A vajvodák között előre megállapított terv szerint, a bátor Czinczár Jankónak, vagy két száz elszánt legénnyel, Szabács felett csolnakokra kellett volna ülnie, s a Száván levedzván, a parton lévő házakat, melyek minden erősítést nélkülöztek, elfoglalnia, s ez oldalról, honnét a törökök támadásra valószínűleg nem lehettek elkészülve, benyomulván a várba, az alsó kaput kinyitnia. Ez alatt Dábics Zsivko a felső kapu ellen volt támadást intézendő, hogy a törökök figyelmét a célbavett ponttól

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 419. sz. okirat.

elvonja; a sereg többi része pedig folytonos tüzelés között minden oldalról a sánczokig nyomult volna előre, hogy aztán a kinyitott kapun egyszerre beronthasson a várba. Junius 25-én kezdődött az ostrom. Minden felkelő csapat, pontosan a meghatározott terv szerint teljesíté műveleteit, csak Czinczár téveszté el a védtelen kiszállási pontot, a hol könnyűszerrel benyomúlhatott volna s ezáltal az egész vállalat meghiúsult. Mert a törökök figyelmessé lévén a vár felé közeledő szerb csapatok tüzelése által s jól tudván, hogy azok a vízzel telt sánczokon át nem hatolhatnak a falakig sem, az igen erős felső kaput pedig be nem zúzhatják, egész erejüket a gyöngye alsó kapunál összpontosították, s itt várták be a szerbek támadását, melyet ekként elkészülve, bár heves harc után, sikeresen vissza is vertek. Az összes felkelő csapat visszavonulása után is, vagy 100 elszánt legény még egész nap küzdött ritka bátorsággal a kapu előtt s csak az est beálltával hagyta el állomását. E meghiúsult kísérlet után, mely mindkét részről tetemes áldozatokba került, a szerbek ismét táborukba húzódtak vissza, csak arra ügyelvén, hogy a várórség közlekedését a környékel megakadályozzák.¹ Nenádovics Jakabnak azonban, nem volt többé ideje új ostromra gondolni, mert a felkelők egész figyelmét a Bosznia felől közelgő veszély vette igénybe, mely végenyészettel látszott fenyegetni nemcsak a nyugoti tájakat, hanem az egész országot is.

Mielőtt e fontos események elbeszéléséhez fognánk, szükséges, hogy röviden ez ország többi részében történetekről is megemlékezzünk. Daczára a felkelők által több ízben kivívott eredményeknek, az egész tartomány még

¹ A belgrádi t. t. kéziratgyűjteményéből: 420 és 421. sz. okiratok. — Nenádovics Máté: Memoári 148. l.

nem tisztult meg teljesen a törököktől. Különösen a déli és keleti részeken több város és erősség még mindég a mahomedánok hatalmában volt. Való ugyan, hogy e törökök többnyire a tartomány régi lakosai sorába tartoztak s ha birtokaikat békében megőrizhetik vala, valószínűleg tartózkodtak volna minden ellenségeskedéstől a szerbek iránt. A jelen körülmények között azonban, midőn két hatalmas vezír készült a tartományt megtámadni, az eddigi békés törökök is veszélyesekké válhattak volna, mert nem szenvedett kétséget, hogy a szerbiai városokban és erősségekben lakó mahomedánok, minden tekintetben segélleni fogják a szultán seregeit a felkelők ellen. Ez utóbbiakra nézve tehát felettte szükségessé vált, a tartomány egész területéről kiűzni a törököket s a mennyire csak lehetett, hatalmukba keríteni, különösen a véghelyeket. Ez volt célja több kisebb hadivállalatnak, melyet a szerbek különböző főnökök vezérlete alatt, mindjárt az év elején megindítottak. Így Petrovics Rádics, ki már az 1788-ki háborúban Kara-Gyorggyával együtt harczolt Karanovac vidékén, most egy csapattal a Sztári Vlach vidékét kalandozta be, s majdnem Novi-Pazarig előnyomulván, ez irányban reménylett összeköttetésbe léphetni a montenegroiakkal, mely terv azonban, mint tudjuk, nem sikerült. Obrénovics Milán, egy más csapat élén, szinte dél felé tartva, Visegrádig és Nova-Városig jutott Boszniában. E hadjáratok célja nem hódítás, csak a törökök megfélemlítése és a betörések megakadályozása Bosznia felől lévén, úgy Obrénovics Milán, mint Petrovics nem sokára visszatértek kalandos útjaikról, de annyit mégis elértek, hogy e tájak szerb lakosságát is bevonták a felkelés keretébe.¹ Fontosabb volt Milovanovics Mladen és

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 398. sz. okirat.

Dobrinjacz Péter működése a déli vidékeken, mert amaz Krusevaczot vette be, emez pedig Paratyin, Rázsany és Alexináczból űzte ki a törököket. Sztojkovics Milenko pedig keleten Paszvan-Oglu ellen igyekezett biztosítani a határt; benyomult Krajnába s átkelvén a majdánpeki hegységen, elfoglalta a Porecs nevű megerősített dunai szigetet, a mi által lehetetlenné tévé a török hajóraj felvedzését a Dunán; ez erős állásból egyszersmind Orsovát és Negotint is fenyegetvén.¹ Midőn aztán a nyár elején Ibrahim pasa, a rumélii vezír, nagy erővel közeledett Nis felől, Sztojkovics is a szorongatott vidékek védelmére sietett. A felkelők által a keleten és délen kivívott előnyök fontosak voltak ugyan, a kívülről fenyegető veszély tekintetéből, azonban csak kevés fáradtsággal érettek el és magokban véve, nem sok értékkel bírtak. Krusevacz és Paratyin, Alexinác és Porecs sziget birtoka még nem biztosította a felkelés sikerültét mindaddig, míg a bosnyák és rumelii vezírek seregei, végenyészettel fenyegettek a tartományt. A Bosznia és Nis felől tornyosuló veszély mellett, minden egyéb bármily fényes eredmény is eltörpült. A felkelés nem volt többé a belgrádi pasalik belügye, forradalom volt az, az egész birodalom, a szultán ellen. Ily körülmények között, természetesen csak is a Boszniából és Bulgáriából előnyomuló török seregek működése s a felkelők magoktartása azok irányában, bírhat reánk nézve érdekel. Minden egyéb esemény a tartomány határain belől, csak mellékesnek tekintendő. Visszatérünk tehát mindenek előtt ismét a nyugoti határra.

A többszörös győzelmek, melyeket a felkelők a

¹ Rogisics: Razbor szócsinenija stb. 41 és 65. l.

Boszniából előrontó török csapatok felett kivívtak, nem voltak képesek véget vetni az ellenséges támadásoknak. Az «átkozott Boszniából», miként a szerbek elkeseredésükben a tartományt nevezték, folyvást új seregek özönlöttek Szerbiába. Nem csoda, ha a nép belefáradva az eredménytelen küzdelembe s néma fájdalommal szemlélve a falvak s vetések teljes elpusztítását, csüggedni kezdett s minden bizalmát elveszté a felkelés ügyéhez. Ehhez járult még a rémhír, mely a bosnyák vezír s roppant seregének közeledtéről terjedt el. Az előőrs Szircsics pasa s több bég vezérlete alatt, már juniús vége felé át is lépte a Drinát s Badovinczi közelében táborozott. Általános rémület szállotta meg e vidékek összes szerb lakosságát. A törökök pedig ügyesen tudták e hangulatot saját javukra kizsákmányolni. A bégek s kapitányok által, kik a határon lakván, személyes összeköttetésben állottak a szerb rájával, azon hírt terjesztették el a nép között, hogy a vezír nem szándékozik rabságba hurczolni a szerbeket, csak a szultánnak tartozó engedelmességre óhajtja kényszeríteni őket s ha megfizetik a harácsot, seregét ismét visszavezeti Boszniába. E cselfogás nem maradt hatás nélkül. A kétségbeesett nép szívesen adott hitelt az ígéreteknek, csak hogy a folytonos harcok által tűrhetetlenné vált állapottól szabaduljon. A mácsvai és poczerinai vidékek lakossága, seregesen tódult a török táborba, élelmi szereket fuvarozván és egyéb szolgáltatokat teljesítvén. Aggodalommal szemlélték a Szabács közelében elhelyezett nem nagy számú felkelő sereg főnökei, a dolgok e veszélyes fordulatát. A közeledő roppant török erővel szembeszállani a nyugoti kerületek összes fegyverfogható ereje sem lett volna képes, s most maga a nép kezdett elpártolni a felkelés ügyétől. Tagadhatatlanul nagy volt

a veszély, mely a forradalmat fenyegeté; mert nem szenvedett kétséget, hogy a bosnyák vezír, levervén a határvidékek ellenszegülését, egyenesen Belgrád felé fogja folytatni útját. E válságos körülmények között, a főnökök Kara-Gyorgyéhoz fordultak, elmondván a nép elcsüggedését s kérvén őt, hogy vagy siessen ő maga segítségükre, vagy küldjön minél nagyobb számú sereget, ők nem lévén képesek a törökök előnyomulását megakadályozni. Kara-Gyorgye nem késett a válaszzsal. Levelében tudatá a főnökökkel, hogy most nem jöhet, mert a törökök délfelől is előnyomúlnak s Tyupriját fenyegetik. Tanácsolja tehát a szabácsi vojvodáknak, hogy igyekezzenek az ellenséget alkudozásokkal feltartóztatni, a mi talán annyival könnyebben sikerülhetne, mivel a törökök maguk mondják, hogy csak engedelmességet a szultán iránt követelnek s a harács megfizetését kívánják. Igyekezzenek tehát a főnökök, a vezírt ígéretekkal rászedni, legalább addig, a míg ő (Kara-Gyorgye) is megjelenhet a küzd-téren.¹

Alig pár nappal a meghíúsult szabácsi vállalat után, Csúpics Sztoján, ki egy csapattal a Drina partjain portyázott, jelenté Nenádovics Jakabnak, a Szabács mellett Topolikban táborozó szerb sereg parancsnokának, hogy négy bosnyák béggel találkozván, ezek felszólították őt, hogy küldjön megbizottakat a vezírhez, a kik a szerb nép nevében jelentsék ki a meghódolást s fogadják el a teszkeréket,² a mely esetben a török sereg vissza fog térni. Csúpics egyszersmind tanácsolta, hogy teljesítsék a törökök kívánságát, mert az ellenséges sereg oly nagy számú, hogy ha ütközetre kerül a dolog, a felkelők okvetetlenül

¹ Nenádovics: Memoári 147. l.

² Harács vagy adóívek.

vereséget fognak szenvedni. Késznek is nyilatkozott a török táborba menni, azon feltétel alatt, ha Nenádovics Máté is elkíséri őt.

A felkelő főnökök, különösen Nenádovics Jakab és Lazárevics Lúka, helyeselve Csúpics tanácsát, biztatni kezdték Mátét, hogy menjen vele, ez lévén a legjobb mód feltartóztatni a vezért előnyomulásában, a mit különben Kara-Gyorgye is óhajtani látszik. Nenádovics Máté, bár nem jó kedvvel, végre mégis engedett társai rábeszélésének s megindult Csúpicsal Badovinczi felé, hol akkor a török előrs táborozott. Csúpics előre küldte néhány emberét, kik aztán nem sokára négy béggel tértek vissza, ez utóbbiak kezesekül szolgálván a szerb követek biztonságáért. A bégek Topolikba szállítottak, Csúpics és Nenádovics Máté pedig Badovinczibe siettek, a hol a legszívesebb fogadtatásban részesültek a török parancsnokok részéről. Szircsics pasa, az előrs vezére, már itt kezdett a szerb küldöttektől tudakozódni, hogy hajlandók-e harácsot fizetni és a teszkeréket elfogadni? mely kérdésre Máté határozottan igennel felelt. A további kérdésre pedig, hogy kit kívánnak harács vagyis adószedőül, azt válaszolá, hogy őt magát t. i. Szircsics pasát, mert neki magának is van keresztyén rájája s így tudja, hogyan kell a néppel bánni. Szircsics biztató őket, hogy csak ekként beszéljenek a vezír előtt is s minden kívánságuk teljesülni fog. Másnap átkeltek a Drinán, a nagy török táborba, hol maga a bosnyák vezír parancsnokolt. A sereg, mely itt csak a parancsra várakozott, hogy Szerbiába betörjön, 40 vagy 50 ezer főt számlált. Egy tágas nagy sátorba vezették a két szerb követet. Hat pasa és több mint húsz különböző rangú bég és aga foglalt ott helyet. A pasák egyike, talán maga a vezír, a szerbek nem ismerték őt,

kérdezgetni kezdé a követeket, hogy miért ragadtak fegyvert s miért nem hódoltak meg Bekír pasának, ki maga is ellensége volt a dahiknak, avagy utóbbi időben a Szabácsban parancsoló Hassán pasának? A szerb küldöttek, miként már annyiszor hasonló esetekben, biztosíták a pasákat, hogy ők nem a szultán ellen lázadtak fel, kinek még most is hűséges alattvalóiul vallják magukat, hanem csak gonosz elnyomók zsarnokságától óhajtottak megszabadulni. Nem hódolhattak meg Bekír pasának, mert őt magát is fogva tartá az ádáz Gusancz-Ali, — nem Hassán pasának sem, mert ez utóbbi, midőn Szabácsba áttört, útközben vagy húsz kmétet, azok közül, kik a legnagyobb készséggel élelmiszereket szállítottak neki, börtönbe vetett, s így nem lehetett bizalmuk hozzá. A pasa, ki a szerb küldöttekkel az alkudozásokat folytatá, a nyert válasznak csakis azon nyilatkozatára fektetett súlyt, hogy a szerbek még most is hű alattvalói a szultánnak. Ha ez így van, mondá, nem vonakodhattok elfogadni a teszkeréket s megfizetni a harácsot. Készek vagyunk mindezt teljesíteni, felelék a szerbek. Vajon fog-e Kara-Gyorgye is harácsot fizetni? kérdezé a pasa. Mindenesetre, Kara-Gyorgye úgy, mint a többi főnökök s az összes nép, válaszoló merészen Máté. Ez esetben, folytatá a pasa, válaszszatok magatoknak egyet a pasák közül, a ki hatvan török kíséretében bejárja majd az országot s összegyűjti a harácsot. A vezír pedig elbocsátandja seregét, csak egy jelenték-telen csapatot hagyván a határon, mindaddig, míg a harács meg nem érkezik. A szerb küldöttek az előleges megállapodás értelmében, Szircsics pasát kérték adószedőül a tartományba küldetni, mely kívánságukra a gyülekezet minden ellenvetés nélkül rá is állott. Ekként a béke legalább látszólag meg volt kötve. Nenádovics Máté sietett

bátyját Jakabot értesíteni a létrejött megállapodásról, sőt a bosnyák kapitányok is a legszegényebbeket embereik közül, kezdték hazabocsátgatni. Bizalmatlanság és a jóhiszeműség teljes hiánya jellemző mindenkor a törökök alkudozásait a keresztyén rájával. Úgy látszik, hogy ez alkalommal se gondolt egyik fél sem komolyan a megálapított feltételek teljesítésére. Nenádovics Máté, emlékirataiban akként vélekedik, hogy Kara-Gyorgye kétség kívül elfogadta volna a teszkeréket s szabadon hagyta volna jární-kelni a tartományban a harácsszedő pasát, mert tudta, hogy a nép szívesen fizet, csakhogy a teszkerék birtokába juthasson, melyek a magán zsarolásoktól megóvták. Csakhogy, miként Máté őszintén bevallja, a törökök által összegyűjtött adót azon ürügy alatt, hogy majd maguk küldik azt el a szultánnak, lefoglalták s a harácsszedő pasát szépen haza küldték volna, az ekként szerzett pénzt hadiszerek beszerzésére és a sereg szaporítására fordítván; ily módon egyszersmind, legalább egy évi nyugalmat is biztosítván a tartomány számára. Több mint valószínű, hogy a törökök, kik különben úgy sem nagy kedvet éreztek a hadjárat folytatásához, s ezért első pillanatban minden gondolkozás nélkül elfogadták a szerb-küldöttek ígéreteit, csakhamar gyanakodni kezdettek, nem csak a követek őszinteségében, de a tett ígéretek teljesítésének lehetőségében is. Nem sokkal az egyesség megkötése után, ismét a pasa sátorába vezették Csúpicot és Nenádovics Mátét s itt a novii kapitány kijelenté a küldötteknek, hogy a tervezett béke nem jöhet létre, mert a szerbek maguk között sem értenek egyet. A míg ugyanis a követek Szircsics pasát kérték adószedőül, Lazárevics Lúka vojvoda, egy levélben Vidaics Ali pasát kívánta e

küldetéssel megbíztatni.¹ E felett most az egész török sereg két pártra oszlott. Az egyik rész Szircsicset, a másik Vidaicsot óhajtá a tartományba küldeni; mivel pedig egyik fél sem volt hajlandó engedni s a viszály még véres összeütközést is vonhatott volna maga után a bégek és kapitányok között, elhatároztatott, hogy egyik sem fog menni s az egyesség megszűntnek nyilvánítatik. A vezír pedig, már most nem csak hogy szét nem bocsátá seregét, hanem a lehető leggyorsabban Szabács alá szándékozott vonulni, a hol azok, kik a szultán hű alattvalóiul vallják magukat, meghódolhattak. A két szerb követnek pedig meghagyta a pasa, hogy azonnal készüljenek útra, hogy azon a helyen, a hol a törökök átvették őket, a szerbeknek kezesekül átadott négy bégért kicseréltesse nek.

Erős fedezet alatt hagyták el Csúpics és Nenádovics Máté másnap reggel a török tábort. Mielőtt azonban távoztak volna, Máté látván, hogy többé semmikép sem akadályozhatja meg a török sereg előnyomulását Szabács felé s tartván attól, nehogy a környék népe rabságba hurczoltassék, felkereste a jóindulatú Szircsics pasát és rimánkodással s főképen azon ígéret által, hogy a Topolik mellett Szabács közelében táborozó szerb csapat vissza fog vonulni s nem gördít akadályokat a török sereg útjába, kicsikarta tőle az engedélyt, hogy egy szerb pap által tudósíthassa a népet a közelgő veszélyről, tanácsolván, hogy vagy a délnyugotra elnyúló Czer hegységbe, vagy pedig éjszakra Zaszavicza közelében, a Száva partjára, meneküljön. A pap híven teljesíté megbízatását s ez

¹ Lazárevics Lúka kérdőre vonatván később Nenádovics Máté által, határozottan tagadta, hogy oly tartalmú levelet írt volna. Úgy látszik, hogy a törökök csak ürügyet kerestek az egyesség felbonthatására.

által több ezer család idejekorán elkerülheté a végpusztulást.

Félreértés következtében a török kezesek nem jelentek meg a kitűzött helyen és időben. A gyanakvó török őrség Csúpicsot elbocsátá ugyan, hogy siettesse a kezesek átadását, de Nenádovics Máténak ismét vissza kelle térnie a táborba. Végre néhány nap múlva, Czrnabarában, megtörtént a csere s Máté, ki már életéért remegett a törökök között, megszabadúlva kínos aggodalmaitól, visszatérhetett övéihez. Julius 18-án érkezett Topolikba.¹

Alig hagyta el Nenádovics Máté a török tábort s a vezír is, seregének legnagyobb részével, megindult Szabács felé, a míg egy más erős hadosztály, a szreberniczai Hadzsi bég vezérlete alatt, Szokol felől a Rózsány hegysegen át, a váljevói nahiába tört be.² A főszereg majdnem

¹ Nenádovics: Memoári 149—162. l.

² A Szabács alá érkezett török főszereg számát illetőleg, csak felette határozatlan adatokkal birunk. Bizonyosnak csak az látszik, hogy a bosnyák sereg, mielőtt a Drinát átlépte, 40—50000 főre rúgott. Ha már számításba vesszük, hogy egy rész (állítólag 7000 ember) Hadzsi bég alatt nyomult Szerbiába, továbbá hogy az akkori török seregeknél uralkodó szervezetlen, s minden fegyelmet nélkülöző állapotok mellett, egy ily nagy hadtestnek tetemes része rendesen már útközben széjjel züllött, talán nem csalódunk, ha a Szabács előtt megjelent főszereg számát 20—25000-nél nem tesszük többre. De még így is többszörösen felülhaladta a szerb csapatok számát, melyek utóbb a török főhadi erőt hátrálásra kényszeríték. Hasonló bizonytalanságot találunk forrásainkban a török főszereg parancsnokának személyét illetőleg is. Némelyek szerint maga a vezír jött Szabács alá és személyesen vezette a hadműveleteket. Mások ellenben azt állítják, hogy a vezír egy osztálylyal Zvorniknál maradt, s több alsóbb rangú pasára bízta a parancsnokságot. E kérdés különben a legkisebb történeti fontossággal sem bírván, teljesen mellőzhetjük azt.

ugyanazon napon érkezett Szabács alá, melyen Máté Topolikba. Nagy veszély fenyegeté a kisded szerb tábort, Lazárevics Lúka és Máté, mint főparancsnokok, Nenádovics Jakab ugyanis Zabrezsbe távozott lőszerek végett, azonnal elhatározták a visszavonulást s azt rögtön végre is hajtották, Vucsievicza faluig vezetvén, a folytonos szökések által nagy mérvben leapadt, csapatjokat.

Pusztítva kalandozták be a Szabács mellett összpontosított törökök az egész vidéket. A védtelen népet legyilkolták vagy rabságra hurczolták, a marhákat elhajtották, a falukat felégették. Füstölgő romok, elszórt holttestek jelezték mindenfelé útjokat. Hasonló sors érte a váljevói nahia azon részét is, melybe Hadzsi bég nyomúlt be. A kétségbeesett megrémült nép pedig eldobva fegyvereit, részint a rengetegeekben keresett menedéket, részint meghódolt. Rövid idő alatt szétmállottak, elenyésztek a felkelő csapatok, melyek nem mervén szembeszállani a túlnyomó erővel, az őserdők rejtekeiben kerestek oltalmat. A majdnem teljesen magukra maradt, még csak néhány hű kíséretől környezett főnökök helyzete, felette válságossá lett. Egy részt a törökök elől kelle rejtőzniök, másrészt pedig a nép dühét is kerülniök. Mert az egyszerű pór nép, elkeseredésében főnökeit kezdte okolni mindazon kimondhatatlan nyomor miatt, melyet szenvednie kellett. A hős Csúpics a Mácsva népszerű vojvodája, saját emberei előtt volt kénytelen bujkálni. Lazárevics Lúka és Nenádovics Máté is néhányad magukkal, a járhatatlan vadont keresték fel, csakhogy az agyonveretést elkerülhessék. A teljesen elhagyatott nép számára pedig nem maradt egyéb menekvés, mint meghajtani fejét a török hatalom előtt. A törökök fel is használták a kedvező alkalmat s igyekeztek nem csak kegyetlenséggel elrémiteni,

de szép szerével is megnyerni a népet. Minden kmétnek, ki valamely kerületet teljes meghódolásra bírt, megígérték, hogy knézzé nevezik ki. Ily módon sok kmét elpártolt a felkelés ügyétől s rávette a népet, hogy szolgálatoikat teljesítsen a törököknek; ámbár még e szomorú időben sem hiányoztak egyesek, kik inték a kméteket, hogy tartózkodjanak az efféle árulástól, Kara-Gyorgye bosszújával fenyegetvén őket. A rémület azonban, melyet a török kegyetlenségek a nép között előidézték, sokkal nagyobb volt, hogy sem a legalább látszólag teljes tétlenségre kárhoztatott Kara-Gyorgyétól való félelem azt elensúlyozhatta volna. A Mácsva és a Poczerina vidéke tehát, önként aláveté magát a török uralomnak.¹ A legnagyobb veszély azonban a felkelés ügyére nézve azon körülményben rejlett, hogy a kétségbeesett nép előbbi főnökeit nem csak gondatlansággal s ügyetlenséggel, de még árulással is kezdte vádolni, a mire különösen a Csúpics és Nenádovics Máté által a török táborban folytatott alkudozások adtak alkalmat; melyeknek valódi célja csak is egynehány vojvoda előtt volt ismeretes. Ily nézet, ha gyökeret verhetett volna a nép lelkületében, kétségkívül a legvésebb belviszályt és meghasonlást idézte volna elő. A legerősebb gyanú a Nenádovicsokat terhelte, kiknek, mint a legtekintélyesebb és legvagyonosabb főnököknek, leginkább érdekükben lehetett, titkos egyesség által a törökökkel, biztosítani életüket és birtokaikat s talán a tartomány kormányzatát is maguk számára török fenhatóság alatt. A látszat valóban ellenük tanúskodott s nem csoda, ha mind általánosabban elterjedt a hír a Nenádovicsok árulása felől s miként ez ily alkalmakkor rende-

¹ Hadzsics: Szerb felkelés stb. 70—71. l. — Nenádovics Memoári 157 és 163. l.

sen történni szokott, napról napra nagyobb mérveket öltött. Találkoztak már olyanok is, kik a Nenádovicsokat azzal vádolták, hogy Kara-Gyorgyétól a főparancsnokságot magukhoz ragadni szándékoznak s hogy Jakab vojvoda egyedül e cél elérhetése végett küldötte öcsését, Mátét, több ízben a külföldi udvarokhoz. A hatalom, melyet a nyugoti kerületekben gyakoroltak s kivált Jakabnak gyakran tagadhatatlanul büszke, elbizakodott magaviselete, számos irigyet s ellenséget támasztott ellenük, maguk a szerbek között. Ily ellenséges besugásoknak tulajdonítható, hogy egy részről Sztratimirovics érsek, másrészt pedig Kara-Gyorgye is, csakhamar értesült a nép közt általánosan elterjedt kedvezőtlen véleményről. A pártatlan történelem nem kételkedhetik a Nenádovicsok ártatlansága fölött s az ellenük emelt vádak magyarázatát egyedül a nép elkeseredésében és némelyek rossz akaratában kénytelen keresni. Maguk a Nenádovicsok azonban, úgy látszik, szükségesnek találták egy czáfoló iratot intézni legalább Sztratimirovicshoz, ki nem ismervén személyesen sem a viszonyokat, sem az egyéneket, könnyebben hitelt adhatott a felőlük keringő híreknek.¹ A távollévő Kara-Gyorgye előtt nem mentegették magukat, vagy mert azt hívék, hogy még nincs tudomása a roszakaratú rágalomról, vagy mert nem is tették föl, hogy Kara-Gyorgye őket árulóknak tarthatta. Sőt Máté azonnal visszatért után a török táborból, sietve értesítette Kara-Gyorgyét megghiúsult küldetéséről s az ellenséges főhadserg előnyomulásáról Szabács alá, gyors segítséget kérvén tőle. Midőn pedig a Topolikban állomásozott szerb csapat, Vucsievci felé húzódván vissza, teljesen szétmállott, a

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből : 423. sz. okirat.

csekély számú híveikkel ide s tova kóborló Lazárevics Lúka és Nenádovics Máté, ez utóbbi bátyjához Jakabhoz fordultak nagy szorongattatásukban, ki, mint tudjuk, ez idő tájban, Zábrecsben tartózkodott, lőpor s egyéb hadi-készletek beszerzésével foglalkozván. Jakab azonnal biztos embereket küldött a rogacsai Kátics Jankóhoz és Szíma knézhez, sürgetőleg felszólítván őket, hogy csatlakozzanak hozzá csapataikkal, a Palezstól mintegy két órányira fekvő Dren helységet tűzven ki gyülekezési helyül, maga ezalatt a váljevói kerületben iparkodván a népet felbátorítani s újra fegyverfogásra bírni.

Híre jött ezalatt, hogy Kara-Gyorgye 1000 emberrel s 2 ágyúval Belibródnál átkelt a Kolubarán s Lajkovácza érkezett. Kiséretében voltak többek közt Obrénovics Milós¹ és Milán is. Nenádovics Máté, amint ezt meghallotta, azonnal Lajkovácza sietett, személyesen találkozendó a fővezérrel. Haragosan, szótlanul fogadta őt Kara-Gyorgye. Végre a sereg felől kérdezősködött. Máté őszintén elmondta, hogy a déli határt őrző csapatok, a mint Hadzsi bég a Rozsány hegyen megjelent s a falvakat égetni és pusztítani kezdte, elszéledtek, úgyszinte a poczerinaiak és mácsvaiak a szabácsi törökök előtt; Jakab azonban Szíma knézzel ismét sereget gyűjt, várják Káticsot is s már azok közül is, kik előbb elfutottak, sokan újra gyülekezni kezdenek. «Nem igaz, jegyzé meg Kara-Gyorgye, Jakabnak nincs serege.» És még akkor is kételkedett, midőn egyik biztos embere, kit e végből Drenbe küldött, azzal a hírrel tért vissza, hogy Nenádovics Jakab már pár ezernyi főből álló csapat fölött rendelkezik. Kérdezte aztán tovább Mátétól: hol van a

¹ A későbbi fejedelem.

lovad? Megsebesült egy ütközetben s Zábrecsbe küldtem gyógyítás végett, felelte Máté. — Nem a fehér lovadról szólok, folytatá a fővezér, hanem arról, melyet a törököktől kaptál négyszáz arannyal együtt.

Mélyen sértette Mátét ez igaztalan vád, hiszen nemcsak ajándékot nem kapott a törököktől, de még saját néhány aranyát is elkölté s ezenfelül még életét is veszélyeztette volt, csak hogy a színlelt alkudozásokkal feltartóztassa az előrenyomuló török sereget, a mi, mint tudjuk, sikerült is, mert e nélkül a törökök három héttel előbb érkeztek volna Szabács alá. Mindezt elmondá most Máté Kara-Gyorgyénak, nem hallgatván el azt sem, hogy Kara-Gyorgye maga tanácsolta, hogy igyekezzenek feltartóztatni az ellenséget s hogy mindenről híven tudósították, azután pedig félre vonúlt s elfedvén arcát, sűrű könyeket hullatott elkeseredettségében a szenvedett bánatolom miatt. Kara-Gyorgye, miként ez nála gyakran megtörtént, már megbánta igaztalan heveskedését s visszahívatván Mátét, kinyilatkoztatá előtte, hogy nem volt szándékában őt hűtlenséggel vádolni, csak azért boszankodott meg, hogy Máté maga vállalta el a veszélyes követséget, a helyett hogy más kevésbé jelentékeny egyéniséget küldött volna. Ekként az egyetértés és barátság ismét helyre állott közöttük.

Valóban nagy szükség volt most az összetartásra és gyors cselekvésre. Kara-Gyorgye, értesülvén a nyugoti határon történetekről, a felkelő csapatok széteszlásáról s a törökök betöréséről Szabács és Szokol irányában, csakhamar belátta, hogy a jelen körülmények között nem mérkőzhetik meg a vezír főseregével s ezért elhatározta mindenekelőtt Hadzsi béget megtámadni és ha lehet visszavonulásra kényszeríteni, reménylven, hogy ha sike-

rúl e vidéken eredményt kivívnia, a megrémült nép újra visszanyeri bizalmát s ismét támogatni fogja a fölkelés ügyét, mely esetben talán utóbb még a török főhaderővel is szembeszállhat. E terv kivitele végett sietett Kara-Gyorgye a Kolubarához 1000 emberével. A következő megmutatá, hogy Kara-Gyorgye helyesen számított s a rövid, de eredménydús hadjáratban fényesen bebizonyította hadvezéri tehetségét. A veszély sokkal nagyobb, saját csapata sokkal kisebb volt, hogysem az eszközök válogatásával sokáig habozhatott volna. Minden áron meg kellett akadályozni a már annyira elharapódzott elpártolást s a népet újra felbátorítani vagy legalább kényszeríteni kellett a fegyverfogásra és felkelésre. Az általános elcsüggedés és kétségbeesés e szomorú napjaiban, egyedül a fenyegetés vezethetett célhoz. Nem csoda tehát, hogy Kara-Gyorgye, kit mint tudjuk, már heves természete nem egyszer kegyetlen tettekre ragadott, a fenforgó viszonyok között, midőn ezt még az eszélyesség is kívánta, kérlelhetlen szigort alkalmazott a vonakodók vagy árulók ellen. Még Lajkováczból leveleket íratott Nenádovics Máté által a környék knézeihez, tudatván velök, hogy 12,000 emberrel és 15 ágyúval ¹ a Kolubarához érkezett s e sereg egy részével a legrövidebb idő alatt Váljevo és Hadzsi bég ellen fog indulni. Meghagyja ezután a knézeknek, hogy az összes fegyverfogható népet egybegyűjtván, vonúljanak a Bratacsicsánál sánczai mögött táborozó Hadzsi bég közelébe. A ki pedig a parancsnak nem engedelmeskedik s nem jelenik meg az ellenséges sánczok előtt, az kínok között fog kivégeztetni. És hogy senki el ne rejtőzhessék, Kara-Gyorgye titokban

¹ «Igy kellett akkor hazudnunk» jegyzi meg Nenádovics Máté Emlékirataiban: 166. l.

biztos embereket fog szétküldeni, kik a házakat átkutatók, az otthon tartózkodókat megölik, a házakat pedig felgyújtják. E fenyegető levelek nem maradtak hatás nélkül. Jól tudták a knézek, hogy Kara-Gyorgye végre is hajtja a mit ígért s hogy részéről könyörületre nem számíthatnak. Így történt, hogy midőn Kara-Gyorgye másnap Lajkováczból Váljevóba érkezett kisdéd csapataival, már mindazok, kikhez levelet küldött, embereikkel Bratacsicsa környékén vártak reá, különösen Kédics, Grbovics, Nédics és Péja knézek. nem egy tömeget képezvén, hanem különböző álláspontokat foglalván el szemben a török sánczokkal. Kara-Gyorgye mindjárt megérkezése után Váljevóba, Obrénovics Milánt és Milost csapataikkal előre küldötte, hogy csatlakozzanak Grbovics és Kédics knézekhez. Másnap reggel aztán ő maga is kivonúlt embereivel Váljevóból Klicseváczra, egyenesen Hadzsi bég ellen szándékozván vezetni csapatait. Nenádovics Máté azonban, látván a Kara-Gyorgyét környező csekély számát és tartván a rossz következtetéstől, melyek magának a felkelés fővezérének megveretéséből származhatnának, felszólítja a főnököket, kérnék meg Kara-Gyorgyét, hogy ne vegyen részt személyesen a harczban. A főnökök azonban rettegván Kara-Gyorgye haragját, nem mertek előtte e kéréssel megjelenni s Mátét bízták meg a szóvivő szerepével. A próta, bár tudta, hogy Kara-Gyorgye rossz kedvű s hogy ilyenkor nem képes indulatán uralkodni, bátran hozzá lépett s így szólott: «Uram, mi mindnyájan helyesnek találunk, hogy te ne vezess magad az ütközetet; mert ha Hadzsi bég megveri a mieinket, ez még nem nagy baj s egész seregünk csakhamar körülötted fog ismét gyülekezni; de ha, a mitől Isten őrizzen, téged verne meg, úgy azonnal elter-

jedne a híre, hogy Hadzsi bég legyőzte Kara-Gyorgyét, a nép elveszítene utolsó reményét is, a törökök szabad kezét nyernének s mindnyájunkra bekövetkeznék a végveszedelem.» «Hej próta, válaszolta Kara-Gyorgye, igazad van s mindezt én is bölcsen tudom, csak hogy majd azt fogják mondani, hogy ha Kara-Gyorgye nem mer szembe szállani Hadzsi béggel, hogyan merne megütközni magával a vezírrrel s a nagy bosnyák sereggel!» Ekkor már a többi főnökök is körülvették Kara-Gyorgyét s egyhangúlag igyekeztek őt maradásra bírni. Végre megígérte, hogy vár legalább még egy napot. Félóra múlva azonban ismét mást gondolt s újra készülődést parancsolt. Nenádovics Máté azonban és társai még ekkor sem engedtek s hosszas szóváltás után sikerült is rávenniök Kara-Gyorgyét, hogy elhatározta magát Válsjevó közelében bevárni a csata eredményét. Mátét vagy 60 lovassal és egy ágyúval azonban, Grbovics és Obrénovics Milán segítségére küldötte. Ez utóbbi elsánczolta magát s itt találta őt a kis lovas csapat. Ekkor már javában folyt az ütközet s a felkelők egy része szétverve, futásnak eredt. Máté ekkor lovasaival felvágatott egy hegyre s látván mint üldözik a törökök a völgyben a szerbeket, nagy lármával s néhány jól irányzott puskalövéllel rontott az ellenségre. A törökök azt hivén, hogy a közeledő szerb fősereg előőrsze támadta meg őket, visszafordultak, a szerbek pedig most már neki bátorodván, a futást üldözéssé változtatták s egész a Hadzsi bég sánczáig nyomultak a törökök után. A felkelők ekkor körülvévén két oldalról a sáncztábor, a magasabb hegyekről kezdtek abba lövöldözni. A törökök is élénk tüzelést folytattak ugyan, de kevés eredménnyel a kedvező állás miatt, melyet a szerbek elfoglaltak. Három órát tartott

már a tüzelés mindkét részről, midőn a szerbek észrevették, hogy az egész ellenséges lovasság elhagyja a táborns éjszak-nyugoti irányban távozik. A felkelők még mind a felett tanakodtak, hogy vajon Szabács felé vette-e útját a török lovasság, midőn ez utóbbi átkelvén egy patakon, a szerbeket hátulról támadta meg. E pillanatban az ellenséges gyalogság is kirohant a sánczokból. A váratlan támadás s a túlnyomó erő csakhamar futásra kényszeríté a szerbeket, kik aztán az est beálltával Obrénovics Milán sánczai között kerestek menedéket. A törökök azonban idáig sem üldözték őket, hanem már előbb visszatértek táborukba. Daczára, hogy a győzelem eldöntetlenül maradt, sőt az utolsó pillanatban inkább a törökök részére hajolt, ez utóbbiak valószínűleg elkedvetlenedve súlyos veszteségeik s a felkelők kitartó ellenállása felett, visszavonulásra határozták el magukat. Két szerb a szokoli nahiából, kik a törökök kíséretében jöttek volt Bratecsicséig, éjnek idején kiszökött a táborból s megvitte a hírt az ellenség szándéka felől honfitársainak. Ennek hallatára Nédics Mihály azonnal felkerekedett 200 elszánt legénynyel s megkerülve az ellenséges táborn Petrecz török falut felgyújtá. Látván Hadzsi bég háta mögött az égő falut, maga előtt pedig a szerb csapatokat, azonnal odahagyta megerősített táborát s gyorsan visszatért a Rózsány hegységen át, a szokoli nahiába. Nédics pedig a lángok világánál észrevevén a törökök futását, megtámadá az utócsapatot és sokakat leöldösvén, gazdag zsákmányra tett szert.¹

Nenádovics Máté ekkor már nem volt a seregnél. Azon pillanatban, midőn Nédics távozni készült éji kalandjára, üzenetet kapott Kara-Györgytől, hogy azon-

¹ Nenádovics: Memoári 167—171. 1.

nal siessen hozzá az ágyúval, a többiek pedig maradjanak állomásaikon további rendelkezésig. Máté teljesíté a parancsot, egy biztos emberét hátrahagyván, hogy rögtön értesítse őt Hadzsi bég esetleges visszavonulásáról. Nagy aggodalmak közt találta Kara-Gyorgyét. Hírét vette ugyanis, hogy a törökök Szabács alól Belgrád felé előnyomultak, megütköztek a Száva közelében, Nenádovics Jakab parancsnoksága alatt táborozó felkelőkkel, s hogy a hős Kátics Jankó elesett. A hírnök a további események felől nem hozott tudósítást, Kara-Gyorgye tehát e bizonytalanságban elhatározta, kis csapatával azonnal a fenyegetett vidékek segítségére sietni. Nenádovics Mátét és Teodóz knézt 300 emberrel hátrahagyta Váljevó szomszédságában, meghagyván nekik, hogy kísérijék figyelemmel Hadzsi béget s ágyúlövésekkel jelezzék a történéndőket.

Már néhány óra óta eltávozott volt Kara-Gyorgye, midőn Máté biztosa, kit Hadzsi bég után küldött, lelken-dezve jelentette, hogy az ellenség teljesen visszavonult a hegyek mögé. Őt ágyúlövessel tudatá Máté ez örömdetes körülményt a már messze járó Kara-Gyorgyéval, ki aztán a prótát, valamint Obrénovics Milánt is a Száva partjától egy félóránnyira fekvő Belyinbe rendelte csapataikkal; Grbovics, Kédics, és Nédics knézek maradván hátra, Hadzsi bég netalán ismétlődő betörését megakadályozandók. Itt egyesültek pár nap múlva Nenádovics Jakab seregével s itt nyertek biztos tudomást az eseményekről, melyek annyi aggodalmat okoztak volt Kara-Gyorgyénak.

A míg Hadzsi béggel folytak az ütközetek Váljevó környékén, a török főhaderő is kiindult Szabácsról s Belgrádnak vette útját, jobbára a Száva partján haladván.

A jobb szárny azonban, Haszan pasa, a szabácsi parancsnok vezérlete alatt, némi távolságban a fő-seregtől, inkább délkeleti irányt követett. Nenádovics Jakab, Lazárevics Lúka, Kátics és Szima knéz, kik mint tudjuk, Dren helysénél összpontosították csapataikat, értesülvén a török sereg ketté oszlásáról, azonnal felkerekedtek s szabad utat engedve a fő erőnek, Haszan pasa elébe nyomultak, kivel Meszanze falunál ütköztek meg. Heves volt a támadás s nem kevésbé erőteljes a védelem. Nehány órai harcz után azonban, Haszan pasa serege teljesen szétverve, futásban keresett menedéket, úgy hogy csak igen kis része érkezett ismét Szabácshoz, a többiek a Drinát igyekeztvén elérni, hogy mielőbb Boszniába juthassanak. Az erdőkben és mocsárok között azonban, ezek közül is még sokan a leskelődő szerbek áldozatául estek. De a szerbek is drágán vásárolták meg e diadalt. Itt esett el a rettenthetetlen Kátics Jankó, egykor Kara-Gyorgyénak hajdú társa, utóbb hű követője a felkelés első napjaitól kezdve. Midőn már Haszan pasa serege megszaladt, Kátics legényei üldözés közben egy öreg törököt értek utól, s megadásra szólították fel. A török kérdezé, hogy kinek adja meg magát, ki a vezérok? a szerb legények Káticsot nevezték meg, ki ezalatt szinte oda érkezett s pisztolyát reá fogva sürgeté, dobja el fegyverét s adja meg magát. Megadom magamat, mondá a török s kurta puskáját Káticsra emelvén, keresztül lőtte őt. A szerbek rárohantak a törökre s megkötözték, de már későn, mert Kátics halva rogyott össze. A törököt később Kátics bátyja, Márko, kivégezteté. Méltán fájlalták a szerbek a vitéz főnök elesét, ki annyi csatában vezette őket győzelemre. Csapata elkedvetlenedve, haza széledt, magával vivén szeretett vezérének holttestét is, melyet aztán szülő falujában,

Rogacsában, temettek el. A mint Kara-Gyorgye az esetről értesült, azonnal előhívata Kátics Márkót, az elesettnek bátyját s őt nevezte ki öcsce helyére, egyszersmind megbízván, hogy mielőbb gyűjtse ismét össze híveit s jelenjen meg velők a seregnél. Márkó gyorsan és sikerrel teljesíté a rendeletet.

Ezalatt a nagy török sereg főhadteste a Száva mellett haladván, Ustye helységig ért, s itt a Vukodrazs patak mellett szállott táborba. A Haszán pasát üldöző szerbek e hírre visszatértek Belyinbe s éjjel az erdő fáinak oltalma alatt, egész a török sánczokig hatolván, lövöldözni kezdtek. A törökök kartács és ágyúgolyókkal viszonozták a tüzelést, a nélkül, hogy a sötétben egyik fél is jelentékeny veszteséget szenvedett volna. Reggel aztán a csekély számú szerbek visszavonultak sánczaik mögé Belyinbe. Az Ustyénél táborozó török sereg vezére pedig, valószínűleg értesülvén Haszan pasa megveretéséről s talán az éjjeli támadás által is megfélemlítve, nem folytató útját Belgrád felé, hanem visszatért a szabácsi térségre, s itt helyezé el csapatait előbbi állomásaikon. A török sereg visszavonulása után érkezett meg Kara-Gyorgye is Belyinbe, miként fentebb említettük, s nem sokára utánna Nenádovics Máté és Obrénovics Milán is embereikkel. Belyinben ismét néhány ezernyi főre rúgó szerb sereg gyülekezett össze, de ez még nem volt elegendő megmérkőzni a Szabács körül táborozó törökökkel, kivált a míg a Mácsva és Poczerina elpártolt és megfélemlített lakosságára nem számíthattak a felkelők. E vidékeket kellett tehát mindenekelőtt visszanyerni a felkelés ügyének. Ez időtájtban jelentkezett Kara-Gyorgyénél egy poczerinai ifjú, Sztojcsevics Milos, ki nem akarván meghódolni a törököknek, saját honfitársai elől volt kényte-

len menekülni. Megtetszett Kara-Gyorgyénak a bátor ifjú, ki annyi ezer között egy maga nem csüggedt el s felszólítá, hogy vezesse őt egy csapattal álutakon kerületébe. Előbb azonban a sereget Belyinből, az ettől Szabács irányában két órányira fekvő, Jalovikba helyezte át. Innét aztán egy csapat válogatott legénnyel megindult s Sztojcevic által vezetve, a Dobrava folyó mentében, Dvoristába érkezett a Czer hegy alá. A csapat egy része egész a mocsáros Kitog erdőig hatolt fel a Mácsvában s ott egy osztály törököt szétvert. A míg Kara-Gyorgye Dvoristában időzött, három poczeri kmétet hoztak elébe, kik a törököknek élelmet szállítottak volt. Mintegy száz férfi gyűlt egybe Kara-Gyorgye tanyáján a környékből, s ő, hogy ez ingadozókat elrévítse, a három kmétet szemök láttára kivégezteté, fennhangon kijelentvén, hogy mindnyájan ily sorsban fognak részesülni, ha inkább a törökökkel tartanak, mintsem szerb testvéreikkel. Egyszermind Sztojcevic Milost poczeri vojvodává nevezte ki, feltétlen hűséget kívánván a néptől az új vojvoda iránt. Sztojcevic Kara-Gyorgyéhoz lépett, e szavakat mondván: «Uram, bár száz életem volna is, szívesen oda adnám mind a százat érted; utolsó lehelletemig híven is fogom teljesíteni parancsaidat», és aztán kezét akart csókolni, de Kara-Gyorgye elvonta kezét s arczon csókolta őt. A megrémült poczeriak sokáig némán nézték e jeletet. Végre az egyik felbátorodván, így szólott: Uram, nem volt vezérünk, bocsásd meg a mit eddig vétettünk, ezentúl készek vagyunk mindnyájan tűzön-vízen keresztül követni vojvodánkat, ő pedig téged. A kellő időben alkalmazott szigor nem maradt eredmény nélkül. Másnap midőn Kara Gyorgye felkerekedett, visszatérendő táborába, a poczeriek tömegestől jelentek meg új vojvodá-

jukkal s kísérték őt a szerb sereghez. Ekként a Poczerina és Mácsva ingadozó népe, ismét visszanyerte bizalmát s nem veszélyezteté többé a nemzeti ügyet. Jalovikból a Dobraván át, Misár faluhoz vezette seregét Kara-Gyorgye, alig egy órányira Szabácstól.¹

Augusztus 9-én értek a felkelők a misári síkságra. Midőn Jaloviktól Misár felé haladván, nagy erdőkön vonúlt keresztül a sereg, Kara-Gyorgye elrendelte, hogy minden ember, úgy lovas, mint gyalog, vojvoda és közvitéz egyaránt, egy-egy erős karót készítsen, s vigyen magával, olyat, melyen a puszkagolyó nem könnyen fúródhatik át. Misárnál aztán sánczokat készítettek, a felhányt töldpartba sűrűen beverve a magukkal hozott karókat. Ezen erődítési mód, melyet sorompónak neveztek,² gyakran alkalmaztatott akkortájt Szerbiában, s meglehetősen biztonságot nyújtott a puskalövések ellen. Az így készült sorompó mögött helyezte el Kara-Gyorgye seregét, a mely 6—7000 gyalogot, mintegy 1500 lovast és 5 ágyút számlált.

A törökök vagy kicsinyelve a felkelők erejét, vagy pedig bízva saját vitézségükben, már másnap, augusztus 10-én, megtámadták a szerb tábort a fősereg egy részével. Kara-Gyorgye készen várta őket, s a karókkal megerősített sánczok mögül két támadást szerencsésen visszavert, úgy hogy a törökök délután visszavonultak Szabács alá. Az első kísérlet nem sikerülván, két napig mindkét fél nyugodtan maradt. Ezalatt Kara-Gyorgye elkészülhetett a kétségkívül nem sokára bekövetkezendő sokkal erősebb támadásra. Augusztus 13-ának reggelén indult

¹ Nenádovics: Memoári 164—176; Hadzsics: Szerb felkelés stb.: 67—75 l.

² Szerbül is sarampov.

ki az egész török haderő Szabács alól, a legbátrabb bosnyák bégek és agák vezérlete alatt, most már ágyúit is magával vivén. A kicsiny felkelő sereg végpusztulása bizonyosnak látszott ily túlnyomó erővel szemben. Kara-Gyorgye azonban, ki összeköttetései által ideje korán értesült a törökök tervéről, nem csüggedt el, sőt bejárván az egész tábort, harczosait is annyira felbátorítá, hogy mindnyájan lelkesedéssel és a legnagyobb bizalommal sorakoztak népszerű vezérek körül. A többi vojvodák és főnökök sem mulasztották el, úgy szóval, mint tettel jó példát mutatni embereiknek. Mindenki megtette kötelességét e napon a szerbek közül, a történelem pedig bámulva kénytelen e rosztól fegyverzett, minden gyakorlat nélküli maroknyi népre tekinteni, mely egy nagy bírodalom legvitézebb, legharcziasabb seregével bátran szembeszállott, s oly hősiességgel, annyi önfeláldozással tudott jogaiért s a szabadságért küzdeni.

Kara-Gyorgye nem elégedett meg seregének buzditásával, e mellett még oly intézkedéseket is tőn, melyek a különben kétséges győzelmet még inkább biztosíthatták. Szigorúan megparancsolta embereinek, hogy a karók mögött lövésre készen várják be a közeledő török csapatokat, de mindaddig ne tüzeljenek, míg ő jelt nem ad. Ezen felül, még a csata napját megelőző éjjelen, vagy ezer lovast délkeleti irányban, tehát a török sereg jobb szárnya mögé, küldött ki azon meghagyással, hogy Zsabári helység közelében, a sűrű bozótban, rejtőzzenek el, s csak midőn a sánczok között felállított gyalogság sortüzelését hallják, rohanjanak elő, hátulról támadván meg az ellenséget.

Telve önbizalommal nyomult a török sereg, dobpor-gés és sípsüvöltés mellett, a szerb tábor felé, s midőn a

sánczok mögül senki sem rohant elő, sem lövések nem történtek, a törökök már-már azt kezdték hinni, hogy a felkelők megrettenve a közelgő hadtest roppant számától, küzdelem nélkül visszavonultak. Egyszerre azonban, jól irányzott puskatűz fogadta a majdnem a karótáborig érkezett előcsapatot. Úgy szólnán minden lövés talált. Az ekként támadt zavarban, a szerbek elég időt nyertek még egyszer megújítani a sortűzet, nem kevesebb eredménynyel mint először. A törökök még magukhoz sem térhettek meglepetésükből, midőn nagy zajjal tört elő az elrejtett szerb lovasság, mindent ledöntvén maga előtt. Kara-Gyorgye észrevévén, hogy terve sikerült, kinyittatá a sorompót, s kirohant összes gyalogságával. Kétségbeesett harcz fejlődött ki a csatatér minden pontján. A törökök bátran küzdöttek ugyan, de mindjárt eleinte nagy veszteséget szenvedvén, s megzavarodván a kettős támadás által, nem voltak képesek többé a csatarendet helyreállítani, s délután 6 órakor felhagytak a küzdelemmel. A török sereg elcsüggedve, megtizedelve, visszavonult Szabács alá, s még az előbb messze kiterjedt tábort is összebb vonták és sánczokkal igyekeztek megerősíteni. A népköltészet, mely Szerbiában minden nevezetesebb történeti eseményt megénekel, a misári ütközetet is megörökíté, s egy hosszú dalban elősorolja mindazon bosnyák pasákat, bégeket és kapitányokat, kik a csatában lelték halálukat, s kiknek mindegyike egy-egy szerb főnök keze által esett el. Ha mindjárt ez utóbbi állítás, csak a költészet követelménye gyanánt tűnik is fel, tagadhatatlan tény, hogy a törökök Misárnál roppant veszteséget szenvedtek, halottakban és sebesültekben, s hogy különösen a csapataik élén küzdő pasák és bégek közül aránytalanul sokan hullottak el. A szerbek vesztesége ellenben

felette csekély volt. Főnökeik között egyedül Lazárevics Lúka sebesült meg súlyosabban. Az akkori török hadviselés szokása szerint a csatatéren talált hullák fejét a győzők levágták, s diadalmi jelül magukkal vitték. Miként már egy ízben említettük volt, a szerbek is gyakorolták e szokást, s ezért mindkét fél igyekezett halottjait és sebesültjeit magával hurczolni. Így történt, hogy a csatatéren nem sok török holttestet találtak a felkelők, s csak a szerte száguldó gazdátlan paripák nagy számából lehetett az ellenség veszteségét hozzávetőleg meghatározni. Az elesettek többnyire gazdag mahomedán bosnyák családok ivadécai, megfosztattak a szerbek által arannyal és ezüsttel kivarrott s drágakövekkel megalkott ruházatuktól s fegyvereiktől. Nagy volt az öröm a kivívott győzelem s a dús zsákmány fölött a szerb táborban, hol a felkelők az egész éjet vígságban töltötték. A csata alatt az osztrák parton is nagy tömeg gyűlt egybe, mely élénk figyelemmel kísérte a küzdelem minden mozzanatát, s újjongva fogadta a törökök visszavonulását.¹

A bosnyák sereg Szabács alatt maradt ugyan, de annyira megtörve erejében, hogy ez oldalról, legalább egyelőre nem volt mitől tartaniok a felkelőknek. Sőt miként ez oly fegyelmetlen csapatoknál, minőkből az akkori török haderő állott, minden vesztett csata után történni szokott, naponként szaporodott a szökevények száma, kik kisebb-nagyobb osztályokban hazájukba távoztak, anélkül, hogy a vezérek képesek lettek volna a hadsereg e lassú, de teljes felbomlását megakadályozni.

¹ A belgrádi t. t. Évkönyvében III. köt. 131—134 l. Boj misarszki. — Hadzsics: Szerb felkelés. stb.: 75—77 l.; különösen pedig a belgrádi t. t. kztgyűjteményéből 425 és 426 sz. okiratok.

Kara-Gyorgye számítván e körülményre, mindjárt az ütközet után, Csúpics Sztojánt 2000 emberrel a kitogi erdőbe küldötte, melyen keresztül vezetett a legrövidebb út Szabácsból Boszniába, hogy ott lesbe állván, az átvonuló törököket megtámadja és lekaszabolja.

Nem sokkal a misári ütközet után Kara-Gyorgye a szerb tábor parancsnokságát Nenádovics Jakabra bízván, egy csapattal Belgrádra s onnét a tartomány déli határára távozott, mely ez alatt a nyugoti részeken végbement küzdelmeknél, nem kevésbé fontos események színhelyévé vált. Mielőtt azonban ide követnők a felkelés vezérét, a Szabács körül, a legközelebbi időben történetekről kell még röviden megemlékeznünk.

Kara-Gyorgye helyesen számított. Azonnal a misári ütközet után, kezdtek a törökök szabácsi táborukból különféle úton Boszniába visszatérni. Augusztus 24-én 8 előkelő bosnyák bég, nem mervén a szerb csapatoktól bekalandozott tájakon áthatolni, az osztrák katonai hatóság engedelmével, átkelt a Száván s a balparton szándékozott a török földet elérni. A mácsvaiak azonban értesülvén erről, mintegy 25-en szinte áteveztek a Száván s Boszutánál, körülbelül két óránnyira a bosnyák határtól, az épen nyugalomra készülő törököket megtámadták és kettőt közülök megöltek. A többiek a közelfekvő erdőségben kerestek menedéket, otthagyván összes podgyászukat, mely a szerbek kezeibe került, kik épen oly gyorsan mint jöttek, ismét a túlpartra távoztak, a nélkül, hogy a csekély számú osztrák határőrség által tervök kivitelében megakadályoztathattak volna. Az osztrák terület semlegességének e világos megsértése, miként már egy ízben, úgy most is a Szerbiával való közlekedés beszüntetését s az osztrák partra menekültek visszaűzését

vonta maga után, mely rendszabály kétségkívül több kárt okozott a felkelőknek, mint a mennyit a két török megöletése és a zsákmány szerzése által nyertek. Szerencsére, az osztrák hatóságok részvéte nem csökkent ily kihágások miatt a felkelés ügye iránt s a határ elzáratása csak rövid időre rendeltetett el.

Majdnem ugyanazon időben, mintegy 1000 török hagyta el a szabácsi táborn s bízva a túlnyomó számban, a kitogi erdőnek vette útját, nagy mennyiségű lábas marhát és mindenféle portékával megrakott szekereket vivén magukkal. A kitogi erdőben már több idő óta bizonyos Szmiljanics pap tartózkodott 500 mácsvai legénnyel, leskelődve az átvonuló törökökre. Értesülvén a nagy ellenséges csapat közeledtéről, alkalmas helyen lesbe állott embereivel, a míg Csúpics, ki ekkor már szintén ide érkezett, más oldalon foglalt állást. A törökök sehol sem bukkánván felkelőkre, gyanútlanul hatoltak be a sűrűségbe. Annál nagyobb volt azonban megzavarodásuk, midőn egyszerre több oldalról hevesen megtámadtattak. Több száz török lelte itt halálát, az életben maradottak pedig minden irányban szétfutottak, elhánván fegyvereiket s odahagyván a magukkal czipelt gazdag zsákmányt, melyet a szerbek elfoglaltak. Oly nagy volt azonban a szabácsi táborban maradt törökök csüggedése, hogy még e véres ütközet sem riasztá őket vissza, s ezentúl is részint az osztrák parton, részint a Kitogon keresztül, majdnem minden nap vonultak kisebb nagyobb csapatok Bosznia felé. Az utóbbi utat választók aztán, többnyire Csúpics és Szmilyanics embereinek áldozatul estek.¹

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 428, 429, 430, 431, 433. sz. okiratok.

A fegyelem teljesen felbomlott a szabácsi táborban; a nélkülözések is napról-napra növekedtek, mert a Misárnál tartózkodó szerbek minden közlekedést megakadályoztak a környékkel. Végre a folytonos szökések nemcsak tetemesen apaszták a sereg létszámát, de még félelmet, sőt majdnem kétségbeesést is szültek a harczosok soraiban. A helyzet tarthatatlanná lőn s a nagy török haderőt, mely két hónap előtt annyi reménynyel, a diadal oly biztos tudatával nyomúlt be Szerbiába, most már az a veszély fenyegeté, hogy önmagától szétmállik s újabb csatavesztés nélkül is teljesen megsemmisül. A parancsnokló pasák, ily körülmények között, elhatározták még egyszer megkísérteni a fegyverek szerencsáját, mert hiszen megveretés esetében sem érheté őket egyéb baj, mint hogy az egész táborral vissza kellett volna vonulniok Boszniába, mely tábort különben már úgy sem reménylhatték sokáig együtt tarthatni. Az elkerülhetetlen összeütközés szeptember 18-án történt meg. Már a megelőző két napon fordultak ugyan elő apróbb csatározások, a törökök főtámadása azonban, mint említők, csak 18-án következett be. A szerbek ez alkalommal is győztek s egész Szabács alá üzték az ellenséget. A törökök látván, hogy utolsó kísérletök is megghiúsult, még azon éjjel felkerekedtek s négy pasát s mintegy 5—600 embert a szabácsi várban hagyván, jóval hajnal előtt elhagyták a tábort s a Száva partján Boszniába távoztak. Csúpic észrevevén másnap reggel a törökök elvonulását, csapataival utánnok sietett s még útközben többeket felkonczolt közülök. A szerbek ezután odahagyták misári állomásait s a Szabács körül elterülő, elhagyott török tábort foglalták el, bekerítvén és körülzárolván ekként újból a várat.

A nyugoti tartományok tehát teljesen megmenekültek a Bosznia felől fenyegető veszélytől.¹

A rumeliai válivá kinevezett szkutarii pasa, Ibrahim, mint már említettük, az 1806. év tavaszán szintén sereget kezdett gyűjteni azon szándékkal, hogy délfelől a Morava mentében egyidejűleg támadja meg Szerbiát a Boszniából előnyomuló csapatokkal. Láttuk azt is, hogy a sereggyűjtés az egész török birodalomban uralkodó belzavarok s fegyelmetlenség miatt, csak lassan haladt, több pasa, mint a ruscsuki Trsztenik-oglu, egyszerűen megtagadván az engedelmisséget s a hadjáratban való részvétet. Mindazáltal Ibrahim, július közepéig mintegy 40000 főnyi sereg fölött rendelkezett, mely Szofia és Nis között volt elhelyezve. A szerbek sem maradtak tétlenek ez alatt. Milovanovics Mlāden, ki az év első hónapjaiban egy csapattal e vidékre jött s Kruseváczt elfoglalta volt, nem is távozott azóta onnét, hanem minden oldalról új erőket vonva össze, részint Alekszináczt körül, részint pedig a deligrádi sánczokban foglalt állást, melyek a Zsikicsek, két Ausztriából átjött szerb s egykor osztrák tiszt, útmutatása szerint készültek. Mlāden parancsnoksága alatt állottak Jakovlyevics és Glavas Sztanoje főnökök, ez utóbbi egykor hajdú s Kara-Gyorgyénak mindenkor hű társa. Sztojkovics Milenko, a pozsarevaczi vojvoda, ki mindjárt az év elején a keleti tartományokba nyomulván, Paszvan-oglu csapatait visszavetette s a dunai Porecsszigetet elfoglalta, értesülvén a rumeliai nagy török haderő közeledtéről, most szintén dél felé vezette seregét.

A törökök kisebb csapatokban kezdtek a tartományba benyomulni. Julius vége felé Szakcsi pasa 3000, pár nap-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 434, 435, 437. sz. okiratok.

pal később pedig a kruseváci pasa 6000 emberrel, intéztek támadást a szerbek ellen. Sikerült is Alekszináczt elfoglalniok s egész Deligrádig hatoltak elő. Oly erélyes ellenállásra találtak azonban e sánczoknál, hogy három napi küzdelem után végre is visszavonulni kényszerültek. Mláden nyomban követte őket, visszafoglalta Alekszináczt s egész Nisig üldözte a hátrálókat. Ibrahim, vagy mert még teljesen el nem készült, vagy pedig mert daczára az első kísérlet sikertelenségének, még mindég könnyűszerrel vélt győzedelmeskedhetni a felkelők fölött, nem mozdult ki állásából a fősereggel, hanem folyvást csak kisebb csapatokat küldött alvezérei parancsnoksága alatt a szerbek megtámadására. Egy egész hónapon át tartottak e csatározások változó szerencsével, de jelentékeny eredmény nélkül. Ez alatt elmúlt augusztus, s Ibrahimnak, ha még a kedvezőtlen időjárás előtt győzelmet óhajtott aratni, végre is döntő lépésre kellett magát határoznia. Szeptember közepe táján indult meg Ibrahim egész seregével a felkelők ellen, kiknek serege ekkor már szintén 25000 főre szaporodott és pedig részint a délkeleti kerületek fegyverfogható népe, részint pedig a Kara-Gyorgye által, úgy a misári, mint a belgrádi táborokból küldött segédcsatatok által. A harcz az első napon késő estig tartott, s eldöntetlenül maradt, mert Milenkó megverte ugyan a török sereg jobbszárnyát, Mláden azonban a bal-szárny támadásának engedni volt kénytelen. Másnap megérkezett maga Kara-Gyorgye is s most egész erővel támadólag léptek fel a szerbek. Három órai heves küzdelem után, a törökök látván, hogy minden további erőfeszítés hasztalan, odahagyták a csatátért s Nis irányában visszavonultak. Számos ezer halott borította a küzdőhelyet mindkét részről, úgy látszik, a szerbek is teljesen kime-

rültek, mert nem üldözték a távozó ellenséget. A győzelmet mindazáltal a felkelők joggal maguknak tulajdoníthatták, ha mindjárt nem oly határozott előnyt vívtak is ki, mint Misárnál. Birtokában maradtak a csatatérnek, s ezenfelül elfoglalták még a török táborn is, több ágyúval s a hadipénztárral együtt. Nem sokára ezután, sikerült Milenkónak a Timok felől közeledő Paszvan-oglu csapattát is szétverni.¹

A míg Kara-Gyorgye s a többi főnökök fegyverrel kezökben háríták el a minden oldalról összetornyosult veszélyt, alkudozások is folytak a porta s a felkelők között a béke helyreállítása végett. Ugy látszik, hogy még a Szabács és Alekszináczt körül megesett nagy ütközetek előtt, de legfeljebb a misári győzelem után, küldöttek a szerbek egy követséget² Konstantinápolyba, ígéretek és

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 431, 433. sz. okiratok. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 79—80 l. — Szrbszke lyetopiszi 1826 7. füzet 24—29 l. Isztorija priklyucsenija y Szerbii god. 1806.

² A küldöttség elutazásának időpontja nem derül ki világosan a rendelkezésünkre álló forrásokból. Némely okmányok alapján azonban, melyek egyike szeptember végéről keelve, már terjedelmesen említi a Konstantinápolyban megállapított és Szerbiába küldött békepontoszatokat, másika pedig szintén ugyanazon hónap végéről Jcsko Péter visszatértéről beszél a békét ígérő fermánnal: ismerve továbbá az utazás hosszadalmasságát akkor tájban, valamint a porta késedelmeskedését is ily ügyekben, a küldöttség elindulását Szerbiából, nem tehetjük későbbre a misári ütközetnél. Nem oszthatjuk tehát azon nézetet sem, melyet Ranke is követni látszik munkájában s mely első pillanatra valószínűnek is tűnik fel, hogy Ibrahim pasa ajánlott békét a szerbeknek megveretése után, a mi, mint láttuk, szeptember végén történt — s hogy csak ennek következtében küldték volna követeket Konstantinápolyba.

hitegetések által igyekeztén megakadályozni a nagy török seregek további benyomulását a tartományba. A követség három tagból állott, két knéz s egy Icskó Péter nevű ügyes, élelmes bolgár vettek abban részt. Ez utóbbi, egykor mint tolmács volt alkalmazva valamelyik török követségnél Európában s jól ismerte a török nyelvet és szokásokat. A pillanat azonban nem volt kedvező az alkudozásoknak. Az orosz befolyás épen augusztus havában szenvedett érzékeny vereséget Konstantinápolyban, ekkor mozdítván el a porta, mint fentebb elbeszéltük, az orosz érzelmű két hoszpodárt. A misári csata után azonban, midőn Italinszky újra felülkerekedett, a porta nem csak hajlandónak mutatkozott a szerbek kérelmét meghallgatni, hanem még messzeterjedő engedményektől sem látszott idegenkedni. Így történt, hogy még az Ibrahimmal vívott csaták eldőlte előtt, a porta és a szerb küldöttség között bizonyos megállapodás jött létre, melynek alapján Szerbiában a béke helyreállhatott volna. Úgy látszik, hogy a szerbek által követelt feltételek nem sokat különböztek azoktól, melyeket 1805-ben a petyáni szkupstina határozata következtében küldöttek volt Konstantinápolyba. Szerb közigazgatást és igazságszolgáltatást kívántak, úgyszinte óhajtották, hogy a krdzsálok a tartományt örökre elhagyják, a szpahik pedig a városokba vonúljanak s többé semmi szín alatt se jőjjenek a falukba, valamint hogy sem fizetéseket, sem szolgálatokat a rájától ne követelhessenek, hanem elégedjenek meg minden eddigi jobbágyság után évenként fizetendő 4 piaszterrel; egyáltalában, hogy a békés törökökön kívül más mahomedánok a tartományban ne lakhassanak, Belgrádon csak egy muhazil (parancsnok) tartózkodjék, csekély számú, legfeljebb 600 főnyi őrséggel. E török tisztviselőnek lett

volna aztán kötelessége, a szerbek által a szultánnak fizetendő adókat átvenni és Konstantinápolyba küldeni. Az adókat illetőleg követelték a küldöttek, hogy azoknak évenkénti összege, egyszermindenkorra meghatározottassék s hogy az adókiivetés és beszedés a szerb hatóságok jogában álljon. Az összes adómennyiséget pedig 806000 piaszterben vélték megállapíthatni.¹ Ezeken kívül háborítatlan vallásgyakorlatot kívántak. Végre pedig egy főknéz szabad választhatását óhajtották, ki szintén Belgrádon székelvén, a török parancsnokkal egyetértőleg intézné a tartomány ügyeit. A porta a körülmények nyomása alatt elfogadta a szerb küldöttek által előterjesztett feltételeket, sőt teljesíteni is ígérte azon esetben, ha a szerb nép is hozzájárul azokhoz s a fegyvert leteszi és meghódol. E végre Icskó és a muhazil, kinek aztán a belgrádi parancsnokságot kellett volna átvennie, már szeptemberben elhagyták Konstantinápolyt s egyenesen Szendrőre utaztak a szerb tanács székhelyére, miután Ibrahim pasát, kit a porta a tervezett béke végrehajtásával bízott volt meg s ki éppen ekkor vívta szerencsétlen harczait Bánya és Alekszinácز környékén, nem találták többé a főhadiszálláson, Nis mellett.² Icskó és a muhazil megérkezésé-

¹ Ezen összeg a következő tételeket tartalmazta:

porezért 20,000 fej után 18 piaszterével	360,000
harácsért 55,000 » » 3 »	165,000
vámokért és révékért	235,000
juh-adó fejében	40,000
vérdíj fejében	3000
a halászati jogért	3000

² Karadzics: Milos Obrénovics 6. l. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 81. l. — A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 437, 443, 446. sz. okmányok. — Szrbszke Lyetopisi 1826, 7. füzet 30. l. és 32—34 l.

nek híre csakhamar elterjedt az egész tartományban. Nenádovics Jakabot már októberben értesítette Kara-Gyorgye az örvendetes fordúlatról, egyszersmind magához híván őt a Vracsárra.¹ Kara-Gyorgye ugyanis, az Ibrahim fölött kivívott győzelem után, azonnal elhagyta a déli határt és Szendrőn át Belgrád alá sietett, hol néhány nappal megérkezése előtt sikerült Csarapicsnak, az ostromló szerb sereg parancsnokának, Gusancz-Ali heves kitörését visszaverni.²

A muhazil Szendrőre érvén, kijelenté a tanács előtt, hogy a szultán egyedül azon atyai szorgoskodás által indítatva, melylyel sohasem szünt meg népei iránt viselkedni, kész fátyolt vetni a múltra s mindazt megbocsátani, a mit a felkelők ellene vétettek, sőt hajlandó a szerb küldöttek által előterjesztett kérelmeket is teljesíteni, feltéve, hogy ezentúl az alattvalói hűséget többé meg nem szegik. A szerbek, kik daczára annak, hogy alig néhány heti időközben két nagy török sereget vertek szét, még mindig nem gondoltak komolyan elszakadásra, ha mindjárt a türhetetlen nyomás alatt, vagy pedig a fényes győzelmek után fel-felvillant is némelyek lelkében az önállóság eszméje, örömmel és hálásan fogadták a muhazil nyilatkozatait. Mily valódi meglegedettséget szült a szerbek között a küldöttség által megállapított pontozatok megerősítésének ígérete, legjobban kitetszik egy levélből, melyet a két Nenádovics ez időtájban Sztratimirovicshoz intézett, s melyben mindenről híven értesítvén őt, nem győzik eléggé magasztalni a szultán nagylelkűségét és kegyelmét. Igaz ugyan, hogy némi kételyt is nyilvánítanak az ígért eredmények teljesítését illetőleg; s Sztrati-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 460. sz. okirat.

² U. o. 443. sz. okirat.

mirovicstól kérnek tanácsot, hogy mitevők legyenek a jelen körülmények között. Nem tudjuk, hogy a karlóczai érsek mit válaszolt, de nem is csodálkozhatunk a fölött, hogy a szerbek annyi csalódás után, nem mertek teljesen hinni a török ígéreteknek. ¹ Különösen pedig, a míg Belgrád Gusancz-Alinak és krdzsalcjainak, Szabács pedig a bosnyákoknak hatalmában maradt, az egyezkedés és így a megbékélés is lehetetlenné vált volna. E két vár birtokát tekintették a szerbek és pedig jogosan, a porta komoly békülési szándéka zálogául. Úgy látszik, hogy a muhazil nem is vonakodott azok parancsnokait megadásra felszólítani. Sőt e végre, egy szerb knéz kíséretében Boszniába is utazott a vezírhez, vele Szabács átadása végett értekezendő. A vezír jó reménységgel bocsátá el a küldötteket s a szabácsi pasák, midőn a muhazil november közepén, visszautaztában ismét szólott velök, megígérték hogy a mint e részben utasítást kapnak Boszniából, készek átadni a szerbeknek a várat. ² Gusancz már nyakasabbnak mutatkozott. Határozottan kinyilatkoztatá, hogy utolsó csepp vérig fogja védeni a belgrádi erősséget. A merész krdzsalfőnök, valószínűleg arra számított, hogy a porta, miként már annyiszor, úgy most sem fogja teljesíteni a szerbek által követelt feltételeket s hogy a háború nemsokára ismét megújul. A szerb tanács azonban, nem akarván Gusancz makacssága miatt, kivel a felkelők különben is könnyen elbánhatni reménylettek, a portával folytatott alkudozásokat veszélyeztetni, kijelenté, hogy mindazon pontozatokat, melyeket Icskó és társai Konstantinápolyban megállapítottak, magáévá teszi. A muhazil tehát és Icskó, november vége felé, elhagyták Szendrőt s Kon-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 447. sz. okirat.

² U. o. 457. sz. okirat.

stantinápolyba utaztak, hogy ott kieszközöljék az egyes-ség szentesítését. Tagadhatatlan, hogy ha a kiegyezés a porta és a szerbek között az említett alapokon létre jöhet vala, sok vérontástól és nyomortól megszabadult volna az oly régóta zaklatott tartomány. Már a muhazil megérkezésének hírére mindenütt helyreállt a rend és a nyugalom. Uzsiczában a törökök és szerbek között oly barátságos viszonyok fejlődtek, hogy az utóbbiak szabadon járhattak a várba s üzhettek kereskedést és mesterségeket, sőt Boszniával is háborítatlanul közlekedhettek. Az osztrák partraátvezető révek is megnyitak ismét a szerbek előtt. Inkább mint valaha érezték most a felkelők a békés viszonyok helyreálltának szükségét. Az egész éven át tartott küzdelmek között s a török seregek pusztításai mellett, a földművelés a tartomány legnagyobb részében annyira elhanyagoltatott, hogy az aratás, úgyszólván, semmit sem eredményezett s most már éhség is kezdte fenyegetni az annyit szenvedett népet. Ehhez járult, hogy az osztrák határparancsnokságok, mint fentebb említők, a semleges területnek némely szerb csapatok által elkövetett megsértése miatt felingerelve, minden közlekedést tiltottak a szerb parttal s így az eleség átszállítását is lehetetlenné tévék. A felkelők, kik ekként a legnagyobb szükségét voltak kénytelenek szenvedni, még augusztus havában Triesztbe küldöttek két meghatalmazottat, azon megbízással, hogy az ott megtelepedett vagyonos szerb kereskedők között pénzgyűjtéseket eszközjenek. A küldöttek októberben tértek vissza Szendrőre, 12750 frtot hozván magukkal, mely összeget a tanácsnak szolgáltatatták át.¹ Csekély volt ez összeg, de még ennek sem vehették hasz-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 427 sz. okirat.

nát mindaddig, míg az osztrák szomszédos tartományok zárva maradtak előttük. Kara-Gyorgye tehát és a tanács, november havában, két levelet intéztek Ferencz császárhoz, esedezvén, hogy engedje meg nekik tartományaiban az élelmiszerek vásárlását, miután különben az egész népnek el kell pusztulnia. Egyszersmind Gájics Jeremiást Bécsbe küldötték, hogy élőszóval is adja elő kérelmökét.¹ Nem tudjuk, vajon válaszolt-e az osztrák kormány e kérvényre és mit; de tény, hogy a közlekedés az osztrák parttal nemsokára megengedettetett. E kedvező eredmény kétségkívül a szerb ügyek békésebb fordulatanak volt tulajdonítható, az osztrák kormány nem tartván többé attól, hogy a felkelők segélyezése által, kiket a porta lázadóként tekintett, viszályba keveredhetnék ez utóbbival. A szerbeknek tehát minden tekintetben érdekekben állott, mielőbb megbékélni és pedig annyival inkább, mivel a porta által is legalább elvileg elfogadott feltételek, fölötté kedvezők voltak. Midőn azonban Icskó, a szerb követ, december havában Konstantinápolyba visszatért, reménylén hogy rövid idő alatt kieszközölheti az ismert pontozatok szentesítését, teljesen megváltozott helyzetet talált a török fővárosban. Fentebb volt már alkalmunk említeni, miként emelkedett a francia befolyás az 1806. év vége felé ismét túlsúlyra Konstantinápolyban. Láttuk azt is, hogy Napoleon sajátkezűleg írt levelében intette a szultánt, hogy ne adja meg a szerbeknek azon engedményeket, melyeket fegyverrel kezökben akarnának tőle kicsikarni. A diván, engedve a francia biztatásoknak, ekkor már elhatározta a háborút Oroszország ellen s december végével közzé is tette a hadüzenetet. Természe-

² A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 451, 453 sz. okirat.

tes, hogy ily körülmények között, a porta nem lehetett többé hajlandó a szerbeknek adott ígérek teljesítésére. Icskó tehát hasztalanul várt a fermánra, mely a megálapított pontozatok szentesítését volt magában foglalandó. A török államférfiak egy napról a másikra halasztották a kívánt megerősítést s így meghíúsult végre a szerbek által annyira óhajtott, kezdetben oly örömmel fogadott béke-tervezet.

Icskó és a muhazil eltávozta után, november vége felé, Kara-Gyorgye a szerb csapatok által folyvást körülzárolt Belgrád alá sietett. Gusancz-Ali, a muhazil felszólításának visszautasításával, mintegy önmaga látszott megerősíteni a szerbek által terjesztett véleményt, hogy lázadó saját ura, a szultán, ellen s hogy így a küzdelem, melyet a felkelők vele folytatnak, jogos és törvényes. Ezenfelül Kara-Gyorgye Belgrád birtokát minden körülmények között nem csak nem hátrányosnak, sőt felette előnyösnek is tekintette, a Konstantinápolyban folytatandó békealkudozások eredményére nézve. Kétségkívül helyesen számított, azt hiven hogy a porta hajlandóbb lesz a szerbek által elfogadott békepontozatokat megerősíteni, ha a tartomány legfontosabb várának falai közül újíthatják meg azokat. Ily okok által indítatva, Kara-Gyorgye most egész erővel hozzá fogott Belgrád ostromához. A Duna és Száva összefolyásánál, a két folyó közé benyúló hosszú hegyhát sziklás végcsúcsán emelkedik a felső vár s az alatt félköralakban terül el az alsó vár a partokon. A felső várat a várostól egy pusztá térség, az úgynevezett Kalimejdan¹ választja el, melyen túl a város két oldalt nyúlik le, egy részről a Száva, másrésztől a Duna felé, úgy

¹ Jelenleg sétatérre átalakítva.

hogy egy újabbkori angol utazó megjegyzése szerint Belgrád, a vár és a város a Zimony felől közeledő előtt, mint óriási tekenősbéka tűnik fel. A helyzet nem szenvedett változást azon idő óta egész napjainkig, csak hogy e század elejen (s még később is) a várost minden oldalról mély sánczok és erős favédművek óvták a megtámadás ellen, melyek most már teljesen eltűntek. A várhoz tehát csak a városon keresztül lehetett jutni s ezért a felkelők ez utóbbi ellen intézték támadásaikat. Több napi ágyúzás után, Kara-Gyorgye végre elérkezettnek vélte a kedvező alkalmat a roham megkezdésére. Egy Konda nevű kalandor, származására valószínűleg czinczár, ki egykor Gusancz-Ali krdzsalcjainak sorában szolgált, utóbb azonban előnyösebbnek találta a felkelőkhöz szegődni, ajánlkozott Kara-Gyorgyénak, hogy egy szerb csapattal belopódzik a városba s a kapukat megnyitja az ostromlók előtt. A fővezér elfogadta ez ajánlatot, bízván Konda hűségében s reménylven hogy a helyi viszonyok s a török nyelv ismerete lehetővé teendik a vállalat sikerültét. A november 30-ra forduló éjjelen sűrű köd ereszkedett az egész vidékre, úgy hogy a felkelő csapatok észrevétlenül egész a sánczokig tolhatták előre soraikat. Reggeli három óra felé indúlt el Konda, mintegy 10—15 elszánt szerb legény kíséretében, veszélyes vállalatára. Nem messze a Száva-kaputól, a kis csapat óvatosan, minden nesz nélkül lebecsátkozott a sánczba s épen oly halkan, a puskák segélyével s egymás vállait használva lépcsőkül, átmászott a védműveken be a városba. A sánczok mentében siettek aztán Konda és emberei a kapu felé. Útközben egy török őrjáratra bukkantak, melyet haladéktalanul megtámadván, az utolsó emberig felkonczoltak. Nagyobb ellentállásra találtak a kapu őrségének részéről. Konda maga is súlyosan megse-

besült s emberei közül többen halállal lakoltak merészségükért. Végre azonban mégis sikerült a kaput feltörniök, melyen a künn felállított szerb-csapatok, Kara-Gyorgye parancsnoksága alatt, azonnal benyomultak. A harci zajra a többi felkelő főnökök is támadásra vezették embereiket; Csarapics a Sztambul-kaput, Glavas a Viddin-kaput, mások a sánczokat rohanván meg. Megszólaltak ugyan a vár ágyúi is, de a törökök, e váratlan és erélyes támadásnak még sem állhattak sokáig ellent s nagyobb részint a felső várba menekültek, hátrahagyván családjaikat s összes ingó vagyonukat. Némelyek házaikba zárkóztak s onnét védték magukat egy ideig. De még délelőtt az egész város a felkelők hatalmába került. Sok száz török holtteste borítá az utcákat, de még többre rúgott azok száma, kik megadták magukat vagy elfogattak. Kara-Gyorgye nem bántalmazá a kezeibe került törököket; egy nagy mecsetet rendelt számukra ideiglenes tartózkodási helyül, egy másik mecsetben pedig a zsidókat helyezteté el. A városban azonban két napi zsákmányolást engedett csapatainak. Számos ágyú s nagy mennyiségű hadikészlet jutott ez alkalommal a felkelők birtokába s egyesek is nem megvetendő vagyonra tettek szert. A felkelők örömét a kivívott nagy horderejű diadal fölött, egyedül a hős főnöknek, Csarapicsnak halála zavarta meg némileg, ki csapata élén esett el, midőn azt ostromra vezeté.¹

Belgrád városának bevétele kétség kívül nagy előny volt a felkelés ügyére nézve, de a kitűzött cél ezáltal még nem éretett el. A várban, melynek birtokára kiválóképen vágytak a szerbek, még mindig Gusancz-Ali parancsnokolt. Kara-Gyorgye, hogy minden kirohanást

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 459, 461, 464 sz. okiratok. — Hadzsics: Szerb felkelés stb. 82—83 l.

meghiúsítson, azonnal sánczot vonatott a Szávától a Dunáig, a vár és város között elterülő térségen, a Kalimejdánon keresztül. Ez által egyszersmind az őrséget teljesen a vár területére szorítá, elzárván attól minden lehető közlekedést a környékkel. Egyúttal a bástyák lövetését is megkezdé. Gusancz-Ali látván, hogy sokáig semmi esetre sem képes védeni az erősséget, alkudozni kezdett a felkelőkkel s már 1807. január közepe táján megadta magát, azon feltétel alatt, hogy krdzsáljaival együtt szabadon eltávozhatik a Dunán Viddinbe. A felkelők szívesen ráálltak e kívánságra s így végre megszabadultak a rettegett és gyűlölt Gusancz-Alitól is. A szerbek leghőbb óhajta sa teljesült ez által. Másrészről azonban nem tagadható, hogy Gusancz-Ali eltávazása után, a felkelők nem élhettek többé azon ürügygyel, melyet eddig több kevesebb sikerrel annyiszor használtak, hogy t. i. nem a szultán, hanem csak az általa is lázadó kúl nyilvánított zsarnokok ellen küzdenek. A dahik megöletése után a krdzsál főnök szolgáltatta ez ürügyet; most azonban nem alkalmazhatták többé e csclfogást. Midőn a krdzsálok kivonulása után a szerbek megszállották az alsó várat s a felső várba is behatolni óhajtottak, Szoliman pasa állotta útjokat, kijelentvén, hogy ő a szultán által kinevezett vezír, ki eddig csak Gusancz-Ali erőszakoskodása miatt nem gyakorolhatta hatalmát, de most visszanyervén csellekvési szabadságát, ismét átveszi a parancsnokságot a várban, a hol tehát a rájának nincs mit keresnie. A felkelők, kik alig néhány hét előtt küldötték vissza Icskót Konstantinápolyba, az elfogadott békepon tozatok megerősítésének kieszközlése végett, nem szegülhettek ellene a pasa jogos követelésének, ha csak nem akarták a nyílt lázadás zászlaját kitűzni. Ettől pedig még mindég vona-

kodtak. És így a város s az alsó vár a szerbek, a felső vár pedig, legalább névleg, Szoliman pasa birtokában maradt, mert a szerbek többé kevésbé ide is szabadon bejárhattak. Nem létezett tehát határozott ellenségeskedés a két fél között, sőt a pasa óhajtotta volna a régi viszonyt kormányzó és kormányzottak között helyreállítani; de azért mindkét részről fenmaradt a bizalmatlanság. A pasa folyvást megtámadástól tartott, a szerbek pedig szünetlenül azon töprenkedtek, miként szabadúlhatnának meg szép szerével, ez újonnan támadt alkalmatlan barátságos ellenségtől. Konstantinápolyban pedig, ha nem is közönyösen tekintettek a szerb felkelés győzelmes előhaladására, egyelőre még sem iparkodtak azt megakadályozni, az Oroszországgal kezdett háború foglalván el a porta egész figyelmét. Sebastiani, a francia követ, ki mint tudjuk, akkor Törökországot a legnagyobb hévvel támogatta, nem minden aggodalom nélkül értesült Belgrád elestéről. Az 1807. év január 28-án kelt s a Dalmáciában parancsnokló Marmont tábornokhoz intézett levelében ez eseményről szólván, még Ausztriát is vádolja, mely állítólag a szerbeknek titkon segédkezet nyújtott volna.¹

A Belgrád ellen intézett támadások után, Szabács sem állhatott sokáig ellen. Szeptember 18-ika óta, midőn, mint láttuk volt, a török főszereg Boszniába visszatért, nem fordult elő a nyugati tájakon semmi nevezetesebb hadi tény. A szerbek, számra 4—5000-en, csak arra ügyeltek, hogy a várórség a vidékről élelmet ne szerezhessen. A misári táborban, hol a felkelő sereg zöme helyezkedett el, Nenádovics Jakab parancsnokolt, Lazáre-

¹ Mémoires du Maréchal Marmont. Páris 1857. III. kötet 59. l.

vics Lúka pedig és Csúpics Sztoján a Drina partján portyáztak, megakadályozandók a bosnyákok netaláni betörését. A törökök azonban nyugodtan maradtak, sőt mint fentebb említettük, a muhazil megérkezése után alkudozni is kezdtek a felkelőkkel. Ez alkudozások egyelőre nem vezettek eredményre, s Nenádovics Jakab e közben a Vracsárra távozott, résztveendő Belgrád ostromában. A város bevétele után ismét visszatért Szabács alá. Itt találta őt december vége felé a zvorniki püspök, ki hat török kíséretében Misárba jött, hogy megkísértse a béke helyreállítását a szerb felkelők, s a török várórség között. A várban parancsnokló pasák, kikkel a püspök szintén közölte küldetése célját, készeknek nyilatkoztak a várat átadni és Boszniába távozni, ha a vezirtől e részben parancsot kapnának. Miután a zvorniki püspök és kísérői nem tudtak írásbeli meghatalmazást felmutatni az alkudozások folytatására, úgy ők, miként a szabácsi pasák is, elhatározták, egy-egy megbízottat küldeni Travnikba a vezírhez, megtudandó ez utóbbinak határozott akaratát. A míg azonban e küldöttek visszatérnének, a várórség és a felkelők mindkét részről szigorúan megtartandó fegyverszünetet kötöttek. A szabácsi törökök nem kevesebb türelmetlenséggel várták a vezír rendeletét, mint a felkelők maguk; mert noha az őrség most már csak néhány száz főből állott, a szükség is egyre nőtt a várban. Az osztrák partról sok nehézséggel járt az élelmi szerek bevásárlása, a szerb részen pedig teljesen lehetetlenné vált, a felkelő csapatok örökődése miatt. Ez okból, az év vége felé, oly nélkülözés és drágaság¹ uralkodott a vár-

¹ Így pl. egy mérő árpaért 36 forintot, egy mázsa lisztért 16 frt, egy font zsírért 2 frt stb. fizettek. Lásd a belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 463, 464. sz. okiratok.

ban, hogy a pasák ha nem félnek vala a felelősségtől, már most feladták volna a várat, csakhogy szorongatott helyzetükből szabadúlhassanak.

Körülbelől egy hónapot tartott, a míg megjött Travnikból az engedély a szabácsi pasáknak, hogy a várat odahagyhatják bizonyos feltételek mellett. A szerbek pedig ezalatt, a péterváradi osztrák parancsnokhoz folyamodtak, közvetítés végett. Az 1807. év február 3-ikán érkezett Obucsina osztrák ezredes, Kara-Gyorgye két megbízottjának kíséretében, Klenakba, a Szabácscsal szemközt fekvő osztrák állomásra. Másnap átjöttek a Száván a pasák s néhány bég, a szerbek részéről pedig Nenádovics Jakab, Lazárevics Lúka és Csúpics Sztoján vojvodák. Az értekezlet a Száva partján, egy sátorban Obucsina elnökllete mellett kezdetett meg. Szoliman pasa kijelenté ez alkalommal a szerbekhez fordulva, hogy a szultán meghallgatta kérelmököt, s átadja nekik a révek s a többi adók jóvedelmét, csak azt kötvén ki, hogy tartozásukat a szultán iránt pontosan leróják, s a szabácsi várban egy kádit, egy parancsnokot néhány közkatonával türjenek meg, s hogy a szabácsi törökök közül azok, kiket a szerbek maguk békések gyanánt fognak kijelölni, továbbra is a városban maradhassanak; ha a szerbek elfogadják e feltételeket, a pasák s az őrség a vett parancs értelmében, azonnal elhagyandják a várat, s a szerbektől kísértetve, a Drinán át, Boszniába fognak távozni. Mi tudjuk, hogy a szultán nem csak nem adta meg a Szoliman pasa által említett engedményeket, sőt hogy épen ez idő tájban már elhatározott volt Konstantinápolyban, meg nem erősíteni az Icskó Péter által előterjesztett békepontozatokat. A szabácsi pasa mindazáltal nem ámitani iparkodott a szerbeket ez esetben. Szavai csak azt bizo-

nyitják, hogy maguk a törökök is bevégzett ténynek tekintették a kibékülést, s a tartomány igazgatásának a szerbek kezeibe való átadását. A felkelők mindenre ráállottak, a mit Szoliman kívánt tőlük, csak azt óhajtották, hogy a törökök által a várban fogva tartott keresztyének kiszolgáltassanak. Némi vonakodás után a pasák részéről, abban egyeztek meg, hogy a rabok közül azok, kik önként vették fel a mahomedán hitet, szabadon követhessék az elvonuló törököket, a többiek azonban átadassanak a szerbeknek. Végre mindkét fél abban állapodott meg, hogy február 7-én, a szabácsi törökök nejei és gyermekei az osztrák partra szállíttassanak át, onnét pedig szekereken Rácsáig, a hol ismét átkelhetnek majd a folyón Boszniába; a férfiak pedig ugyanazon napon hagyják el a várat, s a szerb részen vegyék útjokat a Drina felé, kísérve egy csapat felkelő által, nehogy a nép részéről bántalmazást kelljen szenvedniök. Az osztrák ezredes tanácsára mindkét részről kezesek is rendeltettek. E pont azonban éles vitára szolgáltatott alkalmat. A törökök ugyanis Nenádovics Mátét, Csúpicsot és Lazárevics öcscsét kívánták kezesekül; a szerbek pedig két béget és Szoliman pasa fiát. Szoliman azonban nem akart megválni fiától, mire Nenádovics Jakab is kijelenté, hogy öcscsét nem engedi a törökökkel távozni. Az ezredes türelmét veszítve e czivódás miatt, félbeszakítja az értekezletet, a nélkül, hogy a szerződés véglegesen megállapított volna.

E közben azonban, Kara-Gyorgye is Misárra érkezett, s itt február 5-én maga folytatta az alkudozásokat a szabácsi törökökkel. A következő napon sikerült is az egyezséget megkötnie, melynek értelmében aztán a törökök február 7. reggelén, kivonultak a várból, átadván

azt a benne lévő ágyúkkal, lőporral és golyókkal a szerbeknek. A török nőket és gyermekeket 170 szekér szállítá az osztrák parton Bosznia felé, a távozó őrséget pedig Csúpics kísérte legényeivel a Drináig. Délután egy órakor vonúlt be Kara-Gyorgye a várba seregével, dob és zeneszó mellett. A törökök közül csak a janicsár-aga, a kapuőr s tíz más mahomedán maradt vissza, kik azonnal átadták a felkelők fővezérének a pénztárt, kérve őt, hogy fogadja őket oltalmába, s gondoskodjék felőlök. Kara-Gyorgye teljesíté kívánságukat. A várban 1000 főnyi szerb őrség helyezettetett el, Lazárevics Lúka parancsnoksága alatt, a sereg többi részét pedig Kara-Gyorgye haza bocsátotta.¹

A mig Szabács ekként minden vérontás nélkül a felkelők hatalmába került, a belgrádi felső várban parancsnokló Szoliman pasa helyzete is napról-napra tarthatatlannabbá vált. A Kalimejdánon végig futó sáncz minden közlekedést lehetetlenné tett a várossal, hol különben a szerbek már teljesen befészkelték magukat. Ez utóbbiak az alsó várat is elfoglalván, az osztrák partról való élelem szerzést is teljesen megakadályozták. A pasa csakhamar átlátta, hogy csekély őrségével, csak is addig maradhat a várban, a míg a szerbek által onnét ki nem űzetik; mert komoly ostrom esetében ellenállásról oly túlnyomó erővel szemben, a milyen felett a felkelők rendelkeztek, szó sem lehetett. A szükség s a folytonos félelem, végre arra birták Szoliman pasát, hogy a szerbek által mind követelőbben sürgetett egyességet elfogadja. A márczius 7-én létrejött megállapodás értelmében, Szoliman pasa kötelezte magát, a felső várat az összes őrséggel elhagyni

¹ Golubicza V. k. 1843—1844. 287—292 l.

s a szerbeknek feltétlenül átadni; ez utóbbiak pedig hitőkre fogadták, hogy a kivonuló törököket az egész tartományon keresztül, a határig bántatlanul elkísértetik. Márczius 8-án hagyta el Szoliman pasa Belgrádot, mintegy 270, nagyobbára fegyvertelen törökkel s a fedezetül szolgáló szerb kísérettel. Alig haladtak azonban néhány ezer lépést, midőn egy lesben álló erős felkelő csapat megtámadta a védtelen törököket s daczára ez utóbbiak hősi ellenállásának, miután a szerb kíséret is ellenök fordúlt, az utolsó emberig felkonczolta. Alig hogy a vérengzés véget ért, a szerbek a városban visszamaradt törököket is gyilkolni kezdték. Negyven e szerencsétlenek közül egy házba menekült, s oly elszántsággal védte magát, hogy a támadók nem voltak képesek azt hatalmukba keríteni. Felgyújtották tehát az épületet, mely mind a negyven törökkel együtt porrá égett. A törökök és gyermekek nem szenvedtek ugyan bántalmazást, sőt nagyobbára a határon túl szállíttattak, miután a főnökök a szebbeket kiválasztván, saját házaikba felvették.¹

Nincs mentség, mely a Belgrádon elkövetett borzasztó kegyetlenségeket, az adott szó szentségének megszegését, csak némikép is igazolhatná. Több ízben láttuk elbeszélésünk folyamában, hogy a szerbek még a csatában legyőzött s elfogott ellenség iránt is tudtak könyörületet tanúsítani. Igaz, hogy a hitszegés és kegyetlenség több példáját is kénytelenek voltunk feljegyezni. De oly vérlázító, teljesen okadatlan mészárlásnak, mint a belgrádi,

¹ Bantis Kamenszky: Utazás Moldvában, Oláhországban és Szerbiában. (Putesesztvie v Moldavijú, Vlachijú i Szerbijú). Moszkva 1810. 125—126 l. — Bogisics: Razbor Szocsinenija stb. 99. l. b. jegyzet.

a felkelés kezdete óta még nem voltunk tanúi. Gusancz-Alival, a legvadabb, a legzsarnokabb krdzsalok és jani-csárok eltávoztak, Szoliman kíséretét békésebb és teljesen védtelen törökök képezték. És hogy a felkelők vakdűhe mégis épen ezek ellen fordúlt, annak magyarázatát csak is azon körülményben találhatjuk, hogy a szerbek megittasodva a tartomány legfontosabb erősségének, Belgrádnak, elfoglalása által, szabad folyást véltek engedhetni az évek óta táplált elkeseredettség érzetének, azokon töltvén boszújokat, kik épen hatalmukba kerültek, kik azonban másoknál kevésbé voltak okai a rája szenvedéseinek. Annyival inkább kárhoztatandók pedig a belgrádi események, mert nem tulajdoníthatjuk azokat a felbőszült, elkeseredett csőcselék határt és mértéket nem ismerő szenvedélyének. Szoliman pasa megtámadtatása s a Belgrádon elkövetett kegyetlenségek kétségkívül a felkelés főnökeinek s magának Kara-Gyorgyénak is, ha nem határozott rendeletére, de okvetetlenül tudtával történtek, sőt ha nem csalódunk, némelyeknél még a legaljasabb haszonlesés, a felkonczolt törökök vagyonának áhítása is közreműködött. Bár mint legyen is ez, a belgrádi mészárlás letörölhetetlen szennyfolt marad, a különben oly jogos, oly igazságos s annyi önfeláldozó hőstettel tündöklő forradalom történetén.

Belgrád és Szabács tehát a felkelők hatalmába került, kik ennek következtében most már a tartomány uraiul tekinthették magukat. Egyes vidékeken voltak ugyan még törökök, egy-egy kisebb vár még nem hódolt meg, de a főczél eléretett s most nem maradt egyéb hátra, mint erélyesen kizsákmányolni s biztosítani az eddig kivívott eredményeket s folytatni a tartomány azon részeinek felszabadítását, hol még mindig törökök uralkodtak.

Kara-Gyorgye figyelme mindenekelőtt Uzsicza felé fordúlt, hol a törökök Belgrád eleste után megfélemlvén, véget vetettek azon barátságos viszonyoknak, mely a múlt ősszel, a muhazillal folytatott alkudozások következtében, közöttük és a rája között keletkezett. A törökök ismét elzárkoztak a várba, készek a végletekig védeni magukat. Hogy a tervezett vállalat t. i. Uzsicza bevétele, a boszniai törökök részéről meg ne hiúsíttassék, Kara-Gyorgye már aprilis közepe táján meghagyta a nyugoti tartományok vojvodáinak, Nenádovics Jakabnak, Csúpicsnak és Lazárevicsnek, hogy azonnal összeszedvén a mácsvai, szabácsi és váljevói csapatokat, haladék nélkül nyomúljanak égetve, pusztítva Boszniába, a míg ő maga Uzsiczát fogja hatalmába keríteni, honnét később szintén Bosznia ellen fog fordulni.¹ Az uzsiczai törökök azonban, oly kitartással és erélylyel verték vissza az ostromlók támadásait, hogy a szerbek az ostromot végre is körülzárolássá voltak kénytelenek változtatni. Kara-Gyorgye nem várta be a vár elestét, hanem e közben a keleti tartományokba távozott, Obrénovics Milánt bízván meg a bekerítő csapat parancsnokságával. Nenádovics Jakab a vett parancshoz képest, már aprilis vége felé a Drinánál táborozott csapataival s május elején át is lépte azt. A törökök sem maradtak azonban tétlenül, sőt oly ellenállást fejtettek ki, hogy a felkelők nem sokára ismét a Drina jobb partjára kényszerültek visszavonulni, a hova csakhamar a törökök is követték őket. Mindkét fél sánczok mögött igyekezett erős állást foglalni el. Heves és olykor véres ütközetek fejlődtek ki itt, a szemben álló ellenséges seregek között; egyik rész sem volt azonban képes határo-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 467. sz. okirat.

zott eredményt kivívni. Az előny annyiban mégis a törökök részére hajolt, hogy meg tudták akadályozni a szerbek betöréseit Boszniába. Sőt olykor, habár csak rövid időre is, visszanyomták Nenádovics csapatait. Az eddig kevesebb szívósságot tanúsító bosnyák sereg makacs ellenállásában keresendő a felkelők között, sőt még Szerbia határain túl is akkortájt nagy mérvben elterjedt azon hír eredete, hogy a törökök francia tisztek vezetése alatt küzdöttek s francia tűzerek útmutatása szerint irányozták ágyúikat. Voltaképen azonban egyetlen egy francia sem vett részt a törökök küzdelmeiben a szerbek ellen. Marmont tábornok már a múlt 1806. év augusztus havának vége felé írt Ragusából a boszniai vezérnek, ki mint tudjuk, akkor a Drina mellett táborozott, biztosítván őt barátságáról és szükség esetére segítségéről is;¹ de ennél több ekkor még francia részről nem történt. Az 1807. év elején, a török-orosz háború kitörése után, melyben mint tudjuk, Napoleon a portának nyújtott segédkezet, Sebastiani a francia követ Konstantinápolyban, Marmonthoz fordult a szultán nevében, 500 tüzért és utaszt kérvén tőle, a török fővárosban megkezdett erősítési munkálatok gyorsabb és sikeresebb bevégezhetése végett. — Marmont különféle nehézségek legyőzése után, melyeket részben maguk a török hatóságok támasztottak, június 6-án indította útnak a kívánt csapatot Bosznián keresztül. A francziák azonban, csak Travnikig, a vezír székhelyéig jutottak. Itt értesültek a Konstantinápolyban ezalatt végbe ment trónváltásról, s a parancsnok itt vett egy rendeletet Sebastianitól, hogy azonnal térjen vissza csapatával Dalmáciába. A válto-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 430. sz. okirat.

zott viszonyok következtében a francziák jelenléte Konstantinápolyban feleslegessé vált.¹ Ezen kisdéd hadosztály előnyomulása Boszniában, adott alkalmat azon téves nézetre, hogy a szerbek ellen harczoló törököket francia csapatok is támogatták. A bosnyák mahomedánok ez alkalommal, külségély nélkül is meg tudták őrizni a Drina vonalat a felkelők támadásai ellen, sőt mint említettük, nem egyszer érzékeny veszteséggel vissza is verték azokat. Ezen küzdelmek egyikében Nenádovics Jakab is súlyosan megsebesült. Mindazáltal a szerbek legalább elfoglalták az ellenség főerejét, s így megakadályozták Uzsicza felszabadítását. Ez utóbbi szorosan bekerítve, az egész idő alatt sikeresen ellenállt az ostromlóknak. Végre is azonban, a szigorú körülzároltatás következtében, a szükség majdnem türhetetlen mérveket öltött a várban. Junius közepe felé már lóhússal táplálkoztak a törökök, de ez is oly drága volt, hogy csak a vagyonosabbak juthattak ahhoz. A felkelők, a harczképes férfiak közül senkit sem bocsátottak ki a várból, a serdülő ifjakat és nőket azonban szívesen fogadták, ha ugyan készeknek nyilatkoztak kikeresztelkedni. A török nők és ifjak közül tehát sokan menekültek a szerb táborba, s inkább hitet cseréltek, csakhogy az elviselhetetlen nyomortól szabadúljanak. A bosnyák mahomedánok előtt nem maradt titok uzsiczai társaik szomorú helyzete. Főerejük Nenádovics Jakabbal csatározván a Drinánál, nem siethetett a fenyegetett vár segítségére. Egy erős csapat azonban mégis megkísérté élelmet szállítani a várba, áttörvén a szerb sorokon. Kátics Márko azonban csapatával útját állotta a közelgő

¹ Mémoires du Marechal Marmont III. k. 29. l. — A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 474. sz. okirat.

ellenséges hadoszlopnak s heves csata után teljesen szétverte azt. A várórség ez utolsó remény meghíúsulta után, junius végén vagy julius elején, megadta magát, szabad elvonulást kötvén ki Boszniába.

A míg a nyugoti tartományok felkelő csapatai Uzsi-
czát vívták s a Drinánál a Boszniából benyomuló török
seregekkel küzdöttek, a keleti részek is nevezetes ütköze-
tek színhelyévé váltak. Kara-Gyorgye már kora tavasz-
szal értesült arról, hogy az Oláhországban táborozó orosz
seregnek egy hadosztálya a Dunát átlépni s a szerb fel-
kelőkkel egyesülni szándékozik. Hogy e terv sikerüljön,
Sztojkovics Milenko, a pozsareváczi vojvoda, rendeletet
kapott a szendrői s pozsareváczi csapatokkal benyomulni
a Krajnába, mely akkor még török fennhatóság alatt
állott, jelenleg azonban Szerbia keleti végtartományát
képezi, a Timok folyó választván azt el Bulgáriától.
E vidékeken a viddini pasa parancsnokolt, az 1807. év
elején már nem többé Paszvan-Oglu, hanem utóda Molla
pasa. Sztojkovicsnak sikerült az egyes török csapatokat,
melyeket útjában talált, szétverni s egész Negotinig
hatolni elő. Ezalatt azonban Molla pasa is egybegyűjté
seregét s túlnyomó erővel lépte át a Timokot, megse-
misítendő a felkelőket. Kara-Gyorgye maga is Negotin
alá sietett ugyan, mindazáltal a vereséget nem kerül-
hette volna el, ha időközben az oroszok Brza-Palánka és
Praovó között, az úgynevezett nagyszigetet hatalmukba
nem kerítik s át nem lépnek a szerb partra. Iszajev tábor-
nok vezetése alatt, 1500 főnyi orosz csapat egyesült a
szerbekkel, Negotin közelében, junius 30-ikán. Molla
pasa Stubik körül Malajnicza helység mellett sánczolta
el magát 5000 főnyi seregével s itt szándékozott bevárni
a támadást. Az egyesült orosz-szerb haderő nem is késett

sokaig s már július 1-én megrohanta a török sánczokat. Heves küzdelem után a szövetségesek részére dőlt el a győzelem. A törökök, sánczaikból kiűzve, gyors futásban kerestek menedéket, 1500 halottat hagyván a csatatéren. Az üldözöttek közül is sokan lelték még halálukat, részint a környék mocsáraiban, részint a felkelők fegyverei által. A szerbek vesztesége sebesültekben és halottakban csak 200, az orosz segédsapáté pedig 130 főre rugott. Molla pasa egyedül gyors paripájának köszönhető megmenekülését s alig tized magával tért vissza Viddinbe. Az egész török tábor a hadipénztárral, az ágyúkkal és bombavetőkkal s nagymennyiségű élelmiszerral a győzők kezeibe került. Az oroszok a gazdag zsákmányt nagylelkűen a szerbeknek engedték át. Az egykor annyira gyűlölt és rettegett Gusancz-Ali is részt vett az ütközetben egy krdzsai csapat élén. A csata elvesztése után, 500 emberével, a kised Stubik erődbe zárkózott be s itt még néhány napig daczolt a szövetségesekkel. Nem sokára azonban kénytelen volt engedni a túlnyomó erőnek. Úgy látszik, élve került Kara-Gyorgye hatalmába, — további sorsáról azonban hallgatnak forrásaink.¹

Tovább délre, Paratyin város s a Kis-Timok folyó között a Hrtanj hegy körül, a később oly híressé vált hajdú, Petrovics Velyko, folytatott élénk guerilla-harczot a törökök ellen, felégetvén s feldúlván a bégek megerősített lakásait s általában rettegéssel töltvén el a maho-

¹ A belgrádi t. t. kztgyűjteményéből: 468, 470, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 479, 481, 482. sz. okiratok. — Dubrovnik: A szerb kérdés stb. (Szerbszky vaprosz stb). A Ruszki Vésztnik 1863. Juliusi füzetében 128 l.

medánokat, a hol csak megjelent kicsiny, de elszánt csapatával. ¹

A Stubiknál kivívt győzelem után, a keleti vidékeken nem fordult elő többé nevezetesebb hadi tény. Kara-Gyorgye már augusztus közepe felé kihirdettét, hogy az oroszok és törökök között fegyverszünet jött létre, melynek következtében a szerbeknek is tartózkodniok kell minden támadástól s ezentúl csak a védelemre szorítkozniok, ha török részről az ellenségeskedések megújulnának. Mint nem sokára látni fogjuk, a bosnyákok magukra nézve nem is tekintették kötelezőnek a fegyverszünetet s a porta sem volt eleinte hajlandó azt a szerb felkelőkre is kiterjeszteni. Ez események azonban, már szoros összefüggésben állanak Oroszország tényleges beavatkozásával a szerb viszonyokba, s így csak a jövő fejezetben emlékezhetünk meg azokról bővebben, melynek tárgyát épen az orosz védnökség megalapítása képezendi. Ez alkalommal fogjuk elmondani azt is, miként jutott Szerbiába orosz hadi segély, mely Iszajev tábornok vezérlete alatt oly sikeresen küzdött a felkelőkkel együtt; itt csak az ütközetről emlékeztünk meg röviden a tények összefüggésének kedvéért. ²

Az 1807. év nyarán tehát, mint láttuk, a felkelés

¹ Vuk Karadzics: Danicza 1826. 72—76. l.

² Általában az 1807. év eseményeire e kötetben csak annyiban terjeszkedtünk ki, a mennyiben azok elvlaszthatatlan következményei voltak a forradalom azon nagyobb mérvű terjedésének, mely az 1806. év győzelmes csatáival veszi kezdetét. Ezen, az 1807. évbe benyuló, inkább csak alárendelt érdekű tények mellett, az 1807. oly lényeges forduló pontot képez a szerb mozgalom történetében, hogy célszerűbbnek véltük, dacára a látszólagos következtetlenségnek, e munka két kötete között a határvonalat az 1806. és 1807. évek közé helyezni.

minden ponton diadalmaskodott. A várakat szerb őrsek szállották meg, a törökök az egész tartományból kiűzetek, s ha a Drinánál kevésbé mosolygott is a szerencse a felkelőknek, ez utóbbiak mégis képesek voltak megakadályozni a törökök benyomulását az ország belsejébe. És e nagy eredményeket a szerbek, kizárólag saját bátorságuknak és erélyüknek köszönheték. Az 1807. év folytán azonban, Oroszország tetteleg kezdett résztvenni a szerb ügyekben. Napról-napra növekvő befolyása végre általánosan elismert s szerződésileg biztosított védnökséggé alakult át s mint ilyen, egész 1856-ig képezte a szerb közjog egyik sarkalatos alapelvét.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 56.550/195 /... sz.